

2 | 2015

český
časopis
historický

The Czech Historical Review

Ročník 113 / Založen 1895

2 | 2015

český
časopis
historický

The Czech Historical Review

Ročník 113 / Založen 1895

OBSAH | CONTENTS

Studie | Studies

- ŽEMLIČKA Josef
„Právo knížete“ a „právo země“ jako pojmy staršího středověku
(*“Ducal Law” and “the Law of the Land” as Concepts
in the Late Middle Ages*) 303
- KUBEŠ Jiří
Jan Marek z Clary a Aldringenu jako vyslanec Leopolda I.
u saského kurfiřtského dvora na konci 17. století
(*Johann Marcus Count von Clary und Aldringen
as the Envoy of Leopold I at the Saxon court of the Prince-electors
at the End of the 17th Century*) 346
- VLHA Marek
“What is the Bohemian nation?”
Geneze povědomí o českém národu ve Spojených státech amerických
do počátku 20. století
(*“What is the Bohemian Nation?” A Genesis of the Awareness
of the Czech Nation in the United States of America
up to the Beginning to the onset of the 20th Century*) 381
- HANNIG Alma
Friedensnobelpreis für Tomáš Masaryk? Ein Intrigenspiel
(*Nobelova cena míru pro Tomáše Masaryka? Hra plná intrik*) 418
- HRUBOŇ Anton
Fašistický mýtus znovuzrodenia v kontexte ideológie
Národnej obce fašistickej a Rodobraný
(*Fascist Myth of Rebirth in the Context of Ideology
of the National Fascist Community and the Nation’s Defense*) 454

Recenze

- Nová edice a zhodnocení Koldínových Městských práv* 488
MALÝ Karel et al. (edd.)
Práva městská Království českého
(Ludmila Sulitková) 488
- MALÝ Karel – ŠOUŠA Jiří (edd.)
Městské právo ve střední Evropě 496
(Marek Starý)
- FERGUSON Niall
Civilization. The West and the Rest / Civilizace. Západ a zbytek světa 505
(Jaroslav Pánek)
- BUDIL Ivo T.
Úsvit rasismu 511
(Markéta Křížová)
- JAN Libor (ed.)
Dějiny Brna, sv. 2 – Středověké město 514
(Jan Mareš)
- FÜLLENBACH OP Elias H. – MILETTO Gianfranco (Hrsg.)
Dominikaner und Juden. Personen, Konflikte und Perspektiven vom 13. bis zum 20. Jahrhundert / Dominicans and Jews. Personalities, Conflicts, and Perspectives from the 13th to the 20th Century 521
(Jakub Zouhar)
- BŮŽEK Václav a kol.
Společnost českých zemí v raném novověku. Struktury, identity, konflikty 523
(Tomáš Sterneck)
- FEJTOVÁ Olga
Jednota bratrská v městech pražských v době předbělohorské a rejstřík členů pražského sboru 528
(Ota Halama)

KOWALSKÁ Eva <i>Na dalekých cestách, v cudzích krajinách. Sociálny, kultúrny a politický rozmer konfesionalného exilu Uhorska v 17. storočí</i> (Olga Fejtová)	531
LISA Martina <i>Die Chronik des Václav Nosidlo von Geblice. Aufzeichnungen aus der böhmischen Exulantengemeinde in Pirna zur Zeit des Dreißigjährigen Krieges.</i> (Jana Hubková)	536
BROOK Madeleine <i>Popular History and Fiction. The Myth of August the Strong in German Literature, Art and Media</i> (Miloš Řezník)	538
CROŤ Jana <i>Královéhradečtí biskupové a jejich rezidence</i> (Tomáš Malý)	542
KUKOWSKI Martin – BOCH Rudolf <i>Kriegswirtschaft und Arbeitseinsatz bei der Auto Union AG Chemnitz im Zweiten Weltkrieg</i> (Zdeňka Kokošková)	545
FRANC Martin – KNAPÍK Jiří <i>Volný čas v českých zemích 1957–1967</i> (Denisa Nečasová)	548
<i>Zprávy o literatuře</i>	552
<hr/>	
Z vědeckého života <i>Chronicle</i>	
<hr/>	
DUFKOVÁ Kateřina Česko-lichtenštejnská komise historiků (<i>The Czech-Liechtenstein Commission of Historians</i>)	592

PÁNEK Jaroslav Čestné členství Sdružení historiků ČR třem zahraničním bohemistům <i>(Honorary Membership of The Association of Historians of the Czech Republic for Three Foreign Czech Studies Researchers)</i>	596
<i>Nekrology</i>	
Jiří Kořalka (7. února 1931 – 30. ledna 2015) (Magdaléna Pokorná)	604
<i>Knihy a časopisy došlé redakci</i>	611
<i>Výtahy z českých časopisů a sborníků</i>	611

STUDIE

„Právo knížete“ a „právo země“
jako pojmy staršího středověku

JOSEF ŽEMLIČKA

JOSEF ŽEMLIČKA: “Ducal Law” and “the Law of the Land” as Concepts in the Late Middle Ages

This study deals with two concepts which played a fundamental part in understanding the role of an early “state” and its financial base, not merely in Bohemia but also in Silesia and Poland, in particular. Firstly, there was “ducal law” (*ius, iura ducis*), which was understood to be a set of pensions, incomes, fees, corvée and various monopolies to which the ruler claimed an entitlement based on the title of his sovereignty over the land and the “people”. Consequently, the early state, or respectively its governing and executive powers were “nourished” by those means. The other concept is “the law of the land” (*ius terrae*), to which the nobility later looked and understood it as an expression of their privileged position as opposed to the ruler’s powers.

Key words: Bohemia, the Middle Ages, Law, Ducal law, Premyslids

Dodnes chybí shoda, jak byl organizován raný přemyslovský stát a v co se měnil. Jakou pozici vůči knížeti zaujala velmožská elita, z čeho pramenil její vliv, kdy se dá mluvit o šlechtických majetcích. Není to vlastní jen českému bádání. I polská literatura osciluje mezi dvěma krajními názory o povaze vládní moci a do jaké míry ji omezovala kuratela „mocných“.

Může to udivit. Všechny názorové platformy přece vycházejí ze stejných listin, z těch samých narativních líčení. Přesto generují různé obrazce. Záleží na úhlech pohledu, akcentech, na subjektivní kritice pramenů. Sám středověk jen zřídka sám sobě nabídl ostřejší vhléd do svého ústrojí. Hned v Libušině fiktivní řeči zanechal Kosmas skryté svědectví o nadřazenosti knížete, jenž by z podstaty svých práv (*iura ducis*) celou populaci nelítostně zatížil povinnostmi, břemeny a úkoly. Někteří v tom spatřují odraz reálné skutečnosti, kterou by ani učený kronikář nemohl k nepoznání překroutit, jiní poukazují na kosmovskou parafrázi starozákonního textu. Zároveň na scénu vstupuje „právo“.¹

V moderní době se právo hlásí v mnoha podobách. Útočí na nás ze všech stran. Prakticky vše je dnes zajištěno a pojištěno nějakým „právem“, chceme-li paragrafem, proto mluvíme o „právním státu“, který má respektovat zákony a tak jako jedinec se řídit jejich (ne vždy jednoznačným) výkladem. Běžně se právem rozumí soubor normativních předpisů, jindy se dá právo členit podle věcných, historických, územních, profesních nebo jiných hledisek (právo byzantské, středověké, občanské, trestní, říční, sirotčí, zástavní aj.). V hovorové komunikaci se uplatňuje ve spojeních, která se dají zaměnit s výrazy nárok, oprávnění, požadavek (mám právo k něčemu apod.).²

Středověk byl ještě štedřejší. Právo se hlásí ve velkém rozptylu a širokém upotřebením, kromě vlastního „práva“ také jako svoboda, zákon, zvyk, mrav, spravedlnost, řád, užitek, spravedlnost (*ius, libertas, lex, consuetudo, mos, usus, iusticia, ordo, utilitas, aequitas*). Obsahový smysl právních termínů skrytých ve středověkých textech se nedá mechanicky překládat, jeden a týž výraz mívá v různých kontextech odlišnou sdělnou hodnotu. Neboť, jak uvidíme, „právo“ mohlo být i břemenem. Proto ani „právo“ jako historická kategorie nemůže být objektem studia výlučně jen právních dějin. Proniká do řady disciplín, také jazykovědy, kulturní an-

1 *Die Chronik der Böhmen des Cosmas von Prag*. Hrsg. von B. Bretholz, Monumenta Germaniae historica, Scriptores rerum Germanicarum, Nova series 2, Nachdruck München 1995 (dále *KOSMAS*), I,5, s. 14–15. O Libušině řeči Dušan TŘEŠTÍK, *Kosmova kronika*. Studie k počátkům českého dějepisectví a politického myšlení, Praha 1968, s. 172–180.

2 Jak širokého záběru se pojem „práva“ dotýká, za mnohé Fritz LOOS – Hans-Ludwig SCHREINER, *Recht, Gerechtigkeit*, in: *Geschichtliche Grundbegriffe*. Historisches Lexikon zur politisch-sozialen Sprache in Deutschland, Bd. 5, Stuttgart 1984, s. 231–311, pro středověk *Recht*, in: *Lexikon des Mittelalters VII*, Stuttgart 1999, s. 510–518.

tropologie, diplomatiky, genealogie, nevyjímaje právní archeologii. Vždyt bytostný smysl medievistiky tkví v propojování oborů, podoborů a pracovních postupů.³

Kosmas znal odpověď, kdo byl původcem a tvůrcem „práva“. Měl to být „první kníže“ Přemysl společně s Libuší (*atque omnia iura... solus cum sola Lubussa dictavit*). Jejich „právo“, čili jakýsi druh společenské smlouvy, která se však „lidu“ vymkla z kontroly, mělo zkrotit a v porobu (*servitus*) uvrhnout neukázněné a v nadměrné svobodě žijící Čechy, marně varované Libuší před knížecí tvrdostí. Přemyslův rod tím nabyl „přirozený“ nárok k vládě, tak jako Piastovci v Polsku. Tuto „přirozenou“ pravdu nebylo třeba zdůrazňovat, všichni ji znali. Bezděčně ji připomněl Gallus Anonymus při líčení událostí z roku 1093, kdy shromáždění bojovníci slibovali věrnost knížeti jako „svému přirozenému pánu“ (*domino nostro naturali*). I šlechticů předáci, shromáždění v květnu 1281 u pražských dominikánů, prohlásili následníka Václava za svého přirozeného pána (*princeps et dominus noster naturalis*). Podobné vyjádření nechybí v květnu 1284, kdy vítkovská strana slíbila Václavovi II. poslušnost „tak jako králi a našemu přirozenému pánovi“ (*sicut regi et nostro domino naturali*). Ale něco za něco. Přemyslovci se stali dědičnými pány země i lidu, nicméně až volba „Čechů“ určovala, kdo z nich usedne na pražský balvan. Podle Kosmy to patřilo k jejich „právu“ (*iusticia Boemorum*). Princip dědičný prolнул s volební zásadou. Nástupnictví měl sice regulovat stařešinský zákon Břetislava I. (1035–1055), nakonec však záviselo na vůli Čechů, rozuměj velmožské elity, koho zvolí, což zvyšovalo její prestiž a sebedůvěru. Jestliže se tak dělo na úkor jejich práv (*non legitime*), nebo se cítila obcházena, mívalo to pro uchazeče fatální důsledky, zvláště pokud za tím stála autorita takového protihráče, jakým byl císař Fridrich I. Barbarossa (roku 1173 tak ztratil dočasně trůn kníže Bedřich). V exponovaných chvílích se hlásilo o slovo i širší příbuzenstvo. Nejen zrovna nepanující Přemyslovci z pražských i moravských linií, nýbrž manželé knížecích dcer a jejich synové náleželi ke společenství „páníčků“ (*domicelli*) vyžadujících ohledy.⁴

3 I tyto aspekty v bilančním zamyšlení připomněl Jiří KEJŘ, *Právní dějiny středověku dnes – a co dále?*, ČČH 102, 2004, s. 552–567. Instruktivní průřez evropských právních dějin předložil Wilhelm BRAUNEDER, *Europäische Privatrechtsgeschichte*, Wien–Köln–Weimar 2014, z domácích standardních příruček Václav VANĚČEK, *Dějiny státu a práva v Československu do roku 1945*, Praha¹1975; Karel MALÝ – Florian SIVÁK, *Dějiny státu a práva v Československu*, I. díl (do r. 1918), Praha 1988; Karel MALÝ a kol., *Dějiny českého a československého práva do roku 1945*, Praha²1999.

4 KOSMAS I.5, s. 14, I.8, s. 18, III.13, s. 176; *Galli Anonymi cronicae et gesta ducum sive principum Polonorum* (= Monumenta Poloniae Historica, Nova series II). Ed. C. Maleczyński, Cracoviae 1952, II.16, s. 82; *Archivum Coronae regni Bohemiae*, I.1. (1086–1305), V. Hrubý (ed.), *Pragae* 1935, č. 26, s. 42; *Letopis Jarlocha, opata kláštera milevskeho*. Ed. J. Emler, in: *Fontes rerum Bohe-*

Historický fundament „práva“ byl ovšem jiný, než chtěl vidět Kosmas. Zákony, práva a obyčeje „Čechů“ se slévaly z petrifikovaných zvyklostí často starého původu i z mladších úprav a doplňků. V „právo“ se přetvářely generačně přenášené zkušenosti či skupinové výsady. Prostě tu náhle byly a zjednávaly si váhu. Při normativních aktech plnil roli zákonodárce sám panovník.⁵

Za tři staletí a po výkyvech, které se udály ve prospěch panské „ohrady“, dochází ke změně. Ne hned. Dalimil, ačkoliv do popředí vysouval šlechtickou obec, podtrhl tvrdost Přemyslových opatření (*bude vás můj rod železnú metlú kázati*) a prvnímu knížecímu páru zároveň přiznal „vymyšlení“ práva (*Přemysl biešě múdré myslí, on s Libuší vše právo zamysli*). Pak si šlechtická elita rychle osvojovala opačný pohled. Blaho její nepřilíš početné, ale vlivné a „urozené“ skupiny se slévalo se „zemským dobrem“. Stmelovala ji vazba k opakovaně a věčně nalézanému zemskému právu. Podle Ondřeje z Dubé (konec 14. století) se vše podstatné odvíjelo z vůle odedávna existujícího panstva, z jehož „práv“ se měla odštěpit také panovníkova moc. I pánům měl v Ondřejově optice král co děkovat za své hmotné zajištění: „To zemské právo tak, jakž jest pod českú korunú, na tré sě dělí: jedno jest, ješto upříemo na královu stolicí hledí, jímžto jest král od pánov z dávna nadán ku polepšení jeho dóstojenství. To jest súd dvorský...“ Druhé je právo duchovenské, třetí „zemské právo svobodné“.⁶

---

micarum (dále FRB) II, Praha 1874, s. 466, o Václavovi *Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae* II. Ed. J. Emler, Praegae 1882 (dále RBM), č. 1238, s. 535 (dokument není prost jistých pochybností, srovnej *Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae* VI.1. Edd. Z. Sviták – H. Krmíčková – J. Krejčíková cooperante J. Nechutová, Praegae 2006, /dále CDB/, s. 15). K roli příbuzenstva Josef ŽEMLIČKA, „*Dvacet pánů české země* (K vymezení panujícího rodu v 11. a 12. století), *Časopis Matice moravské* (dále ČMM) 117, 1998, s. 293–309, kolektivní váhu „starších“ a předáků naproti tomu zdůrazňuje Martin WIHODA, *Kníže a jeho věrní*. Kosmas o světě předáků a urozených, in: *Šlechta, moc a reprezentace ve středověku*, red. M. Nodl a M. Wihoda, Praha 2007 (= *Colloquia mediaevalia Pragensia* 9), s. 11–29; TÝŽ, *Macht und Struktur der Herrschaft im Herzogtum Böhmen. Grundlagen, Legitimierung und zeitgenössische Vorstellungen*, in: *Macht und Spiegel der Macht. Herrschaft in Europa im 12. und 13. Jahrhundert vor dem Hintergrund und Chronistik*. Hrsg. von N. Kersken und G. Vercamer, Wiesbaden 2013 (= *Deutsches Historisches Institut Warschau. Quellen und Studien* 27), s. 341–358.

- 5 O zákonodárné roli krále i v předkřesťanských společenstvech Jacek BANASZKIEWICZ, *Slavonic origins regni: Hero the Law-Giver and Founder of Monarchy* (Introductory Survey of Problems), *Acta Poloniae Historica* 60, 1989, s. 97–132, srovnej též Jean-Paul ROUX, *Le roi. Les mythes et symboles*, Paris 1995 (vyšlo i v českém překladu).
- 6 *Staročeská kronika tak řečeného Dalimila (1). Vydání textu a veškerého textového materiálu*. K vydání připravili J. Daňhelka, K. Hádek, B. Havránek, N. Kvitková, Praha 1988 (dále *DALIMIL*), kap. 6, s. 139, kap. 8, s. 149; *Nejvyššího sudího království českého Ondřeje z Dubé Práva zemská česká*. Vydal F. Čáda, Praha 1930 (= *Historický archiv* 48), čl. 11, s. 124.

Byl to zásadní posun od Kosmovy prvotní autokracie, kde vládce v sobě spojuje (moderními pojmy řečeno) moc výkonnou, soudní a zákonodárnou! Jak jej vyložit a dešifrovat?⁷

Kosmas jako vzdělanec a intelektuální opora prestižního církevního zařízení, jímž byl pražský kostel, míval „právo“ často na jazyku. Přímo s ním spojil počátky vládnoucího rodu a dobře věděl, že právo má nos z vosku a král dlouhou a železnou ruku (*quia lex, ut aiunt vulgo, cereum habet nasum*). Právo chápal velmi široce, třeba i jako zvyky a způsob života, to když popisoval přesídlení obyvatel hradu Giecz (Hedeč) do Čech v době Břetislava vpádu do Polska (1039). Byli usazeni v lese Črnínu a vzhledem k „dobrovolnosti“ jejich počínu jim kníže ustanovil vlastního správce a soudce (*prefectum et iudicem*) a svolil, aby se spravovali řády, jichž užívali v Polsku (*sub lege, quam in Polonia habuerant*).⁸

Píše-li Kosmas, že díky „právům knížete“ (*iura ducis*) bude Libušin manžel rozhodovat o celých obyvatelských skupinách a určovat jim povinnosti, roboty a služby, poukazuje tím na schopnost knížete řídit a organizovat své panství. Doklady o účincích knížecího práva nemizí ani po Kosmovi. Pregnantně vystupuje v listině Vladislava II. z konce čtyřicátých let 12. století. Lidé olomouckého kostela nechtě jsou „osvobozeni ode všeho práva, které náleží k užitku knížete“ (*ab omni liberi sint iure vel exactione, quod ad principis spectat utilitatem*). Jinými slovy to později sděloval markrabě Vladislav Jindřich, když zprošťoval moravské majetky johanitů „ode všeho práva, jež patří mě a mým nástupcům“ (*ab omni iure, quod ad me vel successores meos pertinet*). Vzápětí dodal, co tím rozumí, a sice osvobození „od práva“ (*a iure*) zvaného nářez, nocleh, povoz i od práva 14 penízů. Ještě téhož dne, 31. prosince 1213, stvrdil bratrův dar jako český král i Přemysl Otakar I. S upřesněním, že dotčené právo náleží „nám i našim nástupcům či knížatům téže země“ (*ab omni iure, quod ad nos vel successores nostros vel ad principes terre illius pertinet*). Neméně výmluvná je noticka v listině královny Kunhuty z roku 1245, že statky bezdětného „župana“ Svatobora spadly na korunu podle starého knížecího práva (*iure exigente principum antiquorum*). Takže právo odúmrti. Dimenze „knížecího práva“ se tím rozšiřuje. Evokuje otázku, co vše pod něj spadalo.⁹

7 K Ondřejovu a panskému pojetí už Josef KALOUSEK, *České státní právo*, Praha 21892, s. 273, řadu uzavírá J. KEJŘ, *Počátky a upevnění stavovského zřízení v Čechách*, Právněhistorické studie 34, 1997, s. 79–81.

8 KOSMAS II.2, s. 83–84, II.8, s. 94. O přesídlení Hedčanů naposledy Jan KLÁPŠTĚ, *Proměna českých zemí ve středověku*, Praha 2012, s. 168–169.

9 CDB I, č. 158, s. 164; CDB II, č. 109–110, s. 103–105; CDB IV.1, č. 85, s. 174.

Z druhého pólu odkrývají skladbu knížecích práv imunitní texty. Nemluví vždy o právech, také o zátěžích (*gravamina* apod.). Logicky, neboť co pro knížete bylo právem a odvčným nárokem, na jiné tato „práva“ těžce dosedala. Záleželo na pozici recipienta takových práv či břemen. Za obtížné, ba nepřístupné praktiky je často označovala církev. Její poddaní neměli být těmito „právy“ zavaleni natolik, že by nemohli plnit závazky k vrchnosti. Církevní korporace jakoby zapomínaly, že jejich prvotní bytí zajišťovaly podíly z důchodů a příjmů, vymáhaných právě skrze „knížecí právo“. Nářez, nocleh, povoz aj. proto jednou vystupují jako „právo“ (1213: *absoluti a iure, quod vocatur narez, nochlegh et powoz*), jindy jako „břemena“ (1220 falzum: *ab omnibus exactionibus et gravaminibus, que vulgariter dicuntur narok, zvod, narez, nozleh*; 1234: *a gravamine, quod zvod nuncupatur*), dokonce jako poroba (1228: *hac servitute fuerint obligati, quod narez materna lingua nominatur*). Z takového úhlu pohlížíme i na kolektivní „práva“, nebo opačně zátěže, jimiž se v Polsku řídily některé obyvatelské skupiny jako oráči-rataji (*ius aratorum, ius ratagitum*) nebo připsanci (*ius ascripticum*). V Čechách na sebe upozorňují lidé zvaní dědici (*heredes*), jejichž „práva“ souvisela s držením a společným užíváním půdy. Svými požadavky měli „dědici z Milobuz“ obtěžovat čerstvě založený klášter v Sázavě, takže zasáhl kníže. Sázavský letopis přímo mluví o „jejich právu“, na nějž se odvolávali (*eam suo iuri usurpative vendicare*). Ještě v roce 1295 se obyvatelé Třemošné a Sence na Plzeňsku prohlašovali za „dědice“. Bránilo to jejich dalšímu zatěžování (byl tam jakýsi stop-stav), takže vrchnost mívala s odprodejem takových vesnic potíže (*qui se heredes, quod proprio vocabulo deditz dicitur, affirmabant*). Zpráv o dědicích je ostatně více a pocházejí rovněž z přilehlého Slezska.¹⁰

Výčet takových povinností uvedl biskup Ondřej, když při jednáních na Šac-ke hoře v létě 1221 obnovoval „ztracená“ privilegia pražského kostela. Dal si zále-

10 CDB II, č. 109, s. 103, č. 323, s. 326, 375 (f), s. 411; CDB III.1, č. 87, s. 95; RBM II, č. 1675, s. 719–720; *Mnich sázavský*. Ed. J. Emler, in: FRB II, Praha 1874, s. 244. O oráčích-ratajích Karol MODZELEWSKI, *Ius aratorum na tle praw grupowych ludności chłopskiej*, in: Spoleczeństwo Polski średniowiecznej. Zbiór studiów I. Red. S. K. Kuczyński, Warszawa 1981, s. 88–127, nověji hodnotí „prawa grupowa“ Sławomir GAWLAS, *Chłopi w Polsce piastowskiej przed kolonizacją na prawie niemieckim jako problém historiograficzny*, Roczniki Historyczne 78, 2012, s. 26–28. O dědicích z Milobuz nedávno Petr SOMMER, *Svatý Prokop. Z počátků českého státu a církve*, Praha 2007 (= Velké postavy českých dějin 6), s. 119–120, o dalších dokladech J. ŽEMLIČKA, *Království v pohybu. Kolonizace, města a stříbro v závěru přemyslovské epochy*, Praha 2014, s. 177–178. O formách hmotného zajišťování nejstarších českých klášterů, respektive církevních institucí, TÝŽ, „*Decimae trium provinciarum*“ pro klášter v Břevnově (K hmotnému zajištění nejstarších klášterních fundací v Čechách), in: Ludzie, Kościół, Wierzenia. Studia z dziejów kultury i społeczeństwa Europy Środkowej, Warszawa 2001, s. 125–133.

žet. Seznam začíná ochrannými frázemi, stáčí se k soudním poplatkům a robotám (...*omnem exactionem sive inquietacionem, vendicionem, narok, zuod, hlava, wrez, collectas generales, edificaciones castrorum, fossata, preseca, narez et omnia alia gravamina*). Ještě důkladnější je imunitní klauzule svatojiřského privilegia, sice falza, zřejmě však ještě z druhé čtvrtiny 13. století. Konkrétně to má být osvobození *ab edificacione castrorum, a refectione poncium et piscinarum, a preseca, a custodia murorum, a vigiliis nocturnis, que fiunt in castris, a fossatorum cavatione, ab honere, quod dicitur prowod, trisne et pogeza, a vectigalibus, que fiunt, cum rex ad colloquium vel exercitum est iturus, a gravamine, quod dicitur swod et glaua, et ab aliis iniuriis...* Ani to nebyl úplný soupis všech v úvahu přicházejících závazků. Často se udržovaly velmi houževnatě.¹¹

Pán „Čechů“ se tím představuje jako prvotní adresát členité soustavy důchodů, výnosů a fyzických zátěží, které v naturálně autarkních podmínkách sloužily k zajištění raného státu. O jejich skladbě se dozvídáme torzovitě často až ve 13. století, kdy většina z nich odumírá. V literatuře se tato *iura ducalia* částečně skrývají pod označením regalů. Do jejich souboru, vyvozeného z univerzálního půdního nároku knížete, se hlásily zemské roboty (stavba a údržba hradů, hraničních zátarasů zvaných preseca, mostů, cest aj.), transportní úsluhy, dále „hoštění“ knížete a úředníků na cestách jakož i práva a monopoly k lesům, lovectví, k vodám i výnosům z trhů, z krčem, cel i mýt. Patřila sem oprávnění k přírodnímu bohatství (drahé kovy) a k mincování. Dále to bývaly zisky a příjmy ze soudnictví. Těchto pokut a taxativních poplatků byla celá řada a ani se nesnažily skrývat otevřeně kořistnický ráz. Knížecí autorita se měnila v zastřešující krunyř, pod něž se obrazně sbíhalo a stahovalo vše nezbytné k rytmickému fungování státu. Kníže, posléze král, zůstával transparentním disponentem. Ve skutečnosti z takto nabývaných příjmů, poplatků, břemen a služeb žil převážně správní aparát. Odkrývá to imunita Přemysla Otakara I. pro Plasy z počátku 20. let 13. století (*omnem iusticiam ad nos et ad officiales curie nostre spectantem*) nebo z téže doby králova výsada pro německé rytíře. S rozvedením, že osvobození se vztahuje na právo plynoucí k užítku panovníka, šlechticů pověřených úřady či vůbec úředníků nebo (volně přeloženo) nároků dle zemského obyčeje (1222: *ab omni iure ad usus nostros vel nobilium a nobis inbeneficiatorum vel ceterorum officialium spectante vel utilitate secundum morem terre pertinente*). Proto se „knížecí právo“ hlásí i jako „právo našich benefi-

11 CDB II, č. 216, s. 201. Výčet ze svatojiřského falza CDB II, č. 378 (f.), s. 420, blíže k listině a její možné dataci Rostislav NOVÝ, *Diplomatické poznámky k donačním listinám českých klášterů a kapitul do konce 12. století*, Studia mediaevalia Pragensia 2, 1991, s. 126–128.

ciářů nebo komorníků“ (*ius beneficiatorum seu camerariorum nostrorum*) či „právo provinciální“ (*ab omni provinciali iure seu lege liberi atque exempti permaneat*), ač jde o totéž.¹²

Bez tvrdě vymáhaných příjmů a důchodů by raný stát nemohl plnit své základní poslání. Stávaly se zhmotnělým „právem knížat“. Raný středoevropský stát se nemohl opřít o helénské a římské zvyklosti, o Pavlovy výzvy k daňové disciplíně: „Dávejte každému, co jste povinni: daň, komu daň; clo, komu clo; úctu, komu úctu“ (Nový zákon, Pavlův list Římanům 13,6–7). Daňová struktura vzešla a košatěla z podmínek vně *limes*, podobně jako v Polsku nebo Uhrách. Některé zátěže se táhly ze starších časů, jako kolektivní účast rodových či kmenových pospolitostí na budování útočištných hradů, mostů, udržování cest. Takové úkoly zvládala už „předstátní“, ba pravěká společenstva, nepochybně i Čechy. Výšece takových břemen následně k sobě vztáhl raný stát.¹³

„Knižecí právo“ nebylo taxativně vymezeno. Nikdy se nedočkal normativního sepsání. Jeho bezbřehost nabízela prostor různým přídalkům, jak si žádala potřeba. Zdaleka se neomezovalo na české prostředí. Takové knížecí *ius*, *utilitas*, *iusticia*, pro řadovou populaci ovšem *gravamen* patřilo k výbavě středoevropských monarchií. Zřetelně v Polsku a ve Slezsku, kde poprvé vystupuje v druhé čtvrtině 13. století (*excepto iure ducali*). I tady mělo starší kořeny, třebaže fázové opoždění polského vývoje způsobilo jistý časový posun. O precizování polského *ius ducale* se po nábězích Stanisława Kutrzeby a Oswalda Balzera zasloužil Karol Buczek. Podle něj zahrnuje soubor starších i novějších knížecích práv, regálů a užitků, saha-

12 CDB I, č. 375 (f), s. 349 (jde o břevnovské falzum 13. století, které se hlásí k roku 993), dále CDB II, č. 239, s. 230, č. 244, s. 236; CDB III.1, č. 87, s. 95. Obecně k regálům Hans THIEME, *Die Funktion der Regalien im Mittelalter*, Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte, Germanistische Abteilung 62, 1942, s. 56–88; Hans PLANITZ, *Deutsches Privatrecht*, Wien 1948, s. 73–79; Johannes FRIED, *Der Regalienbegriff im 11. und 12. Jahrhundert*, Deutsches Archiv für Erforschung des Mittelalters 29, 1973, 450–528.

13 O výčet knížecích břemen se pokusil František PALACKÝ, *Dějiny národu českého v Čechách a v Moravě dle původních pramenův*, I.2. Od roku 1125 do roku 1253, Praha 31877, s. 336–342, po něm Hermenegild JIREČEK, *Slovanské právo v Čechách a na Moravě*, II. Od počátku XI. do konce XIII. století, Praha 1864, s. 141–154, 157–162; Julius LIPPERT, *Social-Geschichte Böhmens in vorbussitischer Zeit*, I. Die slavische Zeit und ihre gesellschaftlichen Schöpfungen, Prag–Wien–Leipzig 1896, s. 263–310, a další. Asi nejobsáhleji k jedné z takových daní Oswald BALZER, *Narzaz w systemie danin książęcych pierwotnej Polski*, Lwów 1928 (= Studya Nad Historyą Prawa Polskiego 11), dále Kamil KROFTA, *Staročeská „daň míru“*, in: Sborník prací věnovaných P. N. Miljukovu 1859–1929, Praha 1929, s. 155–192; Theodor SATURNÍK, *Tributum pacis*, in: Pocta k 60. narozeninám A. Hobzy, Praha 1936, s. 16–28; Karol BUCZEK, *Powołowe-poradnie-podymne*, Przegląd Historyczny 63, 1972, s. 1–30.

jících do provincií a k jejich správcům, úředníkům, beneficiářům. Na základě imunitních zvolnění spočetl zátěže rolnické populace, které označil za *iura ducalia*, Oskar Kossmann.¹⁴

Na systémovou spřízněnost raného českého a slezsko-polského vývoje ukazuje i názvosloví břemen a daní, od nichž jakožto od součásti knížecího práva zprošťují imunitní texty. Na české i polské straně shodně vystupují zvolnění nejen ze stavby a údržby hradů, oprav cest či soudních poplatků, ale také od specifických úsluh zvaných *povoz, nářez, průvod, nocleh, osep, stráž* aj. Do tohoto okruhu svým dílem náleží i Pomoří. Když Kazimír I. Pomořanský obdaroval dómskou kapitulou v Kamenci (cca 1180), zvolnil její lidi od zátěží zvaných nářez, osep, hostinné, snad povoz (*ab omni exactione, insuper naraz, ozsep, gaztitua, vectione...*). Jako bychom se ocitli v Čechách. Zatímco tady během 13. století tyto a jiné příbuzné termíny z listin mizí, objevují se v piastovských zemích později, ale přetrvávají déle.¹⁵

14 Srovnej K. BUCZEK, *O tak zwanych prawach książęcych i królewskich*, Kwartalnik Historyczny 73, 1966, s. 89–110, který se zabýval také historií problému. O knížecích právech už Joachim J. MENZEL, *Jura ducalia*. Die mittelalterlichen Grundlagen der Dominalverfassung in Schlesien, Würzburg 1964 (= Quellen und Darstellungen zur schlesischen Geschichte 9), který na základě slezských pramenů spojil „ius ducale“ až s 13. stoletím, s čímž Buczek polemizoval. S různými akcenty K. MODZELEWSKI, *La système du 'ius ducale' et le concept de féodalisme*, Annales ESC 37, 1982, s. 164–185; TÝŽ, *Chłopi w monarchii wczesnopiastowskiej*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1987, s. 62–98; Oskar KOSSMANN, *Polen im Mittelalter*, Bd. 2: Staat, Gesellschaft, Wirtschaft im Bannkreis des Westens, Marburg/Lahn 1985, s. 352–401; S. GAWLAS, *Chłopi*, s. 24–28, pro slovanské země Henryk ŁOWMIAŃSKI, *Początki Polski*, III. Z dziejów Słowian w I tysiącleciu n. e., Warszawa 1967, s. 384–392; tamtéž IV, Warszawa 1970, s. 130–131; Agnieszka SAMSONOWICZ, *Uwagi o regale w Polsce piastowskiej* (na příkladzie regale łowckiego i rybackiego), Kwartalnik Historyczny 101, 1994, s. 3–11. Příbuznost s polsko-slezskými poměry umožňuje komparativní vykrývání, srovnej K. BUCZEK, *Regalia*, in: Słownik Starożytności Słowiańskich (dále SSS) IV, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1972, s. 479–484; Tadeusz LALIK, *Skarbowość. I. Czechy*, in: SSS V, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1975, s. 198–204; K. BUCZEK, *Skarbowość. II. Polska*, tamtéž, s. 205–210. O tom, že břemena duchovenských ústavu ve prospěch státu se v mnohém udržela a přetrvala do raného novověku, pro polské poměry Henryk KARBOWNIK, *Ciężary stanu duchownego w Polsce na rzecz Państwa od roku 1381 do połowy XVII wieku*, Lublin 1980.

15 S doklady pro závěr 13. století *Codex diplomaticus Poloniae Minoris*, II. 1153–1333. Ed. F. Piekosiński, Kraków 1886 (= Monumenta mediaevi historica 9), č. 515, s. 177–178; *Codex diplomaticus Maioris Poloniae*, II. Comprehendit annos 1288–1349, Poznaniae 1878, č. 648, s. 28–29, č. 673, s. 52, k Pomoří *Pommersches Urkundenbuch*, I. 786–1253, 2. Aufl. neu bearb. von K. Konrad, Köln–Wien 1970, č. 70, s. 92. Na terminologickou příbuznost Polska a Čech na příkladu „stráž“ Karol BUCZEK, *Stróże. Studium z ustroju społeczeństwa Polski wczesnofeudalnej*, Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych 19, 1957, s. 11–43, k základům těchto odvodů K. MODZELEWSKI, *Chłopi*, s. 64–66.

Poněkud odlišně se vyvíjely rozlehlé a v administrativním ohledu pestřejší Uhry. I tady se prosadila silná ústřední moc. Její oporou se staly komitáty (župy), z nichž měly k užítku královského dvora plynout dvě třetiny příjmů, zbytek zůstal „hradu“ (*castrum*). O tom, jaké rezervy mohly komitáty mobilizovat, bezděčně svědčí údaj z Kosmovy kroniky. Při popisu rozmíšek mezi Vratislavem II. a jeho synem a věčným trůnním čekatelem Břetislavem (II.) se v roce 1091 zhrzený kněžic odebral do Uher. Nebyl sám, mělo jej doprovázet přes 2000 bojovníků. Připočteme-li jejich ženy a děti, počet duší se zvýšil. Král Ladislav I. prozřetelně povolal ke dvoru jen Břetislava s druhy, zbytek „vojska“ nechal usadit u Bánova, který patřil k hradu v Trenčíně (*iuxta castrum nomine Trencin*). Z králova příkazu byli čeští bojovníci zásobováni z okolních krajin. Sílu organizačního, hospodářského i transportního nasazení do odlehlého Bánovska při moravské hranici (dnes v ČR), které muselo zvláště Trenčínsko vyvinout, můžeme dobře tušit a případně i „vypočítat“.¹⁶

„Hrad“ měl i v uherských poměrech velkou váhu. V severozápadních komitátech se často vzpomíná „právo hradu“ (*ius, iura castri*), z něhož bývají vyjímány konkrétní držebnosti. V podstatě opět šlo o imunizaci, nicméně s rozdílem, že v uherských poměrech 13. století se více než na církevní zboží (to bylo takřka integrální součástí králova vlastnictví) vztahovala na šlechtické majetky. K počátku 13. století (asi 1208) se pojí listina nitranského biskupa, v níž se mluví o majetcích „příslušných k právu trenčínského hradu“ (*ad ius Trincinensis castri pertinere*) a vzápětí roku 1209 přenáší Ondřej II. na jiný subjekt „královské právo, které mu jak známo náleží“ (*omni regio iure, quod ad nos dinoscitur pertinere*). Roku 1244 při směně daroval Bela IV. jistému Deršovi a jeho bratrům zemi v Dubnici, kterou zároveň odňal pravomoci nitranskému hradu (*eximendo eam a castro Nitriensi, ad quod pertinebat*). V příbuzných mutacích následují další příklady. Opět k Nitře se váže zpráva z června 1245 (*in comitatu eodem et ab eodem castro exemptas*), k Hontu směna z roku 1246 (*a castro prememorato penitus exemptam*). V dubnu 1249 vystupuje v roli komitátního hradu Hlohovec (*terram... exemptam a castro Gulguch*), nechybí králův příkaz k vyvázání od povinností ke zvolenskému hradu (1255... *dictam terram Doboudyl, exemptam a castro nostro de Zolum*). Píše se o jurisdikci a služebnosti k hradu, třeba k Beckovu (1245: *ipsos a iurisdicione et servicio castri de Bulunduch duximus eximendos*), jindy přímo o „právech hradů“ (1239: *pro iure castri Posoniensis*; 1256: *iura castrorum nostrorum indebite occupata*). I to je výseč z širší nabídky. Dokládá, že také v uherských regionech byla rolnická populace

---

16 KOSMAS II.48, s. 155.

zatížena nároky hradských (komitátních, župních) orgánů. Jejich uvolňování se mohlo dít jen panovníkovým svolením.¹⁷

Od „knížecích práv“ (nebo z nich) vedla cesta k široce pojatému půdnímu regálu, od něž se odštěpovaly další segmenty. Pouze vládnoucí Přemyslovec mohl zprvu dávat souhlas k tak všední věci, jakou byl rybolov a užívání řeky. Roku 1178 nechal Soběslav II. (1173–1178) vymezit újezd v Posázaví s dovětkem, aby tam nikdo jiný než vyšehradští kanovníci a jejich lidé neměl právo k řece Sázavě, pod níž se v tomto úseku rozuměla Želivka (*Flumen Zazaua... ita ut nullus habeat in eodem flumine potestatem infra circuitum eorum*). K nezadatelným „knížecím právům“ náleželo i usazování cizinců. O svolení pro Hedčany, jimž Břetislav I. povolil vlastního správce a soudce, už padla zmínka. K neméně výmluvným dokladům patří tak řečené *právo pražských Němců*, udělené Soběslavem II. na základě tradice z dob Vratislava II. Žádné jiné než knížecí slovo nemohlo zaručit, aby „tito Němci žili podle práva a spravedlnosti Němců“ (*eisdem Theutonicis vivere secundum legem et iusticiam Theutonicorum*). Podobně to platilo o Románech a Židech, později a v jiných podmínkách o cizojazyčných skupinách v areálech přednějších měst (například Brno). Taková svolení patřila ke garančním součástem právního systému. Později, to v již odlišné situaci, mohl sice kronikář Neplach naříkat, že Přemysl Otakar II. „odevzdal“ Němcům Loketsko, Trutnovsko a Kladsko (*terras etiam videlicet Cubicensem, Tratnouicensem, Glacensem Theutonicis tradidit*), z protiprávního jednání ho však vinit nemohl.¹⁸

17 *Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae* I. Ed. R. Marsina, Bratislaviae 1971, č. 148, s. 116, č. 154, s. 122; tamtéž II, Bratislaviae 1987, č. 165, s. 110, č. 185, s. 123, č. 200, s. 133, č. 224, s. 156, č. 320, s. 224, č. 480, s. 333, č. 548, s. 381. Ke vztahům ústřední moci a regionů Martyn RADY, *Nobility, Land and Service in Medieval Hungary*, New York 2000; Zoltán J. KOSZTOLNYIK, *The Dynastic Policy of the Árpáds Géza I to Emery (1074–1204)*, New York 2006 (= East European Monographs 687), s. 157–218, srovnej též Matúš KUČERA, *Slovensko po páde Velkej Moravy*, Bratislava 1974, s. 356–368; Ján LUKAČKA, *Formovanie vyššej šľachty na západním Slovensku*, Bratislava 2002.

18 CDB I, č. 287, s. 252–253, č. 290, s. 255–257; *Neplacha, opata Opatovského, krátká Kronika římská a česká*. Ed. J. Emler, in: FRB III, Praha 1882 (dále NEPLACH), s. 476. Právům pro pražské Němce se věnuje každé většší sepsání o Praze, kromě toho speciální studie. Z nich výběrově J. KEJŘ, *K privilegii knížete Soběslava II. pro pražské Němce*, Právněhistorické studie 14, 1969, s. 241–258, o pozdějších brněnských etnických poměrech naposledy *Dějiny Brna*, 2. Středověké město. Red. L. Jan, Brno 2013, s. 46–47. O komunitách „cizinců“ v rané střední a východní Evropě Christian LÜBKE, *Fremde im östlichen Europa*. Von Gesellschaften ohne Staat zu verstaatlichten Gesellschaften (9.–11. Jahrhundert), Köln–Weimar–Wien 2001 (= Ostmitteleuropa in Vergangenheit und Gegenwart 23).

Efektivněji si mohl raný stát opatrovat své základní jistoty v břemenech, daních a službách náležitých k *iura ducalia* skrze hradskou (provinciální) územní organizaci. Jinými slovy, správní *civitates a urbes* se mění v nástroj, jímž měla být tato *iura* zajišťována, vymáhána a odváděna. Obrysy daňových, služebných a soudních zátěží, skryté pod „právem knížat“, se v Čechách prosazovaly za prvních Boleslavů. Do „pracovní“ náplně hradské organizace patřil i dohled nad výběrem dávek, břemen a plateb. Tlak na daňovou kázeň se zvýšil po zdolání krize na přelomu tisíciletí. Jako doba, kdy raný stát přestal spoléhat na výboje a napřel důraz k exploataci domácích rezerv, se rýsuje vláda Břetislava I. Daňový šroub se stahoval, původně volné a nárazové požadavky procházely proměnou na trvalé úvazky. Završení se dočkala hradská organizace. Poněkud jiné optiky užívá polské bádání. Po studiích Karola Buczka, Tadeusze Lalika, Karola Modzelewského a jiných, sklonných hledat společné rysy středoevropského vývoje, podtrhl Sławomir Gawlas vojenský ráz nejstarší fáze piastovského Polska. Jeho další směřování, zahájené Kazimírem Obnovitelem (1034–1058), spojil s adaptací otosko-sálského modelu, přičemž systém knížecího práva se měl ujmout až ve 12. století. Gawlas zdůraznil ideové a organizační vlivy německého sousedství a váhu lokačního zlomu, kdy Piastovci oživilí zájem o regální příjmy a výnosy. V nové syntéze polských dějin Tomasz Jurek vytkl nadužívání termínu „knížecí právo“ (razil zejména Karol Buczek) a zdůraznil jeho krátkodobý ráz s těžišťem v druhé polovině 12. a počátcích 13. století.¹⁹

Regály a imunity

„Knížecí právo“ nějak zatížilo prakticky všechny obyvatelské vrstvy. Vycházelo z povahy samotné knížecí vlády, z *iura principatus*, o nichž mluví Kosmas při popi-

---

19 J. ŽEMLIČKA, *Expanze, krize a obnova Čech v letech 935–1055*. (K systémovým proměnám raných států ve střední Evropě), ČČH 93, 1995, s. 205–222; TÝŽ, *Čechy v době knížecí* (1034–1198), Praha 2007, s. 42–51; TÝŽ, *O „svobodné soukromosti“ pozemkového vlastnictví*. K rozsahu a kvalitě velmožské držby v přemyslovských Čechách, ČČH 107, 2009, s. 269–308. Pro Polsko S. GAWLAS, *O kształt zjednoczonego Królestwa*. Niemieckie władztwo terytorialne a geneza społecznoustrojowej odrębności Polski, Warszawa 1996 (= Studia Humanistyczne 1), a v dalších pracích. Hlavní koncepce tohoto směru okomentoval Marcin R. PAUK, *Recepcja nowych form życia społecznego na Słowiańszczyźnie Zachodniej w dobie „transformacji XIII wieku“*, in: *Słowiańszczyzna w tworzeniu Europy (X–XIII/XIV w.)*. Pytania o strategię badań: europeizacja a przełom cywilizacyjny. Red. S. Rosik, Wrocław 2008, s. 43–69, s poslední soubornou charakteristikou Tomasz JUREK – Edmund KIZIK, *Historia Polski do 1572*, Warszawa 2013, s. 140–141.

su dramatických událostí z přelomu let 1109 a 1110. Nebyli z něj vyvázáni ani lidé odkázaní církvi. Kníže si hlídal zejména soudní pravomoci (nemusely se vždy týkat vlastního soudnictví). Při darování vesnic či „lidí“ klášteru nebo kostelu se kníže ve skutečnosti zříkal jen části příjmů a výnosů, které se teď z „hradu“ přesměrovaly na nové držitele, uživatele, chceme-li vlastníky. Správní dohled ještě po nějaký čas náležel „hradu“. Ale vývoj se nezastavil. Příkrov „knížecích práv“ se zvedal, aby v modifikovaných formách nakonec z valné části zůstal pozemkovým vrchnostem. O tom, že také *hereditates, bona, villae* rané šlechty podléhaly břemenům, službám a soudům „knížecího práva“, svědčí jejich „osvobození“, i pokud přešly z velmožova darování do rukou církve. Když západočeský *baro* Ratmír za panování Václava I. (nejspíše začátek třicátých let) odkázal klášteru v Plasích dvě vesnice, král je potvrdil a zároveň imunizoval z veřejných zátěží (*liberas et immunes esse volumus ab omni exactione et impetitione*). Jistě by k této změně nemuselo dojít, pokud by již dříve zůstávaly vně „knížecích“ úvazků. Z druhé strany se tím otvírá pohled na genezi velmožského jmění. Nepředstavovalo zvláštní sektor, který by „odjakživa“ stál vedle knížecí domény a řídil se jakýmsi zvláštním režimem, naopak vždy spadl pod soubor „knížecích práv“, podložených širokým půdním regálem. I tady hospodařili knížecí úředníci a beneficiáři, i velmožské majetky byly zprvu obtíženy nářezy, noclehy, přesekami. Stěží se dá mluvit o ostře vydělené dvojí sféře knížecího panování, jednak přímé, jednak obecně veřejné.²⁰

Celé svazky knížecích zátěží mizely, jakmile „privátní“ majetky začaly unikat ze spojení s „hrady“. Pestrá směs rybářů, oráčů, zvoníků, dědiců, služebníků, sedláků či obsluhy hradských mlýnů, lázní či pekáren se měnila v poddané, označované jako *homines, pauperes, villani*. Cest k této proměně bylo více a jejich nuance zůstávají často skryté. Přesto alespoň tři se zřetelně měnily v instrument, který rozrušoval hladinu „knížecích práv“ a vylamoval z nich stále větší kusy. Kromě imunit, které nejotevřeněji zbavovaly církevní držebnosti starých závazků, sem náleží německé právo a městské zřízení. Obě formy též „imunizovaly“, také vyjímaly jednak lidi, jednak areály měst z hradské (provinciální) území správy. Takto „osvobozené“ výseče unikaly z dohledu beneficiářů, vahou psaného slova (realita bývala složitější) přestávaly tíživé roboty a někdy absurdní dávky. To neznamená, že by se automaticky zbavovaly opravdu všech zátěží. Jen další zvláštní svolení je

---

20 *KOSMAS* III.28, s. 197; *CDB* III.1, č. 22, s. 20–21. Další příklady J. ŽEMLIČKA, *Království v pohybu*, s. 31–34.

mohlo vyvázat z celozemsky obecných platebních povinností, ať se zvaly jakkoli (kolekta, berně).²¹

I právo udílet imunity, svolovat k vysazení na německém právu i zřizovat městskou obec se panovník snažil dodatečně vsunout do komplexu svých regalů a monopolů. Vždyt tato opatření „osvobozovala“ a krátila panovníkovy, potažmo zeměpanské či „státní“ důchody. Když chtěl v roce 1232 doksanský klášter ve svých držebnostech na horní Ohři zříditi město „v místě zvaném Kynšperk“ (*in quodam loco, qui Cuningberch vocatur*), předcházelo královo svolení. Podobně o pár let předtím (1226) vyhověl Přemysl Otakar I. žádostem téhož kláštera a svolil k vysazení vsi Mury na německém právu (*villam ipsorum in Mur iure theutonico decrevimus roborari*). Ještě hluboko v první polovině 14. století některé kláštery získávaly královská potvrzení, že svá zboží mohou emfyteuticky vysazovat (Doksany, Osek, Břevnov, Plasy, Teplá aj.), což neznamená, že by dílčí lokační akce nemohly praktikovat dříve. Patrně si kryly záda v případech, že by chtěly do „nových“ řádů zapojit svoje vesnice, kde se mohly udržovat zbytky starých břemen. Praxe nebyla tak rigidní. Kde se intenzivně kolonizovalo, vidáme od poloviny 13. století vrchnosti, kterák německým právem i emfyteuticky vysazují, jedním slovem počínají si na svých majetcích natolik suverénně, že chybějí doklady o králově předchozím svolení. Jistě, v ústní formě ho nelze vyloučit, avšak v listinném materiálu už nebývají velké mezery pravidlem. Čím blíže k závěru přemyslovského panování, tím více se tupil hrot provinciálních břemen a zátěží. Dřívější beneficiáři ukončoval svoji transformaci ve skutečnou šlechtu. Jelikož své zajištění budoval na jiných základech, objektivně slábl jeho tlak na exploatování břemen a důchodů, skrytých pod „knížecím právem“. Naopak, na svých majetcích se snažil jeho relikty převést na sebe. Břevnovská kolonizace Broumovska a Policka, ale také jiné osídlovací záměry potvrzují, že vrchnosti se vyvazovaly z dřívější zeměpanské patronace a zvolily cestu vlastní hospodářské aktivity.²²

Od půlky 13. století se knížecích, dá se říci zeměpanských práv chápou „soukromé“ vrchnosti. Při lokaci „svého“ (Horního) Benešova v roce 1253 zaká-

21 Částečně již J. ŽEMLIČKA, *Němci, německé právo a transformační změny 13. století*, *Archaeologia historica* 28, 2003, s. 33–46, v rozvedení TÝŽ, *Přemysl Otakar II. Král na rozhraní věků*, Praha 2011, s. 76–83. O platbách z kolekty, kterou byly povinné i vesnice lokované na německém právu, K. MODZELEWSKI, *Chłopi*, s. 70–71.

22 *CDB II*, č. 286, s. 281; *CDB III.1*, č. 26, s. 24–25, z pozdějších generálních svolení k emfyteutizaci *RBM IV*, č. 650, s. 252, č. 888, s. 355, č. 891, s. 356–357, č. 914, s. 367–368, č. 924, s. 371. Přehled o kolonizačních formách spojených s německým právem a emfyteuzí (oba pojmy se přesně nekryly) J. ŽEMLIČKA, *Království v pohybu*, s. 103–214 (s literaturou).

zal královský podkomoří Beneš krčmy a prodej piva v dosahu jedné míle, byt jen na svých statcích (*in nostra hereditate*). Přestože udílení mílového práva si od vzniku prvních měst nárokoval král. Snad Beneš využil, či spíše zneužil své úřední pozice. Nebo Vítek z (Jindřichova) Hradce, který v roce 1255 potěšil německé rytíře. Jejich majetky osvobodil od všech zátěží, platů, daní a také cel (*ab omnibus angariis, exactionibus et collectis... a theloneis*), což by ještě před půlstoletím mohl učinit toliko panovník. Jen v článku o prodejších a koupích se mimochodem praví, at se tak svobodně děje na pánových trzích (*in omni foro meo*). Pokud Smil z Nových Hradů osvobodil roku 1284 vyšebrodské cisterciáky od mýtních poplatků z vína, obilí a ryb, které by odváděli v Nových Hradech, nejenže to svědčí o jeho sebevědomí, ale o jevu širším, že totiž pozemkové vrchnosti k sobě potahují části panovníkových regálů. Podobně to platí o mýtu Lichtenburků v Chotěboři (*de theloneo nostro in Kotiwors*), jehož výnos měl sloužit žďárskému špitálu (1303). Vždyt *thelonea* jako celek původně náležela k zeměpanským zařízením. Výnosy z jejich dílů bývaly postupovány církevními korporacím, také v údajné listině Boleslava II. pro břevnovský klášter (993), která je mladším falzem, nicméně pasáž o clech tvoří podle Jiřího Pražáka součást interpolace z poslední třetiny 12. nebo začátku 13. století (*ut in omnibus theloneis per Boemiam constitutis fructus decime septimane cedat*). Odráží ještě situaci „knížecího“ období, kdy cly a mýty formálně vládl panovník. Až ve 13. století začaly přecházet na vrchnosti, popřípadě si zvláště šlechta, jak ukazují Nové Hradce či Chotěboř, zřizovala nové mýtní stanice. O štěpení a rozměňování králových regálních nároků svědčí i dvojí lokace města Hranic na Moravě v režii hradištského kláštera (1276, 1292).²³

Víme již o privilegii Soběslava II., jímž udělil říční právo v jistém úseku Sá-zavy/Želivky vyšehradským kanovníkům. Také regál o vodách tvořil součást „knížecího práva“. Po stu letech se optika měnila. Když v březnu 1288 udělil Václav II. lidem pražských Hodkovic, patřících vyšehradské kapitule, právo rybolovu ve Vltavě a stavění hrází, mohlo to být na březích, které králi „patřily“ (*ad nos specialiter pertinentes*). V roce 1293, při prodeji rychty v Nymburce, se jako její příslušenství vzpomíná „právo rybolovu v řece Mrlině“ (*piscacionibus un aqua Merlina*), nejspíše

23 CDB IV.1, č. 267, s. 458–460; CDB V.1, č. 57, s. 114–116; CDB V.2, č. 805, s. 494–495; RBM II, č. 1333, s. 575–576, č. 1568, s. 672–673 (Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae IV. Ed. A. Boczek, Olomucii 1845 /dále CDM/, č. 302, s. 384), č. 1984, s. 855 (CDM V, č. 159, s. 167–168). Údajná listina Boleslava II. pro Břevnov CDB I, č. 375 (f.), s. 347–350, její rozbor Jiří PRAŽÁK, *Privilegium pervetustum Boleslai*, in: Milénium břevnovského kláštera (993–1993). Sborník statí o jeho významu a postavení v českých dějinách. Red. I. Hlaváček, M. Bláhová, Praha 1993, s. 13–24.

udělené rychtě hned při konstituování města za Přemysla Otakara II. Jinde se „právo k vodě“ přetavuje v součást pozemkově vrchnostenských práv, či přesněji takové právo nabýval každý, jehož majetky vodní tok protínal. V listopadu 1275 rozšířil Boreš z Rýzmburka jmění „svého“ augustiniánského kláštera Koruna. Kromě jiného klášteru předal „řičku zvanou Sázava“ (*et aquam, que dicitur Zazauia*), tedy Moravskou Sázavu v úseku, který se táhl od jistého mlýna na hranice Borešových držav (*sepeditam aquam ab ipso molendino usque ad finem hereditatis nostre*). Tuto i jiné položky věnoval klášteru opatrnou formulací „vším právem, které máme“ (*omni iure, quo nos habuimus*), s výjimkou hrdelních zločinů. Podobně roku 1297 obdaroval Vítek ze Švábenic zderazské božehrobce na Trutnovsku kromě mlýnů i právem rybolovu na řece Úpě (*piscariam in aqua fluminis in Vppa*), což Václav II. potvrdil a rozšířil (1301). Při zakládání Nového Velehradu (Uherské Hradiště) se vzpomíná rybářská ves Kostelany (1258), která vešla do držby velehradských cisterciáků. Právo k rybolovu na řece Moravě postoupil král Velehradu až roku 1301 (*piscacionem nostram in flumine dicto Moraua*).²⁴

Nejlépe srovnatelným dokladem, v jakém tempu se umenšoval objem „knížecích práv“, zůstávají církevní imunity, gradující v Čechách a na Moravě v první polovině 13. století. Ilustrují odsekávání zvláště klášterních *homines* od služeb, dávek a povinností z úsluh k hradům, stavbám a údržbě cest jakož i zátěží v soudnictví. Ani polovinou 13. století proces imunizace neskončil. Kromě hospodářské upoutá imunita soudní, rozložená do řady položek. Velmi tíživá byla například povinnost „osady“, nutící „sousedy“ (*vicini*) ke svědectví do často vzdálených míst. Zpřesňuje to jiná listina pro Břevnov, také mladší falzum, které se hlásí k roku 1220 (*in testimonium ad citandum aliquos homines, quod ozzada vocatur*). Takové zvolnění se objevuje často, třeba v listině Přemysla Otakara II. pro johanity z ledna 1272 (*homines ipsorum a testimonio, quod ozzada vulgariter nuncupatur, liberos esse volumus*), zesíleně od sklonku 13. století. Roku 1284 získal vynětí z této povinnosti klášter ve Waldsassen, v roce 1291 si ji pro určité statky na Kouřimsku vymohl klášter v Sedlci, o rok později s rozšířením na veškeré sedlečské državy v Kouřimsku (*a prestatione nuncii publici siue testis, qui uulgariter ozzada dicitur*).²⁵

Především soudní imunity reflektují zrychlené formování pozemkových vrchností. Dají se rozčlenit do dvou etap. Nebyl to vývoj přímočarý, nýbrž s úkro-

24 CDB V.1, č. 156, s. 247; CDB V.2, č. 796, s. 482; RBM II, č. 437, s. 619, č. 1622, s. 696 (CIM II, č. 62, s. 123–124), č. 1769, s. 761, č. 1872, s. 804–805, č. 1890, s. 811 (CDM V, č. 123, s. 128).

25 CDB II, č. 375 (f), s. 411; CDB III.1, č. 73, s. 79, č. 136, s. 170; CDB IV.1, č. 169, s. 275; CDB V.2, č. 651, s. 279–280; RBM II, č. 1310, s. 565, č. 1548, s. 666, č. 1563, s. 671.

ky a přeryvy. V první bývají statky s lidmi stahovány pod soud pražských úředníků nebo krále, zisky mohou případně náležet vrchnosti. K časným dokladům patří výsada Přemysla Otakara I. pro Plasy, sepsaná okolo roku 1222. Jejím zněním přijal vydavatel klášterní majetky do ochrany. Plaští lidé nemají podléhat nikomu jinému než králi, za jeho nepřítomnosti panu Slavkovi (byl nejvyšším komorníkem). Méně hýčkané Postoloprty se podobné milosti domohly koncem 13. století. Na opatovu žádost nechal Václav II. vyjmout jejich ves Boč z moci loketských úředníků, tak aby podléhala pražským, a to opakovaně (1292, 1301). Ve druhé vyspělejší fázi se klášterní vrchnost sama ujímá soudní role. Dílčím způsobem a jen pro vypočtené zátěže (hlava, narok, nářez) postoupil „mladší“ král Václav I. v roce 1228 rozhodací pravomoci nad lidmi premonstrátské kanonie v Litomyšli tamnímu opatovi s tím, aby výtěžky připadly klášteru (*ad usus monasterii*). Až od devadesátých let 13. století zdá se trend převládl. Ne ještě plně v privilegiu Václava II. pro žďárský klášter (1293), kdy byli jeho poddaní na moravské straně vyňati z dosahu provinciálních úřadů, tak aby nebyli poháněni k zemskému soudu do Brna. Nadále mají podléhat soudu v městečku Žďáru, klášterní lidé v Čechách nechť náleží k soudu ve Vojnově Městci. Příští doklady vsouvají poddané přímo pod klášter. V roce 1297 se olomoucké dominikánky dočkaly nejen osvobození „od soudu a jurisdikce“ (*camerariorum, sudariorum ac beneficiariorum*), ale přiznání soudních pravomocí na svých statcích (*ut perpetuum iudicium in bonis suis habeant*). Jak zdlouhavý to býval proces, ukazuje ještě výsada Václava II. pro tepelské premonstráty (1298), podřizující jejich lidi pražskému soudu (*volentes eos iudicio Pragensium beneficiariorum tantummodo fore subiectos*), nebo ještě lépe text privilegia Václava II. z dubna 1299 pro sedlecký klášter, který lavíruje mezi pražskými úředníky a autoritou opata. Ani tím modifikace nekončily. V létě 1298 se z královy vůle staly zábrdovické Klobouky tržním místem (*locus forensis*). Okolní klášterní lidé byli vyňati z moci provinciálních úředníků a podřizeni opatovi či jeho zástupci. Jen v případě zdržování či „nekonání“ se měla kauza vrátit příslušným beneficiářům. Klobouky i k nim náležitě vesnice se nadále měly řídit vzory města Měšina.²⁶

Adresné královo svolení si žádala hrdelní jurisdikce. Dlouho patřila k zeměpánovým prerogativům. Jejich prolamování sílilo po polovině 13. století, kdy se takového práva domáhají hlavně trhy a městečka v majetcích církve. Takový soud

26 CDB II, č. 243, s. 235, č. 323, s. 326; RBM II, č. 1573, s. 676, č. 1617, s. 694 (CDM IV, č. 219, s. 404), č. 1739, s. 746–747 (CDM V, č. 61, s. 59–60), č. 1780, s. 765, č. 1804, s. 775 (CDM V, č. 95, s. 97–98), č. 1838, s. 787–788, č. 1894, s. 813. Ke Kloboukám Jiří DOLEŽEL, *K městskému zřízení na středověkém Brněnsku do roku 1411*, in: Brno a jeho region. Red. M. Ježek a J. Klápště, Praha–Brno 2000 (= Mediaevalia archaeologica 2), s. 188–189.

(*iudicium*) „se vši úplností práva soudců, totiž šibenice a lámání kolem“ (*cum omni integritate iuris iudiciorum, patibulo scilicet atque trunco*) postoupil v roce 1261 Přemysl Otakar II. dvěma tržním vším německých rytířů, totiž Chomutovu a Miletínu i všem, kdož k nim patří, což mělo ulehčit poddaným, trápeným od králových „úředníků, viliků, cúdařů a soudců“. Roku 1288 osvobodil král Václav II. poddané taktéž německých rytířů ve Slavkově z moci provinciálních úředníků a udělil Slavkovu právo hrdelního soudu „vztyčením šibenice“ (*erigendi apud ipsum forum Novosedlicz patibulum*). Svěrázně pak Václav II. zdůvodnil, proč na žádost břevnovského opata svěřil roku 1295 takové právo tržnímu místu Police (*iudicium sanguinis*). Zločinci, převážení odtud k soudu do Hradce (Králové), prý často využili dlouhé cesty k tomu, aby utekli, takže bude bezpečnější soudit je přímo na místě. Pro „svoje“ tržní Třeбенice na Litoměřicku získaly svatojiřské jeptišky hrdelní jurisdikci v únoru 1299 (*iudicium sanguinis et patibulum habere in perpetuum possint*). I jinde vidáme, že jinak vcelku suverénní vrchnosti udělají ze své moci různá práva, avšak s výjimkou hrdelních zločinu, k nimž se počítalo cizoložství, případně znásilnění, vražda a krádež. Vymínil to rovněž Boreš z Rýzmburka, když v roce 1275 učinil donaci ve prospěch augustiniánů v Koruně (*exceptis tribus causis iudicariis, videlicet adulterii, homicidii et furti*).²⁷

Na všech frontách se rozpouštěl systém knížecích regálů a oprávnění. „Knížecí práva“ se tenčila a přecházela na vrchnosti. Zatímco královská města bývala z principu vyňata z provinciálních úřadů, neplatilo to o jejich nekrálovských protějšcích. Jen králova milost mohla přivodit změnu. V červnu 1293 se jí dočkaly Horažďovice. Nikoliv vlastnímu městu, nýbrž jeho pánům Bavorům ze Strakonice udělil Václav II. výsadu, aby se Horažďovice těšily právům jako ostatní králova města (*eo jure, que alie civitates nostre utuntur*). Zároveň se vyjímalý z pravomoci a jurisdikce provinciálních beneficiářů. Jen v případě odvolání mohl zastoupit královský podkomoří. Ať dobrovolně, ať nedobrovolně se zeměpán zřikal dalších oprávnění, která šla ruku v ruce s rozpadem mechanismů staré hradské správy. I v oblastech, které se nám mohou zdát podružné. Také stavba mlýnů, propojovaná

27 CDB V.1, č. 265, s. 400; CDB V.2, č. 796, s. 482; RBM II, č. 1465, s. 628 (viz též č. 1646, s. 705; CDM V, č. 2, s. 2), č. 1700, s. 730, č. 1829, s. 784–785 (Codex juris municipalis regni Bohemiae IV.1. Privilegia nekrálovských měst českých z let 1232–1452. Zpracoval A. Haas, Praha 1954 /dále CIM/, č. 14, s. 27–28). Ke komplikovanější dataci výsady pro Slavkov *Katalog listin a listů k VII. dílu českého diplomataře*, díl I. Zpracování diplomatického materiálu pro období květen 1283–květen 1297. Ed. D. Havel, Brno 2011 (dále KLL), č. 358, s. 140–141, k vročení i Libor JAN, *Slavkov u Brna ve 13. století a vznik komendy řádu německých rytířů*, ČMM 107, 1988, s. 271–272.

s užíváním vodotečí, patřila ve 12. století do soustavy knížecích práv. Svědčí pro to nejen svolení k rybolovu a zakládání mlýnů na Manětínském potoce z listiny Vladislava II. pro johanity z roku 1169 (*libertatem omnimodam quodlibet faciendi sive piscandi sive molendina ponendi*), ale série dalších indicií z první třetiny 13. století. Posléze, jak se mlýny stávaly běžným jevem, se králův regal i v tomto směru protrhával. I šlechtu lákaly potencionální výnosy. Roku 1289 daroval Hynek z Dubé dvěma zájemcům labský jez u Kravař na Kolínsku (dnes Klavary), aby tam zřídili mlýny. Nechybí detailní scénář o rozdělení budoucích zisků.²⁸

„Práva“ v kotli transformace

Směr byl dán. Velké rozpětí „knížecích práv“ se stávalo anachronismem, jakmile se měnil půdorys, na němž raný stát dlouho fungoval. Důsledky kolonizačních činností, rozmach městského života a šíření nových právně organizačních forem (německé právo) otvíraly prostor zbožně peněžní cirkulaci, jejíž uspokojování záviselo na množství a kvalitě mince. Odtud vedla přímá úměra k výkonům hornictví. S ústupem autarkně distribučních prvků neodvratně mizel způsob „obživý“ raného státu. Ne hned, rozhodný zlom přineslo teprve 13. století. Raná šlechta podstatně mění svou tvář. Ne že by staří *comites*, *milites* či *primates* žádným jméním nevládli, jejich nevelká a rozptýlená *patrimonia* však stěží překračovala meze hrubé reprodukce. To přestává platit. Nejen zeměpán, i správní hrad se rolníkovi vzdaloval. Na jejich místo vstupovala pozemková vrchnost, budující svoje sídla a panství především na okrajích země (někdy se trochu krkolomně mluví o teritorializaci šlechty).²⁹

28 CDB I, č. 246, s. 217; RBM II, č. 1474, s. 636–637; CIM IV.1, č. 12, s. 25–26 (RBM II, č. 1618, s. 694). K dokladům o panovníkových svoleních Martina MAŘÍKOVÁ, *Středověké mlýny v českých zemích (archeologické a písemné prameny)*, Mediaevalia Historica Bohemica 10, 2005, s. 106–111.

29 Z nedávných polemik o charakteru raného státu a roli šlechty ve výběru L. JAN, *Václav II. a struktury panovnické moci*, Brno 2006 (= Knížnice Matice moravské 18), s. 163–259, k jeho vývodům D. TŘEŠTÍK – J. ŽEMLIČKA, *O modelech vývoje přemyslovského státu*, ČČH 105, 2007, s. 122–164. Na to v sérii replik L. JAN, *Skrytý půvab „středoevropského modelu“*, ČČH 105, 2007, s. 873–902; TÝŽ, *Budování monarchie českých Přemyslovců*, in: M. Wihoda, L. Reitinger a kolektiv, *Proměna středovýchodní Evropy raného a vrcholného středověku. Mocenské souvislosti a paralely*, Brno 2010 (= Edice Země a kultura ve střední Evropě 14), s. 117–136; TÝŽ, *Hereditas, výsluha, kastelanie*. Několik poznámek k terminologii současné historiografie přemyslovského období, ČMM 128, 2009, 461–472; TÝŽ, *Česká a moravská šlechta ve 13. a 14. století – otázka zrodu a kontinuity*, in: Šlechta v proměnách věků. Ed. T. Knoz a J. Dvořák, Brno 2011 (= Edice

Dlouhá cesta od raného státu a uzavírání souboru „knížecích práv“ po rozvoj soukromých šlechtických majetků se promítá do způsobu panovníkových odměn. Chtěl-li kníže v 10. století někoho vyznamenat, zahrnul jej cennostmi. Podle Kristiána opatroval kníže Václav svou družinu „nejen nejlepšími zbraněmi, ale i šatem“ (*non solum armis optimis, verum et indumento corpus adornabat*), kněžna Drahomíra podarovala Tunnu a Gommona i jejich příbuzné za ubití Ludmily „množstvím zlata i stříbra i šatstvem vzácným a drahocenným“ (*opibus eximiis auri argentique vesteque preciosa inestimabili*). Od 11. století dochází k viditelnému posunu. Měl-li být oceněn služebník Horvora, který prý z drápů Vršovců pomohl vyrvat knížete Jaromíra, nechal ho Kosmas povýšit mezi „urozené“ (*nobiles*). Nadto mu přidělil dědičné lovcovství dvora ve Zbečně, tedy „úřad“. Vždyť takové odměny se typicky udílely za Kosmova života, kronikář jen opisoval svou přítomnost. Zvláště správcovství hradů se Kosmovi rýsuje jako převodová páka k moci a vlivu, která nesmí padnout do rukou nehodných. Jen spolehlivým rodům měl fiktivními slovy slepého Jaromíra svěřovat nastupující kníže Břetislav „hrady a lid ke správě“ (*His urbes et populum ad regendum committas*). Ze „všech hradů“ (*ex omnibus civitatibus*) prý Spytihněv II. ihned po svém nástupu sezval na 300 nejlepších a nejurozenějších předáků z Moravy, aby se dostavili do Chrudimi. Kronikář věděl, že takoví žili pouze na hradech, ne rozptýleni kdesi v krajích a lesích. Třebaže byli „nejlepší a nejvznešenější“ (*meliores et nobiliores*), nemohl jim kníže zabavit nic jiného než koně a zbroj, jimiž podělil své lidi. To bylo vše, co mohl učinit, ztráty úředních postů zanikaly internací. Jako odměnu, zdaří-li se zabít Soběslava I. (1130), nabízeli spiklenci některé z pětice výnosných úřadů, dvou správcovských v Žatci a Litoměřicích a tří dvorských hodností (*inter ista quinque scilicet Zatecz, Liutomirzicz et inter cameram et mensam et agazonian*). I proto Vladislav II. doživotně svěřil Velislavovi správu Vyšehradu jako uznání

Země a kultura ve střední Evropě 17), s. 38–62; M. WIHODA, *Privatisierung im 13. Jahrhundert?* Die tschechische Mädievistik und die Interpretation der Přemyslidenzeit, *Bohemia* 47, 2006/07, s. 172–183; TÝŽ, *Přemyslovska medievistika o sobě a sobě*. Melancholické rozjímání nad „budováním českého státu“, *ČMM* 128, 2009, s. 447–460, z druhého pólu ve výběru J. ŽEMLIČKA, *Kasteláni, vilikové a benefícia v netransformované transformaci*, *ČČH* 106, 2008, s. 109–136; TÝŽ, *O „svobodné soukromosti“ pozemkového vlastnictví*. (K rozsahu a kvalitě velmožské držby v přemyslovských Čechách), *ČČH* 107, 2009, s. 269–308; P. SOMMER, *Stát, světec a raný středověk*. (Opat Prokop očima recenzentů), *ČČH* 108, 2010, s. 287–305.

za pomoc v těžkých časech. Ani u Kosmy, jeho pokračovatelů nebo polského Galla Anonyma nečteme, že by to byly odměny půdy s lidmi.³⁰

Situace se obrací koncem 12. století. Ani řeč už být nemůže o darech patriarchálního typu, o zlatě, stříbře, drahých látkách, skvostech. Profesnějšiho rázu nabývá obsazování lukrativních úřadů, které se v lidské historii nikdy nezbavilo podezření, že vyvažovalo nějaké protislužby. Darování vesnice, lánů nebo mlýna „světské“ osobě se teď stává způsobem, jak ocenit příčinlivého měšťana, uroence nebo obětavého služebníka. Velběhy na Sedlčansku získal od krále okolo roku 1220 Jiří, syn Jindřicha z Maršovic. Prý odměnou za Jindřichova *servitia*, i když více pomohla intervence vlivného kancléře Benedikta. Nechyběly ani výslužné formy. O nich mluví ostrovské falzum s vročením k roku 1205 (*Prawota... quod a ducibus pro servicio merui*), nebo v závěti z roku 1238 králův číšník Zbraslav, syn Vchynův (*quod hereditarie deservivi a domino rege*). Za služby královské rodině získala kojná Nětka jakýsi majetek v Mlékojedech u Neratovic, který v roce 1235 po její smrti zakoupili od krále Václava milevští premonstráti. V listopadu 1232 dal markrabě Přemysl „zemi dvou komorníků“ ve vsi Loděnice a přilehlý les svému kaplanovi Řehořovi, o tři léta později věnoval Václav I. pražskému kastelánu Mstidruhovi pražské Nebovidy, se souhlasem královského bratra opět markrabě Přemysl udělil roku 1239 řadu pozemkových objektů Viktorovi, synovi Bluda, ač tvořily součást hradských beneficí (*in villa Huzow contuli terras quatuor, spectantes ad castrum Olomucense* apod.). Z rukou Přemyslovců získal v srpnu 1240 brněnský měšťan Oldřich Černý s rodinou několik lánů v Měnině a Pohořelících. Se závěrem 13. století takových jevů přibývá. Král už nedaruje kastelánské či jiné dříve žádané úřady, které už přestávají být synonymem slušného zaopatření. V odměnu, pokud jeho rezervoár stačí, rozdává pozemkové majetky. A šlechta má o ně zájem. Náhodou se dozvíme, že čtyři vesnice na Kolínsku, které sedlecký klášter v roce 1290 zakoupil od Hynka z Dubé, získal tento pán darem od krále (*cui predictas olim possessiones gratiose dedimus*). Shodou okolností s tím zrcadlově souzní formulářový zápis z doby patrně jen o málo časnější, podle nějž král Václav skutečně daroval panu Hynkovi několik vesnic (zde nepojmenovány), které měl nejvyšší

30 *Kristiánova legenda*. Život a umučení svatého Václava a jeho báby svaté Ludmily. K vydání připravil a přeložil J. Ludvíkovský, Praha 1978, čl. 4, s. 38; čl. 6, s. 56; *KOSMAS* I.35, s. 62–63, I.42, s. 78–79, II.15, s. 105–106; *Kanovník vyšehradský*, in: FRB II. Ed. J. Emler, Praha 1874 (dále *KAN. VYŠ.*), s. 211; *Letopis Vincencia, kanovníka kostela pražského*. Ed. J. Emler, in: FRB II, Praha 1874, (dále *VINCENTIUS*), s. 414. O příběhu Hovory Robert NOVOTNÝ, *Povýšení vši chvály hodného Hovory. Dva životy nejstarší nobilitace*, in: *Od knížat ke králům*. Edd. E. Doležalová a R. Šimůnek ve spolupráci s D. Dvořáčkovou a A. Pořízkou, Praha 2007, s. 396–403.

komorník „podle zvyku země“ objet, tudíž vymezit. Průběžně doplňovaný zdroj, z něhož král mohl čerpat, nabízely odúmrti, které se jen zřídka ohřívaly v panovníkově držení.³¹

Obraz, jak vyhlížel majetek předního velmože z konce 13. století, poskytuje závět Oldřicha z (Jindřichova) Hradce z léta 1294. Moc vládnout velkou pozemkovou držbou stála na prvním místě, „úřad“ a jeho požitky tvořily podpůrnou složku. Oldřich nechal sestavit testament v době, kdy ještě neměl syny (zemřel mnohem později). Svým dědicem ustavil krále Václava, jemuž také v případě smrti svěřil péči o dcery i manželku. Uvedl, že z královny vůle získal na dobu života hrad Brumov s provinciálním soudem (zdejší kraj spravoval jako králův gubernátor), jakož i město Uherský Brod s požitky, také s několika mýty. Text vzpomíná cestu skrze (Jindřichův) Hradec, k níž si Oldřich udržel právo (asi za účelem mýta). Z královny milosti mohl v Hradci usadit osm židovských rodin, které mají mít vůči Oldřichovi tytéž povinnosti jako ostatní Židé v Čechách vůči králi. Sumárně řečeno, testament na více místech naznačuje stahování králových práv, řekněme regálů, do privátní sféry.³²

Triáda od zlata, stříbra a užitných kusů přes udílení výnosných úředních postů po dary půdy i lidí kopíruje nejen škálu proměn zeměpánovy přízně, ale také využitelnost takových darování. Družiník sklonku 10. století by si stěžil okamžitě věděl rady, co s půlkou darované vesnice obtížená knížecími břemeny, aby se stala jeho „užitkem“. Aktivní *miles* té doby se nechal živit ze „státního“, či přesněji „knížecího“. Až později dostávaly transakce s půdním majetkem zelenou. Daly se racionálněji zhodnocovat. Pokud se naskytlo tržní odbytiště, vynášely zisk. Současně mizel příkrov „knížecích práv“, ještě ve 12. století zatěžujících držebnosti prakticky všeho druhu. *Iura ducis, iura ducalia* se stávala minulostí.

V transformačních vírech mizel smysl všech těch komorníků, hlídačů, lesníků, vilíků, biřiců. Nežádal si je panovník, budující svoji autoritu na jiných základech (hrady, města, lenní soustavy, berně), nepotřebovala je „pozemková“ šlechta,

31 CDB II, č. 231, s. 221–222, č. 359 (f.), s. 382; CDB III.1, č. 25, s. 23–24, č. 108, s. 134, č. 125, s. 155–156, č. 181, s. 226; CDB III.2, č. 214, s. 280–282, č. 247, s. 328–330; RBM II, č. 1517, s. 653, č. 2066, s. 891 (CDM V, č. 184, s. 196), č. 2069, s. 893, č. 2071, s. 894 (CDM V, č. 184, s. 196); *Das urkundliche Formelbuch des königl. Notars Henricus Italicus aus der Zeit der Könige Ottokar II. und Wenzel II. von Böhmen*. Hrsg. von J. Voigt, in: Archiv für Kunde österreichischer Geschichts-Quellen 29, 1863 (dále URK. FORMELB.), č. 68, s. 81–82.

32 RBM II, č. 1656, s. 710–711 (CDM V, č. 11, s. 9–12), důkladný regist v: KLL I, č. 796, s. 310–312. Ohledně Židů dotčených v závěti L. JAN, *Václav II.*, s. 49, problematiku Lucka a Brumova shrnul Jiří MITÁČEK, „*Campus Lucsko*“ – *proměny jedné otázky*, in: *Východní Morava v 10. až 14. století*. Red. L. Galuška – P. Kouřil – J. Mítáček, Brno 2008, s. 155–167.

společně s církví naopak hledící je omezit. Akční prostor těchto lidí se úžil rozmachem imunit, účinky německého práva (*emphyteuze*), zakládáním městských obcí. Mízi společně s řádem, jehož součástí tvořili. Většinou se s nimi dále setkáváme jako s vladyky, zemany, ministeriály či nápravníky ve službách krále, šlechty i církve.³³

Lehce se mohli poslední Přemyslovci vzdávat soudních poplatků a pokut, z nichž jejich komora už nic neměla. Sami se v imunitách takřka hněvivě obraceli proti obtěžování různými břemeny. O dani zvané „pojezda“ se králova listina z roku 1224 vyjadřuje jako o více pohanské než křesťanské (*paganorum potius quam christianorum*), neboť pod clonou „knížecích práv“ čerpali z těchto zátěží takřka výlučně skupiny beneficiářů a výkonného aparátu. Na druhé straně poslední přemyslovští králové hleděli zpevnit svoje sice stará, leč na váze stoupající práva, regály, oprávnění, hlavně taková, z nichž mohl královský fiskus čerpat přímý užitek. V popředí horní a mincovní regál, jejichž oživení vyvolaly objevy stříbrných rud a mincovní reformy. Na tyto oblasti se dnes zaměřuje pozornost historiků, archeologů i právních historiků zvláště v kontextu s ražbou pražského groše a horním zákoníkem Václava II. (*Ius regale montanorum*).³⁴

Na konci tohoto obratu, dotaženého za Lucemburků, vidíme jiný obraz. Ne už celozemsky rozprostřená „knížecí práva“, pod jejichž křídly se skryla „obživá“ řídící elity i početných správních složek. Král disponuje prakticky uzavřenou doménou, opřenu o síť hradů, měst, újezdů a lenních soustav, nad níž vykonává „pозemkovou vrchnost“. Z titulu výsostných práv, v nichž se ještě skrývá ohlas prvotního půdního regálu, mu plynou příjmy jednak z uchovaných a místy zpevněných monopolů, jednak z berně, které podléhá celá země (opět s výjimkou udílených „milostí“). Právě berně se stává novým, byť ne předtím neznámým skladebním prvkem. Někdejší občasnost střídá pravidelná ukládání, zatěžující sféru jednak králova přímého, jednak „veřejného“ panování.³⁵

33 Úvaha, že obavy a nespokojenost této vrstvy sehrály dílčí roli i v povstání královice Přemysla v závěru první poloviny 13. století (srovnej J. ŽEMLIČKA, *Odboj královice Přemysla v letech 1248–1249 a jeho sociální zázemí*, ČSČH 33, 1985, s. 564–586), se nesetkala s kladným přijetím, na druhé straně se zatím nikdo nepokusil vyložit, v co se tyto asi dost početné složky přetvořily.

34 CDB II, č. 264, s. 255. K hornictví a mincování v souhrnu a s dalšími odkazy J. ŽEMLIČKA, *Království v pohybu*, s. 337–390 (zde také podrobně relevantní literatura).

35 Není účelem tohoto pojednání podat nárys králových, potažmo komorních příjmů. Ohledně berně není v zásadě překonán K. KROFTA, *Začátky české berně*, ČČH 36, 1930, s. 1–26, 237–257, 437–490. K teoretickému zdůvodňování daňového a berního zatížení v průřezu starověk po novou dobu Martin KÖRNER, *Steuern und Abgaben in Theorie und Praxi sim Mittelalter und in der frühen Neuzeit*, in: *Steuern, Abgaben und Dienste vom Mittelalter bis zur Gegenwart*. Hrsg. von E. Schremmer, Stuttgart 1994, s. 53–76.

Nechme stranou zákruty horního regálu. I když teoreticky patřil do sféry panovníkových oprávnění, ani cílevědomé vrchnosti nechtěly přijít zkrátka. Eventuální zisky z drahých kovů si vymíňovali Lichtenburkové, postupující brodskému rychtáři Wernerovi ves Macourov (1289), o případné nálezy kovů na rýzmburském panství se smlouvali Rýzmburkové s Osekem (1302). Nejsou to ojedinělé doklady. Bez větší shody se vedou diskuse o hradním regálu. Pouze s jistotou, že přísnější regulaci si vládní moc vyhrazovala v exponovaných časech („zlá léta“). Případnější je jiná otázka, totiž z jakých zdrojů se stavěly a udržovaly hradní pevnosti, když víme, že tato břemena společně s přesekou a jinými úkony patřila k běžným imunitním zvolněním (*aedificatio, reparatio castrorum* aj.). Nejde o technicky náročné královské hrady nového typu, které si panovník měl opatřovat v zásadě ze svých prostředků, ale o hraniční či jinak důležitá *castra* potřebná ve „veřejně zemském“ interese, v obecném povědomí také braná za hrady královské. Ještě Přemysl Otakar I. ve „velkém“ církevním privilegii (1222) podmínil účast duchovenských *homines* souběžnou přítomností králových a šlechtických lidí (*cum hominibus nostris et baronum laborent*). Brzy přicházely imunity bez podobné doložky. Takovou milost společně s dalšími udělil hned roku 1226 Přemysl Otakar I. doksanským lidem (*de fossatis vel operibus, quibus castra muniuntur, homines prefate domus absolvimus*).³⁶

Asi naposledy masivně využil svých odvěkých „práv“ k takovým zátěžím Václav I. (1230–1253) poté, co nejspíše zkraje své vlády nařídil obezdít Pražské Město. Vždyť jeho mohutná hradba mohla vyvolávat dojem hradního objektu, k němuž se jinak zemské roboty dříve běžně vázaly. Spíše jako závan minulých časů působí spor mezi břevnovským klášteřem a pražským purkrabím Hynkem z Dubé, který musel řešit koncem svého života Václav II., totiž zda jsou břevnovští poddaní (a také lidé sousedních klášteřů) povinováni k opravám a stavbě mostů Pražského hradu (*super reparatione et structura pontium castris Pragensis*). Téměř umírající král rozhodl 15. dubna 1305 tak, jako obvykle v posledních měsících svého života: ve prospěch Břevnova.³⁷

36 CDB II, č. 227, s. 211, č. 286, s. 282, k Macourovu a Rýzmburku RBM II, č. 1476, s. 637–638, č. 1913, s. 823, k hradnímu regálu naposledy Marek STARÝ, *Existoval ve středověkých Čechách tzv. hradní regál? Několik úvah o rozsahu panovníckých práv ve středověku*, Právněhistorické studie 41, 2012, s. 141–154.

37 Ke zprávě o obezdění Pražského Města J. ŽEMLIČKA, *Havelské Město pražské: realita nebo fikce?*, in: Martin Musílek a kol., *Havelské Město pražské ve středověku. Historie–archeologie–stavební historie*, Praha 2012, s. 21–22, o sporu Břevnova s pražským purkrabím RBM II, č. 2026, s. 877.

Ve skladbě robotních břemen zaujímaly úkony svázané s ochranou země důležité místo. Roku 1177 daroval Soběslav II. kladrubským benediktinům újezd na Tachovsku s dovětkem, že všichni jejich lidé mají být zproštěni „kácení lesa“ (*a succisione silve*) kromě místa, kde mají takovou povinnost (*ubi ipsi solent succidere*), tedy rozuměno v úseku přesečky, což stereotypně opakují „velké“ církevní privilegium z března 1222 (*quod ad succidendum silvam, quod preseca dicitur*) i výsada pro Doksany z roku 1226 (*De succisione silve, quod presecca dicitur*). Neboť zátěž přesečky patřila ke strategickým břemenům. Po více než stu letech (1298) potvrdil Václav II. starší výsady svého praděda pro Teplou, avšak s vážným zpřesněním. Klášterní lidé neměli být zatěžováni pracemi na hradech, pokud by nebyly hrady královskými (*regalibus castris exceptis*). Mohli se těšit osvobození při opravách cest a kácení lesa (asi pro účel přesečky). Zároveň měli „pečlivě“ sřežít tamní zemskou bránu, kterou obdrželi od svého fundátora (*Portam tamen terre, quam a suo fundatore possident, diligenter custodiant*). I zderazským božehrobcům a jejich ženskému domu ve Světcí udělil Václav II. v prosinci 1287 obsažné privilegium. Nejprve je přijal v ochranu a jejich statky a lidi vyňal ze soudní moci pražských i všech jiných úředníků, také pražských. Dále je osvobodil ze služebností, z poskytování potahů, nákladů a poplatků, z různých dávek, oprav věží, hradeb a mostů i jiných zátěží (*a seruiiciis, vecturis, expensis, collectis, reparationibus turrium, murorum, poncium et aliarum structurarum...*). Nehledě na tato zvolnění si král vymínil, že „podle mravu země“ mají zderazští poddaní nadále sloužit královým potřebám (*de ipsis bonis iuxta morem terre deserviant solum nobis*), nejspíše formou opevňovacích a udržovacích prací. Rozsáhlé potvrzení zderazských výsad následovalo v roce 1301.³⁸

„Knížecí práva“ starého typu mizela a pevněji se ustavoval soubor nároků nových, zčásti přecházejících z dřívějšíka, zčásti nově krystalizujících. Ani dříve, ani teď nedošlo k jejich normativnímu vymezení a více tato „práva“ tušíme z věcných kontextů. K těm starším, ale v proměnách 13. století resuscitovaným, se hlásí právo, které dávalo panovníkovi možnost, aby v případě nutnosti zabral majetky jiného subjektu. Postiženému za to patřila náhrada.

Takové právo se přihlásilo ve chvíli, kdy si zakládání královských měst žádalo „vyčištění“ jejich areálů od cizích nároků. Mířilo zprvu na klášterní statky. Rozvádí to arenga jedné královny listiny, podle níž má být křesťanskému panovníkovi dovoleno směňovat majetky církve za lepší nebo stejné (1248: *Cum licitum sit*

38 CDB I, č. 279, s. 244–246; CDB II, č. 227, s. 211, č. 286, s. 282; RBM II, č. 1422, s. 614, č. 1777, s. 764; CIM II, č. 72, s. 134–137.

cuilibet catholico principi rem immobilem ecclesie cum alia meliore vel simile permutare). Moderním jazykem hovoříme o „právu nucené směny“.³⁹

Co víme, poprvé využil této možnosti Přemysl Otakar I. při ustavení městské obce v Litoměřicích. Dal si načas, než roku 1228 nahradil tepelským premonstrátům odňaté pozemky. I při vzniku města Znojma se uplatil institut „nucené směny“, tentokrát s blízkou Loukou (1226). Královská moc si brzy všímala i šlechtických majetků, to když se okolo roku 1225 konstituoval východočeský Hradec (Králové). Verbálně se k výroku z otcovy listiny o důstojných náhradách hlásil Přemysl Otakar II. (*si aliquod monasterium per abstractionem bonorum gravavimus, vel equivalencia bona sibi vel maiora rependamus*), praxi však vyznával jinou. Majetkové přesuny a manipulace lemují počátky Jihlavy, Olomouce, Kouřimi, Budějovic, Klatov, Berouna, Jičína, Mostu nebo Plzně. Nechybějí zprávy o neuhrazených záborech Přemysla Otakara II. a kupodivu i zbožného Václava II. Vrcholí před 21. červnem 1305, kdy umírající král chtěl často s velkým opožděním vyrovnat své i otcovy dluhy v sérii dodatečných „náhrad“. Jmenovitě se Slaným, přetvořeném v město začátkem 13. století, se pojí celý soubor nucených směn na úkor Ostrova, Oseka, pražského kostela, svatojiřských benediktinek. Ještě za Jana Lucemburského se poškozené ústavy hlásily o nápravu.⁴⁰

Nedobrovolné směny s církevními ústavy, zahalované do diplomatické mluvy výhodných transakcí, by mohly navozovat spojitost s královým oprávněním využívat v nezbytí duchovenských statků (od Přemysla Otakara I. se rodila představa, že patří komoře). O tom, že však nárok k výměně vycházel z obecnější představy o králových právech, svědčí analogický postup vůči šlechtě. Zvláště Přemysl Otakar II. propojoval možnosti dané nucenou směnou s konfiskacemi a odúmrťemi.

39 Problému se dotkl již Adolf ZYCHA, *Über den Ursprung der Städte in Böhmen und die Städtepolitik der Přemysliden*, Mitteilungen des Vereines für Geschichte der Deutschen in Böhmen 52, 1914, s. 597–599, podrobně J. ŽEMLIČKA, „Právo nucené směny“ při zakládání středověkých měst, ČCH 96, 1998, s. 502–531; TÝŽ, *Zwangstausch als Instrument der königlichen Städtegründungspolitik in Böhmen und Mähren*, in: Landesgeschichte als Herausforderung und Programm. K. Blaschke zum 70. Geburtstag. Hrsg. von U. John und J. Matzerath, Stuttgart 1997, s. 157–166.

40 CDB IV.1, č. 151, s. 251; CDB V.2, č. 841, s. 552. Ke Slanému J. ŽEMLIČKA, *Slaný – opožděné založení jednoho královského města*, in: Slaný. České město ve středověku. Sborník příspěvků z kolokvia k 700. výročí královského města Slaného. Red. Z. Kuchyňka, Kladno–Slaný 1997, s. 4–11; TÝŽ, *Vznik města Slaného: příčiny a okolnosti pozdního konstituování jednoho královského města*, Historická geografie 29, 1997, s. 339–357, s příklady Litoměřic, Mostu, Znojma a Uherského Hradiště Jindřich TOMAS, *Řešení vlastnických vztahů k území vznikajících královských měst ve 13. století*, in: Život v archeologii středověku. Sborník příspěvků věnovaných M. Richterovi a Z. Smetánkovi. Edd. J. Kubková, J. Klápště aj., Praha 1997, s. 615–619.

Ještě za Václava II. se vzpomínaly zákroky, kdy padaly hlavy a sytil se královský fiskus (*idem Wil. capite priuatus... ad manus nostre curie esset recionalibiter deuoluta*). Doslova majetkové žonglování vyvinul král při zakládání Budějovic. Spíše než vytlačit Čěce z Budějovic, chtěl ochromit moc Vítkovců v citlivé oblasti na křížovní cest. Městotvorný proces, rozvíjený Rožmberky, přešel Vokovou smrtí (1262) do královny režie. Přípravy k založení města vrcholily. Neobešly se bez majetkových přesunů před i po lokaci. Když roku 1273 Přemysl začleňoval k Budějovicím trhové Stradonice s dalšími místy, neměl co do činění s Rožmberky, nýbrž s Vyším Brodem. Cisterciákům poskytl odškodnění konfiskátem po jistém Svatomírovi. Doplňují to údaje listiny Václava II. z roku 1292, podle níž jeho otec připojil k Budějovicím trhovou ves Stradonice s Malšicemi a Zábořím, avšak náhrada pro vyšebrodské mnichy byla problematická. Pocházela právě ze jmění zabaveného Svatomírovi, na nějž si teď činil nárok jeden z rodů místní šlechty. Václav II. musel podnikat smířlivé kroky, aby celou věc urovnal.⁴¹

Doslova „ve velkém“ měl Přemysl Otakar II. ne pouze vyměňovat, ale přímo zabírat hrady a města šlechtických předáků. Literárních a pramenných sdělení sahajících do počátku 16. století je více, k důležitým patří výčty Dalimila a Neplacha. Jablkem svárů se v Dalimilově pojetí staly tábořské Hradiště, Budějovice, Poděbrady, Kladsko a Louny, nemluvě o hrdelních trestech pro některé pány. O další položky obohatil soupis Neplach, jmenující (Sezimovo) Ústí, Jindřichův Hradec, Budějovice, Tachov, Kadaň, Louny, Kostelec, Velešín, Frýdlant, Grabštejn, Kladsko, Čáslav, Poděbrady, Hlubokou. Že nešlo pouze o jednorázové zábory z konce Přemyslovy vlády, prokázal Josef Šusta. Do osudného konfliktu s panskými rody se král dostal konzervativní představou, že po vzoru otců zůstává vrchním disponentem těchto míst a pouze je udílí do správy. Může je tedy žádat nazpět. Právo „nucené směny“, uplatněné k rodu Poděbradských „přesazených“ do jihočeského Chýnova, si velmi dobře osvojil a ještě rozšířil.⁴²

41 CDB V.2, č. 693, s. 332–333; *Urkundenbuch der Stadt Budweis*, I. (1251–1391). Hrsg. von K. Köpl, Prag 1901, č. 12, s. 7 (*RBM* II, č. 1581, s. 680–681); *RBM* II, č. 2362, s. 1026, k počátkům Budějovic v územních souvislostech Jaroslav ČECHURA, *Počátky královského města Českých Budějovic*, Jihočeský sborník historický 53, 1984, s. 57–68; Ladislav ČAPEK, *Město České Budějovice a jeho zázemí ve vrcholném středověku*, *Archaeologia historica* 37/1, 2012, s. 143–164.

42 *DALIMIL* (sv. 2), kap. 86, s. 404; *NEPLACH*, s. 476, ze starších titulů Josef ŠUSTA, *O pokutování některých pánův českých r. 1276*, *ČČH* 2, 1896, s. 203–205; Josef V. ŠIMÁK, *Přemysl II. a panstvo české*, *ČČH* 30, 1924, s. 19–34, k tématu J. ŽEMLIČKA, *Přemysl Otakar II.*, 362–367; TÝŽ, *Epizody z vládní praxe Přemysla Otakara II.* O revindikacích, hradech a nucené směně, in: *Mezi raným a vrcholným středověkem*. Pavlu Kouřilovi k šedesátým narozeninám přátelé, kolegové a žáci. Uspořádali J. Doležel a M. Wihoda, Brno 2012, s. 521–535.

Přemyslovy závazky, které si král „nucenou směnou“ vymohl a jež zůstaly nenaplněny, zdědil Václav II. Po zmatených „zlých létech“ navíc leccos zůstávalo zamřeno. Do května 1284 se hlásí směna, kterou učinil Václav II. s Chotěšovem. Král tehdy za 50 freiberských stříbrných hřiven vyměnil svoji ves Hradec za Ovenec, údajně předtím náležející klášteru, leč neprávem prý králem Přemyslem odňatou (*O., rex Boemie... se indebite intromisit*). Pokud by se to neprokázalo, má klášter doplatit rozdíl, za nějž by Hradec převyšoval cenu Ovence. Ani později se vše neurovnalo. Podobně Václav II. daroval v roce 1292 pražskému biskupství polovinu Chržína na Velvarsku za dvě třetiny Železné u Berouna, které si přivlastnil jeho otec, avšak prý nestihl nahradit. Až těsně před smrtí Václava II. se svatojiřský klášter dočkal rekompensace za vesnice odňaté při zakládání Klatov. Ostatně ani Václav se nezdráhal, aby směňoval či odnímal statky, které se zdály příhodné. Aby zajistil týl Nové Plzně, vymohl v září 1304 na Půtovi z Potštejna půlku hradu Litic směnou za městečko Bor v Prácheňsku. Hned v listopadu odňal (*abstulimus*) Lvovi z Konecchlumí hrad Brada a město Jičín se stovkou lánů za evidentně nepřiměřenou náhradu. I později se Václav v očekávání smrti, jak už víme, přiznával k aktům nedobrovolnosti. Soudě z královy úmluvy s krakovským biskupem z března 1303 využíval nucené směny i v polském prostředí.⁴³

Gejzír směn vynucených králem se točil okolo Zbraslavi. Úrodný a Praze blízký kout s rozvinutou „infrastrukturou“ vábil. Nejprve proboštství kladrubských benediktinů, poté Janem III. z Dražic nabytý majetek biskupství, ocitla se Zbraslav v hledáčku Přemysla Otakara II. Pod jeho tlakem svolil biskup k málo dobrovolné směně a Přemysl vystavěl ve Zbraslavi loveckou kurii. Detaily osvětluje biskupova listina ze srpna 1268, líčící Přemyslovy zisky na Bechyňsku a Zbraslavsku. Aby král pro svoje zbraslavské sídlo zajistil solidní zázemí, odebral klášteru v Ostrově vsi Lipany, Černošice a část Lahovic, což nahradil (jistě po upomínání) až v roce 1277 z odúmrti Ojíře z Friedberka na Slánsku. Blízkost Prahy, hojnost zvěře a líbeznost krajiny na soutoku Vltavy a Mže (dnes Berounka) si podmanily i Václava II. Nelehko se loučil se „svoji“ Zbraslaví, kterou na něm doslova vymámili cisterciáctí opati, hledající místo k založení dalšího kláštera svého řádu. Po mučivém rozjímání předal Václav zbraslavský dvůr i s výbavou chystanému klášteru, nazvanému Síň královská (*Aula Regia*), ač nešlo o místo odlehlé, jak žádaly cisterciácké regule. Formální založení proběhlo listinou z 10. srpna 1292 s výčtem klášterního majetku. Nalézal se v několika okruzích, nejbliže okolo Zbraslavi

43 *RBM* II, č. 1318, s. 570–571, č. 1586, s. 683, č. 2038, s. 881, č. 2013, s. 871–872, č. 2015, s. 872 (k tomu č. 1624, s. 697–698), č. 2768, s. 1209.

a Slap. Koncem roku 1293 přibyly Banín a Nová Bělá z poličského okrsku, v lednu 1294 Václav poskytl Vyšehradu náhradu za části Lahovic a Vidimi, které přešly na zbraslavskou fundaci. Jakousi bilanci o biskupských stacích, směněných či získaných a nějak „nahrazených“, předkládá Václavova listina ze srpna 1295. Eviduje směny při dotaci zbraslavského kláštera, během druhé lokace Berouna, při zřízení bechyňského centra. V kolotoči směn si biskupství připsalo také (již dříve) konfiskované zboží Heřmana, syna Hroznaty (z Úžic), a to Rataje s dalšími vesnicemi. K Václavově žádosti udělil biskup zbraslavským cisterciákům patronát kostelů sv. Havla ve Zbraslavi, v Radotíně a Chuchli (1298). Jako tečku vystavil Václav II. v květnu 1304 zbraslavskému „kvítku“ tzv. druhou fundační listinu.⁴⁴

Jak se rozměňovalo a z repertoáru listin mizelo „právo k užitku knížete“, vystupuje do popředí jiné právo, totiž „právo země“ (*consuetudo, mos, ius terre*). Souzením a jednáním podle takového práva se v listech papeži zaštiťoval Přemysl Otakar I. ve sporu s biskupem Ondřejem (*secundum iura terre iudicabimus... secundum regni nostri consuetudinem*). Dar svého bratra markraběte Vladislava schválil v té době král Přemysl „nejen ze své královské moci, ale též podle zvykové spravedlnosti celých Čech“ (*non solum potestate regia, verum etiam consuetudinaria totius Bohemie iusticia*). Na zemský zvyk se Přemysl odvolává v ochranné a konfirmační výsadě z roku 1222 pro německé rytíře (*secundum consuetudinem terre a nostris iudicibus puniantur... astent curie secundum morem terre*). Autoritu, jíž má „podle obecného práva země“ (*libertatem... de communi iure terre*), vzpomněl král Přemysl v privilegii pro Doksany (1226), jindy se mluví o „právu vlasti“ (*more patrie*); jde o mladší falzum, leč ještě z 13. století.⁴⁵

Mohlo by se zdát, že král Přemysl se účelově zaštiťuje „právem země“ tam, kde by se chtěl vyvázat z osobní odpovědnosti. Vztah obou „práv“ byl ovšem složitější. V privilegii adresovaném johanitům koncem roku 1213 se markrabě Vladislav jedním dechem odvolává na právo, které náleží jemu a jeho nástupcům, tedy na „právo knížete“ (*ab omni iure, quod ad me vel successores meos pertinet*), a zároveň ve shodném kontextu vzpomíná „mrav země“ v imunitní pasáži, kte-

44 CDB V.2, č. 565, s. 135–137, č. 841, s. 551–553; RBM II, č. 1687, s. 725, č. 1692, s. 726–727, č. 1811, s. 778, č. 2808, s. 1230; *Listy kláštera zbraslavského*. Ed. F. Tadra, Praha 1904 (= Historický archiv 23), č. 1–2, s. 1–4, č. 15, s. 8–10. K rozvoji zbraslavských majetků Kateřina CHARVÁTOVÁ, *Dějiny cisterckého řádu v Čechách 1142–1420*, II. Kláštery založené ve 13. a 14. století, Praha 2002, s. 222–236, ke kauze Hroznatova syna Vojtěch VANĚK, *Hroznata z Úžic*, Sázavsko 7, 2000, s. 15–21.

45 CDB II, č. 160, s. 151, č. 161, s. 152, č. 172, s. 160, č. 239, s. 230–231, č. 286, s. 281, č. 357 (f), s. 376.

rou ruší povinnost johanitských lidí stavět hrady nebo mosty (*liberos... que spectat ad castrorum edificationes vel poncium secundum terre illius morem*). Vždyť tato břemena a jejich vymáhání bývají jinde součástí knížecích práv. V mírně obměně těchto pasáží stvrdil bratrův dokument téhož dne král Přemysl (*ab omni iure, quod ad nos vel successores nostros vel ad principes terre illius vel eorum successores pertinet; secundum terre illius consuetudinem*).⁴⁶

Čím byl tento zvyk, mrav, právo země? Středověk ani moderní výzkum nedávají a nemohou dát všeobsažnou definici. Co je známé z etnografických výzkumů, ani předstátní společenstva nemohla žít bez obecně respektovaných zvyklostí, tradovaných zásad, procesních obyčejů, ideové výbavy. Právní systémy mohly kupodivu již tehdy dosahovat slušného stupně rozvoje. Bez těchto povytce zažitých „pokynů“, bez jejich ukotvení by jakákoliv, a tím více „státní“ komunita ztrácela stabilizační opory. Kdy a za jakých okolností se mohly stávat „právy“, zůstává citlivou otázkou. Vznikem státního ústrojí dosedaly na tyto praxi tvořené zásady nové požadavky včetně daňových zátěží, břemen a úvazků. Do obsahu takto utvářených „práv“ vstupovala christianizace se svými předpisy, které se nezřídka ocitaly v kolizi s užívanými praktikami. Pokud Boleslav Chrabrý nařizoval vytloukat zuby všem, kdož by v pústu jedli maso (... *post LXX carnem manducasse, abscisis dentibus graviter punitur*), vymáhal tím plnění kanonických ustanovení, zároveň však testoval dodržování „státní“ disciplíny. Vždyť to nařídil ze své moci, byl to knížecí „zákon“. I proto se *iura, consuetudines, leges* staršího středověku dají obtížně třídit. Navíc se nelehko rozlišuje, kde je hranice mezi „právem“ a udržovaným zvykem, který se časem může „vysezeným právem“ stávat.⁴⁷

„Právo země“ se uplatňuje stále důrazněji, jak spěje k uzavírání šlechtické zemská obec. V závěru přemyslovské a v počátcích lucemburské epochy se s ním identifikovala šlechta, anebo spíše její panská část. Úporně se bránila kodifikaci. Zemské, de facto „šlechtické“ právo se měnilo v základní právní rámec království. Vedle něj vyrůstala další „práva“, která s ním nesměla být v zásadní kolizi (městské, horní, viničné aj.). Nejsilněji zaznívalo toto právo na zemském soudu, kde šlechta překryla své zájmy s „obecným dobrým“. K produktům tohoto soudu

⁴⁶ CDB II, č. 109–110, s. 103–105.

⁴⁷ *Thietmari Merseburgensis episcopi Chronicon*, in: Monumenta Germaniae historica, Scriptores rerum Germanicarum, Nova series IX. Ed. R. Holtzmann, Berolini 1935, VIII.2, s. 494. K christianizačnímu procesu a jeho vlivu na zpevnování státního života v komparaci *Christianizace a utváření křesťanské monarchie*. Skandinávie, střední Evropa a Rus v období 10.–12. století. Ed. N. Berendová, Praha 2013 (= Edice dějiny Evropy 14), překlad z anglického originálu, o tradičním „předstátním“ právu například Leopold POSPÍŠIL, *Etnologie práva*, Praha 1997.

spravedlnost (*a quibus equitas oriri debuit*), což se podle Vincentia ke škodě nestalo při událostech z roku 1142. Přemyslovci zatím nečelili soustředěnému „stavovskému“ tlaku, spíše využívali soupeření příbuzensky a zájmově propojených velmožských klanů k obratnému manévrování. Pojem „Čechové“ se začal sociálně zužovat v první řadě na rody a rodiny po generace rotující „okolo trůnu“.⁵¹

Právě tato vrstva, žijící převážně z důchodů ve službě dynastií a „státu“, počala knížecími dary, zábory a kolonizací rozšiřovat svoje zprvu skromné patrimonální držebnosti. Její zájem se obracel k majetkovému zajištění. Odtud vede přímá linie ke šlechtě mladšího středověku, pro niž byly příznačné půdní majetky, jejich dědičné přebírání a sounáležitost se šlechtickou obcí „zeměňů“ (*terrigeniae*).⁵²

Kníže zastupoval svoje *regnum* uvnitř i navenek, ale svébytnější organizační platformu hledali i přední „Čechové“. Jako východisko se ve 12. století nabídla „čeled' svatého Václava“ (*familia sancti Wenceslai*), propojená i s dynastickou ideologií. V dalším pokračování se třibil pojem „země“ (*terra*). Sám obrat *ius terre* se ohlašuje záhy, nicméně „třebíčská vsuvka“ Kosmovy kroniky, navenek se hlásící k počátku 12. století, má složitou historii. Její pozdně středověké dochování vychází z textu, zformulovanému asi v letech 1156–1161/1162, kdy se (jak uvidíme) tato spojení začínají objevovat i jinde.⁵³

Český vývoj nebyl něčím jedinečným. Zapadal do procesů tvorby „země“, jak na rakouském a německém vývoji kdysi rozpracoval Karl Brunner. Zatímco Kosmas užíval výrazu *terra* ve smyslu geografickém, posouvá jej Kanovník vyšehradský do vyšší polohy, když při soudním shromáždění na Vyšehradě (1130) Soběslavovými ústy označil české předáky za „štit země české“ (*O Bohemienses*

51 VINCENTIUS, s. 410. K tomu J. ŽEMLIČKA, *Te ducem, te iudicem, te rectorem* (Sněmovní shromáždění v časně středověkých Čechách – kontinuita či diskontinuita?), ČČH 91, 1993, s. 369–384; TÝŽ, „*Omnes Bohemi*“: *Od svatováclavské čeledi ke středověké šlechtě*, Mediaevalia Historica Bohemica 3, 1993, s. 111–133, o rané šlechtě a sněmovní platformě jako protihráči knížat M. WIHODA, *Sněmy Čechů*, in: *Šlechta v proměnách věků*. Edd. T. Knoz a J. Dvořák, Brno 2011 (= *Edice Země a kultura ve střední Evropě* 17), s. 17–37, podobně v dalších již citovaných studiích.

52 Srovnej J. ŽEMLIČKA, *K pozemkové výbavě české nobility ve starším středověku*, ČČH 110, 2012, s. 189–233, naopak velkým svobodným vlastníkům přikládal značné majetky již V. VANĚČEK, *Vnitřní organizace Čech a Moravy v době přemyslovské*, *Věstník České akademie věd a umění* 51, 1942, s. 13–40 (a v dalších pracích), podobně někteří ze současných autorů.

53 KOSMAS Angang IV, s. 261. Dokumentem i složitým vývojem názorů nad jeho počátky se zabýval Rudolf FIŠER, *Kláster uprostřed lesa*. Dvě studie o třebíčském benediktinském opatství, Brno 2001 (= *Knihnice Matice moravské* 9), s. 9–65, srovnej též Jindřich ŠEBÁNEK, *K otázce právního postavení klášterů a klášterního velkostatku v našich zemích ve středověku*, ČMM 65, 1943, s. 167.

proceres et scutum Bohemicae terrae!). Už Joachim Prochno zdůvodňoval, proč by se *nobiles terre*, vystupující roku 1222, mohli popsat i jako *nobiles Bohemorum*. Synonymem pro společenství zeměňů, potažmo šlechty, se stává „země“ jako *communitas* urozených, dotaženo k Dalimilovi jejich „ohrada“. Stojíme u zrodu dualismu státní moci, monarchie získává nadosobní ráz. Potvrzuje to známá koroborace listiny Přemysla Otakara I. (1219), v níž se vzpomíná „společná pečeť království českého, totiž svatého Václava“ (*cum sigillo communi regni Boemie, videlicet sancti Wenczelai...*). Změnami prochází úřední nomenklatura. Adjektiva se vztahem k panovníkovi (*regis, curiae, ale regie*) střídají obraty s ukončením *...terrae, regni, Bohemiae, Moraviae*. Nejvyšší úředníci se „pozemšťovali“, v dosahu osobního rozhodování panovníka zůstávají pouze dvorští hodnostáři. *Terra Bohemiae* se mění i v *regnum Bohemiae*, vyjadřující svazek obou zemských pilířů království.⁵⁴

Více by mohly napovědět normativní texty, těch je však méně než prstů jedné ruky. Dva nejstarší (dají-li se tak ohodnotit) patří do oblasti církevních instrukcí. Jejich původcem byl kníže, který na „svoji“ církve dlouho starostlivě dohlížel a prakticky ji řídil. Až třetí text, známý jako Statuta Konráda II. Oty (1189) a uchovaný v mladších exemplářích (1222, 1229, 1237), vnáší více světla do právní kultury, byť není stále jasné, zda měl moravskou nebo „celostátní“ platnost, jestli zachytil dosavadní praxi anebo v sobě skrýval revoluční náboj. Z bezmála čtyřiceti článků se většina hlásí k procesnímu, zejména trestnímu řízení. Proniká jimi snaha potlačit svévolné zásahy do oblasti justice a klást jisté zábrany přehmatům knížecích úředníků. Místo kolektivního ručení za spáchaný zločin se prosazuje odpovědnost jedince. Viny mají být zatíženy hlavně peněžními pokutami, při trestech i v důkazním řízení ale nemizí archaické způsoby (kamenování, boží soudy). Stoupá svědeckví vicinátu (*testimonium vicinorum*), jak souběžně dokládá i privile-

54 KAN. VYŠ., s. 209, srovnej Karl BRUNNER, *Land und Herrschaft*. Grundfragen der territorialen Verfassungsgeschichte Österreichs im Mittelalter, Wien–Wiesbaden 1959. K obsahu pojmu země, království, (zemská) obec, koruna Joachim PROCHNO, *Terra Bohemiae, Regnum Bohemiae, Corona Bohemiae*, in: *Corona regni. Studien über die Krone als Symbol des Staates im späteren Mittelalter*. Hrsg. von M. Hellmann, Weimar 1961, s. 198–224, srovnej i Ferdinand SEIBT, *Land und Herrschaft in Böhmen*, *Historische Zeitschrift* 200, 1965, s. 284–315. V kontextu svého pojednání o raném českém sněmovnictví se k těmto otázkám vrátil Stanislav RUSSOCKI, *Protoparlamentaryzm Czech do początku XV wieku*, Warszawa 1973 (= *Rozprawy Uniwersytetu Warszawskiego* 71), poté další autoři. K ohlášené „společné pečeti“ z roku 1219 se nahromadila početná literatura, vcelku se dnes přijímá pohled R. NOVÉHO, *K počátkům feudální monarchie v Čechách I* (*Sigillum commune regni*), *Časopis Národního muzea, Historické muzeum* 145, 1976, s. 144–164.

gium české církve z 10. března 1222 (*testimonium vicinatus*). Jeho vydavatelem byl rovněž panovník.⁵⁵

Ani v Konrádových statutech, ani v církevním privilegii z března 1222 neznáme odkaz na „právo země“. Přesto ho cítíme. Mohl to ovlivnit ráz obou dokumentů, ohlašovaných jako výsostný počín samotného vládce. V té chvíli bylo *ius terrae* zavedeným pojmem. Do let 1158 až 1166 patří zápis, v němž Hartman z Mířkova (jeden z prvních doložených predikátů!) dává na vědomí svůj vyhraný majetkový spor se syny jakéhosi Slavka, kteří navíc byli jeho příbuzní. V závěru Hartman stručně uzavřel, že „podle práva této země přivedl svědky“ (*ex iure huius terre testes producens*), takže před králem (Vladislavem II.) a zemskými velmoži svoji při vyhrál (*ius meum coram rege et omnibus principibus terre obtinui*). Instruktivně se doplňuje spojení práva země a „velmožů země“ jako složky, která začíná stát vedle panovníka.⁵⁶

Majetkové zajištění, podepřené vahou svědků, se od počátku rýsuje jako stěžejní „pracovní“ náplň *ius terrae*. V širším slova smyslu se k jeho okruhu hlásí i otázky soudní příslušnosti. Pokud Celestin III. v červenci 1197 potvrdil vyšehradskému kostelu „právo“ (*ius*), které mu již dříve kníže Bedřich udělil „podle zvyku země“ (*iuxta terre consuetudinem*), mělo se vztahovat na souzení kapitulních lidí „světským soudem“ (*in seculari iudicio*). Takto formulované papežské privilegium vzápětí Bedřichovu výsadu inzeruje. Nahlédnutím do jejího textu zjistíme, že noticka se vážala k zátežím zvaným svod, nárok a hlava, jejichž užitky mají napříště patřit kapitule. O „právu země“ se v Bedřichově listině nemluví, naopak nechybí předsunutá poznámka o „odseknutí“ všech břemen, leč by nepatřila knížeti (*soli duci principali respectum habet*). Oba dva víceméně samostatné dokumenty, Bedřichův i papežův (jeho návrh nejspíše dodala samotná kapitula), tak mimoděk reflektují zatím ještě nevyhraněný princip dělby „knížecího“ a „zemského“.⁵⁷

55 CDB I, č. 37, s. 43; KOSMAS II.4, s. 85–88; CDB II, č. 227, s. 210–213, č. 234, s. 222–225, č. 325, s. 329–332; CDB III.1, č. 164, s. 202–205. „Paragrafový“ rozbor Konrádových statut učinil V. VANĚČEK, *Glossy k t. zv. Statutům Konrádovým*, Sborník věd právních a státních 41, 1941, s. 105–159, naposledy se jim věnoval Dalibor JANIŠ, *Zemské soudnictví na Moravě vrcholného středověku*, Brno 2013 (= Knihovna Matice moravské 39), s. 151–172, včetně historiografie problému.

56 CDB I, č. 268, s. 237, k obsahu a datování listiny Jiří PRAŽÁK, *Ke kritice českých aktů XII. století*, Sborník archivních prací 8, 1958, s. 130–132.

57 CDB I, č. 317, s. 288–289, č. 359, s. 327–328. O jednotlivých položkách pojednávala již starší česká a československá právní literatura (Rudolf Rauscher aj.), speciálně ke „svodu“ v širokém i mimoslovenském rozpětí nedávno Karolina ADAMOVÁ – Vilém KNOLL – Václav VALEŠ a kolektiv, *Pozapomenuté právní instituty*, Plzeň 2014, s. 60–71.

Institut svědků odedávna náležel k nástrojům „práva“. Podobnou roli, jakou v Polsku zastávala *opole*, plnil v Čechách *vicinatus*, sousedství, obvykle složené z více sídelních poloh, řekněme vesnic. Odtud se vybírali hodnověrní „sousedé“ (*vicini*), kteří provázeli soudní posly, zasedali na místních soudech, jejich svědectví očišťovalo od podezření, vystupovali při vymezování majetků a v hraničních sporech. Vždyt „sousedstva“ patřila k stabilním prvkům osídlení a disponovala čímsi, co bychom nazvali kolektivní pamětí. Tak v roce 1186, když kníže Bedřich daroval kláštera v rakouské Světlé (Zwettl) jistý statek při hranici s Rakousy, nechal dar potvrdit řadou svědků, kromě velmožů také pěti vicináty z oblasti Trhových Svinů (*Vicinatus etiam affuit, scilicet Movrichani, Olesnichani, Borowani, Nichowani, Totnani*).⁵⁸

Ne náhodou se tyto praktiky rozmáhají a cizelují ve 13. století, kdy se pozemková držba stává nosnou páteří kupních, výměnných či jiných transakcí. Dříve ne příliš zřetelné „katastrální“ hranice i obecně majetkové celky teď dostávají pevné obrysy, které už nešlo tak lehce měnit. Co se dříve nezdálo tak podstatné – vždyt volné půdy bylo zdánlivě dost, měnilo se jednak demografickým nárůstem, jednak zpevnováním vlastnických práv. Zvláště majetkové spory zavdávaly podnět k důkladnému vymezení. Takový se odehrál roku 1298 mezi zábrdovickým klášteřem a Vilémem z Dambořic o meze vsi Kamence (zaniklá na Kloboucku). Nechybělo svědectví důvěryhodných a pod přísahu vzatých „starých“ mužů ze susedství (*circumsedentibus vicinis hominibus senioribus iuramentoprius ab eisdem recepto*), ani kolektivní pochůzka po hraniční linii, ba ani vyoraní brázdy v jednom úseku, jak nařídil rozhodce (*unam lineam aratro cum vomere trahere iussimu*). Jako hraničníky posloužily místní cesty, kopec, vrboví, most. Celou akci řídil moravský

---

58 CDB I, č. 311, s. 283–284, k vicinátu J. ŽEMLIČKA, *Čechy v době knížectví*, s. 194–195; TÝŽ, *Počátky Čech královských 1198–1253*. Proměna státu a společnosti, Praha 2002, s. 347–348; P. SOMMER, *Svatý Prokop*, s. 119–121. Velkými diskusemi prošla (a prochází) v polském badání otázka náplně a rozšíření *opole*, výchozí práce Zofia PODWIŃSKA, *Zmiany form osadnictwa wiejskiego na ziemiach polskich we wcześniejszym średniowieczu*. Żreb, wieś, opole, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1971, s. 275–342, srovnej též Tadeusz LALIK, *Organizacje sąsiedzkie średniowiecznej wsi polskiej – wieś, opole, parafia*, Kwartalnik Historii Kultury Materialnej 24, 1976, s. 440–457; K. MODZELEWSKI, *Chłopi*, s. 26–36. O smyslu „osady“ nepochyboval H. JIREČEK, *Slovanské právo II*, s. 225 (svědectví při pohnání), souvislost polské *opole* a české osady naopak popřel Josef MACEK, *Osada*. Z terminologii średniowiecznego osadnictwa, Kwartalnik Historii Kultury Materialnej 25, 1977, s. 359–373, který spojil osadu s církevní správou.

hejtman Rajmund z Lichtenburka a na Bítově, který verdikt také zpečetil, podobně jako další urození svědci.⁵⁹

Z knížecí doby zavítala do mladších časů také „objezda“ (*circuitio*), v níž bezpečně rozpoznáme vztah k „újezdu“. Podle zvyku země nechal objezdou vytyčit (*secundum terre consuetudinem per circuitum lymitari*) Václav I. majetky, které Domaslava z Miletína (manželka tehdy již zesnulého králova číšníka Zbraslava) v roce 1241 věnovala německým rytířům. Dokonce ve třech jazykových mutacích vystupuje objezda v listině Smila z Lichtenburka o prodeji Lovosic klášteru v Altzelle (1251). Aby prodej a zároveň koupě nabyly řádné platnosti, podle „práva a zvyku království Čech“ (*que lex et consuetudine regni Boemie*) se má řečené zboží objet dle mravu zvaného *circumequitacio*, německy *ummerithunge*, česky *obyezda*. Jak dokládá situační zápletka z historie vsi Komína (dnes součást Brna), mohlo odmítání a zdržování této povinnosti vést k nevyplacení plné kupní částky (1240). Při rezignaci na Otvice, přecházející roku 1295 na chomutovskou komendu německých rytířů, zajistil Boreš z Rýzmburka na králův rozkaz řádný objezd vesnice v jejích hranicích a podle zvyku země (*qui eandem villam cum suis terminis distinguentes secundum terrae morem*). Při obnově práv sedleckého kláštera k lesu Bor „mezi Kolínem a Čáslaví“, ohlášeném Přemyslem Otakarem II. v jeho poslední známé listině před odjezdem z Prahy na bojiště (z 30. června 1278), označili jeho meze hraničníky a objetím přední zemští úředníci komorník Domaslav a sudí Oneš (*sub eisdem metis sive terminis atque circuitibus*). Jindy se ani takový objezd či právo země nemusely připomínat, rozuměly se samo sebou. Důležitý údaj se vztahuje k roku 1287. Sděluje, že Ojír z Lomnice před pražskými beneficiáři, tedy nejvyššími zemskými úředníky, prodal klášteru ve Waldsassen dvě vesnice za 200 stříbrných hřiven. Současně přislíbil, že prodávané statky obejde „podle zvyku země“ (*secundum consuetudinem terre circuire*) a po tři roky bude hájit řádnost prodeje dle zemského práva (*secundum ius terre*). Protože zaštitění takovým právem patřilo k nejvyšším hodnotám. O tom, že proběhla řádná objezda ratajského majetku zabaveného Heřmanovi, synovi Hroznaty z Úžic, mluví aktový zápis z května 1295, stvrzený svědky z okolí. I vyznačování půdních majetků přírodními nebo umělými hraničními mezníky (často se označují jako „kopce“) patřilo do náplně zem-

59 *RBM II*, č. 1820, s. 781–782 (*CDM V*, č. 103, s. 105–106). Obecněji k problému tvorby „katastrálních“ hranic Zdeněk BOHÁČ, *Katastry – málo využitý pramen k dějinám osídlení*, *Historická geografie* 20, 1982, s. 15–87. O způsobech vytyčování hranic a mezí v českém středověku D. JANIŠ – Jana ŠENKÝŘOVÁ, *Hranice statků a pozemků – jejich zachycení v písemných (právních) pramenech*, *Archaeologia historica* 29, 2004, s. 193–202; Markéta MARKOVÁ, *Grenzen und Grenzmarkierung in der mittelalterlichen Natur*, *Historica. Series Nova* 14, 2010, s. 195–203.

ských obyčejů. Sděluje to první ze zábrdovických falz (1210), sepsaných ve 13. století, snad před jeho polovinou (*mete sunt signate, que vocantur ghraniz, quoad usum et ius communis consuetudinis terre*). Plnou škálu prostředků, jak zachytit linii mezi dvěma sousedícími majetky, využívá dohoda mezi pražským biskupem a hradištským opatem o hraničení mezi biskupským Kojetínem a hradištským Bezměrovem z února 1280. Kromě svědectví lesníků, vesnických přísežných a drobné šlechty z okolí (*ministerialibus de Popowicz*) se mluví o umělých navršeních (*primum cumulum; Kopcz* aj.) i přírodních meznících (říčky), případně o mostech, cestách a mokřinách, které v dost nepřehledném terénu sehrávaly zvláště podstatnou roli.⁶⁰

Akcční rádius *ius terrae* byl ovšem rozmanitější. Podle jeho zvyklostí se řídila jednání zemského soudu (1279: *iudicium rite secundum ius terre celebratum*), uplatňovalo se v dědických a testamentárních záležitostech, při posuzování zločinů, konfiskacích majetků, později i v dlužní a zástavní oblasti. Jak sdělují bratři z Dubna, stvrzující v roce 1294 darování svého otce Velehradu, patřilo ke starým zemským obyčejům i „tělesné uvádění“ do držby (*iuxta morem terre... in corporalem possessionem*), dokládáně poměrně hojně i v jiných souvislostech. „Podle zvyku království“ (*secundum regni consuetudinem*) se vůči případným nařčením sliboval Václavovi II. očistit (*expurgacio*) Albrecht ze Žeberka. Souběžně se s právem, mravy či obyčejí „země“ pojí další zpřesnění. Vedle „práva dědického“ (*ius hereditarii*), které vykazovalo široký rozptyl, potkáváme slovo *ius* při směnách, koupích i prodějích (*ius concambii, iure legitimo vendere, iure perpetuo possidere, ius proprietarium, ius dedin* aj). Pod zaklínadlem „práva“ měly být transakce pevnější. Na právní jistotu kladl ke konci 13. století důraz nesnadno převoditelný, ale čitelný obrat *cum pleno dominio naturali et civili*. O tom mluví králova listina pro kostel sv. Michala a kapli sv. Kateřiny ve Znojmě (1287), případně variace na spojení *plenum jus domini et proprietatis*, což použil v testamentu Oldřich z Hradce (1294). Jistěže to nebyly další svébytné okruhy, které by se stavěly vedle „práva země“. Naopak tvoří-

60 CDB IV.1, č. 8, s. 68, č. 220, s. 385; CDB V.2, č. 877, s. 614; CDB VI.1, č. 90, s. 143–145; RBM II, č. 1409, s. 605 (*Monumenta Egrana. Denkmäler des Egerlandes ale Quellen für dessen Geschichte*, I. Hrsg. von H. Gradl, Eger 1884, č. 381, s. 140; KLL I, č. 289–290, s. 112), č. 1684, s. 723–724, č. 1687, s. 725, blíže o Komínu L. JAN, *Pod klášterní vrchností 1240–1621*, in: Komín v historii. Ed. L. Jan a kol., Brno-Komín 2006, s. 46–49. Zábrdovické falzum CDB II, č. 364 (f), s. 394, k jeho souvislostem v počátcích zábrdovické kanonie Marcin R. PAUK, *Działalność fundacyjna możnowładztwa czeskiego i jej uwarunkowania społeczne (XI–XIII wiek)*, Kraków–Warszawa 2000, s. 96–99.

ly jeho volnou součástí a *ius terrae* je svým způsobem zastřešovalo. Na rozdíl od *ius civile* nebo *ius canonicum*, která už bývají něčím jiným.⁶¹

„Práva“ mladšího středověku

Pokud *ius terrae*, koncem 13. století se dá říci zemské právo, mířilo ostřím hlavně ke způsobům a formám zajišťování pozemkových či jiných šlechtických majetků (společně s řadou doprovodných včetně soudních úkonů), ztrácelo v té chvíli *ius ducale* své gruntovní opodstatnění. Jeho funkčnost mizela s rozkladem státní autarkie. V nových podmínkách se vytrácel původní smysl. K čemu právo (= břemeno) „osady“, když staré soudy nahrazovala pozemková vrchnost, proč vymáhat pojezdu, nocležné či povozné, jestliže tyto daně odumíraly samy sebou? Král si ponechával jen některé klíčové a lépe využitelné segmenty. Dokonale mizí formule, které by odkazovaly na práva „k užitku knížat“. I panovník se stává jednou z vrchností, arci vybavenou plošně veřejnou mocí, zhmotnělou ve zbytku regálních oprávnění (horní, mincovní, právo nucené směny), monopolů a také v berni, která se v perspektivě mění v pilíř komorních financí. Naopak, stále častější bývají odkazy na *ius terrae*, na právo, které se stává „šlechtickým“, má však užitný a praktický dosah. Jeho váha roste s tím, jak sílí duální povaha státní moci a zpevňuje se pozice zemského soudu. Zemské právo jakoby to „knížecí“ pohlcovalo, respektive odezňívající „právo knížete“ se znenáhla stává součástí „práva země“. Vždyť stavba a údržba hradů, mostů a cest patřila do souboru jak „knížecích“ (z pohledu panovníka), tak „zemských“ práv (z obecného nadhledu). Nebo právo odúmrti. Ještě roku 1240 se statky zemřelého bezdětného Svatobora podřizovaly „starému knížecímu právu“ (*iure exigente principum antiquorum*), nicméně roku 1299 král Václav

61 Příkladů ve 13. století je bezpočtu, stačí procházet rejstříky českého diplomatáře a pro závěr přemyslovského období registáře. Z citovaných dokladů CDB VI.1, č. 79⁺, s. 129, č. 182, s. 237, č. 219, s. 272; RBM II, č. 1410, s. 606 (CDM IV, č. 255, s. 233), č. 1656, s. 711 (CDM V, č. 11, s. 10), č. 1671, s. 716–717, č. 2367, s. 1027; URK. FORMELB., č. 71, s. 84–85. S poznámkami o *ius terrae*, *ius civile*, *ius canonicum* v kontextu moravských údajů Tomáš BOROVSKEÝ, *Kláštery, panovník a zakladatelé na středověké Moravě*, Brno 2005 (= Knižnice Matice moravské 16), s. 56–59. Ve Slezsku se kanonické právo mělo označovat nejprve jako *ius commune*, o tom Thomas WÜNSCH, *Ius commune in Schlesien – das Beispiel des kanonischen Rechts* (13.–15. Jahrhundert), in: Lux Romana w Europie Środkowej ze szczególnym uwzględnieniem Śląska. Ed. Antoni Barciak, Katowice 2001, s. 109–127, podle L. JANA, *Vznik zemského soudu a správa středověké Moravy*, Brno 2000 (= Knižnice Matice moravské 6), s. 235, bylo však *ius commune* synonymem zemského práva.

sděluje, že po odchodu bezdětného Sezemy z Hořepníku mu připadlo jeho zboží „právem země“ (*ad nos spectare jure terre, quo ad nos bona decedentium sine liberis devoluntur*). Podobně v roce 1302, kdy si král po smrti Voka a Hynka z Krumlova osobuje nárok k hradu Krumlovu jakožto statku na něj spadlému „dle obyčeje našeho království“ (*juxta dicti regni nostri consuetudinem devolutum*). I po skonu Oldřicha z Křivsoudova před dubnem 1305 připadl jeho majetek králi „podle obyčeje našeho království“ (*secundum regni nostri consuetudinem*). Podobnými osudy procházely zámky a konfiskáty. Přemysl Otakar II. na ně sahal bez doporučení nebo schválení „zemsky“ reprezentativního tribunálu. Až na samém konci jeho vlády čteme, že majetky Boreše z Rýzmbuka na něj měly přejít výrokem „našich baronů“ (*iuxta baronum nostrorum deliberatamque sententiam devolutas*). Hrabě Boreš byl příliš velkým soustem, než aby to král zaštitil jen svým rozhodnutím. I tak se dá pozorovat přesun některých „knížecích práv“ pod filtr zemských orgánů.⁶²

Nositelem *ius terrae* se stává šlechta, pozadu nezůstává ani panovník. Participuje na něm a hlásí se k němu, vždyť pojmy *terra, regnum, Bohemia, Moravia* mají v politické mluvě sklonku 13. století synonymní rozměr. I král se „zemskému právu“ podvoluje, také v tom se liší způsob vlády Přemysla Otakara II. a jeho syna. Zatímco „zlatý král“ si udržoval prostor k autoritativnímu vládnutí, v němž neváhal zacházet na hranu ostří, volil Václav II. obezřetnější cesty. Rozdíly v přístupech obou velkých králů neprofilovaly jen povahové vlastnosti, ale role, kterou jim přisoudila doba. Nad pražskými benefičiáři, přetavovanými v klíčový soudní sbor Čech, si Přemysl uchovával kontrolu, ale Václav se musel sžívat s podmínkami, jež vnesla dramatická osmdesátá léta. Zemský soud, ohlašovaný jako *iudicium, curia, consilium* aj., Václav respektoval jako garanta zemských zvyklostí a práv. Současně se jím uměl pružně zaštitovat v úsilí o navrácení královských statků a nároků. Ota Durynský popsal, jak Václav povolal do svých služeb bamberského biskupa Arnolda a neúprosně se „domáhal majetků rozdaných, shromažďoval rozplývané, a uváděje s nejvyšší pečlivostí do původního stavu ty, jež rozchválila cizí ruka, dobře je spravoval“ (*sique dispersa revocat, dissipata congregat, ea quoque, que alineae manus distraxerat, cum summa diligencia reintegrando gubernat*). Právě korunovace z června 1297 se mohla stát podnětem k výzvam o předložení dokladů k držení sporných míst. Učinil tak sedlecký klášter. Mohl se vykázat listinou z Václavova „předkorunovačního“ období (1292), opatřenou starými pečeti (*munitas an-*

62 *RBM* II, č. 1841, s. 789–790, č. 1914, s. 823, č. 2028, s. 877, Borešovi *CDB* V.2, č. 856, s. 574–575. K řešení majetků po Sezemovi z Hořepníku J. ŽEMLIČKA, *Království v pohybu*, s. 370–371.

tiquis sigillis). Král Václav ji stvrdil „v druhém roce svého kralování“ (*regni nostri a. II*), tedy v dubnu 1299. Oporou rodičího se zvyku může být i příslib Jindřicha Korutanského, učiněný zderazskému klášteru v létě 1309. Až prý bude korunován, obnoví dotčenou listinu a opatří ji „našimi velkými/majestátními pečeti“ (*sigillis nostris maioribus sigillatas*). K čemuž nikdy nedošlo.⁶³

V té chvíli a v souběhu s pohyby uvnitř společnosti se „právo“ rozbíhá do velké šíře. V okruhu práva městského a horního se uplatňují zásady římského práva, které se aktivně podílí na rozvoji koncepčního právního myšlení. Nehledě na právo kanonické a římsko-kanonické se starou tradicí. Pod vlivem římského a kanonického práva nejdříve z urbánního prostředí mizely starodávné způsoby zjišťování viny (zkoušky ohněm, vodou, souboje), proti nimž se stavěla i církev. Nahrazují je přísahy, povolávání svědků či vůbec racionálnější důkazy. I římské právní aplikace s důrazem na zřetelné formulace a uplatnění peněžní směny totiž patřily k nástrojům středoevropské modernizace, třebaže ještě Karel IV. ve své *Maiestas Carolina* cítil potřebu ordály zakazovat. Od začátku 13. století se ujímalo právo německé přecházející v emfyteuzi. Ostatně i městské právo, které se šířilo ve střední Evropě, bylo derivátem německého práva ať v obecnější formě, ať s odkazem na právo mateřského města, ponejvíce Magdeburku. Souběžně nastupuje právo lenní, účastné zejména v doménách krále a olomouckého biskupa. Větší pozornosti zatím unikají shodné prvky mezi lenním a emfyteutickým právem (1281: *iure feodali seu eciam emphyothetico, quod in vulgari burchrecht nuncupatur*). Obojí sděluje jedno. Za určité závazky nabývá obdarovaný subjekt právo k dědičnému užívání. Obě formy se nadto šíří ve zhruba stejném období. První se zájmem o mocenské opory a vojenský potenciál, druhý s úmyslem zhodnotit půdu a zajistit si trvalý příjem.⁶⁴

63 *Petra Žitavského Kronika zbraslavská*, in: FRB IV. Ed. J. Emler, Praha 1884, I.30, s. 38; *RBM II*, č. 1833, s. 786; *CDM VI*, č. 26, s. 20 (*RBM II*, č. 2194, s. 954). Bez odkazu na pramen mluví o takové „konstituci“ vydané u příležitosti Václavovi korunovace J. ŠUSTA, *České dějiny*, II.1. Soumrak Přemyslovců a jejich dědictví, Praha 1935 (= Laichterův výbor nejlepších spisů poučných 58), s. 509. K zákazu ordálů *Maiestas Carolina. Der Kodifikationsentwurf Karls IV. für das Königreich Böhmen von 1355*. Hrsg. von B.–U. Hergemöller, München 1995 (= Veröffentlichungen des Collegium Carolinum 74), kap. 39, s. 114–117.

64 *CDB VI.1*, č. 144, s. 192–193. O blízkosti římské emfyteuze a léna, byt' pro raný novověk, Wolfgang DANNHORN, *Römische Emphyteuse und deutsche Erbleihe*. Ein Beitrag zur Entstehung der Wissenschaft vom deutschen Privatrecht, Köln–Weimar–Wien 2003 (= Forschungen zur deutschen Rechtsgeschichte 21), s. 232–236, průřezově k historii římského práva Peter STEIN, *Roman Law in European History*, Cambridge 1999, k jeho prvkům v hornictví Guido Ch. PFELFER, *Ius regale montanorum*. Ein Beitrag zur spätmittelalterlichen Rezeptionsgeschichte des römischen Rechts in Mitteleuropa, Ebelsbach 2002 (= Abhandlungen zur rechtswissenschaftlichen Grundlagenforschung 88), o ujímání římskoprávních zásad v městském zřízení Miroslav

A jak obstálo v těchto věrech „právo země“? Na jedné straně zůstávalo zdrojem, pilířem a praktickým návodem domácích právních obyčejů, zvyků a úkonů, na druhé si jej přivlastnila vrstva „zeměňů“ (v jednotném čísle zeměňin, odtud dobře tušíme „zemany“) pojímající ho jako atribut své prestiže. Podle „práva země“ se vytyčovaly hranice vesnic i panství, činila se svědectví, určovala dědická posloupnost, dle procesních zvyklostí zemského práva se soudilo. Oproti jiným právním oblastem, zejména městskému právu, se zemské právo vyznačovalo konzervativností a odporem vůči recepcím, neřku-li kodifikaci. V takových pokusech nepochodili Václav II. ani Karel IV. Dlouho se v něm udržovaly zbytky iracionality. Ani listiny zprvu neplnily u zemského soudu roli důkazu, ač to jiné soudy uznávaly. Na této výjimečnosti, lpění na starobylosti a uvolnění z pevné dikce psaného zákona si zemské soudnictví zakládalo. Výroky at' zemského soudu, at' jiná konání „podle práva země“ pokládalo za výraz své svobodnosti. Až pozdě vznikala první sepsání zemského práva, nejprve soukromá. Využívala soudních nálezů, případně jiných zdrojů svých naučení. Z konce 13. století pocházejí některé pasáže *Rožmberské knihy*, jejíž stará čeština zachytila prvky procesního a majetkového práva. Kodifikaci nepřineslo ani lucemburské období, stále to byly příručky využívané, ale bez zákonného puncu (*Řád práva zemského*, okolo roku 1400 Ondřeje z Dubé *Práva zemská česká*). Autoritativním dílem se stalo až *Vladislavské zřízení zemské* (1500).⁶⁵

I v historických (nejen právně historických) kontextech se „právo“ mění v jeden z vážných atributů středověku. Má široký rozptyl, jako ostatně studium celé mediální společnosti.⁶⁶

FLODR, *Brněnské městské právo*. Zakladatelské období (–1359), Brno 2001 (= Knihnice Matice moravské 7); D. JANIŠ, *Vztah městského a zemského práva a jeho odraz v nejstarších privilegiích pro město Brno*. (K problematice utváření středověkých měst v českých zemích), Brno v minulosti a dnes 24, 2011, s. 13–34.

65 Pojmy zeměňin, zeman apod. Igor NĚMEC a kolektiv, *Slova a dějiny*, s. 142–143, k připouštění listinných svědectví na zemském soudu J. KEJŘ, *Die Urkunde als Beweismittel im Gerichtsverfahren im mittelalterlichen Böhmen*, in: *The Development of Literate Mentalities in East Central Europe*. Ed. by A. Adamska – M. Mostert, Turnhout 2004 (= *Utrecht Studies in Medieval Literacy*), s. 51–58. O pokusech uzákonění zemského práva v průřezu Marie BLÁHOVÁ, *Počátky kodifikace zemského práva v Čechách*, in: *Kultura prawna w Europie Środkowej*. Red. A. Barciak, Katowice 2006, s. 74–82, o významu této kodifikace *Vladislavské zřízení zemské a počátky ústavního zřízení v českých zemích (1500–1619)*. Uspořádali K. Malý – J. Pánek – D. Janiš, Praha 2001.

66 Studie vznikla s podporou na dlouhodobý koncepční rozvoj výzkumné organizace RVO: 67985963.

“Ducal Law” and “the Law of the Land” as Concepts in the Late Middle Ages

JOSEF ŽEMLIČKA

One of the most distinctive features of the early Bohemian (yet also the Polish and partly the Hungarian) “state” was a specific role afforded to the duke. He did not merely exercise ruling obligations. In his name, the entire farming population was burdened with a complex system of taxes, obligations and corvée. These were consequently redistributed and served to provide financial resources for the army, officials and the administrative apparatus as a whole. It was administrative castles (*civitates, urbes*) that became the means by which this complex organizational burden was managed. They were most widespread in the fertile regions of Bohemia and Moravia. The early nobility was not distinguished by owning large estates, as it did later, and its powers and influence resulted from its role in the services of the “state” and the dynasty.

The duke was the formal recipient of practically all resources and incomes, that were available, including the titles to land, metals, waters and forests. He laid claim to the establishment of marketplaces, the minting of coins, income from judicial proceedings and the collection of customs and tolls. He literally burdened the whole land with his “rights” and claims. Primary sources mention sums of money, payments and burdens, “which belong to the duke for his own use” (*quod ad principis spectat utilitatem*). However, this “ducal law” is referred to using various terms; in addition to a real “right”, liberty, law, customs, mores, usage, justice, order, utility, equality (*ius, libertas, lex, consuetudo, mos, usus, iusticia, ordo, utilitas, aequitas*) are mentioned. A radical transformation occurs from the end of the 12th century. The duke released and “liberated” the property of ecclesiastical institutions, in particular, from his own “rights” (*ius, iura ducis*). In other words, it meant that people settled on these properties were exempt from obligations imposed by the duke. Yet, this did not constitute a “right” for them (that was at the duke’s prerogative), but a burden and an obligation, so that written documents provide evidence about “liberation from the rights”.

Towards the end of the 12th and in the course of the 13th century, Central Europe underwent a systemic transformation which changed the template of the functioning of contemporary state formations down to their very foundations. “Ducal rights” were becoming anachronistic. The Bohemian ruler (and

a hereditary king from 1198) gave them up with ease and he started to establish his authority on different foundations (royal towns, castles, royal estates, taxes). We can observe how these original ducal claims, monopolies and rights became gradually diluted, or transferred onto the landed nobility. The ruler merely kept some segments of his earlier rights and monopolies and imposed an updated meaning on them (for example, mining rights to silver and other precious metals, the right to mint coins). Simultaneously, the prestige of another law, namely “the law of the land” (*ius terrae*) grew, because “lands” as corporations represented by the nobility became the second main component of state authority alongside the ruler. “The law of the land” was initially bound up with the forms of property safeguards (techniques of marking the boundaries of landed estates; the role of witnesses in boundary marking, etc.). It had a long prehistory before it finally constituted itself as the law of the nobility, exercised at the Land Court, among others. However, the Land law was never codified in the course of the Middle Ages; the nobility defended fiercely the concept of a free “discovery” of it. It was only *The Vladislav Land Code* (1500) that was enacted as a uniform legal code throughout the land.

Even in historical (and not merely in legal historical) contexts, “law” changes into one of the substantive attributes of the Middle Ages. The autarky of the entire distribution apparatus of the early state was supported by “ducal law” to a great degree; “the law of the land” or the Land’s law became the pillar of the entire system of legal frameworks brought into existence in the late Middle Ages (for example, town law, mining law).

Translated by Alena Linhartová

STUDIE

Jan Marek z Clary a Aldringenu
jako vyslanec Leopolda I.
u saského kurfiřtského dvora na konci 17. století

JIŘÍ KUBEŠ

JIŘÍ KUBEŠ: Johann Marcus Count von Clary und Aldringen as the Envoy of Leopold I at the Saxon court of the Prince-elector at the End of the 17th Century

This study is a contribution to the history of Early Modern Age diplomacy and focuses on one specific mission of a nobleman in the service of the Emperor at the end of the 17th century. The nobleman concerned was Johann Marcus Count von Clary und Aldringen, who represented Leopold I in Saxony in the years 1686–1694. This diplomatic mission was chosen intentionally as it represents diplomatic legations, which were centred on the Holy Roman Empire, and have until now been under-researched. The author summarises fundamental facts about this mission – Clary-Aldringen's itinerary is closely analysed and provides evidence of the very special nature of this legation, which was rather dissimilar to diplomatic travels as we know them from contemporary documents. In this case the envoy did not reside permanently in Saxony. Despite that he managed to remain in this post for a relatively long period of time and the author tries to account for the reasons. He analyses various tasks which the envoy had to carry out abroad (the provision of military assistance or the running of a diplomatic chancery); he also deals with the phenomenon of legation secretaries and describes the atypical relationship of the Count towards the Prince-elector's family. Finally, he provides evidence that this mission con-

tributed significantly to the rise of the House of Clary-Aldringen in contemporary aristocratic society.

Key words: Leopold I, Saxony, Johann Georg III, Johann Georg IV, 17th century, diplomacy, Johann Marcus Count von Clary und Aldringen

V červnu 1691 obdržel „vysoce urozený pán, pan Jan Marek Jiří, Svaté římské říše hrabě z Clary a Aldringenu, pán na Teplicích, Benešově, Bynovci, Dobříčanech, Hospozíně a Lenešicích, jakožto i zástavní majitel panství Petersberg v Innthalu a Neuburgu na Rýně, římského císařského veličenstva skutečný rada, komorník, přísedící dvorského a komorního soudu v Království českém, také hornorakouský komorní rada a Jeho římského císařského veličenstva vysoce okázalý vyslanec u rodiny saských kurfiřtů“ anonymní tištěné veršované blahopřání ke jmeninám. Autor se označoval za „poctivého Němce“ z Míšně. Ve 48 slokách velebil velmi vzletnými výrazy nejen původ a schopnosti hraběte Clary Aldringena, jehož nazýval „leskem Claryů“ a „Atlasem našeho světa“, ale i jeho rodinu a statky včetně „ozdoby království“, lázní v Teplicích. Hned na prvním listu také neopomněl zmínit jeho diplomatickou činnost a Jana Marka oceňoval coby německého patriota pro jeho nezkorumpovanost Francouzi a věrnost vlasti a císaři, který v něm má neocenitelného služebníka.¹

Jan Marek z Clary a Aldringenu rozhodně nepatří mezi neznámé české šlechtyce 17. století a česká historiografie už mu nezanedbatelnou pozornost věnovala.² Jeho diplomatická činnost, ačkoliv byl vyslancem v Sasku skoro dekádu a jeho působení oceňovali již jeho současníci, je však stále poměrně velkou nezná-

---

1 „Nicht wundre dich ô Held / und Glanz vom Leopold, Der Deiner Redligkeit so viel pflęgt zuvertrauen / Die Tugend die Dich rüst / ist Ihm ein stetes Gold / ia wohl ein rechtes Aug' durch dieß Er pflęgt zu schauen.“ Srov. Státní oblastní archiv v Litoměřicích (dále jen SOA Litoměřice), pracoviště Děčín, Rodinný archiv Clary-Aldringenů (dále jen RA C-A), inv. č. 147, kart. 61.

2 Základní údaje přinášejí genealogické příručky (např. Johann Heinrich ZEDLER, *Grosses vollständiges Universal Lexikon Aller Wissenschaften und Künste...*, Bd. 6, Halle-Leipzig 1733, sloupek 234). Dále srov. Jiří KUBEŠ, *Fragmenty písemností z kavalírské cesty hrabat z Clary-Aldringenu z roku 1727*, *Theatrum historiae* 1, 2006, s. 83–108, zde s. 86–87, či Helena SMÍŠKOVÁ, *Rodinný archiv Clary-Aldringenů, Teplice*, *Archivní časopis* 55, 2005, s. 117–127. Většinou je v literatuře uváděno správně jeho jméno jako Jan Marek Jiří, občas se ale objevují varianty Jan Jiří Marek či pouze Jan Jiří. Nutno dodat, že ani v soudobých pramenech není jeho jméno uváděno jednotně. On sám se podepisoval buď zkráceně jako Jan (Johann), nebo jako Jan Marek Jiří, ostatní mu ale psávali různě – několikrát se v pramenech od vídeňského dvora vyskytuje též varianta Jan Jiří Marek, či dokonce chybná verze Jan Jiří Maxmilián.

3 Pro dějiny diplomacie se přitom ukazuje být Clary Aldringenova mise velmi zajímavou hned z několika důvodů. Předně se dosud především psalo o císařských velvyslancích (Botschafter) u jiných korunovaných hlav a nejvýznamnějších tehdejších mocností – z vydaných pramenů i z různých monografií známe poměrně podrobně osudy některých ambasadorů v Madridu (Pötting, Harrach), v Římě (Lamberg, Collalto), v Anglii (Gallas, Vratislav), ve Švédsku (Šternberk) či hned několika velvyslanců v Turecku.⁴ V jejich stínu však do značné míry zůstávají ti, kteří se jako zástupci císaře a pouzí „vyslanci“ (Abgesandte) vydávali k vládcům jednotlivých říšských území⁵ – jmenovitě o vyslancích císaře v Sasku v podstatě nic nevíme, ačkoliv si spojenectví se zdejšími kurfiřty Habsburkové vždy cenili a neváhali vynaložit velkých částek, aby si jejich přátelství udrželi.⁶

- 3 Srov. pouze Kateřina KLÍMKOVÁ, *Císařská diplomacie na bavorském a saském dvoře v osmdesátých a devadesátých letech 17. století*, diplomová práce, Filozofická fakulta Masarykovy univerzity, Brno 2006. Autorka sice doplňuje k Janu Markovi některé nové údaje, avšak neprostudovala všechny relevantní prameny a její analýza Clary Aldringenových dopisů knížeti Ditrichštejnovi je nysystematická, a tudíž nedostatečná.
- 4 K velvyslancům ve Španělsku srov. alespoň edice Anton GAEDECKE (Hrsg.), *Das Tagebuch des Grafen Bonaventura von Harrach während seines Aufenthaltes am spanischen Hofe in den Jahren 1697 und 1698. Nebst zwei geheimen Instructionen*, Archiv für österreichische Geschichte 48, 1872, s. 163–302 a Miguel NIETO Y NUÑO (ed.), *Diario del conde de Pötting, embajador del Sacro Imperio en Madrid (1664–1674)*, I–II, Madrid 1993; k velvyslancům v Anglii srov. klasic-kou práci Elke JARNUT-DERBOLAV, *Die Österreichische Gesandtschaft in London (1701–1711). Ein Beitrag zur Geschichte der Haager Allianz*, Bonn 1972 či naopak moderní pojednání Petra VOKÁČOVÁ, *Příběhy o hrdě pokoře. Aristokracie českých zemí v době baroka*, Praha 2014, s. 17–95 (Jan Václav Vratislav z Mitrovic); k velvyslancům v Římě blíže Tomáš PARMA, *František kardinál Dietrichstein a jeho vztahy k římské kurii. Prostředky a metody politické komunikace ve službách moravské církve*, Brno 2011, zejm. s. 273–281 (Paolo Savelli); Friedrich B. POLLERROSS, *Die Kunst der Diplomatie. Auf den Spuren des kaiserlichen Botschafters Leopold Joseph Graf von Lamberg (1653–1706)*, Petersberg 2010; Martin KRUMMHOLZ, *Gallasové: Barokní kavalíři a mecenáši (1630–1757)*, disertační práce, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, Praha 2013, s. 60–163 (Jan Václav Gallas) či Zdeněk KAZLEPKA, *Ostrov italského vkusu. Umělecký mecenát Antonia Rambalda hraběte z Collalto a San Salvatore mezi Itálií, Vidní a Moravou v první polovině 18. století*, Brno 2011, zejm. s. 92–103.
- 5 Ve zkoumaných pramenech jsou císařovi zástupci v Sasku důsledně titulováni jako „Abgesandte“ a je zdůrazňována odlišnost náplně jejich funkce z hlediska nároku na ceremoniální přijetí. V Sasku se jim nemohlo dostat „královského přijetí“, tj. neabsolvovali některé ceremoniální praktiky, které byly běžné při styku se společností králů a jež museli vykonávat velvyslanci (pro ně se užíval na konci 17. století v říšské dvorské kanceláři termín „Botschafter“). Jednalo se např. o slavnostní jезд.
- 6 Viz např. jednání se saským vévodou v předvečer volby nového císaře v roce 1658, o kterém píše Jiří KUBEŠ, *Trnitá cesta Leopolda I. za říšskou korunou (1657–1658). Volby a korunovace ve Svaté říši římské v raném novověku*, České Budějovice 2009, zejm. s. 107–115.

Dalším důvodem, proč se zajímat o misi Clary Aldringena do Saska, je její netradiční organizace a průběh. Bývalo zvykem, že císař vybral vyslance a ten se vydal na místo určení, kde pak kratší či delší dobu pobýval. Po splnění úkolů se teprve vydal domů. V případě hraběte Jana Marka se však cíl jeho legace, Drážďany, nacházel jen jeden den cesty od jeho statků, a tak mohou každého hned napadnout otázky, zda se i on přesunul do Saska na celou dobu svého pověření, či nikoliv, a jak vlastně vůbec probíhala jeho mise. Nakonec je nutno zmínit fakt, že doba Clary Aldringenova působení v Sasku nepatří v německé, natož pak české historiografii mezi dostatečně zpracované úseky dějin, a tak může následující příspěvek přinést nové informace o dějinách vlády kurfiřtů Jana Jiřího III. a Jana Jiřího IV.⁷

Kromě příslušné literatury k historii šlechty, diplomacie a Saska zde budeme především vycházet z archivního studia. Podařilo se prozkoumat jak zbytky rodinného archivu Clary Aldringenů, kde je jeden karton písemností dokládajících aktivity Jana Marka v osmdesátých a devadesátých letech 17. století,⁸ tak jeho rozsáhlou korespondenci, kterou v těchto letech pravidelně posílal knížeti Ferdinandu z Ditrichštejna. Sumarizoval v ní nejen informace z jednání se saskými ministry a novinky z Drážďan a od dvora, přidával i mnoho osobních postřehů, jež v oficiálních zprávách předávaných říšské dvorské kanceláři chyběly.⁹ To vše bylo doplněno výzkumem v centrálních fondech ve Vídni, kde se nacházejí nejen čtyři císařské instrukce vydané hraběti Clary Aldringenovi, ale též více jak tři stovky diplomatických relací včetně různých příloh.¹⁰

Na této relativně bohaté pramenné základně lze vystavit různá pojednání. Mohli bychom vše nahlížet z úhlu zahraniční politiky a vojenských dějin, jak to činili historikové už v 19. století, a věnovat se roli diplomata v procesu získání spojenců a vyslání jejich vojsk v rámci společného postupu s císařem na různá bojiště 17. století. Také by bylo možné, v tomto případě s úspěchem, analyzovat císařsko-

7 Srov. jen velmi skrovný seznam literatury k oběma panovníkům v kolektivní práci Frank-Lothar KROLL (Hrsg.), *Die Herrscher Sachsens. Markgrafen, Kurfürsten, Könige (1089–1918)*, München 2013.

8 Srov. SOA Litoměřice, pracoviště Děčín, RA C-A, inv. č. 172, kart. 72 (účty, císařské reskripty, jmenovací dekrety, různá vyslanecká akta apod.).

9 Moravský zemský archiv v Brně (dále MZA Brno), Rodinný archiv Ditrichštejnů (dále RA D), inv. č. 717, kart. 235, téměř 300 dopisů Jana Marka knížeti Ditrichštejnovi z let 1686–1694.

10 Österreichisches Staatsarchiv (dále ÖStA) Wien, Haus-, Hof- und Staatsarchiv (dále HHStA), fond Reichskanzlei, Instruktionen für die kaiserlichen Gesandten, kart. 2, čtyři instrukce pro Jana Marka z Clary a Aldringenu do Saska (1684, 1685, 1691 a 1693); tamtéž, Reichskanzlei, Diplomatische Akten, Dresden – Berichte, kart. 3b (1684–1686), kart. 3c (1687–1689), kart. 4a (1690–1693) a kart. 4b (1693–1699).

-saské dohody o vojenské pomoci z hlediska hospodářských dějin a zjišťovat, jak bylo finančně náročné získat cizí vojska, kde na to císař bral a kdo všechno se na jejich fungování od jara do zimy podílel. Dále se nabízí sledovat procesy rozhodování u saského dvora a odpovědět na otázku, zda o vyslání vojsk rozhodoval sám kurfiřt, nebo podléhal tlaku vlivných dvořanů a jejich frakcí. Mohli bychom se také zaměřit na ceremoniální otázky a porovnávat, jak přijímali saští kurfiřti císařské vyslance a jak se jejich chování vůči císařovým ministrům postupně v závislosti na jejich rostoucích ambicích – k nelibosti císařské strany – na konci 17. století proměnilo. V rámci dnes propagovaných kulturních dějin diplomacie bychom mohli zkoumat i každodenní chod domácnosti císařského vyslance v nábožensky odlišné zemi, takže bychom prozkoumali jak problematiku chodu vyslanecké kaple, tak soužití vyslancovy domácnosti s cizím prostředím.¹¹ Řadu z těchto otázek lze s pomocí zmíněné pramenné základny zodpovědět, ale kdybychom se touto cestou vydali, vznikla by ucelená kniha. Tato studie má však skromnější cíle – chceme v ní podat základní informace o průběhu Clary Aldringenovy mise, jež budou rámovány do příběhu kariérního růstu hraběte. Chceme přinést důkaz, že i diplomatické působení v Sasku, v zemi, která nepatřila ve své době mezi velmoci, mohlo členovi panského stavu posloužit jako impuls k integraci rodiny do vídeňské dvorské společnosti. Příběh Clary Aldringenových misí se však pokoušíme zasadit do širšího kontextu dějin diplomacie, a proto se neubráníme několika exkurzům do dílčích témat, k nimž se v budoucnu vrátíme na jiných místech.¹²

Nejprve představíme samotného vyslance a budeme analyzovat důvody jeho jmenování do funkce. Dále nastíníme základní údaje o jeho diplomatických misích a popíšeme trampoty s nástupem do funkce, jež oddálily jeho příjezd do Saska téměř o dva roky. Klíčovou součástí studie bude zrekonstruování Clary Aldringenova itineráře v letech 1686–1694, ze kterého vyplyne velmi zvláštní povaha jeho mise, jež není příliš podobná diplomatickým cestám známým z dosavadní literatury. Pak se krátce podíváme na základní otázky, jež hrabě na dvořech Jana Jiřího III. a Jana Jiřího IV. řešil a popíšeme si těžkosti, kterým po nástupu nového kurfiřta v roce 1691 nečekaně čelil. Zásadní pak bude pojednání, proč Clary Aldringen ve funkci zůstával i v době, kdy do Saska po roce 1692 v podstatě nejedl. Musíme se zastavit u místa, kde vyslanec v Drážďanech bydlel, přibliž-

11 Viz Jiří HRBEK, *Cesty evropské historiografie k diplomacii raného novověku*, Theatrum historiae 13, 2013, s. 7–30.

12 Fungování vyslanecké kaple se bude věnovat studie Jiří KUBEŠ, *Kaple císařských vyslanců v Drážďanech v druhé půli 17. století*, Folia Historica Bohemica 30, 2015 (v tisku). Saská realita bude více zdůrazněna ve studii, kterou připravujeme pro Neues Archiv für sächsische Geschichte.

žit postavu jeho sekretáře, zmínit fungování jeho katolické kaple i rozebrat velmi zvláštní a nestandardní vztah ke kurfiřtské rodině. Nakonec pojednáme o finanční stránce vyslancova působení a zamysleme se, zda pro něj osobně a jeho rodinu byla mise v Sasku ziskem, či ztrátou.

* * *

Jan Marek z Clary a Aldringenu (1638–1700) je do značné míry typickým zástupcem jedné části šlechtického spektra česko-rakouské části habsburské monarchie barokního období, již se někdy říká „nová šlechta“. Kolovala v něm jak z otcovy (Jeroným Clary), tak z matčiny strany (Anna Marie z Aldringenu) krev rodů, které stejně jako mnohé jiné přivedla do českých zemí až třicetiletá válka a služba ve vojsku Habsburků. Díky úspěchům předků se rodu podařilo získat slušné majetkové zázemí. Jako nejbohatší šlechtici té doby však ani Clary Aldringen nevlastnil statky pouze v jedné zemi; kromě jádra držav v severních Čechách se v jeho držbě nacházely též statky v Tyrolsku. Panovník jej tedy mohl služebně využívat hned v několika svých dědičných zemích, kde měl Jan Marek pozemky, příbuzné i přátele. Jeho vazby na Čechy a Tyrolsko lze doložit například tím, jak si vybíral manželky. Jeho první žena pocházela z rodu usazeného na česko-saské hranici (Ludmila Terezie roz. ze Schönfeldu, 1641–1676, sňatek proběhl v roce 1667 v Bohosudově), druhá naopak pobývala v Tyrolsku jako dvorní dáma ovdovělé polské královny Eleonory (Marie Anna Eleonora z Lambergu – † 1691, vzali se v Innsbrucku v roce 1678). Třetí manželkou se pak stala v roce 1693 opět šlechtična z českého prostoru, a to Barbora Tereza roz. Kokořovská z Kokořova, ovdovělá Vrtbová (1643–1727). Typické také bylo, že se Clary Aldringenové během druhé poloviny 17. století dočkali několikanásobného titulárního povýšení. Začínali v rytířském stavu, ale jejich majetek a vliv jim záhy umožnil vzestup. V roce 1664 obdrželi titul svobodných pánů, o dva roky později se již pyšili hraběcím stavem v českých zemích a Jan Marek byl v roce 1680 povýšen do říšského hraběcího stavu. Dovolilo mu to do značné míry i jeho veřejné angažování – začínal obvyklým způsobem jako císařský komorník a přísedící dvorského a komorního soudu v Českém království, zároveň ale brzy získal funkci rady hornorakouské dvorské komory a další postup se dal čekat. Ruku v ruce s těmito změnami přicházely další aktivity, typické pro onu dobu. Clary Aldringen se prezentoval přestavbou zámku a zahrady v Teplicích nebo pražského paláce na Valdštejnském náměstí. Jako pravověrný katolík (saský vrchní dvorský kazatel Philipp Jakob Spener se o něm v roce 1687 vyjádřil, že je to

„velmi horlivý papeženec a nám nebezpečný muž“¹³) postavil ve svém rezidenčním městě též loretánskou kapli (1674–1675), podporoval jezuitský řád a zřídil rodinnou hrobku v Praze u františkánů v kostele Panny Marie Sněžné.¹⁴

Diplomatické pověření pro Jana Marka do Saska rozhodně nepřišlo jako blesk z čistého nebe. Upřímně řečeno mu šel hrabě hodně „naproti“ a mohl jej očekávat. Nejenže jeho statky sousedily s državami saských kurfiřtů, ale Clary Aldringen rodinu tamějšího vládce znal a, co je ještě důležitější, oni znali jeho a poměrně pravidelně se již od šedesátých let vídali. Významnou roli v tom sehrály lázně v Teplicích, které si oblíbily jak vládnoucí kurfiřtky, tak vdovy po jejich předchůdcích a pravidelně sem zajížděly. Na kratší dobu se pak za nimi občas zajel podívat i sám kurfiřt či jeho potomci. Protože ale vstupovali na území cizího státu, vždy museli habsburského císaře požádat o povolení, kterého se jim obratem dostávalo. Leopold I. je ale nemohl nechat na své území bez doprovodu, a tak vždy před každou návštěvou stanovoval člověka („beneventir- und bedienungscommissario“, tj. uvítacího a obsluhovacího komisaře), který Sasy jeho jménem přivítá, vyřídí „obvyklé dvornosti“ (tzn. na oficiální audienci předá osobní dopisy od císaře) a zařídí vše potřebné, aby jim zpříjemnil pobyt. Nezbytné náklady se přitom hradily z rozpočtu české komory, tedy z panovníkových příjmů. Císař k tomu využíval Jana Marka z Clary a Aldringenu, jenž prokazatelně hostil v Teplicích jako komisař Leopolda I. kurfiřta Jana Jiřího II. (1613–1680) a jeho syna Jana Jiřího III. (1647–1691), resp. zejména manželku prvně zmíněného Magdalenu Sibyllu Braniborsko-Bayreuthskou (1612–1687), a to již od šedesátých let 17. století (viz tabulka 1).¹⁵

---

13 „ein sehr eifriger Papist und uns gefährlicher Mann“. Srov. Johannes WALLMANN a kol. (Hrsg.), *Philipp Jakob Spener, Briefe aus der Dresdner Zeit 1686–1691*, Band 1: 1686–1687, Tübingen 2003, s. 252.

14 J. H. ZEDLER, *Grosses vollständiges Universal Lexikon*, s. 234; J. KUBEŠ, *Fragmenty*, s. 86–87; K. KLÍMKOVÁ, *Císařská diplomacie*, zejm. s. 16–20.

15 Srov. bohaté prameny v SOA Litoměřice, pracoviště Děčín, RA C-A, inv. č. 171, kart. 71, zejm. císařovy reskripty z 6. 4. 1667, ze srpna 1669, z dubna 1683, dubna 1684 apod. Pobyt v letech 1668 a 1669 dokumentuje císařský vyslanec v Sasku baron Blum ve svých dopisech knížeti Ditrichtštejnovi uložených v MZA Brno, RA D, inv. č. 716, kart. 234. V sedmdesátých letech pak kurfiřtka do Teplic nejezdila a dávala přednost v Míšni a Lužici. Do Teplic se vrátila v osmdesátých letech. Dále srov. Sylvia OSTROVSKÁ, *Slavné ženy v Teplicích: křížovatký moci a krásy*, Teplice 1994.

Tabulka 1

Vybrané návštěvy členů saské kurfiřtské rodiny v Teplicích před rokem 1686, kdy se stal Clary Aldringen vyslancem v Sasku

Rok	Osoba	Pobyt
1663	kurfiřtka Magdalena Sibylla	8. 5. – 12. 6. (na konci května i Jan Jiří II. s císařským vyslancem v Sasku a nejvyšším hofmistrem Království českého Maxmiliánem Valentinem z Martinic)
1664	kurfiřtka Magdalena Sibylla	28. 4. – 30. 5. (Jan Jiří II. 25. – 27. 5., přijel i princ Jan Jiří)
1667	kurfiřtka Magdalena Sibylla	květen
1668	kurfiřtka Magdalena Sibylla	2. 5. – 2. 6. (Jan Jiří II. a princ 24. – 28. 5.); září
1669	kurfiřtka Magdalena Sibylla a Jan Jiří II.	29. 4. – 3. 6. (Jan Jiří II. 9. 5.–3. 6., několik dní i princ Jan Jiří); přelom září a října
1683	kurfiřtka vdova Magdalena Sibylla	po Velikonocích
1684	kurfiřtka vdova Magdalena Sibylla	květen
1685	kurfiřtka vdova Magdalena Sibylla	konec dubna

Jan Marek tedy znal saskou kurfiřtskou rodinu a měl praktické zkušenosti s jednáním na nejvyšší úrovni včetně příslušného ceremoniálu, protože oficiálních audiencí u kurfiřtky či jejího manžela a syna absolvoval před svou misí do Saska několik.

Pokud nahlédneme do standardního přehledu vyslanců z dílny Bittnera a Grosse, může se na první pohled zdát, že hrabě vykonal hned tři různé diplomatické mise. Jako „Abgesandte“ je tu poprvé zmíněn v Sasku od března 1686 do dubna 1689, podruhé pak tamtéž od února 1690 do května 1693. Třetí údaj je uveden v části Polsko a podle něj navštívil hrabě polského krále v březnu 1700.¹⁶ Tyto údaje jsou – jak už to v takových přehledových pracích často bývá – neúplné, ne zcela přesné a snadno mohou vést k dezinterpretaci toho, co se skutečně stalo.

16 Ludwig BITTNER – Lothar GROSS (Hrsg.), *Repertorium der diplomatischen Vertreter aller Länder seit dem Westfälischen Frieden (1648)*, Band I. (1648–1715), Berlin 1936, s. 160 a 163.

Předně se musíme zastavit u data počátku první Clary Aldringenovy mise a vysvětlit zdánlivý rozpor. Podle literatury přijel do Drážďan v březnu 1686, ale podle údajů v rodinném archivu se o svém jmenování na místo saského vyslance poprvé dozvěděl již v létě 1684. Tehdy opravdu císař vybral pro funkci Jana Marka a hraběti příslušný reskript dorazil do Prahy v červenci 1684. V něm mu Leopold I. sděloval svůj záměr a povolal ho na počátek srpna do Vídně, aby mohli vše naplánovat a zorganizovat.¹⁷ Hrabě evidentně rozkazu uposlechl, protože na konci srpna už měl v ruce jmenovací dekret vzešlý z říšské dvorské kanceláře. V něm se oceňovaly jeho kvality a zkušenosti s vyjednáváním a bylo mu sděleno, že nahradí u saského dvora říšského dvorského radu Jana Filipa z Lambergu, jenž musel odjet do Salcburku, aby se ujal svého kanovníckého místa. Císař tehdy v dekretu jasně stanovil, že nepočítá s tím, že by se hrabě v Drážďanech zdržoval setrvale, a povolil mu zajíždět na jeho nedaleké statky. První cestu měl nastoupit až poté, co se s dvorskou komorou dohodne na výplatě nutných peněz a dostane instrukci. To se stalo na konci září.¹⁸ Clary Aldringen přesto do Drážďan nedorazil, protože kurfiřt odjel do Itálie na benátský karneval (mezitím zastupoval císařské zájmy v Sasku rezident Benedikt z Gallensteinu) a vrátil se až na počátku jara 1685. Tehdy dostal hrabě podruhé rozkaz, aby se za saským panovníkem rozjel, a byla mu vydána doplňující instrukce.¹⁹ Přesto ani toho roku Jan Marek do Saska nepřijel, jak dokládá např. zoufalý a po odjezdu bažící rezident Gallenstein – v květnu psal císaři, že ačkoliv je už sám připraven na cestu, Clary Aldringen do Drážďan stále ne a ne dorazit, protože je vážně nemocný a zotavuje se jen pomalu.²⁰ Gallenstein proto musel nakonec

17 SOA Litoměřice, pracoviště Děčín, RA C-A, inv. č. 172, kart. 72, dopis císaře Leopolda I. Janu Markovi z 15. 7. 1684 (Linec). Hrabě jej obdržel v Praze dne 26. 7. 1684 a dozvěděl se, že císař má do Vídně dorazit 3. 8. 1684.

18 Tamtéž, jmenovací dekret z 29. 8. 1684: „Das er nicht eben zu einer continuirlichen subsistenz daselbsten verbunden sein solle, sondern sich ieweilen auf seinen nahend in Böhmen anligenden güettern aufhalten und nach erforderung der vorfallenheiten ab- und zuerainen möge.“ Ve fondu se ještě nachází kopie psaní Leopolda I. saskému kurfiřtovi z 30. 9. 1684, v němž mu císař sděluje jmenování nového vyslance. Instrukce se pak dochovala v konceptu v ÖStA Wien, HHStA, Reichskanzlei, Instruktionen für die kaiserlichen Gesandten, kart. 2 (Vídeň, 30. 9. 1684).

19 Tamtéž, koncept instrukce, Vídeň, 4. 4. 1685.

20 ÖStA Wien, HHStA, Reichskanzlei, Diplomatische Akten, Dresden – Berichte, kart. 3b, Gallenstein císaři, Drážďany, 8. 5. 1685 či 5. 6. 1685: „der graff de Claris in einen solchen standt gesetzt worden seye, ohnmöglich vor ein paar jahren denen negotijs publicis vorzustehen.“ K této nemoci hraběte se zřejmě vztahuje pasáž z jeho závěti z roku 1691, v níž ukládá svým dědicům, aby poslali do Loreta stříbrnou sochu o 125 librách, kterou tam slíbil věnovat za své uzdravení z těžké nemoci. Socha je prý vyrobená, ale sám ji tam asi nestihne dopravit. Viz SOA Litoměřice, pracoviště Děčín, RA C-A, inv. č. 148, kart. 61, závět z 24. 9. 1691.

v Sasku zůstat až do září, kdy jej vystřídal Haro Burkhard baron Gödens, pobývající zde do února 1686.²¹

Clary Aldringen poprvé přijel do Drážďan až v polovině března 1686.²² Na úvodní audienci u kurfiřta, nutnou pro uznání funkce, si ale ještě musel chvíli počkat, protože hned na počátku byl konfrontován s typickým rysem jeho životního stylu – Jan Jiří III. neustále cestoval po svých venkovských statcích a momentálně pobýval v Annaburgu (severně od Torgau). Proto nakonec vyrazil po několika dnech čekání na tento zámek, kde mu kurfiřt dopoledne 28. března udělil oficiální audienci a vyslanec mu předal příslušné pověřovací dokumenty. Pak s ním Jan Jiří III. poobědval v nedalekém loveckém zámečku a večer si ještě zahráli karty. Teprve pak se Clary Aldringen vrátil do Drážďan, absolvoval další nezbytné úvodní audiencie (u kurfiřtovy ženy, její sestry a u jeho matky). Díky tomu byl oficiálně akreditován zastupovat císaře u zdejších dvorů.²³ Jmenování Jana Marka pak platilo, přestože se u saského kurfiřta průběžně objevili i jiní císařští vyslanci, více jak pět let až do smrti Jana Jiřího III. na podzim 1691.

Po nástupu Jana Jiřího IV. žádal hrabě Clary Aldringen o zproštění funkce.²⁴ U císařského dvora se věc dlouho zvažovala spolu s hledáním vhodného nástupce. Nakonec ale bylo jeho pověření obnoveno²⁵ a platilo až do jeho odvolání v listopa-

---

21 K tomu blíže ÖStA Wien, HHStA, Reichskanzlei, Diplomatische Akten, Dresden – Berichte, kart. 3b, 21 Gallensteinových relací z roku 1685 (leden-září) a Gödensovy zprávy od září 1685 do ledna 1686.

22 Viz tamtéž, jeho první relace císaři, Drážďany, 15. 3. 1686. V ní děkuje císaři za jeho „clemenž“ v době své dlouhé a těžké nemoci. Podle tohoto zdroje přijel hrabě do Drážďan 14. 3. 1686 a nastěhoval se do kvartýru, který uvolnil baron Gödens (sešli se spolu na konci února v Teplicích, kde Gödens sdělil Janu Markovi vše potřebné).

23 Tamtéž, relace císaři, Drážďany, 3. 4. 1686 (audiencie u kurfiřtky a její sestry proběhla 1. 4.) a 9. 4. 1686 (oficiální návštěvu u kurfiřtky vdovy absolvoval kvůli její nemoci až 4. 4.). Relace neobsahují žádné podrobnější údaje o použitém ceremoniálu, pouze se dějí zmínky, že hraběte za kurfiřtem odvezl z Drážďan kurfiřtův dvorský maršálek v hostitelově kočáru, že ho ubytovali přímo v zámku a že ho pak zase po audienci odvezli zpět. Žádný slavnostní jezd, jak bylo zvykem u velvyslanců u korunovaných hlav, se nekonal. Srov. Leopold AUER, *Diplomatisches Zeremoniell am Kaiserhof der Frühen Neuzeit: Perspektiven eines Forschungsthemas*, in: Ralph Kauz – Giorgio Rota – Jan Paul Niederkorn (Hrsg.), *Diplomatisches Zeremoniell in Europa und im mittleren Osten in der frühen Neuzeit*, Wien 2009, s. 33–53, zde s. 44–45.

24 Srov. ÖStA Wien, HHStA, Reichskanzlei, Diplomatische Akten, Dresden – Berichte, kart. 4a, relace císaři z 14. 12. 1691. Hrabě argumentoval dlouhou službou, početnou rodinou, o níž se musí po nedávné smrti ženy postarat, a konečně tím, že dlouhou dobu vykonával funkci pouze za poloviční plat a musí neustále doplácet ze svého.

25 Viz instrukce z 16. 12. 1691 uložená v ÖStA Wien, HHStA, Reichskanzlei, Instruktionen für die kaiserlichen Gesandten, kart. 2. Jedná se o koncept, na kterém je skvěle doložitelné, že se ve Vídni dlouho zvažovalo, koho do Saska vypravit. Původně bylo totiž v záhlaví napsáno, že se jedná

du 1694. Vyplývá to jak z osobního Leopoldova dopisu, tak z vyúčtování mise českou komorou, takže datum ukončení Clary Aldringenova pověření je v *Repertoriu* uvedeno chybně. Jan Marek o propuštění, jak stojí v císařově dopisu, dlouhodobě žádal (to tehdy dělali snad všichni déle sloužící vyslanci), až si ho nakonec vyprosil. Leopold I. jej ale zároveň ujistil, že počítá s tím, že jej v budoucnu ještě na nějakou mimořádnou misi do Saska využije.²⁶

K tomu pak skutečně došlo v roce 1700. Jan Marek se totiž tehdy vydal ke dvoru polského krále, jak bylo naznačeno výše, ale necestoval do Polska, jak by se mohlo zdát na základě údajů z *Repertoria*. Králem tehdy byl August II., jehož znal hrabě od narození jako druhého syna Jana Jiřího III. či později jako saského vévodu Fridricha Augusta. Protože tento muž pravidelně přejížděl mezi Polskem a Saskem, mohli s ním císařovi zástupci jednat i v Drážďanech. Taková chvíle nastala na začátku roku 1700, kdy se král přesunul na několik měsíců do Saska. Jakmile se to císař dozvěděl, pověřil Jana Marka, aby se do Drážďan vypravil a s Augustem II. projednal jak jeho postoj k napjatým vztahům mezi severskými státy, tak dílčí záležitosti související s hraničními spory. Cílem mise bylo ujistit polského panovníka o habsburské mírové politice na severu a o tom, že si Vídeň nepřeje v těchto oblastech žádnou válku. Clary Aldringenovo pověření bylo ovšem zvláštní tím, že měl krále jako „starý známý“ vyhledat ryze soukromě, protože císař jej na cestu vyslal „ohne formal character“ (tj. neformálně a bez vyslanecké hodnosti), a neměl tedy ani požadovat žádnou oficiální audienci. V Sasku se měl také zdržet jen po dobu, kdy tam pobýval král, pak se měl vrátit domů.²⁷ Tak se i stalo a na konci března Clary

---

o instrukci pro hraběte Thuna (myšleno Maxmiliána z Thun-Hohensteinu na Děčíně), pak bylo původní jméno škrtnuto a objevil se tam Dominik Ondřej z Kounic ve funkci velvyslance („Botschaffter“), nakonec byla ale instrukce opět vydána Clary Aldringenovi jako vyslanci („Abgesandter“).

26 SOA Litoměřice, pracoviště Děčín, RA C-A, inv. č. 172, kart. 72, Leopold I. Janu Markovi, Vídeň, 2. 11. 1694: „... so habe ich in obgedachte entlasßung gnädigst gewilliget und bin gesinnet, meinen reichshoffrath und cammerern graffen Aloysium von Harrach an obbesagtem churfürstlichem hoff eine zeitlang subsistiren zu lassen. Demnach könnet ihr nunmehr sowohl Ewere geistliche und bediente von dannen abforderen alß auch Ewere alda eingehabte wohnung aufkündigen.“

27 Srov. instrukci z 16. 1. 1700 tamtéž: „so hat auch unser geheimber rath weder daß tractament eines bottschaffters oder abgesandens, weder öffentliche audienz zubegehren, sondern selbige privatim zunehmen undt auff diesfalls bey ihm beschehende anfrag zu melden, er seye ohne formal character zu dem end abgeschicket, umb bey des königs Liebden bis zu dero abreysß zu verbleiben undt daß wir, wann nach derselben zuruckkunfft in Pohlen graff Sedlnizky sich von Ihro (wie er albereith befiehlt seye) beurlaubet haben wurde, jemandt andern hinein zu schicken entschlossen haben, der von unsertwegen bey Seiner Liebden sich aufhalten undt sie bedinen soll.“

Aldringen Drážďany opustil,²⁸ aby se tam nikdy nevrátil, protože již v dubnu téhož roku hrabě v Praze zesnul.

Výše bylo zmíněno, že Jan Marek měl povoleno nepobývat v Sasku trvale. V praxi toho bohatě využíval. Sice nemáme k dispozici údaje úplně z celé doby jeho působení u dvora saského kurfiřta, přesto existuje dostatek informací, jež dokládají, že se do Saska vydával v letech 1686–1694 vždy jen na část roku. Například v roce 1686 tam prokazatelně dlel od 15. března do 1. května, objevil se tu krátce v červenci, pak i v srpnu či září. Posléze zde bydlel celý říjen a odjel s kurfiřtem z Drážďan na slavné trhy do Lipska. Na počátku listopadu se ale zase krátce zastavil doma, aby se pak přesunul v polovině listopadu do Drážďan, kde pobýval trvale až do poloviny dubna následujícího roku.²⁹ Své návštěvy patrně plánoval zejména na chladnější část roku, kdy se kurfiřt nejčastěji zdržoval ve své hlavní rezidenci. Neplatí to ale pro všechna léta, protože třeba v následujícím roce 1687 je doložen sice jeho tamější pobyt v říjnu, ovšem na přelomu let 1687 a 1688 pobýval zase delší dobu v Praze a do Drážďan se přesunul až na konci ledna.³⁰ Navíc v posledních dvou letech Clary Aldringen do Saska, ačkoliv byl stále ve funkci, skoro nejezdil (viz tabulka 2). Měl k tomu své důvody, které objasníme dále. Nemůžeme tedy stanovit nějaký závazný itinerář, jež by hrabě skoro deset let dodržoval. Obecně však platí, že v květnu a pak v létě se hrabě v Sasku příliš neobjevoval a bydlel zejména v Teplicích či v Praze. Třeba v srpnu 1693 se potřetí oženil a svatba se konala v Teplicích, v září 1691 zase pobýval v centru Českého království a sepsal zde svou závět.³¹

Z druhé tabulky ovšem vyplývají ještě jiné závěry. V tomto období například Clary Aldringen skoro vůbec nezajížděl na své tyrolské statky (byl tam pouze na podzim 1689) a i na svých dalších českých zbožích se zastavoval jen zřídka; pou-

---

28 Splnění úkolu dokládá dopis Leopolda I. Janu Markovi z Vídně z 24. 3. 1700, v němž císař hraběti povoluje odjet domů. Tamtéž.

29 Tamtéž, účty Christiana Tirmana od 13. 3. do 20. 6. 1686 a od 26. 11. 1686 do 28. 2. 1687. Dále srov. 287 dopisů z let 1686–1694, jež Clary Aldringen poslal knížeti Dittrichštejnovi. Jsou uloženy v MZA Brno, RA D, inv. č. 717, kart. 235.

30 Tamtéž. Pobyt na počátku října 1687 dokládá soupis spisů z pozůstalosti říšského pfennigmeistera Burckersrodeho, který nechal Clary Aldringen pořádit v Drážďanech dne 6. 10. 1687. Návštěvu Prahy dokumentují zase akta o únosu barona Burckersrode z prosince 1687 a ledna 1688 uložená tamtéž.

31 Srov. smlouvu s Barborou Terezou, ovdovělou hraběnkou Vrtbovou, rozenou Kokořovcovou z Kokořova, z 13. 8. 1693 (není v ní sice uvedeno místo sepsání, ale vzhledem k tomu, že se svědky stali např. Jan František z Vrbna, Václav Norbert Oktavián Kinský či Ferdinand František z Vrtby, kteří byli služebně vázáni do Prahy, byla smlouva zřejmě uzavřena tam – viz SOA Litoměřice, pracoviště Děčín, RA C-A, inv. č. 142, kart. 61). Dále srov. závět Jana Marka z 24. 9. 1691 uloženou tamtéž, inv. č. 148, kart. 61.

ze čtyřikrát za devět let je doložena jeho návštěva v Dobříčanech a jednou v Hospozíně. Když už pobýval v Sasku, bydlel zejména v Drážďanech, ale je patrné, že se s kurfiřtem několikrát podíval v době slavných trhů do Lipska. Za věčně cestujícím a loveckou vášeň neustále ukájejícím panovníkem zajel i do Annaburgu, Míšně, Moritzburgu, Plavna, Torgau či dokonce do malých loveckých revírů, jaký se nacházel např. na statku Schweinitz, takže měl možnost Sasko, resp. kurfiřtovy často i velmi malé a nereprezentativní rezidence lépe poznat.³² V roce 1692 se na pozvání braniborského markraběte vypravil krátce až do Berlína, kde se zrovna saský kurfiřt nacházel na návštěvě. Z tabulky pak konečně vyplývá, že hrabě stihl také realizovat minimálně dvě soukromé cesty; na přelomu září a října 1691 navštívil pasovského biskupa (a svého předchůdce na postu vyslance v Drážďanech) Jana Filipa z Lambergu v jeho rezidenci na Dunaji a skoro celý červen 1694 strávil na lázeňské kúře v Karlových Varech.³³

Tabulka 2

Itinerář Jana Marka z Clary Aldringenu v letech 1686–1694³⁴

měsíc/rok	1686 (43 listů + 26 relací)	1687 (29 listů + 32 relací)	1688 (21 listů + 55 relací)
leden	?	Drážďany	Praha/Teplice/Drážďany
únor	Teplice	Drážďany	Drážďany
březen	Praha/Teplice/ Drážďany/Annaburg/ Drážďany	Drážďany	Drážďany
duben	Drážďany	Drážďany/Teplice	Drážďany

32 To platí např. pro jeho pobyty ve Schweinitz. Místní sídlo označil Clary Aldringen jako „ambtmanns behausung“ (ÖStA Wien, HHStA, Reichskanzlei, Diplomatische Akten, Dresden – Berichte, kart. 4a, relace císaři z 28. 11. 1690), jež není schopné pojmout kurfiřtovy hosty (viz MZA Brno, RA D, inv. č. 717, kart. 235, dopis Ditrichštejnovi, Teplice, 4. 9. 1688).

33 Jako důvod návštěvy Pasova uvádí Jan Marek ve své relaci císaři ze 4. 10. 1691 smrt manželky Marie Anny a svou vlastní nemoc, na níž jeho žena zemřela. Lékaři mu prý doporučili „eine schleinige änderung deß luffts“. Sám svou cestu nazval „eine kleine excursion“. Pobyt si však nemohl prodloužit, protože dorazila zpráva o smrti Jana Jiřího III., takže musel vyrazit zpět do Čech. Viz ÖStA Wien, HHStA, Reichskanzlei, Diplomatische Akten, Dresden – Berichte, kart. 4a.

34 Sestaveno na základě korespondence, kterou zasílal hrabě knížeti Ferdinandu z Ditrichštejna (viz MZA Brno, RA D, inv. č. 717, kart. 235) a relací císaři (viz ÖStA Wien, HHStA, Reichskanzlei, Diplomatische Akten, Dresden – Berichte, kart. 3b, 3c, 4a a 4b).

květen	Teplice/Karlovy Vary/ Dobříčany	Teplice	Teplice
červen	Teplice	Teplice/Dobříčany/ Karlovy Vary / Teplice	Teplice
červenec	Drážďany/Teplice/ Praha	Teplice/Drážďany/ Teplice	Teplice/Drážďany/Teplice/ Drážďany
srpen	Praha/Drážďany/ Praha	Teplice	Teplice/Drážďany/ Schweinitz
září	Praha/Teplice/ Drážďany/Teplice/ Altenberg	Teplice/Drážďany/ Teplice	Teplice/Dobříčany/Praha/ Drážďany/Teplice
říjen	Teplice/Drážďany/ Lipsko/Drážďany	Teplice	Teplice/Moritzburg/ Drážďany
listopad	Teplice/Drážďany	Drážďany/Hospozín/ Praha	Teplice
prosinec	Drážďany/Míšeň/ Drážďany	Praha	Teplice/Drážďany/Praha

měsíc/rok	1689 (24 listů + 8 relací)	1690 (41 listů + 36 relací)	1691 (45 listů + 36 relací)
leden	Praha	Drážďany	Drážďany
únor	Praha	Drážďany/Torgau/ Drážďany	Drážďany
březen	Praha/Teplice/ Drážďany/ Senftenberg/Praha	Drážďany/Torgau/ Drážďany	Drážďany/ Dippoldiswalde/ Drážďany/Teplice
duben	Praha / Teplice	Drážďan/Teplice/Praha	Drážďany/Teplice
květen	Teplice	Teplice/Praha/Lipsko	Teplice/Cheb/Plavno
červen	Teplice	Praha/Teplice/ Drážďany/Praha/ Torgau	Teplice
červenec	?	Teplice	Teplice/Praha
srpen	Pasov	Teplice	Praha
září	Tyrolsko	Teplice	Praha/Pasov

říjen	Tyrolsko	Teplice	Pasov/Praha/Teplice/ Drážďany
listopad	Innsbruck/Pasov/ Praha	Teplice/Drážďany/ Schweinitz/Drážďany	Teplice
prosinec	Teplice/Drážďany	Teplice/Praha	Teplice

měsíc/rok	1692 (33 listů + 40 relací)	1693 (24 listů + 11 relací)	1694 (27 listů + 2 relace)
leden	Teplice	Teplice/Praha	Lipsko/Teplice
únor	Drážďany/Teplice/ Drážďany/Teplice/ Berlín/Teplice	Praha	Teplice
březen	Drážďany	?	Teplice/Dobříčany/ Teplice
duben	Drážďany/Praha/ Teplice/Drážďany	Drážďany	Teplice/Praha
květen	Drážďany/Torgau/ Teplice	Drážďany/Teplice/ Praha/Lipsko/Teplice /Praha	Praha/Teplice
červen	Drážďany/Teplice/ Drážďany	Praha/Teplice/Praha	Karlovy Vary/Teplice
červenec	Teplice/Vídeň (?)	Teplice	Teplice/Liblín/Teplice
srpen	Praha	Teplice	Teplice
září	Teplice/Praha	Teplice	Teplice
říjen	Praha/Teplice	Teplice	Teplice/Praha
listopad	Teplice	Teplice	Teplice
prosinec	Praha/Teplice	Teplice	?

Když už hrabě Jan Marek v Sasku pobýval, řešil z pověření císaře Leopolda I. široké spektrum záležitostí. Klíčové v této době bylo, aby saský kurfiřt zůstal spojencem Habsburků a pomohl jim bojovat proti nepřátelům, a to nejprve na východě proti Turkům a posléze zejména na západě. V Porýní tehdy probíhala další válka s francouzským králem Ludvíkem XIV., již dnes v našem prostředí označujeme jako falckou (1689–1697). Pro habsburskou diplomacii byl přísun saských vojáků

do Uher i do Porýní velmi důležitý, a tak musel Clary Aldringen sám, nebo ve spolupráci s dalšími, speciálně k tomu vyslanými císařskými ministry,³⁵ každou zimu a jaro znovu a znovu působit na saské panovníky, aby nadále své kontingenty na tato bojiště posílali. Zpočátku se císařské diplomacii dařilo, protože Jan Jiří III., jenž plánovaně zvyšoval stavy své armády, byl ochoten vypomáhat s boji proti Turkům. Osobně se zúčastnil osvobození Vídně v roce 1683 a zapůjčil posléze některé své sbory Benátčanům, aby bojovaly proti dědičnému nepříteli o Moreu. Od císaře se mu ale nedostalo většího ocenění, začal si proto zachovávat odstup a v roce 1686 nevstoupil do aliance proti Francii. V případě nutnosti však na doporučení svého generála Heina Heinricha z Flemmingu svá vojska o velikosti 12 000 mužů na pomoc proti vpádům Francouzů v letech 1688 až 1691 poslal a dokonce jim osobně velel. Bohužel se však v létě 1691 nakazil u vojska nějakou nemocí a v Tübingenu v září toho roku zesnul.³⁶

S nástupem jeho syna Jana Jiřího IV. (1668–1694) začaly císařským vyslancům krušnější časy, protože došlo k výraznému ochlazení v sasko-habsburských vztazích. Kurfiřt, stejně jako jeho otec, nevstoupil do Augsburské ligy proti Francii, a čím dále častěji dával císaři najevo, že je sice ochoten mu dále vojensky pomáhat, ale nebude to dělat za stávajících podmínek. Mladému kurfiřtovi a jeho významné-

35 Viz L. BITTNER – L. GROSS (Hrsg.), *Repertorium*, s. 163. Do Saska či k saskému kurfiřtovi do Porýní kvůli vojenské pomoci či ubytování vojáků na zimu dorazili Benedikt Urban z Gallensteinu (jen jako rezident, září 1684 – září 1685), Haro Burkhard Fridag baron Gödens (už jako vyslanec, září 1685 – únor 1686 a na jaře 1690), Sigmund Franz z Thunu (podzim 1688), Ludvík Bádenský (leden 1689), Christoph Dietmar ze Schallenbergu (duben 1689 – leden 1690), Ludwig Gustav z Hohenlohe-Schillingsfürstu (léto 1690), Johann Heinrich z Dünewaldu (jaro 1691), Adolf Vratislav ze Šternberku (leden – březen 1693) a zejména pak Philipp Wilhelm z Boineburgu (léto 1693 a leden – červen 1694). Clary Aldringen se prokazatelně s některými před jejich příjezdem do Drážďan sešel a zevrubně je informoval o situaci u dvora. Schallenbergovi radil v dubnu 1689 („deme quo ad ceremonialia undt waß er sonst von mir zuwissen verlanget informiret“; viz MZA Brno, RA D, inv. č. 717, kart. 235, fol. 229, dopis knížeti Ditrichštejnovi z 15. 4. 1689) a svého nástupce Aloyse Thomase z Harrachu „zaškolil“ v září 1694 („ist den 2.ten dieses hier ankommen und den 4.ten nacher Dresden auf der post abgereiset, habe demselben in ein und anderen, so viel ich gewust, informirt...“; tamtéž, fol. 589, dopis z Teplíc z 6. 9. 1694).

36 Srov. C. W. BÖTTIGER, *Geschichte des Kurstaates und Königreich Sachsen, Bd. 2: Von der Mitte des sechzehnten bis zum des neunzehnten Jahrhunderts*, Gotha 1870 (zweite Auflage bearb. von Theodor Flathe), s. 257–263 či Karl Gustav HELBIG, *Kurfürst Johann Georg der Dritte in seinen Beziehungen zum Kaiser und zum Reich 1682 und 1683*, Archiv für die Sächsische Geschichte 9, 1871, s. 79–110. Kurfiřtovu smrt a pohřeb poměrně detailně líčí *Theatrum Europaeum* 14 (1691–1695), Frankfurt am Main 1702, s. 99–114. O kurfiřtově smrti se Clary Aldringen dozvěděl na svém výletě do Pasova. Obratem se vrátil do Čech a vyčkával, zda jej císař pověří funkcí vyslance i u nového panovníka. Srov. MZA Brno, RA D, inv. č. 717, kart. 235, fol. 406–408, dopis knížeti Ditrichštejnovi z 9. 10. 1691.

mu rádci, generálu Hansi Adamovi ze Schöningu (1641–1696), připadalo, že nejsou za pomoc patřičně odměňováni, a tak začali vznášet významnější požadavky. Dokud se nedočkali jejich splnění, vytrvale odmítali vojsko na Rýn posílat. Přes všechna možná jednání, jež tehdy vedl především hrabě z Clary Aldringenu, se nepodařilo dosáhnout kompromisu a Sasové v roce 1692 nikam nevytáhli. Císařská diplomacie však nezahálela; ve Vídni (ale i v Haagu a Londýně) dospěli k přesvědčení, že za všechno může generál Schöning, jehož už delší dobu podezírali ze zrady a kontaktů s francouzskými emisary, a tak císař vydal nečekaný rozkaz, aby byl tento vlivný a císařské straně nepohodlný muž během lázeňského pobytu v Teplicích na počátku července toho roku zatčen a uvězněn na Špilberku. Událost vyvolala velmi negativní reakci Jana Jiřího IV. Všechny jeho následné kroky směřovaly k tomu, aby byl jeho nepostradatelný služebník propuštěn. Ať se ale snažil, jak chtěl, císař „zrádného“ generála odmítal propustit. Saskému kurfiřtovi nezbylo nic jiného, než se začít (též pod vlivem procísařské strany na svém dvoře okolo hraběte Haugwitze) sblížovat s Leopoldem I. Už v následujícím roce opět poslal svá vojska do Porýní a posléze vstoupil i do Velké aliance. Nakonec se mu podařilo na jaře 1694 vyjednat i generálovo propuštění, ale jeho návratu se již nedočkal, neboť nečekaně (jen pár týdnů po své metrese hraběnky Rochlitzové) zemřel.³⁷

Jednáním o saské pomoci v letech 1693 a 1694 už Clary Aldringen pověřen nebyl, protože se na rozdíl od hektických jarních dnů roku 1692 v Drážďanech téměř nevysskytoval a vše vyřizovali již zmínění hrabě Šternberk (leden–březen 1693)³⁸ a posléze baron Boineburg (podzim 1693 a zima a jaro 1694). Jan Marek do saské metropole přestal skoro jezdit od léta 1692, kdy došlo v jeho Teplicích k zatčení generála Schöninga. Sám Clary Aldringen poslal v květnu do Vídně informace, že Schöning je v kontaktu s Francouzi, a na konci června znovu potvrdil, že francouzský emisar Bidal stále pobývá v Drážďanech.³⁹ Dopisy Jana Marka z léta toho roku

---

37 Krátce a poněkud jednostranně o tom píše C. W. BÖTTIGER, *Geschichte des Kurstaates und Königreich Sachsen*, s. 266–270. Podrobněji viz Karl Gustav HELBIG, *Johann Georg der Vierte und Feldmarschall Hans Adam von Schöning 1691–1694*, Archiv für die Sächsische Geschichte 11, 1873, s. 351–408, jenž se snaží Schöninga ospravedlnit a dokládá, že jednání s francouzskými zástupci vedl na vyzvání kurfiřta a že „diese Besprechungen von keiner Bedeutung waren und die sächsische Politik für Kaiser und Reich nicht compromittirten“ (s. 357). O roli Clary Aldringena v jednáních v první půli roku 1692 blíže tamtéž, s. 357–363 (autor o něm však v podstatě nic osobního nevěděl, např. ani to ne, že zde byl vyslancem již dříve, nebo že vlastnil Teplice).

38 Viz jeho 14 podrobných relací císaři uložených v ÖStA Wien, HHStA, Reichskanzlei, Diplomatische Akten, Dresden – Berichte, kart. 4a.

39 Viz MZA Brno, RA D, inv. č. 717, kart. 235, fol. 507–508, dopis knížeti Ditrichštejnovi z 22. 5. 1692. Jeden jeho služebník mu prý z Torgau napsal, že „der bekante französische emissarius

knížeti Ditrichštejnovi, ani jeho relace císaři se bohužel (záměrně?) nedochovaly, takže neznáme jeho bezprostřední reakci na zatčení generála, ani nevíme, zda tehdy v Teplicích pobýval. Na konci června byl ještě prokazatelně v Drážďanech, ale 1. července už poslal císaři relaci z Teplic, takže se tam zřejmě v inkriminované době nacházel.⁴⁰ Každopádně je jasné, že věřil, že se Schöning stal zrádcem. Z listů z podzimu 1692 vyplývá, že pro „parthey“ zatčeného generála neměl žádné pochopení, prý kurfiřtovi jen lžou. Hrabě se v této době obával do Drážďan jezdit, protože se domníval, že mu budou kurfiřt i jeho dvořané z řad Schöningových příznivců vytýkat osobní zodpovědnost za zatčení generála, které domluvil doslova pod jejich vlastní střechou.⁴¹ V prosinci však Clary Aldringen dostal ze Saska zprávu, že si kurfiřt velmi přeje, aby zase přijel.⁴² Váhal, zda se do Drážďan znovu vydat, nebo zda by bylo lepší, aby tam odjel někdo jiný a on funkci složil. Císař jej sice ve funkci opět potvrdil a slíbil, že se jej ve všem zastane a potvrdí jeho nevinu,⁴³ aby ale zbytečně kurfiřta nepopudil, rozhodl se do Saska k dalšímu jednání vyslat ostříleného nejvyššího purkrabí Království českého Adolfa Vratislava ze Šternberka.⁴⁴ Clary

---

Bidal [Etienne Bidal d'Asfeld, 1642–1722] sich zu Torgau eingefunden undt durch sechs tage aldort gesteckhet habe, auch bey nächtllicher weill zu dem von Schöning (welcher dazumahlen in seinen quartier in der stadt sich befunden) gekommen seye...“ Dále srov. tamtéž, fol. 511, dopis z 24. 6. 1692 či relace císaři z 10. 6. 1692 a 23. 6. 1692 uložené v ÖStA Wien, HHStA, Reichskanzlei, Diplomatische Akten, Dresden – Berichte, kart. 4a.

40 Tamtéž, relace z 27. 6. a 1. 7. 1692. Clary Aldringen v poslední zprávě informoval, že se se Schöningem ve své rezidenci setkal, ale že mu odmítl sdělit nějaké podrobnosti, dokud se nesetká s kurfiřtem 7. 7. 1692 v Drážďanech. Působil prý ale pozitivním dojmem a sliboval přemluvit kurfiřta, aby poslal do války na Rýně více jízdy, než bylo původně panovníkem přislíbeno.

41 MZA Brno, RA D, inv. č. 717, kart. 235, zejm. fol. 515–517, dopis Ditrichštejnovi z 29. 12. 1692.

42 Tamtéž, fol. 512–513, dopis Ditrichštejnovi z 10. 12. 1692; dále viz relace císaři z 6. 12. 1692 v ÖStA Wien, HHStA, Reichskanzlei, Diplomatische Akten, Dresden – Berichte, kart. 4a.

43 MZA Brno, RA D, inv. č. 717, kart. 235, fol. 556, dopis Ditrichštejnovi z 9. neznámého měsíce (zřejmě ledna) 1693: „wegen das all dort ex parte electoralis negotiret werde, das ein anderer anstatt meiner nacher Dresden kommen möge, weilen nun solches wegen der von denen Schöningischen dem churfürsten verursachten impression, als wann ich ein ursacher des generals arestirung mitwere, herüret, da ich doch hierinnfalls unschuldig binn, als lebe der tröstlichen hoffnung, Ihr Kay. May. werden sich meiner, wie Sie mir auch mündlich allergned. versprochen, annehmen und mich schützen weder meinen anderen zugefallen, was thue oder unterlassen, so mir nachtheilig sein konnte, sondern sich meiner nicht weniger als Ihr Churfürst. Dh. des von Schönings, der nicht, wie ich unschuldig, ins spiel kommen ist, wiewohlen ich daran keinen theil habe, allermild. annehmen“.

44 L. BITTNER – L. GROSS (Hrsg.), *Repertorium*, s. 163. Jeho aktivity dokládá i *Theatrum Europaeum* 14 (1691–1695), Frankfurt am Main 1702, s. 504. O Šternberkovi a jeho diplomatických zkušenostech blíže pojednal Martin BAKEŠ, *Mimořádná diplomatická mise Adolfa Vratislava ze Šternberka: Švédské království v polovině 70. let 17. století očima císařského vyslance*, *Folia Historica Bohemica* 29, 2014, č. 1, s. 133–165.

Aldringen se do Drážďan a pak do Lipska vypravil až po skončení jeho mise v dubnu resp. květnu 1693, aby doladil podrobnosti vzájemné dohody o vojenské pomoci Sasů (plán vojenských operací, otázka velení apod.).⁴⁵ Následujícího půl roku do Saska ani jednou nezavítal a naposledy se tam podíval v lednu 1694. Jak sám napsal, „sice jsem se obával různých potíží a nechuti, ale Jeho kurfiřtská jasnost se ke mně chovala docela přátelsky, příjemně, měla velmi dobré úmysly a dokonce ke mně byla velmi milostivá...“ Zároveň ale rovnou dodával, že kurfiřt netrpělivě čeká na barona Boineburga, aby dohodli podrobnosti další spolupráce.⁴⁶ Hrabě Jan Marek tedy postupně přestával plnit svou roli vyslance císaře v Sasku, a tak se není možné divit, že v létě 1694 mu císař povolil funkci složit.

Nabízí se otázka, jak mohl vůbec Clary Aldringen ve funkci císařova vyslance v Drážďanech tak dlouho vydržet, když tam v posledních dvou letech téměř nepobýval. Nelze na ni jednoznačně odpovědět, ale jisté indicie se nabízejí. Předně jde o to, že jeho úlohou nebylo jen dojednat vojenskou pomoc, protože funkce měla jednoznačně více rozměrů, jež se daly naplnit i v době fyzické nepřítomnosti vyslance. Muži u dvorů říšských suverénů byli především informátory, kteří měli dodávat do Vídně čerstvé informace, co se děje v místě jejich působení. Clary Aldringen sice v Sasku setrval nebydlel, ale část své vyslanecké domácnosti v Drážďanech neustále živil (jak bude ještě ukázáno na problematice jeho ubytování). Když tu nebyl, stál v čele zbytku jeho služebníků – jak to bylo v této době obvyklé i jinde – legační sekretář.⁴⁷

V tomto případě se jednalo o muže jménem Johann Janus (v některých dokumentech se objevuje též tvar Johann Jahn).⁴⁸ Mnoho toho o něm zatím nevíme. Zřejmě se jednalo o rodilého Němce a původně luterána, protože v dokumentech s císařského prostředí se objevuje poprvé v roce 1686 jako osobní sekretář hraběte Clary Aldringena v Sasku a ten o něm později psal, že – neznámo kdy – konvertoval ke katolictví. Původně sloužil jen jako pouhý sekretář hraběte, po problémech

45 Srov. ÖStA Wien, HHStA, Reichskanzlei, Instruktionen für die kaiserlichen Gesandten, kart. 2, instrukce z 2. 4. 1693 a MZA Brno, RA D, inv. č. 717, kart. 235, fol. 557–558, dopis Ditrichštejnovi z Drážďan z 26. 4. 1693.

46 „... obwohl ich unterschiedliche beschwerden und unlust mich besorget, so habe doch Ihro Churfürst. Dh. gantz freundlich, lustig und sehr wohl intentioniret, auch gar gnädig gegen mir befunden“. Tamtéž, fol. 526–528, dopis Ditrichštejnovi z 18. 1. 1694 (chybně datován do roku 1693, na druhé straně je ale připsán koncept Ditrichštejnovy odpovědi, který je správně datován 23. 1. 1694).

47 O legačních sekretářích blíže K. MÜLLER, *Das kaiserliche Gesandtschaftswesen*, s. 95–102.

48 Jako první o něm psala K. KLÍMKOVÁ, *Císařská diplomacie*, s. 32, jež ale nezná jeho křestní jméno a uvádí jeho příjmení s chybou (Janis).

s provozem vyslanecké kaple (viz níže) byl ale císařem jmenován v roce 1689 legačním sekretářem.⁴⁹ Pro Jana Marka byl po celou dobu naprosto nepostradatelným. Pravidelně ho zásoboval novinkami od kurfiřtského dvora (jež pak hrabě obratem přeposílal knížeti Ferdinandovi z Ditrichštejna jako přílohy svých jinak poměrně krátkých dopisů), sám jednal s některými saskými ministry a v případě potřeby jej Clary Aldringen vysílal místo sebe nejen za kurfiřtem, pokud někam cestoval, ale také do Vídně, aby osobně informoval císaře o důležitých záležitostech (třeba v červnu 1692 těsně před zatčením generála Schöninga).⁵⁰ Jan Marek si jeho služeb velmi cenil, a proto se snažil udělat něco pro jeho budoucnost v době, kdy se hodlal funkce vyslance vzdát. V květnu 1694 proto psal knížeti Ferdinandu z Ditrichštejna a doporučoval jemu i císaři, aby sekretáře Januse využili a znovu zaměstnali. Podle něj Janus celou dobu císaři „věrně a pilně sloužil a stále ještě v tom pokračuje a navíc také kvůli přijetí katolické víry ztratil možnost uplatnit se u nekatolíků“.⁵¹ Císař vyšel tomuto přání vstříc a protřelého Januse stanovil legačním sekretářem Clary Aldringena mladého a zatím nezkušeného následníka Aloyse Thomase z Harrachu (1694–1696) a posléze Janus prokazatelně pokračoval ve stejné službě i za vyslance Philippa Wilhelma barona Boineburga (1697–1698).⁵² Díky Janusovi tedy Clary Aldringen mohl dále plnit svou roli informátora o saských poměrech.

Dalším důležitým faktem je, že Jan Marek byl na dvoře Jana Jiřího IV. od počátku roku 1692 řádně akreditován a nebyl, i když v zemi nepobýval, odvolán. Pokud tedy část jeho domácnosti zůstávala v Drážďanech, jeho příbytek mohl být stále považován za vyslanectví cizí moci, protože byl podle mezinárodního práva chráněn, a tudíž se na něj mohla vztahovat některá zvláštní práva. Otázkou ale je, kde vlastně bydlel. U kurfiřtského dvora rozhodně ne, protože místní panovníci ubytování vyslancům jako téměř všude jinde po Evropě z principu neposkytovali,

---

49 Viz ÖStA Wien, HHStA, Reichskanzlei, Diplomatische Akten, Dresden – Berichte, kart. 3c, relace Clary Aldringena císaři, 16. 3. 1689 (hrabě žádal císaře o jmenování Januse legačním sekretářem, na této relaci je soudobá kancelářská poznámka „ist von Ihr k. m. allergnädigst bewilliget“).

50 Jeho cestu do Vídně zmiňuje Clary Aldringen např. v dopisu z 26. 2. 1692. Viz MZA Brno, RA D, inv. č. 717, kart. 235, fol. 476–477.

51 „...ganze zeit durch in Ewer Kay. Ma. diensten sich treu, fleißig gebrauchen laßen, darinen er annoch continuiret, zumahlen er auch wegen annehmung der catholischen religion sein anderwertiges glückh verlaßen“. Tamtéž, fol. 595, dopis z 10. 5. 1694.

52 Janusovy zprávy z 90. let jsou uloženy v ÖStA Wien, HHStA, Reichskanzlei, Diplomatische Akten, Dresden – Berichte, kart. 4b. Poslední pochází z června 1698. Podle relace císaři z 20. 5. 1695 pobíral od eráru roční služné ve výši 300 zl.

a to ani na počátku jejich mise, jak bylo třeba zvykem ve Francii.⁵³ Hrabě Clary Aldringen se proto rozhodl to udělat jako většina jeho současníků. Nekoupil si vlastní příbytek, ačkoliv mu někteří významní lidé své paláce nabízeli,⁵⁴ ale pronajal si dům, který před tím obýval jeho předchůdce. Měl proto jistě zvláštní důvody – předně věděl, že nebude v Drážďanech setrvale přítomen, protože kurfiřt vyrážel nejen v létě na venkov a objížděl svá sídla a zajížděl i do lázní, včetně Teplíc. Teoreticky vzato bylo tedy potřeba sehnat ubytování „jen“ na chladnější část roku, neboť se hrabě mohl spolehnout, že jeho vlastní statky se nacházejí pouze den cesty od Drážďan. Mohl tedy pružně reagovat na situaci, že bude najednou potřeba jeho osobní přítomnost u dvora. Pronájmy v této době fungovaly tak, že se většinou uzavíraly na půl roku, a to mohlo hraběti také vyhovovat. Termíny pro nastěhování byly od sv. Jiří a od sv. Michaela, a Jan Marek tak mohl využít půl rok mezi sv. Michaelem a sv. Jiřím s tím, že v druhé části roku pronájem nebude potřebovat. Pokud ale analyzujeme údaje z druhé tabulky, je evidentní, že Clary Aldringen pobýval v Drážďanech občas i v teplejší půlce roku. Kdyby si pronajímal dům jen na zimu, kde by pak pobýval v létě? Jsou ale i jiné důvody, proč si nemohl hrabě zajistit pronájem jen na část roku. Předně v saské metropoli celoročně vydržoval svého sekretáře Januse, jenž musel někde bydlet, a pak musíme vzít v potaz i to, že vyslancovo obydlí plnilo v této době funkce bez vazby na jeho osobní přítomnost. V případech ambasad v nekatolických zemích sehrávaly příbytky vyslanců roli duchovního centra místních katolíků. Sem pravidelně chodili na mše svaté nejen členové vyslancovy domácnosti, ale i katoličtí cestovatelé, katoličtí členové místního dvora (zejména italští umělci) či – k nelibosti místních úřadů – dokonce někteří místní *dissenteři*.⁵⁵ Pokud Clary Aldringen provozoval vlastní kapli, musel zaměstnávat duchovního,

---

53 Srov. William J. ROOSEN, *The Age of Louis XIV. The Rise of Modern Diplomacy*, Cambridge: Mass. 1976, s. 113–114. K saské realitě viz extrakt z ceremoniálních praktik na saském dvoře v roce 1692: „Wann von Ihr Kay. May., denen königen, herren stadten von Hollandt und anderen freyen republicquen, wie auch denen herren churfürsten des reichs gesandten an den churfürst. hoff geschiecket werden, so schiecken sie zuvor in die stadt, bestellen ihnen selbst ihr quartier und ziehen also darinnen ein.“ Tento pramen je uložen jako příloha Clary Aldringenovy relace císaři z 1. 2. 1692 v ÖStA Wien, HHStA, Reichskanzlei, Diplomatische Akten, Dresden – Berichte, kart. 4a.

54 Clary Aldringenovi nabízel opakovaně ke koupi vlastní dům polní maršálek Heino Heinrich z Flemmingu, který věděl, že se záhy vrátí zpět do služeb braniborského kurfiřta. Viz MZA Brno, RA D, inv. č. 717, kart. 235, fol. 446, dopis z 23. 1. 1691.

55 Srov. Benjamin J. KAPLAN, *Diplomacy and domestic devotion: Embassy chapels and the toleration of religious dissent in early modern Europe*, *Journal of Early Modern History* 6, 2002, s. 341–361.

jenž se staral o její chod i v době jeho nepřítomnosti. Potřeboval stabilní zázemí, a proto si nemohl pronajímat dům jen na část roku.

Sice opět nemáme k dispozici všechny údaje, přesto je zřejmé, že hrabě si vydržoval domácnost v Drážďanech po celých deset let, a že když tam sám nepobýval, poskytoval svůj pronájem dalším císařským vyslancům.⁵⁶ Ovšem prokazatelně nezůstával stále ve stejné budově. Z účtů z let 1686 až 1687 vysvítá, že Jan Marek nejprve pobýval v domě patřícím ženě generála Klengela,⁵⁷ na podzim 1686 se ale z neznámých důvodů přesunul do levnější nemovitosti jistého Dr. Otta.⁵⁸ V prvním případě jej to vyšlo na 125 tolarů za jeden kvartál, v druhém případě o polovinu méně. Pro srovnání – o přibližně deset let později zaplatil velvyslanec Leopolda I. v Polsko-litevské unii Heřman Jakub Černín z Chudenic za nájem nezařízeného, ale prostorného paláce na předměstí Varšavy měsíčně 200 tolarů.⁵⁹ Zatímco ale Černín v katolickém Polsku nemusel provozovat vyslaneckou kapli (jeden klášterní kostel navíc stál hned naproti jeho domu), Clary Aldringen na tom byl v luteránském Sasku jinak. Hned v domě paní Klengelové si prokazatelně zařídil vyslaneckou kapli, a ačkoliv se zřejmě několikrát přestěhoval, až do podzimu 1694 ve městě vydržoval vždy nějakého katolického duchovního (jeden v Drážďanech dokonce v létě 1688 zemřel), který se staral o řádný chod svatyně i v době jeho nepřítomnosti,⁶⁰ což vyvolávalo pravidelné protesty jak drážďanské městské rady,

56 Např. v roce 1689 zde pobýval Christoph Dietmar ze Schallenbergu: „Graff von Schallenberg ist in meinen logiment eingekheret, allwo er auch noch selbigen tag der hey. mess undt den gottesdienst beygewohnt.“ Viz MZA Brno, RA D, inv. č. 717, kart. 235, fol. 243–244, dopis knížeti Ditrichštejnovi z Teplic z 6. 5. 1689.

57 SOA Litoměřice, pracoviště Děčín, RA C-A, inv. č. 172, kart. 72, účty Christiana Tirmana z března až června 1686, zápis z 18. 3. 1686: „zu bezahlung deß hauß zinß der frau general Klenglin biß St. Georgi 1686 wiederumb 1 quartal lauth quittung 125 rthl. 187 fl. 30 kr.“ Zřejmě se jednalo o ženu generála, vojenského velitele Drážďan, vojenského inženýra a architekta Wolfa Caspara von Klengel (1630–1691).

58 Tamtéž, Tirmanovy účty z listopadu 1686 – února 1687, zápis z 10. 12. 1686: „dem herrn Dr. Otto vor ein quarthal hauß zinß alß von S. Michaeli 1686 bieß neye jahr 1687 lauth desen quittung N. 8 bezahlt 62 ½ rthl. thut 93 fl. 45 kr.“

59 Státní oblastní archiv v Zámrsku, Rodinný archiv Colloredo-Mannsfeldů, neinv., provizorně kart. 31, seznam věcí, které si vzal hrabě Černín do Polska v roce 1695.

60 V základní studii k tomuto problému – viz B. J. KAPLAN, *Diplomacy and Domestic Devotion. Embassy Chapels and the Toleration of Religious Dissent in Early Modern Europe*, *Journal of Early Modern History* 6, 2002, s. 341–361 – se nenachází žádná zmínka o této kapli v Drážďanech. Narážky na existenci vyslančovy kaple se nacházejí porůznu například v korespondenci hraběte s knížetem Ditrichštejnem. Srov. třeba MZA Brno, RA D, inv. č. 717, kart. 235, dopisy z 9. 10. 1691 (fol. 408: obavy, jak se ke kapli postaví nový kurfiřt Jan Jiří IV.), 26. 10. 1691 (fol. 411: kurfiřt je ochotný kapli tolerovat, pokud se stejné výsady dostane kapli jeho vyslance

tak saských stavů. Kurfiřt pak musel tu a tam nastalou situaci řešit, ovšem nemohl se z principu zavděčit ani jedné straně, protože nechtěl být příliš radikální. Na jedné straně byl panovníkem luteránského lidu, na druhé straně byl ale (zejména v případě Jana Jiřího III.) milovníkem kvalitního italského divadla a opery a u jeho dvora působila řada italských zpěváků, zpěvaček a hudebníků, na něž musel též brát ohledy (viz níže).⁶¹

A pak je tu ještě jeden důvod, proč nebyl Clary Aldringen odvolán už dříve a proč jej nakonec Leopold I. nerad funkce zbavil. Jako majitel proslulých lázní se tento vyslanec dostal do situace, kterou ostatní ambasadoři v podstatě neznali. Saský kurfiřt a členové jeho rodiny totiž jezdili v době Clary Aldringenovy mise občas do jeho lázní, a tudíž vlastně za ním domů. Mohl tedy paradoxně plnit své poslání i v době, kdy pobýval na svých statcích. Jan Marek tak přivítal v Teplicích na přelomu osmdesátých a devadesátých let téměř každoročně minimálně jednoho příslušníka saské kurfiřtské rodiny (viz tabulka 3), pouze v roce 1687 dal Jan Jiří III. a jeho blízcí přednost Karlovým Varům.⁶² Sám kurfiřt tu strávil dokonce i měsíc před vojenskou kampaní roku 1691, v jejímž závěru nakonec zemřel.

Během těchto pobytů se Clary Aldringen s kurfiřtem a ostatními členy pravidelně stýkal. Nabízel jim vždy, že je ubytuje přímo u sebe v zámku, ale tato nabídka byla pravidelně odmítána s tím, že kurfiřt se nastěhoval do domů na předměstí

---

ve Vídni – cituje i K. KLÍMKOVÁ, *Císařská diplomacie*, s. 43), 20. 12. 1692 (fol. 490), 1. 3. 1694 (fol. 575: kapli využívá i jiný císařský vyslanec, baron Boineburg), 15. 3. 1694 (fol. 597: stížnosti stavů na kapli, opětovně zatýkání saských poddaných, když jdou z katolické mše) a zejména 10. 5. 1694 (fol. 595). V květnu 1694 řešil Clary Aldringen otázku, zda bude pokračovat jako vyslanec i po nenadálé smrti Jana Jiřího IV. Přál si ze služby vystoupit a měl starost o to, co se stane s jeho drážďanskými služebníky v pronajímaném kvartýru. Tehdy knížeti psal, že tam vydržuje „einen geistlichen, secretario, schreibern und andern bedienten nebst dehm zieder 9 jahren stets continuirten gottes dienst (deßen der paron von Boineburg als Ewer Kay. May. der zeit zu Dresden subsistirender abgesandter sich bedienet) halte“. Naposledy se o duchovním a kapli píše v císařově listu Clary Aldringenovi z 2. 11. 1694. Podle něj „können ihr nunmehr sowohl Ewere geistliche und bediente von dannen abfordern alß auch Ewere alda eingehabte wohnung aufkündigen“. Viz SOA Litoměřice, pracoviště Děčín, RA C-A, inv. č. 171, kart. 71.

61 Kopie jedné takové stížnosti je přiložena k dopisu Clary Aldringena knížeti Ditrichštejnovi v roce 1691. Viz MZA Brno, RA D, inv. č. 717, kart. 235, fol. 373, příloha listu z 16. 1. 1691. Více se této problematice budeme věnovat na jiném místě, protože pramenná základna je ještě širší, než tu bylo naznačeno (hodně informací obsahují oficiální relace císaři), a navíc si saské poměry zasluhují srovnání s jinými císařskými misemi v této době (např. v Anglii, Dánsku, Švédsku či Hamburgu). Viz J. KUBEŠ, *Kaple* (v tisku).

62 Srov. např. ÖStA Wien, HHStA, Reichskanzlei, Diplomatiche Akten, Dresden – Berichte, kart. 3c, relace císaři, Teplice 9. 5. 1687 a následující.

hned vedle vlastních lázní.⁶³ Tak vysoce postaveného hosta samozřejmě doprovázelo větší množství významných dvořanů. V roce 1689 přijel nejvyšší dvorský maršálek Fridrich Adolf hrabě Haugwitz s manželkou a dcerou, dcera významného generála Zinzendorfa, generál Heino Heinrich z Flemmingu, vlivný dvorský válečný rada Christoph Dietrich von Bose a také velmi oblíbená italská operní zpěvačka Margherita Salicola.⁶⁴ Zatímco zmínění muži přímo v Teplicích absolvovali pracovní schůzky s dalším císařským vyslancem hrabětem Christophem Dietmarem ze Schallenbergu, jenž měl dohodnout podrobnosti opětovně vojenské spolupráce, Clary Aldringen zajišťoval potřebný „servis“ a dával kurfiřtovi k dispozici jak své lovecké revíry, tak ho zval na oběd k sobě do zámku.⁶⁵ Základním bodem kurfiřtova programu byly ovšem pravidelné lázeňské koupele, kam prý docházel dvakrát denně.⁶⁶ Ke zpříjemnění pobytu pak kurfiřt i hrabě využíval jak zmíněné saské dvorní operní pěvkyně, tak císařských zpěvaček, které se tu také nacházely. V roce 1689 si i Clary Aldringen velmi pochvaloval pobyt „cantatrice Margarethiny“.⁶⁷ Nejenže dva dni před svým odjezdem „nechala výtečně zaznít svůj krás-

63 Viz například situaci v roce 1689. Tehdy o tom Clary Aldringen psal, že kurfiřt „haben dero quartier in denen vor dem städtl dem bädern gegen über gelegenen zwey häusern genommen“. MZA Brno, RA D, inv. č. 717, kart. 235, fol. 229, dopis knížeti Ditrichštejnovi z 15. 4. 1689 (či hodně podobně relace císaři z 19. 4. 1689 v ÖStA Wien, HHStA, Reichskanzlei, Diplomatische Akten, Dresden – Berichte, kart. 3c). Podobně odmítla bydlet v zámku kurfiřtka Eleonora Erdmuthe v roce 1694: „ich habe sie eine stundt von hier empfangen und Ihr nochmahlen das schloß an praesentiret, sie haben sich aber in der vorstatt denen baadern gegen über wie sonsten einlogiret“. MZA Brno, RA D, inv. č. 717, kart. 235, dopis z 27. 8. 1694.

64 Tamtéž, fol. 257–258, dopis z 22. 4. 1689.

65 Tamtéž, fol. 223–224, dopis z 29. 4. 1689. Kurfiřtku Eleonoru Erdmuthe v roce 1694 hostil Clary Aldringen v zahradě svého zámku: „den gestrigen abend haben sie im garten mit allerley tanzenden und springenden spielen zugebracht, auch auf die nacht darinnen in der grote gespeißet, bey der churfürst. taffel ist niemand als frauenzimmer und ich gesessen, welche mir also zugesetzt, das ich einen guten rausch darvon getragen, nach solchem hat mein sohn und ein anderer auf der lauthen geschlagen und meine tochter etwas darzu gesungen“. Tamtéž, fol. 591, dopis z 27. 8. 1694.

66 Tamtéž, fol. 243–244, dopis z 6. 5. 1689: „Ihr dh. dem churfürsten, welche in den tiefen baad, so eines von den stärckesten, fast täglich 2 mahl gebadet, ist solches wohl bekhommen undt seint in willens solches öffter zubesuchen.“

67 Margherita Salicola působila původně ve službách mantovských vévodů. V roce 1685 ji slyšel v Benátkách zpívat kurfiřt Jan Jiří III. a přemluvil ji, aby odešla s ním do Dráždan, kde zůstala až do roku 1693. Srov. Moritz FÜRSTENAU, *Zur Geschichte der Musik und des Theaters am Hofe zu Dresden. I. Theil*, Dresden 1861, s. 277–285, 295–297. Salicole se od té doby věnovala řada autorů. Viz Michael WALTER, *Der Fall Salicola oder die Sängerin als symbolisches Kapital*, in: *LiTheS* č. 6, 2011, s. 5–34 (http://lithes.uni-graz.at/lithes/beitraege11_06/michael_walter_fall_salicola.pdf).

ný hlas v místním zámeckém sálu“, ale přilákala i daleko větší publikum, když zrovna pobývala na koupeli ve „frauenzimmer baad“, protože „tam hlasitě zpívala, takže se seběhlo na 200 lidí, aby si jí poslechli“.⁶⁸ Jan Marek dával ve svých dopisech knížeti Ferdinandu z Dittrichštejna průchod pocitům pýchy, že kurfiřtovi se v Teplicích líbilo, že mu kúra prospěla, že jej pravidelně poctil svou návštěvou a nikdy neopomněl zmínit, že při odjezdu kurfiřta osobně doprovázel. V letech 1689 a 1690 Jan Jiří III. odjel v doprovodu hraběte vždy do Ústí nad Labem, kde se nalodil a pokračoval po Labi do Drážďan.⁶⁹

Tabulka 3

Návštěvy členů saské kurfiřtské rodiny v Teplicích v letech 1686–1694, kdy byl Clary Aldringen vyslancem v Sasku⁷⁰

Rok	Osoba	Doba pobytu	Přítomnost hraběte
1686	kurfiřtka vdova Magdalena Sibylla	10. 5. – 10. 6. (Jan Jiří III. pouze na začátku května, když jel do Karlových Varů; princ Fridrich August na počátku června)	ano
1689	kurfiřt Jan Jiří III.	15. – 30. 4. (s mladším synem Fridrichem Augustem)	ano
1690	kurfiřt Jan Jiří III.	2. – 16. 5.	ano
1691	kurfiřt Jan Jiří III.	16. 4. – 18. 5. (v květnu přijeli i oba jeho synové)	ano
1692	kurfiřtka vdova Anna Sofie	21. 5. – 18. 6. (s kurfiřtkou vdovou Magdalenou Sibyllou a s její sestrou, ovdovělou falckou kurfiřtkou)	ano

68 MZA Brno, RA D, inv. č. 717, kart. 235, fol. 243–244, dopis z 6. 5. 1689. O rok později si zase kurfiřt poslechl císařskou zpěvačku a uznale ji odměnil: „haben vorgestern nachmitag bey mir im schloß zu Tepliz die Signora Julia Kay. May. singerin wollen singen hören und sie mit einen saphirenen ring mit diamanten versetzt beschencket...“ Tamtéž, fol. 323, dopis ze 17. 5. 1690.

69 Tamtéž, fol. 243–244, dopis z 6. 5. 1689; tamtéž, fol. 323, dopis ze 17. 5. 1690.

70 Sestaveno na základě údajů v SOA Litoměřice, pracoviště Děčín, RA C-A, inv. č. 171, kart. 71 (rok 1685) a z dopisů Clary Aldringena knížeti Dittrichštejnovi v MZA Brno, RA D, inv. č. 717, kart. 235.

1693	vévodkyně Eleonora Erdmuthe	26. 8. – konec září	ano
1694	kurfiřtka Eleonora Erdmuthe	25. 8. – 27. 9. (kurfiřt Fridrich August 7. – 12. 9.)	ano

Jana Marka navštívil těsně po skončení jeho působení ve funkci vyslance v Teplicích i nový kurfiřt Fridrich August. Clary Aldringen se musel dmout pýchou, když knížeti Ditrichštejnovi sděloval, jak významní hosté se v září 1694 sešli na svatbě jeho dcery. Panovník přijel poštou 7. září a „následoval ho velký počet kavalírů a ministrů, mezi nimiž byl vyslanec císařského veličenstva pan hrabě z Harrachu; následujícího dne mi Jeho jasnost kurfiřt a Její jasnost kurfiřtka prokázali velkou milost a zúčastnili se jak sňatku mé starší dcery (jež si brala barona Helversena), tak vzali následně za vděk špatným obědem i večerí a také druhého dne merendou. Při tom se docela hodně popíjelo a tancovalo. Zároveň se Jeho kurfiřtská jasnost třikrát dopoledne bavila střelbou na zajíce, bažanty a koroptve. Těch prvních zastřelil většinou pistolemi z koňského hřbetu 14, bažantů dohromady 30 kusů a také několik koroptví. (...) Včera odsud zase odjel do Drážďan.“ Jeho manželka však v Teplicích ještě zůstala, aby absolvovala lázeňskou kúru.⁷¹

Pobyty členů saské vládnoucí rodiny v Teplicích, ačkoliv byly pravidelné, netrvaly nikdy více jak měsíc za rok, a tak bylo přeci jen žádoucí, aby se Clary Aldringen častěji zdržoval v Sasku. V prvních letech strávených ve funkci vyslance se tak choval a vzhledem k tomu, že hrabě bydlel doslova za rohem, pravidelně s ním do Drážďan jezdila manželka Marie Anna i dospívající potomci z prvního manželství. V útech z roku 1686 se často vyskytují nákupy pro manželku, výdaje za opravy v jejím apartmá, odměny lidem, kteří jí na jaře pouštěli žilou, nebo jména členek jejího fraucimoru. Také doprovodila svého muže, když odcestoval na konci března 1686 za kurfiřtem do loveckého zámku u Annaburgu na první audienci. Synové

71 MZA Brno, RA D, inv. č. 717, kart. 235, fol. 582, dopis z 13. 9. 1694: „eine zimliche quantitet von cavalieren und minister, worunter herr graf von Harrach Kay. May. abgesandter [Aloys Thomas z Harrachu], gevolget, andern tags haben Ihr dh. der churfürst und Ihr dh. die churfürstin mir die hohe gnad gethan und sowohl meiner eltern tochter [zřejmě Antonie z Clary a Aldringenu], welche sich mit dem baron von Helversen verheyrathet, zusammengebung beywohnen, als nachgehends mit einer schlechten mitag mahlzeit und des abends, wie auch andern tags mit einer merenda gned. verlieb nehmen wollen, worbey zimlich getruncken und gedantzet worden; ingleichen haben sich Ihr churfürst. dh. dreymahl des vormitags mit haasen, faßanen und rebhüner schießen erlustiget, deren erstern sie einmahl 14 zu pferd mehrentheils mit der pistolen und der faßanen in allen 30 stuck wie auch etliche rebhüner, ohne der andern, so mit wahren erschossen und seint gestern wieder von hinnen nacher Dreßden abgereiset...“

z prvního manželství už u otce stabilně nepobývali, protože studovali v Praze,⁷² přesto se i oni v dubnu toho roku objevili alespoň na krátko v Drážďanech. Otec pro ně tehdy na konci svého jarního pobytu poslal vůz, aby se blíže seznámili s kurfiřtskou rezidencí. Již 16. dubna se pak v účtech objevuje výdaj „mladým pánům hrabatům a všem slečnám v kunstkomoře dle milostivého rozkazu 3 zlaté“. Proslulá kunstkomora saských vévodů však nebyla jediným místem, které mladí Clary Aldringenové za necelé tři týdny pobytu v rezidenčním městě navštívili. Je doložena též jejich prohlídka kurfiřtské stáje, zavítali do několika zahrad a dcery si vyrazily i do místní zbrojnice.⁷³

Diplomatická služba – jak se v literatuře často tvrdí – vyžadovala od šlechtiče poměrně velké finanční investice. Počítalo se s tím, že sice na cestu nějaké peníze dostane („Reise- und Ausstaffierungsgeldern“) a že se domluví s dvorskou komorou na vyplacení dalších potřebných peněz (Subsistenzgeldern), ale tyto prostředky nechodily pravidelně a často se do nich navíc vyslanec nevešel, protože řada monarchů začala v druhé polovině 17. století na těchto výdajích šetřit.⁷⁴ Proto si ambasadoři většinu mimořádných výdajů hradili z vlastních peněz, resp. museli najít jiné zdroje financí (půjčky od bankéřů apod.), a teprve pak žádali příslušné úřady ve své domovině o uhrazení výdajů oproti vyúčtování.⁷⁵ Císařští ambasadoři měli po roce 1677 dostávat podle destinace, kam mířili, 6000 – 20 000 zl. na cestu a vybavení a posléze měsíčně maximálně 1500 zl. (v Madridu a Paříži), resp. 1000 zl. v ostatních místech. Pro rezidenty, tedy vyslance nižšího řádu, se počítalo v případě, že pobývali v říšských státech, pouze s 200 až 250 zlatými měsíčně.⁷⁶

Hrabě Clary Aldringen, ačkoliv se honosil titulem „Abgesandte“ (resp. „envoyé“) a nacházel se tak titulárně někde mezi ambasadory a rezidenty, dostával

---

72 Starší Jan Jiří se zapsal v roce 1686 na právnickou fakultu pražské univerzity, mladší František Karel jej následoval v roce 1691. Dá se tedy předpokládat, že před tím navštěvovali filozofickou fakultu. Viz Archiv Univerzity Karlovy v Praze, sign. M 12, Matricula renovata (...), fol. 15r.

73 SOA Litoměřice, pracoviště Děčín, RA C-A, inv. č. 172, kart. 72, účty Christiana Tirmana z března až června 1686.

74 Viz třeba Klaus MÜLLER, *Das kaiserliche Gesandtschaftswesen im Jahrhundert nach dem Westfälischen Frieden (1648–1740)*, Bonn 1976, s. 162–179; W. J. ROOSEN, *The Age of Louis XIV*, s. 72 a 122.

75 Srov. třeba výdaje za mimořádné oslavy – na příkladě římské oslavy narození bavorského prince v roce 1692, kterou uspořádal bavorský vyslanec Pompeo Scarlatti a přišla na asi 1450 zl., o tom píše Bettina SCHERBAUM, *Festkultur, Diplomatie und Familienglanz. Die Festlichkeiten in Rom anlässlich der Geburt des Kurprinzen Joseph Ferdinand 1692*, in: Rainald Becker – Daniel Burger – Thomas Horling – Hannelore Puts (Hrsg.), *Akteure – Beziehungen – Ideen. Bayerische Geschichte im interterritorialen Zusammenhang*, Kallmünz 2010, s. 213–233, zde s. 225–226.

76 K. MÜLLER, *Das kaiserliche Gesandtschaftswesen*, s. 165–166.

od počátku přesně to, na co měli nárok císařští rezidenti v říši, tj. 250 zl. měsíčně.⁷⁷ Protože však tyto rezidenti nebyli většinou panského stavu a nemuseli vynakládat tolik peněz ze svého, hrabě si na tuto situaci několikrát stěžoval. Na jaře roku 1692 už zcela jasně požadoval, „aby byl od kurfiřtského dvora odvolán, nebo aby mu byl zvýšen jeho deputát a bylo mu poskytnuto tolik, kolik mají ostatní císařští vyslanci v říši“. Císař Leopold I. se tehdy rozhodl, že Clary Aldringena neodvolá a že mu podle jeho žádosti zvýší měsíční příjem na 500 zl, jak se dávalo ostatním vyslancům v říši panského stavu.⁷⁸ Jan Marek měl tedy od dvorské komory dostat od počátku října 1684 do dubna 1692 (sedm let a sedm měsíců po 250 zl. měsíčně, ačkoliv prokazatelně první dva roky v Sasku nepobýval!) 22 750 zl. a po zvýšení deputátu si pak měl přijít od května 1692 do 17. srpna 1694, kdy předal svůj úřad Aloysi Thomasi z Harrachu, tj. za dva roky a tři a půl měsíce, na 13 750 zl. Dohromady to činilo za celou dobu jeho působení v Sasku 36 500 zlatých. Podle všeho byly tyto peníze hraběti postupně a řádně kvartálně vypláceny – však se tak dělo z příjmů české komory v Praze, kam Clary Aldringen pravidelně zajížděl a mohl si vše koneckonců sám – na rozdíl od svých kolegů setrvale pobývajících v cizině – pohlídat. V závěrečném vyúčtování z léta 1696 pak stojí, že hrabě přijal celkem 37 074 zl., a že tedy má přebývajících 574 zl. české dvorské komoře urychleně vrátit.⁷⁹

Své „Subsistenzgeldern“ Jan Marek dostal, kolik však vydal navíc ze svého v době pobytu v Sasku a zda to pro něj skutečně byla velká finanční zátěž, jak si stěžoval, to už zjistíme jen těžko. Na základě dvou unikátně zachovaných kvartálních účtů z let 1686 až 1687 můžeme pouze odhadovat, že v Drážďanech měsíčně vydával za chod svého dvora asi 600–700 zlatých.⁸⁰ Pokud můžeme tato čísla brát vážně (a jestli zmíněné účty obsahují všechny jeho tehdejší výdaje, o čemž se dá vážně pochybovat), pak měsíčně vynakládal ze svého navíc minimálně 350–450 zl. Každopádně se jasně ukazuje, že Drážďany nebyly Paříží či Madridem, kde by si velvyslanec s takovými částkami rozhodně nevystačil.

77 Viz SOA Litoměřice, pracoviště Děčín, RA C-A, inv. č. 172, kart. 72, vyúčtování české komory z 6. 7. 1696.

78 Tamtéž, kopie reskriptu Leopolda I. dvorské komoře z 20. 4. 1692. Následně ale vypukl spor, zda má Clary Aldringen na tyto peníze nárok již od 20. 4., nebo až od Nového roku 1693 (tamtéž, kopie reskriptu císaře Leopolda I. dvorské komoře z 26. 10. 1692). Na konci roku 1692 se rozhodlo, že se tak stalo s platností od 20. 4. (viz tamtéž, kopie reskriptu císaře dvorské komoře ze 7. 12. 1692).

79 Tamtéž, vyúčtování české komory z 6. 7. 1696.

80 Tamtéž, účty Christiana Tirmana od 13. 3. do 20. 6. 1686 (v podstatě však pouze od 13. 3. do 2. 5. – výdaje se vyšplhaly na cca 1370 zl) a od 26. 11. 1686 do 28. 2. 1687 (výdaje ve výši cca 1710 zl).

Clary Aldringen tedy musel určitě sáhnout v průběhu diplomatického působení do svého měšce, ovšem zdá se, že se mu jeho desetileté angažování ve službách Leopolda I. z mnoha úhlů pohledu vyplácelo. Předně je doložitelné, že se mu už v průběhu pověření dostalo dalšího povyšování do prestižních funkcí. Na jaře 1692 se stal na vlastní žádost a s povolením císaře skutečným tajným radou v Horních Rakousech⁸¹ a o rok později následovalo jeho jmenování do funkce skutečného tajného rady na dvoře samotného Leopolda I. V příslušném dekretu jsou kromě zásluh předků vychváleny jeho mimořádné kvality, rozum, zkušenosti z mnoha různých úřadů, funkcí a diplomatických misí i věrné služby císaři.⁸² Jak to tak už v té době bývalo, tato z praktického úředního hlediska relativně nevýznamná (skutečných tajných radů byly desítky a na chodu monarchie se v podstatě nepodíleli), z titulárních a precedenčních důvodů ale velmi ceněná a prestižní hodnost se udělovala nejen za zásluhy, nýbrž také za další služby. Mohlo jít např. o půjčku peněz, kterých neměl Leopold I. ve válečných dobách na sklonku 17. století nikdy dost.⁸³ Není divu, že byly ve stejný den, kdy byl vydán zmiňovaný dekret, sepsány ještě jiné písemnosti, a to smlouva s císařem o zapůjčení 40 000 zlatých na tři roky s obvyklým 6 % úrokem (včetně splátkového kalendáře) a kvittance na přijetí této částky. Podle ní složil Clary Aldringen sumu v hotovosti do rukou dvorského účetního (Hofzahlmeister) Ludvíka Alberta Thavonathy.⁸⁴

Hrabě v této době neposílil pomocí diplomatické služby a půjčky ve vídeňské společnosti jen svůj kredit, protože z jeho úspěchů evidentně těžili i oba jeho nejstarší synové. Jan Marek pomohl stimulovat kariéru staršího Jana Jiřího (1668–

81 O funkci požádal v polovině ledna 1691 poté, co netrval na svém propuštění z funkce vyslance a potvrdil císaři, že mu bude dále v Sasku sloužit (ÖStA Wien, HHStA, Reichskanzlei, Diplomatische Akten, Dresden – Berichte, kart. 4a, relace císaři z 18. 1. 1692). Jmenování následovalo za dva měsíce. Viz SOA Litoměřice, pracoviště Děčín, RA C–A, inv. č. 172, kart. 72, kopie reskriptu císaře Leopolda I. tajné radě do Innsbrucku z 29. 3. 1692. Podle něj měl být „envoyé“ na saském dvoře Jan Marek pro zásluhy svých předků a za své diplomatické služby jmenován „würcklichen O. Ö. geheimben rath, jedoch derzeit ohne besoldung“ s tím, že „er votum et sessionem in erwähntem unßerm O. Ö. geheimben dicasterio nemmen, die gewöhnliche pflicht ablegen und von heunt dato an ßein rang und præcedenz haben, Ihme auch alle ehr, respect und prærogativen eines würcklichen O. Ö. geheimben raths attribuir und gegeben werden sollen“. Clary Aldringen se místa ujal po přísaze až na konci roku 1694 – viz tamtéž, kopie zprávy tajné rady v Innsbrucku císaři Leopoldovi z 28. 12. 1694.

82 Tamtéž, originál dekretu císaře Leopolda I. z 25. 4. 1693.

83 Srov. Petr MAŤA, *Svět české aristokracie (1500–1700)*, Praha 2004, s. 372–373.

84 Srov. SOA Litoměřice, pracoviště Děčín, RA C–A, inv. č. 172, kart. 72, originál smlouvy s císařem o půjčce 40 000 zl. z 23. 4. 1693 a vidimát kvittance z 23. 4. 1693 na 40 000 zl. (kvitanci vidimoval purkmistr a městská rada v Teplicích dne 21. 12. 1693).

1702), jenž se stal v polovině devadesátých let říšským dvorským radou, a mohl tak vykročit ve šlépějích svého otce.⁸⁵ Vzdůstající prestiž ještě nedávno nového panského rodu pak skvěle dokládá sňatek druhého syna Františka Karla (1675–1751). V únoru 1697 si vzal ve Vídni Marii Terezu z Küniglu a mezi svědky se nacházeli velmi vlivní dvořané císaře Leopolda I. – např. říšský místokancléř Dominik Ondřej z Kounic či nejvyšší hofmistr císařovny Ferdinand ze Schwarzenbergu.⁸⁶ O generaci později budou Clary Aldringenové povýšeni dokonce do knížecího stavu a budou považováni za smetánku habsburské monarchie.

* * *

Základy vzestupu ještě nedávno nového rodu jednoznačně položil Jan Marek, který se mohl opřít o vojenské zásluhy svých předků a slušnou majetkovou základnu. Jeho dalšímu uplatnění výrazně napomohlo především to, že vlastnil lázně v Tepličích, kam od jeho dětských let pravidelně zajížděli členové saské kurfiřtské rodiny. Když dospěl, velmi záhy si zvykl se s kurfiřtem či jeho manželkou setkávat a ve Vídni jej zase pravidelně stanovovali komisařem, jenž měl jménem Leopolda I. vzácné hosty uvítat a postarat se o ně. Když pak panovník po roce 1683 hledal někoho, kdo jej bude v Sasku pravidelně zastupovat, volba padla logicky na hraběte Clary Aldringena, který toto prostředí poměrně dobře znal. Nakonec absolvoval celkově tři mise – zastupoval císaře na dvoře Jana Jiřího III. (1686–1691), pak působil u jeho staršího syna Jana Jiřího IV. (1692–1694) a nakonec se ještě zhostil krátké mise u jeho mladšího syna Fridricha Augusta v době, kdy už byl polským králem Augustem II. (1700). V době svého vyslaneckého působení neopustil říšský prostor, a nikdy se tedy nestal velvyslancem, protože Leopolda I. zastupoval, ačkoliv byl členem panského stavu, „jen“ jako vyslanec druhého řádu. Působení těchto mužů v říšském prostoru – můžeme jej srovnat třeba se začátkem kariéry sice o necelých dvacet let mladšího, ale v té samé době v Bavorsku působícího Dominika Ondřeje z Kou-

---

85 O jeho funkci říšského dvorského rady blíže tamtéž, inv. č. 189, kart. 76. Bohužel však záhy zemřel a neměl žádné děti. Srov. J. H. ZEDLER, *Grosses vollständiges Universal Lexikon*, s. 234 a opis jeho závěti z 8. 1. 1702 v SOA Litoměřice, pracoviště Děčín, RA C-A, inv. č. 148, kart. 61.

86 Srov. tamtéž, inv. č. 206, kart. 80, svatební smlouva z 12. 2. 1697 a Rostislav SMÍŠEK, *Das Tagebuch Ferdinands zu Schwarzenberg aus den Jahren 1686–1688 und 1696–1697*, České Budějovice 2015, s. 378.

nic⁸⁷ – však nemůžeme nějak zlehčovat, protože pomáhali císaři vytvářet velmi funkční aliance a úspěšně se pak bránit Turkům i Francouzům.

Clary Aldringenova mise však nezačala tak oslnivě jako ta Kounicova (jehož žena navíc bavorského vévodu okouznila), protože se hrabě dostal do Saska až se zpožděním jeden a půl roku způsobeným jak kurfiřtovou cestou do Itálie, tak vyslancovou dlouhou a vážnou nemocí. Když už pak do Drážďan na jaře roku 1686 přijel, nepobýval tam setrvale, což bylo v porovnání s ostatními diplomaty velmi netypické. Císař hraběti povolil, aby se pravidelně vracel na své nedaleko ležící české statky, protože měl jistotu, že v případě nutnosti se vyslanec do Drážďan obratem dostaví. Clary Aldringen byl proto výjimečným diplomatem, který zastupoval svého panovníka v cizině, a přitom pobýval pravidelně více jak polovinu roku v Čechách! Z jeho itineráře z let 1686–1694 jednoznačně vyplývá, že strávil v Sasku v době své největší diplomatické aktivity maximálně čtyři až pět měsíců ročně a v posledních dvou letech tam dokonce zajížděl již jen sporadicky.

Dále je patrné, že se císař na Clary Aldringena ve všem nespolehal a řadu specializovaných otázek (zejména vojenských) nechal na bedrech jiných vyslanců, kteří Jana Marka v případě nutnosti doplnili, resp. někdy zcela nahradili. Za necelých deset let jich bylo celkem sedm, takže je zjevné, že hrabě málokdy dovedl jednání o vojenské pomoci do konce sám, což ho v některých letech evidentně rozčilovalo. Průchod svým pocitům nespokojenosti dával ale jen v soukromých dopisech knížeti Ferdinandu z Ditrichštejna, kde se vyjadřoval v tom smyslu, že vše předjednal a zásluhy za uzavření dohody nakonec získá někdo úplně jiný. Z toho důvodu často ve skrytu duše nevítal jiné diplomaty s otevřenou náručí, ačkoliv se navenek tvářil jinak.⁸⁸ Zdá se, že císař si jej cenil ne pro jeho diplomatické schopnosti, ale – stejně jako Kounice v Bavorsku – pro jeho známost s kurfiřtovou rodinou⁸⁹ a ochotu dlouhodobě zkombinovat pobyty v zahraničí se svým dosavadním stylem života.

---

87 Max BRAUBACH, *Graf Dominik Andreas Kaunitz (1655–1705) als Diplomat und Staatsmann*, in: Heinrich Fichtenau – Erich Zöllner (Hrsg.), *Beiträge zur neueren Geschichte Österreichs*, Wien-Köln-Graz 1974, s. 225–242. Kounic přijel jako vyslanec poprvé do Mnichova v prosinci 1682.

88 Stalo se to zejména na jaře 1691, když si Clary Aldringen stěžoval na příchod hraběte Dünewalda (1617–1691). Viz MZA Brno, RA D, inv. č. 717, kart. 235, fol. 456–458, hrabě Ditrichštejnovi, Teplice, 31. 3. 1691. Kníže mu sice odpověděl (koncept je zachován na druhé straně Clary Aldringenova dopisu), že ho chápe, ale že bude lepší nedělat starému a ostřílenému vojenskému praktikovi Dünewaldovi žádné potíže: „... ich habe dero secretari vermeldet, das mein herr graf an besten thuen wurde, wan er den general Dünewald alß einen veldmarchall und welcher doch bald gehaimer rath werden wierd, alß einen gast tractiren möchte...“

89 Kounic sice nevlastnil lázně, ale přesto za ním bavorský vévoda osobně do jeho rezidence ve Slavkově na konci roku 1683 přijel! Viz M. BRAUBACH, *Graf Dominik Andreas Kaunitz*, s. 227.

Nejkritičtějším byl pro Clary Aldringena z mnoha důvodů rok 1692. Kvůli nástupu nového panovníka došlo k jisté změně v dosavadní saské zahraniční politice, kterou Habsburkové nelibě nesli. Císařský vyslanec se nedokázal celé jaro dohodnout s kurfiřtem na vojenské pomoci v nastávající kampani, navíc byl neustále konfrontován s pokusy francouzské diplomacie vyřadit saská vojska z bojů na Rýně a vše vyvrcholilo v kauze Schöning. Saský generál byl nakonec ve vyslancových Teplicích zajat a odvezen do vězení, což saský kurfiřt velmi nelibě nesl. Podezřívával Clary Aldringena, že za vše mohl, a tak se ostřílený císařský vyslanec v Sasku dostal do situace, kdy se z něj v Drážďanech stala *persona non grata*. Ačkoliv sám nabízel císaři svou rezignaci, Leopold I. a jeho rádci vše vyhodnotili jinak a hraběte neodvolali, přestože v Drážďanech nepobýval a stáhl se na své české statky, odkud vše bedlivě pozoroval. V rezidenci saských kurfiřtů totiž zanechal svého sekretáře a zároveň legačního sekretáře Johanna Januse, jenž nadále vedl vyslanectví i v době nepřítomnosti Clary Aldringena. Hrabě si tedy stále vydržoval v Drážďanech kvartýr, pravidelně byl ve styku s Janusem či udržoval v chodu vyslanecskou kapli, takže i v době své nepřítomnosti plnil řadu úkolů, jež tehdy vyslanci příslušely. Napjatá situace se navíc během zimy 1692–1693 výrazně uklidnila, protože císařská diplomacie donutila saského kurfiřta významněji spolupracovat, a tak se ani ne po roce hrabě mohl do Drážďan zase osobně vrátit. Členové kurfiřtské rodiny na něj výrazněji nezanevřeli a nadále každoročně přijížděli do teplických lázní.

Jan Marek prošel nakonec zcela jinou diplomatickou službou než mladší a ambicióznější Dominik Ondřej z Kounic, který začínal ve stejné době na podobném místě. Zatímco Kounic záhy sbíral zkušenosti i v Anglii, Kolíně nad Rýnem či Holandsku,⁹⁰ Clary Aldringen zůstal nadále v Sasku a byl po opětovaných žádostech zproštěn služby až na podzim roku 1694, když už se mu jeho mise konečně výrazněji vyplácela – ani ne tak po finanční stránce, jako spíše po sociální a symbolické. Klíčové bylo, že se zařadil mezi členy ditrichštejnské frakce na císařském dvoře a pravidelně zůstával v písemném kontaktu s knížetem Ferdinandem, nejvyšším hofmistrem císaře. Dále se mu podařilo v květnu 1692 prosadit zvýšení měsíčního platu na 500 zlatých. Kromě toho ho panovník také ve stejné době jmenoval skutečným tajným radou v hornorakouské vládě a o rok později i skutečným tajným radou u svého dvora. Nemohl se sice vyrovnat kariérnímu vzestupu Dominika Ondřeje z Kounic, jenž to v roce 1696 dotáhl do úřadu říšského místokancléře, přesto se i on všemi svými aktivitami ve šlechtické společnosti habsburské monarchie výrazně zviditelnil, z čehož profitovala celá jeho rodina. Jeden syn se dostal do říšské

---

90 Tamtéž, s. 228–235.

dvorské rady a druhý uzavřel prestižní sňatek ve Vídni, přičemž mezi svědky se tehdy nacházel tolikrát zmiňovaný hrabě Kounic. Velmi specifická diplomatická mise Clary Aldringena v Sasku, i když se nejednalo o působení u korunované hlavy a i když tam Jan Marek nepobýval setrvale, se tedy jeho dědicům z dlouhodobého hlediska jednoznačně vyplatila a přispěla k prohloubení integrace tohoto šlechtického rodu mezi špičky šlechtické společnosti.⁹¹

---

91 Tato studie vznikla díky výzkumu, který byl financován ze standardního projektu Grantové agentury České republiky č. 13–12939S *Česká a moravská šlechta v habsburských diplomatických službách (1640–1740)*.

Johann Marcus Count von Clary und Aldringen as the Envoy of Leopold I at the Saxon court of the Prince-elector at the End of the 17th Century

JIŘÍ KUBEŠ

This study has two basic aims. Primarily, this is a contribution to the history of Baroque aristocracy in the Hapsburg Monarchy. It uses the example of Johann Marcus Count von Clary und Aldringen to demonstrate why aristocrats entered the diplomatic service of the Austrian Hapsburgs and what impact it had on their lifestyles; how it burdened their finances and whether this service was of benefit to them. The author comes to the conclusion that Johann Marcus was one of those aristocrats who had to invest their own money in diplomatic missions, yet this investment was of huge benefit to them – they did not merely enhance their own career advancement but that of their sons, also. In this instance, thanks to his diplomatic mission in Saxony, the Count Clary-Aldringen became a member of the Dietrichstein faction; he obtained the office of a *Geheimrat* (a Privy Councillor), his elder son sat on the Imperial Council, and the other concluded a prestigious marriage in Vienna. The mission of Count von Clary und Aldringen is, thus, understood as one of the key steps to the consequent rise of the generation of Johann Marcus's grandsons to princely rank.

Secondly, this represents a contribution to the history of Early Modern Age diplomacy and Hapsburg-Saxony relationships as the author analyses the diplomatic activities of Johann Marcus Count von Clary und Aldringen in the hectic period of the Emperor's battles with the Turks and the French, also, during the reign of the Electors of Saxony, John George III and John George IV. The focus on Saxony is rather exceptional in contemporary historiography; envoys of a merely "second rank" (*Abgesandte* in German) performed their duties on this territory and contemporary literature rather focuses on Hapsburg embassies to other crowned heads of state. The author succeeded in compiling the Envoy's itinerary for the years 1686–1694, which demonstrates unequivocally that Johann Marcus did not have a permanent residence in Saxony. The Count Clary-Aldringen was a sort of exceptional diplomat, who represented his ruler abroad, yet he regularly lived more than six months of the year in Bohemia at his estates. In the last two years in his post, his visits to Saxony were merely sporadic (as a result of the *Schöning causa*). The above shows that the Emperor did not rely on Count Clary-Aldringen in all matters and

that a number of specialist issues (especially military ones) were placed in the hands of other envoys, who complemented the services of Johann Marcus if necessary, or they may have completely substituted him, yet, they only visited Saxony briefly. In nearly ten years, there were seven such missions in total, which clearly documents that the Count rarely concluded negotiations about military assistance on his own. The author further attempts to explain why Count Clary-Aldringen remained in his post in the final two years also, although he rarely made trips to Saxony. He explains it by the fact that the legation secretary and the Count's confidant Johann Janus acted in Dresden and continued to run the chancery even during Count Clary-Aldringen's absence. In addition, the Count continued to pay the rent for the upkeep of a legation in Dresden and kept it functioning, so that even during his absence, his dwelling fulfilled a number of tasks, which pertained to the post of an envoy and which could not be fulfilled by those who came to visit for brief periods of time at the Emperor's bidding. Further, the Count had the ownership of the famous spa of Teplice (Teplitz in German), which was annually visited by members of the Saxon Prince-electors' family, so that there was not an individual in the entire Hapsburg Monarchy who would have known the ruling Prince-electors of Saxony and his family better. Thus, it seems that the Emperor valued him not merely for his diplomatic skills but also for the fact that he knew the Prince-electors' family intimately and for his willingness to combine his stays abroad with his normal lifestyle. All these matters make the Count von Clary-Aldringen's legation a very specific diplomatic mission, a knowledge of which broadens our knowledge of the history of Hapsburg diplomacy significantly.

Translated by Alena Linhartová

STUDIE

“What is the Bohemian nation?”
Geneze povědomí o českém národu
ve Spojených státech amerických
do počátku 20. století

MAREK VLHA

MAREK VLHA: “What is the Bohemian Nation?” A Genesis of the Awareness of the Czech Nation in the United States of America up to the Beginning of the 20th Century

This study focuses upon the topic of the formation of an image of the Czech nation in the United States of America during the 19th century and at the beginning of the 20th century. This process was hindered not merely by the geographical distance, small numbers of the Czech speaking populace and the absence of an independent Czech state but also by the polysemy of the term “Bohemian”, which was commonly used in the American environment to refer to Czechs. The principal role in the process under research was played by the direct interaction of American society with the Czech emigrant community. Yet, even on the threshold of the 20th century, the sense of familiarity with the Czech ethnic group within the USA remained problematic and, in fact, was restricted regionally with regard to the distribution of Czech immigration. Despite more information becoming available and the significant importance of Czech immigrants in some regions, there did not emerge a specific national stereotype of a Czech person, and Czech nationality was included in broader categories.

Key words: Czech history, American history, 19th century, Czech-American relationships, ethnicity, emigration

Ačkoliv česká historiografie všeobecně uznává význam USA pro vytvoření samostatného Československa, krucióální otázku po tom, jak výrazné ponětí a jaký heteroobraz vlastně o Česích ve Spojených státech existovaly, fakticky pomíjí.¹ Dosa-
vadní výzkum česko-amerických vztahů poznamenalo to, co britský historik Frank
Thistlethwaite v roce 1960 popsal jako oponu slané vody oddělující bádání na obou
stranách Atlantiku.² V historiografii lze najít relativně početné studie týkající se
obrazu USA v českém periodickém tisku, beletrii i odborné literatuře.³ Pozornosti
historiků se těšil rovněž vliv amerických politických poměrů na domácí prostředí,
především vzorů v podobě demokracie a federalismu, jež sehrával důležitou roli
v éře rakouských státoprávních bojů.⁴ Z konkrétních osobností, které se podílely
na seznamování českého publika s americkou realitou, byl důkladně studován Josef
Václav Sládek a jeho literární dílo vzniklé po návratu z amerického pobytu z let
1868–1870, které svojí kvalitou značně převyšovalo tvorbu dalších návštěvníků

- 1 K teoretickému vymezení pojmů viz Eva KREKOVIČOVÁ, *Mezi autoobrazem a heteroobrazem*, in: Etnické stereotypy z pohledu různých vědních oborů, Brno 2001, s. 14–27.
- 2 Viz Frank THISTLETHWAITE, *Migration from Europe Overseas in the Nineteenth and Twentieth Centuries*, in: Rapports du XIe Congrès International des Sciences Historiques, vol. 5, Historie Contemporaine, Uppsala 1960, s. 32–60.
- 3 Viz zvl. Ivan PFAFF, *Americké obrazy v české společnosti 19. století*, Proměny 7, 1970/2, s. 39–54; Jiří STÍSKAL, *Severoamerický expanzionismus na stránkách českého tisku doby předbréznové*, Sborník prací Filozofické fakulty Ostravské univerzity/Historie 7, 1999, s. 207–219; Rudolf STURM, *Czech Opinion of America in the Mid-Nineteenth Century*, in: M. Rechcigl Jr. (ed.), *The Czechoslovak Contribution to World Culture*, Hague 1964, s. 51–59; Marek VLHA, „Zůstaňte doma a poctivě se žijte.“ *Počátky masového vystěhovalectví v českých zemích do Ameriky v zrcadle soudobé beletrie*, in: Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity C, řada historická – Studia Historica Brunensia [dále jen SPFFBU(C)-SHB], 2008, s. 77–97; Libor VYKOUPIIL, *Jakub Malý jako historik Spojených států amerických*, Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity D, Řada literárněvědná, 1993, s. 67–80; Čeněk ZÍBRT, *Jak si lid československý představoval život v Americe. Písníčky z polovice 19. století*, Český lid 29, 1929, s. 21–23. K americkým motivům v české beletrii viz též výbor Jaroslav PEPRNÍK, *Amerika očima české literatury od vzniku USA po rok 2000*, 2. sv., Olomouc 2002. Především pro období raného novověku viz Oldřich KAŠPAR, *Nový svět v české a evropské literatuře 16. a 19. století*, Praha 1980.
- 4 I. PFAFF, *Amerikanische politische Impulse in der tschechischen Gesellschaft in den sechziger Jahren des 19. Jahrhunderts*, in: E. Schmidt-Hartmann – S. B. Winters (edd.), *Grossbritannien, die USA und die böhmischen Länder 1848–1938*, München 1991, s. 179–198; I. PFAFF, *Česká přírůžnost k Západu v letech 1815–1878*, Brno 1996; I. PFAFF, *The American Declaration of Independence in the Political Thought of Czech Society 1780–1876*, Harvard Slavic Studies 29, 1977, s. 101–152; Josef POLIŠENSKÝ, *America and the Beginnings of Modern Czech Political Thought*, in: P. Brock – H. G. Skilling (edd.), *The Czech Renaissance of the Nineteenth Century*, Toronto 1970, s. 74–94.

Nového světa.⁵ Historiografie zaměřená opačným směrem, tedy na vytváření povědomí o českém etniku v americkém prostředí dlouhého 19. století, je výrazně skromnější. Těžisko dosud ojedinělé studie O. Johnsona tematizující tuto problematiku leží v posledních dekádách předcházejících Velké válce, čili v poměrně pozdním období. Je založena na studiu amerického tisku a její autor v ní mylně označil za nejspíše první novinovou zprávu o českých zemích v USA článek z roku 1853.⁶ Z hlediska nastoleného tématu je zjevnou slabinou i to, že studie opomíjí informace o českých imigrantech, kteří přitom, jak se pokusím dokázat, byli klíčovou součástí procesu vytváření povědomí o českém etniku. Další odborná literatura se pak věnuje americkému pohledu na Čechy v rámci zkoumání mnohem širšího stereotypu slovanských přistěhovalců mezi Američany,⁷ případně se zaměřením na pozdější období první světové války a meziválečných let.⁸

Vzhledem k tematickému a časovému pokrytí látky v dosavadní historiografii má tato studie za cíl přiblížit především takřka neznámou fázi vytváření povědomí o českém etniku do začátku osmdesátých let 19. století, ale rovněž rozšířit poznatky předchozího bádání, zaměřeného na dekády kolem přelomu 19. a 20. století.⁹ Pokusím se přitom obhájit následující teze, jež vzhledem k dané problematice považuji za podstatné a dosud nedostatečně akcentované:

-
- 5 Viz především: David Z. CHROUST, *Josef Václav Sládek (1845–1912) as an Interpreter and Example of the Czech-American Experience*, *Kosmas: Czechoslovak and Central European Journal* 15, 2002/2, s. 27–34; Josef OPATRŇÝ, *Obráz Spojených států v textech Josefa Václava Sládka*, in: *Cestou dějin. K počtě prof. PhDr. Svatavy Rakové, CSc.*, sv. 1, Praha 2007, s. 167–186; I. PFAFF, *Americký „sen“ J. V. Sládka (1868–1876). Příspěvek k českému obrazu Ameriky v 19. století*, *Moderní dějiny* 16, 2008, s. 5–61; Josef POLÁK, *Americká cesta Josefa Václava Sládka*, Olomouc 1966.
  - 6 Viz Owen V. JOHNSON, *Where is their Homeland? News about the Czechs and their Lands in the U. S. Media, 1848–1914*, in: E. Schmidt-Hartmann – S. B. Winters (edd.), *Grossbritannien*, s. 59–74.
  - 7 Viz zvl. Joseph S. ROUCEK, *The Image of the Slav in U.S. History and in Immigration*, *American Journal of Economics and Sociology* 28, 1969/1, s. 29–48. Literatura týkající se obecně amerického nativismu viz níže.
  - 8 Ronald SMELSER, *Czechoslovakia in American Public Consciousness. Public Awareness and Political Discourse*, in: E. Schmidt-Hartmann – S. B. Winters (edd.), *Grossbritannien*, s. 285–297.
  - 9 Většinu použitých časopisů a novin vycházejících od 20. let 19. století do počátku 20. století bylo možné zpracovat prostřednictvím elektronických databází *America's Historical Newspapers* [<http://www.newsbank.com>]; *American Periodicals Series Online* [<http://www.proquest.com>]; *California Digital Newspaper Collection* [<http://cdnc.ucr.edu>]; *Chronicling America – Historic American Newspapers* [<http://chroniclingamerica.loc.gov>]; *New York Times Article Archive* [<http://www.nytimes.com>]; *Small Town Papers* [<http://www.smalltownpapers.com/>].

1. Konstruování obrazu etnický chápaného českého národa výrazně problematizovala mnohovýznamovost anglického termínu *Bohemian*.
2. Zásadní podíl sehrály v daném procesu bezprostřední kontakty mezi českým etnikem a Spojenými státy. Nejvýznamnějším faktorem zviditelnujícím český národ v očích Američanů přitom v průběhu dlouhého 19. století nebyly vedle mediálního a informačního boomu občasně styky mezi představiteli společenských elit,¹⁰ ale masový sociální jev v podobě českého vystěhovalectví.¹¹
3. Percepci českého národa v rámci USA regionálně podmiňovalo směřování českého emigračního proudu, a z chronologického i regionálního hlediska byla tudíž značně nerovnoměrná.
4. Definitivní přelom znamenalo až založení samostatného československého státu.

Uvedené teze připisují důležitou úlohu českoamerické vystěhovalcké komunitě. Nabízí se otázka, zda byla americká percepcie českého etnika žijícího ve vlasti skutečně úzce provázána s percepcí imigrantů v americkém prostředí, či jinak řečeno, zda byla českoamerická minorita vnímána jako součást většího celku, jehož obraz sama (neúměrně ke své velikosti) ovlivňovala. Na tuto otázku lze nahlížet „zevnitř“ i „zvnějšku“, pohledem samotných krajanů i americké majority. Primárním znakem česko-americké identity byla znalost českého jazyka, byť tento aspekt nelze absolutizovat¹² – už proto, že existovali vystěhovalci znalí češtiny, kteří se z krajské komunity vyčlenili a žili mezi Američany, americkými Němci apod. Typickým projevem sociálního života krajanů byl deklamovaný pocit přináležitosti k českému národu a rodné zemi, který se mnohdy projevoval i v praxi.¹³ Jakkoliv se

10 Počátky lze sledovat již v korespondenci Františka Antonína Steinského s Benjaminem Franklinem. Viz Alena PETRÁŇOVÁ, *Z korespondence Františka Steinského, prvního profesora pomocných věd historických na Karlově universitě*, Acta Universitatis Carolinae, Philosophica et Historica II, Praha 1958, s. 101–112.

11 Základními pracemi k této problematice jsou Tomáš ČAPEK, *Naše Amerika*, Praha 1926; Leoš ŠATAVA, *Migrační procesy a české vystěhovalectví 19. století do USA*, Praha 1989; J. POLIŠENSKÝ, *Úvod do studia dějin vystěhovalectví do Ameriky*, 1. Obecné problémy dějin českého vystěhovalectví do Ameriky 1848–1914, Praha 1992; 2. Češi a Amerika, Praha 1996.

12 Srov. L. ŠATAVA, *Jazyk a identita etnických menšin. Možnost zachování a revitalizace*, Praha 2009.

13 Viz Ivan DUBOVICKÝ, *Češi v USA – otázka identity (1848–1938)*, Český lid 83, 1996, č. 3, s. 229–247; Štěpánka KORYTOVÁ-MAGSTADT, *Kde domov můj? Češi a Slováci v USA a jejich vazba k mateřské zemi 1880–1920*, Praha 2010.

to může zdát paradoxní, takovýto postoj nemusel vylučovat některé roviny asimilace (např. naturalizaci nebo osvojení amerických politických hodnot), což jasně dokládá situace během první světové války. Jako protiklad krajanství a tedy i české či českoamerické identity byla vnímána amerikanizace ve smyslu jazykovém a sociálním, čili ztráta mateřského jazyka a vyčlenění se z krajanových sociálních struktur. Rovněž z perspektivy amerického „vnějšku“ byly jednotlivé přistěhovalecké komunity považovány za součást širších národních celků. V dobových textech to dokumentuje již absence výrazů k odlišení imigrantů od příslušníků téhož etnika ve staré vlasti – Češi byli pro Američany 19. století *Bohemians*, ať už žili kdekoliv. Tento přístup měl nicméně nechvalný dopad v době rozmachu amerického nativismu. Již v roce 1870 varoval cestopisný článek otištěný ve filadelfském *Lippincott's Magazine of Literature, Science and Education* před provinčností Čech a charakterem jejich obyvatel s tím, že si USA musí v budoucnu dávat pozor na přílišný příliv imigrantů.¹⁴

Z pochopitelných důvodů byla v dosavadních studiích využita jako primární zdroj informací dobová americká periodika. Ta ovšem umožňují seznámit se jen s omezenou výsečí z gigantického souboru zkušeností, prožitků, postojů, idejí a cítění dobových aktérů. Významně ji mohou obohatit právě česko-americké prameny. Informace pocházející z krajanové komunity totiž artikuluje bezprostřední zkušenost s americkým prostředím, v němž byla v kontextu nacionalismů 19. století otázka vnímání existence vlastní národnosti, její historie a aktuálních národně-politických snah velmi citlivá a důkladně sledovaná i komentovaná.

V síti omylů: Češi / Cikáni / bohémové

Až do prvních dekád 20. století figurovaly v anglosaském světě Čechy pod názvem Bohemia a český národ zpravidla pod označením *Bohemian*. Podobně jako třeba v případě francouzštiny ho jen pozvolna vytlačoval nově prosazovaný termín *Czech*, respektive *Czechoslovak*. Obeznačenost s českým etnikem a českými zeměmi přitom byla přinejmenším do první světové války nevalná i v Británii, jak dokládá třeba povídka Arthura Conana Doylea *A Scandal in Bohemia* (1891), zcela ignorující realie skutečných Čech.¹⁵ Jestliže se můžeme s takovým přístupem setkat na konci

14 Viz O. V. JOHNSON, *Where is their Homeland?*, s. 64.

15 K vývoji britského povědomí o Česích obecně viz Steven BELLER, *The British View of Bohemia before 1914*, in: E. Schmidt-Hartmann – S. B. Winters (edd.), *Grossbritannien*, s. 75–86; Harry HANAK, *The British View of the Czechoslovaks from 1914–1924*, in: tamtéž, s. 87–106.

19. století na anglické půdě, pak podobně limitovaná obeznámenost s českým kontextem nepůsobí překvapivě ani v prostředí americkém.

Analyzovat projevy dobového mínění o českém národě komplikuje zažité označení pro Čechy v anglosaském světě. Jednak tu byl vrozený podvojný význam vlastní i němčině: *Bohemian* jako etnický Čech i obyvatel Čech ve smyslu zemském. V USA 19. století ale *Bohemian* znamenalo původně především Cikán, k čemuž došlo přejmutím z francouzštiny. Kutnohorský rodák a texaský pionýr Antonín Michael Dignowity k tomu ve svých pamětech zanechal následující postřeh: „Mnohokrát mě pobavilo, že když jsem byl domněle dobře informovanými lidmi otázan na svou národnost, a odpověděl jsem jim, že jsem Čech [Bohemian], užasli a považovali mě za Cikána.“¹⁶ Na svůj původ býval Američany dotazován také krajan Max Kirchman a dostávalo se mu podobné odpovědi, z čehož mu prý bylo až k pláči: „„And what that Bohemian, is that the same as German? (...) I never heard of such a nation before, without it means Gipsy.“ V tom okamžiku bych si přál, bych měl po ruce jakýsi očarovaný ‚trychtýř‘ a vлил mu do mozku ten pravý název a jméno ‚Bohemian‘ a děj s tím jménem spolčeny;“ povzdechl si.¹⁷ Od konce třicátých do začátku padesátých let 19. století se v americkém tisku dokonce vyskytovalo spojení *Bohemian Gipsy*.

Druhý hojně používaný význam termínu *Bohemian* nebyl spojen s etnicitou, ale s kulturou a světem umění. Také v tomto případě docházelo často ke zmatení. Uprostřed americké občanské války psal neznámý dopisovatel z Racine ve Wisconsinu do pražských *Národních listů*, že si američtí Češi vytvořili výhradně české setniny vedené českými důstojníky (ani jedno ve skutečnosti nebyla pravda). Krajané se prý ve válce natolik vyznamenali, že po nich byla nazvána celá unionistická brigáda. Hrdý dopisovatel uvedl: „Pojmenování jedné brigády ‚brigade des Bohéme‘ – jediné z Američanů sestávající – dosvědčuje zajisté co nejvýznamněji, jak vážiti si umí bojovný Američan ty chrabré, tvrdé, české lebky!“¹⁸ Ona Bohemian Brigade, o které neznalý krajan psal, ve skutečnosti neměla nic společného ani s Čechy, ani s hrdinstvím v boji. Označení používala jako svoji přezdívku skupina válečných korespondentů, která zásobovala severánské noviny zprávami od polních

16 „I have frequently been amused on being asked about my nationality by apparently well-informed people in the United States, that in telling them I was a Bohemian, they would wonder and regard me as a gipsy...“ Anthony M. DIGNOWITY, *Bohemia under Austrian Despotism. Being an Autobiography*, San Antonio 1859, s. 84.

17 Knihovna Náprstkova muzea Praha, fond Vojta Náprstek (dále jen NPM, f. VN), kart. 51, inv. č. 247, Max Kirchman Vojtovi Náprstkovi, 25. 7. 1876.

18 *Národní listy*, 12. 11. 1862.

armád.¹⁹ Vzhledem k tomu, že název uváděla v člancích, rychle vešel do obecného amerického povědomí. Mladí žurnalisté si jej rozhodně nevybrali s myšlenkou na český národ, v jejich případě šlo jednoznačně o význam ve smyslu *bohém*.²⁰ Roku 1866 publikoval krajan K. H. J. Charvát na stránkách novin *Chicago Republican* osvětový článek o Česích v Americe, uvedený těmito vysvětlujícími slovy: „Nemíníme ony literární kočovníky čili ony známé ‚Bohemians‘ časopisectva našich dnů, nýbrž ty poctivé přistěhovalce ze skutečných zeměpisných a dějepisných Čech, kteří stali se občany Spojených států.“²¹

Kromě toho se slovo *Bohemian* přenášelo i jinam. Začátkem šedesátých let 19. století ho v lokální politice v San Franciscu používalo populistické hnutí *Peoples' Party* jako označení pro oportunistické politické dobrodruhy. Sanfranciští *Bohemians* měli být pijavice společnosti, líní pobudové, výtržníci a ziskuchtivci, kteří neměli co ztratit, neplatili žádné daně a na řízení města neměli skutečný zájem.²² Není divu, že řada Čechů byla mnohoznačným používáním termínu, jenž v jejich vlastních očích označoval výhradně nebo alespoň prvořadně českou národnost, zmatena. Američtí Češi na sebe v prvních dekadách existence krajaňské komunity vztahovali např. populární operu *The Bohemian Girl*, jež vypráví milostný příběh cikánské královny, a krajaňské noviny na omyly tohoto druhu v rámci osvětového úsilí často upozorňovaly.²³ Nutno dodat, že i mezi Američany najdeme úsměvné zmatky a absurdity, takže se bylo možné setkat třeba s domněnkou, že Cikáni pocházejí z Čech a že jejich otcem byl husitský vůdce Žižka.²⁴ Jiným takřikajíc metaomylem bylo označení fráze „Cela va sans dire“ za větu pocházející z „Czech language“.²⁵ Jako země s poetickým názvem, ale obecně neznámou polohou, vstupovaly Čechy (respektive Bohemia) do řady novinářských kachen. Zřejmě nejhouževnatější z nich byla zpráva o českém divém muži nalezeném v lese a obdařeném obratností orangutana, která kolovala po desetiletí řadou nejružnějších periodik.²⁶

19 Viz Louise M. STARR, *Bohemian Brigade. Civil War Newsmen in Action*, New York 1954.

20 Newyorští bohémové se v používání tohoto slova inspirovali od svých londýnských protějšků. Termín patrně zavedl William Makepeace Thackeray v románu *Vanity Fair (Jarmark marnosti)*.

21 *Slávie*, 17. 1. 1866.

22 Viz *Daily Evening Bulletin*, 9. 8., 5. 9. 1860; 5. 1., 30. 4. 1861.

23 *Srov. např. Slávie*, 8. 9. 1865.

24 *Salt Lake Daily Telegraph*, 28. 2. 1866 (s odvoláním na *Atlantic Monthly*).

25 *Puck*, 5. 5. 1877.

26 Poprvé se mi ji podařilo zachytit k roku 1825.

Zaměňování s namnoze romanticky vnímanými Cikány a bohémy nebylo jedinou identifikační mylkou, které se v souvislosti s českým etnikem Američané dopouštěli. Kolem poloviny 19. století sice ještě neexistoval pejorativní termín *Bohunk*, populární od začátku 20. století, ale Češi se místo toho ukrývali pod jinými kategoriemi. Velmi často byli považováni za Němce. Jak poznamenal krajan Vojta Mašek, „teprve tady od nás učí mít, že jsme jiný národ a ne Němci, oniť všechny přistěhovalce a cizince drží za Dauschmeni, a tím jsme arci velké slávy nenabývali, neboť Němci zde stojí v špatném creditu“.²⁷ Někdy byli Češi vřazeni ještě pod jiná etnika. Tak například krajan, kteří sloužili v řadách 8. newyorského pluku, nazývali jejich spolubojovníci Poláky.²⁸ V roce 1868 otiskly *New York Times* pochvalnou informaci o českoamerických novinách, označily je ovšem za skandinávské periodikum.²⁹ A takto bychom mohli pokračovat dlouho.

Jistá zmatečnost panovala v USA rovněž v případě označení jiných přistěhovaleckých skupin (srov. označení Dutchmen pro Němce), slovo *Bohemian* však bylo obzvláště problematické, jelikož mělo další významy, jež šlo navíc v americkém kontextu dlouho považovat za typičtější. Obzvláště ve zkratkovitých textech uveřejňovaných v dobovém tisku je dnes někdy až nemožné odhalit zamýšlený význam slova v daném kontextu. V průběhu 19. století byl termín nicméně stále jednoznačněji spojován právě s českým etnikem. Bližší kontury a kontext tohoto posunu bude doložen dále.

Percepce Čechů v americkém tisku do poloviny 19. století

V období před začátkem masového vystěhovalectví se Češi v americkém tisku objevovali takřka výhradně v domácím kontextu. Zprávy z Čech přitom vycházely pod kolonkou novinek z Německa, kam bývalo zařazováno celé Rakousko. Výsledkem bylo, že jen málokterý Američan byl zřejmě schopen Rakousko vnímat jinak než jako součást německého prostoru, natož si uvědomovat jeho národnostní složení.³⁰

27 NPM, f. VN, kart. 53, inv. č. 198, Vojta Mašek Vojtovi Náprstkovi, 22. 10. 1861.

28 Srov. dopis Jana Zajíčka z 9. 3. 1862 in: M. VLHA (ed.), *Dopisy z války Severu proti Jihu. Korepondence českých vojáků v americké občanské válce*, Brno 2010, s. 45.

29 *Pokrok*, 3. 2. 1868.

30 Upozornění na tento častý omyl, stejně jako z většiny neněmecký charakter říše, viz *Chicago Tribune*, 15. 6. 1857.

Vzácností nebylo ani mylné geografické a státoprávní zařazování českých zemí – šlo se setkat třeba s dezinformací, podle níž byly Čechy a Morava uherské provincie.³¹

Pozvolnost a problematičnost konstruování povědomí o českém národě se odvíjely již od toho, jak malá byla informovanost o habsburské monarchii jako takové. Rakousko si v USA zachovávalo pověst země, o níž panují jen mlhavé představy, navíc spojované s negativními konotacemi. Jedním ze zdrojů této skutečnosti bylo rakouské politické zřízení a názor, že jde o jednu z nejhorších evropských despotií. V tomto směru bylo Rakousko řazeno hned za carské Rusko a jeho negativní pověst ještě vzrostla po potlačení revolucí v letech 1848–1849. Například časopis *Littell's Living Age* ho v roce 1850 v komentáři o stavu Evropy označil za bankrotářské a zkorumpované a uvedl, že od jeho dynastie nelze očekávat nic jiného než obstrukce, prolhanost a zradu.³² Pohled do dobových periodik tak dává za pravdu dočasněmu americkému občanu Vojtovi Náprstkovi, který v dopise Karlu Havlíčkovi referoval: „V očích Amerikánů je ‚Austria‘ nulou a nejednou jsem viděl, že při vyslovení tohoto jména vzdělaný i nevdělaný Amerikán resp. vyplivne neb zakleje!“³³ Svůj podíl na této image měl vyhocený americký antikaticismus, jenž stavěl zásadní protiklad mezi protestantské a katolické státy.³⁴ Katolické obyvatelstvo bylo chápáno jako fakticky nesvobodné, sloužící despotickým cílům papežství, jež se snaží podkopat instituce americké republiky. Právě z těchto poněkud paranoidních představ se rodil americký nativismus, který dokonce v padesátých letech 19. století aspiroval na vytvoření jedné z hlavních politických stran. Pregnantně je z tohoto hlediska Rakousko zhodnoceno např. v překladové knize *Catholic & Protestant Nations Compared, in Their Threefold Relations to Wealth, Knowledge, & Morality*, vydané v roce 1855 v Bostonu. Podle ní mu byla vlastní brutalita, nemorálnost a nevdělanost. Hlavní příčinou však prý nebyla vláda, ale faktor, který formoval ji samotnou – římský katolicismus.³⁵

V cestopisných člancích se české země objevovaly výjimečně, případně zastávaly okrajovou úlohu. Některým americkým návštěvníkům nepřípadaly zajímavé a hodné podrobnější zmínky, obzvláště v kontrastu s pestrým životem v rakouské metropoli. Mimořádně stručně pojal popis návštěvy Čech ve třicátých letech

31 New Hampshire Sentinel, 8. 4. 1831.

32 Viz *Littell's Living Age*, 9. 3. 1850.

33 Zdeněk ŠOLLE, *Karel Havlíček a Vojta Náprstek*, Studie o rukopisech 19, 1980, s. 120.

34 Viz klasická práce Ray BILLINGTON, *The Protestant Crusade, 1800–1860. A Study of the Origins of American Nativism*, New York 1938.

35 Srov. Napoleon ROUSSEL, *Catholic & Protestant Nations Compared, in Their Threefold Relations to Wealth, Knowledge, & Morality*, Boston 1855.

19. století lékař Valentine Mott. Přestože Čechy vřadil i do názvu svého spisu, ve skutečnosti o nich pouze v jedné větě poznamenal, že v Praze nic pozoruhodného z hlediska jeho profese nebylo, a tak pokračoval do Vídně.³⁶ Jiný návštěvník Čechy označil za jedinou zemi, v níž bylo cestování nepřijemné, a to jak kvůli úrovni hostinců, tak charakteru lidí, kteří navíc hovořili „neznámou řečí“.³⁷ Novinové inzerce i občasně články dokazují, že se naopak trvalému zájmu Američanů těšilo české sklářství – tradice jeho vývozu do USA ostatně sahala do konce 18. století.³⁸ Z kulturního hlediska zanechal za Atlantikem drobné stopy zájem evropského romantismu o lidovou kulturu a národní mytologii. *Boston Lyceum* přineslo v roce 1827 jedenáctistránkový text o kněžně Libuši,³⁹ objevily se také úryvky z překladů Čelakovského sběrů od Angličana Johna Bowringa.⁴⁰ Zdá se však, že známá mystifikace s básnířkou Žofií Jandovou, kterou Čelakovský zmátl Bowringa, do USA nedosáhla. Několik amerických listů v téže době šířilo zprávu o založení českého divadla v Praze a neúspěchu pokusů o germanizaci země.⁴¹ Občas probleskly informace o některých českých literárních dílech, například o tvorbě Františka Palackého.

S politickými událostmi z Čech a z Moravy se v americkém tisku výrazněji setkáváme teprve roku 1848. Většina zpráv byla podávána seriózním způsobem, chybělo jim ovšem hlubší zaslíbení do středoevropských poměrů. Obsáhlý článek shrnující události revolučního roku uvedl Čechy jako příklad „vzkříšení národnosti starých ras“. Jeho magickým dotykem měly podle pisatele v centru Německa stanout miliony příslušníků českého národa, kteří hovoří novým jazykem (!) a nárokují si obnovu starodávných institucí.⁴² V souvislosti s „jarem národů“ se objevily i zdánlivě těžko pochopitelné negativní postoje vůči Čechům. Jejich kořeny leží ve způsobu předávání informací, kdy se zprávy z německých novin přebíraly do an-

---

36 Valentine MOTT, *Travels in Europe and the East, Embracing Observations Made During a Tour Through Great Britain, Ireland, France, Belgium, Holland, Prussia, Saxony, Bohemia, Austria, Bavaria, Switzerland, Lombardy, Tuscany, the Papal States, the Neapolitan Dominions, Malta, the Islands of the Archipelago, Greece, Egypt, Asia Minor, Turkey, Moldavia, Wallachia, and Hungary, in the Year 1834, '35, '36, '37, '38, '39, '40, and '41*, New York 1842, s. 74.

37 *The Literary World*, 26. 8. 1848.

38 Viz J. POLÍŠENSKÝ, *America and the Beginnings of Modern Czech Political Thought*, in: P. Brock – H. G. Skilling (edd.), *The Czech Renaissance*, s. 217.

39 *Boston Lyceum*, 15. 7. 1827.

40 *Albion. A Journal of News, Politics and Literature*, 19. 4. 1828.

41 Viz např. *Atheneum, or Spirit of the English Magazines*, 15. 11. 1827.

42 *The Southern Literary Messenger*, leden 1849.

glických periodik a odtud následně do amerických.⁴³ Později tento mechanismus výstižně popsal v pařížském exilu Josef Václav Frič: „Slýchal i čítal jsem často v novinách. Celá Evropa k nám zraků obrací! Ach ano, jen že nás nevidí [jinak než] jen perfidními německými skly!“⁴⁴ Podobně jako v Evropě, také v USA se tak stalo v souvislosti s pražskými svatodušními bouřemi. Mimořádně patetické bylo líčení hrdinství Alfreda Windischgrätze po smrti jeho manželky, které bylo uveřejněno na stránkách *The Daily Picayune*. Generál se měl vydat vstříc rebelům a gentlemansky je oslovit: „Pánové, pokud mě hodláte urážet kvůli mému urozenému původu, jděte do mého paláce a učíte, co uznáte za vhodné. Dám vám dokonce svoji stráž, aby vás nikdo nerušil při vaší zábavě. (...) Vychladlé tělo mé ženy leží nahoře v poschodí, a přesto vás oslovuji laskavými slovy.“⁴⁵ Češi se prý na něj okamžitě vrhli a dovlekli ho k nejbližší pouliční lampě, na které ho chtěli pověsit. Windischgrätzovi granátníci jim však velitele vyrvali z rukou a následně dělostřelectvo vyčistilo ulici. Mezi zprávami, jež doputovaly přes Atlantik, se v souvislosti se svatodušními bouřemi vyskytly rovněž přehnané zkazky o zničení Prahy.

Informace o Česích na pozadí dění z let 1848–1849 byly nekonzistentní a dokládají značný zmatek v evropských poměrech, jež zdaleka neodpovídaly šablonovitým představám o boji proti despotii a za národní svobodu. Příznačně to dokládá velká demonstrace na podporu maďarských revolucionářů, uspořádaná na konci srpna 1849 v New Yorku, o níž informovaly několikery americké noviny. Jako řečník zde vystoupil též Vojta Náprstek alias „Mr. Naprsteck, a Ceych [sic] from Bohemia“.⁴⁶ Ve svém proslovu „bránil své bratry slovanské rasy proti výčitkám, které směřují k jejich nepřátelskému a zrádnému chování vůči Maďarům“. Podle redaktora překvapil Náprstek Američany tvrzením, že

43 V evropském kontextu tuto problematiku analyzuje Jiří KOŘALKA, *Sledování příznivých a negativních zpráv o Česích v zahraničním tisku 19. století*, in: Milan Řepa (ed.), *19. století v nás. Modely, instituce a reprezentace, které přetrvaly*, Praha 2008, s. 567–581.

44 Archiv Národního muzea, Praha, Osobní fondy, fond František Ladislav Rieger, kart. 27, inv. č. 4, Josef Václav Frič Františku Ladislavu Riegrovi, 5. 1. 1862. Srov. též podobnou zkušenost Františka Palackého a Marie Riegrové: Pavel BĚLINA – Michael BOROVIČKA – Jiří KAŠE – Jan P. KUČERA, *Velké dějiny země Koruny české, sv. XII.a, 1860–1890*, Praha–Litomyšl 2011, s. 33.

45 „Gentlemen – If it is your desire to insult me because I am of noble birth, go to my palace and do there as you may think fit. I will even give you a guard that you may not be disturbed in your amusement. (...) My wife now lies as a lifeless corpse above stairs, and yet I address you in words of kindness.“ *The Daily Picayune*, 21. 7. 1848.

46 *Daily Missouri Republican*, 6. 9. 1849.

slovanská mládež hodlá bojovat proti útlaku a za svržení despotů.⁴⁷ Deník *The Daily Picayune* v souvislosti se zmíněnou newyorskou demonstrací zase upozorňoval, že sympatie veřejnosti by neměly směřovat výhradně k Maďarům, protože ti bojují proti rakouské reformní straně a za zachování feudálních privilegií uherské a české (!) šlechty.⁴⁸ V období neoabsolutismu padesátých let četnost politických zpráv o českých zemích z pochopitelných důvodů klesla, objevila se však třeba zmínka o internaci Karla Havlíčka Borovského.⁴⁹

Systematičtější a zasvěcenější zájem o české země se dlouhodobě ukazuje pouze v jedné souvislosti, a to s náboženstvím. Svou roli zde přitom nehrála jen církev Moravských bratří a její pozoruhodná historie.⁵⁰ Už v první polovině 19. století, poznamenané tzv. druhým náboženským probuzením, se v řadě časopisů objevovaly texty o Janu Husovi, jenž byl vnímán jako předchůdce Martina Luthera, ale též o Jeronýmovi Pražském a husitství obecně. S jejich všeobecně adoračním tónem kontrastovaly pouze nepočetné americké katolické noviny.⁵¹ Časopis *The Biblical Repository* otiskl v polovině třicátých let na pokračování obsáhlý seriál o slovanských jazycích. Čeština v něm byla označena za řeč, která může v myslí evangelického teologa vzbudit na rozdíl od ostatních slovanských jazyků vzrušení, protože byla s výjimkou Wycliffa prvním orgánem pravdy v temné noci katolicismu.⁵² V roce 1850 byl tento cyklus článků přepracován do podoby knihy vydané pod názvem *Historical View of the Languages and Literature of the Slavic Nations, with a Sketch of their Popular Poetry*.⁵³ Autor byl označen pseudonymem Talvi, pod nímž se skrývala rodilá Němka Therese Albertine Louise von Jacob Robinson. Manželka před-

---

47 „He defended his brethren of the Slavonic rase against the reprosch (sic) which has been cast upon them on hostile and treacherous conduct towards the Magyars. He also stated a fact of which we were not previously informed, that the Slavonic youth have sworn a fearful oath to extinguish all oppression of the people, and to cast down all despots, and concluded by assuring the audience that all Cyech (sic) would soon be seen come in the ranks of the Hungarians.“ Tamtéž.

48 *The Daily Picayune*, 20. 8. 1849.

49 *The Independent. Devoted to the Consideration of Politics, Social and Economic Tendencies*, 15. 1. 1852.

50 Viz např. Markéta KŘÍŽOVÁ, *Ideální město v divočině. Misijní projekty Tovaryšstva Ježíšova a obnovené Jednoty bratrské v koloniální Americe*, Praha 2007.

51 Srov. obraz Žižky jako zločince a vraha mnichů: *The Jesuit, or, Catholic Sentinel*, Boston 27. 11. 1830.

52 *Biblical Repository*, July 1834.

53 TALVI (Therese Albertine Louise von Jacob Robinson), *Historical View of the Languages and Literature of the Slavic Nations, with a Sketch of their Popular Poetry*, New York 1850. Pasáž o českém jazyce a literatuře se nachází na s. 147–211.

ního amerického bibliisty Edwarda Robinsona se ke slavistice dostala díky pobytu v Rusku. V úvodu své práce se omlouvala za nedostatky, které předurčil tristní nedostatek jakékoliv literatury o Slovanech v britských a amerických knihovnách, a svoji knihu skromně označila za náčrt.⁵⁴ Dokladem jejího dlouhodobého zájmu o slovanskou problematiku byl okruh osobností, s nimiž ji konzultovala: patřili k nim Goethe, Humboldt, Jacob Grimm, Savigny či Kopitar. Kniha vzhledem ke kontextu svého vzniku udivuje rozhledem v oblasti jazykovědy i historie (objevují se mimo jiné odkazy na Šafaříka, Dobrovského, Hanku a poslední práce Palackého), ale i zjevnými sympatiemi k českému emancipačnímu hnutí či k uspořádání pražského Slovanského sjezdu. Dokladem autorčina odtržení od aktuálních českých poměrů byla naopak obava, zda se češtinu podaří udržet navzdory nebezpečí poněmčení, která již v půli 19. století ztratila opodstatnění.⁵⁵

Zájem amerických náboženských časopisů o české země byl rovněž misijní. Po celou sledovanou periodu se vyskytovaly zvěsti o pomalém, leč vytrvalém postupu protestantství na české půdě. Líčily se hlavně počiny biblických společností, jako British and Foreign Bible Society či Pruské biblické společnosti, popisovalo se množství distribuovaných biblí a občasné konverze katolíků či židů. Zprávy o údajném ústupu „papeženectví“ z Čech, stejně jako z dalších katolických států, nabíraly na intenzitě například po vyhlášení dogmatu o neposkvrněném početí Panny Marie v prosinci 1854. Na přelomu čtyřicátých a padesátých let se setkáváme s odezvou působení a perzekuce pražského evangelického pastora Bedřicha Viléma Košuta, k čemuž zřejmě napomohla podobnost kazatelova jména s Lájosem Kossuthem.⁵⁶ Evropský dopisovatel do *Christian Advocate and Journal* o Košutovi vyslovil naději, že by mohl být druhým Jeronýmem Pražským, snad ovšem s lepším koncem.⁵⁷ Americké církve se tedy o český prostor zajímaly již desetiletí předtím, než se do něj v roce 1872 vydali se svými rodinami bostonští misionáři Edwin A. Adams, Henry A. Schauffler a Albert W. Clark a než se zde jejich působením zrodila Svobodná církev reformovaná.⁵⁸ Je ovšem nutno klást si otázku, jak velký mohl být čtenářský dosah zmíněných textů. Zdá se být pravděpodobné, že nepronikaly dál než mezi úzký okruh vzdělaných duchovních a aktivních laiků. Stejně tak je nutno zdůraznit, že zájem

---

54 Tamtéž, s. VII.

55 Tamtéž, s. 211.

56 V jednom časopise byl dokonce označen za revolucionářova bratra. *The Daily Picayune*, 25. 10. 1849.

57 *Christian Advocate and Journal*, 31. 10. 1850.

58 K dějinám této církve v souvislosti se zakladatelskou osobností Aloise Adlofa viz Jan ŠTĚPÁN (ed.), *Alois Adlof: 150 let. Život – služba – odkaz*. Rukopis edd. Pavel ČERNÝ et al., Praha 2012.

o úspěchy protestantské misijní práce se týkal všech možných zemí, přičemž na sebe přitahovaly pozornost hlavně exotické lokality.

Oněch několik málo českých rodáků, kteří v USA dosáhli jistého společenského postavení a byli tudíž schopni oslovovat americkou veřejnost již v době předbřeznové a v průběhu padesátých let, do procesu získávání povědomí o Čechách příliš nezasáhlo. Pokud publicisticky ventilovali svoje zkušenosti z českých zemí, pak v první řadě utvrzovali negativní obraz habsburské monarchie. V tomto směru předčil své primárně česky hovořící krajany spisovatel Karl Anton Postl, proslulý pod pseudonymem Charles Sealsfield.⁵⁹ Vedle dobrodružných románů byl autorem společensko-kritických knih, mezi něž patřil fiktivní cestopis *Austria as It Is, or, Sketches of Continental Courts*, poprvé vydaný v roce 1828 v Londýně.⁶⁰ Sealsfield zde jednostranně líčil feudální poměry, všudypřítomný policejní dohled a špiclování, náboženskou bigotnost a mnoho dalších nešvarů. Kniha vzbudila ohlas i v americkém tisku. Jeden komentátor při té příležitosti poznamenal, že v Evropě patrně není země, s jejímiž vnitřními poměry a každodenním životem by byli Američané seznámeni méně než s Rakouskem.⁶¹ Specifickým způsobem šířil povědomí o Čechách Anthony Philip Heinrich, zakladatelská osobnost americké klasické hudby, pocházející ze severočeské víscky Schönbüchel (Krásný Buk). Mezi Starým a Novým světem se pohyboval od roku 1805 až do své smrti roku 1861. Témata některých Heinrichových skladeb naznačují, že měl jistou formu české identity, a to patrně nejen zemské. Vedle skladeb jako *The Bohemian Emigrant* prozrazuje jisté sympatie k českému národnímu hnutí jeho dílo *Mým slovanským bratrům v Evropě!* (*To my Slavonian Brethren in Europe*). Vyšlo roku 1849 a mimo jiné v něm uctil památku Josefa Jungmanna. Do amerického povědomí se však „Father Heinrich“ zapsal tvorbou s rýze americkými motivy.⁶²

Vedle ojedinelých pionýrů se v Novém světě první poloviny 19. století usazovali i příslušníci specifických náboženských skupin. Časově ostatní předběhli misionáři z řad Moravských bratří, kteří ovšem s českým nacionalismem neměli nic

---

59 Z množství literatury věnované Postlovi a hlavně jeho literárnímu dílu viz např. Albert Bernhardt FAUST, *Charles Sealsfield, (Carl Postl) der Dichter beider Hemisphären. Sein Leben und seine Werke*, Weimar 1897; Alexander RITTER (Hrsg.), *Charles Sealsfield – Lehrjahre eines Romaniers 1808–1829. Vom spätjosephinischen Prag ins demokratische Amerika*, Wien 2007.

60 Česky vyšlo jako Charles SEALSFIELD, *Rakousko, jaké je*, Praha 1992.

61 The Museum of Foreign Literature, Science, and Art, March 1828, s. 400.

62 K jeho životu viz William T. UPTON, *Anthony Philip Heinrich. A Nineteenth-Century Composer in America*, New York 1939; Jan LÖWENBACH, *Hudba v Americe*, Praha 1948; Franz Alois MUSSIK, *Skizzen aus dem Leben des sich in Amerika befindenden deutschen Tondichters Anton Philipp Heinrich*, Prag 1843.

společného. V době předbřeznové se na území Spojených států objevili příslušníci dalších konfesijních skupin. První tvořili katoličtí misionáři posílání do Ameriky prostřednictvím vídeňské Leopoldinen-Stiftung zur Unterstützung der amerikanischen Missionen.⁶³ Katoličtí kněží českého původu však během první poloviny 19. století nebyli propagátory českého etnika – svým zázemím a výchovou smýšleli spíše nadnárodně a konfesijní příslušnost je v americkém prostředí stavěla do velice odlišné pozice než jejich vlivné protestantské protějšky. Výrazně početnější předbřeznovou náboženskou skupinou emigrantů byli židé, ani ti však na americké půdě nefigurovali jako uvědomělí příslušníci českého etnika. Jazykově byli ostatně orientováni spíše na němčinu, případně byli bilingvní a až na výjimky se v USA zapojovali do širší komunity a sociální sítě svých souvěrců – být nelze tvrdit, že si někteří z nich českou identitu neuchovávali.⁶⁴ Ti z českých židů, kteří dosáhli vyššího společenského postavení, se podíleli na utvrzování negativního pohledu na habsburskou říši, problémy českého národního hnutí však nerefletovali. Jejich postoj byl pochopitelným důsledkem nerovnoprávného postavení židovské populace v Rakousku.⁶⁵

Limity zprěsňujícího se obrazu v americkém tisku do počátku 20. století

Pro období do poloviny 19. století byla ohledně šíření informací o českém etniku typická nahodilost a povrchnost. Druhá polovina století se stala érou mohutného rozvoje médií a informačního boomu. Vedle stoupajícího množství periodik byl tok informací mezi Starým a Novým světem umocněn rozvojem paroplavby a od konce šedesátých let rovněž pravidelným využíváním podmořského telegrafního kabelu.⁶⁶ Tyto procesy se odráží i na stránkách amerického tisku. Výskyt slov spojených s českým etnikem (Bohemia, Bohemian, Czech, Moravia, Moravian apod.) v amerických periodikách výrazně stoupal – nelze však opomenout, že

63 Např. již v rámci skupiny redemptoristů vyslané roku 1831 figuroval Wenzel Witopil z moravských Ctidružic (Schidrowitz). Witopilův medailon viz Gertrude KUMMER, *Die Leopoldinen-Stiftung (1829–1914). Der älteste österreichische Missionsverein*, Wien 1966, s. 246.

64 Srov. např. Z. ŠOLLE (ed.), *Deník Viléma Pflanzera (Ke vzniku plánu Vojty Náprstka na cestu do Ameriky)*, Studie o rukopisech 20, 1981, s. 151.

65 Srov. např. paměti architekta amerického reformního judaismu: Isaac Mayer WISE, *Reminiscences*, Cincinnati 1901, s. 17.

66 Viz Paul STARR, *The Creation of the Media. Political Origins of Modern Communications*, New York 2004.

do značné míry šlo o jejich použití v odlišném významu. S tímto růstem korespondovala zvyšující se kvalita a spolehlivost zpravodajství. Novinky o událostech v Čechách a na Moravě nicméně nadále tvořily z valné většiny zprávy podružného charakteru. Jednalo se např. o zprávy o zločinech, úmrtích, přírodních katastrofách, neúrodách a epidemiích, drobné zajímavosti či pouhé zmínky, například v rámci statistik o Evropě či Rakousku. Zvláště v průběhu třetí čtvrtiny 19. století byly obsáhlejší politické či jiné komentáře stále výjimečné.

Po politické stránce na sebe dění v habsburské monarchii opět upoutalo pozornost během války roku 1859. Její porážka se vykládala jako trest za útlak rakouských národů a udržování obyvatelstva v nevědomosti.⁶⁷ Následné vyhlášení ústavnosti v habsburské říši vzbudilo v Americe údiv. Deník *Chicago Daily Tribune* to komentoval těmito slovy: „Konstituce pro Rakousko je nová věc pod sluncem. Tvrdošijnost Habsburků, stejně jako hloupost Stuartovců a šílenství Bourbonů, se stala příslovecnou...“⁶⁸ Zároveň vyjádřil pochybnost, že by ústava mohla „hniující vrak“ Rakouska zachránit – už kvůli problémovým vztahům mezi Němci, Italy, Maďary a Slovany. Valné přízni amerických médií se habsburská říše netěšila ani za prusko-rakouské války.⁶⁹ Zcela ojedinělá byla skutečnost, že *Chicago Tribune* tehdy poslala svého korespondenta přímo do Čech a na Moravu, byť až po skončení bojů.⁷⁰ Americký tisk reflektoval i kontroverzní přijetí prosincové ústavy, obracení Čechů k Rusku, politiku pasivní opozice v českém sněmu a na říšské radě atd. České snahy zde vystupovaly v poměrně pozitivním světle. Ke zprávě o Beustově odporu vůči českým požadavkům připojily noviny *New York Evangelist* toto zamyšlení: „Leč Čechy byly kdysi královstvím, a když si uvědomíme jejich historii, nemůžeme než do jisté míry sympatizovat s jejich požadavkem po ‚odpovídajícím zastoupení‘.“⁷¹

Přímé poznání českých zemí zprostředkovávaly nadále cestopisy. Čechy a tím spíše Morava znamenaly pro Američany pořád okrajovou oblast. Publikované cestopisy se zdaleka nejčastěji soustředily na Prahu, přičemž vychvalovaly hlavně její historické památky jako Hradčany, Karlův most či Chrám sv. Víta. Líčily kato-

---

67 The Daily True Delta, 29. 6. 1859.

68 „A Constitution for Austria is a new thing under the sun. The obstinacy of the Habsburgs, like the stupidity of the Stuarts and the insanity of the Bourbons, has passed into a proverb...“ *Chicago Tribune*, 28. 3. 1861.

69 Viz např. *Iowa State Daily Register*, 26. 7. 1866.

70 Obsáhlá zpráva z Brna vyšla v *Chicago Tribune*, 18. 9. 1866; zpráva z Pardubic tamtéž, 9. 10. 1866.

71 „Yet, Bohemia was once a kingdom, and when we recall her past history we can not but sympathize in some measure with her demand for ‚adequate representation‘.“ *New York Evangelist*, 2. 3. 1871.

lické „tmářství“ a souvislosti s husitstvím, někdy také krásu místních žen apod. Komentáře bývaly namnoze povrchní: jednoho návštěvníka zarazil v sedmdesátých letech na Moravě pohled na kukuřičné pole, které mu připadalo jako starý, dlouho nespátrný přítel, zatímco pražská architektura podle něj působila ponurým byzantským dojmem.⁷² Pozoruhodnou reflexi zanechal dopisovatel *Chicago Tribune*, jehož při pobytu v Praze v roce 1871 zaujalo národnostní rozdělení země. Češi podle něj náleželi ke Slovanům stejně jako Poláci, Rusové a Maďaři (!) a s Němci se „vzájemně nenáviděli jako běloši a černoši na Jihu“, což ukazovaly i jejich protichůdné sympatie během nedávné prusko-francouzské války.⁷³ Tentýž autor mluvil o českých snahách o federalizaci habsburské říše, odporu vůči centralismu a utlačovatelskému charakteru Němců, který se projevoval germanizačními snahami. Vyznívalo zde tedy jednoznačné souznění s Čechy.

Existence a problémy českého etnika v Evropě představovaly vzdálený fenomén, takže americká společnost neměla valný důvod jevit o Čechy zájem. V tomto ohledu se situace začala pozvolna měnit od padesátých let 19. století, kdy prudkým tempem narostlo primárně ekonomicky motivované masové přistěhovalectví z českých zemí.⁷⁴ Záhy se týkalo řádově tisíců osob ročně a gradovalo v posledním desetiletí před příchodem světové války.⁷⁵ Podle amerického censu z roku 1910 se k českému jazyku hlásilo 539 392 obyvatel, přičemž 228 738 z nich byli přistěhovanci první generace.⁷⁶ V rámci celkové populace Spojených států nepřestali čeští krajané nikdy představovat drobný zlomek, navzdory tomu však sehrávala jejich interakce s americkým prostředím pro genezi povědomí o Česích podstatnou úlohu. Toto povědomí se přitom v americké společnosti nedalo chápat jako všeobecný, nýbrž především lokálně podmíněný jev, který měl v jednotlivých amerických státech, okresech a městech odlišnou úroveň. Klíčovým činitelem byla místní krajanová komunita, respektive její početní síla a sociální status. Potvrzuje to již fakt, že zprávy týkající se krajanů v americkém tisku zdaleka převažovaly nad informacemi o dění v českých zemích. Ani v tomto případě samozřejmě nešlo o hlubší analytické texty: v duchu černé kroniky byly častým předmětem zpráv nehody, zločiny, úrazy, úmrtí přistěho-

72 Atlanta Constitution, 27. 7. 1873.

73 „The two races keep quite distinct, and hate each other as much as the whites and the negroes in the South.“ *Chicago Tribune*, 28. 1. 1871.

74 K rané fázi vystěhovalectví viz zvl. František KUTNAR, *Počátky hromadného vystěhovalectví z Čech v době Bachova absolutismu*, Praha 1964.

75 Viz Vojtěch MASTNÝ, *Statistika vystěhovalectví českého proletariátu do Spojených států*, Demografie, revue pro výzkum populačního vývoje, 1962/3, s. 204–211.

76 Tomáš ČAPEK, *Slavs in the United States Census 1850–1940*, Chicago 1943, s. 6.

valců apod. Jako komunita byli Češi typicky zmiňováni při konání amerických, národních a církevních slavností, kulturních akcí, v rámci komunální politiky apod.

S pravidelnějším informováním o krajském dění se lze poprvé setkat v Chicagu, české „metropoli“ v Americe. V padesátých a šedesátých letech 19. století zde krajané bydleli především ve čtvrti zvané Praha, jejíž hlavní tepnou byla ulice DeKoven. Velký požár z roku 1871 české sousedství ušetřil, včetně jeho farnosti a spolkových síní. Přesto se po něm začal český živel stále více koncentrovat na jihozápadě chicagské aglomerace, kde vznikla Plzeň (Pilsen). Ta byla hlavním domovem chicagských Čechů až do rozpadu jejich komunity v polovině 20. století.⁷⁷ V době svého zlatého věku tvořilo místní krajskou enklávu zhruba sto tisíc osob. Obrátme se ale do poloviny 19. století a k otázce, jakým způsobem chicagský tisk o Čěších informoval. Nejvýznamnějším lokálním periodikem se stala *Chicago Tribune* (během své existence několikrát přejmenovaná). Na české imigranty v ní lze narazit ojedinele od roku 1857, ale od začátku šedesátých let množství zpráv dynamicky rostlo. Ve „větrném městě“ došlo díky vysokému počtu krajanů k tomu, že se termín Bohemian spojoval primárně právě s Čechy, a nikoliv už s Cikány, umělci a bohémy, jako tomu bylo typicky jinde. V sedmdesátých letech však do tohoto vývoje negativním způsobem vstoupil podíl místních Čechů v dělnickém hnutí, jež bylo americkou veřejností vnímáno jako krajně nebezpečná hrozba.⁷⁸ Chicagští Češi se výrazně projeвили i v krvavých bouřích během tzv. Velké železniční stávky v roce 1877.⁷⁹

V lokálním tisku se však o nich objevovaly i negativní zprávy bez přímé souvislosti s neklidnou sociální situací. Obrovské rozhořčení vzbudil rok před Velkou železniční stávkou hanlivý článek s titulkem „Bad Bohemia“, otištěný v *Chicago Post and Mail*. Českoamerický deník *Svornost* ho označil za dílko škrabáka a lháře: „Sviňák ten z redakce ‚Post and Mail‘ nechal se zavést do wardy šesté ponejvíce Čechy, Irčany, Poláky, Dány, Skandinavy a Švédy obydlené, a vystoupiv na Center avenue, cachal prý se bídou, špinou, nepravostí a zkažeností, jakou ještě nikdo na světě neviděl. Nalezl tu ‚hovadá‘ a ‚harpie‘ jej smradem, šeredností a špinavostí strašící. (...) Ta ‚Bohemia‘ (česká osada v 6. wardě) jest prý podbírající se boulí Chicaga. Každý zločin myslitelný jest tu zdomácnělý. Nahé ženy a dívky sedávají u přítom-

77 Viz především Rudolf BUBENÍČEK, *Dějiny Čechů v Chicagu*, Chicago 1939.

78 Srov. např. *Chicago Daily Tribune*, 25. 12. 1875.

79 Viz Richard SCHNEIROV, *Freethought and Socialism in the Czech Community in Chicago, 1875–1887*, in: Dirk HOERDER (ed.), *Struggle a Hard Battle. Essays on Working-Class Immigrants*, Chicago 1986, s. 121–142. Vzedmuté emoce některých Američanů v roce 1877 dokumentuje dopis uveřejněný v *Chicago Daily Tribune*, 26. 8. 1877.

nosti mužů; neřestné surové žerty se provádějí. Peleš ta je zdrojem náказы morové.“⁸⁰ Redaktor *Svornosti* František Boleslav Zdrůbek proti těmto obviněním postavil řádnost Čechů z této čtvrti a uvedl jejich výdobytky včetně kostelů, škol a spolků. O tři dny později uspořádali krajané velké veřejné setkání, na němž schválili obsáhlé ohrazení, následně otištěné i v amerických novinách.⁸¹ Pověsti českých přistěhovalců se pak zastala také *Chicago Daily Tribune*, podle které, „jak každý ví, jsou Češi jako národ pořádní, mírumilovní a pracovití, tvrdě pracují a platí svoje daně a jsou vynikajícími občany“.⁸² Vyslovila rovněž názor, že redakce *Chicago Post and Mail* vypustila utrhačný text účelově, aby si získala pozornost veřejnosti. Podobných afér zažila chicagská krajanová komunita více, její celkový obraz však zůstával spíše pozitivní. K regionům, jež měly v seznámení s českým etnikem náskok, se zařadila i další města a zemědělské regiony s výraznou koncentrací krajanů, např. Cleveland, Omaha, New York, do jisté míry St. Louis, z farmářských států zvláště Nebraska a Texas. Na lokálnosti percepce Čechů se podílela skutečnost, že nejrozšířenějším typem periodik byly regionální noviny. Ty věnovaly hlavní prostor místním událostem a do jisté míry problémům celonárodního rázu, zatímco o dění v zahraničí a jiných oblastech USA (kde Češi, byť v malé míře, figurovali) nejevily zájem. Platilo to pro bezpočet skromných periodik vydávaných v malých městech, stejně jako pro „metropolitní tisk“.⁸³

Starší studie zaměřené na percepci Čechů a českých zemí v USA v pozdním 19. a raném 20. století fakticky líčí pokračování výše nastíněných trendů, včetně zájmu o náboženské dějiny, české sklo apod. a nízké četnosti hlouběji zaměřených článků (ačkoliv analýza obsahu *New York Tribune* ukazuje, že množství politických komentářů o dění v Čechách zaznamenalo během devadesátých let 19. století dočasný výkyv směrem nahoru).⁸⁴ Texty označující české země jako *terra incognita* vycházely nejen v době předbřeznové, ale i na počátku 20. století. Jestliže se kolem přelomu století objevuje v periodickém tisku celkově výrazně víc článků souvisejících s Čechy, než bylo typické do roku 1880, je to pochopitelné už vzhledem ke kvantitativnímu růstu amerických novin a časopisů. Jenom mezi léty 1880 a 1890 se počet amerických deníků z původních 971 téměř dvojnásobil, zatímco

---

80 *Svornost*, 21. 7. 1876.

81 Viz *Chicago Daily Tribune*, 25. 7. 1876,

82 „Every one knows that the Bohemians, as a people, are well behaved, peaceable (sic), and industrious; that they work hard for a living and pay their taxes; and they are an excellent class of citizens.“ *Chicago Daily Tribune*, 26. 7. 1876.

83 Viz Ted Curtis SMYTHE, *The Gilded Age Press: 1865–1900*, Westport, Conn. 2003.

84 Viz O. V. JOHNSON, *Where is their Homeland?*, s. 71–73.

u týdeníků vzrostl z 8633 asi o polovinu.⁸⁵ Převládající neznalost české problematiky se přitom netýkala jen širších a nevzdělaných vrstev obyvatel, ale i společenských elit. Například William Graves Sharp, v letech 1914–1919 americký velvyslanec v Paříži, se vyjádřil v tom smyslu, že dříve nepoznal Čechoslováka od Kalmyka.⁸⁶

České etnikum na pozadí amerického nativismu a snahy o národní propagaci

Z výše řečeného vyplývá, že o nějakém stereotypu o Česích nelze v americkém prostředí mluvit. K pochopení toho, jak byli vnímáni, je třeba seznámit se s obecným obrazem evropských imigrantů. Ani ten neměl konzistentní podobu a během 19. století prošel různými posuny. Thomas Paine se kupříkladu o Americe vyjádřil jako o útočišti milovníků občanské a náboženské svobody z celého světa,⁸⁷ a podobně kosmopolitní představy můžeme sledovat i v době, kdy vrcholila velká transatlantická migrace.⁸⁸ Tolerantní a optimistický pohled však nebyl jediný možný. Především od čtyřicátých let 19. století, kdy se Spojené státy staly cílem masového irského exodu, se začala výrazně projevovat opačná tendence, pro niž se vžilo označení nativismus.⁸⁹ Jak již bylo řečeno, jeho podstatnou složku tvořil pocit ohrožení ze strany katolíků. Vedle konfesijní odlišnosti mohli nativisté spatřovat nebezpečí také v politickém radikalismu přistěhovalců (hlavně kvůli osmačtyřicátníkům a socialistům) a konečně v jejich neanglosaském původu. Navíc na Američany působily obavy z rostoucí konkurence na pracovním trhu.⁹⁰

Ve čtyřicátých letech 19. století se nativisté poprvé politicky zorganizovali v podobě politické strany a během následující dekády se jejího odkazu chopilo hnutí *know-nothing*. Jež se nakrátko zdálo být novou protiváhou demokratické strany. Popularita *know-nothingů* ale rychle odezněla a část jejich členů vstoupila do nedávno založené republikánské strany. Protipřistěhoalecký element se v ní pak skloubil s majoritním reformním nábojem a stal se jedním z rozdílů oproti demo-

85 Gunther Paul BARTH, *City People. The Rise of Modern City Culture in Nineteenth-Century America*, New York 1980, s. 84.

86 R. SMELSER, *Czechoslovakia in American Public Consciousness*, s. 287.

87 Srov. Thomas PAINE, *Common Sense*, Philadelphia (1776), především s. 11, 53.

88 Viz Cecil D. EBY, *America as „Asylum“. A Dual Image*, *American Quarterly* 14, 1962/3, s. 486–487.

89 Viz především John HIGHAM, *Strangers in the Land. Patterns of American Nativism 1860–1925*, New York 2¹⁹⁹²; Dale T. KNOEBEL, *America for the Americans. The Nativist Movement in the United States*, New York 1996.

90 Viz Vernon M. BRIGGS Jr., *Immigration Policy and the American Labor Force*, Baltimore 1984.

kratické straně, která se mimo jiné opírala o irské hlasy. Nativismus nepramenil pouze z prosté xenofobie či rasismu, ale rovněž z představy vzdělaného, inteligentního a zodpovědného amerického občana. Podle nativistů znamenali početní imigranti přinášející odlišné vychování a hodnoty hrozbu pro americký způsob života. Zároveň z toho ovšem vyplývalo, že přistěhovalce bylo možné vzdělat a „povznést na vyšší úroveň“, aby se stali řádnými a prospěšnými občany.

Z jednotlivých evropských etnik měli v tomto ohledu velmi špatnou pověst Irové. V období dvacátých až šedesátých let 19. století se od kritiky výchovy a zvyklostí irského „Paddyho“ dospělo k představě jeho biologické méněcennosti; stal se tedy něčím, co již nemohla změnit ani jeho amerikanizace. Nesrovnatelně lepší image se těšili Němci, obecně pokládání za dovedné a pracovité, byť i u nich se objevovalo negativní spojení, tentokrát v souvislosti s politickým radikalismem.⁹¹ Z tohoto pohledu bylo pro Čechy zřejmě pozitivem, že byli často mylně přiřazováni právě k Němcům. S blížícím se koncem století se ovšem Češi ocitli v rámci odlišné imaginativní skupiny. Osmdesátá léta 19. století byla zpětně označována za počátek éry „nové imigrace“, majoritně tvořené jiho- a východoevropskými etniky, považovanými za kvalitativně nižší a oproti západoevropským etnikům, z nichž se rekrutovala většina příslušníků předchozích migračních vln, za hůře se přizpůsobující americkým institucím. Tento koncept je v seriózním bádání pochopitelně odepán, zvláště v dekadách okolo přelomu 19. a 20. století však byl Američany obecně přijímán a odvíjela se od něj i restriktivní přistěhovalcká politika vrcholící činností tzv. Dillinghamovy komise a zavedením přísných kvót pro migranty z jednotlivých států v první polovině dvacátých let 20. století.⁹²

Kulturní a jazyková odlišnost slovanské přistěhovalce nepochybně diskriminovala, ať už v podobě zmíněných kvót nebo v běžném životě.⁹³ První dekády 20. století byly ostatně v USA rovněž obdobím vzednutí zájmu o eugeniku a znovuvzkříšení Ku-klux-klanu v podobě masové celonárodní organizace, jevící odpor i vůči přistěhovalcům. Do tohoto kontextu zapadají snahy o aplikaci sociálního darwinismu, rasové hygieny apod.⁹⁴ Příklady odporu ke slovanským příchozím by bylo možné uvést bezpočet z oblasti populární kultury i akademického prostředí.

91 Viz Dale T. KNOBEL, *Paddy and the Republic. Ethnicity and Nationality in Antebellum America*, Middletown 1986.

92 Viz např. Robert ZEIDEL, *Immigrants, Progressives, and Exclusion Politics. The Dillingham Commission, 1900–1927*, DeKalb 2004.

93 Viz J. S. ROUCEK, *The Image of the Slav in U. S. History and in Immigration*.

94 Viz Nancy ORDONER, *American Eugenics. Race, Queer Anatomy, and the Science of Nationalism*, Minneapolis 2003.

Dominance tohoto typu smýšlení přitom samozřejmě nebyla úplná. Vyvracet přehnaně černý obraz imigrantů, včetně těch slovanských, se v roce 1906 pokusil ve své knize pastor Edward A. Steiner, původem uherský žid, jenž je sledoval z původní vlasti přes oceán k přijímacímu řízení na americké půdě a do amerických hornických regionů či velkoměst.⁹⁵ S empatickým vyzněním Steinerovy knihy, usilující o přijetí a integraci přistěhovalců, souzněla publikace *Our Slavic Fellow Citizens* z roku 1910.⁹⁶ Její autorka, bostonská kvakerka Emily Greene Balch, studovala v Evropě, hluboce se zajímala o postavení amerických přistěhovalců, vyučovala ekonomii a sociologii, angažovala se v ženském hnutí a v roce 1946 získala Nobelovu cenu míru. Podobně jako Steiner se i Balch mohla opřít o osobní zkušenosti. V roce 1905 navštívila habsburskou monarchii a procestovala slovanské osady v různých částech USA – jeden podzim kupříkladu strávila jako nájemnice v rodině českého dělníka v New Yorku. Její přátelský postoj k Čechům dokládá rovněž krajanský tisk.⁹⁷ Vedle ní se stal akademicky činným příznivcem českého etnika Herbert A. Miller, syn rodilého Švéda, který se s Čechy dostal do styku po příchodu do Chicaga v roce 1911. Záhy navštívil Evropu, kde se mimo jiné seznámil s Masarykem, a během války byl velmi nápomocný československému odboji. Miller se z pozice odborníka opakovaně vyjadřoval k otázce amerikanizace, kterou chápal jako proces obohacující jak imigranty, tak Američany.⁹⁸

Při budování obrazu svého národa se američtí krajané neomezovali pouze na pasivní roli objektu cizího zájmu. Naopak věnovali značné úsilí snahám o zviditelnění. K tomu docházelo bezděky při každodenním styku s jinonárodovci i cílenou agitací, jež vyvrcholila v době první světové války. Ranou ukázkou prvního případu nabízí Vojta Náprstek, který se jako zapálený vlastenec a intelektuál s řadou kontaktů pokoušel české národní snahy objasňovat. Po seznámení se skupinou amerických vojenských důstojníků během zpáteční cesty z indiánské misie v Minnesotě si v roce 1856 poznamenal do zápisníku: „O Rusku, Fran[cii], Rak[kousku] mluveno, o revoluci, žádný z nich neměl ponětí o Slovanstvu. Vyložil jsem jim to.“⁹⁹ Podobně se ostatně snažil působit hned na námořního kapitána lodi, se kterou

95 Edward A. STEINER, *On the Trail of the Immigrant*, New York 1906.

96 Emily Greene BALCH, *Our Slavic Fellow Citizens*, New York 1910.

97 Viz např. Nedělní Svornost, 27. 10. 1907.

98 Svoje teorie shrnul v díle Herbert A. MILLER, *Race, Nations and Classes. The Psychology of Domination and Freedom*, Philadelphia 1924.

99 Z. ŠOLLE, *Prameny deníkové a memoárové povahy z let amerického pobytu Náprstkovy a z doby po jeho návratu do vlasti*, Studie o rukopisech 24, 1985, s. 172.

v roce 1848 opouštěl Evropu.¹⁰⁰ V obdobné situaci se ocital bezpočet dalších vystěhovalců. Karel Risenfeld, jenž za občanské války sloužil v severánském jízdním pluku, detailně popsal osvětovou činnost, ke které dalo podnět jedno číslo českoamerických novin *Slávie*: „Amerikané se divili, že list jest psán anglickou literou, a že přeci nic přečísti nemohou. Nazývali to z počátku němčinou psanou v anglické literě. (...) Já jsem odpověděl: Jest to řeč jedna z nejprvnějších v Evropě, řeč česká. Česká řeč a latinská jsou sestry jedné řeči jménem sanskritské. Česká řeč jest nejbližší a stojí jí po boku. (...) Nyní Angličané v našem pluku se nacházející nemluví již, že jsem Němec, ale praví, to jest Bohemianman.“¹⁰¹

Větší dosah než osobní rozhovory měly tištěné publikace. Vůbec nejstarší americká kniha zaměřená přímo na situaci v Čechách a historii českého národa se jmenovala *Bohemia under Austrian Despotism* a vyšla roku 1859 v New Yorku.¹⁰² Jejím autorem byl již zmíněný Antonín Michael Dignowity, nejstarší český usedlík v Texasu a první český lékař v Americe, který se během občanské války a rekonstrukce amerického Jihu dostal do kontaktu s prezidenty Lincolnem a Johnsonem.¹⁰³ Ve své atypické autobiografii se věnoval osobním vzpomínkám na mládí v Čechách a zážitkům předcházejícím odchodu do Ameriky, ale i událostem z českých dějin, kritice života v rakouském císařství a svérázným světonázorovým náhledům. Dignowity se ve svém životopise projevil jako český národovec: oslavoval např. hlavní osobnosti husitství a Němcům připisoval horší fyzické a psychické vlastnosti než Čechům. Knihu se snažil propagovat v texaském tisku a zaznamenal i recenzní ohlasy. Podle jednoho z nich přinesl ve svých memoárech zajímavé a důležité informace, v Americe takřka neznámé.¹⁰⁴

V rámci rozrůstající se krajanské komunity se opakovaně objevovaly plány na propagaci národní historie. Již v polovině sedmdesátých let uvažoval krajan Max Kirchman nad anglickým překladem Palackého *Dějin národu českého v Čechách a v Moravě*. Osvětu bylo podle Kirchmana nutné šířit už proto, že všechny americké protestantské církve považovaly Jana Husa za Němce.¹⁰⁵ Vzhledem k tomu, že česká

100 Viz NPM, f. VN, kart. 24, Kostra deníku Vojty Náprstka.

101 M. VLHA (ed.), *Dopisy z války Severu proti Jihu*, s. 56–57.

102 Anthony M. DIGNOWITY, *Bohemia under Austrian Despotism. Being an Autobiography*, New York 1859.

103 K jeho osobnosti viz M. VLHA, *Doktor Antonín Dignowity. Život a odkaz českého radikála v Texasu*, *Dějiny a současnost* 31, 2009, č. 10, s. 18–20; M. VLHA, *Vojta Náprstek a Antonín Dignowity. Ideový svět dvou svobodomyšlných osobností v počátcích krajanské Ameriky*, in: SPFF-BU(C)-SHB 57, 2010, č. 1, s. 45–67.

104 Inzerce doplněná o úryvky z recenzí v San Antonio Ledger and Texan, 14. 1. 1860.

105 NPM, f. VN, kart. 51, inv. č. 247, Max Kirchman Vojtovi Náprstkovi, 25. 7. 1876.

nacionální ideologie 19. století byla postavena na myšlence velké národní minulosti, v níž Češi údajně dláždili cestu pokroku a šli příkladem jiným národům, „odnárodňování“ Husa vyvolávalo mimořádně trpké pocity. Úměrná tomu byla naopak radost, jestliže byl kostnický mučedník k Čechům správně přiřazen. Když se redakce *Slávie* v roce 1865 dozvěděla o dvousvazkové knize amerického teologa a historika Ezra Halla Gilleta *The Life and Times of John Huss*, věnovala této skutečnosti hned dva úvodníky za sebou.¹⁰⁶ Podobně vzbudilo na začátku 20. století značný ohlas vydání prvního anglojazyčného průvodce po českých zemích, jenž byl „v zájmu povznesení lidu českého v očích cizinců“ doporučován k nákupu pro místní americké knihovny.¹⁰⁷

Pokusy upozorňovat na český národ aktivním způsobem zpravidla končily prázdňými proklamacemi¹⁰⁸ a jejich dopad byl nanejvýš lokální.¹⁰⁹ První nadějný pokus o dalekosáhlejší propagační počín souvisel s diskuzemi o obnovení organizace Národní jednota, jež měla zaštitovat roztroušený český živel v USA. Vzhledem k pořádání filadelfské světové výstavy v roce 1876 se objevil návrh směřovat úsilí jednoty do příprav anglické knihy o dějinách české přítomnosti v USA. Jako vhodný autor byl navržen Ladimír (František Matouš) Klácel, někdejší významný příslušník české obrozené společnosti, který se v Americe zapojil do antiklerikálního svobodomyšlného hnutí.¹¹⁰ Selhání projektu předznamenala už nízká hmotná podpora – od všech padesáti přistoupených spolků činila pouhých šest dolarů půlletně.¹¹¹ Reprezentativní dílo na toto téma dokonce vyšlo v angličtině až po první světové válce.¹¹² Pionýrskou publikací o obecných českých dějinách v anglickém jazyce se stala kniha amatérského historika Roberta H. Vickerse *History of Bohemia* vydaná roku 1894. České dějiny přibližovala s velkými sympatiemi prizmatem americké mentality. Líčila je jako strastiplný zápas, který o dlouhá staletí předznamenal principy vlastní samotným Spojen-

---

106 Viz *Slávie*, 18. 2. , 24. 2. 1865. Jednalo se o knihu Ezra Hall GILLET, *The Life and Times of John Huss or, The Bohemian Reformation of the Fifteenth Century*, 2 sv., Boston 1863–1864.

107 Viz *Slovan americký*, 30. 7. 1907.

108 Srov. např. Library of Congress, Washington D.C fond Thomas Capek Papers (dále jen LC, f. TCP), kart. 5, inv. č. 9, torzo protokolů nadepsané „Konference“, zápis z 15. 8. 1869.

109 Srov. NPM, f. VN, kart. 52, inv. č. 427, Jan Bárta Letovský Vojtovi Náprstkovi, 6. 4. 1874.

110 Viz LC, f. TCP, kart. 9, inv. č. 6, výpisky z Pokroku Západu, 24. 3. 1874, 12. 5. 1874.

111 Tamtéž, 25. 8. 1874, 6. 10. 1874.

112 Thomas ČAPEK, *The Čechs (Bohemians) in America. A Study of Their National, Cultural, Political, Social, Economic and Religious Life*, Boston 1920.

ným státům americkým.¹¹³ Vickers byl rodilý Ir a protestant, který se nikdy nenaučil česky, k české historii však choval velkou náklonnost od mládí, kdy se mu dostala do rukou publikace o pronásledování českých protestantů z poloviny 17. století. Nepříliš obratný spisovatel a neúspěšný advokát, který v roce 1897 spáchal sebevraždu, si svým literárním počinem získal mezi krajany velký vděk, což dosvědčuje, že byl pohřben na čestném místě na Českém národním hřbitově v Chicagu. Druhé dílo s podobným popularizačním zaměřením vydala rok po Vickersovi krajanka Františka Gregorová. Knihu *The Story of Bohemia* uzavřela konstatováním pomalého pokroku reforem v Rakousku a komentářem o odhodlání českého národa dosáhnout svobody a rovnosti.¹¹⁴ Naopak fiaskem skončila série anglických přednášek dr. Julia von Bernauera, uspořádaná roku 1907 v Chicagu Českou historickou společností. Jeden rozhněvaný krajan ji okomentoval takto: „Nejslavnější doby v našich dějinách odbyl několika nechutnými žerty, zmínili se o nich vůbec, a krátce řečeno, na místo co nám měl v očích Američanů posloužit, nám uškodil.“¹¹⁵

Zvláštní kapitolu tvoří pokusy o systematické informování veřejnosti prostřednictvím anglicky psaného periodika. Jejich historie sahá poměrně daleko, ekonomické faktory však jejich uskutečnění po dlouhou dobu znemožňovaly. Již v roce 1863 informoval vydavatel a novinář Karel Alis Náprstka, že saintlouiský týdeník *Pozor* hodlá zasvětit „k tomu účeli, národ amerikánský s našim českým seznamovat, neb bude česko-anglicky, proto aby nás zde již déle nedrželi za Němce“.¹¹⁶ Alis prý chtěl, aby noviny dělaly čest našincům i cizincům, a hodlal v nich často publikovat články v angličtině, aby „ten velký národ (...) věděl, co Čech býval“.¹¹⁷ Vydavatel Alis ani redaktor Pešek nebyli zrovna zdatnými žurnalisty a jejich předsevzetí udělat z *Pozoru* dvojjazyčný časopis rychle zapadlo. V prvních číslech se sice objevilo několik kratších zpravodajských článků v angličtině, o cílené osvětové kampani o českém národě ale rozhodně nešlo hovořit. Tato představa došla naplnění až o tři desetiletí později. V roce 1892 byl z podnětu Českoslovan-

---

113 „Lovers and champions of human rights, as Americans are, they may welcome the recital of a tale of rugged heroism in defense of strictly popular principles, five, six, yes, seven centuries before the sail of the Mayflower wafted a similar ‚body politic‘ to our shores.“ Robert H. VICKERS, *History of Bohemia*, Chicago 1894, s. 5.

114 Frances GREGOR, *The Story of Bohemia*, Cincinnati-New York 1895, s. 486.

115 Nedělní Svornost, 2. 6. 1907.

116 NPM, f. VN, kart. 34, Karel Alis Kadish Vojtovi Náprstkovi, 8. 9. 1863.

117 Literární archiv Památníku národního písemnictví, Praha, fond Josef Václav Frič (částečně zkatalogizovaný), Karel Alis Josefu Václavu Fričovi, 28. 8. 1863.

ské podporující společnosti, nejsilnějšího krajského podpůrného spolku, založen v Cedar Rapids tzv. Národní výbor. Jeho cílem bylo mimo jiné zřízení korespondenční služby, která by americkým médiím poskytovala spolehlivé zprávy o dění ve vlasti, a vydávání anglicky psaného měsíčníku cíleného na americké publikum. V září 1892 tak začal v Omaze vycházet časopis *Bohemian Voice*, jehož editorem se stal právník a agilní krajský dějepisec Tomáš Čapek. Časopis informoval o české historii, literatuře a umění, politickém postavení českého národa i nejnovějších událostech. V pravidelné rubrice byly zveřejňovány zasílané statistické údaje o krajanech v různých koutech Spojených států, dopisy čtenářů a odpovědi na jejich dotazy. Je však příznačné, že mezi pisateli dopisů se objevovala namnoze česká jména. Značné úsilí redakce věnovala polemikám s protičesky zaměřenými články. Vyvracela tak např. text o rasové nenávisti rakouských Čechů vůči Němcům, který označila za ukázkový příklad produkce evropské agentury Reuters, jejíž zaujaté vídeňské zprávy Američané přijímali bez jakýchkoliv pochybností.¹¹⁸ Od dubna 1894 převzal od Čapka redakční štafetu Josef Jiří Král, časopis však nedokázal přežít a v listopadu 1894 zanikl. Dalším informačním listem se vztahem k českému etniku byl pittsburský *The Slavic Exponent*, v letech první světové války následovaný jinými tiskovinami, tentokrát již deklarujícími jasně politicko-válečné cíle.

Ve snaze oslovovat americké prostředí zaujímalí krajanští představitelé do první světové války několik strategií. V jejich rámci lze sledovat především následující prvky: líčení slavné české historie s důrazem na osobnosti, jež byly sympatické majoritní společnosti (zvláště Jan Hus coby předchůdce německé reformace); zdůrazňování českých zásluh o budování americké republiky (občanských ctností krajanů, jejich účasti v unionistické armádě během americké občanské války apod.); zdůrazňování vysoké úrovně gramotnosti a vzdělanosti české populace v protikladu ke stereotypu nevzdělaného „nového imigranta“; hledání českých pionýrů na americké půdě, sloužící jako důkaz o dlouhé přítomnosti českého živlu a tedy i přeneseném nároku na pobyt krajanů. Mnohem účinnějším nástrojem než krajské tiskoviny mohla být pro národní agitaci americká média. V tomto ohledu ale byly české konexe slabé. Při pobytu v USA v roce 1902 na to Tomáše Čapka upozornil Tomáš Garrigue Masaryk: „Mezi řečí se mne Masaryk tázal, děláme-li si známosti s americkými žurnalisty? Byl jsem nucen se přiznat, že ne. ‚To je chyba, měli byste takové styky pěstovat, jsou velice důležité,‘ mínil.“¹¹⁹

---

118 *Bohemian Voice*, 1. 12. 1892.

119 T. ČAPEK, *Moje Amerika*, Praha 1935, s. 114.

Publicistika nicméně nepředstavovala výhradní prostředek k artikulaci českých národních snah a zájmů. Kromě ní je třeba vzít v potaz rovněž přirozené působení českého žilvu v americkém veřejném prostoru. V tom krajané figurovali jednak jako účastníci nejrůznějších slavností, pochodů, manifestací apod., ale i prostřednictvím vlastních budov – např. sokolských a jiných spolkových síní, kostelů či divadel. Zvláštní typ sebeprezentace českého etnika představovaly pomníky, kterých však do konce 19. století vzniklo velmi málo a navíc se mnohdy vázaly na úzce vymezený krajaňský prostor. To byl případ výstavného pomníku českým účastníkům občanské války, postaveného v roce 1892 na Českém národním hřbitově v Chicagu. Již o rok později byl ovšem odhalen na Long Islandu pomník Janu Husovi a v roce 1910 Karlu Havlíčku Borovskému v Douglasově parku v Chicagu. K českému etniku občas přitahovaly pozornost i návštěvy významných osobností ze staré vlasti. Vedle notoricky známého Antonína Dvořáka se jednalo i o další umělce. Skvělý úspěch slavila na začátku 20. století americká turné houslového virtuóza Jana Kubelíka. Při prvním z nich, k němuž došlo v roce 1901, se Kubelík setkal s vypočítavou snahou svého manažera, který se snažil houslistu s využitím vícevýznamovosti slova *Bohemian* prezentovat jako Cikána. Krajaňské prostředí kvitovalo s velkým zadostiučiněním, že Kubelík proti manažerově snaze vystupoval a ke své národnosti se plně hlásil.¹²⁰ Z akademického světa si získal jistou pozornost Američanů během návštěv v letech 1902 a 1907 Masaryk. *The New York Times* o něm roku 1907 psaly jako o význačném vůdci českého antiklerikalismu,¹²¹ ale ještě více byl oceněn na Mezinárodním kongresu náboženských liberálů v Bostonu – jako obhájce lidských práv, obránce proskribovaných židů, vůdce českého národa k samostatnosti, vyšší kultuře a náboženství charakteru, svobody a víry.¹²²

Jedním z hlavních polí, na nichž bylo možné upoutat pozornost majoritní společnosti, kterým jsme se zatím nezabývali, byla politika, zvláště v období předvolebních bojů. Dělo se tak v zásadě dvěma způsoby. Češi mohli vystupovat jako reprezentanti uceleného voličského bloku, o jehož podporu je třeba usilovat, nebo se zviditelnit prostřednictvím významných jedinců české národnosti, kteří dosáhli vyšších politických postů a vlivu. Základním předpokladem k participaci na americkém politickém systému byla naturalizace, jejíž možnosti byly v 19. století dosti

120 LC, f. TCP, kart. 2, inv. č. 6, Jan Rosický Tomáši Čapkovi, 30. 3. 1907.

121 *The New York Times*, 5. 8. 1907.

122 *Freedom and Fellowship in Religion. Proceedings and Papers of the Fourth International Congress of Religious Liberals, Held at Boston, U.S.A., September 22–27, 1907*, Boston (1908?), s. 590. Blíže ke vztahům mezi TGM a USA včetně předválečného období především Jiří KOVTUN, *Masarykův triumf. Příběh konce velké války*, Praha 1991.

volné.¹²³ Jak velký byl o ni zájem v případě českých krajanů, je obtížné posoudit, neboť tato otázka by vyžadovala důkladný výzkum jednotlivých lokalit. Vojta Náprstek, který přirazil k americkým břehům v říjnu 1848, se stal americkým občanem po pouhých sedmi měsících, naopak soupis žádostí o naturalizaci Čechů v okrese Austin v Texasu ukazuje, že byly podávány ve značném rozpětí. Pastor Ernst Bergmann tak učinil už po třech měsících, jistý František Balušek a tři muži z rodiny Šilarů, kteří přijeli v roce 1854, teprve po sedmnácti letech. Nejtypičtější rozpětí mezi datem příchodu a podáním žádosti tvořilo v tomto okrese řádově několik málo let.¹²⁴

Už od raných let masového přistěhovalctví jsme v krajaňské komunitě svědky snahy působit na americkém politickém kolbišti v roli agitátorů, ale též volených funkcionářů. Koncem sedmdesátých let už mohly noviny ve vlasti přinášet zprávy o větším množství krajanů, kterým se dařilo získat volené pozice v úřadech jednotlivých amerických měst a států.¹²⁵ V té době stoupala také politická kariéra Karla Jonáše, dlouholetého redaktora *Slávie* a jedné z klíčových postav české Ameriky. V roce 1876 byl zvolen do městské rady Racine, o rok později zasedl ve sněmovně státu Wisconsin a pět let poté ve státním senátu. Jeho vysněný záměr získat post amerického konzula v Praze se naplnil roku 1886.¹²⁶ V první polovině devadesátých let působil Jonáš pro změnu jako viceguvernér státu Wisconsin.¹²⁷ V rámci amerického socialistického hnutí udělal pozoruhodnou kariéru vydavatel *Dělnických listů* a vynikající řečník František Škarda, jehož v roce 1877 socialisté neúspěšně nominovali na post viceguvernéra státu Ohio.¹²⁸ Skutečnou politickou hvězdou z řad českých rodáků se stal Edward Rosewater, původním jménem Rosenwasser. Svoji úspěšnou obchodní a politickou dráhu nastartoval v Omaze. V roce 1870 se stal poslancem nebraského sněmu za republikány a nedlouho na to založil *Omaha*

---

123 Základní informace ohledně naturalizace cizinců viz *Harvard Encyclopedia of American Ethnic Groups*, S. Thernstrom (ed.), Cambridge 1980, s. 734–748.

124 Leland ANTHONY (ed.), *Declarations by the Czechs in Austin County*, Dallas 1983. Tato soukromě vydaná publikace byla určena pro potřeby genealogů. Pro vytvoření precizní statistiky má tento soupis několik limitů: u všech žadatelů nebylo zjištěno datum příjezdu, hlavně ale nejsou všichni zahrnuti žadatelé Češi. Najdeme mezi nimi lužické Srby a někteří byli nepochybně Němci. Autor totiž do knihy zařadil i osoby s pouze potenciálně českým jménem.

125 Srov. *Národní listy*, 11. 12. 1879.

126 Viz Z. ŠOLLE, *Akce V. Náprstka a F. L. Riegra ve prospěch přijetí českoamerického konzula Karla Jonáše v Praze*, *Studie o rukopisech* 25, 1986, s. 117–160.

127 Viz C. Winston CHRISLOCK, *Charles Jonas 1840–1896. Czech National Liberal, Wisconsin Bourbon Democrat*, Philadelphia 1993.

128 LC, f. TCP, kart. 2, inv. č. 3, Josef Buňata Tomáši Čapkovi, 14. 3. 1916; *Amerikán Národní Kalendář (na rok 1901)*, Chicago 1900, s. 245–246.

Daily Bee, nejprodávanejší periodikum v celém státě. Vzestupu mezi nejlivnější muže republikánské strany dosáhl nezávisle na zbytku českého živlu a není známo, že by svůj vliv nějak využíval v zájmu „české věci“. Uchoval si sice znalost mateřské řeči,¹²⁹ ale český původ byl pro něj podružný a sloužil mu zřejmě jako pragmatický prostředek k získávání krajanských hlasů.

Do amerického Kongresu zasedli teprve příslušníci mladší generace. Jako první to byl v roce 1904 Antonín Michálek, následoval ho Adolph J. Sabath, významný podporovatel československého odboje, Tomáš Konop a John J. Babka. Dnes neznámější krajanský politik, Antonín „Tony“ Čermák, vstoupil do vrcholové politiky zvolením do illinoiské sněmovny roku 1902. Jeho kariéra se odvíjela v úzkém vztahu k chicagské krajanské komunitě, která se později stala součástí Čermákovy multietnické voličské základny. Postu chicagského starosty dosáhl až za horizontem našeho zájmu, v roce 1931, a to navzdory snahám protivníků o dehonestaci tohoto „Bohunka“ s nevyslovitelným jménem.¹³⁰

Zároveň s početným růstem se krajanské komunity dopracovávaly k uznání v očích úřadů a dalších institucí. Symbolickým stvrzením početní síly a nabytého sociálního statusu českého živlu bylo v některých regionech zakládání českých oddělení ve veřejných knihovnách, s nímž se setkáváme od počátku 20. století. S poměrně velkým předstihem mu předcházelo vydávání zákonů a jiných státních dokumentů v českých překladech. Zprávy o tomto pokroku vyvolávaly značný ohlas ve staré domovině, kde se kladly do protikladu k omezování národnostních a jazykových práv v Rakousku.¹³¹ Rozhodnutí vydávat podobné dokumenty v jazykových mutacích nebylo samotnými Američany přijímáno vždycky pozitivně. Když se v roce 1873 diskutovalo o otištění poselství guvernéra Illinois v němčině, norštině a dánštině, jeden odpůrce se ostatních členů státní sněmovny ironicky tázal: „Kde se to zastaví? Měli by to dát do francouzštiny, češtiny, irštiny, koptštiny a všech řečí, které byly rozšířené na babylonské věži. Měl ve svém okrsku Číňana, který toužil po poselství v rodném jazyce Konfucia, proč ne?“¹³²

---

129 Květy americké, 28. 9. 1887.

130 Alex GOTTFRIED, *Boss Cermak of Chicago. A Study of Political Leadership*, Seattle 1962.

131 Viz např. NPM, fond Krajanství, kart. 1, inv. č. 4, scrapbook Čechové mimo vlast jejich (1878–1880), s. 126, výstřížek z Posel z Prahy, 13. 4. 1879.

132 „Where would the thing stop? They should put in French, Bohemian, Irish, Coptic, and all the languages prevalent in the Tower of Babel. He had a Chinaman in his district who desired the message in the vernacular of Confucius; why not?“ Special Despatch to The Chicago Tribune, 3. 3. 1873.

Na druhou stranu se z americké strany množily snahy získat si Čechy ve volbách. Významná úloha v této souvislosti připadala krajanským předákům, například žurnalistům, kteří byli schopni svoji komunitu oslovovat a mobilizovat a fungovali tak jako jakési převodové páky. Nezřídka se objevovala naivní idea zformovat české etnikum v jednotný hlasovací celek. Např. saintlouiské *Národní noviny* propagovaly během městských voleb v roce 1868 založení českého radikálně republikánského klubu, o němž si představovaly, že by mohl být základem pro celoamerický český voličský blok.¹³³

Nepříjemným aspektem politické participace byla pro Čechy skutečnost, že je američtí úředníci mnohdy odmítali uznat jako specifickou národnostní skupinu. Platilo to u voleb i při sbírání podkladů pro americký census, který až do roku 1910 neregistroval mateřskou řeč, ale zemi původu. Vzhledem k tomu, že postrádali vlastní stát, Češi byli do úředních záznamů často zapisováni jako Rakušané, případně ještě jinak. V New Yorku tuto záležitost v roce 1900 rozvířil Tomáš Čapek, kterého předseda volební komise 11. newyorského volebního okresu odmítl registrovat jinak než coby Rakušana. Mezi krajany se vzedmula vlna pobouření. V newyorské Národní budově se dohodli na vydání rezoluce, jež politickým stranám hrozila: „...viníky ztřesceme svými hlasy, neustanou-li v tomto pobuřujícím a nespravedlivém počínání.“¹³⁴ Čapek, jenž argumentoval bezproblémovým uznáním Irů, kteří rovněž postrádali vlastní stát, se v této záležitosti neúspěšně obrátil na soud. Tlak českých voličů nicméně vedl k tomu, že o věci nakonec pozitivně rozhodl státní senát. Podobně účinného lobbingu byl český živel schopen pouze v několika málo regionech. Jako jednotný politický proud nikdy nefungoval a jeho příslušníci lavírovali mezi demokraty a republikány.

Od „Bohemians“ k „Czechs“

Že český národ nedokázal do amerického povědomí hlouběji proniknout, se ukázalo ještě v letech první světové války, kdy musela odbojová propaganda vyvinout v zájmu jeho zviditelnění obrovské úsilí.¹³⁵ Byla přitom nicméně úspěšná. Krajanské komunity Čechů a Slováků byly natolik početné a disponovaly dostatečně

133 *Národní noviny*, 3. 4. 1868.

134 T. ČAPEK, *Moje Amerika*, s. 162.

135 Viz Dagmar HÁJKOVÁ, *Naše česká věc. Češi v Americe za první světové války*, Praha 2011, zvl. s. 52–61.

velkým kapitálem, aby mohly financovat několikaletou kampaň a bezpočet propagačních akcí, jejichž vrcholem se stal slavnostní pochod asi dvou set tisíc krajanů při uvítání Masaryka v Chicagu. Československá agitace byla založena na myšlenkách blízkých americké mentalitě, jako byl boj za svobodu a odpor vůči despotii. Projevil se i fakt, že se v čele odboje ocitl právě Masaryk, svým smýšlením „nejameričtější“ z českých politiků, navíc v prostředí USA disponující konexemi a příznivci. Československou věc dokázal formulovat s ohledem na mentalitu amerického publika, a tak se v jeho anglických textech setkáváme s odkazy na americkou revoluci, s Rakouskem jako zhmotnělým protikladem deklarace nezávislosti a amerických ideálů apod.¹³⁶ Obrovskou roli ovšem ve zviditelnění Čechů a Slováků během první světové války sehrál zcela nezávislý faktor, totiž výkony Československého vojska na Rusi během sibiřské anabáze, které zaplnily stránky tisku po celém světě.

Poválečné období přineslo rozhodnutí v otázce, jež trápila americké krajany od nejranějších dob – rozhodnutí mezi tradičním *Bohemian* a *Czech*, jehož výhodou byla v angličtině asociace národnostní a nikoliv zemská. Termín *Bohemian* byl již přitom s českým etnikem spojován majoritně, jak dokládá už *Webster's Dictionary* z roku 1890. Slovník u tohoto hesla uváděl jako první význam rodáka z Čech, teprve jako druhý Cikána či tuláka a coby třetí literárního umělce či nekonvenční osobu volných mravů.¹³⁷ Snahy o používání výrazu *Czech* vznik samostatného československého státu značně předběhly, ale dlouho narážely na nepochopení a nepochopení. Charakteristický příklad nabízí zkušenost redaktora Lva Jana Paldy, nestora českoamerických socialistů, jenž v roce 1870 převzal redakci *Národních novin*, ve kterých předtím působil Josef Václav Sládek. Časopis vycházel s anglickým podtitulem „Bohemian Weekly“, který se Palda rozhodl změnit na podle něj vhodnější „A Cheskian Weekly“. Od používání tohoto výrazu se ale rychle odvrátil: „Však stará obvyklost a náš státoprávní zápas vyžadují, abychom drželi se jména, pod nímž pouze a jedině jsme známi. Já tehdy dostal ne jeden přípis adresovaný Mr. A. Cheskian. To mne zvrátilo.“¹³⁸

Otázkou vhodnosti toho kterého termínu se opakovaně zabýval krajanský činovník Salaba-Vojan. Dobře si uvědomoval četné omyly, které se se slovem *Bohemian* pojily. Sám byl svědkem toho, jak americký článek popisující bohémský život vyvolal vzednutí nelibosti denverských Čechů, teprve dodatečně vyvedených ze svého omylu. „Ale teprve jako ředitel Č. A. T. K. (Českoamerické tiskové kancelá-

136 R. SMELSER, *Czechoslovakia in American Public Consciousness*, zvl. s. 288.

137 *Bohemian Voice*, 1. 4. 1894.

138 Jaroslav Egon SALABA-VOJAN, *Česko-americké epistolky*, Chicago 1911, s. 74.

ře), jejímž úkolem dle stanov jest hájiti čest české Ameriky vůči anglo-americkému tisku, užil jsem pořádně následků této vlastní naší neujasněnosti," uvedl Salaba-Vojan. „Za rok přes tucet výstřížků jsem dostal s výzvou, abych zastal čest českého národa – a vždy to byli bohémové, nikoli Češi, jichž se výstřížky týkaly.“¹³⁹ Salaba-Vojan bohatě popsal nejrůznější problémy, které z používání slova *Bohemian* vyplývaly, zůstával ovšem stoupencem jeho zachování. Opuštění tohoto výrazu by podle něj přineslo nutnost vytvořit nové anglické slovo pro českou zemi. Vzdávat se tohoto tisíciletého výrazu bylo podle něj netaktické: „Zůstaňme klidně při slově Bohemians! Srostlo již příliš s námi, tak starého dědictví nesluší [se] zanechávat bez krajní nevyhnutelnosti. Druhý význam slova Bohemian potírejme všude a ukazujme svým americkým spoluobčanům, že mají pro cikány slovo Gipsy, jež nepřipouští žádného nedorozumění a jehož sluší jedině užívat. S třetím významem jest arci všechen boj vyloučen, jelikož slovo to vniklo do všech jazyků, i do češtiny samé ve tvaru ‚bohém‘. Zde je především třeba, abychom my sami v české Americe tomuto výrazu rozuměli a abychom se zbytečně nerozčilovali.“¹⁴⁰

V průběhu války i krátce po ní byly pokusy o používání pojmu *Czech* opatrné – např. Tomáš Čapek v úvodním věnování v propagandistické knize *Bohemia under Hapsburg Misrule* použil ve významu *Československý* sousloví *Bohemian-Slovak*.¹⁴¹ A ještě v roce 1920 nazval svoji syntézu o dějinách české přítomnosti v USA pro jistotu *The Čechs (Bohemians) in America*.¹⁴² Existence Republiky československé vyřešila obtížné dilema, kterým se zabývali Palda, Salaba-Vojan a mnozí další. Spolu se vznikem Československa nastala možnost používat *Czech* k označení etnika, stejně jako v názvu jeho domovského státu. Původně přitom nebylo jisté, který z nejrůznějších anglických prepisů slova *Čech* používat. V americkém prostředí se totiž vyskytovaly rovněž podoby jako *Czechb*, *Cyech*, *Chekh*, *Tchekh*, *Tscheck* a další. Ani přijetí psaní názvu československého státu jako *Czechoslovakia* nemuselo být definitivní. Ještě v roce 1930 zvažovalo československé ministerstvo zahraničí přechod k psaní v podobě *Chekoslovakia*.¹⁴³

Vznik samostatného státu otevřel dveře k nové etapě vnímání Čechů v USA, stejně jako k prosazení etnický jednoznačnějšího pojmu nahrazujícího tradiční slo-

139 Jaroslav Egon SALABA-VOJAN, *česko-americké epistoly*, Chicago 1911, s. 74.

140 Tamtéž, s. 97.

141 T. ČAPEK (ed.), *Bohemia under Hapsburg Misrule. A Study of the Ideals and Aspirations of the Bohemian and Slovak Peoples, as They Relate to and Are Affected by the Great European War*, New York (1915), s. 5.

142 T. ČAPEK, *The Čechs (Bohemians) in America*.

143 LC, f. TCP, kart. 12, inv. č. 3, Aleš Brož Tomáši Čapkovi, 14. 10. 1930.

vo *Bohemian*. Je paradoxem, že v předvečer tohoto posunu se rozšířil poněkud neurčitý a pejorativně laděný výraz *Bobunk*, označující východoevropského emigranta. Příčiny lze hledat v silícím přistěhovalectví z východní a jižní Evropy, kvůli níž se čeští krajané ocitli v odlišném kontextu. Česká masová emigrace sice předstihla ostatní slovanské národy zhruba o tři dekády a vykazovala vyšší stupeň vzdělání, americká společnost však mezi nimi nebyla schopná či ochotná rozlišovat a vnímala je jako jednu množinu. S největší pravděpodobností vznikl *Bobunk* spojením *Bohemian* a *Hunky*, hanlivého slova pro Maďary, s jistotou to ale nelze určit. Počátkem dvacátých let 20. století si tím nebyl jistý ani tým pracovníků *The Century Dictionary*. Podle informací dostupných redaktorům slovníku šlo o označení osob pocházejících z někdejšího Rakousko-Uherska. Československý konzul v New Yorku dr. Prusík jim o původu slova sdělil alternativní teorii, jež se však nezdá být příliš pravděpodobná. Podle něj mohlo jít o zkomoleninu z českého slova *pobůnek*, kterým se prý české děti častovaly a jež od nich mohli Američané pochytit.¹⁴⁴ Jak argumentuje Ronald Smelser, slova *Czech* a *Czechoslovak* umožňovala odstříhnout se od starých předsudků a stereotypů,¹⁴⁵ je však třeba si uvědomit, že vedle toho na počátku 20. století vyvstal nový termín, který se stal oblíbeným nástrojem nativistů i aktérů interetnických konfliktů z řad samotných přistěhovaleckých minorit.

Závěr

Proces uvědomování americké veřejnosti o českém národě byl v průběhu dlouhého 19. století pomalý. Jistého završení dosáhl teprve v důsledku první světové války. Přirozeně se zde projevoval vliv velké geografické vzdálenosti a početní nevýraznosti českého etnika, což v rámci 19. století ještě umocňovala absence samostatného českého státu a z angloamerického úhlu pohledu rovněž perifernost české kultury. Oproti paralelnímu vytváření mnohem dalekosáhlejšího a rychle se zpřesňujícího obrazu Spojených států v domácím prostředí šlo tudíž o proces značně asymetrický. Vedle neúprosných sociálně-demografických a geografických faktorů jej ovlivnily i další okolnosti. Náležitost českých zemí k habsburské monarchii, automaticky zahrnované do německého prostoru, problematizovala chápání Čechů jako samostatného (slovanského) etnika. I když se lze setkat s pozitivními komentáři, vzhledem k obtížné orientaci Američanů ve spleťtých poměrech střední Evropy české nacio-

144 LC, f. TCP, kart. 13, inv. č. 1, H. G. E. Tomáši Čapkovi, 8. srpna 1921.

145 R. SMELSER, *Czechoslovakia in American Public Consciousness*, s. 290.

nálně-emanipační snahy v rámci mnohonárodnostní říše do značné míry zapadaly. S podobným problémem se v USA nepochybně potýkaly i další malé evropské národy, pozici Čechů však oproti nim navíc komplikoval handicap v podobě mnohovýznamovosti slova *Bohemian*, jímž byli označováni. To vedlo k řadě omylů a k posunutí referenčního rámce jejich pojmenování nežádoucím směrem.

Významnou roli sehrála ve zviditelnění českého etnika v USA tamní krajanská komunita. Její interakce s americkým prostředím přinášela Američanům bezprostřední zkušenost a vzbuzovala případně i bližší zájem. Navíc krajanská Amerika sloužila jako zprostředkovatel a agitátor národního hnutí ve vlasti. Dopady krajanských propagačních akcí byly nicméně až do unikátní situace vyvolané Velkou válkou značně limitované, a tak se české etnikum zviditelňovalo především prostřednictvím kvantitativního zastoupení v jednotlivých částech USA. Regionální úroveň percepce Čechů byla mimořádně rozrůzněná. Teprve dění v letech 1914–1918 dokázalo mobilizovat českou (a slovenskou) propagandu a zároveň přitáhnout pozornost americké společnosti k doposud spíše opomíjeným evropským poměrům, čímž došlo ke značnému kvalitativnímu posunu.

O „jistém završení“ uvědomování Američanů o českém národě, konstatovaném výše, považuji za vhodné hovořit proto, že ani po roce 1918 nebylo jeho reflektování všeobecné. Především od druhé poloviny 19. století je možné sledovat v americkém tisku nárůst informací o situaci v českých zemích a o českém etniku, lze konstatovat jeho rostoucí uznávání americkými institucemi, pronikání jednotlivých Čechů do vyšších pater americké politiky a kultury apod.; v dobovém informačním boomu to ale znamenalo mnohem menší pokrok, než by se mohlo zdát z pouhého výčtu takovýchto dokladů. Ani během první světové války se nepřestáváme setkávat s naprostou neznalostí českého národa. Výsledkem byla situace, kdy se zájemce o českou problematiku mohl relativně snadno dostat k vhodným a poměrně přesným informačním zdrojům, otázkou však zůstává, nakolik na tom měla americká společnost zájem, respektive jak velká její část.

Ani potom, co v důsledku ustavení Československa došlo k upuštění zažitého, nicméně problematičtějšího označení *Bohemian* a jeho postupnému nahrazení slovem *Czech*, na povědomí o existenci českého národa nenavázala fáze v podobě vytvoření specifického národnostního stereotypu, s kterým se setkáváme u Irů, Němců aj. Místo toho existovali Češi ve všeobecném americkém povědomí jako součást širších skupin – imigrantů obecně, „nové imigrace“ z jižní a východní Evropy, případně *Bohunků*, k nimž bylo možné počítat i příslušníky jiných národností.

“What is the Bohemian Nation?”
A Genesis of the Awareness of the Czech Nation
in the United States of America up to the Beginning
of the 20th Century

MAREK VLHA

Contemporary research on the issue of the formation of an image of the Czech nation on the territory of the USA stands in sharp contrast with considerable attention devoted to making the image of the New World and the United States of America. The complexity of this process was a-priori based on the considerable geographical distance separating the two nations; relatively small numbers of the Czech speaking population and the absence of an independent Czech state. Thus, the rise of Czech society in the course of the 19th century mostly remained unknown to the American public and was concealed under the cover of complicated conditions in the Austrian Empire, often understood as German living space. In addition, until the third quarter of the 19th century, Americans considered Austria to be a sort of “terra incognita”, namely one of the centres of European despotism and negatively perceived Catholicism. The key role in increasing public awareness about Czechs was achieved by mass emigration from the Czech lands to the USA, the origins of which go back to the 1850s. It was the immigrants themselves who had a dominant influence on American society in terms of propaganda and agitation (and not merely during World War I). However, above all, they had a permanent impact through their very physical presence in individual regions.

Apart from geographical and demographic factors, the ambivalence of the term “Bohemian” was of considerable importance in the complex process of Americans’ recognizing and understanding the existence and aspirations of the Czech ethnic group. In addition to Czechs as residents of Bohemia, it also embraced Romani persons and persons living an unconventional life, while the two latter terms dominated for a considerable part of the 19th century. This fact led to a number of misconceptions, not merely on the part of Americans but also of the Czech ethnic group itself. This issue was considered highly sensitive by the members of the immigrant community themselves, in particular. Although the community experimented from the very beginning with the use of an unambiguous term to designate members of the Czech nation, it was only after the foundation of the independent

Czechoslovak state that the term “Czech” became widespread. Indeed, it was so even notwithstanding the fact that one can occasionally come across variants of this designation in the American environment far back in the 19th century (for example also as Czekh, Cyech, Chekh, Tchekh, Tscheck).

Until about the mid-19th century there was a minimal awareness of Czechs in American periodical literature and book publishing and it was accompanied by a number of misconceptions. Visits to Bohemia and Moravia occupied a marginal place in American travelogues, simultaneously a general lack of interest corresponded with the low awareness of the Slavic nations as such. Occasional political news about events in the Czech lands were in some cases additionally influenced by the practice of transcribing news from the German press, which frequently espoused anti-Czech views. In this context, a well-informed literary work of Therese Albertine Louise von Jacob Robinson, a Slavic studies scholar of German origin, represents an isolated phenomenon. An increased interest in the Czech environment and its history, especially of the Hussite era and the Reformation can be observed in the American religious press, which also reflected its missionary interests. In the course of the second half of the 19th century the standards of news reporting significantly improved, which mirrored general information boom (telegraph, increase in the numbers of periodicals, etc.) and growing numbers of Czech immigrants.

The degree of attention and the attitudes of numerous American regional newspapers primarily resulted from the quantity and social status of local Czech community. The development in Chicago can be seen as instructive. In connection with rapidly growing settlements of Czechs there, as early as the 1860s the term “Bohemian” came to be primarily linked with Czechs, accompanied by a general awareness of the existence of the Czech ethnic group. Yet, the total strength of the Czech community was not sufficient to lead to the emergence of a specific national stereotype of Czechs in the USA, as was the case with the Germans or the Irish. Instead, they were at first mistakenly included amongst, for example Germans or Poles, and later amongst the broader identity of a „new immigration“, a negatively perceived grouping of Slavonic and South-European non-Protestant immigrants. The period around the turn of the century brought about a derogatory word “Bohunk”, which probably conjoined the term “Bohemian” and “Hunky” (Hungarian). Efforts to record Bohemia as their native country in the American Census and for the American authorities to respect Czech nationality, which was, indeed, achieved as time went by, were integral parts of the efforts to have one’s national identity recognized.

One of the fundamental areas of involvement in public life was participation in politics. In the final quarter of the 19th century, numbers of Czechs holding public offices and administration posts increased, however, the importance of the Czech element nationwide remained small. Repeated proposals to form a unified Czech-American political movement, whose existence would have strengthened the role of the Czech ethnic group within the framework of the USA, were unrealistic. Similarly, repeated efforts to establish a unified organisation promoting Czech interests or publishing an English journal, which would mediate Czech history, culture and political aims to the broader public failed. Prior to World War I, it was only possible to publish a monthly periodical *Bohemian Voice* (1892–1894) in this spirit for a few years. Despite an undoubtedly qualitatively improved and increased awareness of the Czech nation in the USA, it continued to be generally insignificant even until the outbreak of World War I.

Translated by Alena Linhartová

STUDIE

Friedensnobelpreis für Tomáš Masaryk? Ein Intrigenspiel

ALMA HANNIG

ALMA HANNIG: A Nobel Peace Prize for Tomáš Masaryk? An Intrigue

This study deals with the lesser known story of the nomination of Tomáš Masaryk for the Nobel Peace Prize in 1913 and 1914. It covers the following questions: Who nominated Masaryk and for what purpose? What was the official motivation for his nomination? How did the leading circles in Vienna react to the nomination? As Masaryk was one of the harshest critics of the Habsburg Monarchy, especially of its foreign policy, his nomination was extremely controversial. It preoccupied the diplomats and officials during the crisis of the two Balkan Wars when Masaryk tried to play an active role in foreign policy. This article focuses on the analysis of the actions of the Austro-Hungarian Foreign Office and the heir to the throne Francis Ferdinand trying to frustrate his nomination.

Keywords: Nobel Peace Prize, Tomáš Masaryk, Archduke Franz Ferdinand, Austro-Hungarian Foreign Policy, Balkan Wars, South Slavs, diplomacy

Das Jahr 1913 drohte zu einem Skandaljahr in der Habsburgermonarchie zu werden: kaum war die Affäre um das Verschwinden des k.u.k. Konsuls in Pristina, Oskar Prochaska, Ende 1912 überstanden, bahnte sich die nächste politische „Ka-

tastrophe“ an.¹ Während in London die Botschafterkonferenz der Großmächte über die Folgen des Ersten Balkankrieges tagte, richtete Erzherzog Franz Ferdinand Anfang Februar 1913 eine Anfrage an das Außenministerium in Wien, was es im Falle Masaryks Nobelpreisnominierung zu tun gedenke.² Auf diesem Wege erfuhren die Diplomaten am Ballhausplatz erst von der Nominierung des Prager Philosophieprofessors und Abgeordneten im österreichischen Reichsrat, Tomáš Masaryk. Der k.u.k. Gesandte in Stockholm, Graf Maximilian Hadik von Futak, wurde beauftragt, den Wahrheitsgehalt der Nachricht zu recherchieren und im Falle, dass sie korrekt sei, Vorschläge zu unterbreiten, „welche Schritte gegen diese Verleihung unternommen werden könnten“.³ Es mutet seltsam an, dass sich die Spitzen der Habsburgermonarchie einig waren, dass Masaryk, immerhin ein österreichischer Staatsbürger, den prestigeträchtigen Nobelpreis für den Frieden auf keinen Fall erhalten sollte. Warum eigentlich nicht?

Die über hundertjährige Geschichte des Friedensnobelpreises birgt viele Überraschungen im Hinblick auf potentielle Kandidaten sowie die politische und gesellschaftliche Lage ihrer Heimatländer. Trotz einiger Überblicksdarstellungen und einzelner Fallstudien bildet eine systematische, in die politischen Entwicklungen der jeweiligen Zeit eingebettete Untersuchung der Gewinner sowie der Nominierten und Nominierenden ein Desiderat der Forschung.⁴ Hinter vielen Nominierungen stecken nicht nur persönliche und institutionelle, sondern auch

-
- 1 Für die Prochaska-Affäre siehe Richard HALL, *Prochaska Affair*, in: 1914–1918-online. International Encyclopedia of the First World War, http://encyclopedia.1914-1918-online.net/article/prochaska_affair [alle im Folgenden zitierten Internetquellen wurden zuletzt abgerufen am 12. 1. 2015].
  - 2 Siehe Luboš VELEK, *The Nobel Prize for T.G. Masaryk: Epilogue to the „Zagreb Trial“*, in: Magister noster. Sborník statí věnovaných in memoriam prof. PhDr. Jana Havránka, hg. von Michal Svatoš – Luboš Velek – Alice Velková, Prag 2005, S. 525–539, hier S. 525. Vgl. Hoyos an Hadik, 6. 2. 1913, in: Haus-, Hof- und Staatsarchiv Wien, Politisches Archiv I, Kabinett des Ministers, K. 650 [im Folgenden zitiert als HHStA, PA I 650]
  - 3 Hoyos an Hadik, 6. 2. 1913, in: HHStA PA I 650.
  - 4 Siehe Øivind STENERSEN – Ivar LIBÆK – Asle SVEEN, *The Noble Peace Prize. One Hundred Years for Peace*. 2 Bde., Oslo 2001, 2012. Agneta Wallin LEVINOVITZ – Nils RINGERTZ (Hg.), *The Nobel Prize. The First 100 Years*, London 2001. Burton FELDMAN, *The Nobel Prize. A History of Genius, Controversy and Prestige*, New York 2000. Ivar LIBÆK – Asle SVEEN – Øivind STENERSEN, *The Nobel Peace Prize, 1901–1939: The Decision-Making Process*, in: *Peace & Change* 26 (2001), S. 443–487. Karl HOLL – Anne KJELLING (Hg.), *The Nobel Peace Prize and the Laureates. The Meaning and Acceptance of the Nobel Peace Prize in the Prize Winners' Countries*, Frankfurt a. M. u.a. 1994. Thomas SIRGES, *Die deutschen Friedensnobelpreisträger Gustav Stresemann, Ludwig Quidde, Carl von Ossietzky und Willy Brandt*, Frankfurt am Main 2013.

nationale und internationale Interessen, die für die (Nicht-)Verleihung des Preises ausschlaggebend sein können.

Die Geschichte von Masaryks Friedensnobelpreisnominierung ist die eines Intrigenspiels. Sie lässt Rückschlüsse über die Innenpolitik und Diplomatie sowie die strukturellen und institutionellen Besonderheiten der Außenpolitik der späten Habsburgermonarchie zu. In der Historiographie ist sie wenig bekannt.⁵ An die Ergebnisse von Luboš Veleks und Roland Hoffmanns Untersuchungen anknüpfend, wird hier der Versuch unternommen, vor dem Hintergrund der politischen Lage in Europa die Nominierung Tomáš Masaryks und ihre Wahrnehmung von Seiten der außenpolitischen Entscheidungsträger in Wien zu analysieren.⁶ Dabei geht es weniger um seine tatsächlichen Chancen auf die Preisverleihung, sondern um Vorgänge, die sich hinter den Kulissen abspielten, die Rolle der jeweiligen Akteure sowie die Bedeutung der Geschichte im gesamten Kontext der Außenpolitik Österreich-Ungarns vor dem Ersten Weltkrieg.

Der Friedensnobelpreis und das Prozedere der frühen Jahre

In seinem Testament verfügte der 1896 verstorbene schwedische Forscher und Industrielle Alfred Nobel, Preise an diejenigen zu verleihen, die der Menschheit den größten Nutzen erwiesen haben. Seit 1901 wurden jährlich auch „Friedensaktivisten“ ausgezeichnet, die „sich am stärksten für die Verbrüderung der Völker, für die Beseitigung oder Reduktion stehender Armeen und die Abhaltung und Förderung von Friedenskongressen“ engagiert haben.⁷ Dabei sind nicht einzelne Jahres-, sondern Lebensleistungen zu berücksichtigen. Die Interpretationsmöglichkeiten des Friedensengagements und vor allem der „Verbrüderung der Völker“ sind vielfältig und häufig eine Frage der Perspektive.

---

5 Nur wenige Masaryk-Biografien erwähnen die Nobelpreisnominierung: H. Gordon SKILLING, *T. G. Masaryk. Against the Current, 1882–1914*, Basingstoke/London 1994, S. 144. Roman SZPORLUK, *The Political Thought of Thomas G. Masaryk*, New York 1981, S. 123f. Siehe dazu die Anmerkung von VELEK, *Nobel Prize*, S. 525. Der tschechische Wikipediaeintrag über Masaryk erwähnt die Nominierung: http://cs.wikipedia.org/wiki/Tom%C3%A1%C5%A1_Garrigue_Masaryk

6 Roland HOFFMANN, *Zwischen Frieden und Krieg – Einige Bemerkungen über T. G. Masaryks Stellung zur Habsburgermonarchie und zur südslawischen Frage vor dem Ersten Weltkrieg*, in: *Archivalische Zeitschrift* 80 (1997) [=Festschrift Walter Jaroschka zum 65. Geburtstag], S. 195–210.

7 Das norwegische Nobelkomitee, *Der Friedensnobelpreis*, o.O., o.J., S. 3. Vgl. auch die offizielle Internetseite des Friedensnobelpreises, http://nobelpeaceprize.org/en_GB/about_peaceprize/

Der Preis besteht aus einer Medaille, einem Diplom und einem beachtlichen Preisgeld.⁸ Hinzu kommen die öffentliche Aufmerksamkeit und das Prestige, das nicht zuletzt mit der angenommenen politischen Unabhängigkeit, Objektivität und Integrität des Nobelkomitees zusammenhängt.⁹ Dieses fünfköpfige Gremium, das vom norwegischen Parlament (Storting) für jeweils sechs Jahre ernannt wird, entscheidet in geheimen Beratungen über den Gewinner.¹⁰ Vor dem Ersten Weltkrieg waren es zumeist linksliberale Politiker und Friedensaktivisten, die sich größtenteils auch für liberale Kandidaten entschieden. Die meisten Nobelpreisträger waren damals anerkannte Persönlichkeiten aus der organisierten Friedensbewegung, der Kodifizierung des internationalen Rechts sowie der Interparlamentarischen Union.¹¹ Die beiden großen Ausnahmen, der amerikanische Präsident Theodor Roosevelt (1906) sowie sein Außenminister und ehemaliger US-Kriegsminister Elihu Root (1912), die für ihre Arbeit als Vermittler und Krisenschlichter ausgezeichnet wurden, sorgten für Debatten innerhalb der pazifistischen Kreise. Denn als aktive Politiker haben sie weder Krieg noch Rüstungen abgelehnt. Bei der Auszeichnung von Staatsmännern wurde zudem eine Einmischung in die internen Angelegenheiten eines fremden Landes befürchtet.¹² Die bisherige Forschung ist sich allerdings einig, dass der Friedensnobelpreis in den ersten beiden Jahrzehnten weder als Instrument der norwegischen Politik noch als Versuch der Einmischung in die Politik eines anderen Staates benutzt worden war. Die starke Aufmerksamkeit, die der Preis durch die Kontroverse um Roosevelt und Root in der Öffentlichkeit genoss, verhalf ihm letztlich zu seinem internationalen Durchbruch.¹³

---

8 Die aktuelle Summe liegt bei ca. acht Millionen Kronen (ca. 840.000 €). Zur Geschichte der Stiftung sowie zu finanziellen Fragen siehe Birgitta LEMMEL, *The Nobel Foundation: A Century of Growth and Change*, in: Levinovitz – Ringertz (Hg.), *The Nobel Prize*, S. 13–24.

9 Siehe Geir LUNDESTAD, *The Nobel Peace Prize*, in: Levinovitz – Ringertz (Hg.), *The Nobel Prize*, S. 163–187, hier S. 163f. [= *The Nobel Peace Prize, 1901–2000*, in: http://www.nobelprize.org/nobel_prizes/themes/peace/lundestad-review/index.html]

10 Die anderen Nobelpreise werden von schwedischen Institutionen und in Schweden verliehen. Siehe ebda., S. 186.

11 Siehe FELDMAN, *Nobel Prize*, S. 296. Vgl. auch LUNDESTAD, *The Nobel Peace Prize*, S. 165–168.

12 Siehe FELDMAN, *Nobel Prize*, S. 299f. Vgl. SIRGES, *Die deutschen Friedensnobelpreisträger*, S. 21.

13 Siehe Øyvind TØNNESSON, *Controversies and Criticisms*, in: http://www.nobelprize.org/nobel_prizes/themes/peace/controversies/. Insgesamt haben Kontroversen für eine stärkere Wahrnehmung des Preises in der Öffentlichkeit gesorgt. Siehe Geir LUNDESTAD, *Reflections on the Nobel Peace Prize*, in: http://www.nobelprize.org/nobel_prizes/themes/peace/lundestad/index.html.

Vorschläge zur Nominierung können Mitglieder und Berater des Nobelkomitees sowie Mitglieder von Parlamenten, Regierungen und der Kommission des Ständigen Internationalen Friedensbüros ebenso wie frühere Friedensnobelpreisträger, Universitätsprofessoren (Jura, Geschichte und Philosophie), Mitglieder des Institut de Droit International, des Internationalen Gerichtshofs in den Haag und der Interparlamentarischen Union aus allen Ländern einreichen. Sie müssen bis zum 1. Februar zusammen mit einem Begründungsschreiben vorliegen. Sowohl die Anzahl der Kandidaten und Nominatoren als auch die Länge der Begründungsschreiben variiert stark und hat in der Regel keinen großen Einfluss auf die Entscheidung des Komitees. Auch wenn man sich für den Preis nicht bewerben kann, gab es immer wieder Fälle, dass der Nominierte seine Freunde und Kollegen gebeten hatte, ihn vorzuschlagen und sogar selbst das Begründungsschreiben verfasste.¹⁴

Bei der ersten Sitzung des Nobelkomitees wird eine sogenannte Shortlist erstellt. Mehrere Experten, oft norwegische Universitätsprofessoren, werden anschließend mit der Erstellung von Gutachten beauftragt. Sie können darüber hinaus durch persönliche Kontakte zu den Komiteemitgliedern die Entscheidung beeinflussen. Wenn alle Gutachten vorliegen, beginnen die geheimen Beratungen. Meist fällt die Entscheidung erst in der letzten Sitzung Anfang Oktober. Die feierliche Verleihung findet in Oslo in Anwesenheit des Königs am 10. Dezember, dem Todestag von Alfred Nobel, statt.

Zu den Grundprinzipien des Komitees gehört die Geheimhaltung der Namen der Nominierten und Nominierenden.¹⁵ Dennoch wurde und wird in der Öffentlichkeit stets über mögliche Kandidaten diskutiert. Dies können zwar reine Spekulationen von Journalisten sein, aber nicht selten sind es bewusst lancierte Informationen von Seiten der Unterstützer eines Kandidaten. Derartige Werbekampagnen sowie Versuche direkter Beeinflussung der Komiteemitglieder und Gutachter sind bereits für einige Preisträger wissenschaftlich untersucht und nachgewiesen worden.¹⁶ Ausschlaggebend für den Erfolg einer Kandidatur in der frü-

---

14 Für den Fall Norman Angells siehe Louis BISCEGLIA, *The Politics of a Peace Prize*, in: *Journal of Contemporary History* 7 (1972), S. 263–273, hier S. 265f., 270–272. Der Publizist Eduard Loewenthal bat A.H. Fried, ihn für den Nobelpreis zu nominieren. Siehe Petra SCHÖNE-MANN-BEHRENS, „Organisiert die Welt!“ *Leben und Werk des Friedens-Nobelpreisträgers Alfred Hermann Fried (1864–1921)*, Diss. Bremen 2004, S. 70.

15 Diese unterliegen einer fünfzigjährigen Sperrfrist.

16 Siehe BISCEGLIA, *The Politics of a Peace Prize*. Christoph SCHOTTES, *Die Friedensnobelpreiskampagne für Carl von Ossietzky in Schweden*, Oldenburg 1997. SIRGES, *Die deutschen Friedensnobelpreisträger*, S. 99–104, 133–140 und die Gegenkampagne, S. 140–149.

hen Phase des Friedensnobelpreises scheinen norwegische Nominatoren und Unterstützer gewesen zu sein.¹⁷

Die Nominierung Masaryks für den Friedensnobelpreis

Die Entscheidung, Tomáš Masaryk für den Friedensnobelpreis zu nominieren, wurde 1911 getroffen. Die Idee stammte von Edvard Beneš, einem jungen Prager Dozenten und Mitglied der von Masaryk gegründeten Realistenpartei.¹⁸ Die Vorbereitungen für das Jahr 1912 wurden jedoch zugunsten eines anderen Tschechen, des Schriftstellers Jaroslav Vrchlický, auf das nächste Jahr verschoben. Um die Organisation kümmerte sich vornehmlich František Drtina, ein Schüler Masaryks und dessen Nachfolger als Philosophieprofessor an der tschechischen Universität in Prag. Drtina war ebenfalls Abgeordneter im österreichischen Reichsrat von 1907 bis 1911. Auf seine Einladung hin kamen Edvard Beneš, Ernst Kraus, Václav Novotný, Eduard Lederer und Bedřich Odstrčil zu Beratungsgesprächen zusammen. Informiert wurden auch südslawische Politiker und Professoren. Das Begründungsschreiben, welches Drtina und Novotný offiziell in Oslo (damals Kristiania) einreichten, hatten Beneš und Odstrčil verfasst.¹⁹

Da parallel eine weitere Nobelpreisnominierung vorbereitet wurde, ist es unklar, ob alle Unterlagen pünktlich ankamen.²⁰ Zahlreiche Aktivitäten und Beratungen fanden später statt und zwei unterstützende Begründungsschreiben aus Belgrad wurden im April 1913 nach Kristiania geschickt.²¹ Drtina und Novotný bemühten sich um eine erfolgreiche Kampagne für ihren Kandidaten. Sie versuchten, möglichst viele Freunde und Kollegen aus dem Ausland zu mobilisieren.

---

17 Siehe LIBÆK u.a., *Decision-Making Process*, S.476. Im Falle von Alfred Hermann Fried war die Unterstützung des schwedischen Parlamentariers Eduard Wavrinisky und der gesamten schwedischen interparlamentarischen Gruppe ausschlaggebend gewesen. Siehe SCHÖNEMANN-BEHRENS, *Fried*, S. 198.

18 Siehe VELEK, *Nobel Prize*, S. 534f. Vgl. HOFFMANN, *Zwischen Frieden und Krieg*, S. 203f.

19 Beneš und Odstrčil besaßen im Gegensatz zu Drtina und Novotný (Geschichtswissenschaftler) kein Vorschlagsrecht.

20 Josef Machar sollte zur gleichen Zeit für den Literaturnobelpreis nominiert werden. Laut Michl habe das Nobelkomitee Masaryks Nominierung nicht akzeptiert, da sie zu spät angekommen sei. Josef B. MICHL, *Laureatus Laureata. Nositelé Nobelovy ceny za literaturu 1901–1994 a českí kandidáti*, Třebíč 1995, S. 352. Dies ist unwahrscheinlich, da seine Unterlagen evaluiert wurden und auch die später zu behandelnden Aussagen des Gesandten Széchényi dagegen sprechen. Siehe <http://www.nobelprize.org/nomination/archive/show.php?id=7135>

21 Siehe VELEK, *Nobel Prize*, S. 536f. Beneš hat auch eine Schrift zu Werbezwecken veröffentlicht.

Wichtig war vor allem die Entsendung von Arnošt (Ernst) Kraus, einem Germanistikprofessor von der Prager Universität, und dem Schriftsteller Eduard Lederer nach Skandinavien. Sie reisten vom 8. bis 21. Juni 1913 nach Kopenhagen, Stockholm, Kristiania, Göteborg, Uppsala und anderen Orten, um dort einflussreiche Personen aus Kultur und Politik zu treffen und ihnen über Masaryks Arbeit zu berichten. Sie trafen sich sogar mit drei Mitgliedern des Nobelkomitees: Jørgen Løvland (Vorsitzender des Komitees), Hans Jakob Horst und Georg Francis Hagerup.²² Masaryk wurde eingeweiht, er begrüßte die Entscheidung und vermutlich unterstützte er sie auch. Diese Art der Kampagne war keineswegs ungewöhnlich, sondern entsprach der üblichen Vorgehensweise.²³

Als Begründung für die Nominierung wurde Masaryks Einsatz für den Humanismus und Pazifismus sowie für die Ethik genannt. Er habe sich für die Verbesserung der Beziehungen zwischen den Tschechen und Deutschen in- und außerhalb Böhmens eingesetzt. Zudem wurde sein Engagement im Hinblick auf die serbisch-österreichisch-ungarischen Beziehungen betont: „He took active part of the conflict between Austria-Hungary and Serbia in the trial against 53 alleged Serbian traitors in 1908. He fought to defend the Slav peoples against Austrian-Hungarian [sic!] imperialism and in 1912, when a war between the double monarchy [sic!] and Serbia seemed inevitable, he successfully acted as mediator.“²⁴ Die Originalschreiben von Drtina und Novotný werden im Osloer Archiv zurzeit vermisst. Ihr Inhalt lässt sich aber anhand der vorhandenen Unterstützungsschreiben aus Serbien und dem Nachlass von Josef Machar sehr gut rekonstruieren.²⁵ Das Schreiben des Belgrader Juraprofessors Jovan Perić war sehr knapp und richtete sich an Drtina und Novotný. Offenbar schickte Perić es nach Prag und von dort wurde es vermutlich mit weiteren Begründungsschreiben nach Kristiania weitergeschickt. Darin teilte er mit, dass er sich dem Vorschlag anschließen möchte, Ma-

---

22 Der Bericht von der Reise und der dortigen Kampagne befindet sich im Nachlass Novotný im Archiv der tschechischen Akademie der Wissenschaften. Siehe VELEK, *Nobel Prize*, S. 538.

23 BISCEGLIA, *Politics of a Peace Prize*, S. 264–266, 271f.; SCHOTTES *Ossietzky*, S. 11. Vgl. Irwin ABRAMS, *The Nobel Peace Prize and the Laureates*, Boston 1988.

24 Siehe Nomination Database, in: <http://www.nobelprize.org/nomination/archive/show.php?id=7382>

25 Machars Nachlass liegt im Prager Literaturarchiv des tschechischen Literaturmuseums und wurde von Luboš Velek in seiner Studie zitiert. Da sich sein Inhalt mit den Inhalten der Nomination Database deckt, wird hier auf weitere Zitate aus Machars Nachlass verzichtet. Siehe VELEK, *Nobel Prize*, S. 535f.

saryk für seinen politischen und wissenschaftlichen Einsatz für den Frieden mit dem Friedensnobelpreis auszuzeichnen.²⁶

Beim maschinenschriftlichen Begründungsschreiben von Momčilo Ninčić, einem Parlamentsabgeordneten und ebenfalls einem Juraprofessor aus Belgrad, handelte es sich möglicherweise um einen Vordruck, der an alle potentiellen Unterstützer verschickt wurde. Das ursprüngliche Datum (Februar 1913) wurde durchgestrichen und handschriftlich auf April 1913 umgeändert. Ninčićs Unterschrift und seine Berufsbezeichnung sind ebenfalls handschriftlich hinzugefügt worden. Zudem lassen das Erscheinungsbild und der Inhalt auf einen Vordruck schließen. Masaryk sei seit dreißig Jahren ein „propagateur inlassable d'une philosophie humanitaire, l'adversaire résolu de la violence sous toutes ses formes et surtout de la violence internationale par la main armée“.²⁷ Die Basis seines philosophischen Denkens und seiner Arbeit sei „l'Idée d'humanité“, die er auch auf die Geschichte seiner Nation und aller Slawen anwende und deren Umsetzung er für das wahre Ziel des tschechischen Volkes halte. Er habe mit seinen Ideen einen großen Einfluss auf alle Slawen, „allen voran die jungen Generationen, die in Prag studieren“²⁸. Diese Begründung erscheint durchaus problematisch, da sie indirekt suggeriert, dass Masaryk ein tschechischer Nationalist gewesen sei, der alle Slawen in diesem Sinne beeinflusst habe. Dies als Friedenseinsatz zu deklarieren, ist eine besondere Form der Auslegung des Friedensbegriffs.

Wesentlich ausführlicher geht das Begründungsschreiben auf Masaryks außenpolitische Aktivitäten ein, so dass davon ausgegangen werden kann, dass diese auch den Kern der Begründung bilden sollten. Masaryk habe während der Annexionskrise und des drohenden Konfliktes zwischen Serbien und Österreich-Ungarn dem internationalen Frieden „große Dienste“ erwiesen. Mit seinem mutigen Einsatz gegen die „Intrigen der ungeschickten Diplomaten“ während der Agramer und Friedjung-Prozesse und durch die Aufdeckung der „schändlichen Mittel derer sich manche Diplomaten bedienten, um die beiden benachbarten Staaten in einen Krieg zu verwickeln“, habe er einen „terrain plus propice“ für die künftigen österrei-

---

26 Jovan Perić (Jivoïn Péritch) an das Nobelkomitee/Drtina und Novotný, 3. 4. 1913, in: Archives of the Norwegian Nobel Institute, Oslo [künftig zitiert als: Nobel Archives], 1913/33. Ich danke ganz herzlich dem Leiter des Archivs des Nobelinstituts in Oslo, Herrn Asle Toje, für zahlreiche Informationen und den unkomplizierten Zugang zu den Akten.

27 Momčilo Ninčić (Momtchilo Nintchitch) an das Nobelkomitee, April 1913, in: Nobel Archives, 1913/33.

28 Ebd. In der Nomination Database wird Masaryk tatsächlich als „Czech nationalist“ geführt.

chisch-ungarisch-serbischen Beziehungen vorbereitet.²⁹ Der weitere Text des Begründungsschreibens fuhr mit der Kritik an der österreichisch-ungarischen Außenpolitik fort: Masaryk habe dem Frieden seinen größten Dienst 1912 erwiesen, als er sein Möglichstes tat, „pour calmer les esprits de ceux en Autriche qui voulaient à tout prix provoquer la guerre contre la Serbie“. Mit seinen Interventionen im österreichischen Parlament und in der serbischen Öffentlichkeit habe Masaryk zur Beruhigung der Lage beigetragen. Auf sein Anraten hin hätten die serbischen Politiker ihre Forderungen gemäßigt und somit eine militärische Intervention Österreichs unmöglich gemacht. Masaryks Rolle bei dieser „Vermittlungsaktion“ wurde interessanterweise als „chargé d’une mission par le chef du gouvernement serbe“ bezeichnet.³⁰

Dieses Begründungsschreiben wirkt aufgrund seiner grundsätzlichen Verurteilung der österreichisch-ungarischen Politik wie eine Provokation und weniger wie eine Begründung der pazifistischen Tätigkeit eines Nobelpreiskandidaten. Aufgrund der Tatsache, dass sich das Nobelkomitee aus allen innen- und außenpolitischen Krisen heraushielt, stellt sich die Frage, ob die Formulierungen und die getroffenen Aussagen bewusst gewählt oder aus Unwissenheit um die Neutralität des Komitees erfolgt sind. Luboš Velek stellte in seiner Studie fest, dass „only a naive observer“³¹ annehmen konnte, dass es sich bei der Nominierung Masaryks um einen Versuch handelte, lediglich Anerkennung für seinen Friedenseinsatz zu sichern. Auffällig ist, dass alle tschechischen Unterstützer der Prager Kampagne gleichzeitig auch Mitglieder oder zumindest Anhänger der Realistenpartei waren. Möglicherweise ging es ihnen vielmehr um die Anerkennung von Masaryks Verdiensten als tschechischen Politiker, seinen Einsatz für die Freiheit, Demokratie und Menschenrechte sowie um eine „politische Demonstration der Realisten“³². Vor allem sollten die österreichisch-ungarische Außenpolitik und ihre konservativen Vertreter scheinbar desavouiert werden.

Wie sind die Inhalte der offiziellen Begründung nun zu verstehen? Gab es ein aktives Engagement Masaryks in der Friedensbewegung? Wie hat er sich für die Verbesserung der Beziehungen zwischen den Deutschen und Tschechen eingesetzt? Welche Rolle spielte er bei den erwähnten außenpolitischen Ereignissen der Jahre 1908 bis 1912?

---

29 Ebda.

30 Ebda.

31 VELEK, *Nobel Prize*, S. 533.

32 Ebda., S. 535. Da die ersten Überlegungen für die Nominierung von 1911 waren, ist davon auszugehen, dass es für Masaryk „a triumphant end to his conflict with Aehrenthal“ sein sollte. Siehe ebda., S. 534.

Über Masaryks Engagement innerhalb der österreichischen Friedensbewegung ist wenig bekannt. Er hat zwar dort Vorträge gehalten, aber es ist nicht einmal klar, ob er Mitglied einer Friedensgesellschaft war.³³ In der „Friedens-Warte“, dem Hauptorgan der deutschsprachigen Friedensbewegung, lassen sich für den untersuchten Zeitraum keine Beiträge von Masaryk finden. Weitere Stichproben in den Nachlässen der beiden prominentesten österreichischen Friedensaktivisten, Bertha von Suttner und Alfred Hermann Fried, ergaben ebenso wenig Aufklärung über Masaryks Friedensarbeit. Er wurde weder in den Korrespondenzen noch im Tagebuch von Bertha von Suttner erwähnt.³⁴ Fest steht, dass die Bedeutung seiner pazifistischen Arbeit mit derjenigen Suttners oder Frieds nicht zu vergleichen war.

Tomáš Masaryk gehörte sicherlich auch nicht zu den prominentesten oder erfolgreichsten Persönlichkeiten des deutsch-tschechischen Ausgleichs in Böhmen.³⁵ Allein die Tatsache, dass er nicht im böhmischen Landtag war, schränkte seine Möglichkeiten der Mitwirkung bei den Ausgleichsverhandlungen ein. Masaryks Interesse für die Slawen allgemein und die Südslawen im Besonderen war eine der großen Konstanten in seinem wissenschaftlichen und politischen Leben. Bereits 1892 unternahm er eine Reise durch Kroatien, Bosnien und die Herzegowina und setzte sich kritisch mit der dortigen k.u.k. Verwaltung auseinander. Er knüpfte Kontakte mit bedeutenden südslawischen Intellektuellen und Politikern. Im Rahmen seiner Universitätstätigkeit unterrichtete er zahlreiche kroatische und serbische Studenten in Prag und wurde deren „Mentor von prägendem Einfluß“³⁶. Als Reichsratsabgeordneter in Wien machte Masaryk seit 1907 einige

---

33 Sein letzter Vortrag dort war am 27. 11. 1913 in Wien. Siehe *Friedens-Warte*, Dezember 1913, S. 468.

34 Siehe Nachlässe von Suttner und Fried im Archiv der United Nations Office in Geneva Library, <http://biblio-archiv.unog.ch/detail.aspx?id=351>. Für Suttner siehe Brigitte HAMANN, *Bertha von Suttner. Kämpferin für den Frieden*, Wien 2013. Für Fried siehe SCHÖNEMANN-BEHRENS, *Fried*.

35 Siehe Jaroslav OPAT, *Czechs, Austrians, Germans and T.G. Masaryk*, in: *Historica* 2/32 (1995), S. 155–193.

36 Roland J. HOFFMANN, *T.G. Masaryk und die tschechische Frage. Nationale Ideologie und politische Tätigkeit bis zum Scheitern des deutsch-tschechischen Ausgleichsversuchs vom Februar 1909*, München 1988, S. 166. Siehe auch Arnold SUPPAN: *Bildungspolitische Emanzipation und gesellschaftliche Modernisierung. Die südslawischen Studenten an der tschechischen Universität Prag um die Jahrhundertwende und der Einfluß Professor Masaryks*, in: Richard G. Plaschka – Karlheinz Mack (Hg.), *Wegenetz europäischen Geistes. Wissenschaftszentren und geistige Wechselbeziehungen zwischen Mittel- und Südosteuropa vom Ende des 18. Jahrhunderts bis zum Ersten Weltkrieg*, Wien 1983, S. 303–325. Vgl. auch Paul MILIUKOV, *Masaryk*, in: *Foreign Affairs*, April 1930 (<http://www.foreignaffairs.com/articles/69061/paul-miliukov/masaryk>).

Unregelmäßigkeiten, Skandale und Ungerechtigkeiten im Parlament und in der Öffentlichkeit publik. Auch wenn er eine „Randfigur“, ein „Außenseiter“ und „Einzelgänger“³⁷ in der österreichisch-ungarischen Politik war, wurde der Prager Professor zunehmend als ein gefährlicher Kritiker und Gegner der Regierung wahrgenommen. Dies soll jedoch nicht darüber hinwegtäuschen, dass Tomáš Masaryk nach wie vor an die Reichseinheit, einen Ausgleich zwischen den Tschechen und Deutschen und die Zukunftsfähigkeit der Donaumonarchie glaubte. Seine parlamentarische Tätigkeit war durch eine „undoktrinäre Einstellung zur nationalen Frage“³⁸ gekennzeichnet und er schien für „eine Vermittlerrolle zwischen den Nationalitäten“³⁹ prädestiniert. Ihm schwebte eine „gemeinsame slawenfreundliche Politik“⁴⁰ der Deutschen und Tschechen auf dem Balkan vor, deren Realisierung ihm erst ab 1908/1909 zunehmend unmöglich erschien und die letztlich zu seiner Entfremdung von der Donaumonarchie und dem Haus Habsburg führte.⁴¹ Masaryk kritisierte die österreichisch-ungarische Außenpolitik allgemein wegen der dominanten Rolle des Monarchen, der aristokratisch geprägten Diplomatie und wegen ihres Vertrauens auf das Militär. Er plädierte für Reformen und eine demokratische Kontrolle der Diplomatie.⁴²

Die Wiener Außenpolitik konzentrierte sich in den letzten Jahrzehnten vor dem Ersten Weltkrieg im Wesentlichen auf den Balkan, wo sie zunehmend in Interessengegensätze zu Russland und Serbien geriet. Seit dem blutigen Thronwechsel in Belgrad 1903 verschlechterten sich die Beziehungen zwischen der Donaumonarchie und dem Nachbarstaat, welcher spätestens seit der Annexionskrise 1908/1909 Ansprüche auf die südslawischen Gebiete der Habsburgermonarchie

---

37 HOFFMANN, *Masaryk und die tschechische Frage*, S. 22. Vgl. SKILLING, *Masaryk*, S. 59.

38 Regina WONISCH, *Tschechische Parteien in Wien*, in: Maria Mesner u.a. (Hg.), *Parteien und Gesellschaft im Ersten Weltkrieg. Das Beispiel Österreich-Ungarn*, Wien/Köln/Weimar 2014, S. 129–145, hier S. 140.

39 HOFFMANN, *Masaryk und die tschechische Frage*, S. 410.

40 *Ebda.*, S. 345. Masaryk geriet deshalb bei seinen Landsleuten häufiger unter den Verdacht, ein opportunistischer und germanophiler Tscheche zu sein. Siehe *ebda.*, S. 410.

41 Siehe Rudolf SIEGHART, *Die letzten Jahrzehnte einer Grossmacht. Menschen, Völker, Probleme des Habsburger-Reichs*, Berlin 1932, S. 329.

42 Siehe SKILLING, *Masaryk*, S. 129–146, 166f., 176. Vgl. Stenographische Protokolle der Delegation des Reichsrates [im Folgenden zitiert als StPrDel], 26. 5. 1913, S. 7328 [<http://alex.onb.ac.at/cgi-content/alex?aid=spa&datum=0021&page=8646&size=45>]. Als er noch Gymnasiast war, wollte Masaryk Diplomat werden, bis ihm bewusst wurde, dass in der Habsburgermonarchie fast ausschließlich Adelige Diplomaten waren. Siehe Karel ČAPEK, *Gespräche mit T.G. Masaryk*, München 1969, S. 54.

anmeldete.⁴³ Wien hatte durch die Annexion Bosniens und der Herzegowina eine europäische Krise ausgelöst, welche aufgrund der deutschen „Nibelungentreue“ und der russischen Schwäche nach der Niederlage im russisch-japanischen Krieg einen friedlichen Ausgang nahm und einen scheinbaren Sieg Österreich-Ungarns darstellte.⁴⁴ Die Folgen waren allerdings eine Demütigung des Zarenreichs und der serbische Hass gegen die Donaumonarchie.⁴⁵

Tomáš Masaryk verurteilte die Annexion und datierte rückblickend seinen Bruch mit der Monarchie und den Beginn seines Kampfes gegen den Vielvölkerstaat auf das Frühjahr 1909⁴⁶. Dies hing vor allem mit der sogenannten Friedjung-Affäre und dem Agramer Hochverratsprozess zusammen.⁴⁷ Der Historiker Heinrich Friedjung, der mit dem Außenminister Aloys Lexa von Aehrenthal eng verbunden war, ließ sich während der Annexionskrise zu einer historischen Rechtfertigung der österreichisch-ungarischen Balkanpolitik verleiten. Noch kurz davor veröffentlichte der Chefredakteur der „Reichspost“, Friedrich Funder, ebenfalls eine Begründung der Notwendigkeit der Annexion. Beide glaubten, mit dem ihnen zugespielten Material, eine serbisch-kroatische Verschwörung zwischen Agram und Belgrad gleichzeitig aufgedeckt zu haben. Bei dem Material, das Friedjung vom Außenministerium und Funder von der Militärkanzlei des Thronfolgers erhielt, handelte es sich jedoch um gefälschte Dokumente.⁴⁸ Im „Friedjung-Prozess“ verklagten die der Verschwörung beschuldigten Politiker den Historiker Friedjung wegen Ehrverletzung. Die Verhandlungen, bei denen Funder lediglich als Zeuge vorgeladen war, fanden in Wien statt. Masaryk unterstützte die Kläger, meldete sich als Zeuge, enthüllte die Dokumente als Fälschungen und beschuldigte sogar die k.u.k. Gesandtschaft, diese in Auftrag gegeben oder gar selbst angefertigt zu

---

43 Siehe Holm SUNDHAUSSEN, *Geschichte Serbiens, 19.–21. Jahrhundert*, Wien/Köln/Weimar 2007, S. 211.

44 Siehe Aleš SKŘIVAN, *Schwierige Partner. Deutschland und Österreich-Ungarn in der europäischen Politik der Jahre 1906–1914*, Hamburg 1999, S. 76–196.

45 Siehe SUNDHAUSSEN, *Geschichte Serbiens*, S. 211. Vgl. auch Bericht des Gesandten Forgách aus Belgrad, 3. 4. 1909, in: *Österreich-Ungarns Außenpolitik von der Bosnischen Krise 1908 bis zum Kriegsausbruch 1914*, Wien/Leipzig 1930 (=ÖUA), Bd. 2, Nr. 1447, S. 239.

46 Siehe HOFFMANN, *Masaryk und die tschechische Frage*, S. 447. Vgl. Emil LUDWIG, *Gespräche mit Masaryk. Denker und Staatsmann*, Amsterdam 1935, S. 130.

47 Siehe T.G. MASARYK, *Vasic, Forgách, Aehrenthal. Einiges Material zur Charakteristik unserer Diplomatie*, Prag 1911 und DERS., *Der Agramer Hochverratsprozeß und die Annexion von Bosnien und Herzegowina*, Wien ²1909.

48 Siehe Friedrich FUNDER, *Vom Gestern ins Heute. Aus dem Kaiserreich in die Republik*, Wien 1952, S. 442–444. Hedwig PFARRHOFER, *Friedrich Funder. Ein Mann zwischen Gestern und Morgen*, Graz/Wien/Köln 1978, S. 66.

haben. Deren Leiter, Graf János Forgách, geriet in Misskredit und wurde trotz Rückendeckung Aehrenthals zur Beruhigung der Lage 1911 nach Dresden versetzt. Der Prozess gegen Friedjung wurde eingestellt.⁴⁹

In Agram fand ein Hochverratsprozess gegen 53 Personen statt, die wegen Verschwörung und großserbischer Agitation angeklagt waren. Erneut wurde Masaryk aktiv, er fuhr nach Agram, verfolgte die Gerichtsverhandlungen und klärte anschließend das Parlament in Wien über die Hintergründe auf. Die Angeklagten wurden freigelassen. Während Masaryks Beliebtheit bei den Südslawen, allen voran Serben, stieg, war der Ausgang der beiden Prozesse für die Glaubwürdigkeit und das Ansehen der Donaumonarchie fatal: das Außenministerium, die Justiz und die Presse wurden vor der ganzen Welt blamiert.⁵⁰ Friedrich Funder hat mit seiner Aussage, dass dieser Prozess „[b]is in die Tragödie von Sarajewo [...] seine Schatten geworfen“⁵¹ habe, keineswegs übertrieben. Diese beiden „moralischen Schlachten“, die die Monarchie verloren hatte, haben einen „general protest all over Europe“⁵² hervorgerufen und wurden bei nachfolgenden Krisen von den Ententemächten stets in Erinnerung gerufen als Beweis für die ungerechte Behandlung des serbischen Volkes von Seiten der Habsburgermonarchie.

Die beiden Prozesse werden in den meisten Masaryk-Biografien als die entscheidende Zäsur genannt. Einerseits steigerten sie seinen Bekanntheits- und Beliebtheitsgrad unter einigen (slawischen) Gruppierungen, andererseits war sein Vertrauen in die Habsburgermonarchie und ihre Rechtsstaatlichkeit auf einem Tiefpunkt angelangt.⁵³ Der russische Politiker und Historiker, Pawel Miljukow, resümierte rückblickend über Masaryks Rolle bei den Prozessen: „every Slav thus

---

49 Siehe Arnold SUPPAN, *Masaryk and the Trials for High Treason against South Slavs in 1909*, in: Stanley B. Winters (Hg.), *T. G. Masaryk (1850–1937)*, Bd. 1: Thinker and Politician, New York 1990, S. 210–223. Friedrich WÜRTHLE, *Die Spur führt nach Belgrad. Die Hintergründe des Dramas von Sarajevo 1914*, Wien/München/Zürich 1975, S. 148–192. Vgl. ČAPEK, *Masaryk*, S. 130f., 133.

50 Siehe Edward Polson NEWMAN, *Masaryk*, London/Dublin 1960, S. 66–73. Arnold SUPPAN, *Großserbische Propaganda und Agramer Hochverratsprozess*, in: Vasa Čubrilović (Hg.), *Velike sile i Srbija pred prvi svetski rat*, Belgrad 1976, S. 629–648.

51 FUNDER, *Vom Gestern ins Heute*, S. 444.

52 Luigi ALBERTINI, *The Origins of the War of 1914*, Bd. 1, London/New York/Toronto 1952, S. 300. Vgl. R.W.SETON-WATSON, *Die südslawische Frage im Habsburger Reich*, Berlin 1913, S. 356.

53 Laut Roland Hoffmann befürchtete Masaryk vor allem, dass die Tschechen aufgrund der Entfremdung zwischen Wien auf der einen und Paris und St. Petersburg auf der anderen Seite, in eine schwierige Situation geraten würden. Siehe HOFFMANN, *Masaryk und die tschechische Frage*, S. 445.

knew on which side Masaryk was to be found in the coming conflict between Serbia and Austria-Hungary.“⁵⁴

Die Angriffe des tschechischen Professors auf die „schändliche Diplomatie“ Aehrenthals und dessen „stümperhaft[e]“ Außenpolitik hörten nach den beiden Prozessen nicht auf.⁵⁵ Masaryk warf dem Außenminister die Verschlechterung der Beziehungen zu Serbien sowie einen unfairen Umgang mit den Südslawen innerhalb der Monarchie vor und beschuldigte ihn öffentlich (vor den Delegationen), von allen Fälschungen gewusst zu haben. Später äußerte er in einer Parlamentsrede sogar die Vermutung, dass Kaiser Franz Joseph, der Thronfolger sowie der österreichische Ministerpräsident von den „Fälschungen des Außenministeriums“⁵⁶ gewusst und diese gedeckt hätten.

Aehrenthal, der sich nach der Beilegung der Krise um Zurückhaltung, Sicherung des Status quo und Verbesserung der Beziehungen zu Serbien und Russland bemühte, warf Masaryk umgekehrt vor, die bereits beruhigte öffentliche Meinung in Serbien gegen die Monarchie aufzuwiegeln.⁵⁷ Er versuchte, Parlamentarier zu finden, die Masaryks Handeln bei einer der nächsten Debatten öffentlich kritisieren und ihn diskreditieren würden. Der österreichische Politiker Josef Redlich zeigte Verständnis für Aehrenthal: „Gegenwärtig ist das Verhalten Masaryks völlig unbegreiflich. Durch seine fanatische ‚Wahrheitssuche‘ bereitet er der vor aller Welt klaren Politik der Monarchie, mit Serbien in ein freundschaftliches Verhältnis zu kommen, Schwierigkeiten.“⁵⁸

Auch wenn Masaryk später erzählte, dass er ungern und stets mit Lampenfieber seine öffentlichen Auftritte absolvierte, sorgte er mit seinen Reden vor dem Reichsrat und den Delegationen für viel Aufsehen.⁵⁹ Nach dem Wechsel an der Spitze des Außenministeriums setzte er im Jahr 1912 seine Kritik an der von ihm als „verbrecherisch“⁶⁰ bezeichneten Balkanpolitik der Regierung fort und warf ihr Hilflosigkeit und Ignoranz in der österreich-ungarischen Innen- und Außenpolitik

---

54 MILIUKOV, *Masaryk*.

55 So kennzeichnete Masaryk die Diplomatie Aehrenthals nach dem Krieg. Tomáš MASARYK, *Das neue Europa. Der slawische Standpunkt*, Osnabrück 1976 [Nachdruck von 1922], S. 115.

56 WÜRTHLE, *Die Spur führt nach Belgrad*. Vgl. SETON-WATSON, *Die südslawische Frage*, S. 345–355.

57 Siehe Fritz FELLNER – Doris A. CORRADINI (Hg.), *Schicksalsjahre Österreichs. Die Erinnerungen und Tagebücher Josef Redlichs 1869–1936*, Bd. 1: 1869–1914, Wien/Köln/Weimar 2011 [im Folgenden zitiert als REDLICH, *Tagebuch*], 19. 11. 1910, S. 337.

58 REDLICH, *Tagebuch*, 20. 12. 1910, S. 343.

59 Siehe ČAPEK, *Masaryk*, S. 120.

60 SKILLING, *Masaryk*, S. 167.

vor. Aehrenthal war nach schwerer Krankheit im Februar 1912 verstorben. Graf Leopold Berchtold, sein ehemaliger Mitarbeiter und Botschafter in St. Petersburg, wurde sein Nachfolger. Berchtold stand sowohl für die personelle als auch außenpolitische Kontinuität am Ballhausplatz. Im Sommer 1912 bekannte er sich zu einer „konservativen Politik am Balkan“⁶¹. Nach dem Angriff des Balkanbundes auf das Osmanische Reich im Oktober 1912 entschied sich der Außenminister in Absprache mit Kaiser Franz Joseph und Erzherzog Franz Ferdinand gegen eine Einmischung in den Konflikt. Die schnellen Erfolge der Balkanstaaten und vor allem das Vordringen Serbiens bis an die Adria überraschten alle Großmächte und lösten in Wien eine Diskussion über die künftige Balkanpolitik aus. Nach intensiven Beratungen zeigte man sich am Ballhausplatz bereit, Gebietserweiterungen der Balkanstaaten zu akzeptieren, wenn diese im Gegenzug der Habsburgermonarchie auf wirtschaftlichem Gebiet entgegenkommen würden. Inakzeptabel erschien dagegen die „Festsetzung“ Serbiens oder einer Großmacht an der östlichen Küste Adrias. Um dies zu verhindern, plädierte das Außenministerium für die Gründung eines albanischen Staates.⁶²

Am 5. November verteidigte Berchtold vor den Delegationen seine Außenpolitik und erklärte, dass Österreich-Ungarn bereit sei, die neue Situation auf dem Balkan anzuerkennen sowie freundschaftliche Beziehungen zu den Balkanstaaten zu pflegen.⁶³ Die tschechischen Abgeordneten, allen voran Professor Masaryk, stellten Berchtolds Interesse an einer Verständigung mit Serbien in Frage.⁶⁴ Noch vor dem Beginn der Delegationen entsandte der Außenminister den österreichischen Politiker und Balkankenner, Joseph Redlich, nach Belgrad, um die Chancen einer Zollunion mit Serbien auszuloten.⁶⁵ Nachdem Redlich bei den Vorgesprächen mit Berchtold den Abgeordneten Masaryk wegen dessen Beliebtheit in Serbien als möglichen Emissär vorgeschlagen, dann aber für das konkrete Vorhaben für „ganz ungeeignet“⁶⁶ erklärt hatte, bat er den tschechischen Professor dennoch um „Einführungsbriefe“ an Pašić und Marković. Nach seiner Rückkehr aus Belgrad traf

---

61 Erlass nach London, 20. 7. 1912, in: ÖUA 4, Nr. 3633, S. 285.

62 Siehe Protokolle über die zwischen 25. und 30. 10. 1912 im Ministerium des Äußern abgehaltenen Konferenzen, in: ÖUA 4, Nr. 4170, S. 698–702.

63 Siehe StPrDel, 5. 11. 1912, S. 1f. [<http://alex.onb.ac.at/cgi-content/alex?aid=spd&datum=0047&size=45&page=28>].

64 Siehe SKŘIVAN, *Schwierige Partner*, S. 286.

65 Siehe REDLICH, *Tagebuch*, 4.–6. 11. 1912, S. 496–507.

66 Ebda., 2. 11. 1912, S. 492–496, hier S. 493.

sich Redlich auch mit Masaryk.⁶⁷ Der fehlende Erfolg der Redlich-Mission, die gespannte Lage zwischen Serbien und Österreich-Ungarn sowie die russischen Truppenerhöhungen und -verschiebungen an der österreichisch-ungarisch-russischen Grenze führten zu einem Stimmungsumschwung in Wien. Mit Unterstützung des Thronfolgers setzten sich die Militärs mit ihrer Forderung nach einem Krieg zunehmend durch, während Kaiser Franz Joseph und sein Außenminister nach wie vor die Möglichkeiten einer friedlichen Lösung sondierten.⁶⁸

Wie bereits bei den vorherigen Krisen wollte sich Masaryk auch dieses Mal ein eigenes Bild von der Situation machen und reiste deshalb Mitte November auf eigene Faust, ohne jeglichen offiziellen Auftrag, nach Serbien und traf sich mit den dortigen Politikern.⁶⁹ Zu diesem Zeitpunkt rechnete Belgrad mit Unterstützung der Ententemächte, allen voran Russlands, und reagierte deshalb eher zurückhaltend.⁷⁰ Nach seiner Rückkehr aus Belgrad empfahl Masaryk, die Serben nicht am Erwerb eines Adriahafens zu hindern.⁷¹ Er attestierte der k.u.k. Diplomatie Inkonsistenz in der Innen- und Außenpolitik, da ausgerechnet der Vielvölkerstaat Österreich-Ungarn das Nationalitätsprinzip bei Albanien durchsetzen wollte.⁷² Damals spitzte sich die Lage zwischen Serbien und Österreich-Ungarn wegen des Schicksals vom k.u.k. Konsul in Prizren, Oskar Prochaska, zu. Nach der Eroberung Prizrens durch die serbische Armee wurde Prochaska beschuldigt, auf serbische Soldaten geschossen zu haben. So wie diese Behauptung unwahr war, erwiesen sich seine Entführung und Misshandlung ebenfalls als unwahr. Diese Affäre brachte dem Wiener Außenministerium, wie von Masaryk vorhergesagt, eine erneute „Blamage“⁷³ ein, da der Ballhausplatz zu spät bekanntgab, dass es dem Konsul gut gehe und damit die Situation unnötig verschärfte.

---

67 Siehe ebda., 10. 11. 1912, S. 507f.

68 Siehe Alma HANNIG, *Die Balkanpolitik Österreich-Ungarns vor 1914*, in: Jürgen Angelow (Hg.), *Der Erste Weltkrieg auf dem Balkan. Perspektiven der Forschung*, Berlin 2011, S. 35–56, hier S. 41–45.

69 Telegramm aus Belgrad, 15. 11. 1912, in: ÖUA 4, Nr. 4436, S. 883.

70 Siehe Franz-Josef KOS, *Die politischen und wirtschaftlichen Interessen Österreich-Ungarns und Deutschlands in Südosteuropa 1912/13. Die Adriaahafen-, die Saloniki- und die Kavallafrage*, Wien/Köln/Weimar 1996, S. 100.

71 Siehe Joseph M. BAERNREITHER, *Fragmente eines politischen Tagebuches. Die südslawische Frage und Österreich-Ungarn vor dem Weltkrieg*, Berlin 1928, S. 182–184.

72 Siehe StPrDel, 19. 11. 1912, S. 181 [<http://alex.onb.ac.at/cgi-content/alex?aid=spd&datum=0047&page=209&size=45>]. Auch in der Sitzung vom 16. 11. 1912 sprach er sich gegen die Anwendung des Nationalitätsprinzips auf dem Balkan aus. Siehe ebda., S. 53.

73 REDLICH, *Tagebuch*, 26. 11. 1912, S. 514f., hier 515. Zur Prochaska-Affäre siehe Robert KANN, *Die Prochaska-Affäre vom Herbst 1912: zwischen kaltem und heissem Krieg*, Wien 1977.

Anfang Dezember 1912 fuhr der tschechische Politiker erneut nach Belgrad. Über sein Gespräch mit dem serbischen Ministerpräsidenten Pašić berichtete er dem österreichisch-ungarischen Außenminister am 12. Dezember. Dieses Mal habe ihm Pašić „als Privatmann“ Angebote unterbreitet, die er nach Wien übermitteln sollte: Pašić stellte der Donaumonarchie eine engere wirtschaftliche Zusammenarbeit für das Jahr 1917 in Aussicht, wenn Serbien im Gegenzug einen Adria-hafen bekommen würde.⁷⁴ Dieser würde niemals als Kriegshafen benutzt oder einer anderen Macht als Flottenstützpunkt zur Verfügung gestellt. Der serbische Ministerpräsident habe sich angeboten, nach Wien zu kommen und eine offizielle Bitte vorzubringen. Berchtold dankte Masaryk für seine Mitteilungen, lehnte aber das Angebot – „für Masaryk ganz unbegreiflicherweise“⁷⁵ – ab. Nicht nur wegen des serbischen Hafens sei es ihm unmöglich darauf einzugehen, sondern vielmehr wegen der bereits erfolgten Gespräche mit den anderen Großmächten und der bevorstehenden Botschafterréunion in London.⁷⁶ Berchtolds Biograf Hugo Hantsch fand die Reaktion des Außenministers „sehr verständlich“: Pašić versprach sein Entgegenkommen erst in fünf Jahren, während die Monarchie „den Preis dafür [...] sofort bezahlen [sollte]“. Zudem handelte es sich beim serbischen Regierungschef um einen „wenig vertrauenswürdigen Partner“⁷⁷. Manche Politiker und Publizisten bezogen Berchtolds Ablehnung weder auf das unzureichende Angebot noch auf die Glaubwürdigkeit Pašićs, sondern auf die Person des Vermittlers. Finanzminister Leon Biliński beschrieb die erste Begegnung mit dem „bekannten Wissenschaftler“ Masaryk in seinen Erinnerungen: Dieser sei zu ihm gekommen, um sich über Außenminister Berchtold zu beschweren. Biliński hielt zwar Masaryk für einen „exzentrischen Menschen“, fand aber die Entscheidung des „unglückliche[n]“ Berchtold, Pašićs Angebot abzulehnen, falsch. Der Außenminister habe geglaubt, dass Masaryk seine Vermittlungen angeboten habe, nur weil er sich eine „Provision verdienen wollte“!⁷⁸ Die gleiche Interpretation lieferte der bekannte Journalist

---

74 Siehe Tagesbericht über einen Besuch des Abgeordneten Professor Masaryk, 12. 12. 1912, in: ÖUA 5, Nr. 4893, S. 107f.

75 REDLICH, *Tagebuch*, 23. 12. 1912, S. 521. Vgl. BAERNREITHER, *Fragmente*, S. 183f., 251.

76 Siehe Tagesbericht über einen Besuch des Abgeordneten Professor Masaryk, 12. 12. 1912, in: ÖUA 5, Nr. 4893, S. 107f., hier S. 108.

77 Hugo HANTSCH, *Leopold Graf Berchtold, Grandseigneur und Staatsmann*, Bd. 1, Graz/Wien/Köln 1963, S. 369–371, hier S. 371.

78 Siehe Leon BILIŃSKI, *Wspomnienia i dokumenty 1846–1919*, Bd. 1: 1846–1914, Warschau 1924, S. 257.

Heinrich Kanner.⁷⁹ Der Historiker Roland Hoffmann nahm fälschlicherweise an, dass Außenminister Berchtold das Vermittlungsangebot Masaryks nicht angenommen habe, weil Franz Ferdinand wegen der Nobelpreisnominierung bereits interveniert hätte.⁸⁰ Dagegen spricht jedoch die Tatsache, dass der Thronfolger erst Anfang 1913 von der Nominierung erfahren und anschließend Berchtold in Kenntnis gesetzt hatte.

Vorstellbar ist in der Tat, dass Berchtold prinzipiell Masaryk als Vermittler wegen seiner Rolle während und nach der Annexionskrise sowie wegen seines Verhältnisses zu Aehrenthal abgelehnt hatte.⁸¹ Immerhin verband Berchtold und Aehrenthal eine langjährige und gute Zusammenarbeit ebenso wie ein loyales, freundschaftliches Verhältnis. Ausschlaggebender für seine Entscheidung dürften jedoch realpolitische Gründe gewesen sein: Der Ballhausplatz hatte beschlossen, einen serbischen Hafen sogar unter Anwendung der ultima ratio zu verhindern und Russland signalisierte inzwischen, dass es serbische Ansprüche nicht unter allen Umständen unterstützen würde.⁸² Zudem schalteten sich die anderen Großmächte, allen voran Deutschland und Großbritannien ein, welche einen größeren Konflikt unbedingt verhindern wollten. Das europäische Konzert der Großmächte einigte sich darauf, die Balkanangelegenheiten auf einer Botschafterkonferenz in London zu regeln.⁸³ Wozu also auf ein (schwaches) Angebot des serbischen Ministerpräsidenten eingehen, zumal das benachbarte Königreich von der Habsburgermonarchie nicht als ein gleichwertiger und gleichrangiger Gesprächspartner angesehen wurde?

Enttäuscht fuhr Tomáš Masaryk nach Belgrad, um die negative Antwort des österreichisch-ungarischen Außenministers zu überbringen.⁸⁴ Der dortige k.u.k. Gesandte Ugron meldete nach Wien, dass sich in Belgrad „das absurde Gerücht verbreitet, daß er [Masaryk, A.H.] im Auftrage der k.u.k. Regierung gekommen sei, um als Vermittler unsere Forderungen bekannt zu geben und zwar: 1. Aufgeben der adriatischen Küste. 2. Räumung Albaniens und 3. besonderer Eisenbahntarif für

---

79 Heinrich KANNER, *Kaiserliche Katastrophenpolitik. Ein Stück zeitgenössischer Geschichte*, Leipzig 1922, S. 110–113.

80 Siehe HOFMANN, *Zwischen Frieden und Krieg*, S. 204.

81 Vgl. VELEK, *Nobel Prize*, S. 530: „None of Aehrenthal’s successors could ever forgive Masaryk for this defeat“.

82 KOS, *Die politischen und wirtschaftlichen Interessen*, S. 104.

83 Siehe Friedrich KIESSLING, *Österreich-Ungarn und die deutsch-englischen Détentebemühungen 1912–1914*, in: *Historisches Jahrbuch* 116 (1996), S. 102–125, hier vor allem S. 111–115.

84 Siehe Bericht aus Belgrad, 21. 12. 1912, in: ÖUA 5, Nr. 5005, S. 193–195, hier S. 195.

die Monarchie.⁸⁵ Wer diese Nachricht kolportiert hatte, ist unklar. Entweder hat Masaryk bewusst diesen Anschein erwecken wollen oder die serbische Regierung hat Masaryks Bedeutung überschätzt und nicht erkannt, dass hinter seinen drei Reisen nach Belgrad kein offizieller Auftrag des Ballhausplatzes steckte.⁸⁶ Dass diese Nachricht aber verbreitet wurde, ist im Zusammenhang mit der Nobelpreisnominierung nicht unwichtig. Nach seiner Rückkehr aus Serbien traf sich Masaryk erneut mit Josef Redlich und erzählte ihm von den gescheiterten Vermittlungsversuchen.⁸⁷

Reaktionen auf Masaryks Nominierung in Wien

Vor dem Hintergrund der geschilderten Balkanpolitik Österreich-Ungarns, der Rolle Masaryks im politischen Leben der Habsburgermonarchie sowie der Tatsache, dass die Spitzen der Außenpolitik durch seine Enthüllungen in Verruf geraten waren, erscheint es nachvollziehbar, dass die Nobelpreisnominierung Masaryks in Wien nicht gutgeheißen wurde. Nachdem der Kabinettschef des Außenministers, Alexander Hoyos, dem k.u.k. Gesandten Hadik am 6. Februar 1913 klar gemacht hatte, dass es in Wien „begrifflicher Weise nur sehr unliebsam empfunden werden [würde], wenn ein Mann wie Dr. Masaryk in solcher Weise ausgezeichnet werden würde“⁸⁸, antwortete der Gesandte zwei Wochen später mit einigen allgemeinen Angaben zum Nobelpreis und der Feststellung, dass er bis dahin über Masaryks Nominierung „noch gar nichts Positives in Erfahrung bringen“⁸⁹ konnte. Hadiks Vorschlag, die Nominierung „im Keime zu ersticken“ war mit keinem konkreten Plan verbunden, sondern vielmehr mit der Frage, wer hinter der Nominierung stecken könnte. Ihm erschien es wichtig, zunächst zu erfahren, wer Masaryk vorgeschlagen hatte, um an der entsprechenden Stelle ansetzen zu können. Er ging richtigerweise davon aus, dass die Beratungen noch nicht begonnen haben und zog die Schlussfolgerung, dass man deshalb noch genügend Zeit hätte, um die Nominierung zu vereiteln. Eine weitere Frage, die der Gesandte an Hoyos richtete, offenbarte Hadiks Unkenntnis über Masaryks Arbeit ebenso wie Hadiks mangelndes Engagement: Er erkundigte sich nach Masaryks Werken beziehungsweise nach der

85 Telegramm aus Belgrad, 17. 12. 1912, in: ÖUA 5, Nr. 4941, S. 144.

86 Siehe KOS, *Die politischen und wirtschaftlichen Interessen*, S. 100.

87 REDLICH, *Tagebuch*, 23. 12. 1912, S. 521.

88 Hoyos an Hadik, 6. 2. 1913, in: HHSStA PA I 650.

89 Hadik an Hoyos, 22. 2. 1913, in: HHSStA PA I 650.

Wahrscheinlichkeit, dass der Professor für den Literaturnobelpreis nominiert worden sei. Hadik schloss mit dem Versprechen, Franz Ferdinands Wunsch nachzukommen sowie der Bemerkung, „dass es sehr schwer ist direkten Einfluss auf das Nobelkomitee auszuüben und dass man mit einer offiziellen oder auch nur direkten Demarche alles verderben könnte, da die Mitglieder dieses Komitees sehr auf ihre Selbständigkeit halten und darauf stolz sind, dass sie von Niemandem zu beeinflussen sind“.⁹⁰

Graf Hadik war erst seit dem 16. Oktober 1912 Leiter der Gesandtschaft in Schweden, sprach die Sprache nicht und verfügte wahrscheinlich nur über wenige Kontakte. Franz Ferdinands Vertrauter und späterer Außenminister, Ottokar Czernin, behauptete, dass Hadik nicht einmal Deutsch gut beherrschte, aber immerhin kein ungarischer Nationalist gewesen sei.⁹¹ Ebenso wie sein Kollege in Norwegen und Dänemark, Graf Dionys Széchényi, war Maximilian Hadik zum ersten Mal in Skandinavien.⁹² Zuvor leitete er die k.u.k. Mission in Mexiko und ließ sich anschließend von 1910 bis 1912 beurlauben. Der Historiker Harald Totenhöfer-Just kam bei seiner Analyse von Hadiks Tätigkeit im Ersten Weltkrieg zu dem Ergebnis, dass dieser auch später über unzureichende Kontakte in Schweden verfügte und nicht sonderlich engagiert war: „Das Prinzip Hadiks scheint es gewesen zu sein, nicht durch Aktivität hervorzutreten.“⁹³

Bezeichnenderweise wurde der k.u.k. Gesandte in Kristiania und Kopenhagen, Graf Széchényi, zu diesem Zeitpunkt weder informiert noch gefragt. Das erste Schreiben an ihn, das Masaryks Nominierung thematisierte, wurde erst am 7. Mai 1913 abgeschickt.⁹⁴ Vermutlich hing dies mit dem mangelnden Wissen über den Friedensnobelpreis am Ballhausplatz zusammen und der Annahme, dass alle Preise in Schweden verliehen würden. Hinzu kam die Unsicherheit, ob Masaryk womöglich doch für den Literaturpreis nominiert worden sei.⁹⁵ Erst als es wahrscheinlich

---

90 Hadik an Hoyos, 22. 2. 1913, in: HHStA PA I 650.

91 Siehe Czernin an Franz Ferdinand, Februar 1909, in: HHStA, Hausarchiv, Depot Hohenberg, NL Franz Ferdinand K.12.

92 Siehe *Jahrbuch des k.u.k. Auswärtigen Dienstes 1914*, Wien 1914, S. 296, 427. Vgl. William D. GODSEY, *Aristocratic Redoubt. The Austro-Hungarian Foreign Office on the Eve of the First World War*, West Lafayette 2003, S. 169.

93 Harald TOTENHÖFER-JUST, *Neutralität im Ersten Weltkrieg: Spanien-Schweden-Holland, dargestellt an den Akten des Wiener Haus-, Hof- und Staatsarchivs*, Diss. Wien 1966, S. 115.

94 Kinsky an Széchényi, 7. 5. 1913, in: HHStA PA I 650.

95 Siehe maschinenschriftliches Schreiben ohne Titel und Datum, das mit den Worten beginnt „Es wurde angenommen...“ und die Aufzeichnung über das Gespräch mit Cultus-Minister, 30. 4. 1913, in: HHStA PA I 650.

schien, dass es sich um den Friedenspreis handelte, wurde Graf Széchenyi in die diplomatische Aktion eingebunden. Dass dieser nicht nur über den Friedensnobelpreis bestens informiert war, sondern über ausgezeichnete Kontakte verfügte, sollte sich bald herausstellen.

Bei all der Unwissenheit und Ahnungslosigkeit im Außenministerium stellt sich die Frage, woher der österreichisch-ungarische Thronfolger Franz Ferdinand von der Nominierung des tschechischen Politikers wusste? Die Antwort ist recht banal: aus der Presse.⁹⁶ Über Franz Ferdinand wurde häufig die Behauptung aufgestellt, dass er weder Akten noch Zeitungen gelesen hätte. Die umfangreichen Aktenbestände seiner Militärkanzlei, welche unter anderem täglich einen (internationalen) Pressespiegel für den Erzherzog zusammenstellte, sowie Franz Ferdinands zahlreiche Kommentare, Notizen und Anweisungen zeugen vom genauen Gegenteil.⁹⁷ Im Falle des Friedensnobelpreises scheint er sogar der Einzige unter den politischen Entscheidungsträgern gewesen zu sein, der die Meldung gelesen und ernst genommen hatte. Für den Außenminister und Kaiser Franz Joseph wurden ebenfalls internationale Pressespiegel zusammengestellt. Entweder wurde Masaryks Nobelpreisnominierung dort nicht erfasst oder sie haben die Nachricht für falsch oder unwichtig gehalten. Angesichts der damaligen außenpolitischen Lage Österreich-Ungarns und der akuten Probleme erscheint dies durchaus nachvollziehbar.

Zu dieser Zeit verhandelten die Botschafter der Großmächte in London über die Neugestaltung des Balkans. Der Ballhausplatz setzte alles daran, die eigenen Ziele durchzusetzen. Zwischen der Donaumonarchie und dem Zarenreich herrschten wegen der beiderseitigen Erhöhungen der Militärstände an der Grenze immer noch größte Spannungen, welche Kaiser Franz Joseph durch die Entsendung des Prinzen Gottfried Hohenlohe nach St. Petersburg Anfang Februar 1913 zu entschärfen versuchte. Diese Mission sowie die anschließenden Reduzierungen der Truppen waren neben den Londoner Verhandlungen die alles beherrschenden Themen in der österreich-ungarischen Politik und Öffentlichkeit.⁹⁸

---

96 Trotz zahlreicher Stichproben in den deutschsprachigen österreichischen Zeitungen ist es der Verfasserin nicht gelungen, den Artikel ausfindig zu machen, der Franz Ferdinands Aufmerksamkeit auf die Nobelpreisnominierung Masaryks gelenkt hat. Möglicherweise las er ihn in einer tschechischen oder ausländischen Zeitung.

97 Siehe Alma HANNIG, *Franz Ferdinand. Die Biografie*, Wien 2013, S. 115.

98 Siehe HANNIG, *Prinz Gottfried zu Hohenlohe-Schillingsfürst (1867–1932). Ein Liebling der Kaiserhöfe*, in: Alma Hannig – Martina Winkelhofer-Thyri (Hg.), *Die Familie Hohenlohe. Eine Europäische Dynastie im 19. und 20. Jahrhundert*, Köln/Wien/Weimar 2013, S. 229–268, hier S. 239–242.

Franz Ferdinands Interesse und Engagement im Sinne einer Verhinderung der Preisverleihung an Masaryk waren scheinbar unvergleichlich größer als jene des Außenministeriums. Während liberal-konservative und reformerische österreichische Ministerpräsidenten wie Koerber oder Beck den Prager Professor noch als „einen tschechischen Garanten österreichischer Staatsgesinnung“ sahen und ihn für die Ausgleichspolitik gewinnen wollten, betrachteten ihn „[d]ie kompromißlosen Wächter einer extrem konservativen und bedingungslos schwarzgelben Loyalität zu Kirche, Staat und Dynastie – wie nicht zuletzt auch Thronfolger Erzherzog Franz Ferdinand – [...] als einen gefährlichen Unruhestifter und Brunnenvergifter“ beziehungsweise „einen unerbittlichen Feind“.⁹⁹ Der Thronfolger pflegte aus verschiedenen Gründen gewisse Abneigungen gegen Masaryk: der zum Protestantismus konvertierte Kirchenkritiker und Anhänger der Trennung zwischen Kirche und Schule ergriff bei der Auseinandersetzung des Erzherzogs mit der „Los-von-Rom-Bewegung“ sowie in der Wahrmond-Affäre jeweils die Partei für die Gegner des Erzherzogs und fiel dadurch in Ungnade.¹⁰⁰ Seine öffentliche Kritik an der österreichisch-ungarischen (Außen-)Politik und vor allem seine Rolle beim Friedjung-Prozess betrafen auch den Thronfolger, da sein wichtigstes Sprachrohr, Friedrich Funder von der „Reichspost“, angegriffen wurde.

Die Nominierung Tomáš Masaryks war für Franz Ferdinand ein Politikum ersten Grades. Neben der bereits erwähnten Kritik an der Politik wurde sie auch deshalb als Brüskierung der Donaumonarchie empfunden, weil Masaryk seit den 1890er Jahren die südslawische Bewegung unterstützte. Während die führenden Wiener Kreise in ihr die Hauptgefahr für den Vielvölkerstaat sahen, hat Masaryk deren großserbische Aspirationen auf das österreichisch-ungarische Territorium entweder nicht erkannt oder nicht wahrhaben wollen. Laut Hoffmann hat sich die „Radikalisierung“ Masaryks nirgendwo folgenreicher manifestiert als bei der südslawischen Frage.¹⁰¹ Der tschechische Professor bestritt die Existenz einer separatistischen Südslawenbewegung und bezeichnete die engen Verbindungen zwischen Serbien und Russland als eine Erfindung der österreichischen Presse. Es wäre falsch, dies als einen Ausdruck seines Panlawismus zu deuten. Ganz im Gegenteil: Ma-

---

99 HOFFMANN, *Masaryk und die tschechische Frage*, S. 12.

100 Siehe ebda., S. 231–272 und SKILLING, *Masaryk*, S. 94, 107f. Vgl. auch Franz Ferdinand an Chlumecky, 1. 5. 1908, in: Leopold von CHLUMECKY, *Erzherzog Franz Ferdinands Wirken und Wollen*, Berlin 1929, S. 321f. Für Franz Ferdinands Einsatz für den Katholizismus siehe HANNIG, *Franz Ferdinand*, S. 122–133.

101 HOFFMANN, *Zwischen Frieden und Krieg*, S. 198.

saryk war westeuropäisch orientiert und äußerte sich in seinen Werken kritisch über den Panlawismus.¹⁰²

Sicherlich rangierte der Friedensnobelpreis eher auf den hinteren Plätzen der Prioritätenliste der österreichisch-ungarischen Außenpolitik. Dennoch galt es, dem ungedulden Thronfolger die verlangten Antworten zu liefern, die Auszeichnung Masaryks zu verhindern und somit das Engagement der Diplomaten unter Beweis zu stellen. Alle Unterlagen betreffend der Nominierung befinden sich in einer Mappe des Kabinetts des Außenministers, die bezeichnenderweise die Überschrift trägt: „Schritte gegen beabsichtigte Verleihung des Nobelpreises an Abgeordn. Prof. Dr. Masaryk“¹⁰³. Am 30. April 1913 bekam das Außenministerium zusätzliche Informationen vom Kultusminister Hussarek. Dieser erklärte, dass die Akademie der Wissenschaft als Nominator nicht in Frage komme, da sie über kein Vorschlagsrecht für den Friedensnobelpreis verfüge. Seiner Meinung nach könnte Masaryk sowohl für den Literatur- als auch Friedensnobelpreis vorgeschlagen worden sein, wobei er die zweite Option für eine „erst zu nehmende“ und sogar „die Verleihung des Friedenspreises an denselben für sehr möglich“ hielt.¹⁰⁴ Auch Hussarek war der Meinung, dass eine solche Auszeichnung Masaryks eine „Insulte für Österreich“ wäre und deshalb verhindert werden müsse. Den Einwand seines Gesprächspartners, dass das Nobelkomitee seine Selbstständigkeit hochhalte und Einmischungen negative Auswirkungen haben könnten, wies er zurück. Die k.u.k. Gesandten sollten der „schw[edischen] und norw[egischen] Regierung nahe legen [...], sie möchten dem Nobelpreis Comité zu verstehen geben, von einer Auszeichnung M[asaryk]s abzusehen, da eine solche in Österreich nicht nur nicht gerne gesehen, sondern geradezu als Insulte empfunden würde“. Schließlich äußerte Minister Hussarek seine persönliche Meinung, dass Prof. Heinrich Lammasch „der

---

102 Siehe SKILLING, *Masaryk*, S. 176. Vgl. Otakar A. FUNDA, *Thomas Garrigue Masaryk. Sein philosophisches, religiöses und politisches Denken*, Bern 1978, S. 201–205, vor allem S. 205: „Masaryk lehnte den Panlawismus als eine unkritische Stimmungssache, als einen kulturellen und politischen Dilettantismus ab.“

103 HHStA, PA I 650. In den Akten der Gesandtschaften Kopenhagen, Stockholm und Kristiania aus den Jahren 1913 und 1914 sind keine Unterlagen dazu zu finden. Siehe HHStA, Gesandtschafts- und Kosulatsarchive.

104 Aufzeichnung über das Gespräch mit Cultus-Minister, 30. 4. 1913, in: HHStA PA I 650. Die Handschrift ist von Alexander Hoyos, die Unterschrift jedoch nicht. Wer das Gespräch geführt hat, bleibt unklar.

berufene Mann wäre, um eine solche Auszeichnung zu erhalten“.¹⁰⁵ Für die Lancierung eines Gegenkandidaten war es aber viel zu spät.

Eine Woche später wurden die beiden Gesandten in Stockholm und Kopenhagen/Kristiania über den aktuellen Kenntnisstand informiert und erneut angewiesen, die Verleihung zu verhindern.¹⁰⁶ Während das Schreiben an Hadik in freundschaftlichem Ton gehalten war und zusätzliche Informationen über mögliche Nominatoren enthielt, geht aus dem Erlass nach Kopenhagen hervor, dass Széchényi zum ersten Mal in dieser Angelegenheit angeschrieben wurde: ihm wurde mitgeteilt, dass die Information auf Franz Ferdinands Zeitungslektüre zurückgehe und eine Auszeichnung Masaryks „mit Rücksicht auf dessen bekannte politische Gesinnung hier natürlich sehr unliebsam empfunden werden würde“¹⁰⁷. Unter Berücksichtigung der „bekannten Unabhängigkeit und Empfindlichkeit des Nobelkomitees“ überließ das Außenministerium den beiden Gesandten die Entscheidung über die geeigneten Mittel zu dessen Beeinflussung.¹⁰⁸

Graf Dionys Széchényi von Sárvár und Felső-Vidék leitete seit 1908 die Gesandtschaft in Kopenhagen und Kristiania. Ihm war es gelungen, innerhalb weniger Tage alle wesentlichen Hintergrundinformationen in Erfahrung zu bringen und einen gewissen Erfolg hinsichtlich der Verhinderung der Preisverleihung an Masaryk zu verbuchen.¹⁰⁹ Am 12. Mai 1913 schrieb Széchényi, dass er „unverzüglich“ Kontakt zu einer ihm „befreundeten Persönlichkeit, welche eine directe Ingrenz auf die Verteilung der norwegischen Nobel-Preise besitzt“, aufgenommen habe. Dabei habe er erfahren, dass Masaryk tatsächlich für den Friedensnobelpreis nominiert wurde, und zwar von seinen Prager Universitätskollegen Drtina und Novotný, dass er aber „so gut wie keine Chancen auf Erfolg habe“.¹¹⁰ Dennoch habe er, Széchényi, seinem Gesprächspartner die Bedenken der führenden Kreise der Habsburgermonarchie im Falle einer Preisverleihung genannt und dabei betont, dass bei der Beurteilung von Masaryks „angeblichen Verdienste[n] um den äussern Frieden auch der Umstand in Betracht gezogen werden müsse, wie oft der Genannte den inneren Frieden der Monarchie in unverantwortlicher Weise zu stören ver-

---

105 Ebd. Zu Heinrich Lammasch siehe Stephan VEROSTA, *Theorie und Realität von Bündnissen. Heinrich Lammasch, Karl Renner und der Zweibund (1897–1914)*, Wien 1971.

106 Kinsky an Hadik und Kinsky an Széchényi, beide am 7. 5. 1913, in: HHStA PA I 650. Graf Franz Kinsky war Ministerialsekretär im Kabinett des Außenministers.

107 Kinsky an Széchényi, 7. 5. 1913, in: HHStA PA I 650.

108 Ebd.

109 Siehe *Jahrbuch des k.u.k. Auswärtigen Dienstes 1914*, S. 427.

110 Széchényi an Macchio, 12. 5. 1913, in: HHStA PA I 650.

sucht habe“.¹¹¹ Széchenyis Eindruck war, dass seine Kontaktperson diese Bedenken verstanden habe und das Komitee dahingehend beeinflussen würde, „die Verleihung des Friedenspreises an Dr. Masaryk nötigenfalls zu verhindern“.¹¹²

Die allgemeine politische Situation gestaltete sich zu diesem Zeitpunkt schwierig. Obwohl die Botschafterkonferenz in London für Österreich-Ungarn prinzipiell gut verlief (die Großmächte stimmten der Gründung des albanischen Staates zu und ein serbischer Hafen an der Adria wurde verhindert), erwies sich die Umsetzung der Beschlüsse als kompliziert. Die Besetzung der albanischen Stadt Skutari durch montenegrinische und serbische Soldaten Ende April 1913 beantwortete Österreich-Ungarn mit einem Ultimatum, welches schließlich zum Rückzug der Truppen aus dem besetzten Gebiet führte. Hinzu kommt, dass die Habsburgermonarchie von einem großen Skandal erschüttert wurde, der Redl-Affäre.¹¹³ Just zu dieser Zeit kritisierte Masaryk wieder das aggressive Auftreten der Donaumonarchie auf dem Balkan und ihr Bündnis mit Deutschland. Am 26. Mai 1913 hielt er seine letzte Rede vor dem Krieg im österreichischen Reichsrat, in der er die österreichisch-ungarische Außenpolitik allgemein kritisierte und insbesondere ihre Balkanpolitik. Er verurteilte den „Kriegspatriotismus“ und stellte fest: „wir brauchen einen langen Frieden und nicht Krieg, wir brauchen den Frieden sowohl auf dem Balkan wie überhaupt, wir brauchen ihn zur wirtschaftlichen und sozialen Politik.“¹¹⁴

Am 30. Mai 1913 endeten die Verhandlungen in London. Ein neuer Konflikt bahnte sich zwischen Bulgarien, Serbien und Griechenland an, da sich Bulgarien um seinen Sieg betrogen fühlte. In dieser gespannten Lage plante Masaryk auf Einladung der dortigen Politiker eine Reise nach Belgrad und Sofia. Als Josef Redlich versuchte, für ihn einen Termin beim Außenminister zu arrangieren, kam vom Ballhausplatz die negative Antwort: „Am Abend telefonierte mir Hoyos, Berchtold wolle Masaryk nicht empfangen, er fürchte sich irgendwie zu präjudizieren!“¹¹⁵ Abgesehen von den bereits dargestellten Bedenken, die Berchtold sicherlich gegen Masaryk als Vermittler hatte, war die politische Situation für die Donaumonarchie

---

111 Ebd.

112 Ebd. Aus den Akten geht nicht hervor, wer Széchenyis Kontaktperson war.

113 Am 25. Mai wurde Oberst Redl als russischer Spion enttarnt. Spekulationen über seinen Selbstmord und die militärischen Geheimnisse, die er verraten hatte, beschäftigten tagelang die europäische Öffentlichkeit. Siehe Verena MORITZ – Hannes LEIDINGER, *Oberst Redl. Der Spionagefall, der Skandal, die Fakten*, Wien ²2012.

114 Siehe StPrDel, 26. 5. 1913, S. 7237–7244, hier S. 7241.

115 REDLICH, *Tagebuch*, 18. 6. 1913, Bd. 1, S. 549.

zu heikel, als dass der Ballhausplatz das Risiko hätte eingehen können, mit dem serbophilen Monarchiekritiker Masaryk in Verbindung gebracht zu werden. Wien zeigte zwar Verständnis für die bulgarischen Anliegen, wollte sich aber in den Konflikt nicht einmischen. Dass Berchtold inzwischen die genauen Hintergründe von Masaryks Nobelpreisnominierung kannte, wird dessen Chancen auf einen Termin nicht gesteigert haben. Nachdem der Zweite Balkankrieg ausgebrochen war, konnte Masaryk seine Reise nicht mehr antreten.

Angesichts dieser Entwicklungen verwundert es kaum, dass der Thronfolger trotz der „positiven“ Meldung von Graf Széchenyi, nach wie vor besorgt war, ob die Verleihung des Friedensnobelpreises an Masaryk chancenlos beziehungsweise inzwischen vereitelt worden war. Aufgrund seines grundsätzlichen Misstrauens gegenüber dem Ballhausplatz verließ sich der Thronfolger nicht auf die Aussagen der Diplomaten, sondern nutzte die Kanäle, die er persönlich für zuverlässiger hielt: die Militärattachés.¹¹⁶ Allen voran ließ er den k.u.k. Militärattaché in Stockholm, Oberst Eugen Straub, durch Privatbriefe wissen, dass alle Schritte unternommen werden müssten, um der Verleihung des Preises an Masaryk entgegenzuwirken. Straub hatte zwar den neu errichteten Militärattachéposten erst vor kurzem angetreten, aber er galt als äußerst begabt und hervorragend qualifiziert.¹¹⁷ In privaten Schreiben an den Chef der Militärkanzlei des Thronfolgers, Oberst Bardolff, berichtete Straub über alle relevanten politischen und militärischen Entwicklungen und erhielt im Gegenzug viel Anerkennung für seine Arbeit sowie neue Weisungen. Diese Form der „Nebdiplomatie“¹¹⁸ unter Umgehung der offiziellen Dienstwege kam auch im Fall Masaryk zum Einsatz. Mitte Juli 1913 machte Straub die Mitteilung, dass über die Kandidatur „überhaupt nichts bekannt sei“.¹¹⁹ Auch wenn er in diesem Fall eher enttäuschte, überzeugte der Militärattaché allgemein mit seinen politischen Berichten. Der Thronfolger konnte sich darauf verlassen, dass Straub als „sein“ Mann in Stockholm seiner politischen Linie folgte. Nach dem Ausbruch des Zweiten Balkankriegs äußerte Oberst Straub deutliche Kritik an der Balkanpolitik Berchtolds, weil dieser Rumänien als Verbündeten verlieren

---

116 Siehe HANNIG, *Franz Ferdinand*, S. 148f.

117 Siehe Peter MALINA, *Die Berichte des österreichisch-ungarischen Militärattachés in Stockholm, Oberst Eugen Straub, von der Errichtung des Postens im Mai 1913 bis zur Kriegserklärung Österreich-Ungarns an Serbien am 28. Juli 1914. Ein Beitrag zur Geschichte der Militärdiplomatie Österreich-Ungarns*, Diss. Wien 1969, S. 70f.

118 Ebda., S. 107f., 111–114.

119 Straub an Bardolff, 13. 7. 1913, in: Kriegsarchiv Wien, Militärkanzlei Franz Ferdinand [im Folgenden zitiert als KA MKFF], K.127 (60–44).

und sich zunehmend Bulgarien zuwenden würde. Diese Ansichten deckten sich mit jenen Franz Ferdinands. Straub „verpackte“ seine eigene Kritik an „übergroße[r] Friedensliebe“, Energie- und Ziellosigkeit des Ballhausplatzes geschickt in seinem Bericht über die vorherrschenden Meinungen in Dänemark, Schweden und Norwegen und traf auch damit den Nerv.¹²⁰ Deshalb vertraute die Militärkanzlei in der Masaryk-Angelegenheit mehr Straub als den Diplomaten. Am 27. Juli 1913 setzte Bardolff den Militärattaché über die Instruktionen an die Gesandten in Stockholm und Kopenhagen in Kenntnis und appellierte an ihn, der Auszeichnung Masaryks entgegenzuwirken.¹²¹

Die Zusammenarbeit zwischen Straub und seinen Kollegen vom diplomatischen Dienst, Hadik und Széchényi, gestaltete sich zwar unproblematisch, aber auch nicht sonderlich effizient. Im Gegensatz zu den anderen Militärattachés, die Einsicht in die diplomatischen Akten bekamen und umgekehrt ihre Berichte dem Chef der diplomatischen Mission vor deren Absendung nach Wien vorlegten, gab es eine vergleichbare Zusammenarbeit oder einen Austausch über politisch relevante Themen in Stockholm und Kopenhagen nicht.¹²² Obwohl er sich „mit großer Energie für die ihm gesteckten Ziele“¹²³ eingesetzt hatte, blieben Straubs Bemühungen im Hinblick auf den Friedensnobelpreis ergebnislos. Dass sich im Sommer 1913 Masaryks Unterstützer, Kraus und Lederer, in Dänemark, Norwegen und Schweden aufhielten und für ihren Kandidaten warben, war weder den Diplomaten noch dem Militärattaché bekannt.

Masaryks Scheitern

Masaryks Chancen auf den Friedensnobelpreis waren minimal. Unter den Nominierten für das Jahr 1913 befanden sich zahlreiche prominente Mitglieder der deutschen, französischen und italienischen Friedensbewegung, außerdem der amerikanische Philanthrop Andrew Carnegie, der mit seiner Stiftung die Friedensarbeit finanziell unterstützte sowie der britische Autor Norman Angell (Ralph La-

---

120 Straub an Conrad, 14. 7. 1913, in: CONRAD, *Aus meiner Dienstzeit 1906–1918*, Bd. 3: 1913 und das erste Halbjahr 1914, Wien/Leipzig/München 1922, S. 508. Vgl. HANNIG, *Franz Ferdinand*, S. 166f., 187.

121 Bardolff an Straub, 27. 7. 1913, in: KA MKFF K. 127 (60–44).

122 Siehe MALINA, *Oberst Straub*, S. 228, 231. Für Beispiele guter Zusammenarbeit siehe HANNIG, *Gottfried Hobenlobe*, S. 231, 233f.

123 Siehe MALINA, *Oberst Straub*, S. 235.

ne), dessen Buch *The Great Illusion* ein Bestseller der neuen Friedensbewegung wurde. Hinzu kommen neun Institutionen, die ebenfalls zur Friedensbewegung zählten. Neben der sehr starken Konkurrenz und der geringen Bekanntheit Masaryks in Skandinavien gilt es die Tatsache zu berücksichtigen, dass das Nobelkomitee Einmischungen in das politische Leben eines anderen Landes zu vermeiden trachtete. Was Christoph Schottes in seiner Studie über Ossietzky feststellte, gilt für die Jahre vor 1918 und den Fall Masaryk umso mehr: „Nach Tradition und Gepflogenheit des norwegischen Komitees war es alles andere als üblich, daß ein Publizist, der in Opposition zur weltweit anerkannten Regierung seines Landes stand, von dieser zudem als ‚notorischer Landesverräter‘ bezeichnet, mit dem hochangesehenen Friedensnobelpreis ausgezeichnet wurde.“¹²⁴ Dass es sich bei Masaryk nicht um einen Publizisten, sondern einen aktiven Politiker handelte, der die Außenpolitik und Justiz seines Landes mehrmals in Verruf gebracht hatte, machte seine Kandidatur unwahrscheinlicher. Eine Einmischung in akute Konflikte war ebenfalls unerwünscht, was im Falle von Masaryk sowohl auf die Außen- als auch Innenpolitik der Donaumonarchie zugetroffen hätte. Ein weiterer Grund, der gegen die Preisverleihung an Masaryk sprach, war, dass unter den ersten zehn Friedensnobelpreisträgern bereits zwei Österreicher waren: Bertha von Suttner (1905) und Alfred Hermann Fried (1911). Aus den vorhandenen Unterlagen geht hervor, dass der Philosoph nur die Unterstützung seiner Prager und Belgrader Kollegen besaß, und nicht die der Norweger. Angesichts der Tatsache, dass die meisten Friedensnobelpreisträger vor dem Ersten Weltkrieg norwegische Nominatoren und Unterstützer hatten, minderte auch dies seine Chancen.

Den Preis erhielt letztlich der belgische Jurist, Publizist und Politiker, Henri Marie La Fontaine, der dem Bureau International Permanent de la Paix vorstand und als die Verkörperung der Friedensbewegung der Vorkriegszeit galt. Mit ihm wurde der erste Sozialist für seinen kontinuierlichen Einsatz für den Frieden ausgezeichnet.

Auch wenn die „Gefahr“ damit von der Monarchie abgewendet schien, sollte das Thema Friedensnobelpreis den österreichisch-ungarischen Thronfolger nicht loslassen. Scheinbar unaufgefordert, verfasste Graf Dionys Széchenyi am 31. Dezember 1913 einen Bericht an den Ersten Sektionschef, Freiherrn von Macchio, in dem er mitteilte, dass Masaryks Chancen zwar nicht gut waren, aber seine Kandidatur dennoch einige Fürsprecher gefunden hätte. Auch ein Teil der Motivation war Széchenyi inzwischen bekannt geworden, nämlich, dass „Dr. Masaryk sich um

---

124SCHOTTES, *Ossietzky*, S. 11.

den zwischen Deutschen und Čechen zustande gekommenen Frieden besonders verdient gemacht habe(!)“.¹²⁵ Der Diplomat hatte ebenfalls in Erfahrung gebracht, dass im Sommer Professor Ernst Kraus in Begleitung eines Kollegen in Kristiania versucht habe, „durch Vorsprache bei den maßgebenden Comité-Mitgliedern dieselben für die Kandidatur Dr. Masaryks günstig zu stimmen“. Abschließend wies Széchényi darauf hin, dass es Masaryk „unbenommen bleibt, im künftigen Jahre seine Kandidatur eventuell von Neuem aufzustellen“.¹²⁶ Was wahrscheinlich als Warnung an das Außenministerium und den Thronfolger intendiert war, da seit Széchényis letztem Bericht vom Mai 1913 das Außenministerium die Geschichte nicht weiter verfolgte, löste bei Franz Ferdinand Ärger aus. Am 29. Januar 1914 ließ er dem Militärattaché in Stockholm durch seine Militärkanzlei ausrichten, dass „der strikte Wunsch Seiner Kaiserlichen Hoheit für Masaryk vorstehende Auszeichnung zu verhindern, nach wie vor aufrecht bleibt“.¹²⁷ Franz Ferdinand habe aus dem Schreiben Széchényis den Eindruck gewonnen, dass der Gesandte über seine Meinung und Erwartungen bezüglich der Nominierung nicht ausreichend „orientiert zu sein scheint“¹²⁸. Straub antwortete am 2. März 1914, dass er bei seinem letzten Aufenthalt in Kopenhagen die Angelegenheit mit Széchényi besprochen und ihn gemäß den Weisungen instruiert habe, dies aber beim bevorstehenden Treffen in zwei Wochen nochmals tun werde.¹²⁹ Aus den Akten geht nicht hervor, ob der k.u.k. Militärattaché bei seinem Aufenthalt in Wien im März 1914 neue Weisungen erhielt beziehungsweise, ob das Außenministerium Schritte gegen eine erneute Nominierung Masaryks unternahm.¹³⁰

Der Prager Professor war in der Tat nochmals für das Jahr 1914 nominiert. Obwohl sich an der Situation in Europa wenig geändert und Masaryks politische Friedensarbeit keine neuen oder gar erfolgreicherer Züge angenommen hatte, standen seine Chancen in diesem Jahr deutlich besser.¹³¹ Auf der Kandidatenliste vom 1. Februar 1914 waren erneut zahlreiche bekannte Pazifisten, vier Institutionen sowie ein Staatsoberhaupt, Kaiser Franz Joseph.¹³² Von den insgesamt 31 No-

---

125 Széchényi an Macchio, 31. 12. 1913, in: HHStA PA I 650.

126 Ebda.

127 Hüttenbrenner an Straub, 29. 1. 1914, in: KA MKFF K. 127 (60–10).

128 Ebda.

129 Straub an Bardolff, 2. 3. 1914, KA MKFF K. 152 (60–10).

130 MALINA, *Oberst Straub*, S. 182.

131 Siehe Redegjøreelse for Nobels Fredspris 1914. Vgl. Nomination Database, in: <http://www.nobel-prize.org/nomination/archive/show.php?id=4570>

132 Siehe Alma HANNIG, *Franz Joseph, der Friedensfürst*, in: Die ZEIT, 5. 6. 2014, S. 11f.

minierten kamen zwölf Personen auf die Shortlist, darunter auch Tomáš Masaryk! Vermutlich wurde ein Gutachten zu seinem Friedensengagement in Auftrag gegeben sowie über seine Arbeit gesprochen. Leider fehlen die entsprechenden Unterlagen in Masaryks Akte im Nobelinstitut.¹³³ Eine zuverlässige Aussage, warum Masaryks Kandidatur dieses Mal positiver bewertet wurde, lässt sich nicht treffen. Vorstellbar ist, dass die Gespräche, die seine Vertrauensmänner Kraus und Lederer 1913 führten, einen tiefen Eindruck auf die Mitglieder des Nobelkomitees hinterlassen haben. Die damalige Kampagne erhöhte sicherlich Masaryks Bekanntheitsgrad.

Trotz fehlender Hinweise in den Akten ist anzunehmen, dass sich das Außenministerium auch 1914 für den Friedensnobelpreiskandidaten interessierte. Schließlich war seit dem 28. August 1913 jener k.u.k. Gesandte an den Ballhausplatz zurückgekehrt, den Masaryk der Fälschungen beschuldigte und dessen Versetzung nach Dresden auslöste. Graf János Forgách war zum Zweiten Sektionschef und somit zu einem der beiden wichtigsten Beamten des Außenministeriums aufgestiegen. An seiner „Serbenfeindschaft“ und Zugehörigkeit zur „Kriegspartei“ sowie seinem enormen Einfluss auf den Außenminister bestanden nie Zweifel.¹³⁴ Dass Masaryk ausgerechnet für seine Rolle während der Agramer Prozesse und der Friedjung-Affäre mit dem Friedensnobelpreis ausgezeichnet werden sollte, konnte Forgách nicht gleichgültig sein.¹³⁵ Denkbar ist allerdings, dass der Ballhausplatz keine genaue Kenntnis über die Nominierung Masaryks 1914 hatte, diese möglicherweise für unwahrscheinlich hielt oder auch dieses Mal auf die Kontakte und das erfolgreiche Handeln Széchényis vertraute und deshalb auf weitere explizite Maßnahmen verzichtete.

Aus einem gänzlich anderen Grund beschäftigte sich der Ballhausplatz in der ersten Jahreshälfte 1914 mit den pazifistischen Bewegungen in Europa. Damals wurde der „brillanteste“¹³⁶ Weltfriedenskongress vorbereitet, der im September 1914 in Wien stattfinden sollte und dessen Schirmherr der k.u.k. Außenminister, Graf Berchtold, war. Nach der österreichisch-ungarischen Kriegserklärung an Serbien am 28. Juli 1914 war an den Kongress nicht mehr zu denken. Auch der Friedensnobelpreis wurde aufgrund des Kriegsausbruchs 1914 zum ersten Mal nicht verliehen.

---

133 Nobel Archives, 1914/29.

134 Siehe KANNER, Kaiserliche Katastrophenpolitik, S. 245. KANN, *Die Prochaska-Affäre*, S. 31.

135 Forgáchs Nachlass ist bei einem Brand Ende der 1920er Jahre verloren gegangen. In den anderen privaten Nachlässen hat die Verfasserin bisher nichts über Forgách und Masaryks Nominierung gefunden.

136 Suttner an Fried, 29. 5. 1914, in: HAMANN, *Suttner*, S. 513.

Fazit

Wird die Geschichte der Nominierung Tomáš Masaryks für den Friedensnobelpreis im Kontext der politischen Ereignisse der Zeit betrachtet, erweist sie sich als eine Geschichte der politischen Machtspiele. Der Preis hatte innerhalb dieser Machtspiele eher eine symbolische Wirkung, und zwar sowohl für diejenigen, die Masaryk nominiert hatten als auch für diejenigen, welche die Auszeichnung unbedingt verhindern wollten. Beiden Seiten ging es nicht um die tatsächliche Betätigung Masaryks als Friedensaktivisten, sondern um seine politische Arbeit innerhalb der Habsburgermonarchie.

Die Kenntnisse über das Prozedere und eigene Einflussmöglichkeiten auf die Preisverleihung waren sehr unterschiedlich: Masaryks Unterstützer waren wesentlich besser informiert und zeigten sich bei ihrer Kampagne für Masaryk äußerst engagiert.¹³⁷ Das Außenministerium hingegen musste zunächst grundlegende Informationen vom Kultusminister und von den eigenen Diplomaten in Skandinavien einholen. Dies lässt auf ein allgemein geringes Interesse für den Friedensnobelpreis am Ballhausplatz schließen.¹³⁸

Bei der Nominierung Masaryks handelte es sich um eine politische Aktion und Demonstration der Realisten, die nicht zuletzt außenpolitisch motiviert war. Die Begründungsschreiben lassen eine ernsthafte Beschreibung von Masaryks pazifistischen Tätigkeiten vermissen. Es handelte sich vielmehr um eine Umdeutung seiner politischen Arbeit in eine Art Friedensarbeit, um dem Kriterium „Verbrüderung der Völker“ gerecht zu werden; alle anderen Kriterien für den Friedensnobelpreis konnte Masaryk nicht erfüllen. Wie bereits eingangs erwähnt, ist die „Verbrüderung der Völker“ stets eine Frage der Interpretation, aber die in der Begründung genannten „Belege“ sind nicht nur schwer unter diesem Begriff zusammenzufassen, sondern zum Teil schlichtweg falsch. Masaryks Anteil am deutsch-tschechischen Ausgleich wurde nicht genauer beschrieben, sein Nationalismus als friedensbringend deklariert. Für Beides war es schwierig, genug überzeugende Beispiele anzuführen. Masaryks Rolle in den beiden Prozessen in Wien und Agram als „Völkerverständigung“ zu interpretieren, erscheint im Rückblick wie eine bewusste Provokation gegen die Machthaber in Wien. Als der Prager Professor die Fehler

---

137 Eine gezielte Pressekampagne konnte nicht festgestellt werden. Weder in den Tagebüchern noch Korrespondenzen fand sich ein Hinweis auf eine Debatte in der Öffentlichkeit.

138 Velek bezeichnete das Verhalten der Unterstützer Masaryks als amateurhaft, und das der Diplomaten noch amateurhafter. Siehe VELEK, *Nobel Prize*, S. 538.

des Außenministeriums öffentlich angeprangert und den Diplomaten absichtliche Täuschung unterstellt hatte, vertrat er – bei aller berechtigten Kritik am Ballhausplatz und an seinen Diplomaten – zunehmend eine Position, die Serbien gegenüber unkritisch war. Es verwundert kaum, dass die Nobelpreisnominierung für Masaryk von serbischen Professoren und Politikern unterstützt wurde.¹³⁹

Auch in seiner späteren Kritik an den Machtstrukturen sowie an der Außen- und Nationalitätenpolitik Österreich-Ungarns ist es Masaryk gelungen, die k.u.k. Regierung zumindest teilweise „moralisch und politisch zu diskreditieren“.¹⁴⁰ Allein die Wortwahl der Begründungsschreiben („Verteidigungskampf der Slawen gegen den österreichisch-ungarischen Imperialismus“, „Intrigen“ und „schändliche Mittel“ der Diplomaten, die den Krieg gegen Serbien unbedingt „provizieren“ wollten) lässt darauf schließen, dass es sich in erster Linie um eine Desavouierung der Außenpolitik und Diplomatie der Habsburgermonarchie handeln sollte. Die Formulierungen wie auch die Nominierung allgemein wirken vor dem Hintergrund der akuten Krise, in der Österreich-Ungarn aufgrund des Ersten Balkankrieges und der Spannungen zwischen Wien auf der einen und Belgrad und St. Petersburg auf der anderen Seite steckte, besonders provozierend.

Masaryks Vermittlungsversuch vom November und Dezember 1912 als erfolgreich zu bezeichnen, war falsch. Auch wenn Masaryk selbst unbedingt als Vermittler fungieren wollte, wurde er als solcher vom Ballhausplatz abgelehnt. Er hatte sich durch seine heftige Kritik am Außenministerium und diesen Serbienpolitik für diese Rolle selbst diskreditiert, da niemand mehr in ihm einen unparteiischen Mediator sehen konnte. Es handelte sich von Anfang an um inoffizielle Dienste und es ist nicht klar, ob Masaryk selbst oder Belgrad seine Rolle überschätzte, und ob er sich und seiner Umgebung eingestehen konnte und wollte, dass dieser Vermittlungsversuch gescheitert war. Vermutlich hat er die Legende von einer erfolgreichen Vermittlung selbst in die Welt gesetzt und diese auch Jahre später weitertradiert ebenso wie die Legende von der großen Kompromissbereitschaft der serbischen Regierung.¹⁴¹ Seine guten Kontakte zu serbischen Politikern wurden lediglich dann in Anspruch genommen, wenn Wien eigene Vermittler offiziell entsenden und sie mit entsprechenden Einführungsbriefen ausstatten wollte.

---

139 Verwunderlich ist, dass lediglich zwei serbische Unterstützungsschreiben eingegangen sind, da aus Veleks Aufsatz hervorgeht, dass viele südslawische Politiker und Professoren von der Nominierung unterrichtet waren.

140 HOFFMANN, *Zwischen Frieden und Krieg*, S. 198f.

141 Siehe MASARYK, *Das neue Europa*, S. 3. Vgl. ČAPEK, *Masaryk*, S. 137.

Angesichts dieser Voraussetzungen stellt sich die Frage, ob die „provokante Kampagne“¹⁴² als solche intendiert war, oder ob es sich um eine besondere Wahrnehmung und Interpretation von Masaryks Arbeit vonseiten seiner Freunde und Kollegen aus Prag und Belgrad handelte. Fest steht, dass die Machthaber in Wien in ihr eine potentielle Demütigung der Habsburgermonarchie witterten und Masaryk für einen Unruhestifter und einen gefährlichen Kritiker der gesellschaftlichen Eliten und der Außenpolitik Österreich-Ungarns hielten.

Angesichts der Tatsache, dass die Monarchie eine schwere außenpolitische Krise zu bewältigen hatte, erscheinen das Interesse und Engagement des Thronfolgers für die Verhinderung der Auszeichnung Masaryks ungewöhnlich hoch. Bereits früh ist die Vermutung geäußert worden, dass Franz Ferdinand am energischsten gegen Masaryks Nominierung vorgegangen ist.¹⁴³ In der Tat entsteht der Eindruck, dass er die Geschichte wesentlich länger verfolgte und ihr mehr Aufmerksamkeit schenkte als der Ballhausplatz, der scheinbar nur deshalb etwas unternahm, weil Franz Ferdinand dies von ihm verlangte. Ob die Verhinderung der Auszeichnung Masaryks tatsächlich einen „Racheakt“¹⁴⁴ des Thronfolgers und des Außenministers darstellte, ist fraglich. Dass aber persönliche Gründe und Animositäten gegen Masaryk eine Rolle spielten, ist unzweifelhaft. Die Aktivität des Erzherzogs im Fall Masaryk ist keineswegs untypisch: ebenso wie er sich für die Lehrstuhlbesetzungen in Österreich, für den Antiquitätenhandel oder für Personalfragen in allen Behörden interessierte, hat Franz Ferdinand auch die vermeintlich weniger wichtigen Fragen der Außendarstellung und –wahrnehmung der Habsburgermonarchie mit Aufmerksamkeit verfolgt und sich bei Gelegenheit eingemischt. Bei allen außenpolitischen Fragen vertraute er meist nur „seinen“ Diplomaten, die nicht selten (ehemalige) Militärs waren. Dass in diesem Fall „sein“ Militärattaché versagte und der k.u.k. Gesandte in Kopenhagen die entscheidende Arbeit leistete, hat den Erzherzog nicht davon abgehalten, bei der erneuten Nominierung Masaryks für das Jahr 1914 auf Oberst Straub zu setzen.

Die Nicht-Verleihung des Preises an Masaryk ist nicht auf die „erfolgreiche“ Arbeit Széchényis zurückzuführen, sondern auf die starke Konkurrenz und vermutlich auf die mangelnde Unterstützung aus Norwegen. Dies sollte sich im kommenden Jahr ändern, was vermutlich eine Folge der Kampagne aus dem Jahr 1913

---

142 VELEK, *Nobel Prize*, S. 538. Vgl. auch S. 532.

143 Siehe J. DOLEŽAL, *80. let T. G. Masaryka*, Prag 1929, S. 130.

144 VELEK, *Nobel Prize*, S. 539. Welche Meinung Kaiser Franz Joseph in Bezug auf Masaryks Nominierung vertrat, ist ebenso wenig überliefert wie Masaryks eigene Äußerungen dazu.

war. Die Tragik in Masaryks Fall ist, dass er trotz mehrfacher Nominierung zwischen 1913 und 1936 den Preis nie erhielt.

An der geschilderten Episode wird deutlich, dass bei den Friedenspreisnominierungen und -verleihungen bereits in der frühen Phase der Vorkriegszeit hinter den Kulissen machtpolitische Spiele stattgefunden haben, welche die Objektivität und Neutralität des Nobelkomitees durchaus in Frage stellen. Um diese noch genauer bestimmen zu können, müsste eine umfassende und vergleichende Analyse der Perzeptionen der Bedeutung des Friedensnobelpreises an den zentralen Regierungsstellen in Europa erfolgen. Im Falle Masaryks wäre es beispielsweise aufschlussreich zu erfahren, inwiefern das serbische Außenministerium von der Nominierung wusste und diese möglicherweise unterstützte. Fest steht, dass beim Friedensnobelpreis nicht immer die Würdigung des Einsatzes einer Person für den Frieden im Vordergrund stand, sondern dass damit durchaus politische und nationale Interessen verfolgt wurden.

Nobelova cena míru pro Tomáše Masaryka?

Hra plná intrik

ALMA HANNIG

Dějiny Nobelových cen míru skrývají řadu překvapení. Mnozí z kandidátů – mezi nimi ti, kdo cenu získali, především však ti ostatní – zůstávají dodnes neznámí. Dějiny nominací a jejich úspěchu nebo ztroskotání jsou zároveň i dějinami domovin kandidátů, jejich podporovatelů i protivníků, jsou dějinami cest politického vývoje i proměn ducha té které doby. Předložená studie se obírá dějinami jednoho „poraženého“: Tomáše Masaryka, který byl v letech 1913 a 1914 nominován na Nobelovu cenu. Jeho nominace představovala politikum. Její udělení by pro habsburskou monarchii znamenalo skandál. Český profesor a poslanec říšské rady totiž patřil mezi nejostřejší kritiky Rakouska-Uherska. Tím, že referoval o chybách ministerstva zahraničí během tzv. Friedjungova procesu 1909, resp. procesu pro velezradu v Záhřebu po anekční krizi 1908 a že císařské a královské diplomaty obvinil z cíleného podvodu, přispěl rozhodujícím způsobem k ztrátě důvěryhodnosti a popularity rakousko-uherské diplomacie. Připočtíme k tomu, že Masaryk již v 90. letech 19. století podporoval jihoslovanské hnutí, které bylo ve vůdčích vídeňských kruzích trvale považováno za hlavní nebezpečí stability mnohonárodnostní monarchie. Masarykovy střety s rakousko-uherským ministrem zahraničí Aloisem z Aehrenthalu – plné vzájemných předhůzek ohledně balkánské politiky a vztahu k Srbsku – trvaly až do ministrovy smrti roku 1912. Poté Masaryk veřejně kritizoval i nového ministra zahraničí Leopolda Berchtolda. Zároveň se pokusil během první balkánské války působit jako prostředník mezi Bělehradem a Vídní. Taková zprostředkovací akce však byla ministerstvu zahraničí nevíтанá.

S ohledem na tyto skutečnosti sotva překvapí, že zpráva o Masarykově nominaci na Nobelovu cenu míru nebyla ve Vídni přijata právě pozitivně. Především následník trůnu František Ferdinand, který se o nominaci dozvěděl jako první, byl toho názoru, že udělení ceny Masarykovi je třeba zabránit za každou cenu.

Předložený článek analyzuje dějiny nominací na pozadí politických událostí v Evropě a zasazuje je do kontextu tehdejších zahraničně politických aktivit Rakouska-Uherska. V letech 1912/1913 proběhly dvě balkánské války, habsburská monarchie dvakrát vyhlásila ultimatum a dvakrát mobilizovala proti Srbsku a Černé Hoře a v těchto letech otráslo říší také několik skandálů. V takové době by vyznamenání prosrbského, monarchii nepřátelského poslance rakouské říšské rady

Nobelovou cenou míru znamenalo pro habsburskou říši blamáž. Už sama nominace představovala provokaci. Masarykovi kolegové z univerzity František Drtina, Edvard Beneš, Václav Novotný a několik dalších z jeho politického nebo vědeckého zázemí se snažilo najít pro nominaci podporu v zahraničí. Psali nominační dopisy a organizovali podpůrné kampaně ve Skandinávii. Článek ukazuje jejich cíle, záměry a způsoby jednání. O to samé se snaží pro špičkové zahraničně politické představitele ve Vídni, kteří dělali, co bylo v jejich silách, aby Masarykově nominaci nebo dokonce udělení ceny zabránili. Je přitom zřejmé, že v ministerstvu na Ballhausplatz panovala – na rozdíl od skupiny Masarykových podporovatelů – neinformovanost jak o vlastní proceduře udělování Nobelových cen, tak o možných kanálech jejího ovlivňování. Šéf diplomatické mise ve Stockholmu ani vojenský atašé ve Skandinávii neměli ani potřebné znalosti ani kontakty. Informován a angažován se ukázal být pouze císařský velvyslanec v Kodani/Kristianii. Jen jemu se podařilo uskutečnit významné kroky proti nominaci, přičemž je ovšem nutno vzít v úvahu, že Masarykovi naděje na získání ceny byly roku 1913 minimální.

Mezi ministerstvem zahraničí a následníkem trůnu přitom existovala ohromná diskrepance jak co do vnímání nominace na Nobelovu cenu, tak co do sledování skrytého cíle jejího odvrácení. Článek ukazuje, že v této věci hrála velkou roli osobní animozita následníka trůnu vůči Masarykovi. František Ferdinand se po udělení ceny roku 1913 zajímal o Masarykovy vyhlídky pro příští rok a odpovídajícím způsobem pak instruoval své vojenské diplomaty. Pražský profesor byl skutečně nominován ještě jednou a jeho vyhlídky byly tentokrát podstatně lepší. Nobelova cena míru však roku 1914 nebyla – poprvé od založení – v důsledku války udělena.

Předložená studie ukazuje, že při rozhodování o Nobelově ceně míru nestála v popředí vždy jen angažovanost dané osoby pro mír, nýbrž také národní a politické zájmy. Pokouší se proto blíže osvětlit roli jednotlivých zahraničně politických aktérů a chce také ukázat, jak silně a tematicky mnohostranně zasahoval následník trůnu do všech oblastí zahraniční politiky. Zároveň se tu ozřejmuje, jak rozdílné bylo vnímání Masaryka v politických a univerzitních kruzích Prahy a Srbska v protikladu k vůdčím politickým kruhům ve Vídni.

Přeložil Jiří Pešek

STUDIE

Fašistický mýtus znovuzrodenia v kontexte ideológie Národnej obce fašistickej a Rodobrany

ANTON HRUBOŇ

ANTON HRUBOŇ: Fascist Myth of Rebirth in the Context of Ideology of the National Fascist Community and the Nation's Defense

The paper aims to analyze the ideology of two most notable fascist organizations in the first Czechoslovak Republic – the National Fascist Community and Slovak Rodobrana. The paper focuses on the possibilities of using the methodology of so-called “the New Consensus” platform on interpreting the concept of generic fascism. Author, on the basis of “palingenetic myth” as a definitional core of fascist organization, tries to check the functionality of the core motive of this relatively new theoretical approach towards fascism in the Anglophone historiography. In the end he points out on the strengths and weaknesses of the influential concept defined by British historian Roger Griffin. The study offers new suggestions for the discussion on the field of fascist studies as well.

Key words: Fascism, Ideology, Comparative Fascist Studies, National Fascist Community, Rodobrana, Palingenetic Myth, Collapse, Rebirth, Czechoslovakia

Čo je to fašizmus? Túto zdanlivo jednoduchú, no v skutočnosti vnútorne nesmierne komplikovanú otázku si položil snáď každý historik, ktorý sa venoval dejinám

tohto fenoménu 20. storočia či aspoň úzko súvisiacim témam. Ak pod pojmom rozumieme politický smer založený Benitom Mussolinim, vieme ho definovať celkom presne. Problém však vyvstáva, pokiaľ termín *fašizmus* nechápeme ako nový prúd talianskej politiky, zrodený v špecifických podmienkach spoločensko-politického kvasu po Veľkej vojne, ale ako širšie pomenovanie pre označenie osobitého modelu politického správania. Svetoznámy historik a sociológ Robert O. Paxton charakterizoval fašizmus ako „spôsob politického konania, vyznačujúci sa obsesívnymi predstavami o rozklade spoločnosti, o národnom potupení, o tom, že národ sa stal obeťou, a kompenzačnými kultmi zjednotenia, sily a rýdzosti, v ktorých masová politická strana zložená z militantných nacionalistov nie príliš spokojne, avšak výkonne spolupracujúc s tradičnými elitami, opúšťa demokratické slobody a za pomoci spásneho násillia a bez akýchkoľvek etických alebo zákonných obmedzení sa usiluje o vnútornú očistu a vonkajšiu expanziu“.¹

Paxtonova siahodlhá poučka má jednu zásadnú chybu – obsahovo nezodpovedá charakteristikám mnohých strán a hnutí, ktoré na predchádzajúcich stránkach svojej knihy vymedzil ako fašistické a súčasne je len jedným z celého radu univerzálne neakceptovaných pokusov o zedefinovanie fašizmu. R. O. Paxton zároveň s odvolaním sa na ďalšieho amerického historika Gilberta Allardycea fatalisticky konštatuje, že to vlastne ani nemá zmysel, pretože termín časom v historiografickej kultúre zovšednel a začal sa používať s neprilievavou voľnosťou bez konkrétneho obsahu najmä ako hanlivý prívlastok.² Paxtonov interpretačný antagonizmus poukazuje na omnoho závažnejší problém, než je len protirečenie sebe samému: vypovedá o závažnej dileme troch generácií historikov, ktorá je dodnes apóriou modernej historickej vedy.

Fašizmus ako metodologický problém

Priekopník v oblasti *fascist studies*³ Ernst Nolte postuloval vo svojej práci *Faschismus in seiner Epoche*⁴ súbor kritérií, pri splnení ktorých organizáciu klasifikoval ako

1 Robert O. PAXTON, *Anatomie fašizmu*, Praha 2007, s. 249–250.

2 R. O. PAXTON, *Anatomie*, s. 13; Gilbert ALLARDYCE, *What Fascism Is Not: Thoughts on the Deflation of a Concept*, *American Historical Review*, Vol. 84, Washington DC 1979, Nr. 2, s. 367–388.

3 Pod týmto ustáleným anglickým výrazom sa v medzinárodnom slovníku historikov rozumie odborná produkcia, ktorá sa tematicky týka problematiky fašizmu, národného socializmu a radikálnych nacionalistických organizácií.

4 V anglickej mutácii *Three Faces of Fascism*; v českej *Fašizmus ve své epoše*.

fašistickú: vyznávaný antikomunizmus, antiliberalizmus a antikonzervativizmus, preferovanie vodcovského princípu a úzke prepojenie so stranickou milíciou. Za poslednú podmienku pre zaradenie do galérie fašistických strán stanovil nárokovanie si na totalitnú moc (samovládu).⁵ Nolteho koncepcia bola jedným z prvých pokusov o vytvorenie určitého hodnotiaceho vzorca, ktorý už čoskoro prekonala nová vlna interpretácií – od prúdu autorov, zaoberajúcich sa otázkou modernizácie v dejinách a sociologických interpretácií fašizmu, cez rôzne názorové prúdy a jednotlivcov s vlastnými originálnymi konceptmi. Tie boli častokrát holou antitezou predošlých prác bez snahy hľadať syntézu v podobe konsenzuálnej typizácie fašizmu, ba niekedy až militantným vymedzením sa voči E. Noltemu i ďalším bádateľom v oblasti fašistických štúdií.⁶

Uznávaný nemecký historik písal svoje dielo začiatkom šesťdesiatych rokov, teda necelé dve desaťročia od skončenia najstrašnejšieho konfliktu v doterajších dejinách. Akademická diskusia o nedávnych bezprecedentných udalostiach bola ešte len v zárodku. Nad triezvym vedeckým úsudkom stále triumfovali emócie i určitá neschopnosť vyrovnat sa s vlastnou minulosťou.⁷ Otriasajúce vojnové zločiny historici predovšetkým v krajinách socialistického bloku s obľubou pripisovali anonymnému fašizmu, ktorý sa stal ekvivalentom absolútneho zla, varovnej deviácie spoločenského vývoja a hodnotovým antipólom povojnového sveta. Pod fašizmom noví držitelia moci rozumeli všetko, čo odporovalo novonastolenému spoločenskému poriadku. V štátoch, kde si mocenský monopol vybudovali komunistické strany, za fašistov nezriedka označovali všetkých politických rivalov a vnútorných nepriateľov, vrátane apoliticky orientovaných osôb či presvedčených demokratov. Minister vnútra Slovenského štátu Alexander Mach vo svojich spomienkach uvádza, akú absurdnú logiku uplatňovali v päťdesiatych rokoch vyšetrovatelia, keď ho vypočúvali v súvislosti s údajnou trestnou činnosťou básnika Jána Smreka: „Povedzte, je Smrek komunista? – Nie je. – Tak je fašista.“⁸ Hodnotiaci úzus v duchu hesla buď –

5 Milan KATUNINEC, *Fašizmus, národný socializmus a komunizmus. K ideovým zdrojom, praxi a možným rizikám návratu totalitarizmu*, Bratislava 2009, s. 67. Súčasne však treba podotknúť, že prakticky v rovnakom čase možno pozorovať vzostup záujmu o *fascist studies* aj v anglofónnom svete, menovite v súvislosti s vydaním diela Eugen WEBER, *Varieties of Fascism*, New York 1964.

6 Ondřej CINKAJZL, *Ke genezi komparatívnych fašistických štúdií a „novému konsenzu“*, Securitas imperii 17, Praha 2010, č. 2, s. 106–123.

7 Zložité hľadanie interpretačných vzorcov totalitnej minulosti zamestnávalo v 80. rokoch uplynulého storočia predovšetkým nemeckých historikov (tzv. *Historikerstreit*). Spomedzi slovenských prác problematiku najlepšie popisuje kapitola monografie: Eduard NIŽŇANSKÝ, *Interpretácie fašizmu historiografiou SRN (1945–1990)*, Nitra 1995, s. 137–154.

8 Alexander MACH, *Z dalekých ciest*, Martin 2008, s. 224.

alebo platil v tej najextrémnejšej podobe. Ako upozorňuje francúzsky historik François Furet, obdobná fatalistická dichotómia zasiahla v povojnovom období nielen krajiny východného bloku, ale aj západnej Európy „až do takej miery, že viedla k znovuzrodeniu imaginárnych fašizmov z potreby nájsť v nich inkarnácie fašizmu“.⁹ Abstrahovanie fašizmu našlo svoj odraz i v historiografii, pre ktorú bola typická terminologická nejasnosť a voľné narábanie s pojmami, závislé niekedy aj od dikcie politickej moci. Napriek vytváraniu nových a nových výkladov fašizmu bez námahy o aspoň rámcový interpretačný konsenzus, boli šesťdesiate roky bez sporu dobou zrodu a profilácie komparatívnych fašistických štúdií ako nového tematického odvetvia historiografie. Vyrástla prvá generácia popredných osobností tohto prúdu, kam môžeme zaradiť veličiny ako Eugen Weber, Walter Laqueur, George L. Mosse, Juan J. Linz alebo Renzo De Felice.¹⁰

Určitú krízu fašistických štúdií sa podarilo prelomiť v anglofónnom prostredí americkému historikovi Stanleyemu G. Payneovi začiatkom sedemdesiatych rokov, keď do stagnujúceho vedeckého diskurzu vstúpil s konštruktom *ideálneho typu*. S. G. Payne položil základy moderných komparatívnych *fascist studies* revitalizáciou Nolteho pokusov o vytvorenie vzorca *všeobecného fašizmu* (*generic fascism*) ako východiskovej platformy pre komparatistiku. V polemike s G. Allardycem prijal jeho výhradu o nemožnosti deskriptívne pomenovať ideológiu fašizmu, avšak na druhej strane odmietol rezignáciu niektorých kolegov z odboru na identifikáciu istých spoločných znakov hnutí, označovaných v jeho koncepcii za fašistické.¹¹ Autori skeptickí voči konštruktu všeobecného fašizmu v podstate jednotne vychádzali z názoru, že interpretácia pojmu je jednoznačným odklonom od jeho pôvodného významu. Podľa nich sa do veľkej homogénnej množiny nepremyslene zlievajú všetky odrody strán a hnutí, stojace v opozícii k demokracii, liberalizmu a komunizmu, neprihliadajúc na dobový kontext a regionálne osobitosti. Strany a hnutia inklinujúce v rôznej miere k fašizmu podľa reprezentantov antikonstruktivistického prúdu rozdeľuje množstvo trecích plôch: ideologické podhubie, politické ciele, metódy politického boja, stupeň používaného teroru voči protivníkom, postoj ku kresťanstvu (v širšom zmysle k náboženstvu), postoj k štátoprávnomu postaveniu svojej krajiny, resp. k jej nožnej územnej expanzii, miera ovplyvnenia

9 François FURET – Ernst NOLTE, *Fašizmus a komunizmus. Konfrontácia názorov*, Bratislava 2001, s. 35.

10 Constantin IORDACHI, *Comparative fascist studies. An introduction*, in: C. Iordachi (ed.), *Comparative fascist studies: new perspectives*, London – New York 2010, s. 8.

11 O. CINKAJZL, *Ke genezi*, s. 113.

fašizmom, prípadne národným socializmom, ich postoj k nim, atď. Preto ich násilné zlučovanie pod jeden zastrešujúci termín radikálne odmietli.¹²

Náročnosť klasifikácie organizácií, ktoré vznikali vo všetkých štátoch medzivojnovnej Európy, si uvedomovala už súdobá politologická a právna veda. Československý právny teoretik Jan Kapras ml. po svojom niekoľkoročnom hĺbkovom výskume talianskeho fašizmu dospel k názoru, že „fašizmus je dítko slunné Itálie a t. zv. ‚fašismy‘ v jiných štátoch nemají nic společného se svým vzorem. Jsou to jen vnější formy, které převzaly tyto napodobeniny fašismu“.¹³ Povojnovní a súčasní historici by s viacerými Kaprasovými tézami akiste mohli polemizovať,¹⁴ no v jednej zásadnej veci sa určite zhodnú. Fakticky žiadna z diskutovaných organizácií nebola bezvýhradnou kópiou Mussoliniho Národnej fašistickej strany (*Partito Nazionale Fascista* – PNF), ale naopak, odhliadnuc od niektorých prevzatých ideologických prvkov a programových bodov sa každá uberala svojráznym autonómnym vývojom. Tejto individualizujúcej interpretačnej línie sa do veľkej miery pridržali (a čiastočne stále pridržajú) hlavne nemeckí historici, ktorých je však problematické zastrešiť pod jednu historickú školu či neformálnu líniu.¹⁵ Na rozdiel od nemeckého

---

12 G. Allardycea v polemike so S. Payneom v rôznej miere podporili Karl Bracher, Renzo De Felice, John Lukacs a ďalší. Stanley G. PAYNE, *A History of Fascism 1914–1945*, London 1997, s. 461.

13 Jan KAPRAS, *Fašismus*, Praha 1936, s. 40.

14 Za posledné desaťročia vzniklo v prostredí západnej Európy a Spojených štátov amerických obrovské množstvo monografií, štúdií a článkov venujúcich sa teoretickej analýze fašizmu. Komparácia pohľadov jednotlivých autorov by bola témou pre samostatné spracovanie, preto im nebudem venovať detailnejšiu pozornosť. Medzi najzásadnejšie knižné tituly patria najmä: Roger GRIFFIN, *The Nature of Fascism*, London 1991 (v štúdií citujem obsahovo identickú reedíciu R. GRIFFIN, *The Nature of Fascism*, London 1996); R. GRIFFIN (ed.), *Fascism*, Oxford 1995; R. GRIFFIN, *International Fascism: Theories, Causes, and the New Consensus*, London 1998; Kevin PASSMORE, *Fascism: A Very Short Introduction*, Oxford – New York 2002; Constantin IORDACHI (ed.), *Comparative fascist studies: new perspectives*, London – New York 2010; James A. GREGOR, *Interpretations of Fascism*, Morristown 1974; Renzo DE FELICE, *Interpretations of Fascism*, Cambridge-London 1977; Wolfgang WIPPERMANN, *Faschismustheorien*, Darmstadt 1972; Juan J. LINZ, *Totalitarian and Authoritarian Regimes*, Boulder-London 2000; Roger EATWELL, *Fascism: A History*, London 2003; R. O. PAXTON, *Anatomie*; S. G. PAYNE, *The History*; Zeev STERNHELL: *The Birth of Fascist Ideology. From Cultural Rebellion to Political Revolution*, Princeton 1994.

15 Jednu z mála výnimiek predstavuje Wolfgang Wippermann, ktorý si osvojil koncept všeobecného fašizmu. R. GRIFFIN, *The primacy of culture. The current growth (or manufacture) of consensus within fascist studies*, in: C. Iordachi (ed.), *Comparative fascist studies: new perspectives*, London – New York 2010, s. 130. E. Nižňanský kategorizuje nemeckú historickú obec do dvoch základných skupín, ktoré sa vyprofilovali ešte koncom 60. rokov a dodnes majú zásadný vplyv. Z hľadiska komparatistiky použiteľnosť ich teórií oslabuje až príliš jednostranné zameranie na analýzu nemeckého národného socializmu. Tzv. intencionalisti identifikujú politiku nacistického

prostredia, v anglofónnej vedeckej komunite prebiehala diskusia o fašizme v sedemdesiatych a osemdesiatych rokoch súbežne na pozadí širšie postavenej tézy, či bol fašizmus revolučným alebo kontrarevolučným zjavom politickej scény 20. storočia a či mal charakter modernizačnej inovácie alebo, naopak, predstavoval kontra-modernizačný element, usilujúci sa o návrat spoločenských vzťahov do paternalistickej podoby z čias feudalizmu. Teoretické dišputy anglofónnych historikov priniesli nové sumy poznatkov i nové perspektívy, z akých sa dá na fašizmus pozerat.¹⁶

Inšpirovaný týmito diskusiami sformuloval britský historik Roger Griffin začiatkom deväťdesiatych rokov doposiaľ najinvenčnejšiu modernú teóriu fašizmu, vychádzajúc z prác nestora *fascist studies* S. Paynea, ale aj ďalších autorov ako James A. Gregor, G. L. Mosse či Zeev Sternhell. Griffinov model, ktorý český historik Ondřej Cinkajzl výstižne pomenoval kreatívnou syntézou, rovnocenne zaraďuje fašizmus popri konzervatizme, liberalizme a marxizme medzi „veľké“ ideológie modernej epochy¹⁷ a prekonáva tak Nolteho antipólové chápanie fašizmu.¹⁸ Payneovu rozsiahlu ideálytypickú analýzu fašizmu R. Griffin podstatne sprecizoval a fašizmus zafinoval ako politickú ideológiu, ktorej *mýtické jadro* tvorí v rôznych permutáciách *palingenetická forma populistického ultranacionalizmu*.¹⁹ Práve zvýraznený konštrukt mýtu²⁰ palingenézy (znovuzrodenia) zohráva v jeho inter-

---

Nemecka ako jednoznačný priemet Hitlerovho svetonázoru do praxe. Ich oponenti, tzv. *funkcionalisti* (alebo tiež *štrukturalisti*) tvrdia, že politika Tretej ríše nemala vopred určený centrálny plán a utvárala sa postupne, keď jedno strategické rozhodnutie funkčne nadväzovalo na druhé. E. NIŽŇANSKÝ, *Interpretácie*, s. 119–120.

16 Za všetky publikácie treba vyzdvihnúť priekopnicke dielo E. WEBER, *Varieties of Fascism*, New York 1964, na ktoré nadviazali práce J. A. GREGOR, *Interpretations of Fascism*, Morristown 1974; Walter LAQUEUR (ed.), *Fascism: A Reader's Guide*, London 1976; Renzo DE FELICE, *Interpretations of Fascism*, Cambridge-London 1977; George L. MOSSE (ed.), *International Fascism: New Thoughts and New Approaches*, London 1979; Stein Ugelvik LARSEN – Berndt HAGTVET – Jan Petter MYKLEBUST (ed.), *Who Were the Fascists. Social Roots of European Fascism*, Bergen 1980. Popri historikoch z anglofónneho prostredia však treba uviesť aspoň dve práce z nemeckého prostredia, a to Ernst NOLTE (ed.), *Theorien über den Faschismus*, Köln-Berlin 1967, a Wolfgang WIPPERMANN, *Faschismustheorien*, Darmstadt 1972.

17 O. CINKAJZL, *Ke genezi*, s. 114.

18 E. NIŽŇANSKÝ, *Interpretácie*, s. 103. Hodnotenie fašizmu ako reakcie na bolševizmus E. Noltemu v minulosti vytýkali viacerí historici, medzi nimi napríklad už spomínaný F. Furet. Podľa Fureta sa fašizmus naopak vymanil z osídliel kontrarevolúcie (reakcie na fašizmus) a sám sa stal hybnou silou, *akciou* a nie *reakciou*. F. FURET – E. NOLTE, *Fašizmus a komunizmus*, s. 103.

19 R. GRIFFIN, *The Nature*, s. 32.

20 Pod pojmom *mýtus* budem v štúdiu ponímať takú naráciu, ktorá človeku odpovedá na základné otázky jeho existencie a budúcnosti. Český kultúrny antropológ Ivo T. Budil o funkcii mýtu v živote spoločnosti píše: „V mýtu nacházela pravda svůj výraz přístupný všem naslouchajícím členům společenství. Zjevená pravda ve formě mýtu byla podpořena autoritou božstva, kterým

pretácii kľúčovú rolu. R. Griffin vychádza z tézy, že človek sa po Veľkej vojne ocitol na prahu novej Európy osamotený a vnútorne rozorvaný: stará Európa sa rozpadla vo víre prvého globálneho konfliktu 20. storočia a spolu s ňou aj všetky hodnoty, spoločenská hierarchia, zaužívané vzorce správania a istoty. Pod tlakom tejto dezorientácie v novom svete sa človek stotožňuje s predostieraným obrazom svetlejšej budúcnosti a prijíma fašizmus ako únik pred úpadkom spoločnosti, ktorý rámcujú hospodárske, sociálne a politické problémy a obraz národnej potupy všadeprítomným nepriateľom a domácimi zradcami. V krajnej núdzi tak jednotlivec akceptuje fašistickú víziu spásy, duchovné zmŕtvychvstanie svojho národa i seba samého ako jeho neoddeliteľnej súčasť. Proces „povstania z popola“ je pritom podľa R. Griffina silne revolučný a vytvára novú, dovtedy nepoznanú *politickú kultúru*.²¹ Postulovanie palingenetického mýtu znamenalo v metodológii komparatívnych *fascist studies* prelomový moment. Griffinovo základné dielo *The Nature of Fascism* sa prirodzene stretlo aj s kritikou, no celkovo vyvolalo mimoriadne pozitívny ohlas. Za posledné dve decéniá si jeho koncepcia našla v historickej komunite početný rad stúpencov. Vďaka tomu, že sa Griffinov model vo vedeckej komunite presadil a zakorenil ako metodologické východisko mnohých prác, možno dnes hovoriť už i o samostatne vyprofilovanej línii tzv. *Nového konsenzu* (*the New Consensus*).

Napriek módnosti Nového konsenzu by nebolo korektné pristupovať k problematike fašizmu len z jeho teoretických pozícií a interpretačných základov. Viacerí autori poukazujú na fakt, že Griffinova metodológia síce predstavuje funkčný nástroj pri komparatívnej analýze ideológií, prípadne tzv. ranných štádií hnutí, no nedokáže už plasticky postihovať ich dynamiku v interakcii s vonkajšími vplyvmi – obzvlášť, keď sa *fašistické* hnutia transformujú z periférnych spolkov na vládne alebo priamo samovládnuce politické strany. Univerzálna nepružnosť konceptu však neznamená, že by historici, resp. sociálni vedci mali zanevrieť na akékoľvek pokusy fašistické organizácie s jeho pomocou aspoň identifikovať. Bez adekvátneho typizačného nástroja sa totiž pred nami otvára inak nezodpovedateľná otázka, kde je vlastne hranica medzi *nacionalistickými* a *fašistickými* organizáciami. V česko-slovenskej historiografickej kultúre sa tomuto terminologickému vymedzeniu systematicky nevenovala pozornosť a pojmoslovie pre ich charakteristiku bolo utvárané

---

byla tlumočena, nebo v pozdějších kulturách svatými knihami, například biblí nebo koránem, inspirovanými Bohem.“ Ivo T. BUDIL, *Mýtus, jazyk a kulturní antropologie*, Praha 2003, s. 397–398. Vo fašistickej strane, resp. režime funkciu božstva substituoval vodca (stranícka elita) a sväté knihy zasa ideologické spisy, prípadne zjednodušený kódex základných hesiel na štýl biblického Desatora.

21 R. GRIFFIN, *The Nature*, s. 38.

viac-menej intuitívne.²² Československo ale predsa nemohlo po prvej svetovej vojne koexistovať izolovane, odtrhnuté od kontextu európskeho vývoja a nové ideové trendy ho zákonite nemohli obísť. Bol teda fašizmus iba exkluzívne talianskym špecifikom alebo, ako tvrdí R. Griffin, v rôznych národných permutáciách prenikol a jestvoval aj mimo Apeninský polostrov? Na príklade rozboru ideológie Národnej obce fašistickej a Rodobrany, dvoch organizácií pôsobiacich v medzivojnovom Československu, ktoré sú historiografiou považované za fašistické alebo aspoň fašizmu najbližšie,²³ sa pokúsim demonštrovať silné stránky Griffinovho modelu, zdôrazniť význam konštruktu všeobecného fašizmu pre komparatistiku a v závere poukázať na jeho slabiny. Vonkoncom nie je mojím cieľom aspekty skúmanej problematiky umelo vsádzať do konštruktov Nového konsenzu, a tak sugestívne dokazovať ich bezproblémovú funkcionalitu. Základnú definíciu konštruktu fašizmu pojmem v súlade s Griffinovými odporúčaniami len pre heuristické a komparatívne účely, pričom zámerne ponechám otvorenú otázku, ako (česko)slovenský fašizmus „správne“ metodologicky uchopiť.

22 Napríklad Ivan Kameneč vo svojich prácach často používa výraz termín *fašizoidné*, prípadne *fašizujúce* hnutie. Ivan KAMENEČ, *Prenikanie fašistickej ideológie a organizácií Národnej obce fašistickej do slovenského politického života v medzivojnovom období*, Historické štúdie XXIV, Bratislava 1980, s. 84.

23 V tomto hodnotení sa zhodujú prakticky všetci autori, ktorí sa medzivojnovým fašizmom v Československu vo svojom výskume alebo aspoň v kontexte iných tém zaoberali – zo slovenských autorov menovite Ivan Kameneč, Vojtech Kárpáty, Jaroslava Rogulová, Miloslav Čaplovič i autor tejto štúdie. Bližšie pozri práce: I. KAMENEČ, *Prenikanie*; I. KAMENEČ, *Vývoj a špecifické črty slovenského fašizmu v medzivojnovom období*, in: Sborník k problematice dejín imperialismu, Díl 2, Praha 1978, s. 281–297; V. KÁRPÁTÝ, *K niektorým aktivitám Národnej obce fašistickej na východnom Slovensku*, Annales historici Presoviensis 6, Prešov 2006, s. 373–384; Jaroslava ROGULOVÁ, *Slovenská národná strana 1918–1938*, Bratislava 2013; Miloslav ČAPLOVIČ, *Branné organizácie v Československu 1918–1938 (so zreteľom na Slovensko)*, Bratislava 2001; A. HRUBOŇ, *Bankrot veľkých vízií: Národná obec fašistická a Slovensko (1926–1938)*, in: P. Mičko – M. Šmigel – M. Syrný (ed.), *V turbulentnom tridsaťročí. Kapitoly z dejín Slovenska v rokoch 1918–1948*, Krakov 2013, s. 37–67. Z českých historikov treba spomenúť najmä Tomáša Pasáka a jeho dodnes neprekonanú prácu: Tomáš PASÁK, *Český fašizmus 1922–1945 a kolaborace 1939–1945*, Praha 1999; monografiu Ivo PEJČOCH, *Fašizmus v českých zemích. Fašistické a nacionálnosocialistické strany a hnutí v Čechách a na Moravě 1922–1945*, Praha 2011; ale tiež zaujímavú anglickú prácu David KELLY, *The Czech Fascist Movement 1922–1942*, Boulder 1995 a mnohé ďalšie práce od Václava Pešu, Roberta Kvačeka, Evy Fargašovej, Magdy Habrmanovej, Miroslava Gregoroviča, Pavla Kotlána, Milana Nakonečného a iných. Pozoruhodnú diskusiu o fašizme v stredoeurópskom prostredí priniesol českej historickej obci pravdepodobne menej známy zborník *Príspevky k dejinám fašizmu v Československu a v Maďarsku*, Bratislava 1969, ktorý si nezaslúži byť opomenutý najmä pre jeho komparatívny prístup.

Národní obec fašistická a jej „plán spásy“

Národní obec fašistická (NOF) bola najväčšou československou politickou stranou, ktorá sa hlásila k fašizmu. Oficiálne vznikla v marci 1926 ako produkt fúzie troch menších zoskupení (*Národní hnutí, Červenobílí, Českoslovenští fašisté*).²⁴ V čase vzniku NOF nemala, podobne, ako mnohé ďalšie hnutia podobného typu v Európe, žiaden prepracovaný program, ani ideologický rámec. K ich formulovaniu dochádzalo doslova za pochodu, odrážajúc sa z pôvodných heslovitých téz jej predchodkýň z prvej polovice dvadsiatych rokov. NOF trpela nedostatkom zdatných teoretikov vo svojich radoch, ktorí by dokázali vytvoriť ucelenú a hutnú ideologickú koncepciu. Fašisti takýto rámec potrebovali predovšetkým z pragmatických dôvodov: ak sa chceli odlišiť od iných, štandardných a v tej dobe už etablovaných strán, museli priniesť do domácej politiky novú, dovtedy nekonvenčnú *ideovú esenciu*²⁵, nový mýtus. Bezmyšlienkovitý import cudzích doktrín a ich adaptovanie pre svoje potreby by bolo v kontexte danej politickej reality iba polovičatým riešením. V roku 1926, keď strany naprieč celým politickým spektrom mali v zásade všetky sociálne vrstvy oprávnených voličov prerozdelené, predstavovalo jedinú nádej na úspech prísť na scénu s revolučnými myšlienkami, ktoré by dokázali strhnúť masy, sklamané z vývoja v prvých ôsmich rokoch Československej republiky a vyvolať v spoločnosti to, čo R. Griffin nazýva prechodom k alternatívnej forme modernity: oživením populistických ideí prostredníctvom nových elít poraziť kultúrnu hegemóniu starých, dekadentných hodnôt a nahradiť ich hodnotami úplne novými. Projekt tejto novej modernity prezentuje fašistické hnutie navonok ako očistné, nadtriedne a pokrokové (avšak v kontradikcii k marxistickému a liberalistickému ponímaniu pokroku), spája ľudí do národnej komunity na čele s novými osobnos-

---

24 Bližšie k procesu konštituovania NOF pozri Pavel BALOUN, *Vznik českého fašismu (1921–1926)*, Historie – otázky – problémy, roč. 2, 2010, č. 1, s. 63–83.

25 Pojem *ideová esencia* neponímam vo filozofickom význame ako podstatu, ale ako špecifický modernizačný prvok pankontinentálneho rozmeru; ako „príchuť“, ktorá ovplyvnila, prípadne modifikovala politické ideológie a programy jednotlivých strán, a teda aj politickú kultúru v krajinách vôbec. Analogickú ideovú esenciu k charakteru ideovej esencie fašizmu môžeme identifikovať napríklad v ideí Veľkej francúzskej revolúcie. Francúzska revolúcia pôvodne určite nemala za cieľ, aby jej myšlienky boli exportované do jednotlivých krajín kontinentu, a tak postupne položili stavovskú spoločnosť v celej Európe. Svojou revolučnou náplňou si však ako ideová esencia dokázali získať internacionálny ráz a priamo ovplyvniť ďalšie revolúcie v prvej polovici 19. storočia.

ťami hrdinských vlastností a ušľachtilých ideí, ktoré si vytvárajú exkluzívny nárok zachrániť národ pred totálnym úpadkom a morálnou skazou.²⁶

NOF sa týmto krédom pri utváraní ideologických a programových základov strany riadila, hoci si to ich tvorcovia zrejme neuvedomovali a v tejto prípravnej fáze mýtus utvárali rýdzo živelne. Vytvorený rámec ideológie ako konečný produkt tohto procesu vychádzal z princípu, ktorú nemecký filozof Georg W. F. Hegel a neskôr marxisti vysvetľovali vo svojej koncepcii dialektickej negácie. Dialektická negácia predstavuje antitézu k „starému“, avšak vychádza z jeho progresívnych momentov, nevyhnutných pre vývin, nadväzuje na ne a dopĺňa ich tak, že výsledná syntéza bude pokrokovým skĺbením „starého“ a „nového“.²⁷ NOF – a vlastne aj jej priame predchodkyne – sa vždy profilovali ako hnutia štátotvorné, teda plne rešpektovali ČSR ako svoju vlasť, za ktorú boli fašisti v prípade ohrozenia ochotní položiť životy.²⁸ Pochvalne hodnotili niektoré jej politické a kultúrne výdobytky a potenciál stať sa akousi druhosledovou veľmocou strednej Európy. Na druhej strane, fašisti absolútne odmietali politický systém prvej republiky – od vtedajšej podoby parlamentarizmu, cez systém volieb až po hospodársku politiku štátu. Akceptovanie z hľadiska NOF pozitívnych zjavov, prítomných vo verejnom živote a implementácia radikálnych novôt v oblasti fungovania štátu (z veľkej časti kopírujúcich model fašistického Talianska) tvorili základnú smernicu pri formovaní ideológie NOF, jej programu a mýtu „nového úsvitu“ pre československú spoločnosť.

Na tomto mieste sa nemožno vyhnúť polemike s časťou historiografie, podľa ktorej fašizmus ako taký žiadnu ideológiu ani program nemal a bol iba obyčajným reakčným hnutím. V tomto zmysle sa vo svojej publikácii *Kdo jsou a co chtějí fašisté* z roku 1932 vyjadril na adresu NOF jej kritik Václav Osvald: „Program našich fašistů. To je to nejslabší, co fašisté mají. Po pravdě řečeno, hlavy si s programem (...) ani nelámou. Mluví tak, jak se to lidem líbí.“²⁹ Chameleónska schopnosť fašistov meniť rétoriku podľa aktuálnych potrieb mala univerzálny rámec. Osvedčená stratégia kombinovania zdanlivo protichodných nacionalistických a socialistických

26 *Vztah fašizmu a modernity* R. Griffin veľmi detailne rozpracoval v novej práci R. GRIFFIN, *Modernism and Fascism: the Sense of Beginning under Mussolini and Hitler*, Basingstoke 2007.

27 Stanislav BALÍK – Michal KUBÁT, *Teorie a praxe nedemokratických režimů*, Praha 2012, s. 127; Vlastimil BRYCHNÁČ a kol., *Marxisticko-leninská filozofia*, Praha 1983, s. 91.

28 Archiv bezpečnostních složek (ďalej ABS) Praha, fond (ďalej f.) Zemský odbor bezpečnosti (ďalej ZOB) II., č. 315–214–3. Rezolúcia Ústredného Výkonného výboru NOF vláde Československej republiky z 31. 3. 1938.

29 Václav OSVALD, *Kdo jsou a co chtějí fašisté*, Praha 1932, s. 11.

hesiel a ochota ich operatívne modifikovať v záujme dosiahnutia stanoveného cieľa patrila do základného arzenálu fašistických hnutí v celej Európe. To však automaticky neznamenalo, že fašisti žiadnu ideológiu nevyznávali a nedisponovali žiadnym vlastným uceleným programom.

Je ale faktom, že prepracovanú stranícku doktrínu funkcionári NOF pri zakladaní strany nepovažovali za nutnú. Za prvé významnejšie teoretické dielo československého fašizmu možno považovať až publikáciu *Stavovská demokracie Národného štátu* od hlavného predstaviteľa NOF Radolu Gajdu. Gajda túto „bibliu“ strany koncipoval za pomoci iného popredného činiteľa NOF Jiřího Branžovského v priebehu roku 1933, teda vyše sedem rokov po založení organizácie. Ako v jej úvode R. Gajda napísal, „knihá nechce se honositi teoretickými vědeckými aspiracemi, nýbrž je souborem myšlenek a názorů, k nimž jsem došel sledováním celého vývoje věcí, analysou všech složek“. ³⁰ V súvislosti s touto Gajdovou poznámkou treba poznamenať, že vodca NOF skutočne nikdy nebol mimoriadnym teoretikom, rečníkom, ani *homo politicus*. Táto skutočnosť viacmenej vyplývala z jeho niekdajšej kariéry profesionálneho vojaka, bývalého generála československej armády a légii v Rusku, kde sa ako veliteľ vyznamenal v slávnej bitke pri Zborove a neskôr v bojoch proti boľševickým vojskám na rozľahlých sibírskych pláňach. ³¹ Gajdovu kariéru však ponechajme bokom a obráťme svoju pozornosť na jeho prínos pre teoretickú bázu NOF.

Ako upozorňuje E. Nolte, paradigmy jednotlivých „národných“ fašizmov nie sú poznateľné bez poznania intelektuálneho vývoja ich vodcov. Hitlerovo myslenie zostávalo od napísania *Mein Kampf* v podstate nemenné a vo svojich základných dogmách nezávislé na turbulenciách nemeckého národného socializmu. Mussoliniho ideový svet bol na rozdiel od Hitlerovho jednoznačne kujnejší; vytváral sa postupne, prakticky až do konca *Duceho* kariéry (po roku 1943 sa napríklad ako hlava Talianskej sociálnej republiky revíziou fašistických mechanizmov fungovania hospodárstva vrátil ku svojim socialistickým začiatkom). ³² Ak lídri Národnosocialistickej nemeckej robotníckej strany (*Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei* – NSDAP) a PNF ideológiu a program svojich strán aktívne vytvárali alebo na tomto procese aspoň významne participovali, o R. Gajdovi to neplatilo.

---

30 Radola GAJDA, *Stavovská demokracie Národného štátu*, Praha 1934, s. 6.

31 R. GAJDA, *Moje paměti*, Praha 1924.

32 Ernst NOLTE, *Fašismus ve své epoše*, Praha 1999, s. 60. K počiatkom kariéry B. Mussoliniho pozri Pierre MILZA, *Mussolini*, Praha 2013, s. 126–215.

R. Gajda funkciu vodcu NOF prevzal počas jej historického zjazdu, usporiadaného v Brne v prvých januárových dňoch roku 1927.³³ Snemovanie fašistických delegátov malo svoj zásadný význam nielen z hľadiska personálnych zmien a doformovania organizačnej štruktúry, ale aj vyjasnenia niektorých ideových problémov. Účastníci rokovaní síce deklaratívne zdôraznili zotrvanie NOF v pozícii autonómneho politického klubu,³⁴ no prijatými reformami ju fakticky povýšili na subjekt so všetkými atribútmi politickej strany.³⁵ V hlavnom referáte snemovania R. Gajda vytýčil základné smernice pre činnosť NOF. Z Gajdových úst nezazneli žiadne nové revolučné apely; išlo viac-menej o zosumarizovanie a spresnenie téz, ktoré fašisti hlásali už predtým.³⁶ Najznámejšej postave prvorepublikového československého fašizmu tak pripadla rola suchého interpretátora politického konceptu, ktorý dostal takpovediac „do daru“ (i keď s ním bezpochyby súhlasil a neskôr ho nikdy zásadne nerevidoval).

Ideológia NOF, ktorá v konkrétnom prípade zároveň do veľkej miery predstavovala aj stranický program, vychádzala zo základov československého nacionalizmu, doplneného o niektoré prvky talianskeho fašizmu. V žiadnom prípade nebola jeho prostoduchým derivátom a napriek istým priemetom si zachovávala vysokú mieru originality. Za trinásť rokov existencie NOF nevyšla žiadna práca teoretická rangu *Mein Kampf*, ktorá by vytyčovala idey strany v komplexnej pod-

33 R. Gajda pri príležitosti svojho zvolenia za vodcu NOF pred prítomnými predniesol nasledovné slová: „Byl jsem vyzván, abych jako vůdce přijal funkci v řadách vašich. Já tak činím! Jako voják nemohl jsem přijati tuto funkci, poněvadž se to přičilo vojenským předpisům. Byl jsem s Vámi jen duchem. Dnes, když nejsem vázán vojenskými předpisy, přijímám a půjdu s Vámi proti všem! Bylo řečeno: vývoj věcí jde nalevo! Já tvrdím, že to není pravda, ale pro nás nehraje tato otázka žádnou roli. My máme jedinou směrnicí: Blaho vlasti budiž naším nejvyšším zákonem. A dle této směrnicí chci já jíti. Tak Vám slibuji, bratři!“ Marek SUCHÁNEK, *Národní obec fašistická na Moravě v letech 1926–1938*, Studia historica Brunensia, roč. 57, Brno 2010, č. 1, s. 37.

34 Organizácie, ktoré sa roku 1926 zoskupili do Národnej obce fašistickej, charakterizované českou historiografiou ako *protofašistické*, vznikali pôvodne na báze voľných debatných krúžkov. Boli otvorené pre priaznivcov a funkcionárov všetkých politických strán s výnimkou socialistov.

35 Pritom ešte úvodný Gajdov rozkaz sa od povýšenia NOF na politickú stranu rázne dištancoval: „N.O.F. nebude politickou stranou ve smyslu dnešních politických stran a teprve situace v budoucnosti určí další prostředky boje, o kterých dnes nelze říci jaké budou. V každém případě zůstane N.O.F. samostatným hnutím ideovým jako dosud, čímž jest zároveň řečeno, že N.O.F. nesmí také býti odnoží ani nástrojem kterékoliv politické strany. Bude pracovati k sjednocení národních prvků, nikoli však přes politické strany, nýbrž od hlavy k hlavě.“ Národní archiv (ďalej NA) Praha, f. Prezidium Ministerstva vnitra (ďalej PMV), č. 225–1024–1. Rozkaz č. 1 z 5. 1. 1927.

36 K raným prácam o fašizme českej proveniencie patria: Jan REICHMANN, *Fašismus*, Praha 1923; Otakar LEBLOCH, *Fašistický stát*, Brno 1927.

be. Keďže ich v úplnosti nerozvinul ani spomínaný Gajdov spis *Stavovská demokracie Národního státu*, pri analýze ideológie československého fašizmu je nutné opierať sa o viacero zdrojov z prostredia NOF a reflektovať ju v dynamike metamorfóz dvadsiaty a tridsiaty rokov.

NOF sa v novoschválenom organizačnom poriadku definovala ako voľné politické združenie Čechov, Slovákov a iných Slovanov, obývajúcich ČSR.³⁷ Cieľom fašistov bolo vybudovať silný národný štát³⁸ s rozhodujúcim postavením štátotvorných národov, t. j. Čechov a Slovákov. Nacionálnu individualitu oboch národov rešpektovali; oveľa problematickejšie to však vyzeralo vo vzťahu k menšinám. Sledujúc politické správanie NOF možno skonštatovať, že hoci jej rétorika mala ostrý protinemecký a protimaďarský podtón, zďaleka voči týmto minoritám nevyštupeovala tak verbálne agresívne, ako voči Židom. V tridsiaty rokoch po zákaze odnože NSDAP v ČSR dokonca pozorujeme určité snahy fašistov o získanie podpory Nemcov a Maďarov žijúcich v Československu.³⁹ Židia, naopak, stelesňovali nenávidených nepriateľov Gajdových prívržencov a akákoľvek forma ich integrovania do štruktúr NOF neprípadať do úvahy. Fašisti im zazlievali údajný nosný podiel na sociálnych a ekonomických problémoch štátu, ovládnutí národného hospodárstva a naakumulovaní finančného kapitálu mimozákonnými praktikami. Protižidovské vyjadrenia, články a sústavne živená floskula o „nosatých cudzopasníkoch“ patrili k rutínnej slovnej výbave rečníkov a redaktorov periodík NOF. V porovnaní s vývojom v Taliansku bol fašistický antisemitizmus v ČSR citeľnejší, no k žiadnym systematickým pogromom či podobným organizovaným pohonom po vzore nacistických perzekúcií nedošlo.⁴⁰ Protižidovská orientácia NOF bola jednou z hlavných diferencií medzi československým a talianskym fašizmom a súčasne argumentačným podkladom pre postupne kreovaný a stupňovaný mýtus o okupá-

37 ABS Praha, f. ZOB II., č. 315–214–1. *Organizační a jednací řád Národní obce fašistické*, Praha: b. v., b. r., s. 3.

38 R. Gajda štát definoval ako „zájmové-citové spoločenství lidí, řízením společného národního osudu spojených ku životu na daném státním území, jehož úkolem je poskytnouti národnímu celku v každém jeho jedinci plnou možnost nejlepšího vyžití po stránce hmotní i mravní“. Základnú stavebnú jednotku spoločnosti v rámci štátu tvorila v ideológii NOF rodina, pretože bez nej by nemohol jedinec existovať. R. GAJDA, *Stavovská demokracie*, s. 47–48.

39 Na rozdiel od československého fašizmu B. Mussolini od počiatkov vychádzal v otázke chápania vzťahu národa a štátu z etatického princípu: nie národ tvorí štát, ale štát tvorí národ. *Duce pod národom* nerozumel etnickú kategóriu, ale fakticky etatickú spoločnosť, ktorej štát dodáva vedomie mravnej jednoty, vôle, a teda naozajstnej existencie. Benito MUSSOLINI, *Řeči o Itálii a fašismu*, Praha 1935, s. 197.

40 Prirodzene, treba podotknúť, že NOF sa na rozdiel od nemeckých nacistov nikdy nedostala k moci.

cii hospodárskej a politickej sféry života v ČSR Židmi. Na rozdiel od československých fašistov B. Mussolini antisemitizmus a rasizmus zavrhol a považoval ich za primitívne eugenické kastovníctvo. V zbierke rozhovorov so známym nemeckým žurnalistom a spisovateľom Emilom B. Ludwigom⁴¹ sa vyjadril: „Ovšem, že už nejsou žádné čisté rasy, i židi už jsou pomíšeni. Právě ze šťastného pomíšeni vyšla často síla a krása národa... Nikdy neuvěřím, že se více nebo méně cenná rasa dá biologicky dokázat. (...) Antisemitismus v Itálii neexistuje. (...) Židovští Italové⁴² se vždy osvědčili jako občané a statečně se bili jako vojáci. Zaujímají vynikající místa na universitách, v armádě, v bankách...“⁴³ Každodenný život, ani prijímaná legislatíva vo fašistickom Taliansku až do konca tridsiatych rokov *Duceho* zhovievavosť k málopočetnej židovskej komunite skutočne nijako nepopierali. Neskoršia degenerácia tolerantného prístupu, vzostup antisemitizmu a zakotvenie rasových kritérií v talianskom zákonodarstve historici považujú vo všeobecnosti skôr za dôsledok zblížovania Talianska s nacistickým Nemeckom než za prirodzenú revíziu fašistickej ideológie.⁴⁴ Naopak, československý fašizmus konštantne doslova prekypoval protižidovským podfarbením. Pestovaný obraz Žida ako príčiny sociálnych problémov fašisti s obľubou využívali i v priestore Slovenska, ktoré veľmi výrazne zasiahla Veľká hospodárska kríza. „Máme Slovensko oslobodené na papieri, hospodársky však tu panujú len cudzinci, Maďari a hlavne židia! A títo sú tak drzí, že sa ani nepokúšajú naučiť sa štátnemu jazyku. Aká je to podívaná, keď našinec príjde do židovského obchodu a sám začína brebendiť nemecky, len aby sa zapáčil židovi!“⁴⁵ napísala začiatkom tridsiatych rokov *Stráž ríše*, ústredný tlačový orgán NOF.

Rovnakou slovnou ofenzívou NOF útočila takisto na predstaviteľov vládnych koalícií, poukazujúc na rozsiahlu korupciu, nezodpovedné plytvanie verejnými financiami a nekompetentnosť zvolených zástupcov občanov vykonávať poslancú, ministerskú či inú vysokú funkciu. Zákonodarná moc mala byť podľa

---

41 Emil B. Ludwig (pôvodným menom Emil Cohn) sa autorsky preslávil biografiami o Johannovi W. Goethem, Ottovi von Bismarckovi a Ježišovi Kristovi, ktoré vydal v 20. rokoch. V 30. rokoch realizoval a v edične upravenej verzii publikoval rozhovory s významnými európskymi štátnikmi, napríklad Mustafom Kemalom, Josifom V. Stalinom alebo Tomášom G. Masarykom.

42 Upozorňujem na Mussoliniho vyjadrovací prostriedok *židovskí Taliani* a nie *talianski Židia*.

43 Emil B. LUDWIG, *Benito Mussolini. Osmnásť rozhovorů*, Praha 1932, s. 61.

44 Prvé protižidovské zákony Mussoliniho režim prijal až v roku 1938. Uzákonenie *Manifestu fašistického rasizmu* a ďalších právnych noriem, ktoré zakazovali medzirasové manželstvá a obmedzovali pôsobenie Židov v štátnej službe, historici vo všeobecnosti považujú skôr za snahu Talianov preukázať svoju náklonnosť k novému spojencovi – nacistickému Nemecku. R. O. PAXTON, *Anatomie*, s. 192.

45 *Stráž ríše*, 18. 2. 1931, s. 2.

predstav NOF podrobená rozsiahlym zmenám; primárne parlamentnú demokraciu by nahradil stavovský (korporatívny) systém.⁴⁶ Koncept stavovského štátu vo fašistickom ponímaní vychádzal z delenia spoločnosti podľa príslušnosti občanov vo sfére výrobných síl na štyri základné skupiny (1. robotníci; 2. inteligencia; 3. poľnohospodári; 4. živnostníci, priemyselníci a obchodníci).⁴⁷ Zavedenie modelu korporatívneho štátu rátať so zrušením politických strán a vytvorením nového parlamentu s maximálne 150 poslancami, volenými paritne v rámci jednotlivých profesijných komôr. V intenciách súdobej reality ČSR však prvoradým cieľom fašistov bolo odstrániť jestvujúci systém viazaných kandidátnych listín, ktorý voličom neumožňoval hlasovať za konkrétnych nominantov, ale iba za kandidátku so záväzným poradím, stanoveným vopred stranou. Ušetrenie časti verejných zdrojov chceli dosiahnuť zrušením paušálnych poslaneckých plátov a zavedením diét výhradne za dni, kedy parlament zasadal. Rozsiahle reformy mali postihnúť taktiež fungovanie senátu, ministerstiev i štátneho hospodárstva.⁴⁸ Všetky navrhované opatrenia, v podstate negácia *statu quo*, boli prezentované ako pozitívne zmeny „v mene ľudu“, vďaka ktorým národ opäťovne prevezme krajinu do svojich rúk, čo vyjadrovalo aj hlavné motto NOF „Blaho národa budiž najvyšším zákonom!“⁴⁹ Fašisti kritizovali všetky zjavy, narušujúce jeho mystickú jednotu – napríklad rozpory na báze náboženskej intolerancie či snahy niektorých pedagógov a kňazov o politickú indoktrináciu mladých, ľahko formovateľných žiakov. B. Mussolini, vzor československých fašistov, tvrdil, že štát nereguluje postoj svojich občanov k viere, ale k morálke. Pokiaľ náboženstvo ako jeden z najväčších výtvarov ľudského ducha dokáže túto morálku rozvíjať, musí byť nielen tolerované, ale taktiež chránené a podporované. Fašizmus podľa B. Mussoliniho nevytvára nového boha a ani nepopiera „starého“, kresťanského. Cení si takú duchovnú entitu, akú uznáva a uctieva „prostoduché a primitívne srdce ľudu“.⁵⁰ Hoci postoj fašizmu k prekonaným archaickým štruktúram spoločnosti bol kritický,⁵¹ v náboženskej otázke prejavoval pochopenie pre tradicionalizmus pred osvietenským pokrokom.

---

46 V tejto súvislosti možno ako zaujímavosť uviesť, že B. Mussolini považoval fašizmus za najrýchlejšiu formu demokracie, keďže spoločnosť poníma kvalitatívne a nie kvantitatívne na princípe zastupiteľskej vlády väčšiny. B. MUSSOLINI, *Řeči*, s. 196.

47 R. GAJDA, *Stavovská demokracie*, s. 55.

48 Bližšie pozri A. HRUBOŇ, *Bankrot*, s. 42–43.

49 NA Praha, f. PMV, č. 225–1024–1. Hlásenie predsedníctva zemskej správy politickej v Brne o smerniciach pre rečníkov NOF z 13. 5. 1927; tiež I. PEJČOCH, *Fašizmus* s. 44–47.

50 B. MUSSOLINI, *Řeči*, s. 214.

51 *Tamtiež*, s. 209.

Hlásaná ideológia a program NOF vytvárali mýtus hlboko poníženého Československa, ktorého charakter sa za necelé desaťročie samostatnosti vyprofiloval úplne inak, než bola pôvodná predstava tých, čo za slobodu Čechov a Slovákov obetovali v prvej svetovej vojne svoje zdravie a životy. V tejto súvislosti vystupovala po celú dĺžku existencie NOF do popredia ako živý symbol permanentného súboja za „lepší zajtrašok“ osoba R. Gajdu. Meno generála československých légii v Rusku personifikovalo v jeho legionárskej minulosti všetky hrdinské a mesiášske atribúty, ponúkané elektorátu fašistami. Gajda bol v naratívne NOF vykupiteľom, ktorý narobí v republike poriadok k spokojnosti slušných a poctivých ľudí.⁵² NOF sa sebaidentifikovala ako hnutie „mravného a hmotného obrození národa“,⁵³ ktoré „zavede poriadok, dá vám všem práci, spokojenost“.⁵⁴ Budovaný mýtus znovuzrodenia národa prostredníctvom komplexnej očisty možno príkladne vyčítať z letákov a propagačných materiálov NOF spred parlamentných volieb roku 1935. Palingenetický mýtus NOF ešte väčšmi umocňoval tradovaný prvok ľudovosti fašistických lídrov, ktorí podľa rétoriky NOF nemôžu robiť „protiľudovú“ politiku, keďže sami z ľudu pochádzajú a spolu s ostatnými vrstvami spoločnosti majú záujem poraziť celý nespravodlivý a morálne skazený systém, prítomný v ČSR: „Občané – voličové! Již konec dosavadnímu životu, již konec hospodaření politických stran a již konec sedmnáctiletému utrpení ve Vlasti, kterou jsme si krví našich legií a vojsk revolučních vydobyli... Fašisté udělají ve vlasti pořádek. Fašisté se nebojí jít mezi lid. Fašisté nic neslibují – než očistu. Fašisté nekupují duše pracujícího lidu a fašisté s generálem ruských legií Radolem Gajdou⁵⁵ v čele cestou legální a zákonitou vyrukují do těchto voleb a do vesnic mezi lid, na místo všech troubofonů stran koalických a dosavadněvládních, jichž předáci a vůdcové se bojí popatřiti do očí svým bývalým voličům a lidem zbídačelým jejich vládními systémy, aby nebyli od nich

52 Slovenský národný archív (ďalej SNA) Bratislava, f. Policajné riaditeľstvo (PR) Bratislava, šk. 236, č. 213–381–8. Leták *Vólte 13: Pán Boh a všetok lud je pri nás!*

53 NA Praha, f. PMV, č. 225–1305–2. Leták *Kdo jsou a co chtějí českoslovenští fašisté.*

54 Libor VYKOUPIIL, *Český fašismus na Moravě*, Brno 2012, s. 293.

55 V dôsledku známej tzv. Gajdovej aféry, kedy bol R. Gajda obvinený (podľa úsudkov historikov s najväčšou pravdepodobnosťou nepravom) z pokusov o prevrat a zo špionáže v prospech Sovietskeho zväzu, prišiel o generálsku hodnosť v československej armáde a bol degradovaný na radového vojaka. Gajda tento verdikt považoval za politickú pomstu svojich konkurentov z okruhu osôb okolo prezidenta T. G. Masaryka, ktorého politiku neraz ostro kritizoval. Na odňatie hodnosti generála ruských légii však československé orgány nemali žiaden právny dosah, a tak uniformu manifestačne nosil naďalej. Ivan ŠEDIVÝ, *Gajdova aféra 1926–1928*, Český časopis historický 92, 1994, č. 4, s. 732–757; tiež L. VYKOUPIIL, *Český fašismus*, s. 56–86.

bití. Jdeme cestou zákonitou a parlamentární, abychom osvobodili národ Čechů a Slováků od nového jha vyžiračského a poddanství mezinárodního kapitálu židovského, který je těsně spjat s kapitály vlasteneckými všech národů světa“.⁵⁶

Pri analýze palingenetického mýtu NOF nemožno popri písanom slove obísť ani podoby jeho grafickej vizualizácie. Práve vizuálny kontakt s ním mohol u bežného recipienta – potenciálneho voliča vyvolať ďaleko senzitívnejšie psychologické vnemy, ktoré mohli viesť k akceptácii mýtu, než rozsiahle teoretické úvahy v dobovej tlači či fašistických brožúrach. Napríklad periodikum *Stráž říše* prinieslo na titulnej strane jedného zo svojich čísel kresbu akademického maliara Karla Rélinka, zobrazujúcu prototyp statného muža so štítom v ruke s nápisom NOF, strážiaceho svätováclavskú korunu a vlajku Českého kráľovstva pred šípmi anonymných, no zároveň všadeprítomných nepriateľov.⁵⁷ Jednoznačne najfrekventovanejší motív obrazovej propagandy fašistov však predstavoval sám vodca R. Gajda. Gajda ako nositeľ motívu pamätného triumfu v zborovskej bitke, kde prevzal velenie nad československými jednotkami v temer beznádejnej situácii,⁵⁸ mal Čechov a Slovákov analogicky priviesť k víťazstvu aj na „domácom fronte“ a do dôsledkov tak dokončiť národnú revolúciu, spojenú s všestrannou očistou. Fašistická propaganda z jeho slávnej vojenskej minulosti bohato čerpala a prakticky na všetkých propagačných materiáloch R. Gajdu vyobrazovala v uniforme generála ruských légii⁵⁹. Na inom mieste ho zasa štylizovala do podoby majestátnej skaly, ktorá zostáva imúnna voči bleskom šľahajúcim zo všetkých strán. Matematicky povedané, R. Gajda bol priamou úmerou úspechov NOF. Bez svojho vodcu by fašisti pravdepodobne nedokázali prekročiť šesť úplnej periférie politického spektra, pretože by nedisponovali mýtotvornou legendou – R. Gajda dával fašistickému mýtu nielen obsah,

---

56 Predvolebný leták NOF *Občané – Voličové!*, súkromná zbierka autora.

57 *Stráž říše*, 15. 7. 1931, s. 1.

58 Ku Gajdovej roli v zborovskej bitke bližšie pozri: Antonín KLIMEK – Petr HOFMAN, *Vítěz, který probrál. Generál Radola Gajda*, Praha 1995, s. 21–22. Mýtický obraz R. Gajdu ako neohrozeného hrdinu – spasiteľa sa pretavil aj do piesne *Prijde Gajda*, ktorej rozširovanie v oblasti západného Slovenska roku 1933 zachytili bezpečnostné orgány. Text piesne znel: „Pod tým naším okienečkom smutná novina: v korisť padla vydieračom celá krajina / Prijde Gajda zo Zborova / oslobodí národ znova / a v tej našej republike bude sloboda! / Sinekúry, subvencie sľubovali všem / pri tom statne okrádali našu drahú zem. / Od Tatier až po Šumavu chcú Slovania žiť! / Nedajme si sväté práva nikým podmaniť. / Je nám treba bohatierov, jak Jánošík bol / ktorý krivdy, zpupnosť trestal / biednym pomohol. / Postavte sa milí bratia / všetci v jedon šík / bo nemôžeme v tejto dobe / ďalej takto žiť.“ SNA Bratislava, f. PR Bratislava, šk. 237, č. 213–383–3. Rozširovanie fašistickej piesne *Prijde Gajda*.

59 Porovnaj pozn. 55.

ale aj nádej na jeho naplnenie, nech bolo akokoľvek hypotetické a závislé od mnohých ďalších faktorov.

Keď R. Gajda v úvode svojej knihy *Stavovská demokracie Národného štátu* hľadal akoby spätne opodstatnenosť vzniku a legitimitu NOF v československej politike, dospel k nasledujúcim záverom: československá spoločnosť prežíva všeobecnú hlbokú mravnú a hospodársku krízu. Jej príčinou je liberalistická sústava, ktorá poskytla voľné pole sebeckému. Sebeckosť „silných laktov“ potiera nielen tradičné duchovné hodnoty, ale porušuje aj platné zákony, a preto je krajne nemorálne. Jedinou skutočnou hodnotou zostáva vždy láska k národu a vlasti. Mnohí, ovplyvnení poprevratovým liberalizmom, sa nechali strhnúť do pasce nového ducha doby a prehlásili tieto hodnoty za prežitok a spiatocnosť, čím poklesli do morálnej pustatiny. Ak československá spoločnosť nechce pod tlakom tejto rozkladnej dekadencie zahnúť, musí si osvojiť fašistické motto „Blaho vlasti“ namiesto dovtedajšieho „Blaho vlastní“.⁶⁰

Vytváranie mýtov malo v ideologickej koncepcii NOF nezastupiteľné miesto (koniec koncov tak, ako u každej inej fašistickej organizácie). Mechanické absorbovanie mýtov bez akejkoľvek diskusie o ich pravdivosti kreovalo nielen ustálený systém dogiem, ale aj pocit duchovného zázemia a utužujúcej príslušnosti medzi jednotlivými členmi. Cielené deformovanie a zjednodušovanie reality do vysvetlení, ktorým vedel porozumieť každý, robilo z populistických slov československých fašistov potenciálnu časovanú rozbušku⁶¹ – minimálne pre prvorepublikovú demokraciu celkom určite.

Obsah ideológie NOF, parafrázovanej R. Gajdom, bol smerodajný pre českých i slovenských fašistov. Funkcionári a stúpenci slovenskej časti NOF vo svojich programových požiadavkách proti nim nevystúpili, avšak nezotrvali len pri nich. Zároveň s atraktívnou ponukou konkurenčných strán museli portfólio cieľov dopĺňať a prispôbovať „hlasu ľudu“, s čím však nielen v Československu, ale ani v globálnom meradle nemali väčší problém. Základný mýtus zostával pritom plne rešpektovaný, iba jeho výklad bol populisticky mierne uspošobený na slovenské

---

60 R. GAJDA, *Stavovská demokracie*, s. 9–11. Konštrukt *blaha štátu* napíňal svoju funkčnosť v politicko-ekonomických teóriách talianskeho fašizmu, z ktorého ho NOF prevzala. Podľa B. Mussoliniho socializmus na blaho štátu a celej spoločnosti, pretože akcentuje len na triedny boj. Naopak, fašizmus nemá funkciu polarizujúcu, ale integrujúcu: triedy zlučuje do jednej ekonomickej a mravnej entity, chce, aby akceptovateľné idey socializmu a syndikalizmu našli svoje uplatnenie v medziach štátom riadenej korporatívnej sústavy, regulujúcej protichodné tendencie v záujme uzmiernenia všetkých vrstiev. B. MUSSOLINI, *Řeč*, s. 194–195.

61 L. VYKOUPIĽ, *Český fašizmus*, s. 29–30.

pomery. Zmieňovaný žurnalista V. Osvald dokázal fašistické mimikry pomerne skoro identifikovať a na margo Gajdových rečí stručne, no mimoriadne výstižne poznamenal: „Pěkně to všechno řekl, co je třeba. Ale, bohužel, neřekl a nedovede říci, protože málo rozumí složitým otázkám světového hospodářství, jak by se to dalo všechno udělat a zařídit.“⁶² V tom tkvel problém nielen fašistov v Československu, ale i mnohých iných európskych štátoch.

Rodobrana – slovenská permutácia fašizmu?

Otázka, otvárajúca túto štúdiu, nie je samoúčelná. Doterajšie interpretácie vzťahu *fašizmus – Slovensko*, vytvárané bez jasnejšieho teoretického rámca, balansujú kdesi na hrane medzi anglosaským konštruktivistickým prístupom ideáltypu a striktné individuálneho prístupu ku každej organizácii, inšpirovanej talianskym fašizmom alebo nemeckým národným socializmom. Je zrejmé, že jeden i druhý teoretický prístup k fašizmu vedie ku kompromisom (a teda nevyhnutne k zjednodušeniam) a najmä prvý zmieňovaný k odklonu od dobovej sociálnej reality. Ak by sme brali na zreteľ len interpretačné prístupy, vykladajúce fašizmus ako unikátne talianske špecifikum (teda prístupy oponentov Griffinovho modelu), v česko-slovenskom priestore by žiaden subjekt fašistického charakteru objektívne nemohol existovať. Postavme však problém inak: pripusťme, že fašizmus, podobne ako komunizmus, bol minimálne v jeho esenciálnej podobe exportným artiklom (hoci to jeho zakladateľ B. Mussolini nepovažoval za svoju zahraničnopolitickú prioritu) a mal medzinárodný charakter (napriek absencii ústredného riadiaceho orgánu – fašistickej obdoby Kominterny⁶³). Miesto hypotéz si kladme znepokojujúce otázky ďalej: Mô-

---

62 V. OSVALD, *Kdo jsou*, s. 13.

63 V dňoch 16.–17. 12. 1934 usporiadali talianske Akčné výbory pre univerzálnosť Ríma (*Comitati d'Azione per l'universalità di Roma – CAUR*) veľký medzinárodný kongres fašistických, nacistických a príbuzných organizácií s cieľom vytvoriť bázu pre integráciu európskej krajnej pravice pod záštitou Talianska. Pokus o vytvorenie fašistickej internacionály ako protiváhy Kominterny napokon pre veľké ideové rozpory medzi delegátmi z jednotlivých štátov nebol úspešný. Na kongres v Montreux bezprostredne nadviazal pracovný míting jeho účastníkov v Paríži, konaný 30.–31. 1. 1935. Okrem predsedu CAUR Eugenia Coselschiho boli členmi pracovnej skupiny takí prominenti krajne pravicovej scény ako generál Eoin O'Duffy, Marcel Bucard, George Mercouris, Vidkun Quisling či Anton Mussert. Komisia prijala rezolúciu, v ktorej sa vyslovila, že poslaním univerzálneho fašizmu bude bojovať za mier, vzájomné pochopenie a zblíženie národov, aby tak bola zaistená jednota Európy, ktorá ako jediná dokáže kontinent ochrániť pred konfliktom nemerateľných rozmerov. *Fašistické listy*, 16. 2. 1935, s. 2. Z podobného presvedčenia vychádzal v 30. rokoch aj líder Britskej únie fašistov (*British*

žeme za fašistickú považovať organizáciu, ktorá fašizmus nemá vo svojom názve, ideológia z koreňov pôvodného, t. j. talianskeho fašizmu priamo nevychádza a ako fašistická sa javí iba jej zaradením do komplexu typologicky podobných hnutí v Európe a predovšetkým vlastnou politickou praxou? Ergo – existoval *slovenský fašizmus*?

Fašizmus bol v medzivojnovom období celoeurópskou veličinou a v rôznej podobe prenikol prakticky do všetkých krajín kontinentu. Politickú kultúru väčšiny krajín nedobýval pomocou sesterských klonov Mussoliniho PNF, ale formou *ideovej esencie*, ktorá ako inšpiratívne novum prenikala do štruktúr už jestvujúcich strán i myslenia spoločnosti. Esencia fašizmu mala schopnosť modernizovať a dynamizovať ponuku tradičných strán, vyhraňovať ich voči hodnotám politických konkurentov, nových režimov po roku 1918 a versaillskej epochy ako takej. Prejavenie sa revolučného potenciálu tejto esencie bolo závislé od viacerých faktorov, najmä však od troch štrukturálnych skupín, definujúcich základné podmienky pre konštituovanie a aspoň obmedzene úspešnú pôsobnosť fašistických organizácií, menovite:

1. od prítomnosti vedomia revolučnej minulosti národa, spojenej zväčša s bojom za občianske a národné práva v 19. storočí;
2. zo všeobecného sklamaní z nových spoločensko-politických pomerov po roku 1918, ktoré sa v reflexii nemalej časti spoločnosti javili ako doba, kedy sa národné komunity dostali medzi dve dekadentné a kompromitované ideológie – komunizmus a demokraciu, spomedzi ktorých si spoločnosť musí zvoliť „menšie zlo“ bez možnosti inej alternatívy, akejsi tretej cesty;
3. od neschopnosti štátu kreovať v mysliach občanov po roku 1918 vedomie lojality k vlasti, jej politickému zriadeniu a systému.

V krajinách, kde uvedené podmienky neplatili, predstavovali fašizmom alebo národným socializmom inšpirované organizácie skôr komické spolky samozvaných revolucionárov, ktoré skôr či neskôr zmizli zo scény tak expresne, ako sa na nej objavili. Optimálny príklad predstavuje medzivojnový Island, ostrovný štát izolovaný

Union of Fascists) Oswald Mosley. Mosley veril, že Európa sa môže vyhnúť globálnemu konfliktu len vtedy, ak všetky krajiny zavedú fašistický režim a akceptujú spoločné politicko-ideologické princípy. Tieto Mosleyho ťažko uskutočniteľné predstavy boli reakciou na zlyhávajúci systém Spoločnosti národov. Jakub DRÁBIK, *Oswald Mosley's Concept of a United Europe. A Contribution to the Study of Pan-European Nationalism*, Dvácate stoloť / The Twentieth Century, roč. 4, Praha 2012, č. 2, s. 56.

od kontinentálnej Európy.⁶⁴ Nacionalistická strana (*Flokkur Þjóðernissinna*), ktorá prijala prvky fašistického programu (napr. nahradenie dovtedajšieho parlamentu *Althingu* stavovským snemom) s obdobou nacistických téz o rasovej nadradenosti severských národov, bola doslova mikrostranou, keď vo voľbách roku 1934 získala 0,7 % a o dva roky neskôr dokonca iba 0,2 % hlasov.⁶⁵ Podobne Národnosocialistická robotnícka strana (*Nationalsocialistiska Arbetarpartiet*) vo Švédsku pod vedením Svena-Olova Lindholma, vo voľbách nezískala ani percento hlasov oprávnených voličov.⁶⁶ Politicky stabilných a ekonomicky prosperujúcich severských štátov sa nová vlna totalitarizmu reálne netýkala: niežeby sa im esencia fašizmu vyhla, ale samotné obyvateľstvo neprejavilo interes o politické experimenty na čele so skupinkou pochybných revolucionárov so zaručeným receptom na všetko. Prirodzená nekrvavá premena feudálnych monarchií na vyspelé kapitalistické štáty, fungujúce na báze občianskej spoločnosti, ktoré navyše v 19., ani počiatkom 20. storočia nezasiahol proces národnej revolúcie (na čo v podstate nebol relevantný dôvod), vystavila krajným pólom politického spektra červenú.

Tento exkurz je mimoriadne dôležitý z hľadiska uvedomenia si možnosti prieniku fašizmu do slovenského prostredia. Podstatnú úlohu v jeho zahniezdení zohral *ľudácky mýtus znovuzrodenia*, ktorý mal s mýtom NOF veľa spoločného, no súbežne si zachovával špecifický svojráz. Tradovaný plebejský charakter Slovenska, ktoré česká verejnosť nezriedka považovala za akýsi appendix republiky, nezodpovedal významu Slovenska pre ČSR. Toto pokrivené vnímanie do určitej miery nepriamo stimulovalo argumentáciu prebudeného autonomistického hnutia na Slovensku. Národnoemancipačný pohyb, naštartovaný koncom 18. storočia, nemohol ustať vznikom ČSR, s ktorou sa síce absolútna väčšina Slovákov nepochybné identifikovala, no nemalá časť sa zároveň netajila svojimi výhradami voči jej podobe.⁶⁷

---

64 Krajina sa osamostatnila od Dánska už 1. 12. 1918. S Dánskom ju spájala len osoba panovníka, kráľa Kristiána X. Štatút úplne nezávislého štátu s republikánskym zriadením Island získal po úspešnom májovom referende dňa 17. 6. 1944, kedy personálna únia stratila právnu platnosť.

65 Cyprian BLAMIREs – Paul JACKSON et al., *World Fascism: A Historical Encyclopedia*, Santa Barbara 2006, s. 329.

66 Peter DAVIES – Derek LYNCH, *The Routledge Companion to Fascism and the Far Right*, London – New York 2002, s. 318.

67 Jan Rychlík k vzťahu Slovákov voči prvej ČSR poznamenal, že „pokládali Československo síce väčšinou rovněž za svůj stát, ale ne bezvýhradně“. J. Rychlík argumentuje prítomnosťou početne relevantnej autonomisticky orientovanej časti spoločnosti, ktorú Československo ako celok v podstate nezaujímal a išlo im predovšetkým o kodifikáciu starého štátoprávneho programu, ktorý nebolo možné uplatniť v rámci Uhorska. Jan RYCHLÍK, *Češi a Slováci ve 20. století. Spolupráce a konflikty 1914–1992*, Praha 2012, s. 68.

Nešlo ani tak o v praxi nerealizovaný prísľub autonómie pre Slovensko, ako skôr o jeho sociálne aspekty. V zásade totiž platí, že radový občan štátu posudzuje režim cez ekonomické kategórie alebo ešte presnejšie cez optiku vlastnej životnej úrovne. Slovensko, lemované v niektorých regiónoch v období prvej ČSR hladovými dolinami, predstavovalo výrazný hypotetický zdroj nekonformnosti voči hradnej politike. Hlinkovej slovenskej ľudovej strane (HSLS) sa už v prvých rokoch existencie ČSR podarilo vytvoriť účinnú propagandistickú šablónu: za všetky páľčivé problémy Slovenska môže „Hrad“, teda Česi. Napriek tomu, že Slovensko disponuje kvalifikovanou pracovnou silou, tisíce pracovných miest v štátnych inštitúciách a podnikoch zabrali Česi, a tak Slovákom „trhajú chlieb od úst“. Zavedením autonómie by sa správa vecí verejných vrátane zákonodarstva dostala do slovenských rúk, čo by umožňovalo eliminovať český vplyv v národnom hospodárstve a súčasne po vypovedaní českých zamestnancov do českých krajín vytvorenie nových pracovných miest pre osoby slovenského pôvodu. Takto nastavená koncepcia autonómie so sociálnou dimenziou mala celkom iste omnoho väčšiu podporu, než by malo obyčajné heslo bez obsahu. Všeobecne platí, že heslo bez atraktivity je heslom prázdny, čo platilo i pre stratégiu HSLS.

Poprednú reprezentantku tejto optiky a dôležitú súčasť autonomistického hnutia v ČSR tvorila pridružená organizácia HSLS *Rodobrana* (založená v januári 1923), ktorá ľudácky mýtus dotiahla do absolútna. Duchovným otcom Rodobrany bol bývalý univerzitný profesor práva a poprevratový politik Slovenskej ľudovej strany Vojtech Tuka. Pre rodobranecký ideologický dogmatizmus, vytvorený V. Tukom, sú najcharakteristickejšie dve črty: nacionalizmus a náboženský mysticismus. Zatiaľ čo prvá zložka vcelku logicky vyplývala zo subordinačného vzťahu Rodobrany k HSLS,⁶⁸ druhá bola oproti tradičnému ponímaniu kresťanskej viery ako základného stavebného kameňa ľudáckej ideológie veľmi svojská.

V. Tuka vydal roku 1925 publikáciu *Úcta svätej krvi Kristovej*, v ktorej katolícku verejnosť vyzýval pestovať na Slovensku kult „Svätého Grálu Slovenského“. Za takýto objekt mimoriadneho spirituálneho významu považoval kresťanskú relikviu, uloženú v útrobach kláštora vo Sv. Beňadiku. Podľa legendy časť šatky,

---

68 Rodobrana vznikla pôvodne ako samostatná organizácia, ktorá mala zabezpečovať poriadok počas politických zhromaždení ľudovej strany a ochranu jej rečníkov. Vzhľadom na charakter Rodobrany a ňou páchané násilnosti (časté výtržnosti, pouličné bitky) ju československé organizácie ešte v septembri 1923 postavili mimo zákon. Aktivity organizácie boli nakrátko utlmené. Po tom, čo predsedníctvo ľudovej strany rozhodlo včleniť Rodobranu do svojej štruktúry, získala opäť určitú právnu záštitu. V skutočnosti však pôsobila v akejsi poloilegalite a bezpečnostné inštitúcie jej činnosť naďalej detailne sledovali.

umiestnenej v relikviári, patrila údajne sv. Veronike, ktorá ňou počas krížovej cesty utrela Ježišovi zakrvavenú tvár.⁶⁹ Tuka podľa svojich slov z úcty k tejto relikvii založil *Sdruženie Citeľov Sv. Krvi Kristovej* s ambíciou pripojiť ho časom ako dcérsku organizáciu k svetovej spoločnosti Božského srdca. Združenie nemalo žiadnu hierarchiu, ani definovanú organizačnú štruktúru. Členstvo v ňom fungovalo viacmenej len na báze duchovného spojenia a jediným „disciplinárnym výborom“ v prípade porušenia jeho zásad malo byť vlastné svedomie člena. Každý člen združenia bol zaviazaný dodržiavať cirkevné prikázania, denne sa pomodliť jedenkrát *Zdravas* z úcty k Svätej Krvi, raz do mesiaca sa pomodliť litánie, raz za život vykonať púť do Sv. Beňadika a tam vykonať pobožnosť pred relikviou.⁷⁰

Tento krátky náčrt obsahu Tukovej religióznej brožúry by bol irelevantný, keby nemal priamy súvis s rozvíjaním a zdokonaľovaním spomínaného ľudáckeho mýtu v jeho rodobraneckej mutácii. Náboženský mysticismus totiž našiel odraz aj v oficiálnej základnej príručke pre príslušníkov Rodobraný s názvom *Rodobranecký katechizmus*. Rodobranci pred vstupom do organizácie skladali prísahu v nasledovnom znení: „Sľubujem na predrahú Svätú Krv Kristovu, že brániť budem slobodu kresťanskej viery všade a vždy; že budem pracovať a bojovať za vlasť, za práva, česť a blahobyť svojho národa slovenského; že sa nedám sklátiť v boji za pravdu a spravodlivosť ani prosbou, ani hrozbou; a že chcem žiť a mrieť ako verný a poslušný bojovník Kristov. Tak mi svätá Krv Kristova pomáhaj!“⁷¹ Vyznávaná úcta k relikvii sa časom dokonca ritualizovala a noví členovia Rodobraný vykonávali prísahy práve vo Sv. Beňadiku.⁷² Treba poznamenať, že motív Kristovej krvi bol definíčným komponentom omnoho hlbšieho kultu martýria, ktorý organizácia pestovala. Religiózne prvky spojené s mučeníctvom sa odrazili takisto v rodobraneckej symbolike. Odznak Rodobraný tvoril dvojramenný apoštolský kríž Sv. Metoda, ovenčený trňovým vencom. Kultivácia martýria ako transcendentného zmyslu celej existencie organizácie sa veľmi pregnantne prejavovala i na stránkach dobovej tlače. Rodobraneckí činovníci videli v politickom zápase za autonómiu formu akejsi „svätej

69 Kláštor vo Sv. Beňadiku dostal šatku roku 1483 od uhorského kráľa Mateja Korvína. M. Korvínovi ju daroval pápež Pavol II. na znak vďaky za pomoc v boji proti Turkom.

70 Vojtech TUKA, *Úcta svätej krvi Kristovej*, Trnava 1925, s. 4–5.

71 V. TUKA, *Rodobranecký katechizmus*, Bratislava 1928, nepaginované.

72 Takáto hromadná prísaha za účasti údajne až 2000 rodobrancov sa uskutočnila dňa 24. 5. 1926. František VNUK, *Mať svoj štát znamená život. Politická biografía Alexandra Macha*, Bratislava 1991, s. 45. Na tomto rodobraneckom zhromaždení sa V. Tuka vyslovil, že pojmy Slováka a kresťan sú vzájomne pevne späté a nerozlučné a pokiaľ by niekto stratil náboženský cit, znamenalo by to aj stratu národného povedomia. Ján BREZOVSKÝ, *Cesta k samostatnosti. Na okraj Tukovej borby*, Bratislava 1941, s. 39.

vojny“, ktorá si vyžiada mnoho utrpenia a možno i obetí, no v konečnom dôsledku mala „svätá idea“ autonómie sláviť víťazstvo.

Môže byť organizácia, ktorej ideologické korene sú tak hlboko pobožné, považovaná za fašistickú, ako tvrdí R. Griffin? V tejto súvislosti je opäť potrebná krátka sonda do medzinárodného kontextu problematiky. Moment obsesie náboženskými mýtmi nebol v koncepciách európskej krajnej pravice v medzivojnovom období zďaleka tak marginálny, ako sa môže na prvý pohľad zdať. Väčšina krajne pravicových organizácií naopak z náboženskej tradície vychádzala a iba od oportunistickej potreby záviselo, či ju implementovali v pôvodnej alebo sekularizovanej podobe. Vodca rumunskej Légie archanjela Michala (známej aj ako Železná garda) Corneliu Zelea Codreanu zakomponoval ortodoxnú kresťanskú vierouku priamo do ideologického dogmatizmu svojho hnutia, vďaka čomu si získalo sympatie nielen medzi prevažne vidieckym obyvateľstvom, ale aj v cirkevných kruhoch. Fetiš mučeníctva a sebaobetovania stvárňovala i legionárska symbolika v podobe čiernych mreží väznice, evokujúcich utrpenie ako nutný predpoklad zápasu hnutia za vieru a vlasť. Kresťanský mysticismus a hlásanie návratu k tradičným hodnotám legionárom v čase ich vlády (1940–1941) nebránili vystupovať tak nekonvenčne a brutálne, že praktiky tejto organizácie desili aj samotných nacistov.⁷³ Z podobných základov vychádzalo belgické rexistické hnutie Léona Degrelleho. Rexisti sa prehlasovali za nositeľov mravnej obrody liberalizovanej belgickej spoločnosti v duchu kresťanských princípov.⁷⁴ Írski Architekti vzkriesenia pod vedením Geralda Cunninghama, ktorí sa ako strana konštituovali až roku 1942, chceli svoju krajinu pretvoriť na kresťansko-stavovský štát, oslobodený od cudzieho (v danom prípade anglického) vplyvu. Tento nacionalisticko-náboženský aspekt opäť vyjadrili priamo v stránickej symbolike, tvorenej krížom, vsadeným do malej tlačenej litery „e“ (začiatočné písmeno írskeho názvu krajiny – *Éire*).⁷⁵

73 Bližšie pozri Armin HEINEN, *Die Legion „Erzengel Michael“ in Rumänien. Soziale Bewegung und politische Organisation : ein Beitrag zum Problem des internationalen Faschismus*, München 1986; Ilarion ȚIU, *The legionary movement after Corneliu Codreanu : from the dictatorship of King Carol to the communist regime (February 1938 – August 1944)*, Boulder 2010; z najnovších prác Constantin IORDACHI, God's chosen warriors. Romantic palingenesis, militarism and fascism in modern Romania, in: C. Iordachi (ed.), *Comparative fascist studies: new perspectives*, London 2010, s. 316–357.

74 Bližšie pozri Martin CONWAY, *Collaboration in Belgium : Léon Degrelle and the Rexist movement, 1940–1944*, New Haven – London 1993.

75 Bližšie pozri Robert M. DOUGLAS, *Architects of the Resurrection: Ailtirí na hAiséirghe and the Fascist „New Order“ in Ireland*, Manchester 2009, s. 322.

Otvorené prihlásenie sa k fašizmu v ideologicko-programových spisoch Rodobraný, rovnako ako u väčšiny podobných organizácií v Európe, nenájdeme. Do množiny fašistických hnutí ju však možno celkom bezpečne zaradiť, keď obrátíme pozornosť na profiláciu jej politického správania a vyjadrení ľudáckych a rodobraneckých predstaviteľov, ktorí sami Rodobranu považovali za reprezentantku slovenského fašizmu. Napríklad, keď mala začiatkom júla 1926 prísť na Slovensko talianska delegácia osláviť desiate výročie vzniku prvého pluku československých légii v Taliansku, denník HSLŠ *Slovák* na svojich stránkach napísal: „Jasný príklad Talianska sviati i nám. Volá k činom i nás. My Slováci ideme na stráž! Junácka naša Rodobrana, fašisti slovenskí, vzplanuli oduševnením, ramená ich tuhnú silou seba-vedomia. Podnecuje ich (...) fenomenálna fašistická ráznosť, odhodlanosť, neohrozenosť. Sme presvedčení, že keď hájime seba, ratujeme svoju vlasť, preukazujeme cenné služby i vŕchudstvu“.⁷⁶ Čelný tribún Rodobraný Alexander Mach označil históriu organizácie za dejiny „slovenského to fašizmu“.⁷⁷ Dôkazom nefalšovaných sympatií k talianskemu fašizmu bolo aj periodikum *Rodobrana*, ktoré A. Mach viedol ako výkonný redaktor. V jednom z čísel *Rodobraný* napísal: „Nové Rusko zrodilo nové Taliansko, silné, zdravé a bohaté. Fašizmus oprel svoje plecia o horu komunistických šibeníc a zrútil panstvo červených tam, kde už-úž vešať chceli v mene ‚demokracie‘ červené hyeny poctivých, statočných a pracujúcich. Mussolini silnou rukou vytrhol šibenice a zasadil do zeme Talianov zrno zdravé, z ktorého vyšlo ovocie dobré: poriadok, pokoj, blahobyť. Dnes na tejto ceste sú všetky štáty, ktoré chcú žiť...“⁷⁸ Podobne, ako A. Mach, Rodobranu zaradoval medzi fašistické organizácie i katolícky kňaz, publicista a sympatizant HSLŠ Jur Koza-Matejov. Na prednáške s názvom *Ako si predstavujem fašizmus*, zorganizovanej dňa 11. júna 1926 v bratislavskom hoteli Jeleň mladoludáckymi aktivistami, uviedol: „Dľa môjho názoru je fašizmus dačo vznešeného a veľkého, čo stojí nad malichernosťou dňa... Fašizmus na Slovensku nedorástol zatiaľ na patričnú úroveň, pretože je vedený rôznymi osobnými ohľadmi a ambíciami. Nie je tu jednotný fašizmus, ale pokračuje štyrmi prúdmi: český fašizmus, junáci, fašizmus vedený Ivánkom a rodobrancami... Na Slovensku môže byť len jeden fašizmus a keď dosiaľ nie je, musí sa taký vytvoriť... Predovšetkým môže byť na Slovensku len slovenský fašizmus... Najťažšou otázkou je pomer fašizmu k politickým stranám. Fašizmus dostal protikomunistický politický ráz, ba dokonca je pokladaný za opačný pól komunizmu. Tento názor

---

76 *Slovák*, 2. 7. 1926, s. 2.

77 Alexander MACH, *Kurzívkovým tónom*, Trnava 1941, s. 293.

78 *Tamtiež*, s. 292.

nie je správny: ako sa nemôže fašizmus postaviť za jednu stranu, tak nemôže byť úplne proti jednej strane. Fašizmus má za úkol bojovať proti každej špatnosti, nech sa vyskytne kdekoľvek.⁷⁹

Výrazným znakom rodobraneckej ideológie, ako mimovoľne podotkol J. Koza-Matejov, bolo jej „anti-“ vyhranenie. Rodobrana mala charakter protičeskej, protimaďarskej a protižidovsky orientovanej organizácie so sklonmi k chronickej neznašanlivosti.⁸⁰ Pod *novým Slovenskom* si jej vedúci predstavitelia predstavovali autonómne Slovensko vo federatívnom zväzku s českými krajinami, očistené od českého vplyvu v zamestnaneckej, od židovského v hospodárskej a od socialistickeho v politickej oblasti.

Oficiálne Rodobrana žiaden vlastný politický program nemala. Keďže sa stavala do pozície obrankyne ľudackej politiky, program HSLS bol zároveň programom Rodobrany, i keď práve z vnútra organizácie vyvierali najodstredivejšie tendencie voči konzervatívnejšiemu prúdu strany. S výnimkou spomínanej brožúry *Rodobranecký katechizmus* sa ideológia Rodobrany nedomohla žiadneho precíznejšieho teoretického rozvedenia, čo možno pripísať jednak dlhodobej pôsobnosti v poloilegálite, ako aj teoretickej nepripravenosti väčšiny jej organizátorov, pre ktorých bola politická prax vychádzajúca zo základných sloganov prednejšia, než obsiahle teoretické traktáty.

Rodobranecká ideológia nemala žiadnu dynamiku a vo svojej podstate bola revoltou voči aktuálnej spoločensko-politickej klíme v krajine. Tak vlastne definovala i svoje poslanie a príčiny vzniku: podľa *Rodobraneckého katechizmu* bola združením, ktoré pod tlakom hrozby utlačania a vykorisťovania vedie sebaobranný boj, odráža útoky na „reč, slobodu, chlieb, školy, kostoly a všetky duševné a hmotné majetky slovenského rodu“, bojuje proti verejným i tajným nepriateľom, siahajúcim na slovenské národné práva, ktorí „nás do biedy vrhajú, utlačujú, berú nám chlieb, klamú, terorizujú, vyžierajú, korumpujú“.⁸¹ Takáto definícia rodobrancov vymedzovala voči veľmi obsažným národnostným, ekonomickým a sociálnym skupinám, spadajúcich do schémy umelo vyfabrikovaných nepriateľov Slovenska a Slovákov. Výkričník ostražitosti pred nimi mal rodobrancom svietiť ako varovný signál, aby v boji za „správnu vec“ nepoľavili a zároveň na nich pôsobil ako stmelujúca spona duchovnej súdržnosti.

79 *Tamtiež*, s. 292.

80 SNA Bratislava, f. PR Bratislava, šk. 226, mat. 148/20. Hlásenie o prednáške J. Kozu-Matejova. Pre porovnanie reflexie fašizmu nezanedbateľnou časťou Slovenskej národnej strany pozri tiež článok Martin RÁZUS, *Fašizmus u nás*, *Národné noviny*, 1. 5. 1926, s. 1–2.

81 M. ČAPLOVIČ, *Branné organizácie*, s. 85.

Nemenej zaujímavý je aj výber „predkov“ Rodobrany, za ktorých V. Tuka považoval slovenských kurucov, Jánošíkovu bojovú družinu, popravených slovenských dobrovoľníkov protimaďarského povstania v rokoch 1848/1849, obeť černovskej masakry, legionárov a dokonca legendárnych sitnianskych rytierov.⁸² Tukova obľuba v synkretizme nacionalizmu a mysticizmu dostáva v tomto kontexte celkom priehľadný revolučný rozmer. Odkaz na revolučnú tradíciu znemožňuje Rodobranu kategorizovať ako strážkyňu konzervativizmu – naopak, rodobranecké hnutie bolo predvojom nacionálnej revolúcie vystupujúcej v rozpore s revolúciou socialistickou i ďalšími formami modernity, pričom ortodoxný tradicionalizmus svojím politickým správaním jednoznačne popierala. Tradicionalistické segmenty obrany národa a kresťanskej viery predstavovali len zástupný motív na ceste za vyšším cieľom, na ceste k zrodu nového Slovenska, preniknutého esenciou fašizmu ako záchrany európskeho kontinentu pred alternatívnymi formami modernity na sekulárnej a občianskej, prípadne triednej báze.

V. Tuka považoval rodobrancov za zavŕšiteľov nedokončenej slovenskej národnej revolúcie, tiahnucej sa od štúrovskej generácie, cez jej hluchšie fázy v období rakúsko-uhorského dualizmu až do poprevratových čias, kedy vznikli ideálne predpoklady pre dozretie tohto procesu. Slovenská revolúcia mala byť uskutočnená v rámci spoločného česko-slovenského štátu, v ktorom by sa Slovákom dostalo plnej rovnoprávnosti a súčasne by došlo aj k zmene politického systému. „Žiadame opravdivú ‚ľudovládu‘, nie taký poriadok verejného života, kde-ako v terajších spotvorených takzvaných ‚demokraciach‘ – isté kliky vyáreňujú a zneužívajú štátnu moc pre svoje sebecké ciele,“ napísal Tuka v *Rodobranec-kom katechizme*.⁸³

Uvedené slová zreteľne poukazujú na pravú podstatu chápania „vlády ľudu“, ktoré vychádzalo z tézy živenej HSLS o jej exkluzívnom práve hovoriť v mene celého národa a hájiť jeho záujmy prinajmenšom od víťazstva v parlamentných voľbách na Slovensku roku 1925. Rodobranecký mýtus operoval s veľmi špecifickým ponímaním demokracie, nezhodujúcim sa s tým, čo si pod demokraciou bežne predstavujeme. Rodobranecké, resp. ľudácke z vulgarizované chápanie demokracie možno v skratke charakterizovať takto: ak je demokracia, vychádzajú z jej gréckej etymológie (*dēmos* + *krátia*) vládou ľudu, potom pri zastupiteľskej forme vlády musí nad vývojom držať taktovku strana v najväčšej miere reprezentujúca ľud (spoločnosť). Táto strana má nielen výsostné právo vládnuť, ale tiež má byť hovorcom ľudu, odrá-

---

82 V. TUKA, *Rodobranecký*, nepaginované.

83 *Tamtiež*.

žať jeho túžby, a teda byť reprezentantkou „pravej“ demokracie. Sebavedomé vyhlásenia predstaviteľov HSĽS štylizujúce sa do tejto role naberali na intenzite najmä v tridsiatych rokoch, keď už Rodobrana ako organizácia neexistovala. V zásade však platilo, že tí, čo tento pohľad propagovali, boli ešte pred pár rokmi významnými rodobraneckými organizátormi a myšlienke celkom úprimne verili.

Základný palingenetický atribút, typický pre fašistické hnutia, Tukov konštrukt využíva exemplárnym spôsobom. Tento motív, ktorý si od francúzskeho filozofa a revolučného syndikalistu Georgesa Sorela pri formulovaní základných téz fašizmu vypožičal B. Mussolini,⁸⁴ budoval na mobilizačnej iskre, utvárajúcej a definujúcej zjednotenú silu revolučného pohybu – ultranacionalistické hnutie, ktorého ideológia nesie znaky romantizmu a iracionalizmu. Ako upozorňuje britský historik Kevin Passmore, príslušníci revolučného hnutia, typologicky zaradeného do kategórie fašistických, pritom nemusia byť vždy fašisti a niekedy si tento jeho charakter ani nie sú schopní (ochotní) uvedomiť.⁸⁵ Obdobné tvrdenie platí bezpochyby i o absolútnej väčšine príslušníkov Rodobranu, hoci konkrétnu podobu ich identifikácie s hnutím nevieme v zrkadle prameňov overiť. V archívoch sa nezachovali žiadne obsiahlejšie memoáre rodobrancov, ktoré by nám pomohli zodpovedať na otázku, za čo sa vlastne sami považovali. Ucelenejšia ideológia Rodobranu bola vypracovaná až dodatočne, päť rokov po jej založení. Jej radoví príslušníci si mohli nanajvýš uvedomovať podobnosť so straníckymi milíciami v zahraničí, mohli s nimi sympatizovať, vidiac v nich (i seba) poslednú hrádzu pred záplavou krajiny absolútnym morálnym suterénom a prívalom kultúrneho úpadku, ohrozujúceho samotnú existenciu slovenského národa, avšak širšie súvislosti im akiste unikali. Hyperbolizovaný obraz apokalyptického konca národného a kresťanského Slovenska, pred ktorým národ vytrhnú spod zlovestných zubov cudzopasníkov jedine odvážni rodobranci, hrdí nositelia bojového dedičstva predkov, vytváral podhubie pre genézu palingenetického mýtu duchovného zmŕtvychvstania slovenskej spoločnosti prostredníctvom katarznej náционаlnej revolúcie. K jeho resuscitácii došlo v hmatateľnej podobe na jeseň 1938, aj keď v kvalitatívne už značne odlišnej forme.

---

84 M. KATUNINEC, *Fašizmus*, s. 88–89.

85 Kevin PASSMORE, Generic fascism and the historians, in: Roger GRIFFIN – Werner LOH – Andreas UMLAND (edd.), *Fascism Past and Present, West and East: An International Debate on Concepts and Cases in the Comparative Studies of the Extreme Right*, Stuttgart 2006, s. 171.

*Palingenetický mýtus – interpretačné kritérium,
alebo pomocný nástroj pre komparatívne štúdie?*

V roku 2006 priniesol zborník *Fascism Past and Present*⁸⁶ doposiaľ najširšiu diskusiu historikov o koncepcii Nového konsenzu, resp. metodologických problémoch komparatívnych fašistických štúdií. David Baker a E. Nolte popri ďalších Griffinových kritikoch upozornili, že mýtus národného znovuzrodenia je príliš abstraktným na to, aby sa stal definičným jadrom fašizmu, lebo nehladá na špecifiká jednotlivých organizácií, ktoré R. Griffin klasifikuje sumárne ako fašistické.⁸⁷ J. A. Gregor upozornil na prílišnú všeobecnosť a klasifikačnú dysfunkčnosť palingenetického mýtu, ktorý, podľa J. A. Gregora, využívali napríklad aj kambodžskí Červení Khméri.⁸⁸ Na základe fundovanej konštruktívnej diskusie R. Griffin pripustil, že niektoré ním formulované všeobecné termíny si do budúcnosti vyžadujú väčšie precizovanie, no v podstate z ťažiskových bodov svojej koncepcie nepopustil.⁸⁹ Na slabiny Nového konsenzu okrem autorov predmetného zborníka upozornili i ďalší bádatelia. Napríklad popredný reprezentant *fascist studies* Noël O'Sullivan zdôrazňuje, že fašizmus nemal na rozdiel od marxizmu konečný revolučný ideál.⁹⁰ Griffinov mýtus znovuzrodenia mohol byť teda iba dočasným definičným komponentom fašistických organizácií v ich zárodočných štádiách alebo v čase, keď si viac či menej úspešne dláždili cestu k moci. Víťazstvo fašistickej revolúcie v štáte však automaticky podnecovalo jej prechod do ďalšej fázy, nakoľko fašizmus vo všetkých jeho deviáciách, podobne ako trockizmus, predpokladal *permanentnú revolúciu*.⁹¹ Griffinom definovaný palingenetický mýtus, postavený na romantizme a iraciona-

86 R. GRIFFIN – W. LOH – A. UMLAND (edd.), *Fascism Past and Present, West and East: An International Debate on Concepts and Cases in the Comparative Studies of the Extreme Right*, Stuttgart 2006.

87 David BAKER, *Of fascism and idealising abstractions: Are all cats grey?*, in: R. Griffin – W. Loh – A. Umland (edd.), *Fascism Past and Present*, s. 73.

88 J. A. GREGOR, *Roger Griffin, social science, "fascism", and the "extreme right"*, in: Tamtiež, s. 118.

89 R. GRIFFIN, *Grey cats, blue cows, and wide awake groundhogs: Notes towards the development of a "deliberative ethos" in fascist studies*, in: Tamtiež, s. 434.

90 Noël O'SULLIVAN, *Fašizmus*, Brno 2002, s. 136.

91 Noël O'Sullivan v tejto súvislosti poukazuje na Hitlerovu hmlistú predstavu o budúcnosti, ktorú načrtoľ v rozhovore s Hermannom Rauschningom z roku 1934. Keď sa ho H. Rauschning spýtal, v čom spočíva revolučné jadro nacionálneho socializmu, *Führer* mu odpovedal, že ňou je revolučná vôľa bez jednoznačného pevného cieľa, ktorá nepotrebuje žiadne ideologické barly. Podľa A. Hitlera nič nemôže byť (na rozdiel od marxistickej koncepcie) trvalé; trvácnosť môže mať jedine večná zmena, pričom budúcnosť predstavuje nevyčerpatelnú studnicu rôznych alternatív vývoja. Tamtiež, s. 136–137.

lizme, tým pádom v pokročilejších organizačných štádiách pertraktovaných organizácií (t. j. v čase, keď si v štáte uzurpovali mocenský monopol) strácal opodstatnenie. Ako navyše podotýka S. G. Payne, fašistickí ideológovia definovali jadro kreovaného mýtu zvyčajne veľmi vágne, vo všeobecnej rovine, a tak ich mýtus nadobúdval v skutočnosti tvary neformálnej politickej utópie.⁹²

Model Nového konsenzu trpí mnohými ďalšími protiargumentačne napadnuteľnými miestami, ktoré budú objektom polemík komunity historikov a sociálnych vedcov i naďalej.⁹³ Vo svetle doterajších intenzívnych diskusií sa zdá, že ku žiadnej dohode na otázku *Čo je to fašizmus?* nedôjde, čo však zďaleka nepredstavuje taký problém, ako svieži vietor anglofónnej historiografie absolútne nereflektovať. Nové podnety R. Griffina stavajú aj pred historikov česko-slovenských dejín, ovplyvnených najmä nemeckou historickou školou, celý rad interpretačných rébusov a výziev.

Po prvé, historik by sa zrejme nemal uspokojiť s konštatovaním, že kreovanie strán a stranických poriadkových služieb, príliš nápadne podobných tým vo fašistickom Taliansku, bolo v dvadsiatych a tridsiatych rokoch bežnou, priam folklórnou záležitosťou, nad ktorou sa netreba pozastavovať. Okrem toho, ako sa tieto organizácie javili navonok, si treba súčasne položiť otázku, ako sa etapovito vyvíjali v perspektíve domácich a zahraničnopolitických trendov, do akých foriem mutovali a najmä, pre aké zámery chceli tieto organizácie využiť, resp. zneužiť ich vodcovia. Práve tieto aspekty oddeľujú nevýznamné pivničné spolky od reálnej hrozby a hraničia sa na fašizmus od fašizmu.

Po druhé, koncept Nového konsenzu stavia do popredia dilemy, ktoré si bádateľ v oblasti humanitných disciplín často ani neuvedomuje a uvažuje o nich vyslovene mechanicky. Prúd Nového konsenzu svojím teoretickým prístupom k fašizmu vytyčuje otázku, či vôbec politologické termíny ako *demokracia*, *totalita*, *totalitarizmus*, *komunizmus*, atď. sú a posteriori definovateľné, z akého hľadiska je ich použitie užitočné a či vôbec vieme ich obsahovú štruktúru empiricky zachytiť. Sú teda tieto termíny termínmi s príslušným obsahom, alebo iba ideálpickými metaforami?

Po tretie, čo je vlastne história? Teória, interpretácia alebo teória sklbená s interpretáciou? Nie je importovanie konštruktivistických tendencií, ktoré si vypo-

92 S. G. PAYNE, *The History*, s. 9.

93 Na tomto mieste nie je z rozsahových dôvodov možné spomenúť všetky argumenty Griffinových kritikov. Najzávažnejšie z nich však syntetizuje citovaný zborník *Fascism Past and Present*, resp. práce autorov, ktorí v ňom publikovali. Výrazným oponentom tiež R. Griffina je pomerne okrajová skupina západných marxistických historikov, reprezentovaná najmä Daveom Rentonom. Pozri jeho monografiu Dave RENTON, *Fascism: theory and practice*, London 1999.

žičiavame od iných sociálnych disciplín, iba maskovaním našej neschopnosti vystačiť si pri analýze fašizmu výhradne postupmi a metódami práce historika? A to najpodstatnejšie – dokázu ich tieto abstraktné konštrukty plnohodnotne suplovať tak, aby nedošlo k degenerácii sémantických významov historických pojmov?

Bezvýhradné prijatie Griffinovej koncepcie je dvojsečnou zbraňou. Na jednej strane historikom ponúka mimoriadne užitočný prostriedok pre komparatívny prístup, ako sme to produktívne dokázali na príklade pátrania po spoločných menovateľoch Národnej obce fašistickej a Rodobrany – dvoch zoskupení, ktoré síce vyrástli v tom istom štáte, ale v mierne odlišnom politickom, kultúrnom i mentálnom prostredí. Vo svetle Griffinovho konceptu sa obe organizácie z ideologickej stránky javia ako jasne fašistické, hoci historiografia v tejto základnej otázke nebola (a dodnes nie je) úplne jednotná, obzvlášť v prípade Rodobrany. Pravda, Slovensko sa v dvadsiatych rokoch nenachádzalo v žiadnej medzigalaxii a tvrdiť, že internacionálna esencia fašizmu jeho politickú scénu skrátka obišla, je buď naivné alebo účelové.⁹⁴ Na druhej strane však nemožno spustiť zo zreteľa faktickú pripomienku, že absolutizácia abstraktných teoretických rámcov nutne vedie k odchýleniu sa od čo najvernejšieho zobrazenia dobovej reality (a tu nemám na mysli Rankeho nekritické vyobrazovanie reality v duchu hesla „wie es eigentlich gewesen ist“, ale kritickú, uvažujúcu historiografiu, hoci vychádzajúcu zo zásady *ad fontes*). Podľa Griffinovho kľúča by napríklad za fašistickú organizáciu mohla byť považovaná nielen Rodobrana, ale svojím spôsobom aj HSLŠ a tiež niektoré ďalšie československé strany. Pri takto formulovanom pohľade musí pred historikom s veľkým otáznikom zákonite vyvstať škripajúca téza, či slovenský národnoemancipačný pohyb v prvej ČSR bol priamočiarym pokračovaním pohybu z „dlhého“ 19. storočia alebo bol vlastne iba formou fašistickej revolúcie. Model Nového konsenzu teda nie je šťastné aplikovať v jeho koherentnej podobe pri celkovej typizácii organizácií, avšak môže poslúžiť ako veľmi inšpiratívny inštrument pre teoretickú analýzu ich ideológií a mobilizačných komponentov programu jednotlivých hnutí. Vzhľadom na infláciu pojmu *fašizmus* povojnovou socialistickou historiografiou, ktorá ním evokovala

---

94 Exilový historik František Vnuk napríklad fašistický charakter Rodobrany popiera a považuje ho za konštrukt „Čechov, Čechoslovákov a komunistov“. F. VNUK, *Mat svoj štát*, s. 43. Na ďalších stranách svojej knihy z taktických pohľadov (v záujme bagatelizovať charakter Rodobrany) o fašizme zlahčujúco konštatuje: „Ako každý nový politický smer, fašizmus mal svoje dobré i zlé stránky. Jeho praktické používanie v Taliansku ukazovalo, že dobré stránky prevažujú zlé. Do chaotických a zaostalých pomerov prinášal poriadok i modernizáciu. A robil to bez krviprelievania a bez orgií násilnenstva a zloby.“ *Tamtiež*, s. 47. Takýto pomerne zarážajúci hodnotiaci úzus je príznačný aj pre ďalšie Vnukove práce, týkajúce sa autonomistického hnutia.

amorfné, no interpretačne a hodnotovo jasne mantinelované asociácie, si zrejme ideálny prístup minimálne medzi slovenskými historikmi v dohľadnej dobe veľa priaznivcov nenájde. V slovenskej historiografickej kultúre ešte stále silne dominuje náchylnosť vytvárať národný príbeh dejín, bez výraznejšieho úsilia o osvojenie si konštruktivistických prístupov, rešpektujúcich depolitizáciu terminológie ako východiska pre heuristické účely.⁹⁵ Nie je vylúčené, že v budúcnosti práve na pozadí objasňovania vzťahu *fašizmus – Slovensko (Československo)* bude prebiehať mimoriadne zaujímavá diskusia o samotnom metodologickom charaktere historiografie ako takej.

---

95 Michal Kšiňan na túto diverzifikáciu metodologických prístupov slovenských historikov poukazuje na pozadí sporu politiky a histórie a diskusií v slovenskej historiografii posledných rokov. Vychádzajúc z členenia Lászlóa Vörösa popri konštruktivistických (sociálnych) historikoch striktno rozlišuje medzi národnými a nacionalistickými historikmi. Zatiaľ čo „národní historici“ vykresľujú príbeh národných dejín bez snahy o ich účelovú interpretáciu, pridávajú sa zväčša princípu *ad fontes*, „nacionalistickí historici“ si najskôr stanovujú zámer a až následne (hoci navonok seriózne, za dodržania všetkých postupov historikovej práce) skladajú mozaiku, ktorá im ho potvrdzuje. Bližšie pozri Michal KŠIŇAN, *Politika vs. história? Diskusie v slovenskej historiografii*, Historický časopis, roč. 62, 2014, č. 1, s. 91–113.

Fascist Myth of Rebirth in the Context of Ideology of the National Fascist Community and the Nation's Defense

ANTON HRUBOŇ

The paper is one of the first ever contributions to the issue of revealing faces of fascism in interwar Czechoslovakia with a help of a new theoretical approach defined by “the New Consensus” platform. It uses a broad heuristic basis and on the “Case Czechoslovakia” tries to discuss strengths and weaknesses of Roger Griffin’s methodological tool. Author reflects the international debates on fascism within past decades and brings inspirational remarks on further redefining of the radical political stream born in the 20th century.

The preface of paper briefly analyzes a history of comparative fascist studies from 1960s up to the present. In an effort to bring a “fresh breeze” to a quite static discussion on fascism in the Czech Republic and Slovakia, author’s main aim is to debate whether fascism was exclusively Italian specificity or, according to Griffin, an international phenomenon which in various national permutations existed outside Apennine peninsula as well. Author does not wish to prove Griffin’s model of generic fascism suggestively, but to use the concept only for heuristic and comparative purposes. Thus the presence of “palingenetic myth” in the ideology of the National Fascist Community and Rodobrana represents the core problem which he pays attention to.

The National Fascist Community (*Národní obec fašistická* – NOF) was the most notable fascist party in interwar Czechoslovakia. The NOF was founded in March 1926 as a result of a merger process of minor fascist and nationalistic movements. Though it has often been considered to be a “Czech party”, the NOF representatives always emphasized its nationwide and Slavic character. The party rooted mainly in the Czech Lands, however, from the beginnings fascists tried to expand their membership base in Slovakia as well. Their starting position was not the best. In the second half of the 1920s right-wing parties like Hlinka’s Slovak People’s Party (*Hlinkova slovenská ľudová strana*), Republican Party of Agricultural and Smallholder People (so-called *Agrárna strana*) or Slovak National Party (*Slovenská národná strana*) had a stable number of supporters yet. Thanks to the similar shared nationalistic values the NOF had been attempting to attract an electorate of more traditional parties to its side. These attempts had not been bringing success for

a long time. Fascist had been failing to find an appropriate platform which could have reached a feedback within the Slovak society. Their radical ideas counted on dissolving all political parties and parliament, suppressing German, Hungarian and especially Jewish influence in politics, economy and public life, fundamental reforms of state administration, etc. Inexplicit ideology of the NOF lacking “Slovak program” without clarifying an attitude towards the question of autonomy for Slovakia and other important aspects showed to be one of the main reasons why fascist never gained more support than just a little over 2% in 1935 general elections. Apart from this failure the ideology of the NOF fully matched with Griffin’s definition of fascism (fascist organization). The NOF tended to use a motive of their leader Radoš Gajda, former general of Czechoslovak legions in Russia during the World War I, who, in accordance with the fascist’s rhetoric, was “the chosen one” to redeem the Czechs and Slovaks again and to deliberate them out of “foreign captivity” represented by influential minorities in Czechoslovakia. The same applied to Slovak *Rodobrana* whose spiritual father, Professor Vojtech Tuka, combined popular nationalistic slogans with motives deeply influenced by Catholic dogmas, romanticism and martyrdom to create an extraordinary ideological concept, most similar to the Romanian *Iron Guard*.

Author, based on his research, considers both movements as revolutionary and fascist in the sense of Griffin’s theory. Though he appreciates Griffin’s model as very helpful for comparative studies and scholar discourse, he argues that an “ideal-type approach” and a concept of generic fascism cannot be absolutised due to its diversion from the social reality which might lead to degradation of historical terminology – not just in case of fascism but other terms like communism, democracy, totalitarianism, etc. as well.

RECENZE

Nová edice a zhodnocení Koldínových Městských práv

Karel MALÝ, Pavla SLAVÍČKOVÁ, Ladislav SOUKUP, Petra SKŘEJPKOVÁ,
Jiří ŠOUŠA, Jiří ŠOUŠA ml., Jana VOJTÍŠKOVÁ, Klára WOITSCHOVÁ (edd.)

Práva městská Království českého. Edice s komentářem

Praha, Univerzita Karlova v Praze – Nakladatelství Karolinum 2013, 783 s.,
ISBN 978-80-246-2117-3.

Mezi odbornou historiografickou produkcí publikovanou v poslední době právem přitahuje pozornost *Práva městská království českého* s doplňujícím podtitulem *Edice s komentářem*. Každému jen trochu zasvěcenějšímu čtenáři zřejmé, že jde o novou edici stejnojmenného městského zákoníku, vydaného tiskem poprvé roku 1579 a autorsky zpracovaného Pavlem Kristiánem z Koldína (tehdy ve funkci kancléře Starého Města pražského). A rovněž tak je známo, že první ediční zpřístupnění těchto práv „spolu s Krátkou jich Summou“, neboli koncizním výtahem, pořázené Hermenegildem Jirečkem (za spolupráce bratra Josefa) se datuje již do poslední čtvrtiny 19. století, k roku 1876. Zdá se tedy, že věkovitost prvotní edice byla dostatečnou badatelskou pobídkou, aby příslušná Městská práva, představující bezpochyby unikátní doklad úrovně partikulárního práva *sui generis* v českých zemích, byla zasvěcené badatelské veřejnosti zpřístupněna znovu. Tohoto náročného úkolu se ujal pod vedením renomovaného právního historika Karla Malého tým dalších sedmi spoluřitelů v rámci projektu Grantové agentury ČR, a překládaná publikace představuje jeden z výsledků projektu. Vlastními editory jsou Jiří Šouša, Jana Vojtíšková a Klára Woitschová, zatímco ostatní spolupracovníci se podíleli na rozboru ustanovení *Práv městských* v oblasti trestního i civilního práva – Karel Malý, Ladislav Soukup, Petra Skřejpková a Petra Slavíčková (podíl autorského vkladu J. Šouši a J. Šoušy ml., uvedených v celkovém výčtu spolupracovníků na titulní straně, tak uživatelé uniká).

Naše postřehy se budou ubírat dvojím směrem – ve vztahu k edičnímu počínu a ve vztahu k hodnocení předmětné právní materie.

Pohlédneme-li do Jirečkova vydání, pak je zřejmé, že právě toto hodnocení jeho edice nenabízí (což ovšem jistě objektivně nutné považovat za její nezbytnou součást), takže v tomto směru šlo o dobrý záměr. A co ještě Jirečkova edice postrádala, byly rejstříky (věcný i jmenný geografický a osobní). Stávající badatelské využívání Jirečkem editované látky po stránce obsahové však umožňovaly Koldínem samým sestavené rejstříky (jakási kombinace principu tematického a věcného, vycházející z členění právní materie) jak k širší textaci *Práv městských*, tak i k uvedenému stručnějšímu výtahu, obsahově ale naprosto shodnému. Sestavení nových věcných i jmenných rejstříků bylo objektivně potřebné a ještě jim budeme věnovat pozornost.

V současné ediční praxi je obvyklé předeslat edici vybraného pramene úvod (a neopstrádala jej ani Jirečkova edice), jímž je pramen zasazen do širších historických souvislostí. Zde jsou zhodnoceny případné dosavadní ediční počiny a přínos stávající historiografické produkce na poznání pramene. Chybět nemůže ani ediční (případně i jazyková) poznámka. Součástí edice musí rovněž být kvalitní informačně kritický aparát (poznámky, rejstříky, seznam využitých pramenů a literatury, a to i sekundárních, a resumé).¹ U toho, zda jím je nová edice skutečně v úplnosti opatřena, se pozastavíme na příslušných místech.

Nové edici je předeslána jakási souborná první kapitola, sestávající z velmi stručného přehledu *Vývoje městského práva v Čechách* – s výslovným označením *Na místo úvodu* – z čehož vyplývá, že zpracovatel Karel Malý si byl dobře vědom, že na osmnácti stranách zde zveřejněného textu není objektivně možno tento složitý proces ve své úplnosti postihnout, a z *Poznámky vydavatelů k nové edici Práva městského Království českého, Krátké summy a Pokut*. Přitom obě tyto součásti úvodu představují v souhrnu jen na 40 tiskových stran. Obsahové náplni *Vývoje* se budu věnovat podrobněji níže, takže nyní k oné *Poznámce*. V obsahu není naznačena její struktura, takže až při jejím pročitání lze zjistit, že sestává z pododdílů, které přináší základní postřehy k předchozí edici a zdůvodnění, který tisk (respektive tisky) se vlastně stal základem nové edice, naznačují stručně další šíření Koldínových práv a Summy. Uvádějí též uložení předmětných tisků v našich knihovnách podle *Knihopisu českých a slovenských tisků*² a podávají přehled tzv. doplňkových zdrojů, které dle editorů „upřesňují, specifikují, vysvětlují a v některých případech i mění základní text normy“. Z následujícího odstavce je to ale sotva patrné, protože je v něm jen stručně naznačen obsah vybraných, relevantních archivních fondů a sbírek, navíc jen z Národního archivu v Praze, které by mohly vhodně dotvořit současnou úroveň poznání, zejména co se týče reflexe předmětného pramene v soudobé právní praxi. Toto omezení na „doplňkové“ zdroje jen z jednoho archivu vyvolává údiv, právě tak jako skutečnost, že alespoň některé fondy nebyly hlouběji prozkoumány a získané nové poznatky nebyly vtěleny do právně historicky zaměřené části úvodní kapitoly (zmiňované komentáře totiž aplikační rovinu ne-

-
- 1 Z poslední doby můžeme z edic právních pramenů upozornit na příkladně zpracované edice z oblasti zemského práva, a to jak v Čechách, tak na Moravě: Petr KREUZ – Ivan MARTINOVSKÝ (edd.), *Vladislavské zřízení zemské a navazující prameny (Svatováclavská smlouva a Zřízení o ručnicích)*, Praha 2007; Dalibor JANIŠ (ed.), *Moravský zemský sněm na prahu novověku. Edice památek sněmovních z let 1518–1570. 1. Památky sněmovní I*. In: *Documenta res gestas Bohemias saeculorum XVI.–XVIII. Illustrantia. Series A, Volumen I–1*, Praha 2010; Jana JANIŠOVÁ – Dalibor JANIŠ (edd.), *Zemské zřízení Markrabství moravského z roku 1516 (počátky kodifikace zemského práva na Moravě)*, Olomouc 2013.
  - 2 Zdeněk TOBOLKA – František HORÁK (edd.), *Knihopis českých a slovenských tisků od doby nejstarší do konce XVIII. století*, Díl II. Tisky z let 1501–1800, Část I–IX, Praha 1939–1967; Bedřiška WIŽDÁLKOVÁ – Vladimír JARÝ – Jan ANDLE (edd.), *Dodatky*, Díl II. Tisky z let 1501–1800, Část I–VII, Praha 1994–2010. Viz též <http://www.nkp.cz/o-knihovne/odbornocinnost/oddeleni-rukopisu-a-starych-tisku/knihopis> (29. 12. 2014).

berou v potaz).³ Pokud to nebylo v silách autorů, pak bych očekávala buď náležité zdůvodnění anebo přímo vypuštění těchto v podstatě nic neříkajících výčtových informací, které lze získat i z on-line popisu fondů Národního archivu.

V dalších pododílech je obsaženo přehledné zhodnocení editovaných tisků po paleografické stránce, zhodnocení ikonografické a heraldické výzdoby (bohatší v širší textaci Koldínových práv) a zdůvodnění použitých transkripčních pravidel (Ize říci, že poslední pododíl je vlastně ediční poznámkou). U popisu vyobrazených signetů a erbů postrádám odkazy na specializovanou literaturu (rozhodně například neplatí, že v případě erbu Trčků z Lípy je klenot, tvořený volskými rohy, postrkán praporky ve „stejných barvách, jako jsou na štítu“ – jejich barva odpovídá pouze barvám vlastního klenotu). V ediční poznámce editoři naznačují, že pro přepis vybraných tisků volili, jistě oprávněně, transkripci (k té se ostatně přiklonil i původní editor) a objasňují zvolený systém přepisu.

Jelikož ovšem, a to je skutečně stěžejní pochopitelné (respektive v případě ambiciózní edice neomluvitelné), není k publikaci připojen žádoucí seznam využitých pramenů, nemá uživatel instruktivnější možnost přesvědčit se o pramenném základu edice a musí tedy příslušné údaje pracně shledávat v *Poznámce* (navíc ne na jednom místě). Za základ edice bylo tedy využito první vydání Koldínových *Práv městských* z roku 1579 z tiskárny Jiřího Melantricha z Aventýna (současné uložení Právnická fakulta v Praze), text *Krátké summy* z roku 1581 (tisk Jiřího Nigrina, současné uložení Národní knihovna Praha) a samostatný tisk *Pokut* z roku 1582, jinak běžně připojovaný k *Summě* (o tiskárně se tedy explicitně nic neříká, právě tak jako o skutečnosti, že textace *Pokut* je dílem Jana Koldína, bratra Pavlova). Dlužno podotknout, že i *Pokuty* byly zpřístupněny původní Jirečkovou edicí.

První pododíl *Poznámky* přináší ke genezi a reflexi Koldínova díla oproti Jirečkovu pojetí obohacení především pokud jde o šíření Koldínových práv v různých jazykových mutacích a charakteristiku unikátní veršované verze zmíněných *Pokut*, vycházející ovšem z brilantních kodikologických rozborů Františka Hoffmanna.⁴ Připojeny jsou i nové dílčí postřehy k juristickým debatám týkajícím se interpretace městského práva, případně i jeho komparace s dobovým zemským právem, probíhajícími koncem 17. a v počátku 18. století. Tento stručný exkurz v rozsahu necelé tiskové strany by ale měl spíše zaznít v úvodu věnujícím se právnímu významu Koldínova počínu, a to ve značně širším, kritickém pojetí.

---

3 V této souvislosti je možné poukázat na ukončený interní grantový projekt katedry historie Filozofické fakulty Univerzity Jana Evangelisty Purkyně v Ústí nad Labem (*Norma a disciplinace*), v jehož rámci byla zpracována studie L. SULITKOVÁ, *Normy a možnosti disciplinace v rané novověkých městech Čech a Moravy* (v tisku), v níž jsou rozebírány v širších historických a historiografických souvislostech právní knihy Starého Města pražského a města Brna (a také městské řády Náchoda a Prostějova) ve vztahu k povinnostem představitelů městské správy.

4 František HOFMANN, *Rozšíření Koldínových Práv městských v českých, německých a latinských podobách*, Studie o rukopisech 18, 1979, s. 49–114; TÝŽ, *Jakuba Optalia z Třebenice Knížka práv městských a pokuty právy městskými vyměřované. Podle Práv městských Pavla Kristiána z Koldína*, Sborník Národního muzea 4, řada C 21, 1976, s. 161–264; TÝŽ, *Koldínova práva městská ve verších*, Listy filologické 100, 1977, s. 165–166; TÝŽ, *Koldínova práva městská v latinském znění*, Studie o rukopisech 16, 1977, s. 131–135.

Co se týče využitých pramenů, posuzovatel nové edice tedy záhy zjistí, že vzal-li Jireček kdysi za základ pro svou edici v potaz druhé vydání Koldínových práv z roku 1618 (u tisku *Summy* její exemplář nelze přesně zjistit, editor uvedl, že jde o „pozdější vydání, ale Koldínem samým přehlédnuté“) se zdůvodněním, že „vydání 1579 a 1618 doslovně se spolu srovnávají, takže v podstatě mezi nimi nejmenšího rozdílu není“, měl jednoznačně pravdu, což si uvědomují i současní editoři, oceňující jeho „zdařilou profesionální práci“⁵. Na základě *Knihopisu* podávají sice editoři přehledný výčet známých tištěných exemplářů *Práv městských* a zvláště *Krátké summy*, postrádáme však upozornění, zda zvláště u základní řady *Knihopisu*, sestavované už v letech 1939–1967,⁶ byl podniknut pokus o ověření současné platnosti těchto signatur. Přitom z tohoto přehledu rovněž nevyplývá stáří zachycených tisků, tím méně byly zřejmě skutečně vzaty do rukou, aby se upozornilo na ty, které by případně obsahovaly odchylky od původního textu a dovolovaly tak žádoucí posouzení v širších právně historických souvislostech. Za zvláště nepochopitelné považují, že není v edici přihlíženo k brněnskému vydání Koldínova zákoníku z roku 1701 (ač jej editoři zmínkou uvádějí), aby se přinejmenším zjistilo, zda na Moravě se *Práva městská* šířila ve shodném znění (mé předběžné postřehy se zdají nasvědčovat značné textové koincidence).

Ve své *Poznámce* editoři naznačují, že šíření Koldínových práv nemuselo probíhat jen v tištěných exemplářích, ale také v opisech. Zde jde ovšem jen o stručné odkazy na rovnou poznání obsaženou ve studiích Františka Hoffmanna⁷ z konce sedmdesátých let 20. století. Pokud jde o odhady množství takových rukopisných dochování, odvolávají se editoři na on-line databázi rukopisů a bibliografie kodikologické literatury, sestavenou Oddělením pro soupis a studium rukopisů (pracujícím jako výkonný orgán Komise pro studium a soupis rukopisů při Masarykově ústavu a Archivu Akademie věd ČR). Hledání v ní je ale pro badatele rozhodně náročnější (musí zadat přesný dotaz), a tak bylo rozhodně více na místě projít stávající vydání čtyř svazků *Průvodce po rukopisných fondech v České republice*.⁸ Množství dochovaných rukopisných exemplářů *Práv městských* i *Krátké Summy* se totiž zjevně nebude moci jen vágně odhadovat, tak jako to editoři činí, na „desítky až sta manuskriptů“,

5 Recenzovaná edice *Práva městská Království českého*, s. 32.

6 Srov. pozn. 2.

7 Srov. pozn. 4 a 11.

8 Marie TOŠNEROVÁ (ed.), *Průvodce po rukopisných fondech v České republice*, Díl I–IV, Praha 1995–2004. Zmíněné svazky *Průvodce* samozřejmě podrobně nerozepisují rukopisnou materii obsaženou ve starších katalozích našich nejvýznamnějších pražských knihoven, do nichž by tedy bylo záhodno pro kvalifikovanější odhady rovněž nehlédnout, ale je určité výmluvné, že v rukopisných fondech muzeí a galerií ČR nebyl odhalen ani jeden z exemplářů, jen jeden byl zachycen ve fondech zámeckých, hradních a palácových knihoven, pouhé tři ve fondech centrálních a církevních knihoven a nejvíce (27 exemplářů) bylo v archivních knihovnách. Samozřejmě, že tento výčet nemusí být definitivní, jde ale v současné době o povědomí o circa 30 zachovaných rukopisech (v tomto výčtu není rozlišena jejich jazyková podoba a to, zda jde o vydání *Práv městských* i *Krátké Summy*). Napodiv ani jeden exemplář není také například zastoupen v jinak bohatých historických knihovných fondech dnešního Zemského muzea v Brně. Stanislav PETR – Irena ZACHOVÁ, *Soupis sbírky rukopisů bývalého Františkova muzea v Brně*, Praha 2010.

ale serióznější kvantifikace bude nepochybně oproti stávajícím předpokladům značně nižší (alespoň ve smyslu zachovaných exemplářů).

V této souvislosti se také domnívám, že měl být podniknut alespoň pokus zjistit, jaké materiály jsou zachovány z činnosti menší pracovní skupiny (Miroslav Boháček, František Čáda, Václav Vojtíšek, Václav Vaněček, František Hoffmann), která se v rámci odborných aktivit Komise pro soupis a studium rukopisů soustřeďovala v 50. a 60. letech minulého století i na specializovaný soupis rukopisů právní povahy, včetně rukopisů městských práv. Katalogizační práce Komise byly i podnětem ke zpracovávání specializovaných studií zaměřených k objasnění původních předloh a filiace některých právních rukopisů, které tak prohlubovaly studium otázek spojených s pronikáním městského práva v našich podmínkách, započaté už v polovině 19. století.

Máme-li hodnotit recepci jakéhokoli historického díla, jistě je zapotřebí v první řadě objasnit jeho genezi, což je v případě právního korpusu zvláště důležité. Už ve čtyřicátých letech 20. století bylo upozorněno na to, že Koldínova práva jsou kompilací⁹ a že by bylo záhodno objasnit podíl brněnského práva na jejich vzniku. Tím se dostávám k první části uvozuující kapitoly, tedy právně historického nástinu o *Vývoji městského práva v Čechách*. V něm je sice ve zkratce zmíněno i brněnské právo (Brňané tak budou jistě překvapeni lokalizací svého města do Čech), nejsou však recipovány unikátní edice a studie Miroslava Flodra ke genezi a významu brněnského práva¹⁰ a některé další zásadní studie Františka Hoffmanna.¹¹ Ty posunuly stav poznání tohoto jedinečného městského práva domácího původu a naznačily jeho infiltraci do Čech. V ní sehrála zásadní roli horní města Jihlava a Kutná Hora. Jejich prostřednictvím se dostávaly do Čech české překlady zestručněné verze brněnské právní knihy (*Manipulus vel directorium iuris civilis* a verze obohacená o 300 jihlavských článků pod názvem *Liber (cursus) sententiarum civilium*). Ty se zde neadekvátně začaly označovat jako *Knihy práva pražského* a posloužily poté i jako základ kodifikace nejen Brikcímu z Licska, ale v omezenější míře rovněž Pavlu Kristiánovi z Koldína.¹² Z detailních kodikologických analýz vyplývá, že z práva původem brněnského či jihlavského (respektive z kvalifikovaných výroků tamějších městských soudů) převzal kodifikátor Koldín do svého souboru ještě na 130 článků, což by činilo řádově 13 procent textu zákoníku. V té souvislos-

9 Není zmiňována studie: Jaromír ŠTĚPÁN, *O kompilační povaze Koldínových Práv městských* (= Práce ze semináře českých právních dějin na Právnické fakultě Karlovy univerzity v Praze), Praha 1940, s. 7–66.

10 Uvedeny jsou výčtově v „Poznámce“, viz recenzovaná edice *Práva městská Království českého*, pozn. 6 na s. 31–32.

11 F. HOFFMANN, *Soupis rukopisů městských práv v českých zemích*, in: *Městské právo v 16.–18. století v Evropě*, ed. Karel Malý, Praha 1982, s. 245–256; TÝŽ, *Brněnské městské právo*, in: Brno mezi městy střední Evropy. K vydání připravili František ZŘÍDKAVESELÝ a Václav PEŠA, Brno, 1983, s. 167–180; TÝŽ, *Středověké město v Čechách a na Moravě*, Praha 2009, zejména s. 393–404.

12 Souhrnně na základě starší literatury viz Hana JORDÁNKOVÁ – L. SULITKOVÁ, *K důležitosti zkoumání filiace právních rukopisů na příkladu Brna*, *Studie o rukopisech* 44, 2014, s. 271–304. Zde též (na základě zmiňovaných studií F. Hoffmanna) charakteristika „původnosti“ tzv. pražského práva.

ti by bylo stálo za to v nynější edici objasnit, zda to případně nejsou články, nesoucí výrazné stopy římského právního myšlení.¹³ Přičítá-li se totiž znalost římského práva jistě opodstatněně i P. Koldínovi, nelze tak činit bez toho, aby se odlišily případné časové vrstvy tohoto právního vědomí.

V právně historickém úvodu tak postrádám nejen hlubší naznačení geneze městského práva u nás, ale také, jak již bylo uvedeno, na opačném časovém pólu zhodnocení vědeckých studií právníků, kteří se městským zákoníkem jako právní normou z oblasti partikulárního práva zabývali do období, kdy už se připravoval jednotný občanský zákoník, tedy do počátku 19. století (přitom se v literatuře traduje i názor, že některé brněnské články byly vhodné ještě pro formulaci části paragrafů tohoto nového občanského zákoníku). Z řečeného vyplývá, že brněnské právo nebylo pro Koldína jen nějakým podpůrným, informativním zdrojem, ale že plnilo roli formativní. V té souvislosti by právě bylo bývalo důležité se pozastavit nad platností a vlivem vlastního brněnského práva po Koldínově kodifikaci. Jakou vážnost mu nadále sami brněnští přikládali, je přímo symptomatičtější, neboť krátce předtím, než začal Koldínův zákoník platit ve všech městech i na Moravě, zadala ještě brněnská městská rada roku 1680¹⁴ svému syndikovi překlad *Municipálu* (neboli právní knihy) do němčiny. A pro další uživatele je jistě škoda, že v úvodu (a bohužel ani v dalších částech edice) není ani zmínka o do jisté míry komplementární kolektivní monografii, publikované víceméně současně z mezinárodní konference pořádané u příležitosti nového vydání Koldínova zákoníku, a především že nejsou zmíněny tam zveřejněné, zasvěcené historické studie Jaroslava Pánka a Jiřího Peška, hodnotící společenskou atmosféru v době přijetí speciálního městského zákoníku a osobnost samotného Pavla Koldína.¹⁵

Představovalo-li původní Jirečkovo vydání *Městských práv* na 500 tiskových stran, nepřekvapí jistě, že i větší část recenzované publikace tvoří opět edice základního pramene (nyní na 550 tiskových stran). Jak už bylo řečeno, nová edice přináší transkribovaný text nejstarších tisků *Práv městských*, *Krátké summy* a *Pokut*, přičemž za základ pravidel pro přepis posloužily obecně *Zásady* koncipované v nedávné době kolektivem autorů pod vedením

13 I těmto otázkám ve vztahu k brněnskému právu již byla věnována starší literaturou značná pozornost – jde zejména o četnější studie Miroslava BOHÁČKA a Gertrudy SCHUBART-FIKENT-SCHEROVÉ. Jejich citace viz M. FLODR, *Právní kniha města Brna III*, Brno 1993. *Rejstříky a přehledy*. Brno 1993, s. 258, 263. Překvapuje, že není také uveden odkaz na článek Michala SKŘEJPKA, *Římskoprávní zásady v díle P. K. Koldína*, Všehrd, *Časopis českých právníků*, 2010, k dispozici on-line (29. 12. 2014). K pronikání římského práva a zhodnocení starších studií k této problematice viz též webové stránky Jany JANIŠOVÉ k výuce na Právnické fakultě Univerzity Palackého v Olomouci <http://www.pf.upol.cz/menu/struktura-pf/katedry/katedra-teorie-prava-a-pravnich-dejin/prameny-a-recepce-rimskeho-prava/> (22. 12. 2014).

14 L. SULITKOVÁ, *Obnovy městské rady v královském městě Brně na přelomu 17. a 18. století – doznívání tradice*, in: Archivum amicus historici est. Sborník příspěvků k životnímu jubileu Hany Jordánkové, Statutární město Brno – Archiv města Brna 2015, s. 333–350.

15 Jaroslav PÁNEK, *Stavovská politika v době přijetí Koldínova zákoníku*, in: Karel Malý – Jiří Šouša (ed.), *Městské právo ve střední Evropě*. Sborník příspěvků z mezinárodní právnické konference Práva městská Království českého z 19.–21. září 2011, Praha Karolinum 2013, s. 12–24; Jiří PEŠEK, *Pavel Kristián z Koldína – život a kariéra*, in: tamtéž, s. 25–62.

Ivana Štovička.¹⁶ Vedeni až jakousi přehnanou pečlivostí, umísťují editoři textové poznámky všude tam, kde mají pocit, že by měli upozornit na sporný jazykový jev, což je ovšem v mnoha případech abundantní (četné jsou tak poznámky typu „vykázaného“ apod.) a původní zápis se od současného liší jen využitím dobově typických grafemů. Mnohdy jde také jen o záznam běžné dobové fonetiky, pak ale nelze rozumět tomu, proč editoři původní podobu zápisu „nejjasnější“ modernizují na „nejjasnější“ či původní „tayně“ přepíše „tejně“. Na druhé straně respektují původní zápis náslovných „s“ a „z“ (případně předložek „s“ a „z“), což, jak známo i z jiných dobových textů, nemá žádnou gramaticky signifikantní hodnotu a v současných edicích se většinou přistupuje k přepisu podle dnešního jazykového úzu.

Co se týče věcných poznámek, uváděných arabskými číslicemi, ty se omezují jen na vytčení případných rozdílů s edicí Jirečkovou a jelikož, jak naznačeno výše, nová edice už nebere v potaz žádný jiný dochovaný text Koldínova zákoníku, tím méně pak dobové marginální a lineární glosy, uživatel záhy zjistí, že jde oproti Jirečkovu vydání v podstatě o zanedbatelné rozdíly. Nutně se tak vkrádá otázka, zda celá ta námaha v podstatě jakési kolace Jirečkem zprostředkovaného textu Koldínových práv stála za to, respektive do jaké míry posunula stav našeho poznání městského partikulárního práva jako dokladu právního myšlení a právní kultury své doby.

Z nezbytného kritického informačního aparátu jsou uvedeny rejstříky – spojený jmenný a místní a rejstřík věcný, nahrazující dosavadní orientaci zmíněným rejstříkem Koldínovým, který je ovšem součástí i nové edice. U obou nově sestavených rejstříků však postrádám uvozující vysvětlení, jak byla hesla tvořena a proč se odkazuje na čísla stran a ne účelněji na čísla článků (samozřejmě samostatně i pro *Krátkou Summu*), což by bylo bývalo pro uživatele daleko praktičtější (nemluvě už o tom, že takový rejstřík by byl „věcný“ a nebyl by závislý na stávající typografické úpravě, zvláště pokud by nová edice byla k dispozici i online). Navíc u některých kumulativních hesel by bylo stálo za úvahu je ještě vnitřně členit, aby se zájemce například o „škodu“ nemusel probírat desítkami odkazů na strany.

Edice bohužel neuvádí další obvyklé a doslova neodmyslitelné součásti informačního aparátu, totiž jak seznam využitých pramenů, tak literatury, včetně sekundární. Přinejmenším by bylo bývalo potřebné soustředit se alespoň na nové tituly od bilanční publikace z roku 1982 k městskému právu v Evropě v raném novověku.¹⁷

A nyní k druhé části recenzované publikace, totiž připojeným „komentářům“, které by jistě měly vynívat tak, aby se zájemce poučil o recepci městského právního řádu dalšími generacemi, a to jak v oblasti trestního, tak i civilního práva. V recenzované publikaci jde tedy konkrétně o tyto oddíly: *Trestní právo a proces před městskými soudy* (Karel Malý), *Organizace veřejné správy a správní právo v Koldínově kodifikaci* (Ladislav Soukup), *Majetková práva* (Petra Skřejpková), *Manželské právo a právní postavení dětí v právech městských* (Pavla Slavíčková), představující dohromady na 110 tiskových stran. Ponecháme-li zcela stranou ani ne deseti stranový oddíl o organizaci veřejné správy, který přináší jen dávno známé a neúplné informace

16 Ivan ŠTŮVÍČEK a kol., *Zásady vydávání historických pramenů z období od počátků 16. století do současnosti*, Praha 2002.

17 K. MALÝ (ed.), *Městské právo 16.–18. století v Evropě*, Praha 1982; srov. pozn. 15.

o konšelích a městském stavebním právu, zjistíme záhy, že pod pojmem „komentář“ si autoři představují v zásadě jen charakteristiku předmětných článků městského zákoníku.

Už výše jsem v příslušných souvislostech naznačila očekávání, že autoři uplatní znalosti i dalších rukopisů a tisků Koldínových práv, zejména moravské provenience, potažmo žádoucí znalosti dobových glos v jeho díle, respektive také dalších pramenů (v úvodní poznámce označených jako „doplňkové zdroje“), které by alespoň na základě kvalifikovaných sond přiblížily dobovou městskou soudní praxi a respekt k zákonně normě. Jak jsem již také podotkla, na druhé straně bych považovala za nutné vyjít z důkladné geneze domácího městského práva a sledovat, do jaké míry se například římskoprávní prvky brněnsko-jihlavských práv uplatnily i v Koldínově zákoníku, respektive které jeho části toto původem moravské právo výrazněji ovlivnilo (a ve svých důsledcích pak zřejmě ještě i všeobecný civilní zákoník z roku 1811). Přitom jsem se snažila také naznačit, jak silná byla tradice vlastního brněnského městského práva ještě koncem 17. století. Z poznámek pod čarou u „komentářích“ je patrné, že autoři se žádnými dalšími prameny kromě vlastních *Práv městských* nepracují a že znalost potřebné literatury se v podstatě točí kolem základních, dávno známých, potažmo v jistých ohledech už překonaných děl, takže místy dochází i ke zkreslování právní terminologie (viz například oddíl o manželském právu). Ani pojednání znalce právní kultury K. Malého o trestech se nedostává dále, nežli co už z jeho prací o trestním právu známe. Velmi zajímavé by bylo například pozastavit se nad vlivem trestů obsažených v Koldínově zákoníku na mladší právní kodifikace 18. století, v nichž oprávněně spatřujeme základy moderního právního řádu u nás.

Jistě, požadavek na komplexní komentáře by vyžadoval náročnou heuristiku, která zřejmě nemohla být v čase vymezeném pro předmětný grantový projekt zvládnuta, pak se ale měl změnit záměr a edice si neměla klást cíle, kterých objektivně nemohla dosáhnout. A nedosáhla jich ani v části ediční, ani v těchto komentářích. Méně by bylo bývalo více – místo této tzv. komentářové části, kterou bylo možné publikovat až po čase a jinde, by bylo pro badatelskou obec více žádoucí připravit skutečně novou jednosvazkovou edici se všemi nezbytnými náležitostmi (důkladným úvodem a seznamem využitých pramenů a literatury), která by v poznámkách komentovala i případné jiné textové varianty Koldínových městských práv, především reflektovala brněnský Sinapiův tisk z roku 1701. Vítané by rovněž bylo, kdyby do takového vydání byly vřazeny i komplementární studie z paralelního konferenčního sborníku anebo na ně bylo alespoň explicitě upozorněno. Teprve takovýto postup by nahradil stávající edici Jirečkovu, oproti níž tato nová nepředstavuje dle mého názoru výraznější kvalitativní posun. Zpracování, které by bralo v potaz i další naznačené prameny a zdroje a dobovou soudní praxi by poskytlo solidnější základ pro kladení a zodpovídání dalších relevantních otázek, například k podobě raně novověkého městského soudnictví (zde by byla zvláště zajímavá oblast původního domácího městského práva na jižní a jihozápadní Moravě), ke vztahu práva městského a zemského, či k případné aplikaci městského práva v praxi vrchnostenských soudů v 18. století apod. Tyto badatelské okruhy tak zůstávají nadále otevřeny.

Ludmila Sulitková

Karel MALÝ – Jiří ŠOUŠA (edd.)

Městské právo ve střední Evropě. Sborník příspěvků z mezinárodní právnické konference „Práva městská Království českého“ z 19.–21. září 2011

Praha, Karolinum 2013, s. 25–62, ISBN 978-80-246-2113-5.

Za jeden z největších právněhistorických projektů posledních let lze nepochybně považovat tříletý grant Práva městská Království českého, financovaný Grantovou agenturou České republiky, jehož nositelem byla Právnická fakulta Univerzity Karlovy. Přinesl dvě hlavní publikace – jednak samostatně v tomto čísle recenzovanou edici Koldínova životního díla, jednak sborník příspěvků, přednesených na odborné konferenci, konané v září 2011 v pražském Karolinu a nesoucí stejný název jako celý projekt. Předmluva Karla Malého, hlavního odborného garanta projektu a jednoho z uspořadatelů přitom signalizuje, že sborník je možno „považovat za nedílnou část této edice“ a „obě publikace by měly být čteny a studovány současně, neboť se zabývají společnou tematikou a v mnohém se doplňují“ (s. 9). Dvouletý odstup mezi samotnou akcí a publikací je nicméně dosti dlouhý a je otázkou, zda některé závěry dílčích studií nebyly touto prodlevou zbytečně antikvovány.

Na první pohled zaujme zásadní posun mezi názvem konference a titulem, pod nímž byl konferenční sborník vydán. Jeho důvodem byla patrně skutečnost, že z patnácti článků ve sborníku obsažených se jich pouze šest váže meritorně ke Koldínovi a jeho právní knize, ostatní nabízejí vhled do městského práva v širší středoevropské perspektivě (zcela specifický charakter má pak text Jany Vojtíškové, o kterém níže). V tomto směru kniha navazuje na poslední velký „koldínovský“ počín z roku 1982, kdy vyšel sborník z mezinárodní konference, konané o tři roky dříve u příležitosti pětisicetého výročí vzniku Práv městských. Jeho redaktorem byl rovněž Karel Malý. Sborník se stejně jako sama konference programově rozprostíral do geografické i chronologické šíře, přičemž Pavlu Kristiánovi z Koldína a jeho dílu byla věnována pouze jedna ze tří sekcí (ve sborníku čítá 12 z celkových 41 příspěvků).¹ Ani v souvislosti s recenzovanou knihou tedy nelze nic namítat proti snaze zasadit Koldínovo dílo do širšího kontextu. Tato snaha vede ale nevyhnutelně k tomu, že se mezi edicí Práv městských a konferenčním sborníkem otevírá pomyslná proláklina, která avizovanou dvojjednost obou svazků do určité míry zpochybňuje.

Do jisté míry problematický vztah mezi oběma hlavními grantovými výstupy naznačuje i skutečnost, že se ve sborníku příspěvků objevil text Jany Vojtíškové *K jazykové stránce edičních prací* (s. 338–342). Ten ovšem představuje pouze stručné pojednání o vybraných otázkách k transkripčním pravidlům použitým při edici Práv městských a byl prakticky zcela antikvován Transkripčními pravidly editovaných textů, jež edici předcházely v komplementárním svazku.² Do tohoto svazku by také mohl být klidně zařazen rozbor

1 Karel MALÝ (ed.), *Městské právo v 16.–18. století v Evropě*, Praha 1982.

2 K. MALÝ a kol. (edd.), *Práva městská Království českého. Edice s komentářem*, Praha 2013, s. 45–50.

římskoprávního pozadí Práv městských, tím spíše, že si autoři edice programově nečinili ambice podrobit kritickému rozboru jednotlivé články této kodifikace.³

Sborník otevírá úvodní slovo Karla Malého, na nějž navazuje studie *Stavovská politika v době přijetí Koldínova zákoníku* z pera Jaroslava Pánka (s. 12–24). Nutno říci, že tento text nasazuje skutečně vysokou latku, která již – z pohledu autora této recenze – nebyla překonána. Je všeobecně známa klopotná cesta, která vedla k vytvoření jednotného kodexu českého městského práva – od prvotních sněmovních aktivit ve čtyřicátých letech 16. století až k nečekaně (přinejmenším na první pohled) hladkému přijetí Koldínova spisu na sněmu konaném od 9. února do 14. dubna 1579 v Praze⁴ a jeho následnému vydání. Popsal ji ostatně již Josef Jireček v úvodu své edice Koldínova díla v roce 1876⁵ a stručné odkazy na příslušná sněmovní usnesení jsou i v úvodu k edici nově předkládané.⁶

Pánkův výklad nicméně velmi přesvědčivě a plasticky objasňuje, proč právě konec sedmdesátých let 16. století byl ideálním momentem, kdy dlouholeté kodifikační snahy mohly doplynout ke zdárnému konci. Namísto sporů mezi vyššími stavy a městy se totiž stavovská společnost nově diferencovala do dvou křídel na konfesijním půdorysu a rostoucí náboženské napětí v Evropě (Bartolomějská noc, vyvražďení Antverp), jež našlo v Čechách svůj karikující odraz v chaotických událostech při pohřbu Maxmiliána II., vyvolalo všeobecné volání po zajištění veřejného pořádku a „obecného dobrého“. V této situaci mohlo sehrát klíčovou roli vlivné uskupení nejvyšších zemských úředníků v čele s nejvyšším purkrabím Vilémem z Rožmberka, které dokázalo Koldínův opus účinně protlačit i přes odpor měst magdeburské právní oblasti. Pánek přitom správně upozorňuje, že vítězství přišlo takřkajíc v hodině dvanácté a že příznivá politická konstelace v osmdesátých letech pominula, čehož je ostatně dokladem i skutečnost, že výtah ze zemských zřízení, publikovaný Koldínem v roce 1583, byl dekretem české dvorské kanceláře zakázán.

Za přínosnou lze považovat také studii Jiřího Peška *Pavel Kristián z Koldína – život a kariéra* (s. 25–62). Je to tím překvapivější, že česká historiografie již věnovala Koldínově osobnosti poměrně velkou pozornost, počínaje základní přehledovou studií Antonína Rybičky⁷ přes obsáhlé informace v úvodu k Jirečkově edici Práv městských, řadu zmínek

3 V tomto směru reprezentuje edice Práv městských výrazně odlišný přístup, než jaký lze zaznamenat u některých jiných edicí raně novověkých památek – srovnej např. Dalibor JANIŠ (ed.), *Práva a zřízení Markrabství moravského z roku 1545* (= Prameny dějin moravských, sv. 9), Brno 2005; a především Petr KREUZ – Ivan MARTINOVSKÝ (edd.), *Vladislavské zřízení zemské a navazující prameny (Svatováclavská smlouva a Zřízení o ručnicích)*, Dolní Břežany 2007.

4 Anton GINDELÝ – František DVORSKÝ – Julius PAŽOUT (edd.), *Sněmy české od léta 1526 až po naši dobu*, díl V. 1577–1580, Praha 1887, s. 436–481, č. 234 (zde s. 479–480). Jednalo se o sněm generální, usnesení týkající se Práv městských přijaly ale pouze české stavy.

5 Josef JIREČEK (ed.), *Práva městská Království českého a Markrabství moravského spolu s Krátkou jejich Summou od M. Pavla Krystyana z Koldína*, Praha 1876, s. V–VIII. Souběžně byla Jirečkova edice vydána i v rámci *Codex Juris Bohemici* (Tomi IV, pars III, sectio 2), zde ale není tento hutný úvod obsažen.

6 K. MALÝ a kol. (edd.), *Práva městská Království českého. Edice s komentářem*, s. 26–29.

7 Antonín RYBIČKA, *M. Pavel Krystián z Koldína*, Časopis Musea Království českého 38, 1864, č. 2, s. 393–405.

v dílech Zikmunda Wintra až po minuciózně snesený pramenný materiál v dílech Josefa Teigea a Jindřicha Vančury.⁸ Ve zdánlivě kompletně vytěženém tématu dokázal ale Pešek najít dílčí otázky dosud opomíjené, především propojení Koldínova veřejného působení se vstupem do sboru mistrů kolegiátů pražské utrakvistické univerzity a pozdějším udržováním kontaktů s dalšími bývalými profesory, kteří našli uplatnění v orgánech městské politiky a správy. Jde o úhel pohledu, zasazující Koldínovo pražské působení do nového kontextu a zejména síť přátelských vztahů s dalšími významnými osobnostmi z pražského prostředí, jež napomáhalo jeho společenskému a kariéernímu vzestupu.

Pešek přitom velmi promyšleně nejprve chronologicky zrekapituloval Koldínův životaběh (se střídavými, ale výstižnými glosami k některým dodnes ne zcela vyjasněným momentům), aby se pak podrobněji věnoval některým již naznačeným problémovým okruhům – postupně je tak čtenář zasvěceně obeznámen s okolnostmi Koldínova přechodu z univerzitního prostředí do městské správy a měšťanského života, s některými osobními kauzami, dokreslujícími lidský obraz Koldínovy osobnosti (včetně majetkového sporu s vlastní manželkou), strategii při budování politické kariéry (s důrazem na jeho úlohu při jednání o české konfesi v roce 1575 a následně na překonávání překážek komplikujících vydání Práv městských – jeho politická role při jejich prosazení dokonce pro některé pozorovatele zastínila roli autorskou) a nakonec i jeho vztah k univerzitě po ukončení profesury v roce 1563. Zde stojí za zmínku, že zastupování univerzity či jejích jednotlivých představitelů, popřípadě neformální arbitrární aktivity, se stalo nezanedbatelnou součástí Koldínovy právní praxe.

Další dva příspěvky ve sborníku si kladou za cíl sledovat pozdější vliv Práv městských na české právní prostředí. Prvním z nich je pojednání *Recepte Práv městských Království českého ve městech magdeburského práva v Čechách a na Moravě*, zpracované Pavlou Slavičkovou (s. 83–94). Z nemalé části se jedná o rekapitulaci starší literatury, která se v minulosti zabírala oblastmi magdeburského práva v Čechách. Cenná jsou ale některá upozornění opírající se o archivní rešerše a do jisté míry posouvající zažitá a stereotypně opakovaná fakta. Tak především autorka na litoměřických knihách sentencí ukázala, že počet měst používajících magdeburské právo a řídících se naučeními z Litoměřic byl v polovině 16. století podstatně širší než Brikcím z Licska uváděná čtveřice Louny, Slaný, Mělník, Nymburk, naproti tomu ale docházelo velmi rychle k zužování tohoto okruhu a z konce století už je tato právní závislost doložitelná pouze pro Louny, Most a Roudnici nad Labem (což je ovšem proces vzhledem k všeobecnému převzetí Koldínovy právní knihy apelačním soudem více než přirozený).

Poměrně podrobně se autorka věnovala i moravské oblasti měst obracejících se pro naučení do Olomouce. Za pozornost stojí některé postřehy k doznívání úlohy Olomouce na přelomu 17. a 18. století. Autorka upozornila též na úlohu knížat z Lichtenštejna, kteří se snažili odklonit města na svých severomoravských panstvích z Olomouce do Krnova, a na reakci představitelů olomoucké správy na „vypovězení olomouckého

---

8 Josef TEIGE, *Základy starého místopisu Pražského (1437–1620)*, oddíl I. Staré město pražské, díl I., Praha 1910, s. 319–335; Jindřich VANČURA, *Dějiny někdejšího král. města Klatov*, díl 1, sv. 2, Klatovy 1927, s. 825–878.

práva“ ze strany Meziříčí (slušelo by se ale upřesnit, o kterou ze dvou moravských městských lokalit téhož jména se jedná, byť není z geografického kontextu těžké usoudit, že šlo o dnešní Valašské Meziříčí). Obě tyto informace se objevují již ve starší práci Praskově,⁹ přičemž ve druhém případě by asi bylo korektní odkázat na ni vedle citace originálního archivního zdroje. V každém případě by bylo pro futuro užitečné navázat na tyto sondy hlubším výzkumem, který by „drolení“ litoměřické a olomoucké právní oblasti vykreslil podrobněji – dosavadní historiografie se totiž věnuje spíše vzniku magdeburské právní oblasti a jejímu tvarování ve středověku.

Příspěvek Jana Kuklíka *Osud Koldínových Práv městských Království českého od přijetí Obnoveného zřízení zemského do vydání Všeobecného občanského zákoníku rakouského* (s. 95–124) hledá odpověď na dvě zásadní otázky: do kdy Práva městská Království českého v Čechách (a posléze i dalších korunních zemích) platila a do jaké míry v nich lze hledat inspirační zdroj pro velké kodifikace 18. a počátku 19. století. První část výkladu je vhodně navozena upozorněním, že spojil-li J. Jireček svého času definitivní konec platnosti Koldínových Práv s vydáním Všeobecného občanského zákoníku (ABGB) v roce 1811,¹⁰ zúžil tím problematiku na soukromoprávní oblast, přičemž ale legislativní počín z roku 1579 měl mnohem širší záběr a obsahoval též normy povahy správně právní, trestně právní, procesní, případně i jiné. V tomto kontextu si autor položil sugestivní otázku, „zda je rok 1811 skutečně úplným koncem použitelnosti tohoto zákoníku“ (s. 99).

Další text je přehledem zákonodárných aktů, které Koldína částečně derogovaly, ať již explicitně či implicitně, přičemž se autor opíral především o starší práce Bohuslava Riegera¹¹ a Jiřího Klaboucha¹² a katalog sbírky patentů pražského Národního archivu (u jednotlivých právních předpisů ale není bohužel na jejich specifikaci v rámci tohoto fondu odkazováno). Výklad je koncipován částečně chronologicky, částečně na věcné bázi a je doveden do období josefínských osvěcenských reforem, načež se plynule překlápá do popisu kodifikačního úsilí v oblasti občanského práva hmotného od prvního pokusu Josefa I. na počátku 18. století až po konečné vydání Všeobecného občanského zákoníku. Úloha Koldínova díla při vytváření tohoto velkého díla světové civilistiky je ale reflektována dosti okrajově a jde spíše o rekapitulaci v minulosti již dosti dobře poznaného kodifikačního procesu.

Závěr studie pak poněkud neurčitě konstatuje, že se „spíše raritní a nepočetnou výjimkou několika ustanovení v oblasti městské správy“ pozbyl zákoník charakteru platného práva nabytím účinnosti ABGB (s. 124). Konkrétní odpověď na otázku, kam až v 19. století sahá právní závaznost Koldínových ustanovení, stejně jako podrobnější zhodnocení odrazu Práv městských ve finálním občanskoprávním opusu tu ale pohříchu absentují.

9 Vincenc PRASEK, *Tovačovská kniha ortelů olomouckých. Sbírká naučení a rozsudků vedle práva Magdeburského vrchním právem Olomouckým menšímu právu Tovačovskému od r. 1430–1689 vydaných*, Olomouc 1896, s. XVIII–XIX.

10 J. JIREČEK (ed.), *Práva městská*, s. XVII.

11 Bohuslav RIEGER, *Zřízení krajské v Čechách*, Část II, Praha 1893, s. 410–471.

12 Jiří KLABOUCH, *Osvěcenské nauky v českých zemích*, Praha 1958, zejm. s. 105–109, 125–130, 140–141, 178–179, 236–237, 242–244, 328–330.

Tradičně se zdůrazňuje, že právě v oblasti městského práva se z řady důvodů otevíral prostor k tomu, aby do středověkého a raně novověkého evropského práva pronikaly principy, instituty a právní věty z práva římského. Ve vztahu k Právům městským Království českého se otázkou míry takové recepce zabývají Michal Skřejpek a David Falada v příspěvku *Římské právo v Koldínově dile* (s. 125–164), jenž je sice formálně předkládán jako společný, ve skutečnosti ale sestává ze dvou jasně oddělených autorských textů. Skřejpek je autorem částí A (Právní principy, terminologie a procesní právo) a B (Trestní právo), Falada navazuje pojednáním znovu (zjevně nedopatřením) označeným písmenem B a věnovaným civilnímu právu hmotnému. Každý z autorů přistoupil k látce mírně odlišným způsobem, v souhrnu ale vznikla studie poměrně kompaktní.

Autoři se mohli opřít o podrobnou a nepochybně velmi zdařilou analýzu Jaromíra Štěpána, vydanou na počátku druhé světové války a zkoumající původ jednotlivých ustanovení, která Koldín ve svém životním díle pospojoval.¹³ Zřejmě právě s vědomím existence tohoto dodnes platného a vcelku dostupného přehledu rezignovali na snahu zmapovat terén obdobným systematickým způsobem a spíše se snaží ukázat, jakým způsobem Koldín s původními římskoprávními sentencemi pracoval, do jaké míry je případně tvůrčím způsobem upravoval a kde mělo jeho ovlivnění římským právem pouze rámcový či terminologický charakter.¹⁴ V části, jejímž autorem je David Falada, se navíc objevuje také snaha zasadit Práva městská do širšího dobového kontextu romanistické recepce. Pozoruhodná jsou upozornění na některé Koldínovy odchylky od původních vzorů, jež jsou v závěru dokonce zhodnoceny jako „nepochopení systematicky odvětví římského práva“, i když tento odsudek je následně zjemněn objektivním poukazem na to, že se svým způsobem jedná o projev „jistě ahistorické nespravedlnosti“ (s. 163). Je nicméně potřeba říci, že i když jsou Štěpánovy závěry v řadě konkrétních případů rozvedeny a posunuty, zůstává jeho práce právě díky své přísně logické systematické nadále použitelným východiskem pro další podrobnější zkoumání.

Je všeobecně známo, že Koldínova kodifikace narážela dosti dlouho na odpor měst užívajících práva magdeburského – jedním z významných dokladů tohoto boje, vedeného pod praporem Litoměřic, je tzv. „Extrakt hlavních a přednějších artykulov

---

13 Jaromír ŠTĚPÁN, *Studie o kompilační povaze Koldínových Práv městských*, Praha 1940. Zde je na s. 14–49 přehledně nastíněna recepce římského práva z justiniánského *Corpus Iuris Civilis*, významné je též porovnání se staroměstskou (prapůvodem ovšem brněnskou) sbírkou *Cursus civilium sententiarum*, římským právem rovněž velmi silně ovlivněnou (s. 56–68). Velmi cenné východisko k dalšímu zkoumání pak představuje závěrečný *Přehled zjištěných pramenů k jednotlivým místům Práv městských* na s. 107–116.

14 Pokud jde o právo soukromé, je volena obdobná metoda výkladu, jakou lze nalézt již ve starší (necitované) studii Petra JÁNOŠÍKOVÁ, – Vilém KNOLL, *Ke kodifikaci městského práva v Čechách*, in: Vývoj právních kodifikací. Sborník z mezinárodní konference, ed. Karel Schelle (= Acta Universitatis Masarykianae Brunensis Iuridica – Spisy Právnické fakulty Masarykovy univerzity v Brně. Řada Teoretická. Svazek 279), Brno 2004, s. 243–262.

z práv saských anebo magdeburských“, zaslaný císaři v roce 1571.¹⁵ Srovnání obou hlavních právních systémů českého městského práva, staroměstského a litoměřického, s příspěvkem *Komparace vybraných otázek Práv městských Království českého s úpravou obdobných institutů v litoměřickém právu* ujal Jiří Šouša ml. (s. 165–188). Metodicky je toto srovnání samozřejmě do jisté míry obtížné, neboť na jedné straně Koldínova kniha představuje ucelený soubor norem, který ze staroměstského práva kompilačně vychází, avšak čerpá i z řady dalších zdrojů (opět je tu na místě odkázat na výše citovanou práci Štěpánovu), naproti tomu magdeburské právo prodělávalo neustálý vývoj a jeho podoba na sklonku 16. století není snadno rekonstruovatelná. Zmíněný Extrakt z roku 1571 a na něj navazující reakce staroměstských, jejímž autorem byl snad rovněž sám Pavel Kristián, představují obsáhlý, avšak zdaleka ne úplný korpus norem litoměřického právního okruhu. Tzv. Litoměřická právní kniha 1, o kterou Šouša své srovnání především opírá,¹⁶ pak reprezentuje podstatně starší podobu magdeburského práva v severočeské právní oblasti uplatňovaného. Samotná komparace, zabírající zhruba polovinu předkládané studie, přináší nepochybně cenná zjištění a snaží se poukázat na to, že všeobecně rozšířená představa o zastaralosti magdeburského práva není vůči tomuto dynamicky se rozvíjejícímu souboru norem příliš spravedlivá. Jde ale jen o výběrové a základní srovnání, jež si do budoucna nepochybně zaslouží rozvést mnohem podrobněji a systematictěji.

V samostatné podkapitole zvyrazňuje autor hypotézu, že jedním z důvodů, proč se nakonec v městském prostředí prosadilo právo staroměstské, bylo narušení teritoriální státní moci ztělesněné institutem právního naučení, o které se mohly Litoměřice obracet k magdeburským „šéfům“. To je na jednu stranu hypotéza, o níž se již v minulosti uvažovalo, na stranu druhou by ale její relevanci bylo zapotřebí podepřít konkrétním rozbořením toho, jak významnou roli hrál tento institut v praxi 16. století. Je totiž dosti dobře možné, že vazba na Magdeburk nepředstavovala pro litoměřické konšely zásadní hodnotu, jíž by nebyli za zachování svého zažitého právního řádu ochotni obětovat.

Českou právněhistorickou vědu reprezentuje ve sborníku ještě Vilém Knoll, jehož studie *Chebský městský okruh a jeho vývoj ve světle městských privilegií* (s. 189–207) se ale již koldínovské problematice dosti vzdaluje. Doplněná a přepracovaná část autorovy disertační práce se totiž vztahuje k území Chebska, u něhož byl dlouhá staletí respektován svébytný státoprávní charakter říšské zástavy (s dominantním postavením města Chebu). To bylo důvodem, proč se chebská městská rada mohla i v období raného novověku obracet o naučení do Norimberka, vedle toho bylo využíváno i dobrozdání některých německých univerzit, které vzdělání v oblasti práva zajišťovaly (např. Lipsko, Ingolstadt či Würzburg). Teprve v roce 1725 bylo rozhodování chebského soudu podrobena možnosti přezkoumání ze stra-

15 Hermenegild JIREČEK (ed.), *Spisy právnícké o právu českém v XVI-tém století*, Vídeň 1883, s. 98–147 (editováno společně s níže uvedenou reakcí Staroměstských); vydáno souběžně v rámci ediční řady Codex Juris Bohemici, Tomi IV, pars 5, Pragae 1883. Jen na okraj je třeba upozornit na přehlédnutí autora tohoto příspěvku, který místo Hermenegilda Jirečka uvádí jako editora jeho bratra Josefa.

16 SOA Litoměřice, SOkA Litoměřice/Lovosice, fond Archiv města Litoměřice, inventární č. 1, signatura A IV 1.

ny pražského soudu apelačního, přičemž toto omezení, proti němuž Chebští neúspěšně protestovali, se ale týkalo pouze oblasti práva trestního.¹⁷

Většinu studie tvoří o bohatou pramennou základnu opřený přehled měst, která se přímo nebo zprostředkovaně (skrze stolice nižšího řádu, jež představovaly např. Locket či Žlutice) k chebské městské oblasti řadily. Pokud autor skromně upozorňuje, že si problematika rekonstrukce této oblasti „vyžádá ještě rozsáhlé studium jak archivu města Chebu, tak i archivů ostatních zmíněných měst“ (s. 205), zbytečně tím zastírá svoji zásluhu na posunu poznání v této problematice. Zcela samostatný problém, který lze vnímat jako badatelsky nosný a který v předkládaném textu nemohl být rozpracován ani náznakově, pak samozřejmě představuje srovnání chebského městského práva s právem staroměstským. Srovnání, jež by mohlo být dvojnásob zajímavé s ohledem na společný jihoněmecký prapůvod těchto normativních řádů.

Dvěma příspěvky jsou ve sborníku zastoupeni také právní historici slovenští. Autorská dvojice Andrea Kluknavská – Tomáš Gábriš představuje v nejobsáhlejší sborníkové stati *Městské právo ako dynamický prvok vývoja práva v Uhorsku* (s. 208–278). Autorskou ambicí je tu přehodnotit starší literaturu, identifikovat a formou hypotéz vyjádřit základní vývojové tendence městského práva na území Slovenska. Struktura příspěvku je hluboce promyšlená a obírá se postupně dvěma problémovými okruhy. Prvním je vznik a rozvoj měst v Uhrách a jejich právní postavení, přičemž velký prostor je věnován právě problematice městského práva. Autoři se snaží o určitou systematizaci látky, přičemž pod dojmem tradiční starší terminologie konstruují tři základní právní oblasti – magdeburského práva, norimberského práva a práva báňského. Zároveň ale upozorňují, že městské právní normy se do slovenské části Uher dostávaly různými cestami. Tak u magdeburského práva jde vlastně o tři základní skupiny měst (práva trnavského, krupinského a žilinského), do nichž se severoněmecké normy dostaly prakticky nezávisle a samozřejmě i v odlišné podobě, specifickou oblast pak navíc představují města na Spiši, kam přišli němečtí osadníci dominantně právě z oblasti Saska. U práva báňského (horního) je pozoruhodná vazba na české prostředí, kdy Banská Štiavnica dostala do vínku právo jihlavské, naproti tomu Kremnica kutnohorské (vedle toho se posléze vytvořilo svébytné právo gelnické). Autoři upozorňují na zajímavou situaci některých měst, která měla dvě mateřská práva – otázkou je, nakolik je šťastné používat pro tyto případy termín „duplicita práva“, když se v pravém slova smyslu o zdvojení nejedná a mateřská práva se nedublovala, nýbrž komplementárně doplňovala (každé platilo pro určité věcně vymezené oblasti).

V poslední části studie se autoři zaměřili na několik věcných témat (vztah práva městského a zemského; inkorporace a unifikace městského práva; vztah jednotlivých typů právních pramenů v městském právu; městská právní kultura; veřejná správa; soukromé a trestní právo), které vnímají jako „ty rysy městského práva, které retrospektivně představují dynamický vývojový prvek práva na území Uher“ (s. 255 – překlad autor). Jak ale vyplývá ze závěru, jímž je jejich pojednání uzavřeno, nejde ani tak o selekci podle dynamičnos-

---

17 V této souvislosti nelze než litovat, že obdobná otázka ve vztahu k právu soukromému není v práci řešena.

ti vývoje (dynamičnost je ostatně víceméně typická pro celé městské právo), ale spíše o vyzdvihnutí těch stránek městského práva, v nichž bylo městské právo výrazně pokrokovější (progresivnější) než právo zemské.

Zcela jiný charakter má studie *Formálno-právne premeny uhorského závetu v súvisie s novovekým krajinským a mestským právom*, jejíž autorkou je Adriana Švecová (s. 279–297). Jde o tematicky mnohem sevřenější text, zkoumající vývoj testamentárního dědického práva od vydání Verböczyho Tripartita s důrazem na normativní akty vydávané v 17.–19. století a mezi nimi v první řadě zákonný článek č. XXVII/1715. Ten byl sice závazný pouze pro šlechtu, velmi významně ale ovlivnil i právní praxi příslušníků tzv. neprivilegovaných stavů, pro něž měl doporučující charakter. Autorka v návaznosti na obsah zmíněného článku podrobněji rozebírá především formální náležitosti jednotlivých druhů závětí, resp. problematiku svědků, aby na závěr střízlivě konstatovala, že důsledkem jeho vydání nebyly ani tak zásadní změny v podobě platného práva, ale zvýšení právní jistoty jednoznačnou úpravou některých aspektů testamentární praxe, přičemž paralelně se nadále uplatňovaly starší obyčejové normy.

Celkem pochopitelně dostali na konferenci i na stránkách sborníku prostor badatelé němečtí. Text Ulrike Müßig *Stadtluft macht frei* (s. 63–82) je přitom z ne zcela jasných důvodů zařazen hned do počáteční části knihy, v níž jsou jinak příspěvky věnované „koldínovské větvi“ městskoprávní problematice. Zmíněný text se váže ke známé maximě, objevující se již v hagenstadtském privilegii z roku 1160 a tvořící ve skutečnosti jeden ze základních prvků charakterizujících městské prostředí jako takové (i když by samozřejmě bylo k podrobnější diskuzi, nakolik se mohl tento prvek uplatnit i ve vztahu k městům poddanským). Autorka nejprve rekapituluje dosavadní paradigma městské „svobody“, aby pak upozornila na nutnost intenzivnějšího zohlednění některých kontextuálních prvků. Otázkou je, nakolik jsou její závěry přenosné i do českého prostředí – velmi silně vystupuje tato otázka do popředí např. při akcentování role vikpild v podkapitole nadepsané *Weichbild als Grundlage* (s. 75–76). Na závěr jsou připojeny pasáže věnované konkrétním normám v městském právu pasovském (1225) a eferdinském (1222) a nesmírně zajímavý text věnovaný Freistadtu a politickým konsekvencím jeho jména.

Další dva příspěvky německých kolegů jsou věnovány problematice přenosu norem městského práva z Německa do Čech, resp. i dalších zemí. Heiner Lück představuje dílčí výsledky projektu, řešeného již od roku 2004 na půdě Sächsischen Akademie der Wissenschaften a zkoumajícího magdeburské právo jako jeden ze spojovacích článků mezi středem a východem Evropy.¹⁸ Jeho text nese název *Rechtstransfer und Rechtsverwandschaft. Zum Einfluss des Magdeburger Stadtrechts im Königreich Böhmen* (s. 298–317) a sestává ze stručného výkladu terminologického (postupně vysvětluje právě klíčové pojmy „Rechtstransfer“ a „Rechtsverwandschaft“), stručného nástinu počátků vývoje magdeburského práva a nakonec se věnuje vlivu magdeburského práva na česká města. Zde jde pohříchu pouze o základ-

---

18 Základní údaje o projektu jsou na <http://www.saw-leipzig.de/de/projekte/das-saechsisch-magdeburgische-recht-als-kulturelles-bindeglied-zwischen-den-rechtsordnungen-ost-und-mittel-europa> (15. 2. 2015), odkud je odkaz i na četné publikační výstupy.

ní, nepřiliš rozsáhlý (tj. pětistránkový) přehled omezený na období středověku a opírající se pouze o jazykově německou literaturu.

Podobně je pojat (a z heuristického hlediska limitován) též příspěvek Hans-Jürgena Beckera *Die Entwicklung der Stadtrechte von Nürnberg und Augsburg und ihr Einfluss auf die Stadtrechte in den Königreichen Böhmen und Ungarn* (s. 318–330), zkoumající ale pro změnu východní šíření práva jihoněmeckého. Výklad dospívající k závěru o jeho relativně omezeném vlivu je přitom zasazen do obecnějšího kontextu šíření a vzájemného vztahu Saského, Německého a Švábského zrcadla. Jako poněkud úsměvné lze přitom vnímat, že oba autoři (t. j. Lück i Becker) hledají doklady o působení „svého“ městského práva v Čechách již v tzv. Soběslavových právech z 12. století.

Kratičká studie Gerharda Lingelbacha *Das Mühlhäuser Rechtsbuch von 1225 und seine Ausstrahlung auf Mitteleuropa* (s. 331–342) upozorňuje na v českém prostředí méně známou právní památku, totiž nejstarší německojazyčnou písemnou fixaci městského práva z první poloviny 13. století. Stručně rekapituluje její obsah a zmiňuje se o jejím odrazu v dalších městských právech, přičemž ale termín „Mitteleuropa“ použitý v názvu jeho textu lze vnímat jako eufemismus, neboť transfer norem směřoval pouze do relativně blízkého okolí (městská práva Eisenachu a Nordhausenu, pozdější durynské zemské právo). Jako poslední příspěvek ve sborníku je zařazena historicko-lingvistické pojednání Inge Bily *Neb wykpildske prawo – to gest miestczke prawo* (s. 343–362). Je umístěno bezprostředně za textem Jany Vojtíškové o jazykové stránce edičních prací, k němuž má tematicky blízko. I tento text rovněž vznikl v rámci výše zmíněného projektu řešeného na Saské akademii věd v Lipsku. Jeho nosnou část představuje komparace německého a českého textu knih magdeburského (saského) práva,¹⁹ na níž je demonstrováno stejně tak přebírání norem, jako i obohacování české právní terminologie germanismy.

Na závěr sborníku jsou připojena stručná německá resumé českých a slovenských příspěvků a konečně tzv. *Výběrová bibliografie* (s. 383–398). Ta ovšem není nijak uvedena, takže se čtenář může pouze dohadovat, k čemu se tato bibliografie vztahuje a podle jakých kritérií byl výběr proveden. Vzhledem k tomu, že se v seznamu (který nerozlišuje ani edice a původní práce) objevují tituly, které se městského práva víceméně nedotýkají, ale jsou citovány v některém z příspěvků, nabyl autor recenze dojem, že tu jde vlastně o soupis prací ve sborníku citovaných. Pak je ale jeho nadpis silně zavádějící a dosti neobvyklé je také explicitní vyjmenování „autorů“, když sestavení takového seznamu se zpravidla vnímá jako neoddelitelná součást redakční práce.

---

19 Jako český text byla využita on-line zpřístupněná Práva saská, pořízená mezi léty 1469–1470 litoměřickým městským písařem Jakubem Koženým z Krbova a zpřístupněná na stránkách Parlamentu ČR (při revizi v únoru 2015 nebyly bohužel odkazy ze stránky <http://www.psp.cz/kps/knih/prawa/prawa.htm> funkční). Německou verzi reprezentuje edice Alexander von DANIELS – Franz GRUBEN (edd.), *Das Sächsische Weichbildrecht: Ius municipale saxonicum* (= Rechtsdenkmäler des deutschen Mittelalters 1), Berlin 1858. K diskuzi je v této souvislosti metodická vhodnost porovnávání více než 150 let staré edice s originálním rukopisným textem, i když je pravdou, že vzhledem k zaměření studie to nakonec je plně funkční.

Závěrem je možno shrnout, že sborník *Městské právo ve střední Evropě* je jakousi selektivní rekapitulací současného stavu poznání problematiky (či spíše některých jejích aspektů), přičemž většina v něm obsažených příspěvků si zjevně nekladla za cíl toto poznání cestou hlubší pramenné analýzy posouvat. Z tohoto pohledu pak lze do jisté míry přisvědčit tomu, že se předložené stati dají vnímat jako samostatně vydané rozšíření úvodního slova k nové edici Koldínova díla.

Pochválit lze vkusnou, výpravnou a s edicí vzhledově sladěnou podobu sborníku, stejně tak je nepochybné, že příspěvky jsou stylisticky vybroušené a formálně zvládnuté (byť nelze pominout překvapivou skutečnost, že nedošlo k důslednému sladění formy citací v poznámkových aparátech jednotlivých textů). Těžko říci, zda je přijatelné hodnocení, že sborník „odráží v pozitivním i negativním smyslu úroveň právněhistorického bádání v České republice“.²⁰ Okruh českých autorů je omezený, figurují v něm i historici obecní a naopak pro některé participující právní historiky nepředstavuje období raného novověku primární objekt odborného zájmu. Jisté ale je, že i když se sborník může stát (stejně jako s ním spojená edice) impulzem pro rozvoj právněhistorického bádání o českém středověkém a raně novověkém městském právu, nebyl jím v žádném případě antikvován starší sborník z quingentální konference, vydaný v roce 1982, jehož mnohé texty mohou být (navzdory době vydání) dodnes platným východiskem pro toto bádání.

Marek Starý

Niall FERGUSON

Civilization. The West and the Rest

New York, The Penguin Press 2011, XXX + 402 s., 7 mapek, 12 tabulek a grafů, 47 vyobrazení v přílohách, ISBN 978-1-59420-305-3.

Niall FERGUSON

Civilizace. Západ a zbytek světa

Překlad Emanuel Geissler, Praha, Argo – Dokořán 2014, 347 s., 7 mapek, 12 tabulek a grafů, 47 vyobrazení v přílohách, ISBN 978-80-257-1114-9 (Argo), ISBN 978-80-7363-606-7 (Dokořán).

Diskuse o úpadku a možném zániku euroamerické civilizace, zejména v konfrontaci s dalšími civilizačními okruhy, přinesly v několika posledních letech množství knižních publikací. Britský historik Niall Ferguson (*1964), působící v Oxfordu a na Harvardu, programově odmítl apokalyptické vize a pokusil se podívat na vývoj Západu tak, aby vystihl jeho vývojovou dynamiku a zároveň specifické rysy v uplynulých pěti či šesti staletích. Více než půltisícileté období, které bývá v kompendiích světových dějin označováno jako vzestup či dominance Evropy, uchopil historik, jehož badatelská zkušenost se spojuje především

---

20 Nada ŠTACHOVÁ (rec.), *Městské právo ve střední Evropě*, in: *Sborník příspěvků z mezinárodní právnícké konference „Práva městská Království českého“ z 19.–21. září 2011*, Slezský sborník 112, 2014, č. 2, s. 282.

s 19. a 20. stoletím. Je zároveň historikem, pro jehož interpretaci minulosti mají zásadní důležitost dějiny financí. Přesto však tentokrát vyšel od úvah o dějinách idejí, zejména o úrovni všeobecné recepce dějepisného vzdělání. Varovně konstatoval, že liberální způsob vzdělávání na Západě připravil absolventy nižších škol a dokonce i univerzit o podstatné historické vědomosti a tím také o schopnost interpretovat a zvládat krizové situace současnosti.

Tuto situaci Ferguson kritizuje, neboť za podstatný rys prosperující civilizace pokládá paměť, historické vědomí, sepětí s předcházejícími generacemi, s jejich myšlením a zkušenostmi. Navíc odmítá módní vlnu politické korektnosti, která na euroamerické civilizaci shledává především nebo pouze nedostatky. Ferguson naopak zdůrazňuje světla i stíny jak u západní civilizace, tak u všech ostatních, a odmítá snahu romanticky přikrášlovat ty civilizační okruhy, které v dějinách podlehly. Neváhá označit západní civilizaci za nejmúspěšnější v dějinách (a to nejen v rámci druhé poloviny druhého tisíciletí po Kristu), neboť žádné jiné se dosud nepodařilo dosáhnout tak velkého rozšíření, tak dalekosáhlé převahy a vlivu na ostatní svět. Celou svou knihu věnuje hledání odpovědi na základní otázku – proč euroamerická civilizace dosáhla tak výjimečného úspěchu a co z toho vyplývá pro její další vývoj.

Fergusonovo vymezení civilizace jako mimořádně složité lidské organizace (*highly complex human organization*) zahrnuje vedle kultury v užším smyslu také ekonomické, společenské a politické instituce, bez jejichž působení by byl i vznik „vysoké kultury“ nemyšlitelný. Pokládá civilizaci za největší organizační jednotku lidského společenství, za výsledek reakce obyvatelstva určité části světa na okolní prostředí, při jejímž vymezení hrají roli podstatné rysy hmotné a duchovní kultury, náboženství a jazyka. Po kritickém rozboru starších pokusů o interpretaci příčin jedinečného vzestupu Západu klade autor důraz na instituce. Svou ústřední tezi formuluje jako vznik a prosazení šesti nových komplexů institucí a s nimi spjatých základních myšlenek či způsobů chování. Jsou to konkurence, vědecké poznání, vlastnická práva, péče o zdraví, konzumní společnost a pracovní etika. Tyto základní pojmy (soutěžení, věda, vlastnictví, medicína, spotřeba, práce) tvoří názvy a určují hlavní témata šesti kapitol, do nichž je kniha – kromě úvodu a závěru, rozsáhlé bibliografie a rejstříku – rozčleněna.

Autor si je vědom obtíží při vymezení „Západu“, ale přiklání se k tomu, že nejde jen o západní a střední Evropu, severní část Ameriky a Australasii, ale připočítává k ní také postsovětský prostor (v institucionálních principech jednoznačně vycházející ze západních idejí). Nejde mu tedy o jednoznačně geograficky vymezený makroregion, nýbrž o soustavu norem, způsobů chování a institucí, jakkoli i tato soustava má různé varianty a postrádá ostré hranice.

Interpretace vychází z dvojího kontrastu – jednak mezi Západem a Východem, jednak mezi evropským středověkem či počátkem novověku a moderní dobou. Autor, který zvládl obrovské množství literatury, využívá především britských reálií (když například charakterizuje základní podmínky života v počátcích zkoumaného období – úroveň výživy, hygieny a zdravotního stavu obyvatelstva, ukazuje tvrdost života v předshakespeareovské Anglii v porovnání s relativním blahobytem čínské říše). Při pohledu na vnitřní poměry v Evropě jeho srovnání sahají zejména k Francii, Nizozemí, Itálii a Německu, ale i k Rusku a v některých případech také ke středoevropským zemím. Konstatování o situaci ve starších

dějninách střední Evropy mají pouze povšechný charakter a svádějí autora k paušálním úsudkům, že čím dále na východ od Anglie, tím byla situace pro život méně příznivá. Jestliže to tvrdí například o stálém ohrožení života (podle ročního počtu vražd na sto tisíc obyvatel), sotva se může opírat o prokazatelné údaje. Stejně obtížné by bylo zjišťování důsledků válečného ohrožení života v raně novověké Evropě, neboť odhady počtu zabitých v bitvách jsou jen přibližné, u nevojenských osob, jež padly za obětí válečnému běsnění, prakticky nezjistitelné. Přesto vystižení neradostného stavu Evropy kolem roku 1500 a krátce poté plní svou úlohu – ilustruje úroveň, z níž se Evropa v následujících staletích postupně vzepjala k nástupu předstihujícímu všechny ostatní kontinenty.

Na přelomu středověku a raného novověku shledává Ferguson zásadní rozdíl mezi západní a čínskou civilizací v tom, že se na politicky diferencovaném Západě rozvinulo konkurenční prostředí na rozdíl od stabilizované, po harmonii toužící společnosti Dálného východu. Jeho argumentace stálým soupeřením mezi státy, státečky a autonomními městy v Evropě oproti hierarchickému uspořádání jednotné Říše středu, soutěživostí jednotlivých zemí, stavů, etnik a jejich jazyků i zájmových skupin, zdůrazňuje ve Fergusonově výkladu dynamický efekt konkurence v západní Evropě a brzdný efekt mocenského monopolu ve východní Asii. Je to jistě jako znak zásadního vývojového rozdílu přijatelné, ale samo o sobě nepřináší dostatečné osvětlení skutečnosti, proč právě kolem roku 1500 se tato rozdílnost projevila tak výrazně.

K odpovědi se autor přiblížil v kapitole o vědeckém poznání. Připouští, že až do 15. století byl Orient kulturně (a to i v oblasti přírodovědného poznání) vyspělejší než Západ, ale potom se začal projevovat výrazně odlišný vztah k vědeckým inovacím, jež měly přímý vliv na obecnou technologickou převahu, válečnictví a účinnost expanzivní politiky. V tomto oddílu Ferguson zvolil kontrapozici Západ a Osmanská říše, a na nich ukázal intelektuální revoluci nejen jako proud zásadních vynálezů a proměn v představách o uspořádání státu, ale také jako vznik propastných rozdílů ve vztahu západních a orientálních panovníků či společností k vědě a v možnostech sdílení nových myšlenek i kompetitivního řešení problémů.

Výklad o státěm zajištěném vlastnictví jakožto základu společenského řádu je postaven na srovnání dvojího přístupu k Novému světu. Ferguson realisticky odmítá extrémní představu, že vzestup Západu byl přímým důsledkem expanze na západní polokouli, bez níž by Evropa údajně zůstala jenom nevýznamným výběžkem eurasijského kolosu. Kolonizaci Ameriky naopak pokládá za jedinečný experiment, jímž byla ověřována efektivnost dvou základních modelů – britského v Severní Americe a iberského v Jižní či šíře v Latinské Americe. Ve své interpretaci dává jednoznačně přednost britskému přístupu k zajištění osobní svobody a nerušené držby majetku prostřednictvím zákonů před jakoukoli formou absolutistické vlády; z tohoto ideového základu pak vyvozuje dalekosáhlé důsledky pro vybudování soudržné, materiálně silné a kulturně plodné západní civilizace. Autor nevychází z představy o lineárním vývoji, který by nutně vedl k lepším výsledkům britského modelu, naopak připouští i jiné vývojové možnosti, pokud by snad byli Angličané přišli do prostředí oplývajícího drahými kovy a Španělé do úrodných zemědělských oblastí. Klade však důraz na ideje a instituce (zajištění majetku a participace na správě veřejných záležitostí), jež do značné

míry předurčily efektivnější a vývojově produktivnější přístup ke koloniím právě v Severní Americe s daleko větší sociální mobilitou a účastí na politickém rozhodování formou zastupitelské vlády.

Oddíl věnovaný moderní medicíně je postaven na srovnání Evropy a Afriky. Ani zdaleka se nespokojuje se shrnutím výsledků lékařského poznání, úspěchů zdravotní péče a postupného prodlužování průměrné délky lidského života. Sleduje zápas o překonání zhoubných epidemií a dokonce i úlohu železnic při pronikání do afrického vnitrozemí a při uplatňování nových forem zdravotní péče. Nemilosrdně však odhaluje také temné stránky západní civilizace ve vztahu k lidskému životu a zdraví, aniž by skrýval, že podobně se chovala impéria i v jiných civilizačních okruzích. Na jedné straně zdůrazňuje katastrofální válečné vraždění, přičemž v obou světových válkách shledává zárodky sebedestrukce Západu. Na druhé straně pak věnuje velkou pozornost eugenice a rasismu, jež ilustruje na pozdním nástupu a projevech mimořádně krutého německého imperialismu. Podrobně rozebírá genocidu původního obyvatelstva Jihozápadní Afriky (Namibie) a klade provokativní otázku, zda nebyla experimentem, který připravoval podmínky pro nacistický pokus o rozšíření životního prostoru na východě Evropy a pro snahu o likvidaci slovanských národů.

Zrod konzumní společnosti klade Ferguson do přímé souvislosti s průmyslovou revolucí. V tomto případě však neshledává zvláštní výhody v anglických institucích, ale předstih Velké Británie vidí především ve značně vyšší ceně práce oproti zemím kontinentu a v dostatku domácího uhlí, což obojí výrazně stimulovalo zavádění strojní výroby. Pro národní osvětlení proměn světa v 19. a 20. století si autor vybral textilní průmysl a jím produkováný nový styl unifikovaného oblékání. Tentokrát se zaměřil především na srovnání Británie jakožto iniciátora celého procesu proměn a Japonska jako jejich nejpozoruhodnějšího recipienta. Modernizaci dálněvýchodní ostrovní říše pojal (v porovnání s pomalejším vývojem Číny a Indie) jako prototyp westernizace, probíhající od sedmdesátých let 19. století ve sféře odívání, spotřeby, výroby, technologických inovací a produktivity. Doslova zábavným způsobem vylíčil proměny odívání ve 20. století, zejména celosvětové rozšíření džínů, které pojal nejen jako doklad módní a výrobní standardizace, ale také jako symbol vítězství konzumní společnosti na Dálném východě i v zemích východní části Západu, v Sovětském svazu a jeho satelitech.

Do této souvislosti poněkud překvapivě zařadil nejobsáhlejší partii věnovanou českým reáliím, totiž neobyklý pohled na vývoj Československa od šedesátých do osmdesátých let 20. století. Aniž by podceňoval společenské a politické souvislosti pražského jara a následující „normalizace“, na prvním místě zdůraznil trvalý nedostatek spotřebního zboží jako materiálního symbolu západní svobody. V džínách a rockové hudbě, symbolech konzumu a svobodného vystupování, shledal jevy, které smrtelně ohrožovaly sovětský systém a způsobily mu větší vnitřní problémy než nejmodernější americké zbraně.¹ V této symboli-

---

1 N. FERGUSON, *Civilization*, s. 247–249. Jen na okraji lze připomenout, že Češi resp. české země se ve Fergusonových úvahách několikrát mihnou – tentokrát bez podrobnějšího výkladu – v souvislosti s proměnami národnostních a politických poměrů ve střední Evropě, popřípadě se sudetskou otázkou.

ce je patrně skryta vědomá nadsázka, ale zároveň přesvědčení o nezadržitelném tlaku konzumního způsobu života na společnost 20. a počínajícího 21. století.

Poslední ze šesti tematických kapitol je věnována práci. Podobně jako Max Weber vychází i Ferguson ze vztahu pracovní etiky a náboženství, ale k tezí zakladatele sociologie zaujímá značně kritické stanovisko. Soudí, že nikoli jen protestantismus, ale každé náboženství, které hlásá poctivost, pracovitost a šetrnost, je prospěšné pro hospodářský růst, ale že hlavní předností evangelických konfesí byla snaha rozšířit gramotnost a tím i hodnotu lidského kapitálu. Proti Weberově etice práce proto staví protestantskou etiku slova. Klade si otázku, zda spolu s náboženstvím ztrácí současný Západ i z něho vycházející morálku. Ze srovnání míry sekularizace v různých částech světa mu vychází největší pokles náboženské orientace (a zároveň příklonu k hedonistickému způsobu života) v západní Evropě, poměrně setrvalý stav ve Spojených státech a naopak nárůst vlivu křesťanství v současné prosperující Číně. Vylíčení několikerého pokusu o zavedení křesťanství v Říši středu a poté vystižení jeho překvapivého vzestupu ve 20. a na počátku 21. století patří k nejdramatičtějším partiím recenzované knihy. Autor ukazuje postupnou recepci křesťanství čínskými intelektuály, podnikateli a někdy i politiky, kteří pokládají křesťanství za východisko k prosperitě upevněním vlastnických práv, respektem k zákonům a pracovní etikou. Ve Fergusonově výkladu Dálný východ přebírá výhody, jichž se Západ vzdává, čímž se ocitá v oslabeném postavení vůči masovému přistěhovalectví a nábožensko-politickým ambicím jeho nositelů. Problém sekularizace Evropy staví ovšem před historiky a badatele v dalších humanitních disciplínách otázku, jak podchytit a zhodnotit vývoj občanských a pracovních ctností, které sice vycházejí z hlubokého židovsko-křesťanského základu, ale jejichž nositeli nebyli a nejsou praktikující křesťané.

Závěrečný text je příznačně nazván *Soupeři* (The Rivals). Autor v něm přehledně rekapituluje řadu pohledů na vznik a zánik civilizací, jež se objevily v dosavadních anglosaských, italských, německých či ruských úvahách o filozofii dějin. Nepřijímá představu o cyklickém vývoji, vedoucím vždy od skrovných počátků přes rozkvet po rozpad, a místo nich klade důraz na specifický rytmus dějin. Neakceptuje ani Huntingtonovu teorii o velkém střetu civilizací, naopak v příštích desetiletích předpokládá spíše sérii občanských a lokálních válek, které ovšem mohou vést i k rozpadu některých civilizací. Za zásadní problém 21. století považuje – naprosto realisticky – přesun těžiště světového dění ze Západu na Východ, a to na Dálný východ, který se v mnoha ohledech westernizoval. Při veškeré kritičnosti k euroamerické civilizaci nepropadá Ferguson defetismu a soudí, že i v počínajícím „asijském století“ si Západ udržuje nejvíce pozitivních rysů, jež celý svět v uplynulých několika staletích do jisté míry recipoval. V této historické retrospektivě za největší hrozbu nepokládá ostatní civilizace, nýbrž strach z budoucnosti a pokles vzdělanosti, zvláště pak ignorant-ský přístup k vlastním dějinám. Pozoruhodným způsobem tak zavrhuje svou představu, že kritické a v celosvětovém smyslu komparativní studium euroamerické civilizace přináší jejím nositelům dostatek důvodů k sebevědomí a také k jistému historickému optimismu.

Ferguson je historikem velkého literárního nadání. Zatímco Fernanda Braudela označuje za mistra civilizačních struktur, sám cílevědomě píše dynamický příběh civilizace. Ten je postaven na promyšlené kompozici a na zřetězení dílčích, většinou pečlivě vybraných

a pro celkový výklad příznačných epizod světových dějin (například zmařeného čínského pokusu o ovládnutí světa obrovským loďstvem v letech 1405–1424 a v kontrastu s tím objevných plaveb zahájených Portugalci na konci 15. století).² Zajímavé je využití méně obvyklých pramenů – charakteristických citací z beletrie a dokonce odkaz na počítačovou hru jakožto ukázkou současných představ o soupeření civilizací. Nejčastěji však autor sahá po dobové ikonografii a využívá obrazy starých malířů i novodobá alba fotografií, aby deskriptivní analýzou jejich obsahu vystihl prostředí srovnávaných civilizačních okruhů. Ferguson píše o obtížných tématech (mj. z hospodářských a finančních dějin) jasně a přehledně, jeho srovnání rozdílných civilizací jsou srozumitelná, použité statistické údaje přinášejí názornou ilustraci výkladu. Zatímco pro 19. a 20. století může pracovat s ověřenými daty, pro období raného novověku, tedy pro převážně předstatistickou dobu, lze uváděné číselné údaje chápat spíše jako orientační údaje o proporcích a vývojových trendech. Některé jeho nadměrně „přesné“ údaje mohou vyvolat kritiku specialistů, což však pravděpodobně nepodvrátí celkovou koncepci jeho výkladu.

Kvality Fergusonovy knihy přenáší do českého prostředí překlad, který vyšel tři roky po prvním anglickém a americkém vydání. Text Emanuela Geisslera stojí na jazykově dobré úrovni a je čtivý, což u současných překladů odborné literatury není nikterak samozřejmé. Nesnadný text zvládl překladatel solidně a vyřešil řadu terminologických nesnází. Bohužel se však nevyhnul chybám a nepřesnostem, které mohou čtenáře zmást i ve věcech podstatných. Jde už o úvodní charakteristiku historie jakožto vědního oboru. Zatímco N. Ferguson ji pouze odlišuje od přírodních věd, zejména se zřetelem k neopakovatelnosti dějinných jevů a nemožnosti stanovit zákonitosti budoucího vývoje, E. Geissler bezděčně vylučuje historiografii z okruhu vědeckých oborů, neboť nebere v úvahu rozdílnost sémantického záběru slov „scientist“ a „vědec“.³ Jinde si překladatel počíná poněkud nedomyšleně, například když při mechanickém výčtu západních mocností nezohledňuje Fergusonovu aplikaci abecedního pořadí států, takže Rakousko (přesněji řečeno Rakousko-Uhersko), v anglickém originále Austria, se v českém znění dostalo na první místo před ostatními deseti koloniálními mocnostmi (empires); vzhledem k popisované situaci z roku 1913 a k tehdejšímu reálnému postavení habsburské monarchie to čtenáře nejspíš udiví. Na drobné i závažnější nedostatky překladu, včetně naprostého zmatení chronologických souvislostí,⁴ si čtenář

---

2 Někdy ovšem Ferguson svůj sklon k naraci přepíná a vkládá do textu zbytečné vsuvky; naprosto nevystižná a nic podstatného neřikající je například charakteristika Leopolda I. v souvislosti s druhým tureckým obléháním Vídně (*Civilization*, s. 54).

3 Srov. „Historians are not scientists“ (N. FERGUSON, *Civilization*, s. XX) a „Historici nejsou vědci“ (N. FERGUSON, *Civilizace*, s. 13).

4 Pokud se čtenář neorientuje v historii Osmanské říše, bude zcela zmaten srovnáním s habsburskou monarchií, neboť Ferguson píše o konci 16. století („To the late sixteenth century...“; *Civilization*, s. 53), ale Geissler překládá „Koncem 18. století...“; *Civilizace*, s. 67). V souvislosti se střetem Východu se Západem u Vídně 1683 použil již Ferguson nepřilíš vhodnou charakteristiku Jana III. Sobieského „the newly elected Polish King“ (*Civilization*, s. 55), což Geissler ještě umocnil překladem „čerstvě zvolený polský král“ (*Civilizace*, s. 69), aniž by tušil, že Sobieski byl zvolen už devět let předtím (1674).

musí dávat pozor i jinde.⁵ Trochu uspěchaný překlad a nedosti pečlivá korektura tu zanechaly své stopy. Pokud jde o vybavení české verze, byly do ní převzaty mapky (s přeloženými názvy reálií), grafy a tabulky, stejně jako černobílá a barevná vyobrazení, byť v poněkud nižší kvalitě oproti originálu.

Fergusonova kniha je pozoruhodným vědeckým i literárním dílem. Většinou nepřináší zásadně nová fakta, ale přichází s neobvyklými souvislostmi a kombinacemi, což v úhrnu představuje originální interpretaci dějin západní civilizace. Vychází z hluboké znalosti a z kritického pohledu na vývoj světa v raném i pokročilém novověku a v současnosti. Odmítá laciné politizující soudy a snaží se ukázat přednosti západní civilizace a možnosti, které je nadále schopna nabídnout světu. Autor se ve svém výkladu cyklicky vrací k otázce historického vědomí. Vážný problém shledává v současné neznalosti dějin vlastní civilizace, přičemž poznání těchto kořenů pokládá za cestu k odhadu, jaká rizika naší civilizaci hrozí. Tento výklad se může stát nástrojem orientace Evropanů a Američanů, stejně jako podnětem pro další historiografická bádání. Neboť napříště nepůjde jen o obrysovou charakteristiku civilizace jako celku, ale také o vystižení pozice a úlohy jednotlivých jejích složek – v pohledu geografickém, etnickém i oborovém. V tomto smyslu může být Fergusonova práce mimořádně inspirativní i pro nás.

Jaroslav Pánek

Ivo T. BUDIL

Úsvit rasismu

Praha, TRITON 2013, 827 s., ISBN 978-80-7387-630-2.

V linii nastíněné již dříve vydaným vhladem do zrodu moderní antropologie¹ se Ivo T. Budil rozhodl předestřít svou verzi „příběhu o vzniku, rozvoji, triumfu a pádu rasového myšlení“ v duchovní tradici prostoru, který v průběhu knihy nazývá (s příslušnou dávkou zjednodušení) „Západem“ nebo konkrétněji „severozápadní částí Eurasie“. V nejběžnějším chápání fyzické antropologie je *rasa* – či v počestěné variantě *plemeno* – taxonomická kategorie, sloužící k popisu údajné rozmanitosti lidských populací, jak se vyvinuly během evoluce rodu *Homo*. Ve druhé polovině 20. století byl však zpochybněn pojem rasy jako biologické kategorie. V historii, sociologii a částečně v sociální a kulturní antropologii začala být proto rasa vnímána nikoli jako objektivně existující fenomén či analytická kategorie, ale jako sociální konstrukt, sloužící aktuálním zájmům jedinců či skupin. Sledování mechanismů, které daly vzniknout modernímu rasovému myšlení, tak slibují odhalit mnohé o samotných principech fungování Evropy jako „společenství představ“.

---

5 Je podivné překládat přírodní svět (natural world) jako „fyzikální svět“ (*Civilization*, s. 13; *Civilizace*, s. 33); někdy je zcela převrácen smysl Fergusonova sdělení: „První vysoká pec byla postavena... v roce 1709...“, ačkoli – Ferguson tvrdí opak – „... was not built...“ (*Civilization*, s. 28; *Civilizace*, s. 46); atd.

1 Ivo T. BUDIL, *Za obzor Západu. Proměny antropologického myšlení od Isidora ze Sevilly po Franze Boase*, Praha 2001.

Přesně tímto směrem se vydal i Budil. Titul jeho monografie je ovšem do jisté míry zavádějící. Slovo „úsvit“ navozuje představu krátkého časového úseku, těhotného předzvěstí změny. Budil se však rozmáchl napříč patnácti stoletími, a to jak na ploše samotné Evropy, tak i v prostoru jejích koloniálních držav. A jestliže na jedné straně aspiruje na objektivní, vědeckou analýzu okolností, za nichž se zrodil „svět, ve kterém dnes žijeme“, nezastírá zároveň, že se sám cítí být jeho součástí. Jak totiž avizuje v úvodu, nabízí čtenářům „vyprávění o civilizaci, která se nechala strhnout svojí představivostí k činům, jež byly v rozporu s hodnotami a normami, na jejichž základě kdysi povstala. Zápas s důsledky vlastní imaginace Západ natolik fyzicky a morálně vyčerpával, že byl donucen rezignovat na historickou úlohu, která mu byla pravděpodobně určena“ (s. 9). Jinými slovy, Budil jako by sám interiorizoval představu o „historické úloze Západu“ a vysoké kvalitě západní „civilizace“. Má ambici přispět k nápravě tím, že vysvětlí příčiny tohoto tragického omylu jejích intelektuálů. Podobně již v šedesátých letech 20. století severoameričtí historikové a sociologové doufali v přirozený zánik mezirasových sporů poté, co budou ozřejmeny jejich historické příčiny. A o něco později George Fredrickson (Budilem kupodivu nezmíněný) ve své často citované souhrnné historii konstatoval, že je třeba „tomuto zhoubnému nádoru [= rasismu] porozumět, aby ho bylo možné účinně léčit“.²

Za své metodologické východisko Budil označil teorii mimetické rivality francouzského antropologa René Girarda, jenž studoval posilování sociální soudržnosti lidských společenství skrze obětování „beránka“, ztělesnění jinakosti, zároveň ale skrze soustavné napodobování soupeřících skupin. Podle Budila se tímto „beránkem“ v evropských dějinách stali nejprve Keltové, později černí Afričané, američtí Indiáni a Židé; zdrojem napodobení pak vysoké civilizace Orientu. Girardovo dílo shrnul v úvodu a pak znovu zmínil v závěrečné pasáži, kde zopakoval již jednou resumovanou myšlenku. V podstatě ale Budil ani Girardovu, ani jinou z desítek citovaných teoretických prací metodologicky nevyužil. Pracoval s nimi – i se stovkami excerpovaných pramenů – obdobným způsobem jako ve své starší monografii *Za obzor Západu*: vesměs si z každého vypůjčil jeden konkrétní pojem, frázi nebo argument a pak je zakomponoval do mozaiky svého příběhu. Tím, že své zdroje nehierarchizoval, nehodnotil, jen převyprávěl informace v nich obsažené, si zdánlivě zachoval vědeckou objektivitu. Fakticky ale výklad po několika stranách začne splývat v jednolitou masu, jen občas oživenou Budilovými tu více, tu méně vtipnými formulacemi, novinářskými klišé a postmoderními aluzemi („Impérium vrací úder“).

Rozsah práce, autorův okruh zájmů, počet citovaných knih, to vše je imponující. Čtenáři se v jednom svazku nabízí přehled ne snad všech, ale mnohých závažných děl, teorií a intelektuálních diskusí k tématu formování moderního euro-amerického myšlení, informace o vzájemném ovlivňování autorů z různých prostředí, o ohlasech a deformacích napsaného a vyřčeného. Vzhledem k absenci podobných témat v české produkci je to velmi cenný přínos pro studenty i badatele. A je třeba říci, že se Budil nespokojuje s kompilací. Jeho četba pramenů i literatury je sice mnohdy provokativní, právě proto by se však mohla stát vynikajícím východiskem pro mnohé debaty nad konkrétními problémy – namátkou

---

2 George M. FREDRICKSON, *Rasismus. Stručná historie*, Praha 2003, s. 123.

jmenujme jeho úvahy o druhém, tj. historiky, literáty a politickými aktivisty vyfabulovaném životě Touissanta Louvertura, protagonisty vzniku „černé republiky“ Haiti na troskách francouzské kolonie St. Domingue (s. 718–719).

Formát, který Budil pro své dílo zvolil, si nicméně vynutil velkou mírou popisnosti. Podnětné postřehy i samotná ústřední linie výkladu – sledování intelektuálního procesu, který umístil na pedestal evropské (sebe)identifikace árijskou „rasu“ – zanikají pod nánosem dat a jmen, stejně jako nutných vysvětlování všemožných kontextů a dílčích podrobností. Jednotliví autoři a jejich díla jsou často jen vyjmenováni, nebo je jim věnováno několik slov, vět, maximálně odstavců. Není prostor k zastavení a zamyšlení, výklad se neúprosně valí dál. Přitom už tak značný rozsah knihy neumožnil tematizovat ikonografickou stránku (nebo snad autora nezaujala?) raně novověké imaginace.

Problematickou se jeví skutečnost, že Budil kombinuje historický přehled – jakési zhuštěné dějiny mezietnických a mezinárodních vztahů (nejen) na euroasijském kontinentu v době od sklonku římské říše po 19. století – s analýzou reflexí těchto událostí v dílech autorů od konce století osmnáctého, tedy doby skutečného „předvečeru“ moderních rasových teorií. Často není zřejmé, kdy autor konstatuje „historická fakta“, kdy parafrázuje názor některého z excerpaných autorů na tato fakta a kdy vyjadřuje postoj vlastní. Řečeno žargonem posudků studentských prací, nerozlišuje mezi sekundární literaturou a prameny. A konečně pro nastínění historického kontextu samozřejmě Budil musel spoléhat především na informace z druhé ruky, zejména z anglo-americké historické produkce, které si jen těžko mohl dále ověřovat. Dopustil se tak mnoha zkratkovitých a někdy i zcela chybných tvrzení – v oblasti, kterou jsem oprávněna posoudit, například o „významné roli mesticů“ v koloniální společnosti španělské Ameriky (s. 285–286). Ano, potomci domorodých elit z doby španělské *conquisty* vlastnili rozlehlé pozemky a byla jim prokazována úcta. To ale bylo možné právě proto, že z dobového hlediska nebyli „indiány“, tím méně pak „míšenci“, navzdory svým somatickým rysům. Pojmy *indio* a *español*, které se objevují v koloniálních pramenech, jsou pojmy primárně právními. A pokud autor na dalších stranách píše o „mesticích“, vyplývá z kontextu, že měl patrně spíše na mysli „kreoly“, tedy čistokrevné Španěly, narozené ovšem na americké půdě a postupně si budující pocit svébytné identity.

Vzhledem k rozsahu a cíli práce jde o výtky marginální, byť i dílčí nepřesnosti mohou při dalším přebírání napáchat mnoho škody, pokud jsou začleněny do logických řetězců jako nezpochybnitelný argument. Vzhledem k tomu, jak autoritativně Budil ve své knize vystupuje, toto nebezpečí reálně hrozí. Autor má také tendenci hodnotit optikou rodícího se rasového vědomí i události, jejichž příčina mohla být zcela jiná. Například je sporné, zda britská „etnická genocida v Irsku“ (na s. 526 se ovšem výrazu „etnická genocida“ užívá pro dění ve Skotsku, konkrétně pak pro dobývání zraněných vojáků po bitvě u Cullodonu v roce 1746) byla skutečně, jak Budil tvrdí, motivována snahou proměnit toto keltské obyvatelstvo v „obětního beránka, jehož rituální oběť měla symbolicky stvrdit zrod nového árijského imperiálního společenství“. Příkladem zcela absurdní, paušalizující zkratky je bezprostředně poté konstatování: „Roli Keltů určených k likvidaci převzali ve druhé polovině 19. století Židé, kteří svou povahou lépe vyhovovali nárokům kolektivního obětního rituálu“. Můžeme se jen dohadovat, jaké konkrétní židovské „povahové rysy“ měl autor na mysli (s. 721).

Jak již bylo řečeno, ústředním Budilovým zájmem je zrod „árijského mýtu“, tedy oslavy imaginárního pravěkého společenství vzešlého z Asie, které mělo podle tvůrců tohoto myšlenkového systému položit základy západní civilizace a svým potomkům předat dědictví dlouhodobé intelektuální, morální i fyzické převahy. Zároveň ale autor navázal na své předchozí úvahy o zrodu antropologie a věnoval se i problému „somatické imaginace“ evropského středověku a novověku, podníčené setkáním s obyvateli Afriky a Ameriky. Jistě, kolektivní sebeidentifikace na základě vzhledu je v určitém smyslu antropologickou konstantou, kterou ostatně dokládá bohatý repertoár oděvů, účesů, tetování, barvení a zdobení těla ve všech částech světa i evidence somatických rozdílů již u starověkých Egypťanů. Budil kupodivu nezmiňuje legendu o „Chámově“ nebo „Kenaanově“ prokletí, středověkou interpretaci černé pleti a legitimizaci zotročování obyvatel afrického kontinentu, vzešlou z provinění nejmladšího Noemova syna, jenž se zpronevěřil synovské úctě,³ věnuje nicméně pozornost Bernierovi i Linnéovi a jejich následovníkům. Jak ovšem sám na mnoha stovkách stran dokazuje, árijský mýtus vycházel z jiných kořenů než nauka o biologických rasách a byl využíván pro odlišné cíle, byť se oba diskursy mohly v konečném důsledku ovlivňovat a doplňovat.

Ač autor na závěr avizuje, že *Úsvit rasismu* je pouze „prvním svazkem ságy o vývoji rasového myšlení“, z hlediska čtenářů by patrně bylo přijatelnější rozdělit na několik samostatných, kompaktnějších a teoreticky i metodologicky jednoznačněji vyhraněných monografií již úvodní svazek. Pravdou ale je, že by se takto ztratil ústřední koncept Budilova snažení: ukázat komplikovanost mnohoveštvatých, nejednoznačných a často i (sebe)destruktivních procesů „budování Evropy“, probíhajících v rovině intelektuálních debat stejně jako praktického konání na poli vojenské expanze, hospodářství či sociální segregace. Přestože tato skutečnost nevyváží všechny výše uvedené výhrady, v konečném důsledku lze *Úsvit rasismu* zhodnotit pozitivně. Není encyklopedií a není snadno uchopitelnou a recipovatelnou monografií, rozhodně je však osobitým autorským dílem, z něž je možno čerpat, s nímž lze polemizovat a rozvíjet je v dalších stupních poznání.

Markéta Křížová

Libor JAN (ed.)

Dějiny Brna – sv. 2 Středověké město

Brno, Statutární město Brno a Archiv města Brna 2013, 1071 s., ISBN 978-80-86736-36-5.

Poslední dvě desetiletí lze z hlediska české městské historiografie označit za období sklizně, neboť množství více či méně zdařilých městských monografií se pokouší přehledně sumarizovat plody staršího bádání a zpřístupnit je širší veřejnosti. Takováto shrnutí v případě větších měst již dávno přesahují síly jednotlivců, proto vzhledem k významu (jiho)moravské metropole nepřekvapí účast více než dvou desítek specialistů. Obsáhlý projekt k dějinám města Brna

---

3 William McKee EVANS, *From the Land of Canaan to the Land of Guinea: The Strange Odyssey of the „Sons of Ham“*, *The American Historical Review* 85, 1980, č. 1, s. 15–43.

je založen na úzké spolupráci kolektivu autorů z řad Historického ústavu Filozofické fakulty Masarykovy univerzity s Archivem města Brna a dalšími odbornými institucemi. Již v roce 2011 vyšel první díl plánované heptalogie věnovaný prehistorii a ranému středověku brněnské oblasti, redigovaný Rudolfem Procházkou a založený hlavně na archeologických pramenech. Do roku 2018 by měl vyjít poslední sedmý díl, čímž Brno získá vůbec nejrozsáhlejší monografické zpracování městských dějin nejen v rámci historické země moravské.

Druhý svazek sedmidílného edičního záměru si klade za cíl zmapovat osudy středověkého Brna v širokém záběru od vzniku institucionálního města až do počátku 16. století. Svým rozsahem výrazně překonává jak starší zpracování Jaroslava Dřímala a Václava Peši z přelomu šedesátých a sedmdesátých let 20. století, tak detailní urbanistickou studii Karla Kuči z roku 2000. Redakce svazku se ujal Libor Jan a pod jeho vedením se shromáždil reprezentativní výčet badatelů věnujících se středověkým dějinám Moravy. Text je rozdělen do sedmi tematických okruhů, které věnují prostor jak zaběhnutým tématům městské historiografie, tak také otázkám každodennosti, mentalit a podobně. Tradiční politické dějiny sice zabírají největší část syntézy (necelou třetinu), ovšem nejedná se o suchopárný výklad. Následný obsáhlý oddíl věnovaný obyvatelstvu města a jeho každodennosti svými cca 150 stranami textu výrazně překonává kapitoly líčící městskou správu a hospodářství, každou s přibližně padesáti stranami. Čas, prostor a mentality zaujímají přibližně 150 stran, problematika církevních institucí a zbožnosti 110 a stavební vývoj a umění 120 stran.

Již při letném pohledu na strukturu práce je zřejmé, že rozložitý strom tradičního bádání o dějinách městské správy a hospodářství v tomto případě přichází o značnou část své koruny, což ovšem není negativní konstatování. Důraz na politické události je v případě jihomoravské metropole pochopitelný, neboť význam Brna již ve středověku výrazně překračoval lokální měřítko ať už pro jeho ekonomickou a právní sílu, nebo díky sídelní funkci za lucemburské sekundogenitury ve 14. století. Rozsah všech kapitol s výjimkou dějin správy a hospodářství slibuje dostatečný prostor pro podrobný vhled do jednotlivých oblastí městského života. V této souvislosti je třeba ocenit pozornost věnovanou tématům, která se v městských monografiích obvykle vyskytují jako více méně povinné doplňky politicko-hospodářských dějin. Kladem populárně-vědecky zaměřené knihy je bohatý poznámkový aparát a důkladné rejstříky; rozšiřuje se tak budoucí využitelnost knihy a vyvažuje snaha autorů psát jazykem srozumitelným i pro laické zájemce o historii. S ohledem na poslání publikace je ovšem právě čtenářská přístupnost pro recenzenta zásadním kritériem, neboť demonstruje schopnost historika nejen téma odborně uchopit, ale také kvalitně prezentovat.

První a nejrozsáhlejší oddíl knihy nese název Politické dějiny, což naštěstí není tak úplně pravda. Kromě obvyklých údajů – kdy, kde, proč, kdo, jak a s kým – totiž provádí čtenáře dramatickými osudy nejprve knížecího hradu, poté vznikajícího města a následně jihomoravské metropole podle tradiční periodizace Přemyslovci-Lucemburkové-husitsví-od Pohrobka k Jagelloncům. Přitom je nutno ocenit širší záběr a široký kontext, do něž autoři této části (Robert Antonín, Tomáš Baletka, Tomáš Borovský, Petr Elbel, Libor Jan, Rudolf Procházka a Martin Wihoda) zasazují útržkovité doklady brněnských počátků i bohaté prameny dob mladších. Jistá disproporce v rozsahu jednotlivých kapitol je zřejmá zejména při srovnání cca šedesáti stran věnovaných husitsví a počátkům doby poděbradské

s cca třemi desítkami stran vyhrazenými době lucemburské či neměně dramatickému úseku od vlády Ladislava Pohrobka až k neslavnému konci Ludvíka Jagellonského. Bohužel trend opomíjení druhé poloviny 15. století je – zdá se – stále hluboko zakořeněn a jeho změna zůstává v tomto případě úkolem dalších generací historiků.

Martin Wihoda se vyrovnává s tezí o hromadné výstavbě zeměpanských hradů na Moravě za knížete Břetislava I. a proti ní staví předpoklad postupného vzniku raně středověkého Brna jako náhrady za upadající hrad ve Starých Zámcích u Líšně. V polovině 12. století za vnitřních bojů mezi přemyslovskými knížaty měl být zničen i brněnský hrad, podle Wihody nahrazený dvorcem v místech dnešního Petrova. Tuto logickou konstrukci následně autor poněkud přetěžuje hypotézami o původu sakrálních objektů na Petrově za vlády knížete Vratislava, což skupě archeologické doklady nedokážou přímo doložit. Nejistá půda pramenů druhé poloviny 12. století neumožňuje bližší náhled na osudy Brna v této době.

Situace se změnila teprve se vznikem institucionálního města ve 13. století. Tomu se věnují autoři Procházka s Janem a daří se jim obohatit dosavadní představy, zejména pro první polovinu 13. století, díky výsledkům archeologických výzkumů. Základní struktura městského půdorysu se podle Procházky začala formovat již ve třetím desetiletí a v téže době ji měly doplnit oba mendikantské kláštery, přičemž kontinuita svatopetrského chrámu by měla být nepřetržitá již od 12. století. Naopak opevněné sídlo na Petrově ani jinde v areálu doloženo není. Jan vyzdvihuje roli brněnského kastelána Lva z Klobouk, který na přelomu 12. a 13. století přestavěl farní kostel ve Starém Brně a vlastnil v této oblasti nemovitě majetky. Hlavní podíl na sídelních přeměnách ovšem Jan připisuje markraběti Vladislavu Jindřichovi a Přemyslovu synovi Vladislavovi. Pozornost si zasluhuje hypotéza o zásadním vlivu královských viliků na postupný vývoj institucionálního města ve dvacátých a třicátých letech 13. století. Je jim de facto přisouzena úloha lokátorů; neexistence pramenných dokladů ji ovšem staví na stejnou úroveň jako starší úvahy Jindřicha Tomase, Jiřího Kejře a dalších. Jan zdůrazňuje i osobní zálibu Václava II. v brněnských pobytech, dokumentovanou mimo jiné neobvyklou stavbou dodnes nedochované královské kaple přímo ve městě na rohu Rybného trhu. Osobní vztahy – nejen ve středověku – bývají historiky mnohdy jako obtížně prokazatelné veličiny odsouvány do pozadí, ačkoli ve skutečnosti hrály důležitou úlohu například při vzniku privilegií. Případ předposledního Přemyslovce a jeho mimořádné aktivity vůči oblíbenému městu (kaple, privilegia ekonomická, správní i horní) ukazuje na důležitost reflexe těchto vazeb, které lze v řadě případů jen tušit. Jejich existence ale dokáže vysvětlit zdánlivé anomálie a nerovnosti například ve vztahu krále k srovnatelně významným městům.

Líčením samostatného vystupování Brna za bojů mezi Habsburky a Jindřichem Korutanským otevírá svůj příspěvek Robert Antonín. Město v této době i později za Jana Lucemburského již zcela samozřejmě vystupovalo jako metropole jižní Moravy a za podporu krále získalo množství důležitých výsad. Nebyla to jen řada výhod ekonomických a právních, důležitých pro obnovu města po morových epidemiích a požáru v roce 1356; rezidenční funkce za markraběte Jana Jindřicha přinášela také zvýšené fiskální požadavky, což vedlo k zadlužování a vnitřním problémům v městské správě. Autor tohoto oddílu Tomáš Baletka přesto hodnotí vládu Jana Jindřicha ve vztahu k městu velmi kladně, zejména

ve srovnání s následujícím obdobím válek mezi jeho syny. Dlouhodobě kumulované problémy vyvěřely na povrch v roce 1378, kdy došlo téměř ke vzpouře proti městske radě, ve srovnání s obdobnými krizovými momenty z jiných měst mimořádně dobře dokumentované. Ve spleti údajů o akcích nepřátelských stran se sice markraběti Joštovi věrné Brno poněkud ztrácí, ale to je výtka spíše pramenné základně než autorovi.

Období husitských válek od předehty po smrti Jošta roku 1411 až do poloviny 15. století zpracovává Petr Elbel. Upozorňuje na různost názorů ohledně negativního vztahu velkých moravských měst k vznikajícímu reformačnímu hnutí a ve shodě s Jaroslavem Mezníkem klade důraz na národnostní složení měst, která byla ve srovnání s Čechami podstatně více poněmčena. Brno setrvávalo na straně krále Václava a po jeho smrti sledovalo linii legitimního nástupce Zikmunda až k nedochovanému odpovědnému listu husitské Praze a aktivní účasti městske hotovosti na neúspěšném boji před Prahou. Město se stalo rovněž svědkem Zikmundovy „rekatolizace“ moravské šlechty pod hrozbou uherského vojska v listopadu roku 1421 a v roce 1424 holdovalo Albrechtovi Rakouskému jako novému pánu celého markrabství. Brno samo sice zůstalo ušetřeno přímých útoků, ovšem trvalý válečný konflikt škodil městske ekonomice. V této souvislosti jsou cenné doklady o lokálních průměřích, která byla zřejmě funkčním stabilizačním prvkem na rozdíl od neúspěšně opakovaných landfrýdů. Autor záslužně uvádí na pravou míru některé mýty spojené s pokusem o převrat ve městě v roce 1422 nebo údajnou bitvou o Brno v roce 1428. Tezi o vlivu osobních vztahů na politiku výrazně ilustruje spor Jiřího z Poděbrad s městem po popravě Herolta z Kunštátu v roce 1445, která zatížila vzájemné vztahy na dlouhá léta i po oficiálním usmíření obou stran. V líčení víru dramatických událostí se bohužel opět mistry ztrácí město samotné.

Poslední úsek politických dějin od doby správcovství Jiřího z Poděbrad sleduje Tomáš Borovský, který při popisu krátké Pohrobkovy vlády vyzdvihuje jeho péči o městska privilegia, ale také vyhnání židovské komunity z Brna. Tento akt autor hodnotí pod vlivem Kapistránovy misie v letech 1451 a 1454 s pochopitelným důrazem na ekonomickou stránku celé věci. Vláda obou Jagellonců je v knize pojata velmi stručně až útržkovitě, ačkoli pramenná základna rozhodně není nedostatečná pro hlubší propracování tématu.

Oddíl politických dějin města působí nejednotným dojmem, což je třeba klást na vrub redakci. Vedle analytických exkurzů přecházejících až v mikrohistorické sondy se objevují rozsáhlé překlenovací můstky obecných formulací, mistry se líčení odklání od dějin města k dějinám celozemským. Kromě již zmíněné nevyváženosti kapitol co do rozsahu udivuje zřetelné opomenutí velmi bohatého informačního zdroje v podobě městske knih, které sice nejsou pro politické dějiny primárním pramenem, ale mohou být zásadním doplňkem. Zmínku by také již zde zasloužilo brněnské městske právo, jedna z opor pozdější kodifikace pro celé království.

Druhá kapitola je věnována obyvatelstvu a každodennímu životu města. Již její zařazení a rozsah naznačují váhu, kterou redakce této tématice přikládá. Tato část je bohužel poznamenána roztrřštěností tematickou i stylovou. Tvoří ji převážně krátké statě mnoha autorů (Michaela Antonín Malaníková, Tomáš Borovský, Iva Grünbaumová, Ladislava Horáčková, Petr Kočár, Irena Loskotová, Rudolf Procházka, Hedvika Sedláčková, Zdeňka Sůvová, Lenka Vargová) a doslova se zde míhají témata na jedné (!) až pěti stránkách. Vede

to ke zbytečnému opakování informací (cechy), formulační nejistotě (patriciát ano, či ne?), ale zejména ke snížení čtenářské atraktivity textu. Některé oddíly jsou přitom psány velmi čtivě a s nadhledem, erudice autorů je zřejmá. Informačně bohaté jsou pasáže opírající se o archeologické prameny, vhodně doplněné množstvím obrazového materiálu. Soubory skla ze 13. století dováženého ze Sicílie, Benátek či obecně Středomoří řadí Brno mezi mnoho spotřebních center výrazně luxusního charakteru, doba lucemburská přináší růst domácí produkce přerušovaný husitstvím a opět oživený v korvinsko-jagellonském období. Archeologie poskytuje informace také pro oblast vytápění (kachle) a oděvních doplňků, kde se autoři příslušných pasáží Malaníková a Procházka mohli opřít zároveň o iluminace v brněnské právní knize. Osteologické rozborů posloužily jako pomůcka antropologických výzkumů, díky zkoumání pohřebišť se podařilo stanovit průměrnou tělesnou výšku obyvatel, věk dožití, choroby a další údaje. V textu ovšem pouze doplňují výpověď písemných pramenů, ačkoli by si zasloužily větší roli. Totéž platí pro výsledky archeobotaniky a průzkumu vodního a odpadového hospodářství, opravdu funkční provázání výsledků archeologie a historie tak stále zůstává spíše postulátem než realitou.

Kapitola věnovaná správě a soudnictví je dílem Dalibora Janiše a Libora Jana a navzdory nevelkému rozsahu přehledně shrnuje výsledky dosavadních výzkumů. Janiš zdůrazňuje význam městského práva jako svého druhu imunity a ve shodě s Miroslavem Flodrem poukazuje na aktivní účast brněnských měšťanů při vzniku nejstaršího brněnského privilegia v roce 1243. Překvapivě není zmíněna role brněnského městského práva v širším kontextu českých zemí, ačkoli Gelnhausenův Manipulus se spolu s jihlavským právem stal jedním z pramenů pro Brikciho kodifikační pokus a později pro Koldínův zákoník. Detailní pohled na vývoj rychtářského úřadu a městské rady představuje cenný příspěvek pro komparaci s dalšími městy, navíc se autorovi daří propojovat svědectví normativních pramenů s výpovědí písemného materiálu vzniklého z běžné praxe. Městská kancelář je pojednána velmi stručně, písarské osobnosti typu Jana z Gelnhausenu či Václava z Jihlavy by si určitě zasloužily větší pozornost a zasazení do širších souvislostí. Krátké pojednání o městském soudu vhodně doplňuje přehledná mapka lokalit užívajících brněnské městské právo, které ovšem v textu samém přichází velmi zkrátka. Následný oddíl z Janova pera, týkající se výkonu hrdelního práva, je vzhledem k nevelkému rozsahu věnovanému moderně řečeno civilnímu právu neorganický a vyznívá jako černá kronika středověkého Brna.

Čtvrtý oddíl se zabývá tradičním tématem hospodářských dějin a je dílem Borovského, Jana a Jaromíra Šmerdy. Díky dlouhé řadě výzkumů, již od dob Bertholda Bretholze a Bedřicha Mendla, Borovský přehledně nastiňuje principy působení systému hospodářské správy města a také může nahlédnout do finančního provozu měšťanských domácností i jednotlivců. Podařilo se mu srozumitelně přiblížit ekonomické zásady života v městské společnosti a problematiku věčných platů, jejichž kurs po povolení výkupu Janem Lucemburským v roce 1346 kolísal mezi 1:5 směrem k 1:10. Poučný je také pohled na venkovské majetky měšťanů a obchodní kontakty, s ohledem na lokalitu nepřekvapí značný rozsah Janovy podkapitoly věnované fenoménu vinařství. Vedle okrajového důlního podnikání se Šmerda věnuje peněžní problematice a množství dokladů o existenci brněnského mincovnictví vhodně doplňuje bohatým obrazovým materiálem. Čtyři desítky stran textu ovšem nestačí k adekvátnímu

zhodnocení tématu hospodářství, stranou zůstává například pohled na cenové relace či na obchod s nemovitostmi, což by bohatá pramenná základna umožňovala. Zdá se, že snaha o změnu obvyklých schémat vede k částečnému podcenění hospodářské problematiky, ačkoli se jedná o hlavní důvod existence nejen Brna, ale středověkých měst obecně.

Značnou pozornost věnuje brněnská syntéza v souladu s výzkumnými trendy posledních desetiletí problematice času, prostoru a mentálních struktur. Tomáš Borovský s Václavem Kolaříkem přistupují k tématu času s vědomím jeho obtížné uchopitelnosti. Ostatně jejich úvodní úvaha o úskalích rekonstrukce duchovního světa středověkých lidí by se mohla stát obecným varováním pro všechny, kdo se pokoušejí o výzkum dějin mentalit. Autorům se daří doplnit chronologickou kostru církevních svátků časem hospodářským a právním v cyklu dnů a týdnů a čtivě podat dostupné informace o vnímání času ve středověkém Brně. Borovský s Malaníkovou se v následné podkapitolce pokoušejí zachytit subjektivní vnímání prostoru obyvateli Brna. To je velmi tenký led. Kolik z nás dnes přemýšlí o prostoru jako ontologické kategorii, údajně na rozdíl od dávných Brňanů, kteří se měli řídit přednostně svou každodenní zkušeností? Jak chápat tvrzení o situačním utváření prostoru, znemožňujícím ostré vydělení veřejného a privátního prostoru, následující hned za rozdělením prostoru na veřejný a soukromý na základě právních pramenů? Kategorie prostoru nepochybně zasluhuje v rámci dějin města pozornost, ovšem rozsah jedné strany není dostatečný k preciznější formulaci a doložení předkládaných tvrzení.

Zajímavou sondou do dobového chápání cti je kapitola M. A. Malaníkové a T. Borovského, využívající bohatou materii z právní knihy písaře Jana. Kategorie cti je poznatelná především v negativním otisku soudních sporů, přičemž gender znesvářených stran hrál důležitou roli nejen při soudním jednání, ale také v mechanismu urážky samotné. Borovský se dále věnuje svátkům církevním i světským, kromě svátků v rámci liturgického roku připomíná popis vítání panovníka dochovaný v Knize tovačovské a okrajově také pohřební obřady.

Oproti předešlým stručným kapitolkám je obraz města a předměstí Rudolfa Procházky, Václava Kolaříka, Miroslava Plačka a Antonína Zúbka rozsáhlým exkurzem do výsledků archeologických výzkumů. Procházka rekonstruuje strukturu předlokačního sídliště a sít cest, uvažuje o Zelném trhu jako tržišti funkčním ještě před lokací města a ve shodě s míněním historiků klade dotvoření základní půdorysné osnovy města před konec první třetiny 13. století. Důkladný popis vnitřního města, Starého Brna a předměstí poskytuje plastickou představu o středověkém areálu. Totéž platí pro stručnější pojednání V. Kolaříka o vývoji městského opevnění a podkapitolu M. Plačka zaměřenou na osudy hradu Špilberku. Oddíl uzavírá kapitola o městském vojenství, založená hlavně na písemných pramenech a jen zčásti na nebohatých dokladech muzejních či archeologických. Pátý oddíl knihy tedy navzdory postmodernímu názvu přináší obvyklé sondy do vybraných výseků městského života, které zejména v případě využití archeologických pramenů dospívají k ucelenému náhledu na topografii a stavební vývoj města, zatímco přiblížení mentální struktury městské společnosti zůstává spíše proponovaným ideálem. Nelze v této souvislosti nezpomenout starší práce Zikmunda Wintera, které bez teoretických proklamací došly k obdobným výsledkům.

Šestá část knihy je věnována církvi, a to zejména jednotlivým kostelům (Jan a Elbel), špitálům (Jan) a klášterním institucím (Tomáš Černušák), a pouze okrajově také pohřbením zvyklostem (Procházka). Každá sakrální stavba má vlastní medailonek v rozsahu daném existencí písemných pramenů. Největší pozornosti se pochopitelně dostává chrámům svatého Petra na Petrově a svatého Jakuba, které byly původními farními kostely lokovaného města. Spory o přesné vymezení hranic obou farností vedly v roce 1293 až k vykonání objezdu, úkonu obvyklého spíše při vytyčování mezí v terénu než v obydlených městských areálech. Významu Brna odpovídal větší počet klášterních fundací v hradbách i mimo ně. Jimi se zabývá Černušák. Žebraří dominikáni a minorité zde na rozdíl od mnoha jiných měst přišli do již rozměřeného areálu a jejich stavby proto nezasáhly přímo do městského opevnění. Brněnské klášterní fundace přežily neklidná léta husitských válek a v kontrastu s osudy klášterů ve většině českých měst se dočkaly reformní vlny z vlastních řad. Údaje o stavebním vývoji nejen zmíněných sakrálních staveb ovšem zůstaly vyhrazeny pro poslední sedmý oddíl, takže informace je nutné dohledávat na více místech.

Sedmý oddíl knihy věnovaný stavebnímu vývoji a umění je dílem devíti autorů. Církevní a reprezentativní architekturu zpracovává Věra Šlancarová s Rudolfem Procházkou, s oporou ve výsledcích archeologických a stavebně historických průzkumů, což jim umožňuje zasadit jednotlivé stavby do širšího kontextu v rámci architektury nejen českých zemí. Popisy staveb jsou v případě těch významnějších vhodně doplněny hmotovými rekonstrukcemi. Výsledkem je čtivý a informačně bohatý text. Společným dílem Petra Holuba, Davida Mertvy, Marka Pešky a Rudolfa Procházky je kapitola shrnující poznatky o domovní zástavbě, přičemž zvláštní pozornost je věnována častým proměňám parcelace před vznikem zděných domů ve 14. století. Písemné prameny k tématu kromě normativní regulace a ojedinělých dokladů mnoho nepřinášejí, při vyhodnocování archeologických nálezů se autoři přiklánějí k předpokladu existence podsklepených dřevohlinitých domů před polovinou 14. století. Počátky zděné zástavby zařazují do okruhu měšťanské architektury podunajských oblastí (Bratislava, Vídeň), věžovitá zástavba poněkud překvapivě nehrála v Brně výraznější roli. Větší pozornost by zasloužila jen stručně zmíněná stavební keramika, užívaná od poloviny 13. století v dřevohlinitých a později ve zděných domech (cihly, tašky, dlaždice). Malířství a sochařství pojednává Aleš Flidr převážně chronologickým způsobem, takže před čtenářem defilují bez rozdílu nástěnné malby, iluminace, sochy, náhrobky, ale také popisy staveb a medailony umělců. Paradoxně tak absence hlubší struktury textu vede k podobnému výsledku jako výše zmiňované drobení do zbytečných krátkých podkapitol, totiž k čtenářskému nekomfortu, což je v případě publikace určené veřejnosti velká škoda. Třístránková podkapitola T. Borovského přibližující sociální svět uměleckých profesí by našla lepší místo v druhé části knihy popisující řemesla a obchod, tamtéž by se uplatnilo zajímavé shrnutí počátků brněnského knihtisku Jindry Pavelkové a Jaroslava Vobra.

Účelem předchozích kritických poznámek bylo upozornit na problematická místa publikace, která se pokouší o nový přístup k zaběhnutému způsobu psaní velkých městských monografií. Kniha mnohdy novátorsky otvírá množství témat, jejichž zpracování v rámci výzkumu středověkých měst dosud nedospělo k obecně formulovaným výsledkům, a to při respektování tradičních okruhů politických, hospodářských a správních dějin. Z té-

to snahy vyplývá v úvodu zmíněná disproporce v rozsahu kapitol, což vynikne při kontinuálním čtení, zatímco pro tematicky orientovaného čtenáře je k dispozici propracovaná struktura jednotlivých okruhů.

Kladem publikace je důsledné užívání výsledků archeologických výzkumů, což je jen zdánlivá samozřejmost. Ačkoli ne vždy dochází k plně funkčnímu propojení historie a archeologie, lze v tomto směru recenzovanou publikaci dát za vzor budoucím městským monografiím. Je zřejmé, že význam archeologických výzkumů, které v literárně propracované podobě vhodně doplňují a mnohdy zastihují výpovědi písemných pramenů, bude v budoucnu v dějinách středověkých měst hrát stále závažnější roli.

Odborná úroveň knihy je nepochybná, po literární stránce však působí místy rušivě nesjednocené styly autorů v rámci krátkých podkapitol, ale to je obecný problém prezentace historikovy práce. Kvalitní obsah je zpřístupněn důstojnou formou. Recenzovaná publikace je zdařilým počinem a v řadě oblastí by mohla sloužit jako vzor pro budoucí syntetická zpracování městských dějin.

Jan Mareš

Elias H. FÜLLENBACH OP – Gianfranco MILETTO (Hrsg.)

Dominikaner und Juden. Personen, Konflikte und Perspektiven vom 13. bis zum 20. Jahrhundert / Dominicans and Jews. Personalities, Conflicts, and Perspectives from the 13th to the 20th Century (= Quellen und Forschungen zur Geschichte des Dominikanerordens, Neue Folge 14)

Berlin-München-Boston, De Gruyter 2015, 548 s., ISBN 978-3-05-004515-3.

V roce 2016 oslaví dominikánský řád osmisté výročí svého trvání, což zavdává příležitost k mnoha ohlédnutím i k hodnocení jeho činnosti. Jedním takovým ohlédnutím chce být podle tvrzení editorů i tato kolektivní monografie či spíše sborník příspěvků na téma dominikáni a Židé. Námět je jistě v mnoha ohledech rozporuplný, což editoři Elias H. Füllenschbach OP¹ (* 1977) a Gianfranco Miletto² (* 1960) nijak nezastírají, ba naopak se v předmluvě knihy k jisté kontroverznosti přímo hlásí. Ona kontroverznost je ovšem brána prismatem vnitrořádových zvyklostí, nikoli obecnými měřítky.

Varován německo-anglickým názvem knihy čtenář zjistí, že jazykem textů je kromě němčiny (předmluva, úvod a deset studií) a angličtiny (pět studií) i italština (čtyři studie), francouzština (dvě studie) a španělština (jedna studie). Jazykový babylon dobře korespon-

1 Autor knih: (ve spolupráci s Walterem Homolkou) *Leo Baeck. Eine Skizze seines Lebens*, Gütersloh 2006, resp. *Rabbiner Leo Baeck. Ein Lebensbild*, Teetz-Berlin 2008 (= Jüdische Miniaturen, Bd. 75); editor práce *St. Andreas in Düsseldorf – Die Hofkirche und ihre Schätze. Zum 350. Geburtstag des Kurfürsten Johann Wilhelm von der Pfalz*, Düsseldorf 2008.

2 Autor monografií: *L'Antico Testamento Ebraico nella tradizione babilonese: i frammenti della Genizah*, Torino 1992; *Die Heldenschilde des Abraham ben David Portaleone*, 2 Bde., Frankfurt am Main 2003; *Glauben und Wissen im Zeitalter der Reformation: Der salomonische Tempel bei Abraham ben David Portaleone (1542–1612)* (= Studia Judaica. Forschungen zur Wissenschaft des Judentums 27), Berlin – New York 2004.

duje s obsahovým babylonem, zřetelná daň „evropskému“ pojetí publikace, jež může zaujmout mnoho odborníků svými třiadvaceti texty a hutným úvodem z pera obou editorů. Právě německy psaný úvod (s. XIII–I) je nejpřínosnější pro historika, který se nespecialisuje ani na dominikánský řád, ani na židovské dějiny a kulturu. Podává totiž časový průřez zájmu bratří kazatelů o židovskou problematiku od 13. století až po současnost, přičemž – obdobně jako ostatní texty publikace – zachycuje v mohutném poznámkovém aparátu ne jednu zajímavou jednotlivinu, edice i pro české čtenáře málo známou literaturu. Ulehčení při jejím hledání je editory sestavený soupis literatury na konci knihy, po hříchu pouze výběrový. Samozřejmou součástí publikace je jmenný rejstřík, který je vzhledem k nemalému počtu osobností zde zmíněných vpravdě nepostradatelný.

Není zde prostor hodnotit jednotlivé příspěvky autorů-specialistů, zvláště není-li autor těchto řádků zaměřením judaista. Můžeme tak podat jen některé souhrnné informace. Jak je u dominikánů již tradicí, většina studií se věnuje středověku (16 textů), ranému novověku jsou vyhrazeny pouze tři texty, stejný počet příspěvků se věnuje 19. století a pouze jedna studie se zabývá první polovinou 20. století.

Z hlediska bohemikálního kontextu si zaslouží pozornost příspěvek M. Diemling (s. 299–317), která se zabývá látkou již notně známou, totiž kadaňským rodákem Petrem Schwarzem OP (Petrus Nigri, 1434–1483). Autorka naneštěstí nezná žádný český příspěvek o tomto slavném severočeském rodákovi,³ třebaže jinak uvádí prakticky kompletní literaturu o tématu. Opět tedy platí, že *bohemia, non leguntur et si leguntur, non citantur*. Po shrnutí základních životních dat severočeského dominikána, kterých ostatně známe pomálu, se Diemling věnuje jeho základním protižidovským spisům *Tractatus contra perfidos Iudeos de conditionibus veri Messie* (Esslingen 1475), který se stal pravděpodobně prvním tištěným protižidovským dílem v Evropě, a německy psanému *Stella Meschiah* (Esslingen 1477). Nigriho, který bezpochyby perfektně ovládal hebrejštinu, autorka oprávněně řadí k průkopníkům judaistiky v německy mluvícím prostoru. Prochází jeho proti Židům zaměřené dílo řádku po řádce, aby zde našla informace o autorově vztahu k těmto „jinověrcům“ a k hebrejskému jazyku i kultuře. V poslední čtvrtině textu se Diemling věnuje Nigriho kázání Židům a jejich reakcím na jeho slova. Zasazuje kázání do dobového i řádového kontextu a ukazuje, proč Nigri nemohl být ve své činnosti úspěšný. Tato případová studie by neměla ujít žádnému zájemci o filozofii, teologii, ani o judaistická studia v českých zemích.

Další příspěvek s bohemistickou tematikou je z pera Wolframa Hoyera OP (s. 439–473), dnes největšího specialisty na dějiny české a rakousko-uherské řádové provincie v 19. století. Hoyer se primárně zabývá židovským konvertitou Ludwigem Adlerem OP (1837–1907), činí tak ovšem na pozadí složitých vnitřních dějin české a rakousko-uherské provincie, které byly pod vedením bývalého českého provinciála Theophila Josefa Matějky (1800–1879) 20. dubna 1857 nuceně sloučeny v jednu říšskou provincii

---

3 Srovnej: Petr HLAVÁČEK, *Z Kadaně do Evropy – dominikánský teolog Peter Georg Nigri († 1484)*, Památky, příroda, život. Vlastivědný čtvrtletník Chomutovska 35, 2003, č. 4, s. 19–23; Efrém JINDRÁČEK OP, *Petr Nigri z Kadaně a jeho pojetí „pomyslného jsoucná“*, Filosofický časopis 59, č. 5, 2011, s. 717–732.

(*Provincia Imperii*).⁴ Tento stav trval až do roku 1905, kdy se česká provincie osamostatnila. Adler byl žid (později působil jako profesor hebrejštiny, biblické exegese a homiletiky na řádovém studiu ve Vídni) a jako takový byl osočován z ne-německého původu. Vždy se však cítil Němcem. Odmítal proto v posledních dvou deceniích předminulého století přijmout úřady v Praze, Olomouci nebo Znojmě s odůvodněním, že v těchto konventech převažuje český živel a že ho tamější bratři sami kvůli jeho německví odmítají (s. 468). Nakonec Adler svá pražská léta (1898–1901) strávil převážně na území dnešního Rakouska a zvolení převorem v Olomouci 25. prosince 1901 poslední den v roce odmítl. Hoyer ve své studii zřetelně ukazuje pozvolný vnitřní rozpad říšské provincie (zejména po roce 1878, kdy byl v Olomouci zřízen noviciát), vedoucí až k plné samostatnosti českých a moravských bratří roku 1905.

Publikaci je možno doporučit nejen zájemcům o dominikánský řád a/nebo židovské dějiny a kulturu, ale i dalším historikům zabývajícím se církevními a kulturními dějinami západní a střední Evropy, neboť všechny studie jsou vypracovány s velkou akribií a čerpají z (nejen řádových) archivů rozestých po celé Evropě.

Jakub Zouhar

Václav BŮŽEK a kol.

Společnost českých zemí v raném novověku. Struktury, identity, konflikty

(= Česká historie, sv. 22)

Praha, Nakladatelství Lidové noviny 2010, 1026 s., ISBN 978-80-7422-062-3.

Výsledkem několikaleté soustředěné práce patnáctičlenného autorského kolektivu pod vedením Václava Bůžka je více než tisícistránková kniha, vydaná v prestižní ediční řadě Nakladatelství Lidové noviny. Rozsáhlý opus vznikl v období 2007–2010 jako hlavní výsledek v zásadě stejnojmenného výzkumného záměru řešeného Historickým ústavem Filozofické fakulty Jihočeské univerzity (podtitul výzkumného záměru byl ale formulován jinak: *Struktury, individua, vztahy, instituce moci*). Většinu autorů tedy spojuje profesní působení na uvedeném českobudějovickém pracovišti. V týmu jsou však zastoupeni také badatelé z jiných českých historickovědních institucí.

Monografie je rozčleněna do sedmi kapitol, z nichž pět tvoří jádro výkladu, zatímco kapitoly první a poslední plní úlohu úvodu a závěrečného shrnutí. V úvodu V. Bůžek objasňuje metodologická východiska a koncepci práce, jakož i úskalí, která provázela její zrod. Cílem autorů bylo představit alternativní pohled na dějiny českého státu (s důrazem na české země v užším slova smyslu) v 16.–18. století, totiž nastínit kontury dění ve sledovaném časoprostoru nikoliv prismatem tradičních událostně pojímaných politických dějin, nýbrž pod zornými úhly strukturálního a sociologizujícího dějepisectví, kulturní historie a histo-

4 O celé situaci včetně osobnosti Angela Lubojackého, kterého P. Hoyer zmiňuje, srov. Jakub ZOUHAR, *Neúspěšné pokusy českých dominikánů na poli církevních dějin*, in: Zdeněk R. Nešpor – Kateřina Kaiserová (edd.), *Variety české religiozity v „dlouhém“ 19. století (1780–1918)*, Ústí nad Labem 2010, s. 297–310.

rické antropologie. Vedle zahraničních inspiračních zdrojů jsou v úvodu vyzdvíženy především podnětné práce nestora moravského dějepiscectví Josefa Války, který dokázal mistrně zužitkovat impulsy francouzské „nové“ historiografie v přehledných pojednáních o pozdně středověkých a raně novověkých Čechách a Moravě. Dále se kniha snaží rozvíjet koncept kultury každodenního života, důsledně uplatněný v díle Josefa Petráně.

Autoři našli klíč k interpretaci postmedieválních dějin zemí České koruny v paralelním sledování tří nosných, navzájem prolínajících tematických okruhů. V první řadě jde o komplex otázek pojících se s hierarchickým uspořádáním společnosti, dále o problematiku vymezení kolektivních identit a konečně o fenomén konfliktů, které otráasaly složitě stratifikovaným sociálním prostředím v raném novověku. Na tomto půdorysu je vystaven tematicky rozvržený text (hlavní kapitoly se člení do oddílů, popřípadě též dále do pododdílů, věnovaných úže vymezeným výsekům látky), který usiluje v první řadě o zdokumentování obecných rysů předmoderních společenských struktur a vztahů, respektive o podchyzení určujících tendencí sociálního pohybu. S ohledem na syntetizující charakter není výklad primárně založen na analýze původních pramenů. Na některé archiválie, popřípadě sbírkové exponáty či staré tisky je sice příležitostně odkazováno v poznámkovém aparátu, gros heuristiky však spočívá ve vytěžení rozsáhlé literatury a pramenných edic.

Jádro knihy začíná druhou kapitolou, v níž Eva Semotanová vymezuje prostorový rámec dalšího výkladu. Autorka, jež se dlouhodobě badatelsky specializuje na historickou geografii a kartografii, zde předkládá hutný nástin specifík raně novověké krajiny se zřeteltem k okolnostem jejího formování, přičemž neopouští stranou ani otázky odvíjející se od jejího dobového vnímání. Všimá si proto nejen historických map a plánů, vedut a jiných výtvarných děl, ale také slovesných útvarů reprezentujících literární reflexi zeměpisných a přírodních podmínek českých zemí. Ke slovu přicházejí rovněž klíčové předpoklady utváření krajiny 16.–18. století od politických a ekonomických činitelů přes vlivy vojenství (vedle dopadů velkých válečných konfliktů je připomenuto i krajinotvorné působení vojenského inženýrství), technické novinky a formování moderních věd až po kulturní a duchovní proudy, které našly svůj bezprostřední odraz v životním prostoru raně novověké populace. Semotanová v maximální stručnosti skicuje také teritoriální vývoj a principy územněsprávního členění České koruny.

Třetí kapitola z pera Ivo Cermana se zabývá proměnami politického myšlení mezi pozdním středověkem a osvícenstvím. Její záběr však přesahuje do 19. století, kdy příslušné teoretické uvažování dospělo k definitivnímu oddělení kategorií státu a společnosti a kdy se zformovala sociologie jako věda. Autor věnuje pozornost nejprve nauce o trojím lidu, která sice v našem prostředí nalezla po traktátech Tomáše Štítného ze Štítného a Petra Chelčického i postmedievální odezvu, ta však byla až překvapivě slabá. V humanistické, barokní a osvícenské vzdělanosti již koncept trojího lidu nehrál prakticky žádnou roli. Cerman zevrubně dokládá, že se do popředí dostaly ty metody konstrukce společnosti, které představila Aristotelova Politika a které následně rozvinula raně novověká právní věda – zejména v oblasti označované *ius publicum universale*, již propracoval francouzský jurista Jean Bodin. V předmoderních schématech sociální organizace sice stále nebyly navzájem zřetelně vymezeny kategorie státu a společnosti, klíčové myšlenkové

konstrukty se však vyznačovaly snahou precizovat jednotlivé sociální skupiny, zdůvodnit a do kauzálních vztahů s politickým vývojem zasadit jejich uspořádání. Z tehdejších českých intelektuálů Cerman upozorňuje především na humanistu Jana Kocína z Kocínětu, který do našeho prostředí přenesl a domácím poměrům uzpůsobil Bodinovy myšlenky, a na Pavla Stránského ze Stránky u Zap, v jehož díle *Respublica Bojema*, poprvé vydaném roku 1634, je patrná snaha korigovat Kocínem představený obraz společnosti. V barokních Čechách si získala značnou oblibu koncepce vypracovaná v návaznosti na myšlenky Johanna Friedricha Horna benediktinem Franciscem Schmierem (1679–1728), profesorem veřejného práva na solnohradské univerzitě. Schmier v díle *Jurisprudentia publica universalis* z roku 1722 představil inovativní model sociální stavby, v němž základ společnosti tvoří rovnoprávní občané. Cerman popřává pozornost rovněž statistikám z druhé poloviny 18. století, v nichž se při formulování socioprofesionálních kategorií odrážely (a jimiž byly také zpětně ovlivňovány) dobové společenské teorie.

Na rozdíl od prvních tří kapitol, z nichž každou napsal jediný autor, se na textaci dalších částí knihy podílelo vždy více členů týmu. Ve čtvrté kapitole je představena stavovská struktura společnosti raně novověkých českých zemí od šlechty přes duchovenstvo a měšťany až po neprivilegované venkovské obyvatelstvo. Svět urozených sledují autoři nejen z pohledu jeho hierarchie a titulatury, která v našem prostředí prodělala zásadní změny v 17. století, ale také se zřetelem k sociálnímu a majetkovému rozvrstvení nobility i k jejím národnostně-jazykovým charakteristikám. Ty ovšem získávaly na relevanci teprve v mladším období v souvislosti se vznikem moderního nacionalismu.

V oddíle pojednávajícím o duchovenstvu se největší pozornosti těší světský klérus, vykreslený na pozadí proměn farní správy, stručněji je pojednáno o řeholnících. Kراتičký pododdíl, nazvaný Preláti, si všímá elitní vrstvy církevních hodnostářů. V této souvislosti je však třeba upozornit na ne zcela šťastné formulace ze s. 114, které se týkají prelátského stavu na Moravě. Navzdory tomu, co se píše na předchozí straně o moravském zemském sněmu, by mohly čtenáře svádět k mylnému dojmu, že olomoučtí biskupové v předbělohorské době nereprezentovali na vrcholném stavovském politickém fóru panský, ale duchovní stav.

Oddíl věnovaný městskému obyvatelstvu nejprve načrtává obrysy urbánní sítě v Čechách a na Moravě, posléze se zabývá problémem definice měšťana a jeho vymezení vůči jiným složkám městské populace a nakonec shrnuje základní faktografii z oblasti městské (samo)správy a soudnictví. Pokud jde o text pojednávající o sociálním prostředí venkova, nalezneme v něm kromě přehledného nástinu kategorií rurální populace samostatně vymezené pododdíly sledující fenomény okrajových vrstev (s důrazem na vymezení různých příčin procesu marginalizace) a židovského obyvatelstva.

Také členění páté kapitoly nazvané Kolektivní identita společenských struktur a její proměny vychází ze stavovského uspořádání raně novověké společnosti. Pasážím zaměřeným na šlechtické, církevní, městské a venkovské milieu však předchází obsáhlý oddíl věnovaný vládnoucí habsburské dynastii. Právě v páté (a také v šesté) kapitole mohli autoři maximálně zužitkovat historicko-antropologická východiska. Při sledování kolektivních identit se zaměřili na zmapování raně novověkých posunů v těch vzorcích chování, které

byly odvozovány od zařazení člověka coby sociální bytosti do předmoderního společenského schématu. Kapitola tak předkládá cenný srovnávací pohled na proměny vnímání, utváření a prezentace vlastního obrazu v jednotlivých skupinách populace mezi 16. a 18. stoletím.

V naznačeném kontextu se jako přínosnější než oddíly, jež pojednávají o aktuálně badatelsky velmi frekventovaných otázkách složité ritualizované reprezentace panovníků (respektive panovnického domu), šlechty a představitelů nejvyšších pater církevní hierarchie, jeví pasáže mapující význam sociální (sebe)identifikace a modelů jejího korporativního ukotvení u obyvatel měst a venkovských poddaných. V případě duchovenstva (nejen katolického), které z hlediska stavovského vymezení představovalo navýsost svébytnou kategorii už proto, že jeho existenci principiálně nezajišťovala biologická reprodukce, se autoři zaměřili na vystižení raně novověkého ideálu kněze a jeho naplňování v tehdejších církevních kariérách.

Jedno z nosných východisek vykreslení složitého propletence vztahů mezi stavovsky vymezenými složkami postmedievální společnosti našli autoři v konfliktu coby sociologické kategorie definované jako „komunikační akt, namířený proti jinému jednotlivci, skupině nebo instituci“. V šesté kapitole jsou sledovány přednostně takové zájmové střety, v nichž se projevovaly rozdíly v hodnotových systémech jednotlivých sociálních skupin, případně takové, které byly výrazem určujících tendencí sociálního pohybu. Ani zdaleka nešlo jen o fyzické zápolení. Velká část relevantních kolizí se odbývala na jiné, „nenásilné“ bázi, jako například ve formě soudních pří.

Skutečnost, že konflikty prostupovaly společností v nejrůznějších směrech a neodehrávaly se pouze na základě institucionalizovaného soupeření mezi stavy, ale také v rámci každého z těchto vnitřně stratifikovaných sociálních segmentů a ovšem také v jinak formovaných sociokulturních prostředích, se nutně projevila ve složitém členění kapitoly. První pětice jejích oddílů pojednává o interních konfliktech v organismu panovnického dvora, ve šlechtickém milieu, v řadách kléru, ve městech a na venkově. V následujících čtyřech oddílech postupně přicházejí ke slovu střety urozenců, duchovních, městského obyvatelstva a venkovanů s příslušníky jiných kolektivních identit. Z úvodu k šesté kapitole je patrné, že si autoři byli dobře vědomi ošidnosti textace takto rozvržené látky. Motiv konfliktu totiž tradičně tvoří páteř politických dějin, vůči jejichž událostnímu pojetí tým kolem V. Bůžka zaujímá vyhraněně distancovaný postoj. Bylo by tedy možno očekávat, že se autoři zhostí výkladu s oporou v nových metodologických přístupech. Toto očekávání se však nepodařilo vždy důsledně naplnit. Při četbě některých pasáží, z nichž lze namátkou připomenout podkapitolu, která je věnovaná selským rebeliím 17. a 18. století, se neubráníme dojmu, že „antropologizující“ formulace byly druhotně a nepříliš ústrojně naroubovány na klasické faktografické líčení. Navzdory tomu však kapitola jako celek přináší řadu cenných postřehů o chodu předmoderní společnosti. Mimo jiné dokládá zásadní význam kategorie cti, jejíž obrana patřila nejen k neodmyslitelným průvodním jevům, ale i k bezprostředním příčinám a hybatelům velké části v knize zdokumentovaných kolizí.¹

---

1 Paralelně s recenzovanou prací byly spory o čest ve středověké a raně novověké společnosti z různých úhlů (s důrazem na právněhistorická hlediska) tematizovány v závažné sborníkové publikaci Tomáš BOROVSÝ – Dalibor JANIŠ – Michaela MALANÍKOVÁ (edd.), *Spory o čest ve středověku a raném novověku*, Brno 2010.

Ve snaze o prezentaci neotřelého pohledu na raně novověkou společnost zemí České koruny se autoři občas uchýlili i k žonglování s málo říkajícími vzletnými termíny. Týmu se však v zásadě podařilo udržet solidní úroveň syntetizujícího výkladu, který se i při průběžném dokumentování zobecňujících tvrzení konkrétními fakty neproměnil v pouhou mozaiku dílčích sdělení. Jako syntéza *sui generis* má práce nesporný vědecký přínos především proto, že čtivě podává vítaný vícevrstevný pohled na vzorce sociálních vztahů a jejich uplatňování v raně novověké společnosti. Upozorňovat na místa, kde zůstaly nezahlazené „švy“ mezi pasážemi různé autorské provenience, či na formulace, které se (někdy i vícenásobně) opakují, by nemělo smysl. Je třeba uznat, že recenzovaná práce byla po redakční stránce zvládnuta více než dobře.

K vlastnímu textu knihy se vedle rozsáhlého poznámkového aparátu druží přehledy excerpaných pramenných edic a literatury, seznam ilustrací a spojený výběrový rejstřík osobních jmen, geografických názvů a věcných hesel. Výklad je doplněn množstvím ilustrací: kromě černobílých obrázků, rozmístěných přímo v textu, publikaci zpestřují tři bloky barevných příloh. Je škoda, že při technickém zpracování nebyla lépe ošetřena sazba dvoustránkových mapek. Poměrně široké pruhy kartografických vyobrazení přecházejících z levé poloviny formátu knihy do pravé jsou uprostřed při hřbetu pohlceny vazbou, která přerušuje i popisky (srov. s. 106–107, 110–111, 126–127). Vědecké využití knihy pak po ryze praktické stránce znesnadňuje letitý nešvar Nakladatelství Lidové noviny, spočívající v tom, že za textem *en bloc* umístěné poznámky nejsou spojeny do jedné řady, ale rozčleněny podle kapitol. Čtenář pak zoufá – zvláště u tak rozsáhlých děl, jako je recenzovaná práce – při nesnadném dohledávání bibliografických odkazů či textových komentářů v poznámkách.

Recenzi by bylo možno uzavřít konstatováním, že autorský kolektiv splnil v úvodu vycený úkol. Domnívá se nicméně, že je namístě se právě k úvodu nakrátko vrátit. V jeho posledním odstavci totiž V. Bůžek opatrně přiznává legitimitu i jiným badatelským přístupům k formulování zobecňujících textů o raně novověkých dějinách českého státu (s. 18). S tímto stanoviskem nelze než souhlasit, neboť žádný metodologický koncept není samospasitelný. S ohledem na jinou část úvodní rozpravy (s. 6–7) se však připomenutá „smířlivá“ pasáž může jevit spíše jako floskule než jako výraz upřímného přesvědčení o nutnosti vědeckého pluralismu. Ve stručné bilanci jiných, na počátku třetího milénia publikovaných pokusů o syntetizující uchopení postmedieválních českých, respektive středoevropských dějin tu totiž na adresu odlišně pojímaných projektů zbytečně zaznívají nedostatečně podložené, kritické odsudky typu „pouhý popis“. Jsem hluboce přesvědčen, že přístupy, v nichž jsou preferována politická a vojenská hlediska,² kde jsou akcentovány otázky proměn stavovství

---

2 Srov. Ivana ČORNEJOVÁ – Jiří KAŠE – Jiří MIKULEC – Vít VLNAS, *Velké dějiny zemí Koruny české VIII. 1618–1683*, Praha–Litomyšl 2008; Pavel BĚLINA – Jiří KAŠE – Jiří MIKULEC – Irena VESELÁ – Vít VLNAS, *Velké dějiny zemí Koruny české IX. 1683–1740*, Praha–Litomyšl 2011; Pavel BĚLINA – Jiří KAŠE – Jan P. KUČERA, *Velké dějiny zemí Koruny české X. 1740–1792*, Praha–Litomyšl 2001.

a ekonomického vývoje,³ případně stavěny do popředí nosné problémy náboženských a církevních dějin,⁴ mají při snaze o ucelené zachycení vývoje raně novověké společnosti stejný opodstatnění jako využití historicko-antropologických a kulturněhistorických východisek. Ostatně i recenzovaná kniha v řadě „popisných“ pasáží dokazuje, že se ani moderní historiografie neobejde bez tradičního událostního pojetí dějin.

Tomáš Sterneck

Olga FEJTOVÁ

Jednota bratrská v městech pražských v době předbělohorské

a rejstřík členů pražského sboru (= Documenta Pragensia Monographia, sv. 30)

Praha – Ústí nad Labem – Dolní Břežany, Archiv hlavního města Prahy

– FF UJEP Ústí nad Labem – Scriptorium 2014, 208 s.,

ISBN 978-80-86852-56-0, ISBN 978-80-7414-625-1, ISBN 978-80-87271-93-3.

Roku 2006 byl v Mladé Boleslavi náhodně objeven dnes již poměrně známý archiv posledního bratrského biskupa v Čechách Matouše Konečného (1569–1622).¹ Pouhé dvě dřevěné truhličky ukrývaly celou řadu dokumentů natolik výjimečné povahy, že bylo k jejich zpracování a edičnímu zpřístupňování přikročeno téměř okamžitě. Již roku 2011 vyšel první svazek nakladatelstvím Scriptorium založeného Archivu Matouše Konečného *Kněžská korespondence Jednoty bratrské z českých diecézí z let 1610–1618*,² o tři roky později bohatě komentovaná *Korespondence kněžského dorostu Jednoty bratrské v letech 1610–1618*.³ Další listovní sbírky archivu, především zástupců šlechty a představitelů polského křídla Jednoty bratrské, však na své editory zatím čekají. Přesto se již krátce po boleslavském nálezů projevil zájem některých badatelů právě o tu část Konečného pozůstalosti, kterou tvoří tzv. rejstříky, ať již rejstříky členů bratrských sborů, jejich liturgického vybavení, nebo některých

3 Tak především: Petr VOREL, *Velké dějiny země Koruny české VII. 1526–1618*, Praha–Litomyšl 2005. Nové možnosti naznačuje též práce: Tomáš BOROVSÝ – Bronislav CHOCHOLÁČ – Pavel PUMPR (edd.), *Peníze nervem společnosti. K finančním poměrům na Moravě od poloviny 14. do počátku 17. století*, Brno 2007.

4 Z recentních prací je třeba upozornit zvláště na: Jiří MIKULEC a kol., *Církev a společnost raného novověku v Čechách a na Moravě*, Praha 2013.

1 S nálezem seznámil odbornou veřejnost především Jiří JUST, *Neue Quellen zur Geschichte der Brüderunität in der Zeit vor der Schlacht am Weissen Berg. Der Fund des Archivs von Matouš Konečný in Mladá Boleslav*, Acta Comeniana 22–23 (46–47), 2009, s. 249–286. O širší popularizaci nálezů se postaral především Historický magazín České televize z 19. července 2008 (*Jednota bratrská a boleslavský poklad*) a nedávno i diskusní pořad Historie.cz ze 7. března 2015 (*Poklady Jednoty bratrské*).

2 J. JUST (ed.), „Hned jsem k Vám dnes nachvalil poslika svého vypravil.“ *Kněžská korespondence Jednoty bratrské z českých diecézí z let 1610–1618* (= Archiv Matouše Konečného I/1), Praha 2011.

3 Markéta RŮČKOVÁ (ed.), „Poslušenství synovské vzkazují Vám, můj nejmilejší pane otče.“ *Studium a korespondence kněžského dorostu Jednoty bratrské v letech 1610–1618* (= Archiv Matouše Konečného, sv. II), Praha 2014.

bratrských knihoven. Vedle zápisníku Matouše Konečného to byly právě knižní inventáře, které roku 2010 reprezentovaly nalezený archiv na výstavě *Umění české reformace*.⁴ Téhož roku vydal nekritickou výběrovou edici rejstříků liturgických předmětů v českých sborech jeden ze spoluautorů zmíněné výstavy v rámci habilitační práce.⁵ Trvající zájem o tuto zcela konkrétní část nálezů dokládá také naposledy předložená práce Olgy Fejtové *Jednota bratrská v městech pražských v době předbělohorské a rejstřík členů pražského sboru*.

Autorka zvolila za předmět svého zájmu pouhé dva rejstříky z dochovaného celku více než dvaceti lokalit zastoupených v rámci boleslavského archivu. Fejtová se soustředila na bratrský sbor v Tuchoměřicích, který byl až do vyhlášení Majestátu Rudolfa II. roku 1609 centrem duchovní správy pražských měst a jim blízkých osad, hlásících se k Jednotě. Hlavní část své práce však věnovala edici a k ní se vážící interpretaci rejstříku členů pražského sboru Jednoty z roku 1607, tedy ze stejné doby, kdy byl sepsán rejstřík tuchoměřický.

Kniha – v rafinovaně zdobné vazbě na první pohled střídmě upravené publikace – otvírá své téma úvodem, který stručně předesílá záměr autorky představit vrcholnou fázi existence Jednoty bratrské v pražských městech před vydáním Rudolfova Majestátu, v čase náboženské tolerance, stavovského povstání a pobělohorského exilu. Těmto velkým tématům jsou sice věnovány pouhé tři nevelké kapitoly (s. 12–64), uvážíme-li však, že i výjimečný a dosud rozsahem své práce nepřekonaný topograf Jednoty bratrské Ferdinand Hrejsa věnoval působení bratří v hlavním městě a Tuchoměřicích⁶ necelé čtyři strany svých heslovitých zkratk, jde v případě autorčiny práce o dílo do budoucna nepřehlédnutelné. Jeho cena spočívá především v tom, že je po kompilačně pojatých vstupních partiích přesně definováno dosud jen odhadované početní zastoupení Jednoty v nábožensky komplikovaném složení obyvatelstva pražských měst nezávisle na tuchoměřickém sboru. Autorka jasně vyjádřila blízký vztah bratří k pražské reformované komunitě a podala také stručné dějiny jednotlivých pražských bratrských sborů.

Chvályhodné je, že Olga Fejtová srozumitelně formulovala otázky, které se vznášejí nad politickou aktivitou a společenským postavením pražských členů Jednoty v čase před-

4 Kateřina HORNÍČKOVÁ – Michal ŠRONĚK (edd.), *Umění české reformace (1380–1620)*, Praha 2010, s. 350–354.

5 M. ŠRONĚK, *Náboženský obraz v teorii a praxi radikální reformace v předbělohorských Čechách*, habilitační práce, Filozofická fakulta Masarykovy univerzity v Brně, Praha 2010, s. 159–173: „Inventáře sborů Jednoty pocházející z archivu Matouše Konečného, Mladá Boleslav, Muzeum Mladoboleslavska“ (výběr zmiňující pouze liturgické předměty).

6 Zajímavou informací o náboženském postoji vlastníka Tuchoměřic ve 20. letech 16. století pana Jana Služského z Chlumu, „velkého příznivce jednoty bratrské“, podává v souvislosti s pražským pobytem Thomase Müntzera Eduard MAUR in: *Tomáš Müntzer*, Praha 1993, s. 133–134. Dalšími informacemi o sboru v Tuchoměřicích přispěl i Timoteus Č. ZELINKA, *Bratrský sbor v Tuchoměřicích*, Středočeský sborník historický 5, Praha 1970, s. 39–47; TÝŽ, *Ještě o bratrském sboru v Tuchoměřicích*, SSH 6, Praha 1971, s. 123. V Tuchoměřicích byl roku 1584 pořízen také rukopisný sborník, dnes uložený v knihovně halského sirotčince (fotokopie v knihovně Evangelické teologické fakulty Univerzity Karlovy v Praze, sign. IIK 7986) z majetku Anny Marie Trejtlarové z Krošvic, o němž Edita ŠTĚŘÍKOVÁ, *Bratrský sborník z knihovny Heinricha Mildeho*, Theologická příloha Křesťanské revue 28, 1961, s. 121–124.

bělohorském a pobělohorském, stejně jako nad zastoupením bratrských tisků v měšťanských knihovnách poslední fáze české reformace. Její oprávněné zařazení příslušníků Jednoty bratrské mezi měšťské elity je pak konečně podstatným příspěvkem k diskusi, zda právě tradovaný „lidový charakter“ Jednoty bratrské není již možno definitivně opustit a vnímat nadále celé toto náboženské společenství jako svého druhu elitu již od svých počátků v 15. století?

Možná lze litovat, že se autorka nevyrovnala alespoň stručně s počátky Jednoty bratrské v pražských městech ve druhé polovině 15. století. Můžeme váhat nad některými formulacemi, výrazy a slovy, určenými současným odborným diskursem (utrakvismus, konfesionalizace apod.). Nad autorčiným textem lze vznést i několik otázek, jejichž zodpovězení není právě jednoduché: Je např. možné ztotožnit německou bratrskou komunitu, spravovanou v pražských městech Janem Korvínem, s tamní mezinárodní komunitou reformovanou, pokud je život německých bratří v Jednotě bratrské doložen od konce 15. století a právě jim v českých zemích sloužily tištěné katechismy, konfese i nákladné kancionály již v celém průběhu 16. století? Nedokazují rozdíl německojazyčné bratrské komunity od mezinárodní komunity reformované také spory o duchovní správu kaple Božího těla na Novém městě krátce po vyhlášení Majestátu,⁷ stejně jako pozdější oddělení obou sborů v rámci stavebních úprav jen částečné staroměstské novostavby u sv. Šimona a Judy?⁸

Pořízená edice spolu se zrcadlově umístěnými fotografiemi obou rejstříků osob v Praze a v Tuchoměřicích z roku 1607 zabírá druhou třetinu knihy (s. 65–123) a lze jí považovat za její střed: jednak proto, že jí předjímají zmíněné úvodní kapitoly, jednak proto, že za vysvětlivkami rejstříků, resp. samotného rejstříku pražských členů Jednoty bratrské jsou následně připojené biogramy mnoha zde zmiňovaných osob. Rozsah vydávaného pramene jistě omluví fotografickou reprodukci celého souboru rejstříků, z něhož by stačila pouhá ukáзка, u níž by byla zajímavá doplňující informace o rozměru originálů. Přesto se spolu s edicí může stát právě tato část obecně prospěšnou čítankou jednoho typu raně novověkého písma, dostupného v případě Konečného archivu jen ukázkami výběrového charakteru.⁹

Poslední třetinu své práce nadepisuje autorka možná až příliš skromně jen jako *Biogramy členů Jednoty bratrské z měst pražských*. Je si zde jasně vědoma, že právě tato z pohledu čtenáře rovněž zásadní část textu dozná v budoucnu největších doplňků. Fejtová proto uváženě volí formu stručných encyklopedických hesel vázaných k sedmdesátce postav, z nichž

7 Srov. Ota HALAMA, *Osudy kaple Božího těla po roce 1437*, Staletá Praha 29, 2013, 2, s. 39–49, zde s. 40.

8 Srov. Iveta TŮMOVÁ, *Chrámové stavby Jednoty bratrské v Čechách a na Moravě*, magisterská diplomová práce, Filozofická fakulta Univerzity Palackého v Olomouci, Olomouc 2013, s. 35–42 a 104–107.

9 Ukázky písemnosti nalezeného archivu zpřístupňují jinak hlavně internetové stránky Archiv Matouše Konečného, biskupa Jednoty bratrské <http://matouskonecny.jbcr.info> (1. 4. 2015). Řadu dokumentů zpřístupňuje spolu s prepisy však také projekt Katedry pomocných věd historických a archivního studia FF UK v Praze, přístupný online <http://www.paleografie.org/UK/> (1. 4. 2015).

každá by zasloužila svého samostatného zpracování, ale z pozice autorky dosáhla již své zatímní dokonalosti a současně zůstala otevřená výsledkům dalšího bádání.

Zaměření na konkrétní a jen stručně načrtnuté životní osudy jednotlivých členů Jednoty sice s určitými výjimkami pomíjí jejich činnost literární, která by předkládané portréty doplnila o novy a jistě významný rozměr. V daném formátu je však tento ohled asi přílišný a zřejmě mimoběžný s autorčiným záměrem představit členy pražské Jednoty bratrské především jako měšťany, osobnosti v Praze veřejně i kulturně činné a často angažované v rámci politiky městské a celozemské. Zájemce proto snadno doplní autorčiny cenné informace za pomoci *Rukověti humanistického básnictví v Čechách a na Moravě* a také již digitalizovaného *Knihopisu českých a slovenských tisků*. Představovaná práce naopak napomůže právě tam, kde byla interpretace konkrétního literárního díla dosud nejednoznačná nebo pochybná a jistě také všude tam, kde byly dosud potíže s konfesijním zařazením jednotlivých autorů.

Lze říci, že se autorka nemýlila v předpovědi perspektiv dalšího bádání, že totiž „vyhodnocení dalších pramenů, především z pražského městského archivu, může v budoucnu propojit další jména z bratrské evidence s údaji o konkrétních měšťanech či obyvatelích měst pražských a jejich předbělohorských i pobělohorských osudech“ (s. 64). Je zřejmé, že se tak bude nadále dít právě na základě předkládané práce, již byl vytvořen mezník v našem poznávání dějin pražské Jednoty bratrské a ovšem i dějin celé předbělohorské Prahy.

Jestliže dosud neponechávalo autorčino badatelské zaměření na recepci děl reformáčnických autorů v měšťanských knihovnách církevní a zejména evangelickou historiografii chladnou, její práce o Jednotě bratrské bude jí přímo inspirací a výzvou, jakkoliv ovlivní další historické obory, pokud tak ovšem již nečiní. Stínem na výtečné práci Olgy Fejtové zůstává bohužel skutečnost, že se vydání celku dochovaných bratrských rejstříků z archivu Matouše Konečného po jejím vydání vzdaluje své brzké realizaci a že pravděpodobně brzy dojde také k edičnímu „rozptýlení“ vydávaných rejstříků. Tým, který by zpracoval všechny zde uvedené lokality a byl ke své práci tak dobře vybaven jako byla autorka díla o pražském rejstříku Jednoty, je totiž v současné době spíše fantazií, můžeme se však nechat překvapit.

Ota Halama

Eva KOWALSKÁ

Na dalekých cestách, v cudzích krajinách. Sociálny, kultúrny a politický rozmer konfesijného exilu Uhorska v 17. storočí

Bratislava, VEDA – vydavateľstvo SAV 2014, 253 s., ISBN 978-80-224-1367-1.

V české historiografii si v posledních letech koncept konfesionalizace našel pevné místo a badatelé, kteří se věnují otázkám náboženského, respektive nábožensko-politického vývoje v raném novověku, k němu zaujímají stanovisko téměř „povinné“. V rámci slovenské historiografie však Eva Kowalská patří tímto zaměřením spíše k výjimkám. Jedním z jejích hlavních témat se v posledních dvou desetiletí stala problematika vývoje evangelické církve

augsburského vyznání v hornouherských oblastech 17. a 18. století.¹ Konfesijní vývoj v Uhrách byl ve sledovaném období spojen i s otázkou nábožensky motivovaného exilu jako průvodního jevu konfesionalizačního procesu. I když se v případě Horních Uher nejednalo o masový jev srovnatelný s vývojem v Čechách, šlo o významnou událost, která zasáhla do celoevropského nábožensko-politického vývoje a měla dopad i na formování slovenského etnika.

Autorka se zaměřuje na exil jako důsledek nábožensko-politického vývoje Horních Uher. Tematizuje jeho etapu v letech 1670–1681, kdy došlo ze strany panovníka k eskalaci rekatolizační politiky. Její obětí se stala především duchovní elita luteránské komunity (pastorové, učitelé a další zástupci intelektuálních špiček). Kowalská se v knize snaží postihnout otázku příčin odchodu do emigrace, vlastního průběhu migrace, sžívání exulantů s novým prostředím v zahraničí, formování jejich identity, kontakty emigrantů s domovem a jejich případný vliv na domácí vývoj. Ptá se po formování povědomí evropské společnosti o situaci v Horních Uhrách a politice habsburského dvora vůči tamním protestantským komunitám, sleduje i návraty exulantů zpět.

To vše je zkoumáno na příkladu skupiny exulantů z hlediska dalšího vývoje hornouherské luteránské komunity nejvýznamnější: intelektuálních elit. Jejich osudy i jejich vnímání dobových událostí přibližuje autorka s oporou v typově bohaté řadě pramenů, především ze skupiny ego dokumentů, jaké zastupují rukopisné i tištěné rozpravy, kázání, vzpomínky, korespondence etc. K výběru intelektuální elity exilu a sledování jejího osudu však autorka nebyla vedena pouze pragmatickým motivem příznivého dochování pramenů, nýbrž i okolností, že v Uhrách nikdy na rozdíl od Čech nedošlo k plošnému zákazu protestantských konfesí. Sledování celého proudu laického konfesijně podmíněného protestantského exilu je tedy problematické. Byla to právě duchovní elita, která svým veřejným vystupováním, publikační činností i kontakty ve vyšších vrstvách dobové společnosti významným způsobem ovlivňovala nejen osudy celého hornouherského protestantského exilu, ale i jeho vnímání evropskou veřejností v kontextu dalších konfesijně determinovaných migračních vln 17. století.

Kowalská ve vymezené dekádě eskalace rekatolizační habsburské politiky definovala několik klíčových událostí, na které soustředila pozornost v různých kontextech. V důsledku tohoto přístupu se tak sice často jednotlivými kapitolami knihy prolínají stejná témata, ale ta jsou autorkou nahlížena vždy v jiných souvislostech. Kniha – vědecká monografie – má překvapivě narativní formu, ta však v žádném případě nesnižuje standard vědecké publikace. Čtivá podoba by naopak mohla zajímavě a v kontextu současného světového vývoje stále aktuální téma exilu zpřístupnit i širší laické veřejnosti.

V úvodu je exil v dobovém kontextu představen jako státní mocí iniciovaný, či dokonce v některých souvislostech organizovaný prostředek ke konfesijní homogenizaci určitého teritoria. Exilu jsou tu připisovány jisté znaky modernity, neboť se opíral o systém nově vytvářených, či upevňovaných moderních instrumentů moci. Kowalská proto přistu-

---

1 Srovnej Eva KOWALSKÁ, *Evanjelické a. v. spoločenstvo v 18. storočí. Hlavné problémy jeho vývoja a fungovania v spoločnosti*, Bratislava 2000, a recenze Olga FEJTOVÁ, ČČH 101, 2003, č. 2, s. 413–415.

puje k hornouherskému exilu jako k součásti i důsledku „pokusu o racionální organizaci společnosti“, který se opíral v oblasti konfesijní o princip *cius regio eius religio*. Byla to součást dobového právního řádu a s ním spojeného práva na emigraci (*ius* či spíše *benefitium emigrandi*). Autorka srovnává raně novověké vymezení termínu exil v různých typech dobových právních textů a na základě konfrontace právní teorie a praxe emigrace dokládá, že jednoznačné právní vymezení naráželo i v uherských poměrech na odlišné vnímání exilu, a to nikoliv jen jako naplnění práva na konfesijně motivovaný odchod, ale i jako formy trestu.

Pozornost je tu věnována i percepci exilu v konfesijním kontextu, tj. v dobové literární luteránské produkci. Zde se emigrace stávala formou „mučednictví“. I v reformační interpretaci neztratilo spojení víry a utrpení na významu a pronásledování se tak stalo potvrzením správnosti nového učení. Mučednictví bylo fenoménem, který upevňoval identitu reformačních exulantských komunit i jejich členů, ale propůjčoval jim i status výlučnosti, který mohl, jak Kowalská doložila, komplikovat integraci exulantů do místních protestantských společenství.

Na úvod autorka charakterizuje situaci v Uhrách v sedmdesátých letech 17. století. Vlnu exilu vysvětluje jako důsledek silící rekatolizační habsburské politiky speciálně ve vztahu k Uhrám, která eskalovala už od počátku let šedesátých a manifestovala se zabíráním luteránských kostelů, škol a vyháněním farářů a učitelů. Hlavní linií této politiky byla od počátku snaha o fyzickou „eliminaci“ duchovní elity luteránských církevních sborů. Celá násilná akce vyvrcholila počátkem sedmdesátých let zinscenováním řady soudních procesů. Cílem byli zástupci protestantských intelektuálních a politických elit (členové městských magistrátů), kterým hrozily hrdelní tresty, neboť jejich konfesijní aktivity byly interpretovány jako velezrada. Záměrem habsburské rekatolizační politiky v Uhrách však nebyla skutečná „fyzická“ likvidace protestantských špiček. Šlo o to, zbavit protestantské sbory jejich vedení a vytvořit podmínky pro snazší konverzi protestantského obyvatelstva. Proto se odsouzeným dostávalo nabídky exilu, jako formy milosti (nikoliv jako práva na exil). Ta ovšem byla podmíněna podpisem reverzu, jímž se tito lidé přiznávali k vině a zříkali svých funkcí v domácí církevní komunitě. Tento krok zahájil nejen významnou emigrační vlnu protestantské inteligence z Uher, ale stal se také zárodkem vzniku latentního napětí mezi exulanty, z nichž část podpis reverzů akceptovala, část však nikoliv a byla odsouzena k uvěznění (respektive galejím), z něhož byla až později poměrně komplikovaně osvobozena. K tomu přistupovali ještě exulanti, kteří odcházeli či prchali, aniž by je dostihl soudní proces.

Po úvodu kniha čtenáře seznamuje s problémy uherského exilu a s jeho zahraničním působením na základě „privátních historií“ významných osobností emigrace. První okruh příběhů představuje na osudech uherských duchovních jednotlivé typy soudních procesů, které proti nim byly vedeny. Pozornost je přitom soustředěna nejen na vlastní formulování obvinění z velezrady, v němž hrála významnou roli i otázka „kolaborace“ luteránů s Osmany, ale ukázána je i následná interpretace či medializace celé kauzy. Soudy probíhaly v různých městech: k nejdůležitějším patřila soudní řízení v hornouherských svobodných báňských městech. Ta přímo podléhala zeměpanské moci, počítalo se s nimi jako s významnou oporou státu, většina jejich obyvatel se však hlásila k luterství. Soudy většinu souzených protestant-

ských intelektuálů přímo, či nepřímo (přes věznění a galeje) odesílaly do emigrace. Cílem exulantů se stávalo Slezsko a následně německá knížectví s protestantskou vrchností.

Kowalská představuje určité „typové osudy“ duchovních, kteří svou činností významně zasahovali do života uherských exulantů a ovlivňovali i jejich vnímání dobovou společností. Autorka vychází především z literárních pozůstalostí – kázání, polemik, memoárů, ale i lexikografické literatury apod. Značný prostor věnuje interpretaci těchto pramenů a odhalování různých rovin i limitů jejich vypovídací hodnoty. Sleduje proto v prvé řadě účel vzniku textů, cílového čtenáře a dedikační strategie autorů, komparuje je s jinými díly a odhaluje v nich řadu dobových topoi. Prostřednictvím těchto pramenů Kowalská představuje v prvé řadě jednu z nejvýznamnějších osobností exilu Juraje Lániho, jehož literární dílo mělo zásadní význam nejen pro exilovou skupinu, ale prokazatelně dokázalo účinně aktivovat i širší evropskou veřejnost ve prospěch pronásledovaných, respektive vězněných duchovních elit v Uhersku. Láni byl postižen soudním procesem, odmítl svou vinu, byl odsouzen, ale podařilo se mu uprchnout. Jeho osud tak legitimizoval jeho publikační činnost v zahraničí. Kládl si za cíl seznamovat veřejnost s příčinami „kauzy“ aktuální protireformační vlny v Uhersku i s průběhem probíhajících soudních procesů. Kowalská věnuje pozornost ohlasu jeho díla v evropském prostředí, mimo jiné i na základě dochování jeho textů v dobových knižních sbírkách.

Jako protipól Lániho z katolického tábora je představen jezuita slovenského původu Mikuláš Kellio, který přicházel jako misionář do kontaktu s protestantskými duchovními odsouzenými a uvězněnými v uvedených procesech a který „pracoval“ na jejich konverzi. Negativní působení na protestantský tábor ovšem nebylo nutné spojovat jen s vlivem katolické misijní činnosti. Kowalská v knize představuje i kontroverzní postavu luteránského duchovního Andrease Günthera, který odešel do exilu v důsledku konfliktů s vlastními farníky, jež způsobila jeho razantní kritika poměrů v církvi. S tou ovšem pokračoval i v exilu, kde se jeho projevy staly zdrojem napětí mezi exulanty a přispěly k rozštěpení v jejich táboře. Do něj patřilo i několik významných luteránských exulantů, kteří se věnovali světským profesím. Také jejich osud publikace alespoň okrajově přibližuje. Ambice těchto mužů se v konečném důsledku vázaly na církev, protože světská profese byla v exilové komunitě vnímána jako služba v její prospěch. Někteří z těchto exulantů světských profesí se dostali na dvory protestantské šlechty, mohla to tedy být služba účinná.

S exilem bylo spojeno mnohdy dlouhé putování po cizině, o němž migranti zanechali často literární svědectví. Nejednalo se o klasické cestopisy, už proto, že uváděné zážitky z cest neměly primárně informativní charakter. Tato svědectví byla sepisována dle zjištění autorky především jako útěšné, apologetické a polemické či dokonce didaktické texty, které převážně zůstávaly v rukopise. Důležitou rovinou vyprávění byla obhajoba autorových postojů i jeho vnímání „cizího“, především konfesijně odlišného, s nímž se setkával na cestě. Při sledování putování exulantů sehrávají významnou roli i památníky, které dokumentují okruh jim spřátelených osob.

K nejzajímavějším kapitolám knihy se řadí zpracování tématu sociálních aspektů exilu. Odchod do emigrace znamenal významný zvrat v sociálním postavení exulantů. I v případě odchodu intelektuálních elit je zřetelná strategie majetnějších osob, aby rodina

zůstala v původní vlasti co nejdéle a zajistila majetek a aby do ciziny odcházel jen sám exulant – duchovní, učitel apod. Jeho pozice v novém prostředí byla obtížná i proto, že automaticky nenabízela výkon původní profese. Exulanti byli v naprosté většině případů odkázáni na materiální pomoc zahraničních protestantských komunit. Ty je zpočátku většinou vnímaly pozitivně jako věřící, kteří opustili domovy, aby si zachovali konfesijní identitu. Když se však žádosti exulantů o ekonomickou pomoc stávaly každodenní realitou, začali být tito příchozí vnímáni jako přítěž a jejich žádosti o podporu jako forma žebroty.

Zahraněční protestantské komunity reagovaly negativně i na okolnost, že uherští luteránští duchovní nevykonávali elementární povinnosti, spojené s jejich profesí. Odsouzení budila rovněž skutečnost, že se exulantská komunita často „demonstrativním“ prezentováním svého mučednictví vyčleňovala z ostatního společenství, respektive morálně se nad něj vyvyšovala. Kowalská odhalila různé strategie exulantů, jak zvládat obtížnou situaci v emigraci. Jejich forma souvisela s ambivalentním postavením exulanta v nové komunitě. Na jedné straně se pokoušel o integraci, na druhé straně se nechtěl vzdát své pozice exulanta, která mu skýtala zázemí různých finančních podpor, ale která ho stále z nové společnosti vyrazovala. K obtížné integraci přispívala i nedokonalá znalost cizího jazyka a často záměrné proklamování morální výjimečnosti.

Základní strategií „přežítí“ uherských duchovních luteránských elit v exilu představovalo systematické vytváření sítí místních mecenášů, kteří byli oslovováni prostřednictvím tištěné literatury (hlavně kázání). Účinnější bylo získávání postů domácích učitelů a vychovatelů v jejich rodinách. Vytváření sítí nových vztahů v emigraci i jejich udržování ve staré vlasti, s níž většina exulantů neztratila vazbu, dokládá kapitola věnovaná pietismu a jeho šíření mezi exulanty. Ukazuje se, že právě oni se díky výše uvedeným kontaktům stali významnými prostředníky při šíření pietismu v Uhrách. Na druhé straně ani mezi luterskými exulanty nebyl pietismus přijímán jednoznačně. Jeho kritika aktuálního stavu luteránských společenství však konvenovala některým kritickým názorům exulantů na stav církve, stejně tak jako jejich důraznému a vcelku očekávanému odmítání trendu k synkretismu. Ten se mezi německými luterány šířil ve druhé polovině 17. století poměrně úspěšně. Uherské luteránské exulantské elity vedly o otázce pietismu intenzivní debaty, které připravily půdu pro jeho budoucí poměrně úspěšné šíření i v Uhrách.

Závěr monografie je věnován rozboru polemik, které luteránští exulanti vedli s katolíky a které se soustředily na podstatu jejich pronásledování. Polemika představovala v uvedené době, i díky svému masivnímu šíření tiskem, silnou zbraň konfesijní propagandy. Na katolické straně se pravidelně objevoval obraz protestanta jako „odpadlíka, heretika a potencionálního nepřítel“. Polemiky však byly vedeny i uvnitř exulantské komunity a následně významně ovlivňovaly její život. V pozadí stály různé způsoby odchodů luteránských elit do exilu, které více či méně legitimizovaly jejich pozici a v důsledku toho byly zdrojem permanentního napětí mezi duchovními elitami exilu. Nakonec Kowalská připomněla i mezinárodní rozměr uherského luteránského intelektuálního exilu, který se v konečném důsledku stal součástí „velké“ evropské politiky. Ve prospěch exulantů se ve Vídni angažovala především švédská a saská strana nebo nizozemské generální stavy, jejichž motivace a postup diplomatických jednání jsou v publikaci podrobně zmapovány.

Monografie Evy Kowalské, přibližující na první pohled vzdálené téma luteránského hornouherského exilu, si zaslouží pozornost české historiografie nejen pro tematizování problematiky života exulantů, která přináší řadu analogií s osudy českého pobělohorského exilu, ale také proto, že uvedená exilová komunita ovlivnila významně vývoj evangelické církve a. v. v Horních Uhrách, tedy právě té církve, která sehrála nemalou úlohu při formování evangelických sborů v Čechách a na Moravě po vydání Tolerančního patentu.²

Olga Fejtová

Martina LISA

Die Chronik des Václav Nosidlo von Geblice. Aufzeichnungen aus der böhmischen Exulanten-gemeinde in Pirna zur Zeit des Dreißigjährigen Krieges. Edition und Übersetzung (= Forschungen zur Geschichte und Kultur des Östlichen Mitteleuropa, Bd. 47) Stuttgart, Franz Steiner Verlag 2014, 463 s., ISBN 978-3-515-10714-3.

První rozsáhlejší práce české historičky Martiny Lisé, která žije v Lipsku, je mimořádným počinem, k jehož uskutečnění dlouhodobě přispívaly četné podněty českého i německého badatelského prostředí. Z nich Lisá oceňuje zejména formativní vliv Lenky Bobkové¹ a dlouholetou odbornou podporu Winfrieda Eberharda (Vorwort s. 9, 10). V úvodu edice autorka představuje vydávaný pramen i jeho původce z několika zorných úhlů. Zápisky litoměřického měšťana Václava Nosidla z Geblic charakterizuje jako typ pramene pomocí pojmů a kritérií, které zavedli a užívali Winfried Schulze (Ego-Dokument)² a Benigna von Krusenstjern (Selbstzeugnis),³ všimá si příbuzenství tohoto textu s dobovými šlechtickými deníky či památníky a hodnotí význam těchto zdrojů v bádání o raně novověkých migračních vlnách. Podrobněji se věnuje místu českého pobělohorského exilu v kontextu staršího historického bádání i současného interdisciplinárního výzkumu. Litoměřického měšťana a pobělohorského exulanta Václava Nosidla z Geblic (1592–1649) Lisá představuje ve stručné biografické skice, podrobné vylíčení jeho životních rolí (student Karlovy univerzity v Praze, učitel na českých městských školách, městský písař v Litoměřicích, exulant v Pirně) však čtenář najde také v autorčině starší studii.⁴

2 Srovnej E. KOWALSKÁ, *Evanjelické a. v. spoločenstvo*, zde především s. 121, 145.

1 Lenka BOBKOVÁ, *Exulanti z Prahy a severozápadních Čech v Pirně v letech 1621–1639*, Praha 1999; TÁŽ, *Die Gemeinde der böhmischen Exulanten in der Stadt Pirna (1621–1639)*, in: Herbergen der Christenheit, Bd. 27, Leipzig 2003, s. 37–56.

2 Winfried SCHULZE, *Ego-Dokumente: Annäherung an den Menschen in der Geschichte? Vorüberlegungen für die Tagung „EGO-DOKUMENTE“*, in: TÝŽ (Hrsg.), *Ego-Dokumente: Annäherung an den Menschen in der Geschichte*, Berlin 1996, s. 11–30.

3 Benigna von KRUSENSTJERN, *Was sind Selbstzeugnisse? Begriffskritische und quellenkundliche Überlegungen anhand von Beispielen aus dem 17. Jahrhundert*, *Historische Anthropologie* 2, 3, 1994, s. 462–471.

4 Martina LISÁ, *Pirenská exulantská obec během třicetileté války očima kroniky Václava Nosidla z Geblic*, *Sborník Národního muzea v Praze, řada C – Literární historie*, sv. 54, 2009, čís. 1–4, s. 1–43, zde s. 8–13.

Lisá se dále zabývá specifickými rysy i historiografickou recepcí českého exilu do Sasku v době vlády kurfiřta Jana Jiřího I. a situaci obce českých exulantů v Pirně. Nosidlovu kroniku pak zasazuje do kontextu dalších pramenů, k nimž patří např. kurfiřtské soupisy pirenských exulantů, písemná svědectví jiných obyvatel Pirny i zachované artefakty, související s chodem české pirenské obce i následnických drážďanských církevních institucí, které uchovávaly památky na české exulanty. Autorka popisuje osudy pramene, stav jeho zachování i dosavadní snahy o jeho publikaci. Z informací o obsahu kroniky zaujme zvláště analýza dvou odlišných a přesto souvisejících námětů – Nosidlovy recepce každodenního života v Pirně a odrazu dobové mentality v registraci zpráv o neobvyklých jevech, znameních a prorockých úkazech. Projevy apokalyptického myšlení autorka nehodnotí jen jako vedlejší produkt zátěžových situací, které s sebou přinášela válka nebo pronásledování,⁵ ale i jako součást pozdně humanistického diskursu, založeného na Melanchtonově koncepci dějin. Ta se v 16. století etablovala na mnoha středoevropských školách, včetně Pražské akademie či gymnázia ve Zhořelci.⁶

Vlastní text Nosidlovy kroniky nabízí čtenáři pestrý a mnohostranný obraz, v němž nechybí ani reflexe klíčových politických, vojenských i náboženských mezníků třicetileté války, s důrazem na situaci v Čechách i Sasku. Autor líčí průběh rekatolizačních opatření na Litoměřicku, informuje o obsahu v této souvislosti vydávaných mandátů a věnuje se také korespondenci litoměřického rychtáře Petra Šimona Aulíka se saskými úřady či jednotlivými exulanty. Nosidlův text obsahuje řadu detailů z každodenního života obce českých exulantů v Pirně, včetně způsobů jejího fungování a kontaktů s osobnostmi z jiných center českého exilu. Cenné je zvláště Nosidlovo líčení vzájemného soužití většinové saské společnosti a exulantů, včetně faktorů, které oběma stranám pomáhaly či bránily při složitém hledání cest k sobě navzájem.

Edice Nosidlovy kroniky byla náročným úkolem již pro rozsah textu, který zaujímá 318 stran. Podkladem pro vydání se stal nejstarší zachovaný pramen – zápis na nepotištěných stranách či volných plochách exempláře druhého vydání historiografického spisu Daniela Adama z Veleslavína „Kalendář historický“ z Knihovny Akademie věd ČR.⁷ Jen výjimečně byl pro srovnání použit opis Františka Martina Pelcla. Editorčiným cílem bylo zpřístupnění Nosidlova textu pro účely různých oborů bádání i popularizace. Její edice proto není primárně lingvistická, ale je zaměřena na zprostředkování obsahu. Pro edici českého textu však zvolila pravidla (s. 61–64), odpovídající současným požadavkům i charak-

5 Benigna von KRUSENSTJERN, *Prodienglauben und der Dreißigjähriger Krieg*, in: Hartmut LEHMANN – Anne Charlotte TREPP (Hrsg.), *Im Zeichen der Krise. Religiosität in Europa im 17. Jahrhundert*, Göttingen 1999, s. 53–78.

6 Srovnej: Vladimír URBÁNEK, *Eschatologie, vědění a politika. Příspěvek k dějinám myšlení pobělohorského exilu*, České Budějovice 2008, s. 7, 230–234; Lucie STORCHOVÁ, *Der eschatologische Ton in den Vorworten der Drucke Veleslavíns. Zur Position der Eschatologie als Quelle der Ethik im späthumanistischen Discurs*, *Acta Comeniana* 18, 2004, s. 7–41, zvl. s. 16–19.

7 KNAV ČR: TC 23, Knihopis digital K00059. K druhotnému využití spisů tohoto typu k zaznamenávání zpráv, poznámek či paměti vlastníků např. Milada SVOBODOVÁ, *Paměti obyvatel Menšího města pražského z let 1581–1628 ve Veleslavínově Kalendáři historickém*, in: *Miscellanea Oddělení rukopisů a starých tisků 7/1*, Praha 1990, s. 75–105.

teru pramene. Mnohá úskalí čekala na autorku při převodu Nosidlova textu do němčiny, jehož zásady vysvětlují poznámky na s. 64–65. Výsledná podoba překladu archaického českého textu do současné němčiny svědčí o tom, že autorka dala uvážlivě přednost kritériu srozumitelnosti. Nosidlovy složité syntaktické struktury mnohdy zjednodušila, avšak suma informací, kterou český text obsahoval, zůstala zachována.

Tisková podoba edice kroniky je přehledně rozčleněna tak, aby čtenář mohl paralelně sledovat český i německý text. Obě varianty textu jsou opatřeny jazykovými i věcnými vysvětlivkami pod čarou i obsáhlým poznámkovým aparátem, zařazeným na konci vydávaného pramene. K přehlednosti a práci čtenáře s edicí pozitivně přispívají také vysvětlivky použitých zkratk, seznam netištěných i tištěných pramenů (včetně cenného soupisu starých tisků na s. 425–427), odborné literatury a internetových zdrojů. Autorka nezapomněla ani na rejstříky osob a lokalit, vítanou praktickou pomůckou bude zajisté i výkladový slovník staročeských výrazů.

Martina Lisá představila Nosidlovy zápisky jako významné svědectví, které má nejbliž k textům jeho současníků Jiřího Kezelia Bydžovského či Jana Jiřího Haranta z Polžic. S Bydžovským spojuje Nosidla nejen měšťanský původ, ale i fakt, že oba našli útočiště v Pirně a že jejich práce komentují tamější poměry. Kronika Jana Jiřího Haranta z Polžic, kterou zpřístupnil Ferdinand Menčík, zase mapuje situaci skupiny českých exulantů v bavorském Hofu. Tyto ediční počiny dělí od současné práce Marty Lisé značný časový odstup. Způsob jejich vydání odpovídá tehdejšímu zvyklostem i specifické dobové optice. I když dnes můžeme mít výhrady zvláště k selektivně redukčnímu přístupu Ferdinanda Menčíka, umožňovaly tyto edice generacím badatelů alespoň základní vhled do problematiky exilu, mentalitních konstant i každodenního života. Dvojazyčná edice Marty Lisé však zpřístupňuje pramen v úplnosti a oslovuje daleko širší čtenářskou obec. Významně zvětšuje možnosti recepce tohoto pramenného svědectví v mezinárodním a interdisciplinárním kontextu a jistě bude badatelům ještě dlouho odpovídat na otázky, kladené z různých zorných úhlů.

Jana Hubková

Madeleine BROOK

Popular History and Fiction. The Myth of August the Strong in German Literature, Art and Media

(= Cultural Identity Studies, Vol. 28)

Oxford–Bern–Berlin–Bruxelles–Frankfurt am Main–New York–Wien, Peter Lang 2013, ISBN 978-3-0343-0842-7, ISBN 978-3-0353-0522-7 (eBook).

Postava Augusta Silného, který nastoupil dědičnou vládu v Sasku jako kurfiřt Fridrich August I., aby se pak zároveň ujal vlády v polské volební monarchii jako král August II. (1697–1733), má již od doby, v níž žil, za sebou úspěšnou kariéru ikony, symbolu a místa paměti, zastupujícího nejen sama sebe, ale personifikujícího také celou svoji epochu v Sasku i Polsku a základní pojmy a problémy s ní spojované. Koneckonců to byl již August sám, kdo se cíleně a promyšleně snažil o vytváření a celoevropské rozšiřování vlastního image. Následován však byl nejen řadou epigonů, angažovaných protagonistů

literární, publicistické či umělecké reprezentace, ale i kritických autorů píšících o údajných tajnostech Augustova života, o jeho charakteru, o zákulisí opulentního drážďanského dvora. Již od 18. a zejména v 19. století k tomu přistoupili noví literáti, romanopisci, dramatici, ale vedle nich i historikové a další aktéři kultury či politiky dějin, aby se k nim ve 20. a 21. století přidali jejich následovníci, mezi nimiž tentokrát již nechyběli ani filmaři a nositelé turistického „průmyslu“ či regionálního marketingu. O tři století později se tak August zdá spíše znovu nabývat na popularitě a síle, než že by upadal do zapomnění, ačkoliv kontexty fungování tohoto místa paměti se samozřejmě i v posledních dekádách nadále, někdy dokonce dramaticky proměňují.

August Silný reprezentoval svým životem, politikou, vedením svého dvora, kulturním mecenátem, svými osobními vlastnostmi mnohé rysy a problémy, které se z pozdější perspektivy jeví jako typické pro jeho dobu a které zároveň v moderní době prodělaly natolik závažné proměny vnímání, že se August jevil dost exotickou a extravagantní postavou. Tím, jak začal být traktován z pozice moderního vnímání morálky, racionality, jak začala také novodobou masovou kulturou hybat triviální témata, nabývalo prostředí sasko-polského dvora i Augustova osobnost, již od 18. století opředená mýty, na atraktivitě. K tomu však přistoupil ještě historický vývoj zemí, kterým vládl a v nichž se za jeho éry uskutečnily podstatné proměny politické, kulturní a do značné míry i strukturální: na tomto pozadí August začal brzy reprezentovat klíčové epochy jejich historického vývoje, ovšem v naprosto odlišných konstelacích. Zatímco v Sasku se stal z hlediska historické paměti prvním z panovníků a zastupuje jakousi zlatou epochu zemských dějin, vyvrcholení saského historického vývoje, byl v německé nacionální, pruské interpretaci národního vývoje stylizován do role dekadentního dobrodruha, nevědomého si svého národního poslání.¹ (Na tomto pozadí se pak

1 Z dosavadní literatury k Augustovi a období polsko-saské personální unie v historické paměti srov. především Katrin KELLER, *Landesgeschichte zwischen Wissenschaft und Politik. August der Starke als sächsisches „Nationalsymbol“*, in: Konrad Hugo Jarausch – Matthias Middell (Hrsg.), *Nach dem Erdbeben. (Re-)Konstruktionen osdeutscher Geschichte und Geschichtswissenschaft*, Leipzig 1994, s. 195–215; K. KELLER, *Von der Gegenwärtigkeit der Geschichte – August der Starke als sächsischer Mythos*, *Sächsische Heimatblätter* 1 (1994), s. 9–15; Jacek STASZEWSKI, *Sachsen*, in: Andreas Laway – Hubert Orłowski (Hrsg.), *Deutsche und Polen. Geschichte, Kultur, Politik*, München 2006, s. 166–172; Matthias DONATH, *August der Starke*, in: Matthias Donath – André Thieme (Hrsg.), *Sächsische Mythen*, Leipzig 2011, s. 137–148; Miloš ŘEZNÍK, *August der Starke. Guter Mäzen und schlechter König?*, in: Hans Henning Hahn – Robert Traba et al. (Hrsg.), *Deutsch-Polnische Erinnerungsorte*, Bd. 2, *Geteilt-Gemeinsam*, Paderborn 2014, s. 273–293 [paralelní polskojazyčné vydání v tisku]. Srov. k muzealizaci epochy též Hans-Jürgen BÖMELBURG, *Die sächsisch-polnische Union im Museum – Probleme einer Darstellung eines supranationalen Kulturtransfers jenseits nationaler Kanonbildungen*, in: *Geschichtsbilder und ihre museale Präsentation. Ausgewählte Beiträge zur Geschichte der Deutschen in Polen in Vergangenheit und Gegenwart*, München 2008, s. 53–78. První systematictější a obsáhlejší pokus o tematizaci Augustovy role v historické paměti předložil již na počátku 20. let 20. století saský historik, který byl současně prominentním aktérem této kultury paměti v Německu: Paul HAAKE, *August der Starke im Urteil seiner Zeit und der Nachwelt*, Dresden 1922; srov. též historiograficko-bibliografické komentáře v dosud jediné polské biografii Augusta Silného: Jacek STASZEWSKI, *August II Mocy*, Wrocław 1998, s. 5–8 a 278–288.

paralelní vzestup Hohenzollernů právě v konkurenčním zápase s Wettiny jevil jako logické a legitimní rozuzlení.) V polské národně-historické tradici pak August a jeho nástupce představovali pravé temno polských dějin, všestrannou krizi dřívější šlechtické republiky, předcházející její pozdější agónii a tragédii trojího dělení.

Na tomto pozadí předložila po řadě dílčích studií předchozích autorů britská germanistka Madeleine Brook, zabývající se starší německou literaturou na univerzitě v Oxfordu, pokus o ucelené zpracování tématu augustovského mýtu, vzešlé z předchozí disertace. Vzhledem k autorčinu oborovému zaměření se práce soustředila především na literární a částečně moderní audiovizuální reprezentace. V druhém případě byl autorčin zájem zaměřen na několik málo meziválečných filmů (zde navíc pouze kurzoricky), dále východoněmeckou filmovou a televizní produkci a nejnovější historicko-dokumentární série v Německu. Na jejich příkladě je tu dovedně interpretována současná ambivalence historických reprezentací na pomezí zábavy a poznání, tolik související s možnými proměnami forem, v nichž soudobá společnost a její příslušníci používají historické látky.

Z těchto souvislostí ostatně monografie do značné míry i vychází. Dokladem toho je hned první kapitola knihy, v níž je kompaktně diskutována problematika historických *reenactments*. Zde přitom nebylo účelem přinést vlastní nový koncept, nýbrž shrnout dosavadní konceptualizace a debaty, které se táhnou již od poválečných desetiletí, a na jejich pozadí formulovat vlastní přístup k hlavnímu tématu. Tato kapitola si však udržuje relevanci také mimo „augustovský“ tematický rámec: Přes zvolenou stručnost pregnančně ukazuje hloubku a smysl pojmu *reenactment*. V neposlední řadě jej staví také do kontextu kognitivního, psychologického a didaktického jakožto možnou formu či strategii mentálního a emocionálního „přenesení se v čas“, hraničícího u jednotlivců často se sugescí či iniciací. Tato praxe je některými autory vnímána jako vhodný prostředek k empaticky-autentickému poznávání minulosti. Kritiky je však přesvědčivě odmítána jako přístup, který spočívá v čisté ahistorické aktualizaci, přibližuje minulost emotivním potřebám současných lidí a znemožňuje tudíž cokoliv, co by se jen blížilo jakémusi ideálu autentického historického poznání. Současné módní a v poslední době inflační užívání pojmu *reenactment* bohužel celou tuto rovinu zastírá, neboť svůj předmět redukuje na metaforické označení různých aktů inscenace historických událostí, obzvláště oblíbených „rekonstrukcí“ historických bitev, ale i vojenských ležení, středověkých trhů, rytířských turnajů a kdo ví čeho ještě.

Přínosnost úvodní kapitoly k diskusi o *reenactmentu* nesnižuje příliš ani skutečnost, že autorka do popředí proklamovaného analytického přístupu postavila pojem a koncept, který zásadně využívá vlastně až v posledních oddílech práce. Její hlavní náplní je, jak už řečeno, zejména analýza literárních textů a zčásti i dalších médií. Poněkud stranou zůstává – vzhledem k oborovému zaměření autorky nijak překvapivě – historiografický aspekt, ačkoliv ten je pro vytváření obrazu a mýtu Augusta v 19. a 20. století dosti podstatný. Dílčí historiografické exkurzy jsou tu činěny jen v některých důležitých kontextech, například pokud se týká „sporů“ o Augusta v napětí mezi zemskou saskou tradicí a borusifikovanou verzí výkladu německých dějin na přelomu a v první polovině 20. století nebo, částečně,

posunů ve východoněmecké politice dějin v sedmdesátých/osmdesátých letech v souvislosti s konceptualizací historického dědictví a historické tradice.²

Obecná charakteristika kultury dějin se děje spíše na okraj těchto pasáží, tedy tam, kde bylo možno formulovat pozorování na pomezí politiky, literatury a historiografie. Bohužel prakticky zcela chybí pro velmi zajímavé období po roce 1990, kde se autorka omezila na několik literárních textů a televizní dokumentární produkci. (Zde přitom, zejména pokud se týká Knoppova dokumentu z populární řady ZDF „Die Deutschen“, není komentován ani tak film, jenž zdá se nebyl ani podroben analýze, jako spíše různé ohlasy a komentáře, které mu následovaly.)

Protiváhou těchto vynechávek jsou místy hlubší kontextuální exkurzy, např. k problematice galantní literatury 18. století nebo k Józefu Ignacymu Kraszewskému, klasickému autoru polských románů o „saské éře“ (děje se tak *in margine* východoněmeckých televizních inscenizací osmdesátých let; jinak ovšem polské souvislosti chybí takřka zcela. To samozřejmě místy omezuje možnosti interpretovat augustovský „mýtus“ i v německé tradici). Celkově je látka a chronologické zaměření rozvrženo dost nerovnoměrně, jakousi dominantu představuje např. 18. století a jeho literární produkce na drážďanském dvoře i mimo něj. Nadproporční (z hlediska čistě kvantitativního) pozornost je věnována NDR. Jistě pozitivní okolností je skutečnost, že se autorka nesnažila o „sběratelské“ registrování, komentování a analyzování všech textů a jiných pramenů, které by zde přicházely v úvahu, nýbrž že se soustředila na ty z nich, které podle jejího soudu pregnančně vypovídají o základních znacích formování a vývoje augustovského kultu či tradice. Použitelnosti a čtivosti práce to značně prospělo (stejně jako autorčin zřetelný a relativně jednoduchý, ale ne banální styl), aniž by to, zdá se, zásadně omezovalo její výpovědní schopnost.

Rušivým momentem mohou být některé dílčí argumentační a metodické nekonsekvence. Tak např. v jedné z úvodních pasáží je vcelku kriticky komentován tradiční obraz Augusta II., zaměřený na jeho bujný osobní život, na jeho metresy a údajné levobočky, avšak v zápětí, když se autorka pokouší sama zprostředkovat stručnou biografickou a osobnostní charakteristiku krále a kurfiřta, soustředí se z velké části právě na sled jeho metres a vlastně tak potvrzuje kanoničnost takového vidění v praxi. Dodejme ostatně, že tato optika také do určité míry zjevně ovlivnila jak výběr textů, které Brooková analyzuje, tak i perspektivy, z nichž tato analýza vychází. Snaha o dílčí traktování tématu z hlediska *gender* (např. kategorie maskulinity v kontextu augustovského mýtu) sice má svoje opodstatnění, i zde však

---

2 Přitom aktuální historiografický kontext stojí na samém počátku charakteristiky tématu a úvodu do problematiky knihy. Citátem z populárních polských dějin Normana Daviese autorka příkladmo ukazuje, jak povrchní informovanost a naprosto nekritické přebírání fám ze zaujatých pramenů, vedoucí k omílání pověstných skazek o stovkách Augustových levoboček a dalších stereotypů, jsou slučitelné s kanonickým statusem a popularitou historického textu. Tato kombinace kanonického historiografického díla s metodickou úrovní řešerše a pramenné kritiky, která má s ustálenými standardy moderní historické vědy nemnoho společného, a tedy i toto dalekojdoucí rozmilání hranice mezi vědeckým a literárním textem, které pro současnou postmoderní situaci jistě není atypické, je v knize zdařile využito jako východisko k úvahám o kulturním statusu a společenské roli historického mýtu.

přináší vesměs očekávatelné poznatky, které v rámci této práce patří k těm méně důležitým. Také rozhodnutí programově se nejen nesoustředit na kanonické literární texty, ale dokonce odmítnout rozlišování kanonického a nekanonického statusu, sice odpovídá dekategori-zační a antihierarchické manýře současné kulturní vědy, ale ve své podstatě je málo produktivní: Nejde totiž o to, do jaké míry budou předmětem analýzy kanonické nebo nekanonické texty, neboť jejich pramenná výpovědní schopnost na tom může být skutečně do značné míry nezávislá. Důležitá zůstává možnost a potřeba sledovat utváření kanonických hierarchií literárních textů či jiných pramenů, neboť právě ono umožňuje pochopit utváření a přetváření mýtů, míst paměti či tradic, ale v tomto kontextu i interpretovat procesy kulturního transferu nebo intertextuality. Naštěstí autorka nezůstala svému postulátu věrna beze zbytku a již v pasážích bezprostředně následujících po jeho vyhlášení jej zpochybnila tím, že „význam“ a kanonizační roli zvolila za jedno z klíčových kritérií výběru literárních textů, které podrobila analýze (s. 28–29).

Pro historika samozřejmě budou rušivě působit některé případy slabší orientace nebo dezorientace v historických a geografických realitách. Za hranicí *faux-pas* se již pohybuje např. záměna Livonska s Litvou, zvláště v dané souvislosti (role livonského opozičního předáka Patkula za velké severní války), kde je dost podstatným nedorozuměním. Drobnější nepřesnosti (sasko-pruské sblížení bylo vystřídáno konfliktem již za druhé slezské, a nikoliv až za sedmileté války; zmatečná formulace o Augustovi jako „prvním německém králi“ po jeho krakovské korunovaci, apod.) nemají na práci jako celek zásadní dopad, který by její přínosnost snižoval.

Přes tyto dílčí, i když nikoliv nepodstatné výhrady nelze práci Madeleine Brook upřít originalitu, řadu závažných postřehů a závěrů, podstatný přínos v literárněvědné a germanistické perspektivě přístupu a v tomu odpovídajících kontextualizacích, které se do určité míry vymykají běžné historiografické optice. Zejména na pozadí nedávno kulminujícího historiografického zájmu o paměť a místa paměti, který tyto důležité a nadále přínosné pojmy a koncepty nutně podemlil banalizacemi a inflačním efektem, je kniha Madeleine Brook osvěžujícím příspěvkem, sahajícím mimo tematický rámec německých kulturních dějin.

Miloš Řezník

Jana CROÏ

Královéhradečtí biskupové a jejich rezidence

Hradec Králové, Garamon 2014, 479 s., ISBN 978-80-86472-58-4.

Reprezentativní publikace vydaná k 350. výročí založení královéhradecké diecéze představuje pozoruhodný, ambiciózní počin. Autorka, historička a historička umění, se koncentrovala na problematiku budování a dění kolem biskupských rezidencí v Hradci Králové a v Chrasti, a to v dlouhém období od založení diecéze roku 1664 až do současnosti. V úvodu přitom deklaruje kulturněhistorickou perspektivu, tj. sledování osobností biskupů a jejich zájmů, reprezentace i každodennosti, což naznačuje, že půjde o aktivity biskupů jako objednavatelů, nikoli o pouhý ikonografický rozbor rezidencí. Jana CroÏ bohatě využila nejenom dobře zachovaný biskupský archiv, ale též mnoho pramenů z dalších archivů a ar-

chivních fondů, především písemnosti týkající se přestaveb obou rezidencí a jejich vybavení, popřípadě také významných událostí k novějším dějinám diecéze. Prvořadým historickým pramenem se staly tři svazky pamětní knihy sepsané před polovinou 19. století biskupem Karlem B. Hanlem.

Recenzovaná publikace se pyšní vynikajícím obrazovým doprovodem s mnoha barevnými fotografiemi, zahrnujícími kromě jiného i portréty biskupů, liturgické oděvy a náčiní, vybavení domácností, stavební návrhy či ukázky z písemných pramenů. Velkorysá úprava však rozhodně není jediným kladem knihy. Výsledkem pracné heuristiky a vytěžení doposud jen málo využitých pramenů je řada zajímavých údajů o průběhu staveb, spotřebě materiálu či řízení zakázek. Z textu je možno čerpat důležité dílčí poznatky v souvislosti s otázkami proměny vkusu a uměleckých zájmů biskupů, postojů biskupů ke společenským problémům, jejich sociální a politické angažovanosti, případně k vybraným aspektům fungování biskupství v době komunistického běsnění. Činnost biskupů je také pečlivě zapojována do příslušných politicko-ekonomických souvislostí. A jak již bylo zmíněno, vše bylo představeno v perspektivě dlouhého trvání.

Použití na hodnocení knihy Jany Croý přísná vědecká kritéria by bylo nespravedlivé, neboť její text takové ambice nemá. Tomu odpovídá i spíše popularizační jazyková forma a terminologicky volnější způsob podání: je to patrné zvláště v kapitole o každodenním životě v rezidenci. Autorka ostatně neohlašuje detailní analýzu vybraných problémů, které by byly relevantní pro současnou historiografii. A je také otázkou, zda by byl takový přístup vůbec myslitelný v časovém záběru od poloviny 17. století do současnosti, když ke královéhradeckým rezidencím v podstatě chybějí dílčí studie. Bez nich patrně není v silách jednotlivce napsat práci takového rozsahu, která by navíc ve všech ohledech a pojednávaných aspektech splňovala nárok na vědecky nosnou umělecko- a kulturněhistorickou monografii. Přesto bych se rád zastavil u několika otázek, které podle mého stojí za zamyšlení při hodnocení podobné publikace.

Z hlediska metodologie stojí text bezesporu za pozornost a je zajímavé sledovat, jak se autorka vypořádala se všemi úskalími svého nesnadného úkolu. Ve vztahu k rezidencím volila tradičnější umělekohistorický přístup, založený na formálním či formálně analytickém popisu, zatímco kulturněhistorické sledování funkčního kontextu staveb a jejich prostor bylo ponecháno stranou. Tomu odpovídá i pojem baroka, užívaný zde v intencích starších dějin umění ve smyslu slohu, především stavebního, méně již ve smyslu kultury, jak činí současná historiografie. V takovém pojetí pak baroko může fungovat jako veličina sama o sobě, někam pronikat, náhle se objevovat atp. Poněkud překvapivé je v této souvislosti nezohlednění fenoménu reprezentace. Autorka se nenechala metodologicky inspirovat nedávnými pracemi Radmily Prchal Pavlíčkové a Pavla Suchánka¹ o uměleckém a kulturním mecenátu prelátů v 17. a 18. století, které pojíma-

1 Radmila PAVLÍČKOVÁ, *Sídla olomouckých biskupů. Mecenáš a stavebník Karel z Liechtensteinnu-Castelkorna 1664–1695*, Olomouc 2001; TÁŽ, *Triumphus in mortem. Pohřební kázání nad biskupy v raném novověku*, České Budějovice 2008; Pavel SUCHÁNEK, *K větší cti a slávě. Umění a mecenáš opatů kláštera Hradisko v 18. století*, Brno 2007; TÝŽ, *Triumf obnovujícího se dne. Umění a duchovní aristokracie na Moravě v 18. století*, Brno 2013.

jí zakázky biskupů či opatů v kontextu jejich reprezentačních strategií a významně tak rozšiřují pohled klasických dějin umění o kulturněhistorické přístupy.

Kniha Jany Croý zřetelně dokládá proměnu kulturních zájmů biskupů z perspektivy dlouhého trvání. Lze ovšem litovat, že se autorka tomuto aspektu nevěnovala systematicky a nevníkala jej ve spojitosti s problematikou reprezentace, ať již rodu, úřadu či vlastních individuálních zájmů a kvalit biskupů. To je zvláště patrné u novodobých osobností, Karla Otčenáška a Dominika Duky, jejichž případné stavební zásahy do rezidence nejsou dány do souvislosti s jejich zájmy a reprezentací. Přitom jde o podstatnou otázku, totiž zda současné církevní elity cítí potřebu reprezentace (úřadu, osoby) prostřednictvím stavebních zakázek či uspořádání rezidencí, jak tomu bylo v minulosti. Neméně nosné pro tento typ publikace se mi zdá i hledisko, jež načrtl Ondřej Jakubec v trojdílném katalogu výstavy Olomoucké baroko, tedy koncept geografický, kladoucí důraz na lokální působení centra (center) v záležitostech uměleckých zakázek.² Zde se totiž nabízí otázka interakce mezi biskupy a jejich rezidencemi na straně jedné a městem na straně druhé, stejně jako problematika objednatelské sítě, kontaktů s řemeslníky a umělci atd.

Dlouhý časový záběr práce sebou nesl mj. i úskalí koncepční disproporce, která vyplývá z nestejných badatelských možností v případech starších a novějších dějin diecéze. Takovému nebezpečí by bylo možno se vyhnout za předpokladu analýzy jasně vymezených aspektů, což se v tomto případě nestalo. Autorka se víceméně nechala vést dostupnými prameny a sledovala chronologickou linii, což vedlo k tomu, že text týkající se staršího období zahrnuje životopisné medailony biskupů s důrazem na jejich stavebně objednatelskou činnost, zatímco v pasážích z moderních a soudobých dějin byly kromě životních osudů biskupů pojednány rovněž významné události, záliby a osobnosti biskupů, popřípadě průběh jejich pracovního dne.

Navzdory velkému rozsahu pojednávaného tématu by si kniha zasloužila historicky citlivější přístup k literatuře. Poněkud nekritické přejímání závěrů starších prací vedlo například k tomu, že úvodní část, pojednávající o založení biskupství, obsahuje některá klíše a drobné terminologické nepřesnosti o husitství a reformaci, nebo že mnoho informací k regionálním dějinám doby protireformace bylo přebíráno bez jakýchkoli výhrad. Ke starší literatuře by bylo možné přistupovat obezřetněji i v otázce hodnocení činnosti jednotlivých biskupů. Příkladně je to patrné v pasážích, týkajících se významu působení biskupů v 18. století. Jana Croý vychází z informací 19. století nebo ze starší literatury. To, co se nakonec autorce podaří vysledovat, je tudíž paměť (devatenáctého století), nikoli skutečnost.

Uvedené kritičtější poznámky na adresu knihy nezasáhnou její přínos zejména pro regionální dějiny a dějiny biskupství s jeho představiteli. Cena knihy spočívá v představení a vyčtení doposud jen málo využitých pramenů. V této oblasti autorka vykonala velký kus práce, na němž budou moci stavět další badatelé. Královéhradecké biskupství má jistě štěstí, neboť se mu dostalo důstojné publikace, která je pro historika zajímavá i z hlediska historiografického, neboť reprezentuje současné biskupství a je tedy součástí soudobé historické

---

2 Martin ELBEL – Ondřej JAKUBEC – Marek PERŮTKA (edd.), *Olomoucké baroko*, sv. 1–3, Olomouc 2010–2011.

paměti. Podpora ze strany biskupství, zejména bývalého královéhradeckého biskupa Dominika Duky, tuto skutečnost podtrhává a dokládá, že reprezentace (v tomto případě instituce) prosřednictvím historické paměti má nadčasový rozměr.

Tomáš Malý

Martin KUKOWSKI – Rudolf BOCH

Kriegswirtschaft und Arbeitseinsatz bei der Auto Union AG Chemnitz im Zweiten Weltkrieg

(= Beiträge zur Unternehmensgeschichte, Bd. 34)

Stuttgart, Franz Steiner Verlag 2014, 518 s., ISBN-978-3-515-10618-4.

Ediční řada *Beiträge zur Unternehmensgeschichte*, jejíž „nová série“ začala vycházet roku 1997, si klade za cíl vydávání prací z poměrně nového samostatného vědního oboru označovaného jako dějiny podnikání a podniků, a to od samotných počátků, sahajících do 18. století, až do počátku našeho tisíciletí. Uvedená řada představuje prostřednictvím monografií širokou škálu témat sahající od dějin hospodářství a obchodu v jednotlivých zemích či regionech, až po dějiny bank či podniků, příp. dopravy na území jednotlivých států, Evropy i jiných kontinentů. Přestože dějiny podnikání tvoří nedílnou součást hospodářských dějin a jsou obecně považovány za zásadní pro studium moderní historie, bylo v Německu započato se systematickým empirickým výzkumem jejich soudobé epochy až téměř půl století po konci nacistické éry. Teprve v osmdesátých letech začaly totiž německé koncerny (včetně automobilových) měnit taktiku a zveřejňovat svou minulost z období nacismu. Po známých automobilkách Volkswagen, BMW a Daimler-Benz se tak dozvídáme o této kapitole historie také u předchůdce dnešní firmy Audi.

Monografie Kukowskiho a Boche představuje cenný příspěvek ke studiu dějin firmy, která hrála významnou roli v německém automobilovém průmyslu od vzniku v Sasku počátkem 30. let, přes poválečné znovuzaložení v bavorském Ingolstadtu až po transformaci ve firmu Audi AG v roce 1985. Autoři se zaměřují na období druhé světové války, resp. na válečné hospodářství, problematiku zbrojních programů a na konkrétní výrobu v jednotlivých závodech, dále na strukturu automobilky, její management i pracovní síly. Základ práce je postaven na rozsáhlém výzkumu dokumentů z archivního fondu Auto Union AG uloženého v Saském státním archivu v Chemnitz, jehož moderní archivní pomůcku vytvořil před patnácti lety jeden z autorů¹.

Studie obsahuje celkem devět kapitol, dílem členěných na podkapitoly. Úvodní část práce zevrubně a zasvěceně představuje předmět bádání, přehled relevantních archivních pramenů a stav výzkumu problematiky zbrojní výroby. V následující kapitole jsou přehledně prezentovány dějiny firmy Auto Union od jejího vzniku, resp. sloučení saských automobilek Wanderer, Horch, DKW a Audi v roce 1932 až po předvečer druhé světové války. Dozvídáme se o výrobních programech, o vedení a správě firmy a o jednotlivých závodech. Mimořádný význam mělo oddlužení automobilky v době vypuknutí světové hospodářské krize díky projektu

---

1 Martin KUKOWSKI, *Findbuch Auto Union AG*, In: Veröffentlichungen der Sächsischen Archivverwaltung, Hg. Sächsisches Innenministerium des Innern, Halle/S 2000, 1086 s.

iniciovanému Saskou státní bankou. Auto Union se tak stala druhým největším výrobcem osobních vozů v Německu po firmě Opel. K jejímu vzestupu přispěl i růst zbrojení Německa po převzetí moci nacistickým režimem. Saská vláda si pod dozorem říšského místopředsedy M. Mutschmanna držela vliv v dozorčí radě automobilky, ale nenutila ji do silného zapojení ve zbrojní výrobě. Firma sice už od roku 1934 ve svých podnicích Siegmara a Horcha vyráběla motorová vozidla pro wehrmacht a podnik DKW v Zschopau se podílel dodávkami motorů a motocyklů, ale do války se jednalo jen o necelou pětinu celkové produkce firmy. Předválečné období vývoje automobilky charakterizovala spíše výroba luxusních vozů.

Základ rozsáhlé monografie tvoří třetí až pátá, které komplexně pojednávají o dějinách automobilky v letech druhé světové války. Vývoj firmy je dále rozčleněn do tří etap vyplývajících z historického kontextu, resp. z průběhu války a jejího dopadu na německou ekonomiku. Třetí kapitola tak zachycuje období 1939–1942, tedy výrobní program přizpůsobovaný válečným podmínkám. Mezi ně patřil prudký rozvoj koncernu, vznik nových filiálek doma i v okupovaných zemích, rozčlenění zbrojní výroby do dceřiných společností, ale i postupné nahrazování německých pracovních sil válečnými zajatci a zahraničními dělníky pracujícími v této době ještě z větší části dobrovolně.

Začátek války navíc zastihl automobilku v období restrukturalizace. Nacistický režim totiž od počátku poptával jednoduché a levné vozy. Přesto znamenala vidina blízkeho vítězného konce válečných operací ve vedení firmy neustálou produkci kvalitních civilních osobních vozů, resp. snahu udržet si tento program co nejdéle. Teprve od jara 1940 zbrojní výroba zesílila a firma navíc koncem roku převzala podnik MMW produkující letecké motory. V roce 1941 se tak podílela na válečné výrobě již 70 procenty. Firma přerůstala v mezinárodní zbrojní koncern, přičemž wehrmacht a nacistický stát se postupně staly jeho jediným obchodním partnerem. Management usiloval o zajištění zbrojních kontraktů i o zapojení zahraničních dceřiných společností. Koncem tohoto období se již, tak jako ve většině říšských podniků, začal projevovat nedostatek materiálu, strojů i pracovních sil a došlo ke zhoršování pracovních podmínek. Poté, co automobilka převzala vedoucí úlohu v programu výroby motorů pro tanky Panther a Tiger v rámci nacistických zbrojních programů, začala využívat přednost při přidělování strojů a pracovních sil.

Čtvrtá kapitola je věnována letům 1942–1944, kdy se mohutně rozvíjely jednotlivé zbrojní programy ve všech podnicích (např. motocykly a motory v DKW, kolopásová vozidla a tahače v podniku Horch, tankové motory v podnicích Siegmara a Elsabe, nákladní vozy a dělostřelecké tahače v závodech Siegmara a Audi, letecké díly v novém podniku v Berlíně-Špandavě). Dozvídáme se o zavedení tzv. Speerova systému výroby v automobilce od jara 1942, jenž znamenal samostatnou organizaci hospodářství (méně malých firem, méně obchodování, plánování velkých sérií). Další část kapitoly ukazuje výstavbu koncernu, připojování a zakládání dceřiných společností (např. získání arizované nástrojárny v Kolíně nad Labem a nástrojárny a strojírný F. Kment v Kralupech nad Vltavou, stavbu kovárny v Pirně, dílen na rozebírání použitých dílů a přístrojů z havarovaných letadel v Limbachu, projekt továrny na výrobu munice Agricola v Scharfensteinu).

Následující oddíl je věnován přesunu podniků za hranice Saska nebo do podzemních továren (např. do podzemní továrny Elsabe v Litoměřicích, projekt Carnallit k přemístění

do podzemní výrobní haly budované nedaleko Pirny, ale i neúspěšné projekty podzemních továren). V závěrečné části kapitoly se hovoří o pracovním nasazení, o počátcích hromadného využívání práce zahraničních dobrovolných i nuceně nasazených dělníků z okupovaných zemí Evropy (např. 2000 specialistů firmy Citroen, Poláků, Ostarbeiterů, internovaných italských vojáků), kteří koncem tohoto období tvořili v automobilce přes 35 % pracovních sil. Autoři seznamují s jejich pracovními i životními podmínkami i s využitím vězňů z koncentračních táborů. V závěru kapitoly je popsán vývoj firmy, mocenské vztahy v ní a situace managementu.

Pátá kapitola zachycuje zbrojní výrobu v posledním roce války (léto 1944 – jaro 1945). Je uvedena zbrojními programy, které plnily jednotlivé podniky koncernu (např. motocykly a motory v DKW, kolopásová vozidla a tahače v podniku Horch, tankové motory v závodech Siegmara a Elsabe, nákladní vozy v podniku Audi, letecké díly ve výrobních halách v Berlíně-Špandavě). V tomto období se všeobecně zhoršovaly dodávky surovin i strojního vybavení, největší problém však logicky způsobovala logistika. Další část kapitoly zachycuje organizační vývoj firmy během posledního válečného roku, zejména začleňování dalších dceřiných společností (např. projekt Iser znamenal přesun závodů z důvodu protiletectvé ochrany do textilek v Jizerských horách ve Smržovce a Plavech, projekt Carnallit představoval úsilí o přemístění do podzemní továrny nedaleko Pirny, dále se jednalo o stavbu kovárny v Pirně, zřízení muniční továrny Agricola v Scharfensteinu, stavbu podzemní továrny na výrobu tankových motorů Elsabe v Litoměřicích). Zachyceny jsou i důsledky spojeneckého bombardování jednotlivých podniků.

Nejrozsáhlejší část kapitoly je věnována pracovnímu nasazení, jeho rozsahu a pracovním podmínkám. Je zde zmíněn element charakteristický pro toto období: masové využívání vězňů z koncentračních táborů. Dozvídáme se o jejich národnostním složení, životních a pracovních podmínkách, seznamujeme se se zřizováním nových poboček KT Flossenbürg samotným koncernem (Zwickau, Siegmara určený pro muže a ženy z lodžského ghetta, Hohenstein-Ernstthal, Oederan pro ženy, Wilischthal pro ženy včetně žen židovského původu z Osvětimi, Zschopau pro ženy a Litoměřice pro muže i ženy). Nejdrastičtější podmínky panovaly v litoměřické pobočce KT Flossenbürg, kde se vězni od léta 1944 významně podíleli na stavbě podzemní továrny, od konce podzimu téhož roku i na výrobě tankových motorů. Pracovali, jak bylo v té době běžným jevem, vedle nuceně nasazených i běžných německých a zahraničních pracovních sil. Zajímavé je i to, že táborem prošlo za celý rok jeho existence 14–18 tisíc vězňů, z nichž téměř třetina nepřežila. Celkově představoval koncem války podíl vězňů ve firmě Auto Union 3,7 % z celkového počtu 50 000 pracovních sil.

V šesté kapitole získáváme stručnou a přehlednou informaci o poválečných osudech firmy, kdy se Sasko stalo součástí Sovětské okupační zóny. Kapitola zachycuje vítěznou mocností nařízené demontáže zařízení závodů, následně vyvlastnění a postátnění vybraných provozů, výmaz firmy Auto Union z obchodního rejstříku v Chemnitz i její přemístění do Ingolstadtu. Podrobně se této problematice věnoval M. Kukowski v samostatné monografii, která vyšla rovněž v této řadě příspěvků k dějinám podnikání, a to před dvanácti lety.²

2 Martin KUKOWSKI, *Die Chemnitzer Auto Union AG und die "Demokratisierung" der Wirtschaft in der Sowjetischen Besatzungszone von 1945 bis 1948*, In: Beiträge zur Unternehmensgeschichte, Bd. 15, Stuttgart 2003, 221 s.

Sedmá část knihy obsahuje shrnutí vývoje firmy Auto Union, osmou část pak tvoří precizní přehled archivních pramenů z německých i českých archivů vázících se v širším kontextu k dějinám automobilky. Následuje bohatý soupis domácí a zahraniční literatury věnující se nacistickému hospodářství a průmyslu, zbrojním programům, nacistické perzekuci, nucené práci zahraničních dělníků i vězňů koncentračních táborů. U takto rozsáhlé monografie je za záslužné třeba považovat i vypracování rejstříků tvořících devátou část knihy. Nejedná se totiž jen o běžný rejstřík osobní a místní, ale i o samostatné rejstříky firem, korporací (institucí, stran, svazů a spolků), věcných hesel a modelů (tj. produktů firmy).

Závěrem můžeme konstatovat, že se jedná o práci velmi solidní, postavenou na dlouholetém poctivém archivním výzkumu a na kvalitních znalostech problematiky. Dějiny podnikání v nacistické éře jsou tak doplněny cenným dílem, které zachycuje rozvoj výroby v souvislosti s přípravou války, plnění kvót v jednotlivých povinných výrobních programech, ale i postupnou přeměnu struktury pracovních sil charakteristickou pro všechny podniky Třetí říše, totiž postupné nahrazování německých dělníků stále potřebnějších pro armádu dobrovolnými zahraničními pracovníky, válečnými zajatci z východní a záhy i západní fronty, nuceně nasazenými příslušníky okupovaných zemí, židovskými pracovními silami a v závěru války i vězni z koncentračních táborů.

Nutno dodat, že automobilka byla od počátku silně spjata s nacistickým režimem, resp. zbrojními programy, jež jí daly šanci k ekonomické expanzi. Za své angažmá ve zbrojní výrobě a v masovém využívání nucené, resp. otrocké práce firma následně zaplatila svou existencí právně v zemi, v níž vznikla. Richard Bruhn, šéf koncernu v letech 1932–1945, člen NSDAP a dokonce tzv. Wehrwirtschaftsführer se naopak po úspěšné denacifikaci stal symbolem nového začátku firmy v Bavorsku a objevil se v jejím čele znovu v letech 1949–1956.

Zdeňka Kokošková

Martin FRANC – Jiří KNAPÍK

Volný čas v českých zemích 1957–1967 (= Šťastné zítřky, sv. 8)

Praha, Academia 2013, 573 s., ISBN 978-80-200-2229-5.

Číst si ve volném čase odbornou knihu o volném čase se může jevit jako trochu podivná a hlavně kontraproduktivní činnost. V případě publikace *Volný čas v českých zemích 1957–1967* jsem to tak ale nevnímala. A navíc již na šedesáté první straně se mi dostalo uklidnění. Moji aktivitu považovali tehdejší sověťští, východoněmečtí i čeští odborníci za „nejvyšší formu trávení volného času“.

Především odborné čtenářské obci se dostává do ruky kniha osvědčeného autorského dua, které si již několikrát vyzkoušelo společné projekty. Mezi jejich nejznámější patří *Průvodce kulturním děním a životním stylem v českých zemích 1948–1967*. Dvousvazkový originální slovník se dočkal nejen zájmu široké veřejnosti, ale v následujícím roce po svém vydání také ocenění prestižní cenou Magnesia litera v kategorii literatura faktu.

Společná publikace *Volný čas v českých zemích 1957–1967* v kontextu předchozích odborných zájmů obou historiků svým tematickým zaměřením nijak nepřekvapí. Zdá se být logickým pokračováním dosavadních aktivit a zároveň odezvou současného širšího his-

toriografického trendu. Bádání o soudobých dějinách se již delší dobu orientuje na kulturně historický přístup a mimo jiné i otázky každodennosti. Platí to zejména o západoevropském a americkém prostředí, kde se publikace s tituly „Everyday life in...“ v poměrně vysokém počtu objevují již posledních patnáct dvacet let. Za všechny bych jmenovala např. dnes již klasickou práci Sheily Fitzpatrick o každodenním řádném životě v SSSR v mimořádných stalinských třicátých letech.¹ V českém prostředí se tento trend rovněž prosadil a v posledních několika letech vytlačuje na okraj tradiční sféru politických dějin zaštitěnou klasickou teorií totalitarismu. Kniha Martina France a Jiřího Knapíka je svým tematickým výběrem však jedinečná a představuje první syntetické pojednání o volném čase v Československu v éře komunistické vlády, resp. určitého období.

Desetiletí 1957–1967 stojící v jádru knihy je zvoleno primárně z hlediska vnitřní logiky pojednávaného tématu. V roce 1956 byla zkrácena pracovní doba a rok 1968 znamenal zavedení volných sobot. Autoři publikace tento úsek vybrali také kvůli jeho „mimořádné zajímavosti“ (s. 9). Po uzavření tzv. zakladatelského období se zde začaly podle nich více projevovat obecnější modernizační trendy, v nichž měl volný čas své nezastupitelné místo. Kromě dosavadní nezpracovanosti tématu autory evidentně lákal jeho obecnější interpretační přesah. Reflexe volného času může přinést řadu zajímavých detailů a zároveň také ukázat jednu z důležitých příčin „dalšího odcizování občanů a politického vedení státu“ (s. 9). V souladu s tím je vystavěna i základní struktura práce, která je velmi bohatá, ale zároveň i jasně utříděná a přehledná. Poměrně rozsáhlý text je rozdělen kromě úvodu a závěru do pěti různě dlouhých kapitol. Po úvodním stručném představení záměrů autorského dua nás první, nejkratší kapitola přenesse do let předcházejících zkoumanému období. Název Volný čas v historické perspektivě let 1945–1956 je pro tuto část velmi výstižný. Text ukazuje kontinuitu i změny v chápání a reálném naplňování volného času v éře třetí republiky a po únorovém převratu. Těžištěm se jeví být snahy nové komunistické moci o přeměnu jedinců a společnosti, což v daném kontextu znamenalo především „politicky uvědomělé“ trávení volného času. Samostatný prostor zde získaly také aktivity dětí a mládeže.

Druhá kapitola tvoří východisko zkoumaného období. Více jak padesát stran je věnováno dobovému pojetí volného času, které nebylo zcela jednotné a představovalo diskutovanou otázku mezi veřejností a především sociálními vědci a vědkyněmi. Autoři zde poukazují na problém dobové definice volného času, který se dominantně vztahoval k práci, resp. části dne strávené v zaměstnání. Tehdejší sociologické úvahy se rovněž zcela neshodovaly na „vhodném“ způsobu trávení volna spočívajícím v aktivním či pasivním přístupu. Své místo zde zaujaly i dobové výzkumy, které ukázaly genderové, věkové, sociální i geografické rozdíly ve způsobu trávení volného času. Kapitola však není jen teoretická, řeší se zde praktické otázky zkracování pracovní doby, péče o domácnost, fungování prodejen atd.

Více jak dvou set stránková, na menší pododdíly rozdělená třetí kapitola s názvem Volný čas: režim, společnost a jedinec tvoří podle autorů „jádro práce“ (s. 11). V první části text nastiňuje základní kulturní, společenské a politické kontexty každodenního života

---

1 Sheila FITZPATRICK, *Everyday Stalinism. Ordinary Life in Extraordinary Times: Soviet Russia in the 1930s*, New York – Oxford 1999.

v padesátých a šedesátých letech v Československu. Vedle počtu sportovních zařízení se zde řeší otázky demokratizace kultury, konzumerismu, komercializace, požadavky automatizace, mechanizace apod. Horizont tehdejšího člověka je tak zasazován do socialistické reality a zároveň i do širšího modernizačního trendu, který rezonoval s celoevropským poválečným vývojem. Další část je zaměřena na činnost politických a masových organizací, jež se pokoušely volný čas obyvatelstva ovlivňovat a svým prostřednictvím jedince „vychovávat“, disciplinovat. Prostor zde získaly zejména stranické orgány ÚV KSČ jako nejvyšší politická hierarchie a Revoluční odborové hnutí reprezentující hlavního činitele organizujícího a zajišťujícího volnočasové aktivity včetně dovolené. Své místo zde má i proměňující se osvětová péče. Pozornost je též věnována Československému svazu mládeže, který měl velké ambice usměrňovat volnočasové aktivity mladých lidí a pod jehož záštitou se konala řada kulturních akcí.

Součástí kapitoly tvoří také pojednání o televizi, rozhlasu a periodikách nabízejících oblíbený způsob relaxace. Poslední část třetí kapitoly se věnuje proměnám požadavků na tzv. kulturní trávení volného času. Dočteme se zde o kulturních domech a klubech, projektech parků kultury a oddechu, snahách zatraktivnit návštěvy hradů a zámků či směřovat pracující k dalšímu sebevzdělávání. Stejně jako v předchozích částech se na několika stranách autoři rovněž věnují dětem a mládeži.

Čtvrtá kapitola knihy je zaměřena na „patologické jevy“ v tehdejší společnosti. Pod dané označení tehdy spadala široká škála činností. Některé z nich tak označujeme i dnes, např. experimentování s drogami a alkoholem, jiné jsou poplatné tehdejšímu ideologickému zaměření. Za velmi nežádoucí způsob trávení volného času byly tehdy považovány např. aktivity spojené s praktikováním víry, zejména pak pod záštitou církvi. Obdobný punc nevhodného vyplňování mimopracovní doby dostalo tzv. melouchaření – placená pracovní aktivita zejména řemeslnického typu, která byla poměrně rozšířená. Autoři i zde drží zavedenou strukturu a upozorňují na snahy výše uvedených organizací ovlivňovat volný čas mládeže „nudící se a přitom toužící po dobrodružství“ a vystříhat ho násilností, krádeží, alkoholismu apod.

V poslední kapitole, nazvané Dobové formy trávení volného času se autoři pokusili formou sond přiblížit některé podoby volnočasových aktivit, které považovali pro danou dobu za typické. Kapitola začíná problematikou cestování. Čtenář nebo čtenářka se dozví o dovolených ROH, pionýrských táborech, ale i neorganizovaných individuálnějších formách jako autostop či tramping. Oblíbené sběratelství v této kapitole reprezentuje filumenie (sběratelství nálepek ze zápalkových krabiček), obdobně rozšířené modelářství je přiblíženo stavbou modelů letadel, automobilů, železnic, lodí a raket. Samostatnou podkapitolu si vybojovala také již zmiňovaná stále se prosazující televize jako významný činitel volnočasové zábavy. Poslední část uzavírá nahlédnutí do společenských prostor obvyklého setkávání. Čtenář či čtenářka s autory knihy navštíví kavárny a restaurace, kde si připomenou atmosféru neformálního setkávání s přáteli v nezaměnitelných podmínkách socialistického pohostinství.

Samotný text knihy je oživen řadou dobových fotografií, na posledních stranách je připojen rovněž praktický rejstřík. Ze seznamu pramenů a literatury je patrné, že Franc

a Knapík čerpali z bohatého pramenného materiálu. Vedle řady archivních fondů nalezneme v soupisu pramenů také třicet dobových periodik zabírajících širokou tematickou šíři.

Předkládaná kniha je i přes poměrně velký rozsah přehledná a systematicky uspořádaná. Zvolené téma je přiblíženo ve všech důležitých aspektech. Autoři promyšleně mění svá zorná pole: některé části více reflektují jednotlivé aspekty z vertikálního hlediska, jiné kapitoly sledují horizontální rovinu různorodých prvků, nejmarkantnější v poslední kapitole příkladů forem zábavy. Franc s Knapíkem rovněž pěkně balancují mezi líčením zajímavých detailů a připomenutím obecnějších trendů. Čtenář či čtenářka tak není zahlcena jednotlivostmi a zároveň je stále směřována do širších kontextů. Výsledný obraz volného času ve sledovaném období má komplexní charakter a zároveň zohledňuje řadu specifík. Shrnující závěr interpretuje dané téma, upozorňuje na socialistické zvláštnosti a zároveň na již zmiňované obecnější rysy společenského vývoje. Autoři se tak řadí k pracím posledních let poukazujících na skutečnost, že i když únor 1948 přinesl řadu zásadních změn, Československo stále v parametrech dlouhodobějších trendů náleželo spíše k západoevropskému kulturnímu okruhu. Za pozitivní považují také explicitně uvedené podněty k dalšímu bádání. Atraktivitě knihy přispívá i její čtivost.

Jako u každé publikace, i zde můžeme nalézt některá problematická místa. Již v úvodu knihy zarazí absence přehledu současného stavu bádání. Na konci knihy čeká obdobně nemilé překvapení v podobě soupisu literatury. Považuji za zbytečný nedostatek, že se zde objevují tituly náležející do sekce pramenů. Jedná se o paměti či vzpomínky (např. Vzpomínky a úvahy Čestmíra Císaře) nebo dobové publikace (např. příručka Co má znát a umět pionýr, vydaná roku 1961).

Třetí připomínka se týká nevyváženosti poznámkového aparátu. Na některých stranách bohaté poznámky pod čarou převyšují rozsahem primární text (např. s. 66, 76, 90, 96) a jedná se téměř o paralelní pojednání. Na druhou stranu, některé stránky nemají žádnou poznámku pod čarou (např. 123, 143, 148, 165, 178), což výrazně ztěžuje další práci s textem. Přitom je zcela zjevné, že autor dané části pracoval např. s materiály fondu Ideologická komise ÚV KSČ, což uvádí v závěrečném soupise pramenů. Na rozdíl od prvního případu absenci či chudost poznámkového aparátu považuji za jistý problém. V tomto kontextu vyvstává také otázka konzistentnosti celého textu. Autoři plynule přecházejí mezi jednotlivými kapitolami a jejich vnitřní rozdělení – kdo psal, kterou část – je bez větší obeznamovanosti s pracemi obou historiků téměř nerozeznatelná. Jednu z mála indicií představuje právě rozdílný přístup k poznámkovému aparátu.

Pro zajímavé strávení volného času bych i přes tyto malé, v zásadě spíše formální výtky knihu *Volný čas v českých zemích 1957–1967* rozhodně doporučila. Jedinec zabývající se československými soudobými dějinami zde nalezne řadu odborných inspirací. Navíc dříve narození se mohou při opětovném pohledu na fotografie důvěrně známých, ale dávno již zapomenutých předmětů místy svézt na drobné vlně „neškodné“ ostalgie.

Denisa Nečasová

ZPRÁVY O LITERATUŘE

Obecné

Joachim BAHLCKE

Geschichte Tschechiens. Vom Mittelalter bis zur Gegenwart

München, Verlag C. H. Beck 2014, 128 s., 2 mapy, ISBN 978-3-406-66179-2.

Německý bohemista Joachim Bahlcke patří k mezinárodně nejuznávanějším badatelům o raně novověkých dějinách českých zemí, ale také Polska a Uher. Od práce na svých rozsáhlých monografiích a pramenných edicích se na okamžik vzdálil, aby pro oblíbenou encyklopedicky pojatou edici Wissen mnichovského nakladatelství Beck, v níž vycházejí také malé dějiny států světa, napsal stručnou syntézu české historie. Knížku, kterou doprovází seznam panovníků a prezidentů, výběrová bibliografie a rejstříky, rozdělil do osmi kapitol. Kromě první, věnované území, jazyku a národu, všechny ostatní odrážejí autorovu osobitou periodizaci českých dějin. Jsou to období Přemyslovců, prodloužené 14. století, doba české reformace a stavovského státu (1415–1620), baroka a osvícenství (1620–1790), období od „národního obrození“ do rozpadu Rakousko-Uherska (1790–1918), Československá republika (1918–1992) a Česká republika (od 1993).

Autor vychází z realistického poznání, že znalosti Němců o historii českých zemí jsou zanedbatelné, a proto zdůrazňuje, že Česko, „ein junger Nachbarstaat“, má více než tisíciletou minulost, v níž se střídaly epochy samostatnosti s obdobími imperiálního útisku,

a že tento stát je po staletí partnerem německých a rakouských dějin. Složitost české minulosti osvětluje J. Bahlcke v úvodní kapitole, která je úvahou nad významem pojmenování teritoria, jeho součástí, obyvatel a jazyka v českém a německém – v průběhu dějin proměnlivém – sémantickém kontextu. Autor se cílevědomě odpoutává od historického označení „böhmische Länder“ a německému publiku předkládá a zdůvodňuje výhody neutrálního označení „Tschechien“, které není zatíženo mnohoznačností ani balastem negativních stereotypů.

Bahlckeho podání českých dějin má svou dějovou kostru ve výše naznačených periodizovaných kapitolách. Není však pojato jako jednoduše chronologický proud událostí, což by se u stručné syntézy dalo očekávat. Autor klade důraz na problémy českých dějin, jež nadřazuje chronologii (kupříkladu výklad o vzniku přemyslovského státu předchází následnému pojednání o Velké Moravě). V rámci dlouhých period osvětluje tematiku budování či proměny státu včetně jeho správy a církevní organizace, hospodářských základů a společenské struktury, přičemž nepomíjí národnostní a kulturní problematiku. S nadhledem zařazuje český vývoj do středoevropských souvislostí, a to vyváženě ve vztahu k západnímu sousedství (zdůrazňuje „slawisch-deutsche Kulturbegegnung“ a podíl židovstva) i k zemím ležícím na východě, zejména v porovnání s Polskem a Uhrami.

Syntetický výklad pracuje velmi úspěšně s faktografií a soustřeďuje se na srozumitelnou interpretaci pojmů (regnum, corona,

země a zemské vlastenectví, rakouský „Gesamtstaat“, národní identita a její mnohvrstevnatost, český, československý a československý národ apod.) a na velká témata českých dějin, která mohou oslovit zahraničního čtenáře. Do popředí vystupují mj. vznik přemyslovského státu a jeho proměna ze slovanského ve dvojjazyčné teritorium, velmocenská politika Karla IV. a vrcholný vzestup evropského významu Prahy a českého státu, česká reformace a úspěchy husitů při odražení křížových tažení, veřejná náboženská tolerance ve stavovské společnosti, Česká konfederace z roku 1619 jako jeden z velkých evropských ústavních projektů, Komenský a úsilí evangelického exilu o zvrát pobělohorských poměrů, vzestup za národního obrození, vznik dvou paralelních společností v českých zemích (české a německé) po roce 1848, Národní divadlo a dovršení české kulturní emancipace, německá kultura a úloha pražské židovské inteligence, obnovené české sebevědomí, Masaryk a představy o budoucnosti malých evropských národů, rozpad habsburské monarchie a utvoření československého státu, národnostní problémy meziválečné doby, proměna identity českomoravských Němců v meziválečné době a vznik sudetoněmectví, sudetská krize a okupace českých zemí. Jakmile autor přechází do soudobých dějin, nabývá jeho výklad faktografičtějšího rázu, což je přirozeným důsledkem menšího časového odstupu. Nicméně i v těchto partiích si udržuje nadhled a osobitě zdůrazňuje některé skutečnosti, které se mu staly blízkými při analytickém výzkumu raně novověkých emancipačních procesů a regionalismu, například odstředivé tendence Slovenska v československém státě či moravský a slezský autonomismus v České republice na sklonku 20. století. Jeho důklad-

ná znalost problematiky není založena pouze na využitých pramenech a literatuře, ale také na osobní zkušenosti z mnoha studijních pobytů v českých zemích.

V porovnání s příručkami, které nabízejí množství rozmanitých detailních údajů, představuje J. Bahlcke s didaktickou důmyslností to nejpodstatnější, co by mohl či měl německý čtenář vzít na vědomí. Napsal knihu s hlubokým porozuměním pro dynamiku českých dějin a s nezakrývanými sympatiemi k českému prostředí (nikoli náhodou ji věnoval „den tschechischen Freunden und Kollegen“). Publikace se vyznačuje faktografickou spolehlivostí, ale i – až na zanedbatelné drobnosti – naprostou ortografickou korektností v míře, jaká je v zahraničních publikacích neobvyklá. Joachim Bahlcke prokázal mimořádnou schopnost syntetického uchopení českých dějin a na malém prostoru je představil jako dějově dramatickou a čtenářsky zajímavou integrální součást evropské historie.

Jaroslav Pánek

Ondřej FELCMAN –
Ryszard GŁADKIEWICZ a kol.

Kladsko. Dějiny Regionu

Hradec Králové–Wrocław–Praha–Kłodzko,
Filozofická fakulta Univerzity Hradec
Králové, Polsko-Czeskie Towarzystwo
Naukowe, Historický ústav AV ČR,
Powiat Kłodzki 2012, 606 s. textu
+ 50 s. obrazových a mapových příloh,
ISBN 978-80-87607-00-8,
ISBN 978-83-928987-3-3,
ISBN 978-80-7286-191-0,
ISBN 978-83-926328-3-2.

Kladsko tvoří jakési bílé místo v dějinách historických Čech. Dnes je již vnímáno ja-

ko součást Slezska. Dokonce ani historikové (samozřejmě s výjimkou těch, kteří se přímo zabývají vývojem zemí České koruny) si hned často neuvědomují, že Kladsko tvořilo ve středověku jeden z krajů Čech. O zaplnění tohoto „bílého místa“ v českých dějinách se od roku 1993 do roku 2006 snažila smíšená polsko-česká Kladská komise historiků (polsky: Komisja do spraw badań ziemi Kłodzkiej). Na práci komise, která vydávala odborné periodikum Kladský sborník, se podílela řada českých i polských historiků, historiků umění, muzejníků a etnografů pod vedením Vladimíra Wolfa a Richarda Gładkiewicze.

Práce je rozčleněna do pěti hlav, z nichž každá mapuje jedno historické období. První, jejímž autorem je Krzysztof Jaworski, se týká pravěku a raného středověku a je napsána především na základě výsledků archeologických výzkumů. Druhá hlava (autoři Marek Cetwiński, František Musil, Martin Šandera) pojednává o začlenění Kladska do středověkého českého státu a jeho politickém, hospodářském a kulturním vývoji až do roku 1459. Tehdy král Jiří Poděbradský povýšil kladský kraj na hrabství, čímž významným způsobem změnil jeho postavení v rámci Čech. V podobě hrabství pak setrvalo Kladsko v Čechách až do roku 1742, kdy je Marie Terezie po prohrané první slezské válce musela odevzdat Prusku. Hrabské období je námětem poměrně rozsáhlé třetí hlavy, na níž se podílelo pět historiků (Teresa Bogacz, Jacek Dębicki, Ondřej Felcman, Radek Fukala, Tomasz Przerwa).

Čtvrtá hlava zachycuje vývoj v rámci pruského, resp. po roce 1871 německého státu (autoři Tomasz Przerwa, Maciej Szymczyk, Rafał Brzeziński). Zde nacházíme v kapitole „Čas válek a krize 1914–1945“ i podka-

pitolu s názvem „Česká hrozba“ (s. 256–264, uvozovky jsou v originále). V ní Tomasz Przerwa popisuje a analyzuje československý pokus o získání Kladska na mírové konferenci ve Versailles. Polský historik v souvislosti s tím podává s maximální objektivitou také výklad o etnickém složení Kladska a počtech Čechů v tzv. českém koutku kolem lázní Chudoba (polsky Kudowa). Poslední kapitola pojednává o Kladsku v rámci polského státu po roce 1945 (autoři Tadeusz Bieda, Bartosz Grygorcewicz, Tadeusz Marczak, Krystyna Oniszczuk-Awizeń, Piotr Sroka), přičemž výklad je doveden téměř do současnosti.

Při výkladu poválečných dějin se nebylo možné vyhnout citlivé otázce nuceného vysídlení německého obyvatelstva a také peripetiím kolem nového pokusu Československa o získání Kladska, resp. jeho části. Autorem podkapitol „Československo-polský spor o Kladsko“ a „Změna národnostního charakteru“, je Tadeusz Marczak. Tato část textu působí příliš popisně a je až příliš poplatná oficiální verzi o vzniku „mírové hranice na Odře a Nise“ z komunistického období. Nelze souhlasit s tvrzením, že „o konečné nové polsko-německé hranici rozhodly tři velké mocnosti jednomyslným rozhodnutím na konferenci v Postupimi“ (s. 289). Skutečností je, že na postupimské konferenci byla území mezi předválečnou polsko-německou hranicí a linií Odra – Lužická Nisa dána pouze pod správu Polska a o konečném průběhu hranice měla rozhodnout teprve mírová konference. Z tohoto stanoviska vycházelo i Československo, když vzneslo územní nároky na části Kladska, Glubčicka a Ratibořska coby německých (a nikoliv polských) území. Autor se snaží vysídlení Němců nehodnotit a odvolává se na rozhodnutí Postupimské kon-

ference (s. 294–295). Podle mého názoru by ale právě na tomto místě bylo potřebné kritické posouzení celé otázky polsko-německé hranice a vysídlení německého obyvatelstva, které zde žilo po mnoho staletí. Je třeba říci otevřeně, že území Dolního Slezska a Kladska nemělo před rokem 1945 nikdy vazby k Polsku a šlo o území jednoznačně německá: příslušnost některých těchto území k piastovským knížectvím v raném středověku, na které se odvolával polský poválečný režim, nemůže brát nikdo vážně. Autor správně uvádí, že někdejší německá území na východ od Odry a Lužické Nisy dostalo Polsko jako kompenzaci za území anektovaná Sovětským svazem na východě (s. 289). Bylo by však vhodné dodat, že to byl také *jediny* důvod připojení těchto území. S ohledem na to, že publikace je společným českým a polským projektem by také bylo vhodné v textu alespoň zmínit činnost Polsko-československé Solidarity v osmdesátých letech.

Přes uvedené drobné nedostatky je práce významným vědeckým a edičním počinem. Kniha je doplněna seznamem vládců Kladska včetně kladských hrabat, srovnávací tabulkou polských, českých a německých názvů kladských měst a obcí a obrazovou přílohou. Dějiny Kladska budou jistě cennou pomůckou pro české i polské historiky.

Jan Rychlík

Sebastian SCHOLZ –
Gerald SCHWEDLER –
Kai-Michael SPRENGER (Hrsg.)
Damnatio in memoria. Deformation und Gegenkonstruktionen in der Geschichte
(= Zürcher Beiträge
zur Geschichtswissenschaft, Bd. 4)
Köln-Weimar-Wien, Böhlau Verlag 2014,
284 s., ISBN 978-3-412-22283-3.

Kniha se prezentuje jako výstup curyšského sympozia z roku 2010 o „vymazání z historické paměti, o cíleném zapomnění“. Celkem třináct německých a jeden anglický příspěvek se točí kolem důležitého fenoménu, který se vine dějinami vlastně do dneška; ostatně i čeští historici starších generací by mohli povídat. V široké škále témat je věnována pozornost době od raného středověku do zcela nedávné minulosti. Nicméně – jak se dalo předpokládat – hlavní pozornost se soustředila na období raného a vrcholného středověku, i když přichází i několik příspěvků obecnější povahy. Protože názvy statí jsou povětšinou formulovány velmi rámcově bez jmen a dat, je potřebí orientovat se konkrétním nahlédnutím. Nicméně problematika je tu chápána šíře, tj. jde i o *memorii* a *oblivio* (paměť a zapomnění), ne vždy s akcentovaným záměrem drsné negace.

Jeden z iniciátorů nejen zmíněného sympozia, ale šíře chápaného projektu, Gerald Schwedler, v úvodní stati (Was heißt und zu welchem Ende untersucht man *damnatio in memoria*?, s. 9–23) vysvětluje, proč se používá obratu, který dal název referované knize (jde o termín, použitý Kai-Michael Sprengerem roku 2009) a nikoliv běžné *damnatio memoriae*. Bylo by možno o věci diskutovat, je otázkou, zda-li předložka „v“ změnil pohled na tento fenomén. I když cí-

tím jistý posun, nejsem si jist, zda se odlišná identita obou obrátů všeobecně rozlišuje. Autor se pak věnuje interpretaci těchto pojmů, zejména právě (ne)paměti, a při té příležitosti cituje i Wyclifovu difamací kostnickým koncilem. Zdůrazňuje přítom zejména aktivní vytvoření historické „protikonstrukce“ (*historische Gegenkonstruktion*). To české slovo se mi nelíbí, spíš by tu snad obstál obrát „jiný historický obraz“. Dalším termínem, kterému věnuje autor pozornost, je deformace minulosti, což ale už cílí jiným směrem. Posléze vedle toho, jakou úlohu přisuzuje v tomto procesu médiím a metaforám, se stručně dotýká i osob a institucí, které by měly být „rehabilitovány“. Příliš mnoho problémů na tak malý prostor!

Na tuto rozpravu navazuje tel avivský profesor Gadi Algazi svou statí *Forget Memory: Some Critical Remarks on Memory. Forgetting and History* (s. 25–34) několika obecnými úvahami o paměti jako takové. Chronologicky nejstarší téma sleduje Michael Rathmann, jemuž pro úvahy o antice byl klíčem znak bývalé NDR (*Damnatio memoriae, Vergessen oder doch erinnern?*). Další témata vycházejí z raného středověku. Tak Wolfram Brandes sleduje *Damnatio für die Ewigkeit – zur Entwicklung der Anathematismen auf Konzilien des 7. Jahrhunderts*, Klaus Herbers sleduje paměť o papeži Formosovi (891–896), který přes časovou shodu se závěrem staromoravské epochy v ní nezanechal stopu, Wolfram Drews, *Herrschergedenken bei den Karolingern und Abbasiden*, Claudia Garnier probírá vyloučení osob z právních struktur v raném a vrcholném středověku a Uta Görlitz sleduje raně středohornoněmeckou „Kaiserchronik“ z hlediska pravdy a paměti a jejich opaku. Rainer Hugener pak probírá škrty v me-

moriální kultuře středověkých „knih života“ (*Libri vitae*) a pokouší se o jejich stratifikaci.

Aniž by bylo možno vypočítávat všechny rozpravy a už vůbec ne jejich podněty, je třeba ještě poukázat na statí Sible de Blaauw, který sleduje soupeření dvou protipapežů Anakleta II. a Inocence II., projevující se ve stavbě římských kostelů. Důležitá je posléze statí Kai-Michaela Sprengera, *Memo-ria Damnata – Ein Konzept der Kurie zum Umgang mit Gegenpäpsten (und anderen Kirchenfeinden)?*, který do svých úvah včleňuje i 14. a 15. století včetně Ludvíka Bavora a koncilů. Ne zcela spolehlivý jmenný rejstřík (chybí např. Wyclif, s. 15) tento zajímavý sborník uzavírá. Snad lze upozornit na to, že takřka paralelně vyšel v rámci řady *Colloquia mediaevalia Pragensia* jako patnáctý svazek sešit s podtitulem *Memoria et damnatio memoriae* ve středověku.

Ivan Hlaváček

Eberhard HOLTZ (Hrsg.)
Die Urkunden und Briefe aus den Archiven und Bibliotheken der Tschechischen Republik

(= Regesta Imperii – XIII: Regesten Kaiser Friedrichs III. (1440–1493) nach Archiven und Bibliotheken geordnet, Bd. 26)

Wien-Köln-Weimar, Böhlau Verlag 2012, 461 s., ISBN 978-3-205-78852-2.

Diplomatické prameny listinné povahy nabývají v pozdním středověku co do kvantity pro jedince těžko zvládnutelných rozměrů. Zatímco edice přinášející písemnosti raného a vrcholného středověku podávají jednotnou chronologickou řadu listin týkajících se sledovaných příjemců či vydavatelů,

at' už jsou relevantní písemnosti uloženy kdekoliv, pro materii pokročilého 14. a tím více 15. století je nutno postupovat jinak. Vytváření jedné chronologické řady by neúměrně prodlužovalo vydávání jednotlivých svazků. Proto je příslušný materiál zpřístupňován podle archivů (ba i fondů) či archivních regionů. Regesta římského krále a císaře Friedricha III. jsou toho nejlepším příkladem. Množství jím vydaných písemností je nejen značně vysoké, ale především je rozptýleno po archivech (a knihovnách, pokud jde o opisové dochování) takřka celé Evropy, byť s těžištěm v oblastech Svaté říše římské. Do konce roku 2014 bylo vydáno na 30 svazků tohoto projektu, které doposud zpřístupnily zhruba čtvrtinu všech v úvahu připadajících písemností (jejich počet je odhadován na přibližně 40 000). Anotovaným 26. svazkem vstupují do této vydavatelské série také české země. Edice je prvním souborným zachycením Friedrichových písemností z území České republiky – jde o edici 820 jeho listin, mandátů a missivů. Friedrich v průběhu své vlády pěstoval tu volnější, tu intenzivnější styky k některým mocenským skupinám a osobám v tehdejší České království a Moravském markrabství. Především ve čtyřicátých a padesátých letech 15. století udržoval úzké kontakty s hlavou katolické strany v Čechách – Oldřichem z Rožmberka. Až do roku 1453 byl Friedrich také poručíkem následníka českého trůnu – krále Ladislava (Pohrobka). Dalším jemu blízkým subjektem byl Cheb, který lavíroval mezi římským a českým králem, což mu umožňovalo jeho postavení říšské zástavy držené českým panovníkem. Příklon k římskému králi byl markantní především v době bezkráloví (ve 40. letech) a potom v počátcích vlády Vladislava Jagellonského (hold složen až roku 1477). Tyto skutečnosti

se samozřejmě odrážejí i v dochované diplomatické materii.

Jako pro ediční výzkum relevantní se ukázala celá řada českých a moravských archivů a knihoven. V Národním archivu, fondu České koruny, se nacházejí především Friedrichovy listiny určené pro české krále (hlavně Jiřího z Poděbrad). Mnoho Friderician je uloženo ve šlechtických fondech různých archivů (Státní oblastní archiv [SOA] v Třeboni – Rožmberkové, páni z Hradce, Nelahozeves – Lobkowický archiv, SOA Praha – Valdštejnové, SOA Zámorsk – Šlikové). Velmi bohatý je z tohoto pohledu také Moravský zemský archiv [MZA] v Brně, především fond Stavovské listiny, ale i některé listinné sbírky; v úvahu připadají i různé městské archivy (Brno, Olomouc, Znojmo). Z českých archivů (kromě výše zmíněných) je významný především chebský městský fond v Státním okresním archivu [SOKA] Cheb, jiná města přicházejí jako příjemci Friedrichových listin výrazně méně. Relativně zřídka jsou ve studovaném souboru zastoupeny archivy církevních institucí. Několik kusů se nachází v opisové podobě v různých českých knihovnách (především v Národní knihovně v Praze).

Velká část editované materie je ale nebohemikálního původu. Tyto fondy se spolu s potomky původních příjemců dostaly do Čech (a na Moravu) až v novověku – především po třicetileté válce. To je ostatně stejná situace, jakou seznali editoři příslušných svazků Regest imperii Ludvíka Bavora a Zikmunda Lucemburského. Tyto písemnosti tvoří více než polovinu celkově zpřístupňovaných dokumentů – jde tu v první řadě o archivní fondy Dietrichštejnů, Lambergů, Colloredo-Mansfeldů, Schwarzenbergů (fond velkostatku Murau byl vrácen

rodu do Bavorska, přesto je zde však evidován), Roggendorffů a mnohých jiných. Značný podíl mají v edici opisy zanesené do dietrichštejského kopiáře (v MZA), které tvoří celkem 40 % všech zde vydaných kusů! Vedle toho se ale nebohemikální materie nachází i v jiných archivech.

Z editovaného materiálu je 27 % originálů, 21 % se dochovalo v opise, zbylých 46 % je deperdity, která autoři důsledně registrují (vysoké číslo má na svědomí především zmíněný dietrichštejský kopiář). Podíl jednotlivých archivů podávají následující čísla: MZA v Brně (431 kusů), SOA Třeboň (114), SOA Třeboň, pobočka Český Krumlov (57), Národní archiv (48), Archiv Národního muzea (40), SOkA Cheb (29) atd. Z 820 zpřístupněných kusů jich je naprostá většina psána německy, jen 21 v latině a tři v češtině. Důležitá složka listin – kancelářské poznámky – je dochována ve 300 případech. Mezi vydávanými písemnostmi se nachází obsahově velice široká paleta počínaje udílením lén a různých milostí, až k mandátům a listům uzavřeným, jejichž předmětem byla vesměs informační výměna. Ze skupiny graciálních listin jsou zajímavá například znaková privilegia určená pro moravské stavy, pro Staré Město či Nové Město pražské. Na dochované materii pro české a moravské příjemce se dá dobře sledovat intenzita a směr kontaktů Friedricha III. do tohoto prostředí.

Svazek počíná seznamem zkratek, po němž následuje přehledný a instruktivní úvod pojednávající ve zkratce o všech podstatných aspektech vydávaného materiálu. Samotné edici ještě předchází seznam zpřístupňovaných kusů se základními údaji obsahujícími číslo regestu, datum vydání a krátkou anotaci příslušné písemnosti. Poté se již dostáváme k samotné edici, která je vystavěna dle

standardních vydavatelských směrnic Regest imperii, a poskytuje tak velmi přehledné penzum informací ke každé písemnosti, včetně uvedení kancelářských poznámek a především velmi podrobných regestů, které vystihují všechny podstatné údaje. Jejich délka je samozřejmě různá – od krátkých tří- či čtyřřádkových až k několikastránkovým, které představují v podstatě převyprávění obsahu konkrétního dokumentu. Pokud jde o časové rozvrstvení editované materie, většina jí spadá do prvních dvaceti let panování Friedricha III., ale poměr je tu rozostřen především obrovským množstvím kusů z dietrichštejského kopiáře řadících se do let 1445–1446. Svazek uzavírájí podrobné rejstříky.

Celkově vzato se nám dostává do rukou perfektně připravená edice obsahující písemnosti, které se sice jen z části týkají českých souvislostí, ale na druhé straně rozšiřují i penzum známých Friedrichových písemností pro rakouské země, ale i jiné regiony. V tomto ohledu je tak česko-moravský svazek Friedrichových regestů vskutku mezinárodním počinem. Je tu vydáno množství písemností, které jsou sice známé a dílčím způsobem již zpřístupněné, avšak způsobem již dnes nevyhovujícím. Vedle toho se zde setkáváme i s celou řadou inedit včetně listin (či mandátů a missivů) vysloveně bohemikálního charakteru (tedy nejen svým archivním uložením na našem území).

Tomáš Velička

Michaela FREEMANOVÁ
Fratrum misericordiae artis musicae collectiones in Bohemia et Moravia reservatae (= *Catalogus artis musicae in Bohemia et Moravia cultae*.

Artis musicae antiquioris catalogorum series, vol. 7/1, 7/2) Praha, Národní knihovna ČR 2013, 701 s. (dva svazky), ISBN 978-80-7050-613-4.

Sbírky hudebnin, dochované v mnoha archívních fondech, kostelních kůrech a dalších místech českých zemí, jsou důležitými doklady k dějinám hudebního života u nás. Jejich průzkum je však badatelsky problematickou a nesnadnou záležitostí. Velký problém představuje stav dochovaných sbírek, jež jsou jen zřídka dochovány v kompletní podobě. Navzdory tomu jejich průzkum umožňuje alespoň dílčím způsobem nahlédnout na hudební provoz a jeho proměny v průběhu času.

Jedním z nových příspěvků, obohacujících téma notových fondů sbírek církevních a duchovních institucí je dvojdílná kniha „*Fratrum misericordiae artis musicae collectiones in Bohemia et Moravia reservatae*“, jejíž autorkou je muzikoložka Michaela Freemanová, která patří mezi přední badatele v oblasti starší české hudby. Recenzované dílo je sedmým titulem tematické řady „*Catalogus artis musicae collectiones in Bohemia et Moravia reservatae – Artis musicae antiquioris catalogorum*“, která si klade za cíl dokumentování dochovaných historických hudebních sbírek na našem území. Doposud takto byly zmapovány sbírky z pražské Lorety, Berouna (sbírka Josefa Antonína Seydla), Březnice, Pražské metropolitní kapituly, Kroměříže (sbírka biskupa Karla z Liechtensteina-Castelcornu) a hudebního fondu Řádu milosrdných

bratří z Kuksu, kterou zpracovala taktéž Michaela Freemanová. Právě zdokumentování kukské sbírky se stalo základem dalšího výzkumu, jímž si autorka vytkla za cíl prozkoumání a shrnutí všech dochovaných hudebních archiválií, spjatých s působením milosrdných bratří na území dnešní České republiky. Ze všech řádových působišť v rakousko-uherské provincii se jich totiž na našem území dochovalo nejvíce, ostatní jsou až na výjimky ztraceny. Dvojdílná kniha je rozdělena do několika částí, v nichž je postupně věnována pozornost jednotlivým konventům, ediční problematice, vodoznakům použitých typů papíru a především podrobnému katalogu dochovaných archiválií.

Hlavním posláním Řádu milosrdných bratří byla péče o nemocné, takže v místech jejich působení byly zakládány nemocnice a řeholníci se zabývali především lékařstvím, lékárenstvím nebo botanikou. Ve zmiňovaných oborech dosáhli věhlasu a některá jejich díla se stala oceňovanými vědeckými pracemi. Milosrdní bratři zároveň patřili mezi řády, u nichž se zvláštní pozornosti těšila hudba, a někteří z řeholníků se jí sami aktivně věnovali, nezřídka na velmi dobré úrovni. Na území našeho dnešního státu trvale působili na několika místech. V Čechách byly řádové konventy založeny v Praze, Novém Městě nad Metují a v již zmíněném Kuksu, na Moravě a ve Slezsku potom v Těšíně, Prostějově, Letovicích, Vizovicích, Valticích a Brně. O každém z konventů je zvlášť pojednáno v samostatných oddílech předmluvy. Autorka v nich shrnuje jejich stručné dějiny a předkládá zde taktéž zmínky o přítomných hudebnících, kteří se objevili jak přímo v řadách milosrdných, tak i v okruhu jejich spolupracovníků, nebo pacientů.

Do časového kontextu jsou zasazovány také informace o nástrojovém vybavení kůru i případných hudebninách, pokud jsou dochovány dobové inventáře, a vývoji těchto chrámových sbírek.

Jednotlivé sbírky během let procházely mnoha změnami a dodnes se z nich dochovaly větší či menší části. Například archiv z kůru pražského kostela u sv. Šimona a Judy, kde byl jeden z nejvýznamnějších řádových konventů, je dochován pouze v několika zlomcích. Jednalo se přitom o sbírku hudebnin, kterou by jejím rozsahem i důležitostí bylo možno srovnávat s archívem pražských křižovníků, jejichž kůr patřil mezi prvořadá hudební centra barokní Prahy. Určitou představu o rozsahu zdejší sbírky milosrdných dnes poskytují dva inventáře z roku 1829, které jsou v knize M. Freemanové taktéž zpracovány. Díky nim je možné alespoň z části vyplnit mezeru po chybějících notových materiálech. Podobný soupis je připojen rovněž v případě jihomoravských Valtic (dříve náležejících k Dolním Rakousům), byť v tomto případě z jiného důvodu. Valtická sbírka se totiž dochovala v brněnském archivu a díky zmíněnému inventáři, který obsahuje na 458 jednotek, můžeme její dnešní podobu srovnat se stavem v druhé polovině 18. století, kdy byl pořízen zmíněný soupis.

Podstatnou částí publikace je podrobný katalog hudebnin, který vychází z edičních zásad této řady. Skladby jsou sestaveny v abecedním pořádku podle skladatelů a jsou utříděny v celcích podle místa původu jednotlivých sbírek. To poskytuje přesnou představu o dochovaných částech i v těch případech, kdy byly původní fondy rozpuštěny. Nezřídka se autorce také podařilo zpřesnit a opravit stávající archivní soupisy. Součástí katalogů pražského a val-

tického konventu jsou výše zmiňované historické indexy, které jsou zařazeny vždy na začátku oddílu dotyčného místa. Vedle notových incipitů a standardního slovního popisu pramene jsou skladby též, pokud to bylo možné, identifikovány vůči databázi *Répertoire International des Sources Musicales* (Mezinárodní soupis hudebních pramenů, RISM) a Soubornému hudebnímu katalogu. Z tohoto srovnání zároveň vyplývá, že řada děl se ve sbírkách milosrdných bratří dochovala unikátně a jejich výskyt jinde není dosud znám.

Katalog hudebních sbírek milosrdných bratří Michaely Freemanové představuje rozsáhlé a badatelsky závažné dílo, kterému byla věnována mimořádná péče. Díky úspěšnému završení kniha (spolu s katalogem řádové sbírky z Kuksu) představuje ucelený přehled hudebního odkazu Řádu milosrdných bratří na území Čech, Moravy a Slezska, stejně jako jedinečnou sondu do specifické oblasti života jejich řádových konventů. Detailní zmapování zmiňovaných sbírkových fondů zároveň zpřístupňuje možnosti další práce s dochovanými hudebninami, včetně jejich renesance pro posluchače. Význam této knihy tedy tkví nejen v tom, že dokumentuje samotný původ a známý rozsah sbírek, ale dílo může rovněž významně přispět k dalšímu životu dochované hudby.

Lukáš Vytlačil

Středověk

Tibor ŽIVKOVIČ

De conversione Croatorum et Serborum.

Iz gubljeni izvor Konstantina

Porfirogenita (Ztracený pramen

Konstantina Porfyrogeneta)

Beograd, Zavod za udžbenike 2013,

164 s., ISBN 978-86-7743-096-2.

Učený byzantský císař Konstantin Porfyrogenetes (944–959) je autorem díla *De administrando imperio*. Spis byl určen Konstantinovu synu Romanovi jako souhrn rad pro budoucího vladaře, jak spravovat říši. Konstantin věnoval osm z 53 kapitol díla státním útvarům Jižních Slovanů a Dalmácii. Tibor Živkovič se zabývá otázkou pramenů těchto pasáží, které jsou velmi cenným východiskem jihoslovanské historiografie. Ačkoliv je známo, že autor *De administrando imperio* je jen jeden, tedy císař Konstantin, je také známo, že vycházel z archivní a jiné dokumentace a zpráv. Proto ve spisu čteme dvě odlišné verze historie Jižních Slovanů. Je pravděpodobné, že *De administrando imperio* je koncept, který autor už nestihl dovést do úplného konce. Některé údaje si navzájem neodpovídají v čase. O stejný případ se jedná u díla *De thematibus*, ve kterém úplně chybí kapitola věnovaná Dalmácii. Tato mezera by snad mohla být ukazatelem toho, že se císař k jejímu sepsání teprve chystal.

Základní otázkou, na kterou autor hledá odpověď, je: kdo byl autorem Konstantinova hlavního pramenu o Srbech a Chorvatech? A dále: shromažďoval materiál k danému tématu Konstantin sám, anebo mu ho poskytli jeho zpravodajci?

Živkovič rozkrývá autora Konstantinova pramene pečlivou analýzou *De administ-*

rando imperio. Jednalo se o osobu, obeznámenou s politickými poměry a vztahy Bulharů a Srbů. Tato osoba se dobře orientovala i v byzantských zahraničních vztazích, konkrétně s Franky, Bulharskem, Chorvatskem a Srbskem; rovněž byla obeznámena s tehdy velice komplikovanými politickými vztahy mezi Byzancí a Svatým stolcem, jak je patrné z podrobného popisu osudů a učení arcibiskupa Metoděje. Přesné údaje o jménech duchovních osob, panovníků a jejich vysokých úředníků, lokalit, obvyklé ve spisu *De administrando imperio*, naopak chybí v kapitolách, věnovaných obrácení Chorvatů a Srbů na křesťanství. Na základě této skutečnosti Živkovič vyvozuje, že autor byl závislý na informacích, shromážděných porůznu, jen ne přímo v místě dění (např. v Římě). Původní cíl autora těchto kapitol, Živkovičem nazvaných podle předpokládaného pramene *De conversione Croatorum et Serborum*, bylo dokázat, že Srbové i Chorvati byli už od prvopočátků, tedy od jejich příchodu do Dalmácie, Panonie a Ilyriky, přívrženci Západní církve. Zároveň však autor musel najít způsob, jak obrácení Srbů a Chorvatů na křesťanství představit jako výsledek spojeného úsilí Říma a Cařihradu. Musel tedy zkompileovat více ústních tradic o původu Srbů a Chorvatů, sledovat historii pronikání křesťanství do jejich řad a zaznamenat různé konkrétní údaje, např. názvy měst, která v jeho době existovala v Oikumeně. Z analýzy textu vyplývá, že zdrojem nemohla být jen jedna osoba, ale více zkompileovaných zpráv.

Živkovič se také detailně věnuje poměrům na Velké Moravě v druhé polovině devátého století. Jako datum vzniku textu *De conversione Croatorum et Serborum* určuje rok 871, kdy byl Metoděj, v té době designovaný panonský arcibiskup, uvězněn salcburským ar-

čibiskupem v Bavorsku. Spis *De conversione* vznikl za účelem ospravedlnění soudního procesu s Metodějem, který se konal v Řezně. Salcburský biskup pokládal misií mezi panonskými Slovany za své výlučné právo a nehodlal dovolit Svatému stolci jakékoliv vměšování. Na základě orientace s údajů textu Živković dospívá k závěru, že autorem textu *De conversione* byl pravděpodobně Anastasius, zvaný knihovník, ochránce Metoděje a významný hodnostář, zastupující zájmy Říma. Spis *De conversione* byl věnován v listopadu 879 Fotiovi a stal se součástí Konstantinova spisu *De administrando imperio*. Rozvržení knihy přibližuje čtenáři způsob, jakým Živković postupoval. V první kapitole, nazvané *Dilna Konstantina Porfirogenneta*, se autor soustřeďuje na způsob, jakým císař při psaní jeho děl pracoval, ze kterých pramenů čerpal a jak spojoval různé zdroje do celistvého textu. Druhá kapitola s názvem *Vyprávění o Chorvatech* se zabývá otázkou původních, dnes již ztracených, pasáží zpravodajce, který byl dobře obeznámen s historií Chorvatů. Také další kapitoly jsou koncipovány jako pramenová analýza textů z *De administrando*, týkajících se Dalmácie a dějin Srbů. Zvláštní kapitola je věnována krátkým úsekům *De administrando*, které se týkají malých slovanských knížectví (Zahumlje, Travunje, Duklja) na území dnešního Chorvatska, Srbska a Černé Hory. Živković pracuje s originálním textem, který průběžně komentuje. V závěrečné kapitole shrnuje své poznatky a závěry a zdůvodňuje, proč se domnívá, že autorem *De conversione* byl právě Anastasius. Kniha je opatřena rozsáhlým soupisem použité literatury a jmenným rejstříkem. Je přehledná, řecký text je uveden vždy s přesným překladem.

Lenka Blechová

Eduard MÜHLE (Hrsg.)

Breslau und Krakau im hohen und späten Mittelalter. Stadtgestalt – Wohnraum – Lebensstil (= Städteforschung Reihe A: Darstellungen, Bd. 87)
Köln-Weimar-Wien 2014, Böhlau Verlag, 384 s. (65 černobílých a 12 barevných vyobrazení), ISBN 978-3-412-22122-5.

S výjimkou úvodního slova redaktora, tehdejšího ředitele Německého historického ústavu ve Varšavě, který podává informace o vzniku tohoto svazku, jde vesměs o práce polských historiků a historiček (17:1). Ti se prezentují různě (málo) přepracovanými zněními svých polsky již jinde vydaných studií. Protože jsou jejich texty ale velmi rozptýleny, je třeba iniciativu k soubornému vydání uvítat. Současné platí, že jde s mála výjimkami o stati z několika málo posledních let, takže zásahy do nich nebyly až tak potřebné. Studie tedy v podstatě obrážejí současný stav našeho – polského bádání. Vzhledem k tomu, jaký byl vznik tohoto svazku, je jasné, že celkové pokrytí tematiky, zdůrazněné v podtitulku, nebylo možné, leč přesto je podán poměrně plastický a svým způsobem komplexní pohled na města Vratislav a Krakov v uvedeném období.

Ale už první stať (Marek Sloń, *Warum nur ein Breslau? Versuch eines Vergleichs der Entwicklung der Städte Breslau, Prag, Krakau und Posen*, s. 9–25) ukazuje, že v regionu bylo více měst, která si svým habitem a strukturou zasloužila být vtažena do tohoto srovnání. K těm, jež jsou uvedena v titulku článku, by snad bylo možno připojit ještě Brno vzhledem k jeho významu. To ovšem není výtkou, protože jednak příslušné stati nebyly k dispozici, jednak by zařazení další skupiny studií přerostlo možnosti jed-

noho svazku. Ale je třeba si to uvědomit a při všech možných paralelách resp. komparacích to zohledňovat. Nutno rovněž konstatovat, že mezi autory jsou vesměs jména předních představitelů polské medievisťky, takže se nám tu dostává kvalifikovaných odpovědí na kladené otázky.

Z formálního hlediska můžeme v publikaci rozeznat tři poměrně samostatné okruhy. První z nich tvoří šest statí, které se zabývají analýzou různých aspektů hospodářských a sociálních problémů Vratislavi samotné. Zde převládají otázky týkající se vzhledu města a jeho areálu. V té souvislosti si zaslouží zvláštní pozornost Mateusz Goliński, který sledoval dynamiku proměn držeb nemovitostí na vratislavském rynku v letech 1345–1420 (107–135). Také pět rozprav o Krakovu sleduje zejména stavební vývoj města. Zde poučí zejména dvě poslední rozpravy: Waldemara Komorowského o rezidencích vrcholné a pozdně středověkých patricií a Jakuba Wyszniaka, který interpretuje testamenty krakovských měšťanů ve 14. století. Pro léta 1303–1396 mohl pracovat se zhruba osmdesáti (překvapivě málo) jednotkami, jejichž dispozice rozdělil strukturovaně podle příjmců (vesměs církevní) a posléze podle obsahu. Škoda, že pro Vratislav není k dispozici paralelní studie. Autor se nepokusil ani o případné srovnání třeba právě s Prahou, kde je materiál již do značné míry zpracován.

První ze zbývajících dvou statí je věnována hospodářským stykům obou tehdejších velkoměst včetně těch menších, která ležela na jejich spojnicích (Grzegorz Myśliwski), druhá pak sleduje genealogické souvislosti mezi oběma patriciáty (opět Mateusz Goliński). Pro českého čtenáře třeba dodat, že podle rejstříku je Praha (vedle úvodní statí, kde je to samozřejmě) poměrně hojně frek-

ventována, jiná města jen výjimečně (Brno), i když by asi zejména u patriciátu bylo možno tyto vazby pozorovat. Ale to je spíš popud pro nás, než pro autora zmíněné statí.

Ivan Hlaváček

Walter KOCH (Hrsg.) unter Mitwirkung von Klaus Höflinger, Joachim Spiegel und Christian Friedl

Die Urkunden Friedrichs II. Teil 4: 1220–1222

(= Monumenta Germaniae Historica – Die Urkunden der deutschen Könige und Kaiser), Wiesbaden, Harrassowitz Verlag 2014, 1098 s. (Rejstřík s. 637–1098), ISBN 978-3-447-10087-8.

V rámci prestižních Monumenta Germaniae Historica vyšel další díl jedné z jejich nejstarších řad, (dvou)svazek listin posledního velkého Štaufovce Friedricha II. Přináší materiál pouhých dvou let (od září 1220 do srpna 1222) v počtu 272 kusů pro dobu jeho pobytu v Itálii. Jde o listiny velmi často datované v polních vojenských táborech, což už samo o sobě zřetelně svědčí o Friedrichových válečných aktivitách. Jsou to roky jeho vlády, které patří k těm s největší listinnou emisí. Jde přitom pochopitelně zejména o různé milosti italským církevním institucím. Zřetelně to znamená, že se v té době střední Evropa dostávala do značné míry mimo horizont jeho zájmů (včetně českých zemí), i když se ve Friedrichově doprovodu pohybovali představitelé německého episkopátu a špiček světské feudalit. České představitele mezi nimi jmenovitě nenacházím a lze se oprávněně domnívat, že se neskrývají ani v obvyklém tehdy závěru svědečných řad privilegií *et alii quamplures*. Výjimkou se

může zdát ojedinělý Friedrichův zájem o řád německých rytířů, ale ten byl v oné době ještě fixován na Středozeří.

Úvod edice je tentokrát velmi stručný, protože podrobný výklad o kancelářských zařízeních je slibován pro následující svazek. Ten má obsáhnout i materiál v rozsahu čtyř návazných, rovněž italských let Friedrichovy vlády. Komentář k jednotlivým otiskům listin navazuje na úzus předchozích svazků, to znamená, že splňuje nejvyšší kritéria míry informací jak po formální, tak i obsahové stránce. Zejména je také třeba upozornit na mimořádný záber provenienčních údajů jednotlivých listin, vypořádávající se s nejrůznějšími ztrátami originálního či širě starého dochování.

Zcela obecnou medievalistickou (i filologickou) platnost mají rejstříky, které zaplňují více než 450 stran a které jsou dílem Kochových spolupracovníků. Je jich celkem šest. Jmenný, slovní a věcný, citovaných míst bible, právních pramenů a odkazů či narážek na ojedinělé citace křesťanských autorů (z autorek Hildegarda z Bingen!), míst dochování textů a posléze seznam edic a literatury. Klíčový je rejstřík slov a věcí (230 stran!), který přináší dokonce příslušná slovní spojení, umožňující obecněji pronikat do myšlenkového světa nejen Friedricha samotného, ale i politické teologie doby vůbec či věci hospodářského a právního charakteru (tak např. slova spojená s pojmem *libertas* přicházejí ve více než pěti sloupcích, ale týká se to i dalších pojmů jako *maiestas*, ale i *imperium* s různými odvozeninami, *possessio*, *potestas*, *robur*, *p(o)ena* a mnoho dalších, jakož i tvarů slovesných). Dosavadní postup prací je, doufejme, zárukou, že se dalšího svazku dočkáme v dohledných letech.

Ivan Hlaváček

Dana DVOŘÁČKOVÁ-MALÁ

Královský dvůr Václava II.

České Budějovice, Veduta 2011,
vydáno ve spolupráci s Nakladatelstvím
Historického ústavu AV ČR, 329 s.,
ISBN 978-80-86829-73-9.

Dana Dvořáčková-Malá poskytla čtenářské obci monografii věnovanou královskému dvoru Václava II. jako završení svých sond do struktur ústřední panovnické moci v českém státě na přelomu 13. a 14. století. Centrem její pozornosti se logicky stal dvůr nejvýznamnějšího z posledních Přemyslovců Václava II. (pro něj doposud podobně syntetizující zpracování v české historiografii schází), dále jde o dobu, v níž došlo k závažným strukturálním změnám v české středověké společnosti, jež se pochopitelně promítaly i do panovnického dvora, a v poslední řadě jde o typické téma umožňující (ba přímo vyžadující) aplikaci moderních interdisciplinárních přístupů.

Problémem, s nímž se musí vypořádat medievalista zabývající se pozdním 13. stoletím v českých zemích, je absence kritického a celistvého zpřístupnění pramenů pro toto období. Navzdory tomuto omezení je práce Dvořáčkové-Malé spolehlivá, bere v úvahu maximum možných pramenů a vhodně kombinuje písemnosti úřední proveniencí s prameny narativního či čistě literárního charakteru. Rovněž rozsah použité sekundární literatury je adekvátní syntetizující monografii, shrnující poznatky v dané oblasti.

Předchozí studie věnované tématu osob obklopujících českého panovníka Václava II. byly konstruovány převážně z pohledů prosopografických: šlo primárně o identifikaci jednotlivých osobností ovlivňujících jednání krále a dále o shromáždění pokud možno

kompletních pramenných zmínek k nim se vztahujících. Tento přístup, charakteristický zejména pro pozitivistickou historiografii, je pochopitelně aplikován i Dvořáčkovou-Malou. Nicméně takto získané informace jsou dále hodnoceny a interpretovány v několika vzájemně se prostupujících rovinách, které tvoří základní stavební kameny jednotlivých kapitol.

Autorka nevnímá fenomén dvora jako jakýsi umělý konstrukt moderní historické vědy, nýbrž hned v první kapitole „O uspořádání dvora“ (s. 21–49) upozorňuje na skutečnost, že dvůr a jeho prostředí je pojímán jako specifický fenomén v teoretických spisech fakticky již od budování západoevropských raně středověkých států (Hincmar z Remeše), přičemž největší autorčině pozornosti se těší dílo Konráda z Megenberku *Ökonomik* z poloviny 14. století. Zejména pokus o aplikaci Konrádových postulatů o užším dvoře (*curia minor*) a širším dvoře (*curia maior*) v českém prostředí můžeme chápat jako metodicky zásadní a novátorský. Je to ostatně pro autorku typický koncept, který ověřovala i ve svých předchozích studiích věnovaných tomuto tématu.

Dvořáčková-Malá ale nezůstává jen u tohoto členění: je si vědoma (viz druhou kapitolu „Lidé kolem trůnu“ na s. 51–111), že dvůr jako centrální „instituce“ středověkého českého státu je mnohem složitějším systémem, v němž dochází k neustálým interakcím jednotlivých elementů jak politického života (hlavně skupin a klanů světské nobility, dále vysokého kléru aj.), tak i osob objevujících se v pramenech jen sporadicky, nicméně rovněž dotvářejících kulturní úroveň společenských elit (básníci, hudebníci, šašci apod.). Není totiž možné zapomínat na to, že vedle církve a jejích reprezentantů to byl fakticky jedině pa-

novnický dvůr (a maximálně některé jeho „deriváty“ u nejčelnějších představitelů domácí šlechty), který byl schopen vytvořit podmínky pro uměleckou tvorbu (pochopitelně profánních žánrů), a stával se tak tvůrcem a vlastně i měřítkem dobového vkusu. V tomto ohledu přináší kniha Dvořáčkové-Malé důležitý impuls, který česká historiografie doposud dlužila literárním historikům i historikům umění. Pro ně je důležitá zejména čtvrtá kapitola „Dvorská-rytířská kultura“ na s. 165–181. Takto zaměření odborníci totiž zpravidla pracují až s výsledky těchto struktur (tzn. s uměleckými díly), aniž by si kladli otázky po zázemí, v němž tato díla vznikala. A pokud si tyto důležité otázky představitelé zmíněných vědních oborů kladou, nemohou na ně nalézt kvalifikované odpovědi bez důkladných kontextuálních analýz, které zpravidla leží mimo rámec jejich primárního zájmu.

Nutným důsledkem aplikace na počátku zmiňované teorie o užším a širším dvoře Václava II. je odlišení nejbližšího okolí panovníka, tj. jeho rodiny, domácnosti, nejbližšího služebnictva a nejintimnějších rádčů (světských i duchovních), od dvora rozšířeného o další činitele z řad úřednictva. V tomto rozšířeném modelu je dvůr prostorem, v němž se formuluje panovníkova politická moc.

Je třeba mít ovšem na zřeteli, že se právě během druhé poloviny 13. století řada původně ryze dvorských dignit stává exponentem zemské správy stojícím vůči panovníkovi nikoliv již v jednoznačně subsidiárním, nýbrž spíše v jakémsi „kolegiálním“ postavení. Tento aspekt studie Dvořáčkové-Malé bude ovšem zapotřebí podrobit dalším soustavným výzkumům, neboť jeho vyřešení nelze dosáhnout toliko analýzou dvora a jeho

struktur, nýbrž i studiem paralelního formování země jakožto fenoménu, kolem něhož krystalizovala zemská obec a její správní struktury. Ty se právě v pozdním 13. století stále zřetelněji profilují v písemných pramenech.

Celý autorčin výklad je propojen s politickými dějinami, nejde tedy jen o sledování vnitřních záležitostí dvora a jeho každodennosti. Všechny důležité posuny v rámci dvorského společenství jsou Dvořáčkovou-Malou vnímány a vysvětlovány jako výsledky mocensko-politických změn, v rámci nichž můžeme jako uzlové body postupně vnímat návrat mladého Václava II. do Čech na jaře 1283, zatčení Závíše z Falkenštejna na konci 80. let a posléze příchod Petra z Aspeltu do služeb českého krále (prokazatelně od roku 1295), popř. českou královskou korunovaci a s ní spojenou restrukturalizaci panovnickovy kanceláře 2. června 1297.

Za metodicky nové lze jednoznačně považovat uplatnění metod sociologie, popřípadě sociální antropologie při studiu dvora jakožto sociálního systému projevujícího se jednak interakcí mezi jednotlivými jeho členy navzájem (naplňování obsahu kompetencí jednotlivých dvorských oficií), tak i ve vztahu k okolí, v tomto případě především strukturovaným ceremoniálem (vjezd panovníka do města, korunovace, rytířský turnaj, svatba apod.) – instruktivně je to obsaženo ve třetí kapitole „Každodennost a slavnosti“ na s. 113–163 a v kapitole páté nesoucí název „Královská rodina a dvůr v prostoru“ na s. 183–201. Rovněž z tohoto hlediska je pozdní 13. století svým způsobem zlomové, neboť nám množství a charakter dochovaných pramenů umožňuje (zejména jejich vhodnou kombinací) nahlédnout hlouběji pod povrch jevů.

Autorka sleduje všechny představené aspekty kontextuálně, provádí sondy jak směrem do období panování Václava otce Přemysla Otakara II., tak i do období po vyměření přemyslovské dynastie a nástupu Lucemburků na český trůn. Tak dostávají výsledky jejího pozorování vyšší vypovídací hodnotu, zvláště tam, kde přináší nové, doposud nepublikované souvislosti.

Dalibor Havel

Stefan ALBRECHT (Hrsg.)

Chronicon Aulae regiae – Die Königsaal-Chronik. Eine Bestandsaufnahme

(= Forschungen zu Geschichte und Kultur der Böhmisches Länder, vol. 1)

Frankfurt am Main et al., Peter Lang 2013, 246 s., ISBN 978-3-631-64535-2.

Stefan Albrecht sestavil u příležitosti blížícího se dokončení německého překladu Zbraslavské kroniky sborník devíti příspěvků, které spojuje téma Zbraslavské kroniky. Příspěvky mají postihnout stav a perspektivy bádání o tomto prvořadém prameni a kontext jeho vzniku. Sborník vychází z konference, kterou v roce 2008 uspořádala Historická komise pro české země. Sborník má současně sloužit jako doprovodný svazek k německému překladu kroniky.

Po Úvodu Stephana Albrechta, kde je podán záměr publikace, byl zařazen příspěvek předního znalce evropské středověké historiografie Norberta Kerskena, který se zabývá rolí opatů a klášterů ve středověkém dějepisectví (*Äbte als Historiker. Klöster als Zentren der Geschichtsschreibung im Mittelalter*). Kersken přehledně shrnuje fenomén dějepisných prací psaných opaty, který oprávněně považuje za základ evropské historiografie středověku. Autor provedl ana-

lýzu údajů o přibližně osmdesáti opatech, kteří byli zároveň historiografy. Analýza byla provedena jak z hlediska chronologického, tak s ohledem na místo působení opatů a tématické zaměření jejich spisů. Dále se autor pokusil sestavit profil opata-autora a zhodnotit jeho historiografickou činnost. Není příliš překvapivé, že převahu mezi opaty-dějepisci mají představitelé benediktýnského řádu. Rozdělení kronik psaných opaty a klášterních kronik je provedeno podle říšských teritorií. (Pokud jde o kroniky psané opaty v českých zemích, nebyla ovšem Kronika, přesněji Letopis, milevského opata Jarlocha „druhým pokračováním Kosmovy kroniky“, jak uvádí autor, ale jako pokračování Letopisu Vincenciova stála mimo tuto řadu.) K českým kronikám jsou vzhledem k místnímu sousedství přiřazeny také Valdsasy. Opatí většinou byli činní politicky i mimo svůj klášter, často měli úzký vztah s královským dvorem. Mohou být také charakterizováni jako středověcí intelektuálové. Více než polovina zkoumaných autorů se nezajímala jen o dějiny vlastního kláštera, ale zasazovala je do širšího kontextu. Nejčastějšími důvody, které vedly opata k sepsání kroniky, bylo úsilí o pojištění klášterní tradice (většinou v krizové situaci), úsilí o klášterní nebo církevní reformu a různé osobní záměry (například blízký vztah k panovníkovi).

Příspěvek Kateřiny Charvátové se zabývá cisterciáckými mnichy a jejich vztahy k českým králům v době Petra Žitavského (*Cistercian monks and Bohemian kings in the times of Peter of Zittau*). Autorka představuje postavení cisterciáckého řádu a nejvýznamnějších cisterciáckých klášterů na konci 13. a v první třetině 14. století. Zvláště sleduje společenské a politické působení jejich reprezentantů, konkrétně valdsaského

opata Dětricha, sedleckého opata Heidenreicha a zbraslavských opatů Konráda a Petra. Anna Pumprová se v příspěvku *Zu Sprache und Stil der Königsaalers Chronik. Stand und Perspektiven der Forschung* zabývá jazykem kroniky. Zkoumá strukturou kroniky, její rétorickou výstavbu a styl, úpravu a literární kontext díla. V rámci struktury kroniky obšírněji rozebírá její dvojí autorství a vliv Petra Žitavského na první část kroniky, sepsanou Otou Durynským. Vyzdvihuje skutečnost, že tempo kroniky rychle plyne a občasně doplnění textu humorem jí přidává na čtivosti. Zároveň je možné v kronice spatřit vliv bible. Tematizovány jsou též vztahy Zbraslavské kroniky ke starší, soudobé i pozdější literatuře. Autorka taktéž zmiňuje prameny autorů kroniky. Konstatuje, že ačkoli stylu a jazyku Zbraslavské kroniky věnovala odborná literatura značnou pozornost, nebyly zatím využity všechny možnosti studia jejího textu. Vzhledem k významu této kroniky připomíná v závěru příspěvku naléhavost její nové kritické edice, která by nahradila nikoli bezchybnou edici Josefa Emlera a odpovídala současným vědeckým nárokům. – Na přípravě této edice se autorka podílí.

Příspěvek Marie Bláhové *Sic et ego ea, que vidi, que certissime cognovi ruditer conscribere laborabo* s podtitulem *Zur Arbeitsweise Peters von Zittau* se pokouší vyvodit pracovní metodu Petra Žitavského z dochovaných střípků, které naznačují postupy práce jiných středověkých historiografů, jako Hinkmara z Remeše, Reginona z Prümü, Dětmara z Merserburgu a dalších. Z dochovaného rukopisu druhé knihy kroniky Petra Žitavského byl autorkou odvozen jeho základní pracovní postup. Zatímco Petr Žitavský v retrospektivní části kroniky zachytil své vzpomínky a informace

svědků a spolu s listinami a listy je uspořádal do chronologických nebo věcných souvislostí, současné události zapisoval průběžně, většinou s nevelkým odstupem od událostí. Časový odstup mu umožnil začlenit do textu některé listiny a listy svých zpravodajů, doplnit je dalšími zprávami a spojit do souvislého textu. Dodatečně doplňoval ještě později získané informace, text přepracovával a upravoval. Petr Žitavský byl aktivním historikem, sepsal nejen informace, kterých byl očitým svědkem, systematicky informace shromažďoval, vyhledával zpravodaje a doslova objednával zprávy.

Petr Hilsch navázal příspěvkem, ve kterém se pokusil obsáhnout historické povědomí autorů Zbraslavské kroniky (*Das Weltbild Ottos von Thüringen und Peters von Zittau*). Východisko k tomu mu poskytlo shrnutí informací o autorech kroniky. Za důležitý považoval pohled autorů na jednotlivé panovníky, na šlechtu i na konkrétní události a společenské a hospodářské poměry. Zvláštní pozornost věnoval interpretaci národnostní situace v Čechách. Konstatoval, že ačkoli není zřejmé, zda Petr Žitavský znal kroniku tzv. Dalimila namířenou proti německému měšťanstvu v Čechách, znal stanovisko české šlechty, prohlédl a ironizoval její patriotické argumenty, které šlechta předkládala třeba při vypuzení německých rádců Jana Lucemburského. U Petra Žitavského autor vyzdvihuje jeho postoj k židovské menšině. Obraz dokresluje jejich zemský patriotismus. Za nápadný považuje autor prostor, který Petr Žitavský věnuje emocím, smrti a utrpení.

Příspěvek Roberta Antonína na téma králů a královské moci ve Zbraslavské kronice (*Könige und königliche Macht in der Königsaller Chronik*) zkoumá, do jaké míry je

možné Zbraslavskou kroniku použít jako pramen pro vytváření představy autorů o panovnické moci a královské moudrosti. Autor sleduje prezentaci panovnických ctností ve Zbraslavské kronice, především typu moudrého a spravedlivého, mírotvorného krále, rytířských ctností, štedrosti a významu panovnické moci, ale i neužitečného krále a krále-tyrana. Zbraslavskou kroniku představuje jako pramen názorů středověkých intelektuálů na legitimitu a výkon panovnické moci.

Běla Marani Moravova v příspěvku *Städte und Bürger bei Peter von Zittau* shrnuje zprávy Zbraslavské kroniky, které se týkají měst a měšťanů a jejich úlohy ve Zbraslavské kronice i v dalších vyprávěcích pramenech v Čechách 14. století. Vyšla z pramenné terminologie, zmínila mimořádné postavení Prahy jako hlavního města království. Ukázala nesystematičnost používání pojmů týkajících se měst ve Zbraslavské kronice. Z kroniky extrapolovala několik událostí, týkajících se jak měst, tak formování vrstvy měšťanů a měšťského patriciátu, jako byl postoj měšťanů v královské volbě, zajetí pánů měšťany v roce 1309, povstání pražských měšťanů v roce 1319. Zmínila také, že z textu kroniky nelze posoudit, jaký vztah k měšťanům měl Ota Durynský. Vyplyvá z ní však, že Petr Žitavský k nim zaujímal pohrdavý postoj.

Příspěvek Martina Nodla se zabývá nacionalismem a národním vědomím na začátku 14. století (*Nationalismus und Nationalbewusstsein zu Beginn des 14. Jahrhunderts und Karls Bemühen um ein konfliktfreies Bild des Zusammenlebens von Tschechen und Deutschen in Böhmen*). Národní vědomí ve středověkých Čechách autor oprávněně prezentuje jako často diskutovanou otázku české medievistiky, přičemž vý-

znamným pramenem pro tuto problematiku je vedle Zbraslavské kroniky i kronika tak řečeného Dalimila. (Autorovo tvrzení, že dosud byly obě tyto kroniky z hlediska nacionalismu posuzovány izolovaně, je poněkud nepřesné). Nodl se zaměřuje na srovnání obou kronik z hlediska jejich pojetí národa a národního vědomí. Základní rozdíl je již v pojetí národa, který tzv. Dalimil chápe jazykově, zatímco Petr Žitavský teritoriálně. Nodl upozorňuje, že Petr Žitavský na rozdíl od tzv. Dalimila nezmiňuje nacionálně motivované spory mezi českou šlechtou a německým měšťanstvem a mezi českými a německými měšťany v královských městech, naopak podobně jako tzv. Dalimil detailně líčí spory domácí politické reprezentace s panovníkem, a především jeho zahraničními rádci a úředníky. Druhý rozdíl Nodl oprávněně vidí v primární funkci obou děl a jejich odlišné motivaci, obě však reagují na politickou a společenskou situaci. Autor mj. vyslovuje výhrady k závěrům Romana Hecka, pokud jde o národnostní problémy ve Zbraslavské kronice.

Poslední příspěvek sborníku se týká architektury (*Die Baukunst in der Königsaal Chronik: Dichtung und Wahrheit*). Klára Benešová v něm analyzuje zprávy Zbraslavské kroniky týkající se stavby Zbraslavského kláštera a na základě archeologických výzkumů se pokouší rekonstruovat jeho podobu. V souvislosti s tím sleduje také architekturu mateřského kláštera Zbraslavi, kláštera sedleckého, a některých dalších cisterciáckých klášterů.

Díky tématické rozmanitosti a kvalitě zpracování jednotlivých témat zasazuje sborník Zbraslavskou kroniku do širokého historického kontextu a nabízí různé pohledy na tento zásadní pramen – nejen – českých dějin.

Ilona Adamírová

Sabine WEFERS

*Das Primat der Außenpolitik.
Das politische System des Reiches
im 15. Jahrhundert* (= Historische

Forschungen, Bd. 99)

Berlin, Duncker-Humblot 2013, 243 s,
ISBN 978-3-428-14002-2.

Knize autorky o politickém systému císaře Zikmunda z roku 1989 se dostalo v naší historiografii značné pozornosti (celkem tři vstřícné referáty) a tak otvíráme tuto knihu s pochopitelným zájmem; ostatně i proto, že autorka věnovala této problematice v mezicase mezi oběma knihami značnou pozornost v řadě rozprav. Nejdůležitější z nich, rozsahem takřka kniha, totiž studie *K teorii zahraniční politiky římsko-německé říše pozdního středověku*,¹ pak tvoří svým způsobem východisko tohoto díla k teorii zahraniční politiky římsko-německé říše pozdního středověku. V něm král–císař jako konkrétní osoba ustupuje do pozadí. Východiskem je sice vláda Zikmunda Lucemburského, ale těžiště tkví v poslední třetině 15. století, tedy v druhé polovině vlády Friedricha III. resp. mladého Maxmiliána I. Autorka klade důraz na fungování systému, vtahuje do bezprostředních souvislostí i další nejen dvorské struktury, tedy takové, které mohly mít být jen zprostředkovaně vliv na utváření zahraniční politiky. A snad lze říci, že se dostalo na všechny podstatné i příležitostné složky politicky aktivní společnosti, i když někdy poněkud zkrátka.

---

1 Sabine WEFERS, *Zur Theorie auswärtiger Politik des römisch-deutschen Reiches im Spätmittelalter*, in: Dieter Berg – Martin Kintzinger – Pierre Monnet (Hrsg.), *Auswärtige Politik und internationale Beziehungen*, Bochum 2002, s. 259–370.

Tak jen ilustrativně lze konstatovat, že o Jiříkovi z Poděbrad nacházíme jen tři zcela vedlejší zmínky, o Vladislavu II. pak dokonce ani to. České království a Jiříkova mírová aktivita pak dost překvapivě nejsou ani zmíněny, i když z autorčiných výkladů plyne, že český stát do říše vlastně ani nepočítá. Do přediva (*Gewebe*) jejích více či méně jevových struktur byl český stát integrován jako vnějškový, mimoříšský element v kontextu stručného hodnocení husitství. Poté, co se autorka zmiňuje o porážkách křížových výprav na české půdě, se dovídáme, že husité, „jinak než Osmané“, *fielen... sehr bald nach ihrem Auftreten ins Reich ein* (s. 197).

Po úvodní stati je kniha rozdělena do čtyř kapitol (které se ovšem dále člení): Struktury a jednající činitelé, Výzvy a odpovědi, Úloha jednajících činitelů a Primát zahraniční politiky. Knihu uzavírá shrnutí, dvacetistránková bibliografie (anglické biografie Jiřího z Poděbrad od O. Odložilíka či F. Heymanna tu nepřicházejí, jen zcela kurzoricky nacházíme německé vydání Palackého Dějin, Šmahelovu *Hussitische Revolution*, resp. práce Kaminského a Seibta) a třístránkový rejstřík.

Klíčovou kapitolou práce je stodvacetistránková partie o úloze jednotlivých jednajících subjektů. Na prvním místě ovšem figuruje panovník sám. Jeho postavení a jednání je v různých modelových situacích charakterizováno v duchu jakéhosi fiktivního, pozdně středověkého knížecího zrcadla, částečně prostřednictvím nám dobře známého Martina Mayra v kontextu různě se křížících okolností nebo zájmů dynastických a pochopitelně i kolísavé síly momentálního panovníkova postavení. Dalším „hybatelem“ je papež, resp. papežství. Třetím okruhem jsou další mocenská

uskupení, ovšem mimo říšská knížata a města, kterým jsou vyhrazeny další dva oddíly. Ptám se, proč mezi těmi dalšími, zde přicházejícími mocenskými uskupeními, jsou zahrnuty též koncily (nepatřily by spíše bezprostředně po bok papežství?) a královští vyslanci (nenáleželi by po bok panovníka jako jeho exponenti?). Významnou roli přisuzuje autorka právem kurfirfům, kteří působí nejen vedle krále, ale často místo něho resp. proti němu. Samozřejmě vystupovali s různě akcentovanými a měnicími se vztahy mezi sebou i jindy jako více či méně kompaktní celek. Dále pak jde o města; tu stojí v čele, jen poněkud překvapivě, Worms, za nímž se umístil Norimberk, aby další, tedy některá přední města jako Kolín nad Rýnem, Řezno či Frankfurt, ale také Lindau nebo Štrasburk, přicházela víceméně jen kurzoricky.

Knihu uzavírá „playdoyer“ o významu zahraniční politiky, které autorka sumarizuje do tří oddílů: vnější tlaky a vnitřní, které člení na tlaky shora a zdola. Že je Sabine Wefers žačkou prof. Petera Morawa, je patrné na první pohled (i kdyby mu nevzdávala v úvodu vřelý dík), protože má zálibu ve strukturování a systemizování. Nicméně život a to i zahraniční politika (mluvil bych v této souvislosti spíše o zahraničně politickém jednání, které přes veškeré dlouhodobé tendence a snahy do značné míry záviselo na konkrétní situaci), tyto hranice překračovaly. Je ale třeba si je uvědomovat, aby příslušné kontury vystávaly zřetelněji.

Ivan Hlaváček

Zdeněk BERAN

Landfrýdní hnutí v zemích České koruny. Snahy o zajištění veřejného pořádku a bezpečnosti ve středověké společnosti

České Budějovice, Veduta 2014,
256 s. ISBN 978-80-86829-93-7.

Kniha je zaměřena na fenomén landfrýdů / landfrýdních spolků jakožto právní instrument uplatňovaný ve středověku, s přesahem do 16. století; cílem bylo zajištění „zemského míru“. Jedná se o problematiku několikavrstevnatou: základní roviny lze lapidárně označit jako (právní) teorii a naopak běžnou praxi. Autor zkoumá, v jakých kontextech byly landfrýdy uzavírány, kdo byl jejich signatářem, co sledovaly oficiálně i neoficiálně a jaké bylo jejich reálné uplatnění a jejich přínos k zajištění pořádku, resp. k eliminaci soukromých záští. Otázka může znít ale také v tom smyslu, zda by nebylo alespoň v části případů adekvátnější landfrýdy vnímat jako utilitární cestu prosazení, eventuelně posílení mocenského postavení jedněch mocenských skupin a naopak oslabení pozic druhých. Těmto i dalším momentům obecného charakteru jsou věnovány již úvodní partie knihy, kde je téma zakotveno do širšího rámce i z hlediska teritoriálního. Beran tu mapuje jednak dosavadní výzkum problematiky landfrýdů i jejich kořenů (boží míry, úřad popravců apod.) a jednak přihlíží k analogickým tendencím k zajištění vnitřního pořádku v dalších evropských zemích. Z těchto pasáží především vyplývá, že institut landfrýdů nezdомácněl zdaleka všude, a existovaly přirozeně i alternativní způsoby a cesty udržování míru.

Autor téma strukturoval primárně chronologicky (předhusitské období, husitské období, pohusitské interregnum, období poděbradské a jagellonské a závěrem výhled do 16. století), sekundárně pak geograficky

(Čechy, Morava, Slezsko, Lužice). Pozornost zaměřená na celý obvod zemí Koruny české je nejen plně oprávněná, ale přináší i pozoruhodné výsledky: při tomto záběru studia můžeme konstatovat, že ani v jediném soustátí nepanoval jednotný model, ale několik paralelních linií, v nichž se průběžně uplatňovala lokální specifika. Komparaci dobře poslouží shora naznačené členění, jakkoli se rozumí, že landfrýdy nezbytně nebyvaly omezeny zemskou hranicí, ale již v předhusitské době najdeme přesahy např. do Rakous. Srovnávací hledisko se v knize přirozeně uplatňuje i v dalších ohledech – patří k nim např. proměňující se sociální struktura signatářů landfrýdů, nebo skladba deliktů, projednávaných před landfrýdními soudy.

Celistvě pojednaná problematika landfrýdů v zemích Koruny české ve 14.–16. století představuje vítaný příspěvek k politickým dějinám stejně jako dějinám politické kultury ve střední Evropě té doby – landfrýdy totiž evidentně byly mocenskými nástroji; podobně jako příměří či opovědi pak zapadají do širokého spektra právní kultury a analogicky jako listy příměří, závazky nemsty, poddání se ubrmanskému výroku apod. nás téma landfrýdů přivádí na pole právní (a ovšem i morální) závaznosti slibu a případně přísahy v pozdním středověku. Kniha je vybavena standardním aparátem, seznamem pramenů a literatury i rejstříkem; písemnosti tvořící meritum pramenné základny jsou v typově reprezentativním výběru evidovány i v obrazových přílohách (vedle listin opatřených i desítkami pečeti anebo přiznávacích listů k již fungujícím landfrýdním tu zaujme např. kniha slezského landfrýdního spolku se závazky jednotlivých členů nepostupovat při řešení sporů cestou svépomoci).

Robert Šimůnek

Raný novověk

James R. PALMITESSA
(ed., with an Introduction
and Bibliography)

Between Lipany and White Mountain. Essays in Late Medieval and Early Modern Bohemian History in Modern Czech Scholarship (= Studies in Central European histories), vol. 58, ISSN 1547-1217.

Translated by Barbara Day and Christopher Hopkins. Leiden-Boston, Brill 2014, XIX + 365 s., ISBN 978-90-04-27757-1.

Zásluhou Jamese R. Palmitessy, docenta historie na Western Michigan University v Kalamazoo, vyšla pozoruhodná antologie kratších textů k českým dějinám 15.–17. století. Příčiněním editora se stala 58. svazkem prestižní řady *Studies in Central European Histories*, vydávané proslulým nakladatelstvím Brill. Už samotná tato skutečnost je velkou službou české historiografii, neboť nově přeložené texty přibližuje i té části odborníků, kteří nikdy nesáhnou po český psané literatuře a s velkou pravděpodobností ani po publikacích, jež vydávají v západních jazycích naše vědecké instituce.

James Palmitessa za svého delšího studijního pobytu v Praze dobře zvládl češtinu a spolehlivě se zorientoval v české historii přelomu středověku a novověku, stejně jako v příslušné části dějepiscectví. Získal také smysl pro historická témata, která z oblasti vědy přesahují do širšího společenského povědomí a jsou zpřítomňována aktuálními diskusemi. Tato znalost se odráží v editorově rozsáhlé úvodní studii, která zajímavým způsobem zasvěcuje amerického a západoevropského čtenáře do starších českých dějin a do jejich odra-

zu v moderní historiografii. Pokouší se nastínit hlavní témata české minulosti od pravěku až po dobu Komenského, historiografické perspektivy při nazírání na tuto minulost, periodizaci a pojetí této části českých dějin v klasických pracích i v publikacích z období po druhé světové válce a posléze po roce 1989. Detailně zasvěcený editor na jedné straně vystihuje proměny české historiografie s důrazem na směrodatná díla, zároveň si ale všímá probíhajících diskusí a peripetií (například aféry Františka J. Holečka). Pro geograficky vzdáleného čtenáře vytváří obraz, který ho svou barvitostí a komparabilním potenciálem může zaujmout i tehdy, když postrádá bližší vztah k bohemikální tematice.

Hlavní část knihy tvoří dvanáct textů, původně článků nebo knižních kapitol, jež autor vždy uvádí stručnou charakteristikou autora a bibliografickými údaji o originálním zveřejnění. Ačkoli Palmitessovou badatelskou doménou se staly dějiny raně novověké hmotné kultury, v antologii volil texty z dějin politiky, náboženství, idejí, kultury, každodennosti, etnicity, demografie či kriminality, a to se zřetelem k šlechtě, církvi, měšťanstvu i poddaným. Antologii otvírá studie Roberta Kalivody o vyústění husitství v době předbělohorské a pobělohorské a završuje ji stať Lenky Bobkové o exulantech z časů třicetileté války. Dalšími tématy se stala problematika rozděleného národa z knihy Františka Šmahela *Idea národa v husitských Čechách*, národnostní a jazykové rozpory v prostředí českých františkánů-observantů (Petr Hlaváček), působení místodržitele Ferdinanda Tyrolského a jeho dvora (Václav Bůžek), „česká otázka“ v 16. století (František Kavka – Anna Skýbová), osobnost Polyxeny z Pernštejna (z knihy Josefa Janáčka *Ženy české renesan-*

ce), otázka náboženské tolerance či koexistence (Josef Válka), sexuální delikvence před městským soudem (Petr Kreuz), politické myšlení a knihovna Karla staršího ze Žerotína (Tomáš Knoz), proměny barokních náboženských bratrstev (Jiří Mikulec) a migrace jihočeského obyvatelstva před třicetiletou válkou a po ní (Josef Grulich – Hermann Zeitlhofer).

Jak je zřejmé, pořadatel antologie neshledával pouze širší zobecňující témata, jaká nabízejí zejména texty R. Kalivody, F. Šmahela a J. Války, ale vybíral si také inspirativní historické osobnosti a jednotliviny příznačné pro české země nebo střední Evropu. V tučtu statí nemohl zachytit zdaleka vše podstatné, co nabízí česká historiografie posledních desetiletí, ale ve výběru uplatnil určitý rytmus ve střídání textů zaměřených jednak na problémy, jednak na konkréta, což je přístup schopný přiblížit bohemikální tematiku širšímu čtenářskému okruhu. Zároveň uplatňoval záměr uvést do anglofonního prostředí především ty autory, kteří – až na výjimky – neměli mnoho příležitosti publikovat v USA či ve Velké Británii. Někteřím dalším českým historikům věnoval o to větší pozornost ve své úvodní studii a více než třicetistránkové bibliografii, která podává poměrně reprezentativní výběr z literatury k českým dějinám pozdního středověku a raného novověku.

Kniha opatřená mapou zemí České koruny, chronologickou tabulkou, česko-německo-polským konkordančním slovníčkem toponym (žel poněkud neúplným), překladatelskou poznámkou a rejstříkem je svědectvím o erudici a pečlivosti editora i obou překladatelů. Zásluhou amerického bohemisty se západním zájemcům otvírá další příležitost k poznání starších českých dějin. Její výhodou je, že na rozdíl od pře-

ložených českých monografií, vzácně vycházejících v USA a Anglii, umožňuje poznat širší tematické a názorové rozpětí soudobého českého dějepisce.

Jaroslav Pánek

Gerhard AMMERER –
Gerhard FRITZ (Hrsg.)

*Die Gesellschaft der Nichtsesshaften.
Zur Lebenswelt vagierender Schichten
vom 16. bis zum 19. Jahrhundert*

Affalterbach, Didymos-Verlag 2013, 248 s.,
ISBN 978-3-939020-82-0.

Sborník je výsledkem konference, která se uskutečnila roku 2011 v Rothenburgu ob der Tauber. Účastníci se jí referenti ze sedmi evropských zemí. Jedním z hlavních cílů bylo ukázat v duchu bádání posledních dvou desetiletí, že neusedlé skupiny obyvatelstva netvořily subkulturou existující samu pro sebe, ale byly rozmanitými způsoby integrovány do každodenního světa usedlých obyvatel. Publikované příspěvky přitom jasně odkazují k tomu, že neusedlé vrstvy není možno vnímat jako nějakou jednolitou skupinu. Tak je ostatně nenahléželo ani usedlé obyvatelstvo ve zkoumaném období, pro něž byla zřejmě jediným společným konstituujícím znakem právě neusedlost.

Sborníkem se jako hlavní téma vine snaha přiblížit specifické sociokulturní prostředí života na cestách, a to včetně charakteristiky různých strategií přežití a utváření sociálních sítí. V souladu s vývojem dosavadního bádání se pozornost i nadále klade na postižení rozdílů mezi psanou normou a každodenní realitou i na hledání příčin tohoto stavu. Někteří autoři dokonce hovoří v tomto ohledu o „ztroskotání raně moderního státu“.

Příspěvky jsou rozděleny do čtyř tematických okruhů, kterým jako jisté uvedení do problematiky předchází shrnující studie Karla Härtera. První oddíl se zabývá možnostmi využití soudobé literatury pro toto období. Následující tři pak probírají rozsáhlá témata sociálního prostoru a komunikace, utváření skupin na cestách i vrchnostenské konstrukce vnímání těchto „band“. Příspěvek Michaela Gordiana se obrací do pozdního 16. století k práci Ambrosia Papea *Bettel- und Garteteuffel*, ve své době značně rozšířené. Autor ji průlomově nahlíží z pohledu dějin kriminality. O mimořádný pramen se mohl opřít také Gerhard Fritz, jenž analyzoval práci vězeňského faráře z Ludwigsburgu Johanna Ulricha Schölla z roku 1793, která se zabírala žebráky v soudobém Švábsku.

V centru pozornosti Sarah Pichlkastner se ocitly vídeňské „Stadtzeichnerbücher“, ve kterých byli uváděni vrchností tolerovaní žebráci, i místa, na nichž měli povoleno žebrat. Analýza tohoto pramene umožňuje rekonstrukci topografie chudoby v raně novověké Vídni. České zastoupení v této práci obstaral Pavel Himl, jenž přiblížil ve studii mechanismy i limity (nucené) integrace neusedlých obyvatel v českých zemích v 17. a v 18. století. Zabýval se tedy tím, zda a jak bylo možné „proměnit“ v českých zemích neusedlého v usedlého v průběhu 17. a 18. století. Učinil tak hlavně na příkladu pokusů o integraci cikánských dětí.

Gerhard Ammerer se zabíral sexuálními vztahy mezi lidmi na cestách, přičemž došel k závěru, že není možné hovořit o tom, že by měly být v nějakém protikladu vůči usedlé společnosti. Neztotožnil se tedy s představami autorů některých dnešních studií, kteří hovoří o volné sexuální morálce, ale naopak prokázal, že některé navazo-

vané vztahy byly více stabilní než u lidí usedlých. Martin Scheutz pak pro rakouské Předalpi sledoval okolo roku 1700 zvýšené snahy vrchnosti o rozbourání vazeb mezi usedlými a neusedlými, přičemž došel k závěru, že norma se v těchto případech značně lišila od reality. Fabian Brändle věnoval pozornost v minulosti poměrně hojně bádánému tématu role hospody ve vztazích mezi usedlými a neusedlými. Nepřekvapí, že také on potvrdil nedodržování norem s ohledem na zákaz ubytování neznámých potulných osob.

Elke Hammer-Luza podrobila výzkumu bandu *Stradafisel* zadrženou ve dvacátých letech 19. století ve Štýrsku. Nezajímaly ji však ani tolik vlastní delikty, jako spíše sociální struktura bandy a její každodenní život. V tomto ohledu autorka vhodně navázala na zmiňované Fritzovy a Ammererovy práce. Případová studie Andree Fischnallera pojednává o tulákovi, žebrákovi i zloději Simonu Gschnellovi, jehož životní pouť skončila roku 1826 na popravišti kvůli sexuálně motivované vraždě tulačky Elisabeth Parigger. Satu Lidman pak na základě mikrohistoricky přiblížených případů z Bavorska z první poloviny 17. století poukázala na znevýhodněné postavení neusedlých u soudobých soudů, které k jejich výsledkům přistupovaly s řadou předsudků. Autorka si povšimla i přísnějšího trestání neusedlých žen.

Publikaci lze doporučit pozornosti odborné veřejnosti již z toho důvodu, že přehledně ukazuje, kam se v posledních letech ubírá bádání o neusedlých skupinách obyvatelstva v západoevropské historiografii. Jasně přitom dokládá, že tuto problematiku nelze zkoumat odděleně od světa soudobých usedlých, ale naopak s přihlédnutím k jejich vzájemnému prolí-

nání a ovlivňování. Takový přístup pomůže k získání nových poznatků o světě neusedlých, ale zároveň i k přiblížení se světu usedlých z poněkud neobvyklého konce.

Jaroslav Dibelka

Géza PÁLFFY –

Ferenc Gábor SOLTÉSZ – Csaba TÓTH

Coronatus Posonii... Bratislavské

korunovačné medaily a žetóny

(1563–1830) / Coronatus Posonii...

A pozsonyi magyar uralkodókoronázások érmei (1563–1830)

Bratislava-Budapest, Slovenské národné

múzeum – Magyar Nemzeti Múzeum

2014, 156 s., ISBN 978-80-8060-334-2.

Mezioborový přístup ke konkrétním tématům tvoří zejména v posledním desetiletí nedílnou součást moderně pojímaných výzkumů napříč vědními disciplínami, historii nevyjímaje. Využití rozličných metodologických konceptů a přesahy do dalších oblastí totiž často poskytují nové pohledy na studovanou problematiku. K tématům, jež vybízejí k interdisciplinární analýze, patří raně novověké korunovace. Zatím poslední příspěvek ke zmiňované problematice nabízí slovensko-maďarský katalog ze společné výstavy Slovenského národního múzea a Magyar Nemzeti Múzeum, která se konala na přelomu let 2014 a 2015 na Bratislavském hradě. Zaměřila se na prezentaci korunovačních medailí a žetonů uherských panovníků z období 1563–1830, kdy se hlavním korunovačním městem uherských králů a královen stal místo Stoličného Bělehradu, který obsadilo turecké vojsko, právě Prešpurk (Bratislava). Ve zmiňovaném časovém úseku se zde uskutečnilo 19 mimořádně nákladných festivit.

Samotnému katalogu korunovačních ražeb předchází dvě synteticky zaměřené studie z pera autorů publikace. Géza Pálffy se zabývá mocenskou a uměleckou reprezentací uherských panovníků v raném novověku prostřednictvím výše uvedených slavností. Na příkladu událostí předcházejících ceremonii arciknížete Maxmiliána II. z 8. září 1563 naznačuje, jak bylo pro Habsburky i samotné stavy velmi důležité navázat při první přešpurské korunovaci na středověkou tradici a zachovat kontinuitu starých korunovačních a s tím spojených státoprávních zvyklostí v novém prostředí. O konstitutivním významu tohoto požadavku v očích soudobých mocenských elit Království uherského i potomků Rudolfa I. také svědčí skutečnost, že korunovační ceremonie v Prešpurku probíhaly až do roku 1830 téměř beze změn, pouze s drobnými odchylkami.

Ačkoliv se může na první pohled zdát, že Habsburkové postupovali ve shodě se zájmy uherských zemských stavů, opak je pravdou. Každé korunovaci předcházela často bouřlivá jednání a mocenské konflikty mezi jednotlivými stavovskými skupinami i mezi představiteli stavovské obce a samotnými Habsburky, kteří se již od Ferdinanda I. usilovně snažili reorganizovat politický systém v Uhrách, zrušit 31. článek Zlaté buly Ondřeje II. z roku 1222 a uzákonit dědičné právo potomků Rudolfa I. na uherskou korunu na principu primogenitury. To se jim podařilo až roku 1687. Na druhou stranu je třeba zmínit, že se uherská šlechta musela vyrovnat s novými (cizími) zvyky, jež vyplývaly z existence království v rámci habsburského soustátí, a s účastí představitelů dalších zemí monarchie na korunovačních slavnostech. Studie Ference Gábora Soltésze a Csaby Tótha se věnuje panovnické reprezentaci

na uherských korunovačních medailích a žetonech. Autoři se z pohledu numizmatiků zamýšlejí nad jejich vývojem v časovém horizontu téměř tří staletí, přičemž nastiňují jakousi typologii těchto specifických ražeb. Nedílnou součástí stati tvoří zevrubná analýza reprezentančních strategií alegorické výzdoby korunovačních medailí a žetonů čtyř uherských králů a královen, kterým dominovalo určité jasně čitelné symbolické poselství. V případě Josefa I. (1687) se ústředním motivem stalo vítězné protiturecké tažení habsburských vojsk v Uhrách a jeho oslava jako dědičného uherského krále. U Karla III. (1712) šlo o zdůraznění možného znovusjednocení rozsáhlých území obou rodových větví – rakouské i španělské – pod vládou jediného Habsburka. Zatímco medaile Alžběty Kristýny (1714) opěvovaly nebývalou krásu manželky panovníka, Marie Terezie (1741) byla zobrazována jako „bojovná královna“, jež musela zděděná území vojensky hájit před četnými nepřáteli.

Druhou část práce tvoří pečlivě zpracovaný katalog korunovačních medailí a žetonů z let 1563–1830. Samotný soupis včetně velmi kvalitních barevných vyobrazení jednotlivých ražeb je chronologicky členěn podle jednotlivých panovníků (panovnic) a data konání jejich korunovací. Po stručném biogramu každého jedince a krátkém zhodnocení dochovaných exemplářů následují snímky aversu a reversu, detailní popis obou částí, údaje o velikosti, váze, datu vydání, autorovi, bibliografický odkaz na literaturu, v níž je katalogová položka uvedena a popsána, její institucionální uložení, včetně inventárního čísla (signatury), případně další poznámky o různých variantách medaile či žetonu.

Práce autorského kolektivu ukazuje jednu z možných cest, jak mezioborově přistupo-

vat ke studiu jednotlivých aspektů raně novověkých korunovací. Právě korunovační medaile a žetony představují pozoruhodný a v případě historické vědy doposud spíše opomíjený hmotný pramen k poznání reprezentančních strategií příslušníků habsburského rodu a přeneseně také myšlenkového světa či hodnotového žebříčku člověka předmoderní doby vůbec. Obě studie současně naznačují další možný směr, kterým by se mohlo ubírat moderní domácí historické bádání o českých královských korunovacích. Pečlivě sestavený katalog dochovaných ražeb rovněž může sloužit jako praktická pomůcka pro badatele z jiných vědních disciplín a poskytnout bohatý informační materiál pro další výzkum.

Rostislav Smíšek

Josef HEJNIC – Anežka BAŽUROVÁ –
Hana BERÁNKOVÁ – Ila ŠEDO

Soupis tisků 16. století Západočeského muzea v Plzni (= Fontes bibliothecarum Musei Plznensis, vol. 3)

Plzeň, Západočeské muzeum 2013, 326 s.,
z toho 48 s. obrazové přílohy
s reprodukcemi titulních stran tisků
a dobových vazeb,
ISBN 987-80-7247-096-9.

Západočeské muzeum v Plzni má zpracovaný fond rukopisů a nezanedbatelnou část fondu starých tisků na úrovni, kterou by mohly závidět i mnohé větší a významnější instituce. Po katalogích prvotisků a rukopisů, které vyšly jako první a druhý svazek edice *Fontes bibliothecarum Musei Plznensis* v letech 2000 a 2004, byl nyní s větším časovým odstupem vydán díl věnovaný tiskům 16. století ze sbírek uvedeného muzea. Ve spolupráci s Knihovnou Akademie věd

ČR jej připravili přední odborníci v oboru knihovnědy a klasické filologie, přičemž jméno Josefa Hejnice není mezi autory publikace uvedeno na prvním místě náhodou. Zájem tohoto předního českého odborníka na literární humanistickou kulturu o tištěné a rukopisné sbírky Západočeského muzea se datuje již od sedmdesátých let 20. století a vznik *Soupisu tisků* má tedy dlouhou historii.

Katalog je uveden stručným pojednáním o fondu starých tisků, který vznikl zejména zásluhou darů a nákupů. Následuje krátká předmluva, přibližující čtenáři prostředí královského města Plzně v období nastupující humanistické vzdělanosti, přičemž snahou bylo zachytit i stopy dobové péče o arciděkanskou knihovnu, která tvoří jádro uvedené muzejní sbírky. Bibliografický soupis tisků, který následuje, eviduje celkem 164 položek a právě způsob jejich zpracování činí z této publikace pozoruhodné dílo. Vyniká příznačně v době, která je poznamenána poněkud chaotickou snahou o vržení co možná největšího množství digitalizovaných pramenů do virtuálního prostoru, často bez jakéhokoliv zájmu o jejich odbornou bibliografickou evidenci.

Základem popisu jednotlivých exemplářů plzeňského *Soupisu tisků* je transliterace titulní strany, provedená na rozdíl od četných bibliografických příruček poměrně konzervativním stylem s využitím řady specifických typografických znaků. Výsledná forma tak umožňuje zachytit i různé tiskové varianty jednoho a téhož vydání. Následuje fyzický popis tisku, který kombinuje úplný záznam tiskových složek podle kompletních exemplářů s exaktním zachycením případných defektů zkoumaných muzejních exemplářů. Takový přístup vý-

razně zvyšuje uživatelský komfort publikace, neboť badateli umožňuje učinit si představu o detailním stavu knihy ještě před tím, než ji ve studovně muzea vezme do rukou. Formou transliterace jsou zachyceny i počátky textu klíčových stran tisku a impressum. Pozornosti editorů neušly ani datace předmluv, či jiných částí tisku, které dokumentují kontext vzniku literárního díla. Pečlivě je provedena také ikonografie dřevořezů včetně záznamu jejich rozměrů, či identifikace eventuálního erbovního materiálu.

Silnou stránkou publikace jsou také popisy vazeb a úsilí o maximální zhodnocení všech indicií, které vypovídají o provenienci exemplářů. Editori věnují pozornost rovněž identifikaci náboženských či jiných motivů na plotnách vazeb a reprodukují obsah jejich nápisových polí. Uživatelský potenciál knihy násobí devět rejstříků. Mezi nimi nacházíme i přehled exemplářů, obsahujících rukopisné glosy s údajem o pořizovací ceně, nebo seznam tisků, které byly muzeem digitalizovány. Barevná obrazová příloha, která publikaci uzavírá, dokumentuje to nejcnější z popisovaného souboru tisků.

Způsobem svého zpracování je plzeňský *Soupis tisků* vzorovým počinem, který by neměl uniknout pozornosti jak knihovníků, jimž jde o uživatelsky nejefektivnější zpracování dosud nepodchycených fondů starých tisků, tak badatelů, jejichž zájem překračuje samotnou obsahovou stránku tištěného díla a nenechávají je chladnými jedinečné osudy jednotlivých exemplářů. Na druhé straně je třeba dát za pravdu poněkud skeptickému konstatování editorů, že tímto časově náročným metodologickým přístupem lze zpracovat pouze početně omezené knihovní soubory.

Jiří Just

Petr DANĚK

Historické tisky vokální polyfonie, rané monodie, hudební teorie a instrumentální hudby v českých zemích do roku 1630. Se soupisem tisků z let 1488–1628 uložených v Čechách

Praha, Koniasch Latin Press 2015, 224 s., 123 obr., ISBN 978-80-87773-13-0.

Kniha předního českého muzikologa a znalce renesanční hudby Petra Daňka, věnovaná hudebním tiskům převážně ze 16. století a ze závěru rudolfínské doby, vyšla jako pátý svazek edice *Clavis monumentorum musicorum Regni Bohemiae – Subsidia*. Shrnuje výsledky mnohaletého výzkumu, jehož zaměření a dílčí interpretace signalizovala řada předchozích analytických studií tohoto autora.

V úvodní kapitole P. Daňek osvětluje převratný dosah knihtisku pro šíření hudby po Evropě a pro kulturní transfer mezi jednotlivými jazykovými a kulturními oblastmi. V tomto dynamickém proudění zaujímal české země úlohu aktivní i recepční, což konkrétně dokládá v „dlouhém“ prvním století hudebního knihtisku, vymezeném osmdesátými lety 15. století a zhruba rokem 1630. Při tomto chronologickém ohraničení nejde primárně o politické a společenské události ve středoevropském prostoru, nýbrž o souběžné stylové proměny hudební kultury.

Daňkův rozbor vychází z nesmírně pracného soupisu tisků čtyř v titulu uvedených žánrů (nikoli tedy tisků kancionálových, chorálních a příležitostných) a z vědomí, že se zachovalo pouze torzo někdejší produkce. Skutečnost, že dosavadní poznání se opírá o zlomky někdejšího kulturního bohatství a že je lze podstatně korigovat i náhodnými objevy, názorně dokumentuje kapitola věnovaná souboru neznámých hudebních ruko-

pisů a tisků českého původu z období vrcholné renesance, které se podařilo nalézt v soukromé sbírce v New Yorku.

Přes uvedenou výhradu monografie P. Daňka a připojený katalog zásadně koriguje a doplňuje evropský soupis hudebních pramenů (*Répertoire internationale des sources musicales*), ale zároveň vychází z jeho metodologie tak, aby nynější česká deskripce zůstala complementární s celoevropskou evidencí. Za vznikem Daňkova katalogu je skryt výzkum v centrálních fondech i v mnoha prostorově rozptýlených sbírkách zámeckých, klášterních, farních a soukromých, pokud ovšem byly svými majiteli zpřístupněny. Podařilo se tak odhalit více než 300 tištěných titulů polyfonie, monodie, hudební teorie a instrumentální hudby. Některé z nich jsou dokonce světovými unikáty, například tisk motet Orlanda di Lasso z roku 1580.

Pro první polovinu 16. století vystihl P. Daňek konzervativní uzavřenost vokální polyfonie v literátských bratrstvech, která se spokojovala s tradičním repertoárem, což se odráželo v nepřítomnosti domácí nototiskárenské produkce a obchodu (na rozdíl od evropsky unikátně rozvinutého tisku písňové tvorby). Teprve se zvyšováním nároků na provozování hudby ve druhé polovině 16. století se situace zásadně změnila. Zejména zásluhou typograficky i obchodně zdatného pražského tiskaře Jiřího Nigrina vyšly od roku 1579 desítky polyfonních děl, většinou rudolfínských hudebníků a skladatelů; Nigrinovi je v knize právem věnována samostatná kapitola a chronologický přehled 72 hudebních tisků vyšlých z jeho officíny. Repertoár se tehdy rozšířil o díla autorů německých, italských, španělských a dalších, přičemž některé české nototisky směřovaly do zahraničí, zatímco zahraniční vydání proudila do českých zemí.

Recepci zahraničních tisků názorně osvětluje detailní rozbor Březanova soupisu rožmberských hudebnin (*Libri musici*), v němž vedle dvanácti českých (vesměs pražských) tisků jednoznačně dominují mnohem početnější tisky německé (především norimberské) před italskými (benátskými), nizozemskými a jinými. Pozoruhodné je zjištění, že kromě starších (klasických) děl o hudební teorii se zadavatel Březanova soupisu, Petr Vok z Rožmberka, orientoval na nejnovější hudbu a že precizní popis jeho knihovny zachycuje i díla nikde jinde na světě nedochovaná a v muzikologické literatuře neznámá.

Daňkova kniha se vyznačuje perfektním zvládnutím pramenné základny i literatury v rozsahu daleko přesahujícím oblast hudební vědy. Kromě textu vyniká také množstvím vyobrazení reprodukováných z hudebních tisků a ilustrujících nejen jejich typografickou úroveň, ale také hudební a kulturní život renesanční Evropy. Monografie svým významem značně překračuje hranice historické muzikologie. Obohacuje poznání kulturních dějin raného novověku, neboť odhalením cest, jimiž se šířil dobový repertoár, odhaluje intenzitu kontaktů mezi českými zeměmi a ohnisky i periferiemi tehdejší evropské kultury.

Jaroslav Pánek

Vít ASCHENBRENNER

Hudebně-liturgický provoz jezuitské koleje v Klatovech v 18. století

Plzeň-Praha, Západočeská univerzita
Plzeň – Scriptorium 2011, 412 s.,
ISBN 978-80-7043-952-4,
ISBN 978-80-87271-57-5.

Bohatý hudební život českých zemí v průběhu 17. a 18. století si nelze představit bez

působení duchovních řádů a kongregací, které se hudbě věnovaly nejen v rámci samotné liturgie (byť právě zde se těšila velké pozornosti), ale rovněž jako součásti vzdělávání. V oblasti školství působil zejména řád piaristů a do svého zrušení v roce 1773 také Tovaryšstvo Ježíšovo. Dotyčné téma však zůstává stále poměrně neprobádané, především pokud svoji pozornost zaměříme na regionální centra, kde byla řada takových škol. Nesmírně cenným příspěvkem k této části domácích dějin je proto recenzovaná publikace Víta Aschenbrennera.

Hudbou v klatovské koleji jezuitů, stejně jako hudebními dějinami tohoto kraje, se autor zabývá dlouhodobě. Dílo představuje vůbec první pokus o podrobný pohled na zdejší působení řádu na poli hudby v pošumavském městě. Nesnadného úkolu se autor i přes mnohá omezení zhostil výborně a kniha je tak hodnotnou sondou do problematiky hudebně-liturgického provozu západočeského města v době barokní. Zřejmě největším omezením, na které badatelé (nejen) v oblasti hudby starších slohových období často narážejí, jsou neúplně dochované či zcela chybějící archivní prameny, jež by mohly poskytnout komplexní a vyvážený pohled na činnost a provoz koleje. O tom, stejně jako o všech dostupných pramenech a literatuře, je pojednáno v úvodních částech publikace, nazvaných „Hudebně-liturgický provoz klatovské jezuitské koleje a možnosti jeho výzkumu“.

Další oddíl se zabývá dějinami klatovské školy, založené v polovině třicátých let 17. století. První jezuité do města přišli v březnu 1636 a díky podpoře místních šlechticů i duchovních získali dobré zázemí, včetně dvou domů na náměstí, k nimž postupně připojili další. Roku 1656 pak by-

la zahájena ambiciózní stavba nové koleje s řádovým kostelem podle návrhu architekta Carla Luraga. Aschenbrenner zde zprostředkovává řadu poznatků k obecnému působení Tovaryšstva Ježíšova, jehož činnost obohacovala život ve městě. V podkapitole *Zrušení koleje* autor dokládá vzrušenou atmosféru mezi měšťany, kteří působení jezuitů podporovali, a konec klatovské koleje tak pro ně nebyl ničím radostným. V citaci z dochované dobové zprávy se praví, že „velkej zármutek lidé nesli“ (s. 53).

Rozsáhlý třetí oddíl je věnován samotnému hudebně-liturgickému provozu. Aschenbrenner čtenáři nejprve předestírá, jakým způsobem fungovala liturgická hudba v jezuitském řádu a jaké byly její možnosti. Následující kapitoly pak představují zevrubný pohled do provozu klatovské koleje se všemi aspekty, které se dotýkají tématu knihy. Cenné jsou podrobné popisy osmi fundací, založených pro krytí potřeb školy a vybraných žáků, jež studujícím fundatistům v některých případech přímo přinašely povinnost podílet se na hudebních produkcích při liturgii. Z těchto peněz byly hrazeny náklady na ubytování, jídlo a ošacení žáků. Na části výdajů, souvisejících přímo s hudbou v kostele, se podílel taktéž zádušní rozpočet, jak vyplývá z dochovaných účtů. Následující podkapitoly pojednávají taktéž o inventáři kůru a o způsobu výuky v semináři. Autor se zastává zvláště u každého nástroje a věnuje se i praktickým obtížím, jež museli hudebníci řešit, jako byly kupříkladu nákupy strun pro smyčcové nástroje. Tento typ informací nebývá vždy plně doceněn a dílo proto prozrazuje vyvážený pohled historika i hudebního vědce. Stejně tak v knize najdeme informace ke každé oblasti, související s bohoslužebnými úkony, s nimiž bylo spojeno provozování hudby.

Dlouhodobější zájem autora o hudební dějiny klatovského regionu se promítl do oddílu, v němž zasazuje působení zdejší koleje do kontextu celého kraje a pokouší se vyhodnotit dopad jejího vlivu. Kniha tak obsahuje dostupné informace o kontaktech koleje se šlechtou, která byla v okolí osedlá, stejně jako s blízkými i vzdálenějšími lokalitami. Nechybí ani podrobné pojednání o dochovaných archivních materiálech klatovské hudební sbírky. Jejich katalog je otištěn v Příloze č. 1. Další přílohy přinášejí přehledně shrnutí hudebních fundací, informace o hudebních prefektech, působících ve zdejších semináři, či o několika fundatistech, jejichž osoby se podařilo zjistit. Aschenbrennerova kniha je dílem, které podává hluboký vhled do hudebního života klatovské jezuitské koleje. Jde o důležitý příspěvek k dějinám západočeského regionu, stejně jako k bližšímu objasnění činnosti a působení jezuitských škol mimo hlavní centra Českého království. Překvapivé je, že v jinak detailně propracované knize chybí rejstřík, který patří k základní výbavě vědeckých prací a u tohoto titulu bych jej samozřejmě očekával také. Jeho absence omezuje další vědeckou práci s vydaným dílem.

Lukáš Vytlačil

Anna CORETH

Pietas Austriaca.

Fenomén rakouské barokní zbožnosti

(= Prameny spirituality, sv. 35)

Olomouc, Refugium Velehrad-Roma

2013, 114 s., ISBN 978-80-7412-148-7.

Ve všeobecném českém povědomí lze najít o baroku a zbožnosti Habsburků spíše střípkový nesouvislý charakter, a to ještě často zatížené ideologickými či ahistorickými

představami. Přesto je pojem *Pietas Austriaca* běžně v historických přehledech užíván jako souhrnné označení zbožnosti vládnoucí části rakouské větve Habsburků. Anna Coreth, významná – nedávno bohužel zemřelá – historička se pokusila v knize o fenoménu rakouské barokní zbožnosti nabídnout mnohavrstevný pohled na tuto problematiku.

Knihy vyšla v katolickém (jezuitském) nakladatelství Refugium, není však prvoplánově nábožensky předpojatá. Autorka analyzovala, popisovala, hledala souvislosti, ale důsledně nehodnotila. Z textu tak například není zřejmé, zda barokní formy zbožnosti sama obdivovala, nebo je vnímala jako dávno překonané a zastaralé.

Autor podobné knihy stojí vždy před dvojitým pokušením. Buď může postupovat školou deskriptivní analytické historiografie a výsledkem je sice obsáhlá, ale většinou málo čtivá kniha, které ovšem není možné odborně nic vytknout. Nebo se autor naopak přikloní ke škole Annales a nabídne narativní pohled na dějiny. Ten je většinou čtivější, avšak často za cenu ztráty důležitých detailů nebo souvislostí. Anna Coreth tuto volbu vyřešila zdařilou dichotomií a jestliže někde knize chybí více podrobností, pak je to především způsobeno malým rozsahem textu.

Autorka nabídla pohled na vývoj zbožnosti rakouských panovníků v kontextu čtyř tematických okruhů – úcta k eucharistii, ke kříži, k Panně Marii a ke svatým. V každé z nich pak postupovala chronologicky. Jednoznačně nejlepší a nejpracovanější kapitola je věnována Marii, kde se autorka věnovala i vývoji označení – od *Immaculata* ke *Generalissima*, až po prostou Marii a úpadek Mariánské úcty koncem baroka, resp. začátkem osvícenství. Méně pečlivě je

zpracována kapitola o světcích, což je nesporně škoda.

Autorce lze vytknout v postupu psaní snad jen dvě věci. Tou první je výběr okruhů. Jde o témata, která nutně rezonují se samotnou podstatou baroka a barokní kultury: podobné oblasti zbožnosti by bylo možné identifikovat u prostého sedláka i šlechtice v podstatě po celé baroko. Chybí pečlivější a přesvědčivější zdůvodnění metodologie výběru (ač se autorka odvolává na knihu *Virtutum Augustissimae Gentis Austriacae* z roku 1640, kterou sepsal Nicolaus Vernulaeus, mám za to, že volba není dostatečně odůvodněná a oproti třídílnému svazku je recenzovaná knížka podstatně stručnější), jasné definování toho, v čem je daný rys specifický právě pro Habsburky. To je pečlivě diskutováno ve dvou kapitolách: první z nich se věnuje mariánskému kultu. Druhou pečlivě zpracovanou oblastí je pro habsburskou rodinu specifické téma eucharistické úcty, která se vyvozuje z příběhu o Rudolfu Habsburském, faktickém zakladateli dynastie. Ten měl na cestě potkat kněze s eucharistií a z úcty ke svátosti mu hned daroval koně, na kterém právě jel.

Na druhou stranu autorka s mimořádným rozhledem a pečlivostí zmapovala zbožnost jednotlivých osobností. Kombinovala přitom hodnocení jejich kroků politické a veřejné povahy s pohledy do soukromé korespondence buď samotných panovníků, nebo jejich blízkých. V tomto ohledu jde o sondu téměř nezbytnou pro každého, kdo se chce dějinami Rakouska zabývat systematictěji a hlouběji jim porozumět.

Druhou výtku může budít přílišný akcent na jezuitskou spiritualitu, na což autorka ostatně sama několikrát upozornila. Až na několik málo výjimek tu celý příběh barokní zbožnosti koresponduje s tím, jak

vnímal víru typický jezuita v době po Tridentském koncilu. Při této určité jednostrannosti je pak škoda, že nebyl zmíněn vztah k práci a aktivitě ve světě, což byl jeden z důležitých prvků spirituality jak jezuitské, tak i u Habsburků. Mělo to řadu konkrétních projevů jak v panovnickém, tak také v osobním životě.

Publikace zaujme řadou detailů i širších kontextů, pro které se jí rozhodně vyplatí věnovat pozornost a je chvályhodné, že se Refugium – i přes jisté obavy vyjádřené v doslovu Michala Altrichtera – rozhodlo knihu přeložit a vydat. Výbornou jazykovou práci odvedla Dagmar Sklenářová v překladu, který je čtivý a pečlivě provedený. Kniha dobře zapadá do ediční řady Prameny spirituality, která je pro české historiky mimořádně cenným počinem. Jde o jednu z mála řad, které se systematicky, na vědecky vysoké úrovni, věnují zpřístupňování špičkových autorů a závažných témat z církevních dějin.

Michal Černý

19. a 20 století

Olga FEJTOVÁ

– Milan HLAVAČKA (Hrsg.)

Stadt und Armut im langen

19. Jahrhundert (= Informationen

zur modernen Stadtgeschichte 2/2014)

Berlin, Deutsches Institut für Urbanistik

2014, 183 s., ISSN 0340-1774.

Specifikem periodika Informationen zur modernen Stadtgeschichte (vychází od r. 1970) je, že kromě zpráv o konferencích, projektech a publikacích obecně souvisejících s historií německých měst 19. a 20. století tvoří větší část každého čísla blok člán-

ků zaměřených vždy na jedno konkrétní téma, které je svorníkem celého sešitu. Jednotlivé svazky tak vlastně stojí na pomezí mezi časopisem a dnes tak populární kolektivní monografií.

V případě recenzovaného sešitu věnovaného chudinské péči se impulsem stala konference „Chudé budete mít mezi sebou stále“, uspořádaná v říjnu 2013 Archivem hlavního města Prahy. Její program byl ovšem pro editory pouze volnou inspirací. Publikace představuje jednotlivé koncepty řešení chudinské problematiky a sociálních otázek v křesťanské Evropě. Hlavním pojítkem osmi příspěvků přitom není území, o němž jednotliví autoři pojednávají, nýbrž problémy, s nimiž se tehdejší radnice potýkaly. Ty sice byly v zásadě totožné, řešení, která se prosadila v jednotlivých městech, ovšem byla značně různorodá. Hlavní přínos svazku tak lze spatřovat v komparativním pohledu na měnící se přístupy společnosti k otázce chudinství.

Úvodní text z pera editorů podává obecný přehled hlavních tendencí vývoje chudinské péče v Evropě od raného novověku do počátku 20. století. V úvodu stručně načrtnuté mezníky pak rozvádějí a konkretizují jednotlivé případové studie. Leitmotivem je struktura a vývoj charitativních institucí ve vybraných městech (Bratislava, Budapešť, Glasgow, Hamburk, Praha, Vídeň). Vedle toho je pozornost věnována také dílčím otázkám – bytové nouzi (Ulrike Harmat) a zařízením provozovaným náboženskými obcemi.

Autoři ukazují, že i v rámci jednoho státního útvaru se přístup k řešení téhož problému mohl v závislosti na odlišné místní tradici značně lišit. Zdaleka přitom nešlo pouze o strukturu institucí zajišťujících péči. Velmi zřetelně se tato skutečnost projevi-

la v případě financování různých chudinských a sociálních ústavů. Zatímco provoz blázince v Glasgow byl financován primárně z daní, v ostatních městech zařízení stojící pod dohledem státu různou měrou dotovaly obecní rozpočty a dary soukromých osob, eventuálně jako v případě Bratislavy výhradně prostředky tamních náboženských obcí (Gabriela Dudeková).

Podobná disproporce panovala také ve struktuře příjemců pomoci. S velkorysou koncepcí glasgowského blázince (Jens Gründler) přijímajícího i přespolní chudé a klienty ze středních vrstev ostře kontrastuje chudinská politika Hamburku (Katharina Brandes) a Rakouska-Uherska, pro niž byla určující instituce domovského práva a vydělení příslušníků židovské obce ze systému státní a komunální péče (Martina Niedhammer).

Martina Maříková

Zdeněk JINDRA

*Der Bahnbrecher des Stahl-
und Eisenbahnzeitalters.*

*Die Firma Fried. Krupp/Essen
von der Gründung der Gusstahlfabrik bis
zur Entwicklung zum „Nationalwerk“
und weltbekanntem Kanonenlieferanten
(1811 bis Anfang der 90er Jahre des
19. Jahrhunderts)*

Stuttgart, Franz Steiner 2013, 643 s.,
ISBN 978-3-515-09915-8.

Kniha vyšla v rámci edice dějin podnikání jako její jedenatřicátý titul v pořadí. Jedná se o německé vydání autorovy knihy „Když Krupp byl dělovým králem“ z roku 2009, nakladatelství Karolinum.

Jak autor zmiňuje v úvodu, stal se mu historický výzkum rodinného podniku Kruppů

celoživotním tématem, kterému se aktivně věnoval od roku 1971. Profesor Jindra postupně prostudoval všechnu dostupnou literaturu zaměřenou na historii podnikatelských aktivit Kruppů, kterou doplnil informacemi z archivního výzkumu. To vše mu ve výsledku umožnilo revidovat léta přezívaní historické mýty o Kruppech. Zvládnutím rozkošaté literatury k hospodářským a sociálním dějinám Německa v 19. století se mu povedlo začlenit historii nejvýznačnější podnikatelské rodiny této země do širšího historického kontextu.

Monografie je rozdělena na tři kapitoly. První mapuje historii firmy Krupp od založení v roce 1811 do roku 1851, kdy firma prorazila na světový trh. Tato část je rozdělena na osm podkapitol, ve kterých autor popisuje původ rodiny Kruppů, založení ocelárny, postupné budování velkého výrobního podniku a přechod k tovární velkovýrobě. Rozebírá vztah zaměstnavatele a dělníka, obchodní vztahy se zahraničím, kde se zaměřuje zejména na obchod s Rakouskem a českými zeměmi. Podkapitola nesoucí název Bouřlivý obrat je věnována převzetí firmy jedním jediným majitelem, Alfredem Kruppem.

Druhá kapitola monografie se zabývá obdobím dvaceti tří let, 1851 až 1873, kdy produkce děl firmy Krupp dosáhly svého světového věhlasu a Alfred Krupp byl nazýván „Dělovým králem“. Celkově ji tvoří sedm podkapitol. Hned první z nich Z. Jindra věnuje důležitosti železnice pro rozvoj strojní výroby. V dalších se již zaměřil na výrobu, produkci a prodej zbraní firmou Krupp. V poslední podkapitole nesoucí název V dělnickém Essenu se autor dotýká změn sociální a urbaniální situace v původně malém rýnsko-vestfálském městě vlivem vzniku a fungování velké strojní továrny.

Poslední třetí kapitola čtenáři přiblíží zrod velkého koncernu a národní továrny v sedmdesátých a osmdesátých letech 19. století, která je rozdělena na šest podkapitol. V první je předložen přerod rodinného podniku ve velký koncern s moderním vedením a překonání hospodářské a kapitálové krize navýšením zbrojního obchodu. V dalších částech autor shrnul snahu firmy Krupp o získání monopolu na výrobu děl v Německu, boj o zahraniční trhy (podkapitola se člení na dvě části: vývozní politika firmy a exportní struktura firmy) a pokus o dobytí zbrojního trhu v Rakousku-Uhersku. Stejně jako v druhé kapitole je poslední podkapitola věnována změnám sociální a urbaniální situace v Essenu a začínajícím soubojem majitele firmy se sociálními požadavky zaměstnanců.

Vše je zakončeno obsáhlým epilogem, který dokresluje situaci po smrti Alfreda Kruppa v roce 1887. Knihu doplňují statistické a obrazové přílohy, které dokreslují historii podniku. Zde je třeba podotknout, že obrazová příloha tak propracované studie poněkud pokulháva za psaným obsahem. Stálo by za úvahu v dalším vydání knihy tento nedostatek doplnit, aby čtenář získal ještě ucelenější představu o vzniku a vývoji firmy Krupp v popisovaném období.

Závěr knihy tvoří seznamy zkratk, tabulek a grafík, pramenů a literatury, rejstříky osob, firem a institucí. Autorovi se podařilo spojit mnohé úrovně aktivit Kruppů: produkci, obchodní aktivity, sociální program firmy, investice, vazby na státní politiku Pruska a Německa, osobní život rodiny, mezinárodní politiku... prostě vše co dělá „business history“ tím čím je. Historii podnikatelstva je nutné sledovat v těchto mnoha souvislostech, jako jejich vzájemné propojení.

Knihy je při splnění všech odborných kritérií dramatická a čtivá. Tím, že dějiny firmy začleňuje do širokého kontextu sociálního, politického a hospodářského vývoje Německa a Evropy, získává čtenář ucelený přehled tehdy probíhajících dějů. Z výše uvedeného lze odvodit jedinou premisu, že v osobě autora našla rodina Kruppů historika, který výtečně pronikl do podstaty dějů utvářející Friedrich Krupp AG Hoesch-Krupp.

Pavel Bek

Jitka BALCAROVÁ

**„Jeden za všechny, všichni za jednoho!“
Bund der Deutschen a jeho předchůdci
v procesu utváření „sudetoněmecké
identity“**

Praha, Karolinum 2013, 471 s., ISBN
978-80-246-2234-7.

Knihy Jitky Balcarové je výsledkem dlouhodobého výzkumu. Promyšlená a koncepčně dobře zvládnutá práce se zabývá nacionální mobilizací českých Němců prostřednictvím německých „obranných“ spolků, které měly ve druhé polovině 19. a v první polovině 20. století bránit „české rozpínavosti“. První část díla tvoří zhodnocení dosavadní literatury a pramenů. Následuje analýza pojmů, které jsou pro studium vybrané problematiky klíčové a tvoří i výraznou součást nacionálně socialistické ideologie. Tím kniha přispívá k interpretaci některých základních postulatů nacionálního socialismu. Přiblížen je obsah tzv. völkisch hnutí, pojmy Lebensraum, Blut und Boden, Grenzlanddeutschtum, Nationaler Besitzstand a řada dalších. Autorka v této části naráží na obecný problém překladů do češtiny, s nímž se vypořádává sémantickou ana-

lýzou, navrhuje různé možnosti překladů a neopomíjí ani významové proměny některých pojmů během času.

Německé „obránné“ spolky vznikaly v českých zemích od druhé poloviny 19. století. Proti nim stály obdobné spolky české. Obě strany měly za cíl podporu národního vědomí u příslušníků svého etnika a k tomuto posilování „češtví“ či „němectví“ v národnostně smíšených oblastech používaly velmi podobné prostředky. Vznikly tak např. německý Schulverein a česká Ústřední matice školská či německý Turnerschaft a český Sokol. Kořeny těchto spolků tkvěly v nacionalizující se společnosti 19. století a jejich činnost se během času proměňovala v reakci na politické, hospodářské a sociální změny. Ty měly vliv na počet členů, vývoj spolků a jejich strategií. S ohledem na tyto proměny také autorka rozlišuje mezi činností a směřováním spolků v posledních desetiletích habsburské monarchie, v době první republiky a poté. Zatímco před rokem 1918 se čeští Němci mohli cítit jako příslušníci nejvýznamnějšího národa monarchie, se vznikem republiky získali postavení národnostní menšiny. Kniha rozebírá dopad této změny na mentalitu českých Němců a stejně tak i další příčiny proměny jejich sebevnímání od „identity českých Němců“ k „identitě sudetoněmecké“.

Ke kvalitám knihy patří nadhled, činnost německých spolků je prezentována bez zbytečných emocí. Tyto tzv. „obránné“ spolky oficiálně vystupovaly jako nepolitické, byť jejich vliv na utváření politické kultury a kolektivní identity byl značný a v průběhu času stále zjevnější. Autorka na několika místech knihy zdůrazňuje rozdíly v ideologických základech německých spolků na českém území. V jejich činnosti se promítaly různé formy nacionalismu (z nichž

nabýval vrchu zejména nacionalismus integrální), některé spolky byly přísně antisemitské, jiné ne. Spojovala je však idea svépomoci ve smyslu „Němcům může být pomoci jen Němci“. Autorka dochází k závěru, že k této myšlence se ve třicátých letech 20. století hlásila více než polovina českých Němců, a to i těch, kteří nepodporovali Henleinovo hnutí. Právě třicátá léta ale znamenala v dějinách německých spolků zásadní přelom a postupný příklon k nacionálnímu socialismu. Liberální postuláty byly opouštěny a dominantní zůstala myšlenka integrálního nacionalismu s představou jednotného národa, pokud možno v jedné říši.

Německé „obránné“ spolky se i přes výkyvy (např. po zákazu některých politických stran roku 1933) rozvíjely, přibývali jim členové i příjmy. Nacionální mobilizace jejich prostřednictvím byla úspěšná a nacionální programy získávaly ve veřejném prostoru na síle. Vývoj v Německu tento trend posiloval a docházelo k nacionální radikalizaci. Německé spolky v ČSR se dostávaly pod vliv nacionálního socialismu a sílila v nich myšlenka „sudetoněmecké integrace“. Obdobně jako byla v politické sféře vytvořena Henleinova Sudetendeutsche Heimatsfront a Sudetendeutsche Partei, aby hájila zájmy všech Němců v Československu, sjednotily se také téměř všechny svazy Němců roku 1934 v jednotný Bund der Deutschen. Z různých německých skupin v ČSR se formovala „sudetoněmecká národní pospolitosť“ a Svaz Němců se stal oporou vznikající Sudetoněmecké strany. Její vedení si uvědomovalo význam programově blízkého svazu se širokou členskou základnou a postupně jej ovládlo. Od roku 1936 byl svaz stranou fakticky řízen a financován. V červenci 1938 jeho předseda veřejně prohlásil, že se

podřizuje Henleinovi, a na výročním sjezdu v Chomutově jej oslovil „můj vůdce!“. Do vleku Sudetoněmecké strany se kromě Bund der Deutschen dostaly i další dva významné spolky českých Němců: Deutscher Turnverband a Deutscher Kulturverband. Analýza sociální skladby členstva Bund der Deutschen ve třicátých letech zřetelně ukazuje, že většinu členů tvořili příslušníci střední části střední třídy. Její zástupci převažovali i ve vedení odboček svazu a pouze jeho nejvyšší činitelé pocházeli ponejvíce z horní části střední třídy. Dochované seznamy členů podrobila autorka také věkové analýze a dospěla k závěru, že 35 % členů bylo mladších třiceti let, zhruba 30 % mělo roku 1938 mezi 30 až 40 lety a 20 % členů mělo 40 až 50 let. Důležitou otázkou zastoupení mladé generace se tedy Svazu Němců podařilo zvládnout.

Značná část knihy je věnována konkrétní činnosti německých svazů a jejich vlivu na konstituování kolektivní „sudetoněmecké“ identity. Třebaže z výzkumů vyplývá, že statisticky nebyla činnost svazů zdaleka tak úspěšná, jak by si jejich vůdčí představitelé přáli (malá úspěšnost různých projektů a procentuálně nízké zapojení Němců), je třeba mít na paměti, že činnost svazů měla mnohem větší dosah psychologický. Vytrvalá nacionální agitace, stále znovu zdůrazňující velikost a význam německého národa a nutnost jeho vymezení vůči národům jiným, nezůstávala bez odezvy. Napomáhaly tomu školy, tisk i veřejné akce, jimž (jako prostředkům nacionální agitace) jsou věnovány jednotlivé kapitoly. Oprávněně zdůrazněno je také propojení nacionální „obran“ s hospodářskou pomocí jednotlivým rodinám. Třebaže ve statistickém srovnání nemusela být pomoc českým Němcům prostřednictvím německých svazů nijak závrat-

ná, z hlediska regionálního a zejména individuálního bylo vnímání pomoci silné. Také těmito cestami se posilovalo vědomí německé soudržnosti a národního celku, který je třeba hájit.

Knihu uzavírají životopisy třiceti představitelů německých svazů, kde čtenář nalezne cenné informace o dalším působení a životě těchto protagonistů za války a po válce. V závěru práce se autorka zamýšlí nad celkovým významem německých svazů pro české Němce a nastiňuje otázku, nakolik byl vývoj v českém pohraničí – tak jak se stal – nutný a předvídatelný. Se zvážením historických, politických, hospodářsko-sociálních i kulturních faktorů dochází k tezi, že „sudetoněmecká identita“ byla sice jen jednou z možných identit českých Němců, frustrace ze ztráty někdejšího postavení v českých zemích, zvýrazněná krizí třicátých let, ji ale postupně posilovala natolik, až se stala dominantní a vytvořila předpolí k přijetí nacionálního socialismu a politiky Třetí říše.

Tomáš Zouzal

Milena SECKÁ – Martin ŠÁMAL

Byl to můj osud...

Zápisky Josefy Náprstkové

Praha, Národní muzeum 2014, 324 s.,

ISBN 978-80-7036-423-9.

Edice textů Josefy Náprstkové obsahem dost podstatně překračuje vlastní název. Editorská dvojice se bezpečně orientuje v pramenech uložených ve fondech a sbírkách Náprstkova muzea asijských, afrických a amerických kultur. Do knihy tak mohl být zařazen nejenom deník z let 1890–1896, ale také samostatné texty týkající se vzniku muzea a roku 1848. Kromě toho Josefa zachytila snad přímo podle živého vyprávění

i vzpomínky Anny Fingerhutové, a to ještě v době, kdy vypravěčka byla její zaměstnavatelkou, nikoliv tchyní. Další editovanou položkou je text přednášky Julia Zeyera o Vojtovi Náprstkovi a lehce žertovná *Oslavná báseň k rozloučení s velrybou* (tedy kostrou plejtváka myšoka, když se z provizorního uložení v Náprstkově muzeu stěhovala do Národního muzea).

Edici předchází nejenom pojednání o editovaných pramenech, jejich uložení a dochování, ale i poměrně rozsáhlá studie o životě Josefy Křížkové-Náprstkové a kratší autorské úvody vždy na začátku každé dílčí edice. Práce je opatřena standardní dvojitou řadou odkazů, z nichž jedna je tvořena technickými poznámkami k editovaným textům, druhá pak je regulérním aparátem pro věcné odkazy a komentáře. Zaslouží ocenit, že druhá zmiňovaná je velmi solidně zpracovaná, ale ne nepřehledně rozsáhlá. Kromě textů jsou zcela svébytnou částí knihy fotografie: původ mají v Náprstkově sbírce fotografií a editoři sestavili kolekci portrétů osob, o kterých se Josefa ve svých zápisích zmiňuje. Některé známé snímky, jiné poprvé publikované, dohromady tvoří zajímavou galerii „výtečníků“ českého národního okruhu druhé poloviny 19. století. Do současné vlny bádání o osudech životních partnerů slavných a mnohokrát z různých úhlů prostudovaných českých národních ikon 19. století přibyl další opus. Autorská dvojice se chopila příležitosti a k vlastnímu výzkumu na téma „ženy kolem slavného muže“ přidala edici dobového textu – pramene, který má schopnost vypovídat sám o sobě. Hlavní pozornost je soustředěna na Josefu Náprstkovou, ale její životní příběh nelze vyprávět bez pasáží věnovaných Anně Fingerhutové. Obě si byly svým způsobem velmi podobné: příslušnice

rodící se i etablované střední třídy, z níž se vzdalovaly a opět se do ní vracely podle momentální životní situace, měly dost schopností a síly nejenom aktivně řídit vlastní osud. Anna v tomto smyslu byla nepochybně úspěšnější a mohla by být považována za prototyp schopné a velmi tvrdě pracující ženy, která ctíla dobové normy dobročinnosti a zároveň neústupně vyžadovala maximální oddanost a plnění povinností – od sebe samé i všech kolem.

Josefa byla stejně tak tvrdě pracující ženou, která měla schopnost samostatného rozhodování. Na rozdíl od své zaměstnavatelky a následně tchyně však považovala za svou prvořadou povinnost dát veškeré síly do služeb ideálů vlastního manžela, které přijala bezvýhradně za své. Editovaný deník pochází z doby po Náprstkově smrti a pro Josefu to nepochybně byl způsob jak si urovnat myšlenky: bylo jí 56 let a vlastní optikou snad byla „ta žena z půdy, jako by nebyla to ta, která dřív“ (s. 198). Byla možná příliš pracovitá, příliš zaujatá a příliš oddaná. Život po manželově smrti se jí jevil jako téměř nepřetržitá řada protivenství: ze strany společnosti, od zaměstnanců, dokonce i mnohé z dosavadních přátel začala nahlížet nepříznivou optikou. Vlídných pohledů na blízké je v textu velmi málo. Žena, která patrně v průběhu života odvykla modlitbě, jakoby nyní hledala pevný bod. Pečlivou editorskou práci v tomto díle narušila snad pouze strana 203, kde jsou deníkové zápisy z 2. až 5. září datovány rokem 1869, ačkoliv bezprostředně předcházející i navazující pocházejí z roku 1896. Přitom žádná technická editorská poznámka nepozorňuje na případný autorčin přepis. Neříká tedy jasné, zda jde o editorský překlep, který unikl korektuře, nebo o zachovaný odraz originálního textu. Tato drobná ne-

jasnost však nekazí celkový obraz práce. Kniha Mileny Secké a Martina Šamala je dalším kamínkem do mozaiky obrazu českého 19. století, který je třeba považovat za vyčištěný do vysokého lesku.

Marie Macková

Karel STLOUKAL

Historie mého života.

Skutečnost poněkud zbabšněná

Edici pamětí připravil a doslov napsal Milan STLOUKAL.

Předmluvu napsal Jaroslav ČECHURA

Praha, Nakladatelství Václav Žák

– Casablanca 2012, 311 s., 12 obr.

v příloze, ISBN 978-80-87292-20-4.

Písemná pozůstalost Karla Stloukala v Archivu Národního muzea v Praze uchovává kromě obrovského souboru korespondence a dalších památek také několik nevydaných rukopisů. Mezi nimi jsou nedokončené paměti tohoto historika, archiváře Národního muzea a jednoho z významných organizátorů české vědy v první polovině 20. století. Vydání badatelsky málo využitého rukopisu se ujal autorův syn Milan Stloukal, a třebaže je vzděláním a celoživotní činností antropolog a archeolog, základní část editorské práce, tj. uspořádání celistvého textu, provizorně zachyceného na jednotlivých čtvrtkách papíru, a pořízení přepisu, zvládl solidně; úspěšně rozluštil i některé obtížněji čitelné partie otcova rukopisu. I když do paměti vložil některé drobné vysvětlivky, v zásadě jde o čtenářské vydání. Kritická edice by byla vyžadovala detailní identifikační a rektifikační poznámkový aparát, což by bylo značně pracné. Kniha je však dobře použitelná i pro vědecké účely, neboť sám Karel Stloukal v sobě při psaní vzpomínek nezapřel histori-

ka s dlouholetou pedagogickou praxí a mnohé komentující vysvětlivky citlivě vkládal přímo do svých vzpomínek.

Podtitul naznačující „zbabšněná“ neubírá textu hodnotu primárního memoárového pramene. Karel Stloukal byl nadaný literát s velkou novinářskou a publicistickou zkušeností a se sklonem k určité stylistické nadsázce. Neměl však v úmyslu napsat o sobě jakýsi autobiografický román, ale chtěl dát svým vzpomínkám (podobně jako jeho starší současníci Josef Šusta a Vlastimil Kybal) čtivou formu a – zejména při popisu nálad a krajinného prostředí, ale i vlastního dětství – také vzletný sloh. Pokud lze konfrontovat jeho výpovědi s ostatní zachovanou dokumentací, je zjevné, že mu nešlo o uměleckou selekci a „tvůrčí“ zkraslování základní faktografie. Naopak, dokázal být věcný a na některých místech značně kritický nejen k současníkům, ale v ještě větší míře k sobě. Někdy sice zamlčel jméno svého odpůrce, ale na základě korespondence by je bylo možné vcelku snadno identifikovat (zvláště patrné je to v případě Stloukalova konfliktu s moravským klerikálním historikem Augustinem Neumannem, který o něm podával nepříznivé relace do Vatikánu). Je zajímavé, že k takové autocenzuře přistoupil ještě v padesátých letech 20. století, kdy v závěru života paměti psal a kdy si sotva mohl dělat naději na jejich brzké vydání.

Stloukalovy paměti zůstaly nedokončeny. I když měl autor jasnou představu o jejich kompozici, dovedl je pouze do počátku dvacátých let 20. století a ke svému působení v prvních letech nové Československé republiky. Podrobně pojednal o dětských letech ve Zlíně a velmi kriticky popsal gymnaziální vzdělávání v Kroměříži (v pohledu na zkostnatělost rakouských gymnázií se pozoruhodně shodl s V. Kybalem, který po-

psal zážitky z obdobného vzdělávacího ústavu ve Slaném, ačkoli jeho rukopisné paměti Stloukal v padesátých letech téměř jistě nemohl znát). Samostatné kapitoly věnoval vysokoškolským studiím v Praze a ve Vídni. Z pražských zkušeností jsou nejdůležitější osobní charakteristiky hlavních představitelů historické vědy (Golla, Pekař, Šusty, Krofť a dalších), a to jak z hlediska jejich vědecké a pedagogické činnosti, tak i s ohledem na vzájemné – často konfliktní – vztahy. Stloukalův pohled na Ústav pro rakouský dějepis zachycuje dobu poklesu tohoto světového centra pomocných věd historických a příznačně pro autora pootvírá zákulisí univerzitní politiky a klientských sítí, v nichž se výrazně projevovalo česko-německé napětí a v nichž někteří z vídeňských Čechů dokázali obratně prosazovat zájmy svých krajanů; v této souvislosti si zaslouží pozornost Stloukalovo kritické stanovisko k všeobecně obdivovanému kunsthistorikovi Maxi Dvořákovi a k Vídeňanům sudetoněmeckého původu. Tři desetiletí života profesora Univerzity Karlovy, předsedy Československé historické společnosti a jejího zástupce v Mezinárodním komitétu historických věd, spoluredaktora Českého časopisu historického a zvláště jednoho z organizátorů Československého historického ústavu v Římě tak zůstaly nezpracovány. Mezery jsou jen z malé části vynahrazeny stručnými exkurzy do pozdějších let, jež jsou připojeny ke vzpomínkám na první polovinu života. Naproti tomu cenným doplňkem se zásluhou editora stalo začlenění delších partií ze Stloukalových deníků, které líčí jeho zážitky z první světové války. Přes tyto zásadní mezery mají Stloukalovy paměti mimořádnou hodnotu pro poznání skrytých stránek z dějin dějepisců.

Ve Stloukalově životě sehrál centrální úlohu Řím, kam poprvé přijel bádát jako stipendista České historické expedice v letech 1913–1914 a kam se v meziválečné době opakovaně vracel jako jeden z nejvýznamnějších badatelů a vedoucích pracovníků Československého historického ústavu. Ačkoli později získal zkušenosti z Francie a z dalších zemí, až do konce života pokládal Věčné město za „bránu do světa“ pro české historiky a dlouhodobý badatelský pobyt v něm za jedinečnou příležitost ke kontaktu s mezinárodní historickou obcí. Na rozdíl od většiny českých historiků si vypěstoval intenzivní vztah k římské antice a zájem o politické proměny moderní Itálie, ale udržel si značný odstup od medievistických témat; třebaže intenzivně pracoval na edici Monumenta Vaticana, neskryval, že ho práce s pozdně středověkými papežskými registry zoufale nudila a bral ji jen jako povinnou daň za možnost pobývat v Itálii.

Těžiště Stloukalova badatelského zájmu spočívalo v raně novověkých tématech, proto je velká škoda, že nestihl popsat svůj podíl na získání a realizaci české části mezinárodní ediční řady nunciaturní korespondence (nunciatura u císařského dvora z let 1592–1628). Větší pozornost naproti tomu věnoval vystižení vztahů v mezinárodní komunitě historiků, kteří působili v Římě (postoj k tamnímu Rakouskému historickému ústavu, k představitelům a personálu Vatikánského tajného archivu a Vatikánské apoštolské knihovny). Cenná je Stloukalova charakteristika Čechů, zejména také umělců, usídlených v Římě. Nejzajímavější však zůstávají psychologizující poznámky o osobnostech historiografie mezinárodní (Ludwig von Pastor, Heinrich Pogatscher, Giovanni Mercati) i české ve styku s římským prostředím (Josef Pekař, Kamil Krofť, Vlastimil Ky-

bal, Bedřich Jenšovský a další). Pro pochopení peripetií meziválečného Československého historického ústavu v Římě je podstatná zmínka o konkurenčním napětí mezi V. Kybalem a K. Kroftou v době, kdy se tito někdejší vatikánští editoři stali diplomatickými představiteli nové republiky u italské vlády a u papežské kurie.

Publikaci uvozuje biografická stať Jaroslava Čechury, která vedle souhrnu základních dat vyzvedá Stloukalovy zásluhy o nové akviziční pojetí Archivu Národního muzea i jeho mimořádně rozsáhlou vědecko-organizační a popularizační činnost. Knihu uzavírá ediční poznámka z pera Milana Stloukala a překvapivě jen „výběrový“ jmenný rejstřík, ač by jistě bylo žádoucí zachytit všechny osoby zmíněné ve vydaném textu. Edice pamětí Karla Stloukala je významným prameným obohacením jak pro výzkum vnitřních dějin české historiografie, tak i pro pochopení jejích mezinárodních vztahů.

Jaroslav Pánek

Jan NĚMEČEK a kol.

Československo-sovětská smlouva 1943

Praha, Historický ústav 2014, 212 s.,
ISBN 978-80-7286-237-5.

Spojenecká smlouva Československé republiky, reprezentované exilovou vládou v Londýně, se Sovětským svazem ze dne 12. prosince 1943 vždy představovala a nadále bude nepochybně představovat jedno z klíčových témat moderních dějin nejen Československa, ale v širším měřítku také mezinárodních vztahů. Smlouva byla na jedné straně oslavována jako definitivní, tedy řečeno slovy dobové propagandy „na věčné časy“ zajištění bezpečnosti Československa, na straně opačné jako „zrada“

a „zaprodání“ Československa mocenským zájmům komunistické Moskvy. Není třeba se však příliš divit, jednalo se o zásadní politickou událost, takže do hodnocení smlouvy bude nejspíše pronikat také politické hledisko.

Kolektiv historiků pod vedením Jana Němečka přistoupil ke zpracování tématu s vědomím výše zmíněných skutečností. Proto se soustředil především na širokou škálu původních dokumentů z domácích a zahraničních archivů (včetně archivů velmocí – Velké Británie, Sovětského svazu a Spojených států), které tvoří hlavní základ výkladů a hodnocení, dále přihlédl k početným edicím pramenů a kriticky se vypořádal s obsáhlou odbornou literaturou. Uzavření smlouvy bylo vloženo do širších souvislostí vývoje druhé světové války a mezinárodních vztahů. Odpovídající pozornost je věnována významu smlouvy pro poválečný vývoj Československa od rozbíhající se studené války až po začínající normalizaci po sovětské okupaci Československa v srpnu 1968.

Nedílnou součástí knihy je i reprodukce originálu této smlouvy a souvisejících ratifikačních dokumentů z Archivu smluv Ministerstva zahraničních věcí ČR, která může ukončit diskuse na téma tajných dodatků k této smlouvě.

Autoři analyzují pozici československé exilové vlády v Londýně a její reálné možnosti k prosazování vlastních názorů a koncepcí. Aniž by byla opomíjena zásadní role prezidenta Edvarda Beneše, oprostují se od tradiční personifikace přípravy smlouvy, která přes mnohdy vyostřenou diskusi byla nakonec kolektivním dílem celé exilové vlády. Exilová vláda samozřejmě musela do značné míry brát také ohled na stanovisko britských i amerických spojenců, kteří se k uzavření

smlouvy stavěli více než zdrženlivě. Je třeba si rovněž uvědomit, že prosazení smlouvy bylo také jakýmsi aktem svrchovanosti exilové vlády při řešení budoucnosti Československa. Současně se smlouva bezprostředně týkala také velice citlivých československých vztahů s polskou exilovou vládou, která měla vůči Sovětskému svazu vyhraněně kritický přístup. Autoři také věnují pozornost dopadu podepsání smlouvy do vnitřního života v okupované zemi, tehdy protektorátu Čechy a Morava. Protektorátní propaganda využila smlouvy k osočování exilové vlády, kterou obviňovala ze zaprodání národa „bolševické“ Moskvě a pro podporu stanoviska, že český národ může najít svou budoucnost pouze pod ochrannou Německé říše. Podobně přistupovala ke smlouvě propaganda tehdejší Slovenské republiky.

Při osvobození Československa se však prakticky ukázaly limity pro naplnění smlouvy. Sovětská strana se ji snažila využívat především k prosazování vlastních nároků bez ohledu na stanovisko československé vlády, jak se to ukázalo v případě ztráty Podkarpatské Rusi. Smlouva se stala v poválečném období a ještě více po komunistickém převratu v únoru 1948 základem zahraniční orientace Československa, jehož strategická poloha ve střední Evropě byla pro Moskvu natolik zásadní, že přikročila k neslýchanému aktu, jakým byla pozdější přímá vojenská okupace „spojeneckého“ Československa v srpnu 1968. Nová „spojenecká“ smlouva z roku 1970, formálně navazující na smlouvu z roku 1943 (prodlouženou protokolem z roku 1963 o dalších dvacet let), pouze kodifikovala již vojenskou mocí zajištěné vazalské postavení socialistického Československa v duchu „Brežněvovy doktríny“ o omezené svrchovanosti socialistických zemí v zájmu „obranu socialismu“.

Přínos knihy spočívá v řadě nových faktů a postřehů na základě zásady *ad fontes*, aniž by se snažila o nějaké definitivní a nezvratné závěry. Při dosavadním hodnocení se většinou pozdější zkušenosti, zejména z února 1948 a srpna 1968, vnášely zpětně do válečného období v tom smyslu, jako by již tehdy, v prosinci 1943, započala tragédie Československa. Autoři se správně vyhýbají takovému ahistorickému přístupu a hodnotí smlouvu podle poměrů válečného období. Nejde přitom o výklad jednotlivý, naopak: z jednotlivých kapitol vyplývá i určitá názorová různorodost v autorském kolektivu. Každý autor se snažil přistupovat k uvedené problematice ze svého úhlu pohledu, při kterém byla akcentována různá hlediska: mezinárodní, diplomatická, vojenská nebo vnitropolitická, zvláštní význam mají také kapitoly věnované dopadu smlouvy do poválečného vnitřního vývoje a mezinárodního postavení Československa.

Je třeba si přitom položit otázku, zda exilová vláda měla jinou možnost, než se pokusit předem si vyjasnit a upravit budoucí vztahy se Sovětským svazem, se kterým rokovaly a smlouvy uzavíraly také západní spojenecké mocnosti. A skutečnost, že se Moskva necítila smlouvou příliš vázána při respektování nebo spíše nerespektování suverenity Československa a využívala ji pouze pro vlastní mocenské zájmy, nebyla vina exilové vlády. Naopak, její povinností a odpovědností bylo alespoň se pokusit o vyjasnění vztahů s Moskvou, když se dalo předpokládat, že strategické postavení Československa ve střední Evropě bude v poválečném období hrát významnou roli pro Východ i Západ.

Petr Prokůš

Z VĚDECKÉHO ŽIVOTA

Česko-lichtenštejnská komise historiků The Czech-Liechtenstein Commission of Historians

KATEŘINA DUFKOVÁ

Peter GEIGER – Tomáš KNOZ – Eliška FUČÍKOVÁ
– Ondřej HORÁK – Catherine HOREL – Johann KRÄFTNER
– Thomas WINKELBAUER – Jan ŽUPANIČ

Česko-lichtenštejnské vztahy v dějinách a v současnosti.
Souborná zpráva Česko-lichtenštejnské komise historiků
(= Disputationes Moraviae, sv. 5)

Brno, Matice moravská 2014, 243 s., ISBN 978-80-87709-05-4.

Na konci roku 2013 ukončila svoji činnost Česko-lichtenštejnská komise historiků a v následujícím roce vyšla útlá publikace shrnující její činnost. Komise byla ustavena na základě „Memoranda o porozumění“, které podepsali ministři zahraničí obou zemí roku 2010. Komise byla vytvořena s cílem vnést více světla do událostí nedávných, ale i vzdálenějších dějin obou států a knížecího domu. Bylo to totiž především dědictví první poloviny 20. století, které stálo v cestě vzájemné komunikaci a spolupráci České republiky a Lichtenštejnska.

Hlavní ideou komise bylo soustředit badatele z obou stran a vytvořit platformu, v rámci které bude možné konfrontovat rozdílné interpretace dějinných procesů, různé přístupy, tradice, zkušenosti i metodologická východiska a podnítit diskuzi o „fenoménech spojujících i rozdělujících“, jak je pojmenovala její závěrečná zpráva. Česko-lichtenštejnská komise historiků se skládala ze čtyř zástupců z každé země; za Lichtenštejnskou stranu byli

jmenování Peter Geiger, Catherine Horel, Thomas Winkelbauer a historik umění Johann Kräftner. Za českou stranu potom Tomáš Knoz, Eliška Fučíková (historička umění), Jan Županič a Marek Vařeka, kterého v polovině roku 2012 vystřídal právní historik Ondřej Horák. Kromě nich se podílela na výzkumu celá řada dalších badatelů, kteří prezentovali své výstupy především v rámci čtyř workshopů uspořádaných během několika let působení tohoto gremia.

První workshop se uskutečnil roku 2011 pod názvem *Místa lichtenštejnské paměti*. V polovině roku 2012 následoval druhý, *Lichtenštejnové: kontinuity – diskontinuity*, a na konci roku pak setkání s ústředním tématem činnosti Lichtenštejnů v oblasti umění (*Lichtenštejnové a umění*). Na jaře 2013 proběhlo poslední pracovní zasedání: *Lichtenštejnský knížecí dům, stát Lichtenštejnsko a Československo ve 20. století*.

V úvodu zprávy je krátce zhodnoceno financování komise ze strany českého a lichtenštejnského státu, a zmíněn je i podíl knížecího domu. Drobnou disproporcí lze vysledovat především ve vzniku řady rozsáhlejších výzkumných projektů lichtenštejnské strany, ze kterých pak vzešly další samostatné publikace, za českého zastoupení (Václav Horčíčka), ale už bez českého překladu. Také na české straně byly iniciovány zvláštní projekty, svým rozsahem však skromnější, jejichž výsledky byly prezentovány v rámci společných workshopů. Ty se pak ve většině případů konaly v České republice.

Publikace, kterou komise v závěru své práce vytvořila a v českém a německém jazyce předložila odborné i širší veřejnosti, je rozdělena do několika oddílů. V úvodu jsou zopakovány okolnosti vzniku komise, způsob její práce, cíle, metody a výzkumný plán. Právě uvedení do současného stavu bádání a používaných metod by mohlo působit až příliš zkratkovitě. Přesto v práci nechybí, je pouze rozvedeno až v souvislosti s konkrétními otázkami, které komise řešila. Pro snazší uchopení svého úkolu formulovali autoři tři okruhy otázek. Těmi byly v prvé řadě utváření a vývoj obrazu Lichtenštejnů v dějinách a lichtenštejnská místa paměti, dále vztah Lichtenštejnů k umění a na závěr události první poloviny 20. století, především konfiskace lichtenštejnského majetku v Československu. To jim umožnilo systematictější přístup, a především v závěru svého působení předložit do značné míry ucelené výsledky. Klíčovými tématům byly věnovány také zmiňované workshopy, ze kterých vyšly tematické sborníky (v české mutaci jako suplementa Časopisu Matice moravské).

Ještě před vlastní reflexí činnosti komise nabízí publikace stručnou historii šlechtického rodu z Lichtenštejna od středověku až do dvacátého století, především v návaznosti na český stát. Tento přehled navazuje na množství dosavadní literatury k tématu, a pozitivní je také reflexe nejnovějších prací i odkazy na materiály vzniklé v rámci působení samotné historické komise. Vzhledem k zásadnímu významu není překvapením, že pět stran přehledu je věnováno osobnosti Karla z Lichtenštejna, ačkoli je vidět snaha neodepřít místo ani dalším osobnostem rodu. Kniha sleduje vývoj lichtenštejnského panství, účast Lichtenštejnů na politickém dění v zemi i v monarchii. Pozornost je dále věnována konstituování Lichtenštejnska jako suverénního státu v rámci Rýnského spolku a s ním spojené otázky postavení Lichtenštejnského vládnoucího domu mezi rakouskou šlechtou apod. Naznačen je i pro dnešní dobu klíčový vývoj ve dvacátém století, kdy Rakousko-Uhersko ve vztahu k Lichtenštejnům vystřídal československý stát.

Třetí část představuje jádro vlastní práce komise historiků. Jak již bylo naznačeno, prezentace činnosti probíhala formou workshopů, ze kterých byly poté vydány sborníky v německé i české verzi. Texty k jednotlivým tématům, které se objevují v závěrečné publikaci, představují jakési resumé těchto materiálů, jež částečně doplňuje výklad používaných metodologických přístupů.

Je pochopitelné, že se v centru pozornosti komise nacházely především okolnosti, jejichž řešení stálo dlouho v cestě navázání diplomatických vztahů mezi oběma zeměmi. Události klíčové pro tento vývoj jsou shrnuty v podkapitole *Pozemková reforma a konfiskace*. Otázky postihu lichtenštejnského majetku v rámci pozemkové reformy po roce 1918 a posléze v rámci konfiskací po druhé světové válce byly zasazeny do širšího kontextu právního i politického, který byl posléze konkretizován na lichtenštejnském majetku. Prostor je věnován podmínkám státních zásahů, jejich terminologii i mezinárodnímu kontextu. Publikace přináší ucelené shrnutí, které je doplněno přehledem argumentů československé i lichtenštejnské strany, tabulkami shrnujícími vývoj majetku lichtenštejnského knížecího domu ve sledovaném období a ve stručnosti také vylíčením následného postupu Lichtenštejnů na obranu jejich práv až do současnosti.

Geneze dalších dvou okruhů otázek vycházela z potřeby pochopit a vysvětlit podobu obrazu Lichtenštejnů, jak se formoval a měnil v průběhu dějin, a který posléze pomáhal legitimizovat zásahy do jejich majetků. Tento obraz vycházel z interpretace celé rodové historie, přičemž nejsilněji rezonoval ve společnosti odkaz mytizované Bílé hory. Komise historiků se snažila postihnout vytváření a přenos jak negativních, tak pozitivních faktorů utvářejících pohled na knížecí rod i Lichtenštejnsko v Česku a alespoň částečně i na Českou republiku v Lichtenštejnsku. První z použitých přístupů vycházel z teorie míst paměti. Autoři hledali taková lichtenštejnská místa paměti a v textu pak reflektovali mnohdy negativní pohled na Lichtenštejny v české historiografii, ale i v populární kultuře.

Typickým příkladem byla především osobnost Karla z Lichtenštejna jako personifikace bělohorské porážky a doby temna. K obrazu Lichtenštejnů jako nepřátel země i národa přibyl ve druhé polovině 20. století komunistický výklad vrchnosti vykořisťující poddané. Zajímavým příspěvkem k této problematice je například analýza průvodcovských příruček z původně lichtenštejnských památek. K pokusu o zachycení rezonance těchto témat v současné společnosti měl přispět historicko-sociologický výzkum mezi českým obyvatelstvem, který realizovali studenti Filozofické fakulty Masarykovy univerzity.

Vnímání Lichtenštejnů však nebylo výhradně negativní. Mezi pozitivní faktory, které hrály roli při utváření pohledu na Lichtenštejny v českém prostředí, patřily především kulturní a umělecké památky, které knížecí rod zanechal na našem území. Význam Lichtenštejnů na poli kultury a umění a zároveň úzká spojitost této problematiky s majetkovou otázkou, vedla komisi k tomu, aby bylo umění zvoleno jako jedno z nosných témat. Nakonec mu byla věnována samostatná publikace. Kniha přehledově sleduje rozsáhlé aktivity Lichtenštejnů, jejich stavební činnost, vytváření uměleckých sbírek v Čechách, ve Vídni i ve Vaduzu, ale také mecenášskou činnost. Autoři naznačují, že to byla právě oblast umění, která měla potenciál modifikovat a měnit převládající negativní pohled na Lichtenštejny. Je rovněž jedním z argumentů současného knížete, který připomíná vztah, jež má jeho rodina

k těmto památkám, a ochotu investovat do péče o ně, pokud by se dostaly zpět do lichtenštejnských rukou.

V závěru přináší publikace užitečný přehled relevantních archivních fondů k tématu v Čechách a na Moravě, v Lichtenštejnsku, Rakousku i Německu. Připojen je také seznam pramenných edic a výběrově základní literatury, pro větší přehlednost řazené tematicky. Následuje výčet pořádaných workshopů včetně seznamů přednášejících i jejich příspěvků a seznam publikací vydaných česko-lichtenštejnskou komisí historiků. Navazuje jmenný a místní rejstřík a resumé v anglickém a německém jazyce.

V závěrečné zprávě autoři zhodnotili působení komise a naznačili další možné směrování výzkumu. Přestože komise učinila, vzhledem k organizovaným setkáním i vydaným textům, pokrok v řadě témat, dalších otázek nebo „desiderat“ zbývá mnoho. Jako pochopitelný tak vyznívá požadavek komise na její zachování a pokračování, protože její zázemí umožnilo vznik řady projektů a příspěvků k dějinám Lichtenštejnů ve střední Evropě. Neméně důležitou zůstává výzva komise k praktickému využití její práce. Jedním z účelů jejího ustavení bylo poskytnout veřejnosti základní orientaci ve vzájemných vztazích a tím vytvořit základ pro další politická jednání. Otázkou zůstává, nakolik budou závěry komise využity jejími zřizovateli. Stejně tak se otevírá prostor pro prezentaci výsledků výzkumu pro širší veřejnost. Autoři si uvědomují, že proklamovaný boj proti stereotypům i modifikace po dlouhou dobu formovaného historického obrazu Lichtenštejnů, resp. vytváření pozitivních vzájemných vztahů obou zemí je úkolem dlouhodobým. Vytvoření česko-lichtenštejnské komise historiků bylo pozitivním krokem ke zlepšení vztahů obou zemí. Komise svou prací prokázala, že její zřízení nebylo samoučelné, ale přineslo mnohé pozitivní výsledky.

Z VĚDECKÉHO ŽIVOTA

Čestné členství Sdružení historiků ČR
třem zahraničním bohemistůmHonorary Membership of The Association of Historians
of the Czech Republic for Three Foreign Czech Studies Researchers

JAROSLAV PÁNEK

Sdružení historiků České republiky se rozhodlo ocenit mimořádné zásluhy několika zahraničních badatelů o českých dějinách nejvyšším uznáním, jakým disponuje. Valné shromáždění SH ČR, konané 10. prosince 2013, udělilo čestné členství Stanisławu Bylinovi z Varšavy, následující valné shromáždění (27. ledna 2015) zvolilo čestnými členy Zdeňka Davida z Washingtonu a Henryka Gmiterka z Lublinu. I když základní informace o těchto vědcích shrnul před deseti lety bio-bibliografický lexikon zahraničních bohemistů,¹ redakce Českého časopisu historického se rozhodla zveřejnit aktualizované medailony, které vycházejí z laudatií, přednesených na obou uvedených shromážděních.

*Stanislaw Bylina – polský medievista bohemistického zaměření
a organizátor polsko-českých vědeckých vztahů*

České dějiny mají v zahraničí jen málo takových znalců a česká historická obec má v cizině ještě méně tak upřímných přátel, jakým je vynikající polský medievista a dlouholetý ředitel Historického ústavu Polské akademie věd ve Varšavě profesor Stanislaw Bylina. Lze říci, že kdyby snad nebylo Stanisława Byliny, poznání starší české minulosti v Polsku by bylo o hod-

1 Jaroslav PÁNEK – Svatava RAKOVÁ – Václava HORČÁKOVÁ, *Scholars of Bohemian, Czech and Czechoslovak History Studies*, I–III, Prague 2005; medailony uvedených historiků jsou v I. svazku na s. 141–146, 194–196, 311–314.

ně chudší a hlavně by se nikdy nerozvinuly vědecké a lidské vztahy mezi historiky obou našich národů do takové šíře a hloubky, jak je tomu dnes.

Stanisław Bylina se narodil v Kielcích 4. dubna 1936, vystudoval slovanskou filologii a historii na Varšavské univerzitě, kde byl roku 1964 promován a kde se roku 1972 habilitoval v oboru historických věd. Roku 1992 se stal mimořádným a roku 1994 řádným profesorem. Jeho vědecká kariéra je spjata především s Polskou akademií věd, kde působil nejprve v Ústavu slavistiky, potom v Historickém ústavu (*Instytut Historii PAN*), jehož se stal roku 1990 ředitelem. Téměř dvě desetiletí ztělesňoval nejen toto ústřední vědecké pracoviště historických věd v Polsku, ale také proměny bádání v období obnoveného demokratického zřízení. V této době se profesor Bylina všestranně zapojil do organizace humanitních disciplin v Polsku jako místopředseda Polského národního komitétu historiků, místopředseda Komitétu historických věd a Rady ředitelů ústavů Polské akademie věd. Stal se členem rady vědeckých a redakčních rad (mj. i klíčového časopisu polských historiků *Kwartalnik Historyczny*, specializované revue *Heresis* atd.). Roku 2001 byl zvolen rovněž členem prestižní Varšavské vědecké společnosti – Towarzystwo Naukowe Warszawskie.

Vzhledem ke svému zaměření na středověké dějiny střední Evropy (především polských a českých zemí) se zapojil do všech aktivit, jež směřovaly k rozvoji polsko-české vědecké spolupráce. Přijal členství ve vědeckých radách Centra silesiakálních a bohemistických výzkumů na Vratislavské univerzitě, Ústavu pro středovýchodní Evropu v Lublinu a podílel se na řadě dalších bilaterálních záměrů. Zvláště důležité bylo, že roku 1995 založil *Komisi pro dějiny českých zemí a polsko-českých vztahů* (*Komisja Dziejów Czech i Stosunków Polsko-Czeskich*) při Komitétu historických věd PAN, jejímž byl do roku 2001 předsedou; když předával předsednictví dalšímu osvědčenému bohemistovi, profesorovi Wojciechu Iwańczakovi, měla již tato instituce pevně vybudované základy. V době turbulentních změn v organizaci různých vznikajících a opět zanikajících dvoustranných orgánů vyrostla ve skutečnou stálici, která ve spolupráci s polskými univerzitami pořádá každé dva roky konference k vybraným tématům ze středověkých a raně novověkých dějin polských a českých zemí a vydává z nich kvalitní vědecké publikace. Tato činnost, k níž jsou vždy ve značném počtu přizváni čeští odborníci, nemá na české straně obdoby a je sama o sobě velkým darem Polska českým historikům.

Profesor Bylina, který skvěle ovládá češtinu, je častým hostem v Praze a významně se účastní spolupráce s našimi institucemi – především s Historickým ústavem AV ČR, kde působí v mezinárodní redakční radě *Českého časopisu historického*, a s Centrem mediévistických studií v Praze, jehož se stal dopisujícím členem. Tato vědecká součinnost přinesla mnoho zajímavých plodů, z nichž je nutno konkrétně zmínit alespoň jeden. Jako čelný představitel polské historiografie spolupracoval Stanisław Bylina na počátku 21. století s Českým národním komitétem historiků na přípravě společné sekce, věnované dějinám politické kultury ve střední Evropě, pro XX. mezinárodní kongres historických věd v australském Sydney. Polsko-českým úsilím se tehdy za vydatného podílu profesora Byliny podařilo prolomit překážky, jež byly kladeny menším zemím při organizaci světových kongresů historiků zástupci těch států, které tradičně ovládají Mezinárodní komitét historických věd. Nikoli náhodou je od té doby česká historiografie spoluorganizátorem vždy přinej-

menším jednoho zasedání na světových kongresech historických věd. Lze říci, že bez polské podpory v roce 2005, kdy byla v Praze a Varšavě vydána dvousvazková publikace *Political Culture in Central Europe (10th to 20th Century)*, by se to sotva podařilo.

Aby však za obrovským organizačním dílem nezmizel sám *historik* Stanisław Bylina, je nutno alespoň v největší stručnosti sumarizovat jeho dílo. Od šedesátých let 20. století vyšla dlouhá řada monografií a studií, v nichž tento vědec prozkoumal středověké dějiny středoevropského prostoru, zejména z hlediska christianizace, lidové zbožnosti, náboženské mentality a kolektivních představ, heretických a reformačních hnutí, zvláště pak husitství. Už roku 1966 vydal Stanisław Bylina první knihu, která se dotýkala ideových kořenů české reformace a jejich odezvy v Polsku na příkladu Konráda Waldhausera (*Wpływy Konrada Waldhausera na ziemiach polskich w drugiej połowie XIV i pierwszej połowie XV wieku*, Wrocław-Warszawa-Kraków 1966). Potom následovalo několik knih o středověkých herezích (*Wizje społeczne w herezjach średniowiecznych. Humiliaci, begini, begardzi*, Wrocław 1974; *Ruchy heretyckie w średniowieczu*, Wrocław 1991), o lidové kultuře a vnímání posmrtného života (*Człowiek i zaświaty. Wizje kar pośmiertnych w Polsce średniowiecznej*, Warszawa 1992; *Kultura ludowa Polski i Słowiańszczyzny średniowiecznej*, Warszawa-Łowicz 1999) a o procesu christianizace polského venkova (*Chryścianizacja wsi polskiej u schyłku średniowiecza*, Warszawa 2002).

Tvorba vlastních monografií byla doprovázena vydáváním či spoluautorstvím mnoha kolektivních prací o náboženských a církevních dějinách středověku, o historii práva a idejí, o kulturních a sociálních dějinách, ale také speciálně o česko-polských literárních vztazích (*Stosunki literackie polsko-czeskie i polsko-słowackie 1890–1939*, Wrocław 1978) a o polských ohlasech husitství (*Polskie echa husytyzmu*, Warszawa 1999). Z bohemikálních studií je třeba připomenout alespoň některá témata – vazby Matěje z Janova ke Slezsku, chiliasmus Jana Želivského a Jana Amose Komenského, protihusitské veršované výtvary, otázku elit v kacířském hnutí, české národní vědomí v pozdním středověku, laickou zbožnost ve světle Postily Jana z Rokycan, vztah Františka Palackého k českému reformačnímu hnutí, a tak by bylo možno ještě dlouho pokračovat.

Uvolnění od většiny vědecko-organizačních povinností umožnilo profesorovi Bylinovi soustředit se na psaní monografií, jichž vyšlo za poslední desetiletí celkem šest. Dvě z nich jsou věnovány pozdně středověké zbožnosti (*Religijność późnego średniowiecza*, Warszawa 2009) a půvabným úvahám o cestách, hranicích a spojujících mostech v dějinách (*Drogi, granice, mosty*, Warszawa 2012). Všechny ostatní představují souhrn Bylinova celoživotního bádání o husitství (*Na skraju lewicy husyckiej*, Warszawa 2005; *Hussitica*, Warszawa 2007) a jeho syntetický obraz této středověké epopeje (*Rewolucja husycka*, Warszawa 2011). Nejnovější knížka, věnovaná výpravě husitů na basilejský koncil (*Podróż husytów do Bazylei*, Warszawa 2013), symbolicky otvírá toto téma evropskému srovnávacímu bádání.

Jakkoli zůstává dílo skvělého polského medievisty neuzavřeno, již nyní působí v jednotlivinách pozoruhodně a ve svém celku impozantně. Spolu s výsledky obětavé organizační práce představuje mimořádný vklad do evropské a světové historické bohemistiky a do rozvoje polsko-českých vědeckých vztahů. Profesor Stanisław Bylina, vyznamenaný již ze strany Akademie věd ČR Medailí Františka Palackého za zásluhy v historických vědách, si

vrchovatě zasloužil nejvyšší ocenění ze strany Sdružení historiků ČR. Diplom o udělení čestného členství jakožto svědectví o trvalém sepětí profesora Stanisława Byliny s českou historickou obcí mu předal předseda SH ČR prof. Jiří Kocian při slavnostním shromáždění ve velkém sále Velvyslanectví Polské republiky v Praze 28. května 2014.

Zdeněk V. David – českoamerický badatel o náboženských dějinách

Ačkoli to zní téměř neuvěřitelně, ve Spojených státech amerických působí dnes zhruba šest desítek badatelů, kteří se více či méně soustavně zabývají českými dějinami. V mnohých historiků, kteří v počtu tisíců působí na řadě amerických univerzit, v ústavech a specializovaných společnostech, je to sice jen malý zlomek, ale uvážíme-li, že ještě před několika desetiletími nebyla situace ani zdaleka tak příznivá, je třeba nynější stav vysoko ocenit. Za ohnisky zájmu o české dějiny stojí řada významných osobností v čele s exulanty Otakarem Odložilíkem a Radomírem V. Lužou, ale také rodilí Američané jako Stanley B. Winters, Hugh L. Agnew a jiní vědci. V této skupině profilujících amerických bohemistů zaujímá vynikající místo profesor Zdeněk V. David, dlouholetý vědecký pracovník Woodrow Wilson International Center for Scholars ve Washingtonu.

Zdeněk David se narodil 4. května 1931 v Blatné, ale časné mládí a gymnaziální studia prožil v Praze. V roce 1947 získal možnost prohloubit svá středoškolská studia na Putney School ve Vermontu, kde pobýval i v době únorového převratu 1948, kdy se rozhodl zůstat v zahraničí. Po získání bakalaureátu z politických věd a filozofie na Wesleyan University (1952) byl přijat na Harvard, kde získal titul magistra (1954) a doktora (1960). Působil jako profesor ruských dějin na University of Michigan v Ann Arbor (1960–1965), poté jako specialista na slovanské jazyky a profesor na Princeton University (1966–1974), načež roku 1974 natrvalo zakotvil v prestižním Wilsonově vědeckém centru v hlavním městě USA. Zatímco dříve se badatelsky a publikačně uplatňoval svým širokým záběrem v oblasti středoevropských a východoevropských dějin, po roce 1989 se soustředil především na historii českých zemí.

Zůstal však výrazně zapojen do vědecko-organizačních aktivit v amerických historických, slavistických a germanistických vědeckých společnostech (American Association for the Advancement of Slavic Studies; German Studies Association; Polish Institute of Art and Science of America; Sixteenth Century Studies Conference), ale také v organizacích zaměřených ke studiu českých dějin, totiž v Czechoslovak History Conference, v Czechoslovak Society of Arts and Sciences – Společnosti pro vědy a umění a v nedávno založené americko-české učené společnosti Comenius Academic Club. Rozsáhlou činnost rozvinul zejména ve dvou posledně jmenovaných společnostech – jako generální sekretář Společnosti pro vědy a umění, ale také jako spoluvydavatel dvou významných vědeckých časopisů – *Kosmas. Czechoslovak and Central European Journal* a *Comenius. Journal of Euro-American Civilization*.

Od šedesátých let do současnosti vydal Zdeněk David dlouhou řadu studií o starších i novodobých českých dějinách. Pro bližší představu stačí uvést několik tematických

okruhů – náboženské myšlení v českém, ale také ruském prostředí, specifické rysy utrakvismu a jeho postavení mezi luterstvím a katolicismem, nazírání na židovskou diasporu v historiografii, národnostní vývoj a politická kultura v 19. století. Studie, pro něž je příznačné propojení historie s filozofií a religionistikou, vyšly ve významných amerických, britských a německých časopisech *Church History*, *Journal of Ecclesiastical History*, *Sixteenth Century Journal*, *Slavic Review*, *Slavonic and East European Review*, *East European Politics and Societies*, *East European Jewish Affairs*, *Austrian History Yearbook* či *Bohemia*, ale také v našich periodikách *Český časopis historický*, *Filosofický časopis*, *Folia Historica Bohemica*, *Sborník Národního muzea v Praze* a *Communio viatorum*.

Mimořádného mezinárodního ohlasu dosáhly zejména tři Davidovy knižní publikace. Společně s Robertem A. Kannem napsal základní kompendium o raně novověkých a moderních dějinách národů habsburské monarchie (*The Peoples of the Eastern Habsburg Lands, 1526–1918*, Seattle, Wash. 1984), samostatně pak další dvě rozsáhlé monografie. První z nich – *Findig the middle way. The utraquists' liberal challenge to Rome and Luther* (Washington, D. C. 2003) – podala nový výklad náboženských dějin převratného období mezi husitstvím a Bílou horou, a ukázala v novém světle vývoj náboženských idejí a liturgické praxe většinového proudu českých utrakvistů. Druhá monografie – *Realism, Tolerance, and Liberalism in the Czech National Awakening. Legacies of the Bohemian Reformation* (Washington, D. C. – Baltimore 2010) – zkoumá počáteční proces utváření moderní české společnosti v 18. a 19. století pod zorným úhlem dědictví české reformace. Zatímco první z těchto monografií již vyšla v českém překladu v nakladatelství Filosofia (*Nalezení střední cesty. Liberální výzva utrakvistů Římu a Lutherovi*, Praha 2012), ve druhém případě na českou verzi stále čekáme.

V devadesátých letech začal Zdeněk V. David společně s Davidem R. Holetonem vydávat periodický sborník *The Bohemian Reformation and Religious Practice*, který v roce 2014 dosáhl již devátého svazku. Dva badatelé – českoamerický a kanadský (či dnes již také kanadsko-český) – dosáhli pozoruhodného výsledku v podobě mezinárodních konferencí a následných publikací, jež jsou pořádány a vycházejí při Filosofickém ústavu AV ČR a nyní též při Collegium Europaeum v tomto ústavu a na Filozofické fakultě UK. Jejich obsah se stal svědectvím nejen o intenzivní mezinárodní spolupráci, ale také o zcela novém propojení několika humanitních disciplín – historie, filozofie, teologie, biblistiky a eklesiologie, dějin idejí, muzikologie, dějin umění či kodikologie. Pozoruhodné je, že se tento přístup neomezuje pouze na klasické reformační období, jak to dokládá i nejnovější Davidova srovnávací studie o nacionalismu a universalismu v eklesiologii utrakvistů a anglikánů v 16. století, ale že se vztahuje také na výzkum moderních a soudobých dějin. Z hlediska mezinárodních vztahů je mimořádně důležité, že Zdeněk V. David a David R. Holeton dodávají této sérii publikací dokonalou jazykovou podobu v angličtině a tím otvírají českým autorům i českým tématům dveře do světa.

Zdeněk V. David pod tlakem politických poměrů zůstal v zahraničí už před neuvěřitelnými 68 lety, přesto si však i v zámoří zachoval čistou češtinu, upřímné neokázalé vlastenectví a setrvalý zájem o české dějiny. Po roce 1989 se do staré vlasti pravidelně vrací a nejenže zde publikuje, ale také spoluorganizuje české bádání o náboženských dějinách. Lze

řící, že více než čtyři desetiletí se na českém vědeckém dění podílel jen duchovně, svými zájmy a tématy, ale další čtvrtstoletí je v českém prostoru již přítomen také fyzicky a významně jej ovlivňuje. Akademie věd ČR ocenila tuto činnost v září 2009, kdy mu udělila Medaili Františka Palackého za zásluhy v historických vědách. Sdružení historiků ČR vyjádřilo svou vděčnost profesoru Zdeňku V. Davidovi – v zastoupení celé naší dějepisné obce – udělením čestného členství. Diplom o této skutečnosti mu byl předán 19. června 2015 na symbolickém místě, v Českém národním domě (Bohemian National Hall) uprostřed newyorského Manhattanu, a to při neméně symbolické příležitosti – vernisáži výstavy *John Amos Comenius – Education for All* a v předvečer vědeckého zasedání věnovaného 600. výročí mučednické smrti M. Jana Husa a odkazu české reformace.

Henryk Gmiterek – polský historik českých raně novověkých dějin

Více než desetinu všech zahraničních historiků bohemistického zaměření ve světě tvoří naši polští kolegové. Když jsme v roce 2005 dokončovali výše citovaný lexikon těchto obětavých badatelů o naší minulosti, bylo jich podchyceno více než padesát a tento počet mezitím příchodem mladých adeptů vědy ještě o něco vzrostl. Polská historická bohemistika má pozoruhodné tradice a neméně pozoruhodné představitele. Vedle doyena této početné skupiny profesora Stanisława Byliny a jeho vrstevníků se řadí další dvě generace aktivních vědců. Do té, jež dávno překročila abrahámoviny, patří vynikající historik raného novověku, profesor Henryk Aleksander Gmiterek z Univerzity Marie Curie-Sklodowské v Lublinu.

Henryk Gmiterek se narodil 29. března 1950 v Narolu Wsi na jihovýchodě Polska, a přestože na svých studijních cestách i v badatelských tématech mnohokrát vykročil daleko do světa, zůstal po celý dosavadní život věrný své užší domovině – Malopolsku. V letech 1968–1973 vystudoval v Lublinu historii na Humanitní fakultě Univerzity Marie Curie-Sklodowské, jež se stala natrvalo jeho působištěm. Zde začínal jako asistent, roku 1990 se habilitoval, stal se mimořádným (1997) a poté i řádným profesorem (2001). Od roku 1998 je vedoucím katedry dějin 16.–18. století, působil jako ředitel univerzitního Institutu Historii (2003–2005) a dlouholetý děkan Humanitní fakulty (2005–2012).

Od samého počátku měl dvě těžiště výzkumu – chronologicky raný novověk, teritoriálně kromě dějin Polska a nynějšího polsko-ukrajinského pomezí především česko-polské vztahy. Navázal kontakty s Historickým ústavem AV ČR a s řadou českých vysokých škol, zejména s Univerzitou Karlovou, Masarykovou univerzitou a Univerzitou Palackého, ale také s Jihočeskou univerzitou a Univerzitou Pardubice, kde přednášel, publikoval a rozvinul intenzivní spolupráci. Tato skutečnost se odrazila v Gmiterkově zapojení do řady polských a zahraničních vědeckých organizací a redakčních rad, z nichž jsou pro nás nejdůležitější Komise pro dějiny českých zemí a polsko-českých vztahů při Polské akademii věd (Komisja Dziejów Czech i Stosunków Polsko-Czeskich Komitetu Nauk Historycznych PAN), Komise pro dějiny renesance a reformace (včetně redakční rady mezinárodně respektovaného periodika *Odrodzenie i Reformacja w Polsce*) a redigování lublinského histo-

rického časopisu *Res Historica* (2003–2010), stejně jako členství v mezinárodních redakčních radách *Českého časopisu historického* a *Folia Historica Bohemica*.

Henryk Gmiterek má za sebou rozsáhlé vědecké dílo – kromě čtyř monografií a řady velkých pramenných edicí je to asi 300 menších vědeckých publikací k polským, českým a ukrajinským dějinám, jež byly ostatně oceněny čestným doktorátem Státní pedagogické univerzity Ivana Franka v ukrajinské Drohobyči. Velký mezinárodní ohlas získaly jeho edice a studie k dějinám malopolských Židů, které v polsko-izraelské spolupráci zpřístupnily obrovské množství pramenů k dějinám židovské diaspory a židovsko-křesťanských vztahů v 17.–18. století v zemích střední a východní Evropy (*Materiały źródłowe do dziejów Żydów w księgach grodzkich lubelskich*, I–IV, Lublin 2001–2014).

Ve vztahu k českým dějinám se šťastně protnul Gmiterkovy zájmy o náboženský vývoj staré Rzeczypospolité a o vztahy mezi národy střední a východní Evropy. V návaznosti na práce Wacława Urbana o antitrinitarismu v českých zemích a na Slovensku vznikla Gmiterkova první vynikající monografie (*Bracia czescy a kalwini w Rzeczypospolitej. Połowa XVI – połowa XVII wieku. Studium porównawcze*, Lublin 1987), která se vrátila ke klasickému tématu české historické polonistiky – prvnímu a druhému vyhnanství Jednoty bratrské v Polsku, jemuž věnoval své životní dílo Jaroslav Bidlo. Gmiterek ovšem ukázal, jak během několika desetiletí od Bidlovy smrti pokročily polské a evropské interpretace náboženských dějin, a místo pozitivisticky popisného vyličení podal komparativní pohled na Jednotu bratrskou a kalvinisty jakožto téma sociálního dějepisu i dějin idejí, a odkryl českým historikům zcela nové aspekty této problematiky.

Druhou přelomovou publikací představuje další komparativní monografie *Związki intelektualne polsko-czeskie w okresie Odrodzenia 1526–1620* (Lublin 1989), která značně posunula kupředu poznání kulturních dějin oproti stavu zachycenému v Macůrkově syntéze Češi a Poláci v minulosti I z roku 1964. Gmiterkovi, který vyšel z velmi rozsáhlého pramenného výzkumu, šlo opět o dějiny idejí a výměnu kulturních hodnot v období renesance, reformace a protireformace, prostřednictvím literatury, knihtisku a distribuce knih i působením škol a akademií. Dříve rozptýlené jednotliviny uvedl autor do kriticky utříděného systému, v němž realisticky prokázal, že pro české i pro polské země byly rozhodující vazby na hlavní intelektuální centra v jižní a západní Evropě, kdežto vzájemné česko-polské vazby měly – přes občas zaznívající politické proklamace – vzájemně obohacující, ale přece jen pouze doplňkový charakter. Autor tu naznačil téma dosud otevřené a zdaleka nedořešené, totiž nutnost obratu od bilaterálního studia mezislovanských vztahů k pojetí této tematiky v evropských civilizačních souvislostech.

I když se pozdější Gmiterkovy publikace častěji obracely k dalším evropským zemím, českou tematiku nikdy zcela neopustil. Jeho knížka *Zjazd w Stężycy w 1575 roku* (Stężycyca 1995) se stala cenným příspěvkem k poznání okolností habsburské a rožmberské kandidatury na polský trůn, další rozpravy byly věnovány studentům z českých zemí na Zamojské akademii v Zamości, českému náboženskému exilu do Polska v 16. století, dílu Bartoloměje Paprockého na Moravě, kulturním aspektům šlechtického cestování do Polska atd. Nelze pominout ani významný podíl na organizování konferencí Komise pro dějiny českých zemí a polsko-českých vztahů a redakci následných publikací, z nichž zatím vyšel svazek *Polacy w Czechach* –

Czeši w Polsce, X–XVIII wiek (Lublin 2004), zatímco další publikace, věnovaná masám a jednotlivcům v dějinách Poláků a Čechů, je připravována do tisku.

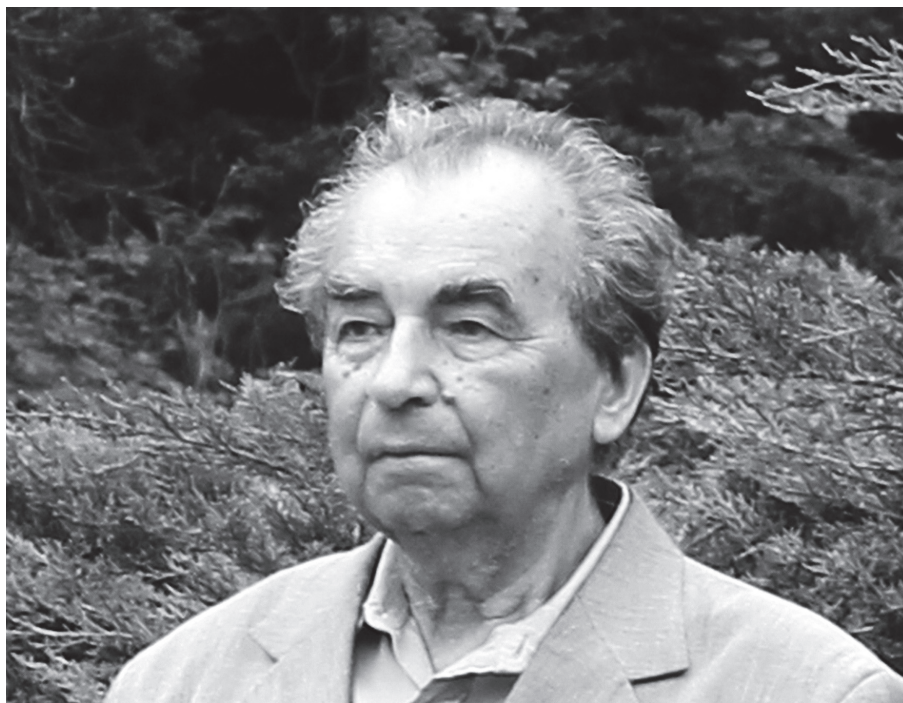
Profesor Henryk Gmiterek byl za svou vědeckou a pedagogickou činnost oceněn mnoha polskými a zahraničními vyznamenáními. Z těch nejdůstojnějších si kromě ukrajinského doktorátu honoris causa zasloužil zmínku zejména Zlatý záslužný kříž a Rytířský kříž Řádu znovuzrození Polska. Diplom, svědčící o uznání ze strany Sdružení historiků ČR, mu byl slavnostně předán na Velvyslanectví Polské republiky v Praze 25. května 2015 (na fotografii vlevo).

Foto: Jaroslav Novotný, Historický ústav AV ČR, v. v. i.

Z VĚDECKÉHO ŽIVOTA

Nekrolog

Jiří Kořalka

(7. února 1931 – 30. ledna 2015)

Pouze několik dní před svými 84. narozeninami zemřel Jiří Kořalka. Pro okruh přátel, kteří s ním měli možnost být v posledních týdnech života, to již překvapení nebylo. Snažili se mu od listopadu 2014 pomoci ve svízelné hmotné situaci, vykřesat naději do dalších dnů, zajistit mu i možnost dožítí v důstojných podmínkách.

Jiří Kořalka se narodil 7. února 1931 v moravském Šternberku. Poté, co se celá rodina přesunula do Prostějova, tu začal chodit do obecné školy a vystudoval zde i gymnázium. Díky stipendiu pak v letech 1948–1949 studoval v Mercersburgu v Pensylvánii v USA. V roce 1950 zahájil své vysokoškolské studium v Praze na Vysoké škole politických a hospodářských věd. Po jejím zrušení již diplomovou práci obhajoval na pražské filozofické fakultě. Velmi krátké bylo jeho působení na tamní katedře obecných dějin (1954–1955), poté nastoupil do Historického ústavu Československé akademie věd, kde působil po dvě desetiletí (1955–1974). Srpen 1968 a následné politické události znamenaly pro Jiřího Kořalku zásadní zvrat v jeho životě s velmi, velmi tíživými dlouhodobými důsledky. I když zůstal na svém dosavadním pracovišti, protože jej potřebovali pro rozpracovanou historickou syntézu 19. století, v období po roce 1969 už pro něj bylo působení v této instituci pouze dočasným, a tudíž nejistým. Útočištěm se pro něj v situaci, kdy byl z ústavu nakonec propuštěn, stalo Muzeum husitského revolučního hnutí v Táboře (1975–1991). Měl zde možnost nejen vědecky pracovat, ale díky svým organizačním schopnostem a předchozím osobním kontaktům získal pro tábořské vědecké konference a na ně navazující ročenku Husitský Tábor nejlepší odborníky napříč generacemi, a to i ty, kteří tehdy neměli možnost v centru veřejně prezentovat své výsledky. Táboru zůstal Jiří Kořalka věrný, a to jak jeho vědeckým institucím, jejich periodikům, tak také jejich představitelům. A ti mu spláceli až do smrti stejnou měrou. Na krátký čas (1992–1993) se ještě vrátil do akademického Historického ústavu. V letech 1990–1995 působil v Institutu historie při Technické vědecké akademii v Praze. Odchod do penze pro Jiřího Kořalku ale neznamenal z profesního hlediska v životě žádný zlom – intenzivně a velmi efektivně pracoval dále. Završil své předcházející výzkumy a věnoval se i tématům dalším.

Jiří Kořalka byl a zůstane znamenitým historikem. Začínal svědomitým a podnětným výzkumem severočeského dělnictva (*Severočeští socialisté v čele dělnického hnutí českých a rakouských zemí*, Liberec 1963). Jeho badatelskými prioritami se v následujících desítkách let staly politické a sociální dějiny v širokých souvislostech „dlouhého“ 19. století. I širší veřejnost upoutala již jeho ve své době průlomová práce týkající se národnostní otázky (*Co je národ*, Praha 1969), česko-německými vztahy se zabýval i po další léta (např. *Češi a Němci v novodobé střední Evropě: rozdílné dimenze jejich vztahů*, Ústí nad Labem 1993)¹, soustředil se i na výzkum národních stereotypů v české i německé společnosti (např. *Národní stereotypy v české a německé karikatuře*, Praha 1991) a dějiny všenněmeckého hnutí (z jeho pozdějších prací např. *Georg Ritter von Schönerer und die alldeutsche Bewegung in den Böhmischem Ländern*, 2007)². Svým příspěvkem obohatil i dějiny diplomacie (*Zahraniční konzuláty v Čechách do roku 1918*, 1987, spolu s Pavlou Horskou a Josefem Polišenským). Zajímala jej revoluce 1848/1849 v českých a evropských souvislostech (např. *Kolik bylo revolucí v roce 1848 ve střední Evropě?*, 2006) i léta následující (např. *Společensko-politické okolnosti působení Boženy Němcové v rozporuplném desetiletí po roce 1848*, 2002). Systematicky se věnoval

- 1 V tomto a dalším případě tu při uvádění jednotlivých Kořalkových časopiseckých a sborníkových statí rezignuji s ohledem na prostor na úplnou citaci děl a odkazuji na Kořalkovy bibliografie, popř. na webovou stránku <http://biblio.hiu.cas.cz/authorities/8469>.
- 2 In: Hundert Jahre sudetendeutsche Geschichte. Eine völkische Bewegung in drei Staaten, Frankfurt am Main, 2007, s. 61–90.

reflexi a druhému životu husitství (např. *La tradition de l' Hussitisme et l'unité européenne*, 1991; *K zabraněnému zájmu o druhý život husitství v Čechách*, 1999). V souvislosti s působením v Táboře jej kromě reflexe husitství zajímaly regionální výzkumy vztahující se k dějinám tohoto města (např. *Počátky dělnických organizací v Táboře a okolí*, 1992, *Táborští řemeslníci a živnostníci v letech 1848–1850*, 1998). Po řadu let se věnoval i dějinám Prahy (např. *Zabraněční kontakty Prahy jako metropole národa bez státu*, 2002).

Dodnes živá zůstává jeho teorie pěti různých tendencí vytváření národní identity mezi obyvatelstvem v Čechách, kterou vtělil i do své zásadní práce (*Tschechen im Habsburgerreich und in Europa 1815–1914*, 1991), kterou teprve následně psal a vydal s tímtež podtitulem pro české publikum (*Češi v habsburské říši a v Evropě. Sociálněhistorické souvislosti vytváření novodobého národa a národnostní otázky v českých zemích*, 1996).

Jiří Kořalka zasvětil svůj výzkum životu a dílu Františka Palackého (*František Palacký. Životopis*, 1999 a dále záslužné i objevené edice jeho korespondence). Po dlouhá léta se také zabýval (i ve spolupráci se svou ženou Květou) dějinami českých menšin v zahraničí (poslední prací je *Tschechen im Rheinland und in Westfalen. 1890–1918. Quellen aus deutschen, tschechischen und österreichischen Archiven und Zeitschriften*, 2012, spolu s Johannem Hoffmannem).

Jiří Kořalka se od počátku své kariéry těšil respektu zahraniční historické obce. Byl pravidelným účastníkem mezinárodních vědeckých symposií a pracovních jednání. Byl také přizván jako spoluautor k monumentálnímu projektu *Die Habsburgermonarchie 1848–1918*. Mezinárodní spolupráce pro něj byla opravdu po desetiletí samozřejmostí, byl v úzkém kontaktu zejména s rakouskými a německými partnery. Své práce psal totiž nejen česky, ale i německy, anglicky a francouzsky, v překladech pak vycházely např. v italštině, španělštině, ale i v japonštině. Osud korektury jeho poslední práce, kterou k vydání chystá německé nakladatelství, jej trápil do posledních chvil. Věřme, že toto jeho dílo brzy také vyjde.

Jiřímu Kořalkovi se rovněž dostalo mnohých, i velmi prestižních, mezinárodních ocenění. Pro rok 1965–1966 získal Humboldtovo stipendium na univerzitě v Kolíně nad Rýnem, působil jako hostující profesor na univerzitách v Canterbury (1969) a v Bielefeldu (1987–1988), Düsseldorfu (1993) či v Dortmundu (1994). V roce 1992 obdržel cenu Gottfrieda Herdera, v roce 2007 pak cenu Antóna Gindelyho.

Pro Jiřího Kořalku byla příznačná i péče o památku jeho kolegů a přátel, psal např. nekrology či doslovy k pracím již zesnulých historiků a systematicky sledoval také vědeckou literaturu prostřednictvím recenzí. Své organizační schopnosti prokazoval v redakčních radách (vzdychnout je třeba alespoň *Táborský archiv*) a odborných komisích, včetně komise česko-německé. Mladším kolegům dokázal být ochotným pomocníkem a rádcem.

Ke Kořalkovým šedesátinám, sedmdesátinám i k jeho posledním „kulatým“ narozeninám v roce 2011 vyšly jubilejní texty z pera renomovaných historiků, i ty zůstávají trvalou součástí české historiografie.

Jiřího Kořalku vždy těšila pochvala, za výraz uznání považoval i skutečnost, že se stal aktérem anekdoty. Vzpomínám si, jak velkou radost měl, když jsme jej s manželem upozornili na text smíchovského knihkupce Vratislava Ebra: Na požadavek zákazníka, který chtěl Palackého spis o kořalce, mu nabídl „jen“ Kořalkova Palackého.

Jiří Kořalka ctil svou ženu Květu a velmi oceňoval její vědeckou práci, byl pyšný na svého syna Jaroslava. Oba jej v cestě na věčnost předešli. Nyní odešel Jiří Kořalka za nimi. Jeho vědecké práce zůstaly ale nám a budou inspirovat i další generace historiků.

Magdaléna Pokorná

(Foto: Vlasta Mádllová, Masarykův ústav a Archiv AV ČR, v. v. i., Praha)

Výběr z bibliografie prací Jiřího Kořalky

Bibliografie prací Jiřího Kořalky do roku 2010 byly vydány v publikacích *Český historik Jiří Kořalka. Tisk k šedesátým narozeninám (* 7. 2. 1931)*, Tábor, Muzeum husitského revolučního hnutí 1991. 37 s. (za léta 1953–1990); *Český historik Jiří Kořalka po deseti letech. Tisk k sedmdesátým narozeninám (* 7. 2. 1931)*, Tábor, Husitské muzeum Tábor 2001. 29 s. (za léta 1991–2000); *Český historik Jiří Kořalka po dvaceti letech. Tisk k osmdesátým narozeninám (* 7. 2. 1931)*, Pelhřimov – Tábor, Nová tiskárna Pelhřimov ve spolupráci se Státním okresním archivem Tábor a Husitským muzeem Tábor 2011. 26 s. (za léta 2001–2010); Kořalková Květa, *Výběrová bibliografie prací Jiřího Kořalky k problematice teorie národa a problematice sociálních vztahů*, in: Česká společnost a etnické skupiny (Sborník k 65. narozeninám PhDr. Jiřího Kořalky, DrSc.), Praha, Karolinum 1996, s. 10–31; Kořalková Květa, *Bibliografie Jiřího Kořalky za léta 2001–2005*, in: Nationalismus, společnost a kultura ve střední Evropě 19. a 20. století. Pocta Jiřímu Kořalkovi k 75. narozeninám = Nationalismus, Gesellschaft und Kultur in Mitteleuropa im 19. und 20. Jahrhundert. Festschrift für Jiří Kořalka zum 75. Geburtstag, Praha, Karolinum 2007, s. 13–25.

Monografie

Vznik socialistického dělnického hnutí na Liberecku, Liberec, Krajské nakladatelství 1956, 357+16 s.

Severočeskí socialisté v čele dělnického hnutí českých a rakouských zemí, Liberec, Severočeské nakladatelství 1963, 558 s.

Všeněmecký svaz a česká otázka koncem 19. století, Praha, Nakladatelství Československé akademie věd 1963, 79 s.

(red. a spoluautor), *ABC světových dějin*, Praha, Orbis 1967, 1172 s.

Co je národ?, Praha, Svoboda 1969, 77 s.

Jan Havránek – Oldřich Černý – Jiří Kořalka (v knize neuveden) – Karel Hvizďala, *Půlstoletí v dokumentech 1871–1917*, Praha, Albatros 1972, 139 s.

Velká říjnová socialistická revoluce a Táborsko, Tábor, Komise regionálních dějin OV KSČ – Muzeum husitského revolučního hnutí 1977, 17 s.

Vznik táborského muzea roku 1878, Tábor, Městský národní výbor v Táboře 1978, 137 s.

Jiří Kořalka – Luboš Lancinger, *Soupis archivních pramenů ke stavebnímu vývoji historického jádra města Tábora*, sv. 1 Pražské archivy, Tábor, MNV – Muzeum husitského revolučního hnutí 1979, 87 s.

Jiří Kořalka – František Nesvadba, *Revoluční Tábor. Dvě studie z dějin Tábora a Táborska ve 20. století*, České Budějovice, Jihočeské nakladatelství 1979, 150 s.

Die tschechische Bürgertumsforschung, Bielefeld, Universität 1989, 52 s.

Pozvání do Frankfurtu, Praha, Melantrich 1990, 40 s.

Miloš Drda – Jiří Kořalka, *Květa Kořalková. Bibliografie*, Tábor, Muzeum husitského revolučního hnutí 1990, 35 s.

Jiří Kořalka (red. a spoluautor), *Jan Hus und die Hussiten. Ausstellung im ehemaligen Kloster Petershausen. Konstanz Juli-August 1990*, Konstanz, Stadt Konstanz 1990, 22 s.

Tschechen im Habsburgerreich und in Europa 1815–1914. Sozialgeschichtliche Zusammenhänge der neuzeitlichen Nationsbildung und der Nationalitätenfrage in den böhmischen Ländern, Wien-München, Verlag für Geschichte und Politik – R. Oldenbourg Verlag 1991, 324 s.

Zwischen Angst und Vorbild. Das Deutsche Reich 1871–1914 aus der Sicht tschechischer Politiker, Besucher, Studenten und Gastarbeiter, Braunschweig, Georg-Eckert-Institut für Internationale Schulbuchforschung 1993, 32 s.

Participation of lower middle and working classes in the Czech national movement during the 19th century, Firenze, European University Institute 1994, 20 s.

Češi v habsburské říši a v Evropě 1815–1914. Sociálněhistorické souvislosti vytváření novodobého národa a národnostní otázky v českých zemích, Praha, Argo 1996, 354 s.

František Palacký jako evropský historik a politický myslitel. = František Palacký – a European Historian and Political Thinker, Praha, Nakladatelství Eva-Milan Nevole 1997, 56 s.

František Palacký (1798–1875). Životopis, Praha, Argo 1998, 661 s.

František Palacký a české dějepisectví (výtah z přednášky), Čáslav, Muzejní a vlastivědný spolek „Včela Čáslavská“ 2000, 8 s.

Briefe an Therese. Korrespondenz von František Palacký mit seiner Braut und späteren Frau aus den Jahren 1826–1860, (vydavatel a autor úvodu), Dresden, Thelem 2003, IV+624 s.

František Palacký (1798–1876). Der Historiker der Tschechen im österreichischen Vielvölkerstaat, Wien, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften 2007, 609 s.

Lobkovický zámek v Neratovicích v životě a díle Františka Palackého, (editor), Praha, Akropolis 2007, 266 s.

Bibliografie prací z let 2011–2014

Druhý život husitství. The Second Life of Hussitism, in: Husité. Na cestě za poznáním husitského středověku. Slova, obrazy, věci / The Hussites. On way to understanding the hussite middle ages. Words, images, things, Tábor, Husitské muzeum v Táboře 2011, s. 95–117.

The Move away from the Catholic Church by Journeyman Cloth Makers in Liberec (Reichenberg) around the Middle of the Nineteenth Century, in: Secularization and the Working Class. The Czech Lands and Central Europe in the 19th Century, Eugene (Oregon), Wipf and Stock Publishers, Pickwick Publications 2011, s. 161–173.

Počátky novodobých politických stran v Táboře (do konce 19. století), in: Archivum Trebonense. Sborník odborných prací z pramenů jihočeských archivů, sv. 12, 2011, s. 387–400.

Tábor: realita, mýtus, symbolika, in: Paměť míst, událostí a osobností. Historie jako identita a manipulace, Praha, Historický ústav 2011, s. 463–478.

Alena Daňková – Jiří Kořalka, *Nad patnácti svazky Táborského archivu*, in: Táborský archiv. Sborník Státního okresního archivu v Táboře, sv. 15, 2011, s. 7–21.

Osobnost Jana Husa jako posila českých vystěhovalců v Německu v druhé polovině 19. a počátkem 20. století, in: Zrození mýtu. Dva životy husitské epochy. K poctě Petra Čorneje, Praha, Paseka 2011, s. 342–351.

Rozvážný pozorovatel české společnosti a rakouského státu na přelomu 19. a 20. století, in: Historik nad šachovnicí dějin. K pětasedmdesátinám Jana Galandauera, Praha, Masarykův ústav AV ČR 2011, s. 12–21.

František Palacký a Karel Jaromír Erben, in: Karel Jaromír Erben a úloha paměťových institucí v historických proměnách, sv. 1. Referáty z vědecké konference konané ve dnech 15.–16. dubna 2011 na Malé Skále, Semily, Státní oblastní archiv v Litoměřicích – Státní okresní archiv Semily pro Pekařovu společnost Českého ráje v Turnově 2011, s. 27–36.

Tschechen im Rheinland und in Westfalen. 1890–1918. Quellen aus deutschen, tschechischen und österreichischen Archiven und Zeitschriften, Jiří Kořalka – Johannes Hoffmann (Hrsg.), Wiesbaden, Harrassowitz Verlag 2012, 426 s.

Co zůstalo použitelného z české produkce k dějinám dělnického hnutí před rokem 1989?, in: X. sjezd českých historiků. Ostrava, 14.–16. 9. 2011, sv. 2, Ostrava-Praha-Brno, Centrum pro hospodářské a sociální dějiny Filozofické fakulty Ostravské univerzity v Ostravě ve spolupráci se Sdružením historiků České republiky (Historický klub 1872) a s Historickým ústavem AV ČR 2013, s. 99–106.

Jan Hus – posila Čechů v cizině, Acta Universitatis Carolinae. Historia Universitatis Carolinae Pragensis, Příspěvky k dějinám Univerzity Karlovy, roč. 53, 2013 [vyd. 2014], č. 1, s. 43–46.

Adolf Gustav Jeřička a věrná stráž u Husova kamene v Kostnici, in: Táborský archiv. Sborník Státního okresního archivu v Táboře, sv. 16, 2014, s. 135–155.

Kristina Rexová

Knihy a časopisy došlé redakci

Archeologie západních Čech, Sv. 8. Plzeň, Západočeské muzeum v Plzni 2014.

Milan METLIČKA, *Pohledy do minulosti Plzeňského kraje. Archeologie od počátku do 10. století. Průvodce stálou expozicí v Západočeském muzeu v Plzni*. Plzeň, Západočeské muzeum v Plzni 2014, 87 s.

Jak se žilo v Plzni za císaře „Procházky“. Katalog výstavy. 29. 4.–13. 7. 2014, Národopisné muzeum Plzeňska. Ed. Eva MUŠKOVÁ. Plzeň, Fakulta pedagogická Západočeské univerzity 2014, 115 s.

Kateřina TUČKOVÁ a kol., *Fabrika. Příběh textilních baronů z moravského Manchesteru*. Brno, Moravská galerie v Brně 2014, 223 s.

Výtahy z českých časopisů a sborníků

Archaeologia Historica. Roč. 39, 2014, č. 1:

Zdeněk MĚŘÍNSKÝ, Raně středověká keramika na Moravě a ve Slezsku (6. století až první polovina 10. století), s. 7–21. – Jan HAVRDA, Kristýna MATĚJKOVÁ, Hrnčíři ve středověké Praze. Výsledky výzkumu výrobních zařízení z Malé Strany v kontextu dosavadních poznatků, s. 23–51. – Alexandra KLOUŽKOVÁ – Petra ZEMENOVÁ – Naďa PROFANTOVÁ, Charakterizace chemického a mineralogického složení keramických nálezů z 6.–11. století z Roztok u Prahy, s. 53–73. – Alexandra KLOUŽKOVÁ – Petra ZEMENOVÁ – Jan FROLÍK – Ljuba SVOBODOVÁ, Hodnocení středověké keramiky z Lažan u Chrudimi pomocí analýz XRF, XRD, OM, DSC-TG a RS, s. 75–87. – Kristýna MATĚJKOVÁ, Keramický sortiment turnovských domácností. Možnosti zpracování keramických souborů z městských souvrství, s. 89–117. – Zdeňka BOČKOVÁ – Kateřina DOLEŽALOVÁ – Šimon KOCHAN – Jana MAZÁČKOVÁ – Karel SLAVÍČEK – Jakub TĚSNOHLÍDEK, Experimentální výroba keramiky v Panské Lhotě, s. 119–137. – Martin HLOŽEK – Irena LOSKOTOVÁ, Zdroje keramických surovin brněnské kachlové produkce 15. století, s. 139–153. – Markéta TYMONOVÁ, Výroba kamnářské keramiky v českých zemích a dílna v Opavě, s. 155–175. – Dominika MAZUR, Kafle piecowe jako źródło materialne i ikonograficzne. Znaczenie kafli w rekonstrukcji materialnych i niematerialnych aspektów życia codziennego dawnych społeczeństw, s. 177–203. – Monika BROSZKO, Kafle z Jarosławia jako źródło do dziejów badań nad wykonywaniem szesnastowiecznych kafli, s. 205–219. – Veronika DUDKOVÁ – Jiří ORNA – Petr NETOLICKÝ, Špitální areál sv. Máří Magdalény v Plzni, s. 221–239. – Ivana BOHÁČOVÁ – Jiří HOŠEK, Archeologie středověkých konstrukčních technologií. Sbíjená rakev s panty a kruhovými úchyty z pohřebiště při kostele sv. Klimenta ve Staré Boleslavi, s. 241–255. – Aleš HOCH – Miroslav DEJMAL, Dřevěné provozní vybavení z hradu ve Veselí nad Moravou, s. 257–271. – Ludmila ŠEJVLOVÁ – Estelle OTTEWELTER – Jan FROLÍK, Zhotovení repliky stříbrných gombíků z raně středověkého pohřebiště v Lumbeho zahradě

na Pražském hradě, s. 273–283. – Zdeňka MĚCHUROVÁ – Alena SELUCKÁ – Martin ZMRZLÝ, Pásové řetězy ze sbírek Moravského zemského muzea z pohledu přírodovědných metod zkoumání, s. 285–297. – Milena BRAVERMANOVÁ – Helena BŘEZINOVÁ, Tkanice z pohřebních šatů jedné z českých královen zhotovená technikou tkaní na destičkách, s. 299–313. – Drahomíra FROLÍKOVÁ-KALISZOVÁ, Pohřebiště z 10. století v Praze-Střešovicích. Předběžná zpráva, s. 315–329. – Petra SLÁNSKÁ, Antropologická analýza lidských kostrových pozůstatků z raně středověkého pohřebiště v Praze-Střešovicích. Poloha Triangl. Předběžná zpráva, s. 331–345. – Marek SUCHÝ, Vápno, katedrála sv. Víta a pražští vápeníci v pozdním středověku. Výpověď písemných pramenů, s. 349–363. – Petra ŠIMONČIČOVÁ KOOŠOVÁ, Nález sklenné perly z prikostolného cintorína sv. Vavrinca v Bratislave, s. 365–377. – Marcela WALDMANNOVÁ, Ozdobná střešní keramika na hradech Velhartice a Švihov, s. 379–393.

Archaeologia Historica. Roč. 39, 2014, č. 2:

František GABRIEL – Lucie KURSOVÁ, Zakládání zděných hradních staveb v severních Čechách, s. 411–419. – Jiří VARHANÍK, K využití materiálu získaného hloubením hradního příkopu, s. 421–437. – David NOVÁK – Pavel VAŘEKA, Tvrze na Kladensku, s. 439–471. – Ladislav ČAPEK – Petr NETOLICKÝ – Jindřich PLZÁK – Jan VLADAŘ, Nové poznatky o stavební podobě tvrze v Řesanovicích, okr. Plzeň-jih, s. 473–501. – Tomáš KROFTA – Roman KŘIVÁNEK, Hrad Třemšín. Geofyzikální průzkum a jeho ověření pomocí vrtů a vzorkovací sondáže, s. 503–517. – František KAŠIČKA – Bořivoj NECHVÁTAL, Ze stavebního vývoje hradu ve Strakoncích, s. 519–537. – Josef HLOŽEK – Petr MENŠÍK – Zdeněk ŠTAFEN – Zlata GERSDORFOVÁ – Milan PROCHÁZKA, Zaniklý lom v předpolí hradu Příběničky. K otázkám možnosti datace těžebních prací a hodnocení jejich vztahu k hradnímu areálu, s. 539–547. – Jan MARTÍNEK – David VÍCH, Hradiště u Vražného a jeho význam v kontextu sítě starých cest, s. 549–561. – Martin BÓNA – Peter BARTA – Radoslav RAGAČ – Daniel PIVKO, Výsledky doterajšieho výskumu hradu Revište, s. 563–579. – Lukáš HLUBEK – Pavel ŠLÉZAR, Doklady zpracování železa v raném středověku na území Uničovska a Litovelska, s. 583–607. – Petr HRUBÝ, Od hertovního stříbra až téměř k minci neboli od hutí až téměř k mincovnám, s. 609–637. – Vendula VRÁNOVÁ – Jakub VRÁNA – Martin MONÍK, Doklady zpracování železa na hradě Tepenci, s. 639–647. – Jozef LABUDA – Marek BUDAJ, Unikátne oboly Karola Róberta z baníckej lokality Glanzenberg v Banskej Štiavnici, s. 649–655. – Jan MUSIL – Petr NETOLICKÝ, Pozůstatky rýžování zlata v tzv. Bojanovském újezdu (okres Chrudim), s. 657–675. – Milan HANULIAK, Sídlisko z poslednej tretiny 10. storočia v Orechovom sade z Mužle-Čenkov, s. 679–687. – Mário BIELICH, Nález vrcholnostredovekých pecí na polohe Selenec v Nitre, s. 689–699. – Jan FROLÍK, Archeologický výzkum v areálu bývalé jezuitské koleje v Kutné Hoře v letech 1998 až 2012, s. 703–721. – Marián SAMUEL – Danka MAJERČÍKOVÁ – Martin FURMAN, Zaniknutý stredoveký kostol v Radoli-Koscelisku (výsledky revízneho a zisťovacieho výskumu v rokoch 2012–2013), s. 723–737. – Bořivoj NECHVÁTAL, Jubileum JUDr. Jiřího Varhaníka, s. 739–743. – Lukáš F. PELUNĚK, Ing. arch. Jaroslav Mackerle – archeolog Malé Hané (* 8. srp-

na 1913 Jevíčko – † 3. listopadu 1964 Svitavy), s. 744–745. – Jan FROLÍK, XLV. mezinárodní konference archeologie středověku, s. 747–748.

Archeologické rozhledy. Roč. 66, 2014, č. 1:

Richard THĚR – Tomáš MANGEL, Inovace a specializace v hrnčířském řemesle v době laténské: model vývoje forem organizace výroby, s. 3–39. – Alžběta DANIELISOVÁ – Jiří MILITKÝ, Pozdně laténské spony z oppida Třisov, získané povrchovou prospekci v letech 2008–2013, s. 40–66. – Martin MONÍK – David VÍCH, Pozdně paleolitická stanice z Bohuňovic na Litomyšlsku, s. 67–93. – Zdeněk SMRŽ, Tabulová hora Úhošť u Kadaně (k. ú. Úhošťany, okr. Chomutov): mesa osídlená od pravěku po 20. století, s. 94–114. – Tomáš MANGEL – Jan MUSIL, K prostorové struktuře osídlení oppida České Lhotice. Výsledky analytických povrchových sběrů z roku 2007, s. 115–126.

Archeologické rozhledy. Roč. 66, 2014, č. 2:

Karel SKLENÁŘ, „Stará myšlenka“. Ke 170. výročí třídobé periodizace v české archeologii, s. 203–242. – Petr ŠKRDLA – Tereza RYCHTAŘIKOVÁ – Jan EIGNER – Jaroslav BARTÍK – Pavel NIKOLAJEV – Milan VOKÁČ – Miriam NÝVLTOVÁ FIŠÁKOVÁ – Alžběta ČEREVKOVÁ – Jitka KNOTKOVÁ, Mohelno-Plevovce: Lokalita osídlená v průběhu posledního glaciálního maxima a pozdního glaciálu, s. 243–270. – Jaroslav ŘÍDKÝ – Marek PŮLPÁN – Blanka ŠREINOVÁ – Vladimír ŠREIN – Václav DRNOVSKÝ – Petr KVĚTINA, „Životní cyklus“ mlecích nástrojů z mladoneolitického sídelního areálu s rondelem ve Vchynicích, okr. Litoměřice, s. 271–309. – Miroslav DOBEŠ – Radka ŠUMBEROVÁ, Sídlíštní objekty středního eneolitu z obvodu Kolína ve světle jejich chronologické a kulturní homogenity, s. 310–346. – Pavel FOJTÍK – Miroslav POPELKA, Hromadný nález bronzových předmětů z Kostelce na Hané, okr. Prostějov. Středodunajské bronzové depozitum v srdci lužické kulturní oblasti?, s. 347–364.

Archeologické rozhledy. Roč. 66, 2014, č. 3:

Petr KOČÁR – Radka ŠUMBEROVÁ – Romana KOČÁROVÁ, Antrakologický soubor z neolitického sídliště u Kolína. Příspěvek (nejen) k rekonstrukci lesní vegetace v neolitu České republiky, s. 391–414. – Richard THĚR – Tomáš MANGEL – Miloš GREGOR, Produkce laténských hrnčířských pecí na Chrudimsku: příspěvek k poznání organizace hrnčířského řemesla, s. 415–452. – Ivo ŠTEFAN – Jan HASIL, Raně středověké hradiště v Praze-Královicích. Výsledky výzkumu vnějšího opevnění, s. 453–492. – Vladislav RAZÍM, Městský hrad v Písku jako předmět mezioborového výzkumu historické architektury, s. 493–514. – Jaromír ŽEGKLITZ, Reformační kamna ze Špýru, Egerberku a Prahy, s. 515–547.

Archeologické rozhledy. Roč. 66, 2014, č. 4:

Jan KYSELA – Alžběta DANIELISOVÁ – Jiří MILITKÝ, Středomořské importy z oppida Třisov. Nálezy z povrchové prospekce s detektory kovů z let 2007–2013, s. 567–608. – Jan KYPTA – Jaroslav PODLIŠKA, Tábor obláhatelů na předpolí Nového hradu

u Kunratic (1420–1421). Povrchový průzkum a srovnání s analogickými lokalitami, s. 609–632. – Roman KŘIVÁNEK, Geofyzikální průzkum v areálu husitského obléhacího tábora na předpolí Nového hradu v Praze-Kunraticích, s. 633–650. – Milan ZÁPO-TOCKÝ, K osídlení labské nivy v eneolitu a starší době bronzové: sídlištní areál s půdorysy kůlových domů u Kozel, okr. Mělník, s. 651–694. – David VÍCH, Spony z doby římské ze severní části Boskovické brázdy, s. 704–730.

Archivní časopis. Roč. 64, 2014, č. 4:

Jindřich MAREK, Využití standardu TEI pro popis literárních rukopisů a edice textů, s. 341–355. – Mikuláš ČTVRTNÍK, Zrušení § 37 archivního zákona a vylidnění dějin, s. 356–360. – Miroslav KUNT, Archivy, badatelé a osobní údaje v archiváliích, s. 360–366. – Martin NEKOLA, Zpráva o pozůstalosti matematika Václava Hlavatého v amerických archivech, s. 369–376. – Hana KÁBOVÁ, Osobní fond Josef Vítězslav Šimák v archivu Akademie věd České republiky, s. 376–397. – Nikola MICHŇOVÁ, Část rozsáhlé osobní knihovny významného regionálního historika a spisovatele Otakara Špecingera zaměřila do Státního okresního archivu Mělník, s. 397–406.

Byzantinoslavica. Roč. 72, 2014, č. 1–2:

Lubomíra HAVLÍKOVÁ, In vino veritas... Is there truth in wine? Drinking and intemperance in Great Moravian and Early Czech legislation. (Antique traditions in the Byzantine and Slavonic world), s. 98–121. – Zuzana SKÁLOVÁ, St. John the Baptist in Dayr al-Suryan, in the Wadi Natrun: A Crusader era Deesis icon from the Byzantine periphery. Re-vivified using the “Mobile Icon Restoration Unit” 2000 – 2010, s. 350–369.

Časopis Matice moravské. Roč. 133, 2014, č. 2:

Míchaela ANTONÍN MALANÍKOVÁ, Testamentární strategie v pozdně středověkých městech (na příkladu Brna a Znojma), s. 253–272. – Jan DVORÁK, Raněnovověké vrchnostenské město v demografickém pohledu. Svitavy v 17. století v kontextu panství, s. 273–299. – Jiří ŠTAIF, Český národotvorný proces jako komparace, s. 301–319. – Martin ŠIKULA, Z odkládaných voleb první normalizační hlasování (1971). Sonda do příprav a průběhu manifestačního souhlasu s posttotalitní mocí, s. 321–355. – Pavel HRUBOŇ – Richard PSÍK, K otázce datování dvou středověkých papežských listin z fondů Moravského zemského archivu v Brně. Příspěvek k dějinám augustiniánů eremitů na Moravě a k dějinám cisterciáckého kláštera ve Velehradě, s. 359–381. – Stanislav BÁRTA, Odvolání zástav statků církevních institucí Zikmundem Lucemburským na obecném sněmu v Norimberku 23. srpna 1422, s. 383–407. – Petr ELBEL, Migrace venkovského kléru do královských měst za husitské revoluce na příkladu faráře z Budkova u Jemnice. Studie k moravské farní síti za husitské revoluce (I), s. 409–439.

Časopis Národního muzea. Řada historická. Roč. 183, 2014, č. 1–2:

Marek STARÝ, Frýdlantské léno Mladějov a jeho držitelé, s. 3–18. – Adéla JŮNOVÁ MACKOVÁ, Orientální ústav a československé pronikání do Orientu 1928–1938. Stipen-

dia hospodářského odboru, s. 19–34. – Lucie ŠMÍDOVÁ, Reflexe teroru, perzekuce a zvláště státní moci a jejich důsledků bývalým politickým vězňem Františkem Falerskim, s. 35–48. – Jan HÁLEK, Diplom pro Maffii, s. 49–64. – Iveta ROSOLOVÁ, Vývoj správy a organizace Národního muzea v letech 1891–1914, s. 65–89.

Časopis Národního muzea. Řada historická. Roč. 183, 2014, č. 3–4:

Jana MEZEROVÁ, Češi a Němci ve vzduchu. Počátky bezmotorového létání v meziválečném Československu, s. 7–14. – Jitka SCHŮTOVÁ, Ženské světové hry, s. 15–20. – Lucie SWIERCZEKOVÁ, Lyžařští šampioni první republiky, s. 21–30. – Marcela STROUHALOVÁ, Organizace československého tenisu v meziválečném období, s. 31–38. – Marie DURMANOVÁ, Turistika na Rychnovsku mezi dvěma válkami, s. 39–44. – Jakub KUNERT, „Dalekosáhlý jest význam sportu pro každého pracujícího člověka“. Názory na úlohu sportu v životě úředníka Živnostenské banky, s. 45–54. – Jan ŠTEMBERK, Dělnická turistika v meziválečném Československu, s. 55–64. – Igor MACHAJDÍK, Šport na trati Praha – Brno – Bratislava. Šišatá lopta na cestách, s. 65–70. – Milena SECKÁ, Americký klub dam a propagace tělesných cvičení, s. 71–74. – Jan LOMÍČEK, Poznávácí zájezdy československých občanů do sovětského Ruska v meziválečném období z pohledu archivních pramenů Ruské federace, s. 75–88.

Časopis Slezského zemského muzea. Série B – vědy historické. Roč. 62, 2013, č. 2–3:

Martin ČAPSKÝ, Středověká Opava a její zásobování dřevem, s. 107–113. – Hana DEHNEROVÁ – Pavel ŠLÉZAR, Archeologický výzkum na východním předhradí státního zámku Jánský Vrch, s. 115–128. – Jindřich HLAS, Lengyelský hrob v Holasovicích, s. 129–134. – František KOLÁŘ – Andrea KOŽUSZNIKOVÁ – Dalibor PRIX – Romana ROSOVÁ, Kostel sv. Jiří v Lubojatech ve světle novějších průzkumů, s. 135–170. – Petr KOZÁK, Účet poselstva stavů knížectví opavského ke králi Ludvíkovi do Uher z roku 1523: edice pramene, s. 171–177. – Irena LOSKOTOVÁ, Hra v koule ve středověkém Brně, s. 179–184. – Zdeňka MĚCHUROVÁ, Drobné středověké a novověké nálezy z Ostravy ve sbírkách Slezského zemského muzea v Opavě, s. 185–198. – Zbyněk MORAVEC, Odpadní jámka z ulice 28. října v Ostravě, s. 199–208. – Karel MÜLLER, Zajímavý heraldický kachel z Krzanowic, s. 209–212. – Jaroslav PEŠKA, Osada nositelů kultury kulovitých amfor z Bystrčovic nedaleko Olomouce, s. 213–230. – Rudolf PROCHÁZKA – Martin HLOŽEK, Opavský džbán v Brně? K otázce počátků vrcholně středověké glazované keramiky, s. 231–244. – Pavla SKALICKÁ, Lengyelský hrob z Velkých Hoštic, s. 245–251. – Pavla SKALICKÁ – Barbara MARETHOVÁ, Středověká dřevohliněná zástavba domovního bloku – předběžné shrnutí výsledků předstihového výzkumu v prostoru bývalé Radniční ulice v Opavě, s. 253–271. – Václav ŠTĚPÁN, Soupis pozůstalosti Davida Mošovského z Moravčina jako pramen k poznání životního stylu šlechty na konci 16. století, s. 273–282. – Josef UNGER, Kontinuita či diskontinuita středo- a mlado-hradištních pohřebišť na jižní Moravě, s. 283–287. – Vendula VRÁNOVÁ – Jakub VRÁNA, Shrnutí výsledků archeologického průzkumu studny na hradě Tepenec, s. 289–299. – Michal ZEŽULA, Hrnčířská pec z Velkých Heraltic a její vztah k nejstaršímu horizontu opavské

středověké keramiky, s. 301–318. – Petr ŽÁKOVSKÝ, „...s tesákem aby žádný v městečku do krčmy nechodil, pakli bude choditi, jdi na své právo“, aneb nález tesáku v pochvě z Opavy, s. 319–338.

Časopis Slezského zemského muzea. Série B – vědy historické. Roč. 63, 2014, č. 2: Vratislav JANÁK – Peter KOVÁČIK – Aleš KNÁPEK – Kateřina PAPÁKOVÁ, Neolitické sídliště v Pustějově, s. 101–118. – Jiří JUNG, Sbírká orientálního umění knížat Lichnowských, s. 119–132. – Pavel ŠOPÁK, Stavební kultura mezi historismem a modernou – příklad Ferdinanda Zdralky a Sigmunda Kulky, s. 133–142. – Romana ROSOVÁ, Proměny názorů památkové péče na tzv. Červený zámek v Hradci nad Moravicí a jejich vliv na stavební vývoj objektu, s. 143–154. – Martin PELC, Helena Železná-Scholzová – znovuzrozená. Poválečná léta sochařky v dopisech příteli (1946–1949), s. 155–186.

Český lid. Etnologický časopis. Roč. 101, 2014, č. 2:

Věra FROLCOVÁ, Píseň k patronům Moravy Slávo markrabství v rukopisu z roku 1906. Ke studiu české cyrilometodějské tradice v lidovém duchovním zpěvu a ke vztahu konrafakt mezi ústní tradicí a písemnictvím, s. 129–148. – Lukáš ŠÍN – Jakub VRÁNA, Charakter pohřebního ritu jako odraz události 19. století na střední Moravě, s. 149–169. – Luděk JIRKA, Generační proměna u krajanů na Ukrajině a jejich (re)migrační tendence: Na příkladu spolku Stromovka, s. 189–207. – Helena KUBÁTOVÁ, Proměny způsobu života na Hlučínsku v mezigenerační perspektivě, s. 209–231.

Český lid. Etnologický časopis. Roč. 101, 2014, č. 3:

Petr KALETA, Karaimové jako součást ruské emigrace v meziválečném Československu, s. 257–277. – Markéta ŠANTRŮČKOVÁ – Václav FANTA, Příspěvek k lokalizaci zaniklé české vesnice Elizabeta v rumunském Banátu, s. 279–298. – Robert ANTONÍN, „De sublimacione principum seu rectorum.“ Paměť o počátcích panovnického rodu Přemyslovců v proměnách věků, s. 335–358.

Český lid. Etnologický časopis. Roč. 101, 2014, č. 4:

Eva ČERMÁKOVÁ – Martin GOLEC, Turistická kolonizace Moravského krasu ve světle epigrafických památek Býčí skály, s. 459–482.

Dějiny a současnost. Roč. 37, 2015, č. 1:

Karel SKLENÁŘ, Hora Říp a počátky české archeologie, s. 10–13. – Miloš HLAVA, Josef Antonín Jíra a archeologické muzeum na Hanspaulce v Dejvicích, s. 14–17. – Petr KOSTRHUN, „Deť tu není frňós, tu je špica“. Proměny moravské archeologie mezi světovými válkami, s. 18–22. – Martin OLIVA, Profesor Absolon a Němci, s. 22–26. – Petr FIDLER, Valdštejnský palác. Rezidence říšského knížete v Praze, s. 28–29. – Anna KERNBACH, Středověké dějepisectví. Kroniky a dějiny spásy, s. 30–31. – Jan GALANDAUER, „Kdě čechoslováckaja delegacia?“ Dva socialismy v Lidovém domě a má cesta do Moskvy,

s. 32–35. – Vojtěch BAŽANT, Bretonské farní dvorce, s. 39–40. – Jan HAVRÁNEK, Jahnova tělocvična. Sonda do turnerských počátků chomutovského Sportovního domu, s. 41–43.

Dějiny a současnost. Roč. 37, 2015, č. 2:

Doubravka OLŠÁKOVÁ, Stalinský plán přetvoření přírody v Československu, s. 10–14. – Arnošt ŠTANZEL – Helena DURNOVÁ, Zkrocení přírody podle světových trendů? Výstavba Vltavské kaskády v Československu (1948–1965), s. 14–17. – Jiří JANÁČ, Průplav Dunaj-Odra-Labe jako velká stavba komunismu aneb Sovětští vodohospodáři řeší své stavby komplexně, s. 18–21. – Nicholas ORSILLO, Zmírnit pohyb vzdušných proudů... Jihomoravské větrolamy, s. 22–25. – Milan SVOBODA, Spása i zatracení na Grabštejně. Zámecká kaple svaté Barbory z roku 1569, s. 28–29. – Martin ŠORM, Středověký starověk. O diskontinuitě oblíbenosti a o „druhé větvi“ středověké literární fikce, s. 30–32. – V dřívějších dobách se některé hranice prostě nepřekračovaly... Rozhovor s Martinou Winkelhofer-Thyri o bádání v archivech, o rakouském vnímání Františka Josefa I. i o životě vyšší společnosti před první světovou válkou, s. 33–36. – Tereza PIŠTOROVÁ, Mýtus říšských dálnic. K roli nacistické propagandy v Německu, s. 38–41. – Jan DIENSTBIER, Blízká i vzdálená zahrada rajská, s. 42–43.

Fontes Nissae. Prameny Nisy. Roč. 14, 2014, č. 1:

Jana ŠUBRTOVÁ – Zuzana JAKUBCOVÁ, Kaple sv. Anny na Vyskři. Průzkum a restaurování nástěnných maleb v kontextu historického vývoje, s. 3–21. – Jana SCHLESINGEROVÁ, Jan Filip Leubner (1733–1803). Stríčky ze života libereckého malíře, s. 22–29. – Jiří BOCK, Hospodářské poměry a správní vývoj Liberce od doby husitské do roku 1622, s. 30–53. – Simona NOSKOVÁ, Textilní podnikatelé v 19. a 20. století – rodina Zimmermannů, s. 54–63. – Vojtěch HÁJEK, Hledání vhodné lokality pro rovinné letiště v České Lípě 1945–1950, s. 64–71. – Kateřina Nora NOVÁKOVÁ, Vilém Boháč – solitér liberecké fotografie, s. 72–81. – Tomáš HNILIČKA, „Bajkový sál“ na zámku Lemberk. Zpráva o projektu studentské grantové soutěže FP TU v Liberci, s. 83–84. – Milan SVOBODA, Adel in Sachsen und Böhmen. Aspekte einer Beziehungsgeschichte in Spätmittelalter und Früher Neuzeit, s. 84–86. – Milan SVOBODA, Hermann Hallwich (1838–1913). Historik, politik, byrokrat, sběratel a básník, s. 86–87. – Kateřina Nora NOVÁKOVÁ, Prof. ak. soch. Vratislav Karel Novák (13. 12. 1942–12. 2. 2014), s. 87–89. – Volker DUDECK, Dozent Dr. Rudolf Anděl und die Geschichtskommission der Euroregion Neiße, s. 91–92. – Lenka BOBKOVÁ, Divadelně archivní vzpomínka, s. 93. – Jiří JANÁČEK, Seděli jsme spolu dvacet let, s. 94–95. – Miloslava MELANOVÁ, Laudatio docentu Rudolfu Andělovi, s. 95–96. – Ivan PEŘINA, K životnímu jubileu Doc. PhDr. Rudolfa Anděla, CSc., aneb zpověď o otevření dveří do badatelského světa se sušenkou v ruce, s. 96–97.

Historica. Revue pro historii a příbuzné vědy. Roč. 5, 2014, č. 2:

Eduard KUBŮ – Jiří ŠOUŠA, Svatopluk Čech a jeho Lešetínský kovář ve stínu dvouhlavého orla. O počátcích paradigmatu české „hraničářské“ literatury, s. 129–149. – Blažena

GRACOVÁ, Historické prameny ve školní výuce dějepisu ve světle empirických šetření, s. 150–160. – Petr HUSÁK, Pedagogický přínos kněze Dominika Pecky (1895–1981). Příklad propojení pedagogického působení s kněžským posláním, s. 161–172. – Milan MYŠKA, Podomní obchodníci aneb jak se kdysi ve Slezsku hauzírovalo. Příspěvek k historii podomního obchodu na přelomu 19. a 20. století, s. 173–198. – Jaroslav ŠŮLA, Prostějovský rodák Ing. Karel Hazura, spoluvůrce prvních československých papírových platidel, s. 199–220. – Judit PÁL, The Study of the Hungarian Elites of the 19th Century, s. 221–237.

Historická demografie. Roč. 38, 2014, č. 2:

Kateřina PODOLSKÁ, Jak sluneční aktivita ovlivňuje zemi a prostředí pro lidskou populaci, s. 127–155. – Barbora KUPROVÁ, Využívání genealogických programů v historické demografii. Případová studie: panství Škvorec na přelomu 18. a 19. století, s. 157–177. – Andrej SULITKA, Snahy Menšinového muzea v Praze uskutečnit dotazníková šetření o menšinových poměrech, s. 179–202. – Branislav ŠPROCHA – Pavol TIŠLIAR, Intenzita a charakter úmrtnosti na Slovensku v mezivojnovom období, s. 203–233. – Barbora KUPROVÁ – Renata KUPROVÁ, Konference Dějiny venkova v českých zemích 18.–20. století, s. 235–238. – Josef GRULICH – Eduard MAUR, 10. Evropská konference sociálních dějin (ESSHC 2014), Vídeň 23.–26. dubna 2014, s. 239–242. – Jan KAHUDA, Zemřela PhDr. Eliška Čáňová, s. 251–254. – Zdeněk PAVLÍK, 50 let existence České (Československé) demografické společnosti, s. 255–259. – Alice VELKOVÁ, 50 let Cambridge Group for the History of Population and Social Structure, s. 255–259.

Historický obzor. Roč. 25, 2014, č. 11/12:

Aleš SKŘIVAN st. – Aleš SKŘIVAN ml., Soumrak říše Čchingů. Čínsko-japonská válka, 1894–1895. – Jakub IZDNÝ, Nesmířitelný nebo potřebný nepřítel? Obraz druhého náboženství v době christianizace střední Evropy, s. 257–262. – Jan ŽUPANIČ, Snílek i podvodník. Případ Aloise Řídkého, s. 262–265. – Drahomír JANČÍK – Tomáš KALINA, Kořistní praxe Rudé armády v Československu v letech 1945–1946, s. 265–277. – Roman VONDRA, Osobnosti české minulosti. Leopold II. (1747–1792), s. 277–279.

Historický obzor. Roč. 26, 2015, č. 1/2:

Martin ŠANDERA, Braniborka v Čechách, s. 2–9. – Štěpán PELLAR, Šíření moderního polského národního vědomí mezi haličskými rolníky, s. 10–18. – Marcela ŠUBRTOVÁ, Od Fašodské krize k Srdečné dohodě. Britsko-francouzské vztahy na přelomu 19. a 20. století, s. 18–32. – Lukáš NOVOTNÝ, K problému výstavby železnic v Číně po rusko-japonské válce, s. 32–39. – Bohumil JIROUŠEK, Vědecký ústav Ústřední rady odborů a čeští historikové v letech 1945–1948, s. 39–41. – Roman VONDRA, Osobnosti české minulosti. Karel Hynek Mácha (1810–1836), s. 41–43.

Historický obzor. Roč. 26, 2015, č. 3/4:

Jiří KÁRNÍK, První aktréři Velké hry, s. 50–57. – Roman PAZDERSKÝ, Význam Jaroslava Golla pro vývoj české historiografie, s. 57–64. – Eduard GOMBÁR, Italská Libye, 1911–

1943, s. 64–79. – Marián SEKERÁK, Svätý stolec a USA. Nástin historického vývoje vzájemných vztahů, s. 79–87. – Roman VONDRA, Osobnosti české minulosti. Karel starší ze Žerotína (1564–1636), s. 87–91. – Petra KODETOVÁ, Velké bitvy světových dějin. Marston Moor, 1644, s. 92–94.

Historie a vojenství. Roč. 63, 2014, č. 4:

Jiří BÍLEK, Vojáci s lopatou, krumpáčem a sbíječkou. K 60. výročí zrušení posledních pomocných technických praporů. II. část, s. 4–13. – Jiří RAJLICH, Svědectví starého alba. Štábní šikovatel polní Václav Mareš (1892–1969), s. 14–39. – Jiří PLACHÝ, Od pololegálního spolku k protičeskému povstání. Několik poznámek k založení a existenci „Karpatské Siče“ v letech 1938–1939, s. 40–47. – Jiří PLACHÝ, Pravoslav Kubišta – dopisy z Normandie, s. 48–54. – Zdeněk VALIŠ, 1. československý armádní sbor v bojích na Dukle, s. 55–71. – Prokop TOMEK, Sto let od narození generálmajora v. v. Rudolfa Krzáka, s. 72–81. – Ivan PROCHÁZKA, Příběh Ivana Španiela, s. 82–95. – Zdeněk ŠPITÁLNÍK, S českým lvem do boje. Prapory prvních československých dobrovolníků ve Francii 1914–1916, s. 96–101. – Jan SÝKORA, Velká válka v oblacích, počátky bojů, s. 102–107. – Jan SKRAMOUŠSKÝ, Pušky rakousko-uherské branné moci, s. 108–113.

Judaica Bohemiae. Roč. 49, 2014, č. 2:

Branislav ŠPROCHA – Pavol TIŠLIAR, The Demographics of the Jewish Population of Slovakia between the Two World Wars, s. 5–43. – Vlastimila HAMÁČKOVÁ – Markéta LHOTOVÁ, Die Liquidation der jüdischen Organisationen in den annectierten Grenzgebieten im Lichte der Materialien des Stiko Reichenberg, s. 45–72. – Miloslav SZABÓ, Populist Antisemitism on the Theory and Methodology of Research into Modern Antisemitism, s. 73–87. – Arno PAŘÍK, Synagogues, Schools and Rabbinic Houses Revitalization of Jewish Sites in the Czech Republic Completed, s. 89–113. – Pavel KOČMAN – Helmut TEUFEL, Die älteste bekannte Abbildung der Judenstadt und der Synagoge in Nikolsburg (Mikulov) aus dem Jahr 1711, s. 115–124.

Mediaevalia Historica Bohemica. Roč. 17, 2014, č. 1:

Kateřina CHARVÁTOVÁ, Počátky působení cisterciáckých opatů Dětricha, Heidenreicha a Konráda na dvoře Václava II., s. 7–39. – Eloise ADDE-VOMACKA, Volba krále a tyranovražda. Návod k ustavení politické role české šlechty v Dalimilově kronice, s. 41–88. – Martin NODL, Ekonomie nemoci a milosrdenství ve středověku, s. 89–104. – Martin ŠORM, Tandariáš, Floribella, a medievista. O mnohých zapomněných jakožto zjemňujícím programu středověké artušovské fikce, s. 105–125. – Tomasz GRAFF, Biskup krakowski Zbigniew Oleśnicki (1423–1455) wobec husytyzmu i polityki polsko-czeskiej, s. 127–167.

Paginae historiae. Sborník Národního archivu. Roč. 22, 2014, č. 1:

Lucie NEUŽILOVÁ – Jan VOJTÍŠEK, Vizitace konventu v Kirchbergu am Wechsel roku 1322 (1323). Kritická edice nejstarší listiny SOkA Jablonec nad Nisou, s. 7–33. – Václav BARTŮŠEK, Neznámé doklady ke kultu ctihodného piaristy Gliceria Landrianiho v Če-

chách v 18. století, s. 34–43. – Libuše VÁŇOVÁ, Piaristé a výtvarné umění, s. 44–47. – Vladimír LUKÁŠEK, Každodennost sedláka a jeho rodiny ve vzdělávacích lidových knížkách přelomu 18. a 19. století, s. 48–84. – Michaela ŽÁKOVÁ, Normy habsburského domu a jejich porušování, s. 85–103. – David HUBENÝ, Snahy o vybudování německé vysoké školy obchodní, s. 104–120. – Mária NOVOSÁDOVÁ, K problematice dejín školské správy v Československu. Vývoj školskej správy v okresoch Snina a Medzilaborce v rokoch 1918–1960, s. 121–146. – Jiřina JUNĚCOVÁ, Dvůr císaře Ferdinanda I. a jeho manželky Marie Anny v Praze, s. 149–160. – Lenka KOVAŘÍKOVÁ, Skica a fotografie. Možnosti interpretace ikonografických archivních pramenů k poznání Pompejí, s. 161–168. – Pavel DUFEK, Ústřední úřady a příprava znění zákona č. 143/1947 Sb., aneb: Kyž už „Lex Schwarzenberg“, tak jiný, s. 169–175. – Pavel VAŠKO, Vzájemná korespondence Václava Vojtíška a Zdeňka Fialy, s. 176–197. – Eva DRAŠAROVÁ, Národní archiv v roce 2013, s. 201–235. – Kateřina PAULUSOVÁ, Archivní knihovny a jejich knihovnické systémy, s. 236–249.

Paginae historiae. Sborník Národního archivu. Roč. 22, 2014, č. 2:

Jiří ÚLOVEC, Úvodem, s. 9–10. – Eva DRAŠAROVÁ, Úvodní zamyšlení, s. 11. – Václav HENYCH, Úvodní slovo, s. 12. – Peter KARTOUS, K nedožitým 65-tinám Václava Babičku, s. 13–14. – Václav RAMEŠ, Cesty Václava Babičky, s. 15–16. – Václav BABIČKA, Principy v české a slovenské archivistice, s. 19–23. – Vesselina ANTONOVA, Die elektronischen Medien und die fachliche Wirkung der Archive im modernen Kommunikationsumfeld aus der Erfahrung des Staatsarchivs Ruse, s. 24–30. – Alexandra BLODIGOVÁ, Teorie v praxi delimitace na základě provenienčního principu, s. 31–36. – Suzana BODALE, The organization and development of the school administration in Moldavia between 1800 and 1852, s. 37–47. – Jan DOBEŠ, Kulturní politika Reinharda Heydricha, s. 48–59. – Eva DRAŠAROVÁ, Akce Chiméra nebo Sisyfos? Počátky prací na přípravě digitálního archivu, s. 60–73. – Milan HLINOMAZ, Archiv kanonie premonstrátů Teplá, s. 74–85. – Eva GREGOROVICHOVÁ, Protknutí vědy. Francouzsko-toskánská expedice za tajemstvím starověkého Egypta. Příspěvek ke kulturní spolupráci, s. 86–114. – Mlada HOLÁ – Martin HOLÝ, Správa a každodenní provoz koleje Českého národa na pražské univerzitě v 16. století, s. 115–123. – Drahomír JANČÍK, Vnitřní reorganizace ministerstva průmyslu. Nástroj politického soupeření o mocenské pozice v letech 1945–1948, s. 124–143. – Bohdan KAŇÁK, Proměny rolí přísežných a konšelů v prostředí magdeburského práva na příkladu správy města Olomouce, s. 144–152. – Blanka KARLSSON, Docent PhDr. Emil Schieche ve vzpomínkách pamětníků ve Švédsku, s. 153–169. – Pavel KOBLASA, Majetkové poměry knížecího rodu Metternich-Winneburg, s. 160–173. – Jana KONVIČNÁ, Vznik všeobecného ukazatele, základní evidenční pomůcky a spisovny pražského magistrátu, s. 174–180. – Richard MAHEL, Přes archivní výzkumy k návrhům reorganizace archivní sítě v Podunajské monarchii k některým aspektům činnosti rajhradského benediktina Františka Bedy Dudíka v letech 1850–1874, s. 181–200. – Martin RECHTORIK, Idea církevního archivu v polovině 18. století, s. 201–208. – Vladimír RŮŽEK, Zápůjčky archiválií na výstavy a vývoz archiválií a dokumentů do zahraničí,

s. 209–214. – Helena SEDLÁČKOVÁ, Odras postátnění funkce krajského hejtmana v Čechách v roce 1751 na personálním obsazení úřadu, s. 215–223. – Milan SKŘIVÁNEK, Piarista Gregor Gruber o archivnictví, s. 224–227. – Lilyana VANOVA, Brothers Proshok – builders of European Sofia among the documents of State archives Sofia and Central state archives, s. 228–247. – Václav BABIČKA, Sdružení katolické inteligence ve střední Evropě na přelomu 19. a 20. století, s. 251–255. – Václav BARTUŠEK, Piarista – provinciál P. Gilbertus Burgraf a S. Leopoldo (* 18. 8. 1720 Budeničky u Slaného – † 24. 12. 1778 Litomyšl), s. 256–266. – Marie BLÁHOVÁ, Břevnovské zápisy o osídlení polického újezdu. Příspěvek k problematice pamětních zápisů ve 13. století, s. 267–272. – Arcadie M. BODALE, The income of Moldavian monasteries between the fifteen century and the mid-eighteen century, s. 273–285. – Stanislava JÍLKOVÁ, Udělování svátosti břimování pražskými světicími biskupy Janem Matoušem Schweibererem a Erasmem Divišem Kriegerem v letech 1779–1792, s. 286–298. – Emil KORDIOVSKÝ, Břeclavský kostel sv. Václava a jeho předchůdci, s. 299–311. – Jitka KŘEČKOVÁ, Dominikán Benedikt František Hronek, kněz a mučedník 20. století, s. 312–320. – Jiří KŘEŠŤAN, „Duše, srdce? Ty jsou jinde.“ Zdeněk Nejedlý a poetika katolictví, s. 321–330. – Marie MACKOVÁ, 300. výročí založení řádu voršilek a jeho oslavy v Čechách, s. 331–342. – Pavel MAREK, Idea cyrilometodějství v historii reformního hnutí katolického duchovenstva (1918–1924), s. 343–350. – Lenka MATUŠÍKOVÁ, Židovské rodiny ve Všeradicích, s. 351–364. – Lorenz MIKOLETZKY, Wien-Prag / Prag-Wien Behördenwege zu universitären Fragen, s. 365–370. – Karel MLATEČEK, Majetková situace pustiměřského kláštera v období po husitské revoluci, s. 371–378. – Hana PÁTKOVÁ, Aktuální informace nebo obraz dávných dob? Možnosti využití farářských relací pro studium středověku na příkladu Podbrdská roku 1700, s. 379–386. – Alena PAZDEROVÁ, Jak vypadala nunciova domácnost? Mikrosonda do každodenního života pražské nunciatury ve 2. polovině 16. století, s. 387–400. – Marek ŠMÍD, Marmaggiho československá mise ve 20. letech 20. století, s. 401–408. – Mikuláš ČTVRTNÍK, Archivní přemýšlení Václava Babičky. Václav Babička a jeho přínos archivní teorii, s. 411–430.

Památky archeologické. Roč. 105, 2014:

Ludmila KAŇÁKOVÁ, Unikátní soubor štípané industrie doby bronzové z polohy Blučina – Cezavy, s. 5–46. – Milan SALAŠ, Kovadlinky, kladívka a přilby doby popelnicových polí na Moravě na pozadí depotu z Brna-Řečkovic, s. 47–86. – Jiří MACHÁČEK – Adéla BALCÁRKOVÁ – Pavel ČÁP – Petr DRESLER – Antonín PŘICHYSTAL – Renáta PŘICHYSTALOVÁ – Eliška SCHUPLEROVÁ – Vladimír SLÁDEK, Velkomoravská rotunda z Pohanska u Břeclavi, s. 87–153. – Helena BŘEZINOVÁ – Renáta PŘICHYSTALOVÁ, Úvahy o textilní výrobě na Pohansku na základě analýzy nálezů textilních fragmentů a předmětů souvisejících se sprádkáním a tkaním, s. 155–214. – Hedvika SEDLÁČKOVÁ – Dana ROHANOVÁ – Branislav LESÁK – Petra ŠIMONČIČOVÁ-KOŇŠOVÁ, Medieval Glass from Bratislava (ca 1200–1450) in the Context of Contemporaneous Glass Production and Trade Contacts, s. 215–264.

Památky středních Čech. Roč. 28, 2014, č. 2:

Jan VESELÝ – Jan KYPTA – Eliška NOVÁ, Obytná budova děkanství v Hořovicích, s. 1–14. – Martin ŠANDA, Renesanční podoba zámku ve Mšeci, s. 15–34. – Šárka KOLÁŘOVÁ, Kolečky barokních saní v tzv. Královnině křídle na hradě Křivoklátě. Poznámky k typologii a provenienci historických saní z českých a moravských šlechtických sbírek, s. 35–45. – Eva STARÁ, Křtitelnice ve Svatém Janu, s. 46–48. – Vratislav RYŠAVÝ, Lovecký zámeček Hubert, s. 49–51. – Irena BLAŽKOVÁ, Benzínová pumpa v Milíně, s. 52–55.

Sborník muzea Karlovarského kraje. Roč. 22, 2014:

Jiří PEŠTA, Několik poznámek k historii vaření chebské medoviny, s. 7–24. – Diana ŘEHÁČKOVÁ, Jáchymovské radium a jeho výroba v 1. polovině 20. století, s. 25–52. – Tomáš VELIČKA, Lankrabata z Leuchtenberka v politice lucemburských králů a jejich lenní knihy s ohledem na majetky na Chebsku a Loketsku, s. 185–212. – Lubomír ZEMAN, Urbanismus Františkových Lázní a Mariánských Lázní. Koncepce, kompozice a vlivy v počátečním vývoji lázeňských měst, s. 213–254. – Petr BERAN, Práce žen v sokolovském revíru, s. 255–272. – Karel ŘEHÁČEK, Ada Lessingová a Československo. Dovětek k případu prof. Theodoru Lessinga, s. 273–288. – Albin BUCHHOLZ, Die Liederbücher des Turnvereins Asch. Studie zur Musikgeschichte der Stadt Asch, s. 289–301. – Michal BERÁNEK, PhDr. Evžen Plesl, CSc., s. 308–310.

Sborník Národního muzea v Praze. Řada A – Historie. Roč. 68, 2014, č. 1–2:

Jan FRIŠHONS, „Aby byla zachována tvář soudruha Gottwalda“: Postup a průběh balzamacce těla Klementa Gottwalda, s. 3–31. – Luděk VACÍN, „Zodpovídají za celkovou péči o bezvadný stav těla s. K. G.“: Předání balzamovaného těla Klementa Gottwalda československým odborníkům, s. 33–48. – Luděk VACÍN, „Vyvrátit všechny paniky drzé šeptandy“: Portréty příslušníků odboru ministerstva vnitra pro ochranu mauzolea Klementa Gottwalda, s. 49–67. – Jan FRIŠHONS – Luděk VACÍN, „Zařízení, která se v ČSR dosud nikdy nevyráběla“: K technickému zázemí mauzolea Klementa Gottwalda, s. 69–90.

Sborník Národního muzea v Praze. Řada A – Historie. Roč. 68, 2014, č. 3–4:

Markéta TRÁVNÍČKOVÁ, Divadelní oddělení Národního muzea (1924–2014). Nástin jeho historie se zvláštním zřetelem na zakladatelskou éru Jana Bartoše, s. 5–22. – Hanuš JORDAN, Skleněné negativy ve fotografickém fondu divadelního oddělení. Karel Váňa a jeho snímky zachycující Národní divadlo v letech 1906–1928, s. 23–35. – Lenka ŠALDOVÁ, Karel Jernek – operní režisér z donucení? Nahlédnutí do osobního fondu, s. 37–46. – Libuše HRONKOVÁ, Geneze baletu Oskara Nedbala Z pohádky do pohádky v korespondenci uložené v divadelním oddělení Národního muzea, s. 47–54.

Slovanský přehled. Roč. 100, 2014, č. 3:

Kateřina PRAŽÁKOVÁ – Tomáš STERNECK, „Rychlejší než větry, hbitější než všichni zajíci“. Útěk Jindřicha z Valois z Polska v pamfletu z roku 1574, s. 473–497. – Jiří KUDĚLA, Zemědělství kolonisté z českých zemí v Bosně a Hercegovině na konci 19. století,

s. 499–560. – Daniel SLAVÍK, Katoličtí Srbové z oblasti Dubrovníku a Dalmácie, s. 561–591. – Jana ŠKERLOVÁ, Politická opozice v Království SHS (Jugoslávii) v letech 1929–1931 a postoj Československa, s. 593–628. – Martin MAREK, Bouřlivá léta: Baťovské podnikatelské aktivity v širší Evropě za druhé světové války, s. 629–687.

Soudobé dějiny. Roč. 21, 2014, č. 3:

Ondřej ŽÍLA, Válečný konflikt v Bosně a Hercegovině a fenomén etnických čistek, s. 279–314. – Veronika KOŠNAROVÁ, Hlasy bez rámců. Krajské nakladatelství Růže ve věku konkrétní iracionality, s. 315–339. – Adam HAVLÍK, Od pouliční šmeliny ke „strýčkům ze Západu“. Černý trh pozdního socialismu v česko-německém kontextu, s. 340–363. – Jiří POKORNÝ, Dovolená s Heydrichem, s. 364–381. – Karel HRUBÝ, Rozpaky nad výkladem komunistické diktatury. Kritické poznámky k projektu „Socialismus jako myšlenkový svět“, s. 382–404. – Jaroslav VACULÍK, Soudobé dějiny v polských historických časopisech v roce 2013, s. 463–473.

Studia historica Brunensia. Roč. 60, 2013, č. 1–2:

David KALHOUS, Svatováclavská úcta v říši před r. 1200. Poznámky k nejstaršímu rukopisnému dochování *crescente fide* (Bav.), s. 11–23. – Dalibor HAVEL, Glossy a jejich role při odhalování nejstarší vrstvy břevnovského skriptoria, s. 25–39. – Lukáš FÜHRER, *Litterae ad beneficia ecclesiastica*. Sonda do fungování biskupské kanceláře na konci 13. století, s. 41–63. – Lenka ŠMÍDOVÁ-MALÁROVÁ, Pravidla výkladu legislativních zkratk a vybraných gramatických jevů v římskoprávním oddílu Příručky práva městského Jana z Gelnhausenu, s. 65–76. – David DOSPIVA, *Thomae Cisterciensis* – In *Cantina canticorum commentarii, Libri quinque*, s. 77–91. – Pavel BOČEK, Mírotvorné působení ruské církve ve 14. století, s. 93–100. – Jana VÍTOVÁ, Bzenec jako sídlo moravského markraběte Prokopa, s. 101–108. – Pavel KRAFL, Neznámá konfraternitní listina třeboňské kanonie (1416) z archivu v Klosterneuburgu, s. 109–113. – Stanislav BÁRTA, Falzum zástavní listiny Zikmunda Lucemburského pro Václava Sekáče z Újezdce z 2. ledna 1421, s. 115–133. – Ivan HLAVÁČEK, Veletínská listina z roku 1447, s. 136–141. – Helena KR-MÍČKOVÁ, K nápisům na klenbě chóru kostela svaté Barbory v Kutné Hoře, s. 143–156. – Ivana MUSILOVÁ, Filigrány dochované v nejstarších městských knihách Boskovic a Letovic z let 1484–1761, s. 157–176. – Tomáš ČERNUŠÁK, Intuice jako předpoklad aktivity papežských nunciů ve střední Evropě. Příklady Germanica Malaspiny a Antonia Caetaniho z přelomu 16. a 17. století, s. 177–187. – Zbyněk SVITÁK, Legitimační pasy pro soukromé posly, s. 189–199. – Lukáš ČOUPEK, K vývoji patrimoniální správy na velehradském panství, s. 201–211. – Miroslav GLEJTEK, Pečetenie v novovekých hodnoverných miestach na príklade Spišskej a Nitrianskej kapituly, s. 213–228. – Hana JORDÁNKOVÁ – Ludmila SULITKOVÁ, Nobilitovaný městský písař a jeho společenská prestiž, s. 229–239. – Jan KAHUDA, Pozůstalost archiváře Theodora Rosenthala, s. 241–250. – Lenka MARTÍNKOVÁ, Úřední praxe biskupské konzistorní kanceláře v Českých Budějovicích na přelomu 18. a 19. století při potvrzování a ověřování dokumentů, s. 251–261. – Věra NĚMEČKOVÁ, František Vilém Horký – badatel a regionální historik přelomu

18. a 19. století, s. 263–271. – Jindra PAVELKOVÁ, Prameny pro rekonstrukci knihovních fondů klášterů cisterciáckého řádu na Moravě, s. 273–279. – Bohumír SMUTNÝ, Vrácená tovární oprávnění z konce 18. a první poloviny 19. století jako dokumenty z hlediska novověké diplomatiky, s. 281–296. – Ladislav JURKOVIČ, Vyšetřování před rokem 1850 ve světle případu zabití Matouše Tlacha z Kobylí, s. 297–307. – Petr SYCHRA, Lokální dráha Rájec nad Svitavou – Sloup – Molenburk. Aneb o zapomenutém projektu, s. 309–333. – Hana PÁTKOVÁ, „Mein Schüler Hrubý“. Drobnost k odborným počátkům pozdějšího brněnského profesora, s. 335–338. – Jiří MALÍŘ, Moravští advokáti za první světové války, s. 339–352. – Ivan ŠTARHA, Zaniklé historické právní normy a současnost, s. 353–362.

Studie o rukopisech. Sv. 44, 2014:

Baudouin van den ABEELE, A success story in Central Europe: the Lumen anime, its manuscript tradition, its versions, its attribution, s. 5–35. – Pavol ČERNÝ, Nově objevená francouzská iluminovaná bible ze soukromého majetku v Olomouci, s. 37–56. – Zdeňka HLEDÍKOVÁ, Rukopis listáře Jana z Jenštejna, s. 57–83. – Dušan COUFAL, Pražský kapitulní kodex K 16: netušený sborník M. Jana z Jesenice?, s. 85–139. – Irena ZACHOVÁ, Salvete plus decies v rukopise 34/42 svatojakubské knihovny v Archivu města Brna, s. 141–153. – Viktor KUBÍK, Poznámky ke gotické knižní malbě z jádra jihozápadních Čech, s. 155–200. – Marie RYANTOVÁ, Z Čech až do Konstantinopole a Moskvy. Neznámý štambuch téměř neznámého šlechtice Jana Rejcharta ze Štampachu z let 1589 až 1610, s. 201–270. – Hana JORDÁNKOVÁ – Ludmila SULITKOVÁ, K důležitosti zkoumání filiace právních rukopisů na příkladu Brna, s. 271–287. – Jindřich MAREK, Josef Truhlář a středověká bohemikální literatura, s. 305–318. – Štěpán KOHOUT, Vznik „Seznamu rukopisů olomoucké kapituly“ z roku 1961, s. 319–355. – Lenka VODRÁŽKOVÁ, Johann Nepomuk Kelle a jeho soupisy rukopisů pražských knihoven z let 1859–1872, s. 357–373. – Ota HALAMA, Doplnky F. M. Bartoše k soupisu rukopisů Národního muzea v Praze, s. 375–387. – Václav BOK, K vyšebrodskému rukopisu Zlaté legendy, s. 389–394. – Milada HOMOLKOVÁ, Staročeský traktátek o křivé přísaze, s. 395–402. – František ŠMAHEL, Nedoceněný objev neznámého Husova listu, s. 403–410. – Pavel BRODSKÝ, Misál krakovský v Arcidiecézním archivu v Hnězdně, s. 411–416. – Marie TOŠNEROVÁ, Letopisecké záznamy z Litoměřic z první poloviny 17. století, s. 417–427. – Marta VACULÍNOVÁ, Antonín Truhlář a jeho sbírka gelenian v Knihovně Národního muzea, s. 429–438. – Alena HADRAVOVÁ, Meteorologie v Knize dvacatera umění mistra Pavla Žídkla a ve vybraných pramenech zvláště české provenience, s. 439–477. – Pavel BRODSKÝ, Ohlédnutí za Karlem Stejskalem, s. 479–482. – Radka TĚŠÍNSKÁ LOMIČKOVÁ, Konference „Rukopisná kultura raného novověku“ a projekt Repertorium barokních rukopisů, s. 509–517. – M. HRADILOVÁ – O. VODIČKA, Bibliografie prací Stanislava Petra za léta 1982–2013, s. 519–531.

Vlastivědný věstník moravský. Roč. 66, 2014, č. 4:

Emil KORDIOVSKÝ, Sběrka plakátů a vyhlášek z let 1914–1918 v Městském muzeu Klobouky u Brna, s. 337–342. – Leoš VAŠEK, Vinzenz Sterz, boskovický rodák – tvůrce

prvního papírenského stroje v habsburské monarchii. Příspěvek k dějinám moravsko-rakouských vztahů, s. 343–350. – Aleš HOMOLA a kol., Cesty k raně novověké kulturní krajině. II. Jaroslavicko – průběžné výsledky průzkumu, s. 351–366. – Jiří FLÉGL, Příspěvek k dějinám Židovské náboženské obce Valašské Meziříčí, s. 367–371. – Petr KADLEC, K historii německé reálky v Moravské Ostravě do roku 1914, s. 372–380. – Tomáš ZEMAN, Nové objevy pravěkých sídliště a raně středověkého pohřebiště v Uničově. Zachranný archeologický výzkum v poloze „Šibeník“ a jeho okolí, s. 381–392. – Aneta ZLÁMALOVÁ, Letní vily na Stražisku (okr. Prostějov), s. 393–404.

Výběr. Časopis pro historii a vlastivědu jižních Čech. Roč. 51, 2014, č. 3:

Karel VOŠTA, Písař Daniel Švehla a jeho chýnovský náhrobek, s. 149–157. – Jiří PEŠTA, Slovanská Lípa v Milevsku a její činnost v letech 1848–1849, s. 158–169. – Jan MÜLLER, „Jaká škola, taková obec, takový národ...“ (Škola jako nástroj udržení – narušení – získání jazykové hegemonie), s. 170–186. – Jiří FRÖHLICH, Jihočeské místopisné omyly v archeologické literatuře, s. 187–192. – Tomáš STERNECK, Suplika Jošta III. z Rožmberka z 23. června 1537 (Marginálie k zástavám části rožmberského dominia v první polovině 16. století a k životopisu Volfa Wiennara z Muranu), s. 193–206. – Vojtěch STORM, Je staré českobudějovické náměstí příliš velké? (Poznámky k jeho vzhledu a vytýčení), s. 207–214. – Jiří CUKR, Překladatel, pedagog a lidovýchovný pracovník Karel Velemínský (1880–1934), s. 221–231.

Zpracovaly Václava Horčáková a Kristina Rexová

Zpracováno s podporou projektu MŠMT č. LM2011018,
Bibliografie dějin Českých zemí.

DO TOHOTO ČÍSLA PŘISPĚLI**Mgr. et Mgr. Kateřina DUFKOVÁ**

Historický ústav AV ČR, v. v. i., Prosecká 76, 190 00 Praha 9
katerina@dufka.com

Mag. Alma HANNIG

Rheinische Friedrich-Wilhelms-Universität Bonn, Institut für Geschichtswissenschaft,
Konfliktstr. 11, D-53113 Bonn
hannig@uni-bonn.de

PhDr. Anton HRUBOŇ

Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici, Filozofická fakulta, Katedra histórie,
Tajovského 40, SK-974 01 Banská Bystrica
hrubon@gmail.com

Doc. Mgr. Jiří KUBEŠ, Ph.D.

Univerzita Pardubice, Fakulta filozofická, Ústav historických věd
Studentská 84, 532 10 Pardubice
Jiri.Kubes@upce.cz

Prof. PhDr. Jaroslav PÁNEK, DrSc., dr.h.c.

Historický ústav AV ČR, v. v. i., Prosecká 76, 190 00 Praha 9
panek@hiu.cas.cz

Doc. PhDr. Magdaléna POKORNÁ, CSc.

Historický ústav AV ČR, v. v. i., Prosecká 76, 190 00 Praha 9
pokorna@hiu.cas.cz

Mgr. Marek VLHA, Ph.D.

Masarykova univerzita, Filozofická fakulta, Historický ústav,
Arna Nováka 1/1, 602 00 Brno
marek.merops@gmail.com

Prof. PhDr. Josef ŽEMLIČKA, DrSc.

Historický ústav AV ČR, v. v. i., Prosecká 76, 190 00 Praha 9
zemlicka@hiu.cas.cz

Milan Hlavačka, Pavel Cibulka a kol.

SOCIÁLNÍ MYŠLENÍ
A SOCIÁLNÍ PRAXE
V ČESKÝCH ZEMÍCH
1781–1939

ideje
legislativa
institute

Milan Hlavačka – Pavel Cibulka a kol.
**SOCIÁLNÍ MYŠLENÍ A SOCIÁLNÍ PRAXE
V ČESKÝCH ZEMÍCH 1781–1939**

Ideje – legislativa – institute

(Řada A – Monographia, sv. 54)

Historický ústav, Praha 2015, 642 s., ISBN 978-80-7286-241-2

Tato monografie může sloužit jako přehledová příručka, která přináší základní informace o ideové lince sociálního myšlení v česko-rakouském prostoru, chudinském a sociálním zákonodárství a také o konkrétním institucionálním fungování chudinských a sociálních opatření v západní části habsburské monarchie a následně i v Československu v období od josefínských reforem do vypuknutí druhé světové války.

Redakce

Vedoucí redaktoři \ *Editors-in-chief:*

Jaroslav PÁNEK – Jiří PEŠEK

Výkonný redaktor \ *Managing Editor:*

Sixtus Bolom-Kotari

Vědecká rada \ *Scientific Board:*

Zdeněk Beneš, Václav Bůžek, Milan Hlavačka, Martin Holý, Tomáš Knoz, Martin Kovář, Robert Kvaček, Jiří Lach, Václav Ledvinka, Jiří Malíř, Jan Němeček, Svatava Raková, Eva Semotanová, Petr Sommer, Petr Svobodný, Miroslav Šedivý, Petr Vorel, Josef Zemlička

s redakčním kruhem \ *with Editorial Board:*

Josef Harna, Ivan Hlaváček, Zdeněk Hojda, Miroslav Hroch, Jan Křen, Milan Myška, Milan Otáhal, Josef Petráň, Magdaléna Pokorná, Ivan Šedivý, Josef Válka

Mezinárodní vědecká rada \ *International Scientific Board:*

Detlef Brandes (Düsseldorf), Stanisław Bylina (Warszawa), Alessandro Catalano (Padova), Robert J. W. Evans (Oxford), Henryk Gmiterek (Lublin), Dušan Kováč (Bratislava), Antoine Marès (Paris), Ralph Melville (Mainz), Nicolette Mout (Leiden), Thomas Winkelbauer (Wien)

Návrh obálky a typografie \ *Design:*

Jáchym Šerých

Vydává Historický ústav AV ČR, v. v. i. \ *Published by the Institute of History, Prague*

Adresa \ *Address:*

Prosecká 76, CZ-190 00 Praha 9 – Nový Prosek. Tel.: +420 286 882 121/241

E-mail: cch@hiu.cas.cz

Tiskne Powerprint s. r. o., Kamýčká 751/60, Praha Suchdol.

Přijímání objednávek \ *Distribution:*

Distribuci předplatitelům provádí v zastoupení vydavatele Česká pošta, s. p., telefonicky na bezplatné lince 800 300 302, elektronicky na: postabo.prstc@cpost.cz, písemně na adrese: Česká pošta, s. p., oddělení periodického tisku, Olšanská 38/9, 225 99 Praha 3. Smluvní vztah mezi vydavatelem a předplatitelem se řídí všeobecnými obchodními podmínkami pro předplatitele.

Distribuce pro Slovensko:

Magnet Press, Slovakia s. r. o., Šustekova 8, P. O. Box 17,

SK-851 04 Bratislava, tel.: 01/67201931-33, fax: 02/67201930, e-mail: predplatne@press.sk

Distribution rights in all remaining areas (with the exception of the Czech Republic and Slovakia):

Kubon and Sagner, Postfach 340108,

D-80328 München, Germany, fax: 089/54218218.

Jednotlivá čísla lze zakoupit též v Knihkupectví Academia (Václavské náměstí 34, Na Florenci 3, Národní 7, vše 110 00 Praha 1; nám. Svobody 13, 602 00 Brno) nebo přímo v Historickém ústavu AV ČR, v. v. i. (Prosecká 76, 190 00 Praha 9; j.kozohorska@hiu.cas.cz) či prostřednictvím distributora www.kosmas.cz.

ČČH vychází čtvrtletně / ČČH is published quarterly.

Toto číslo vyšlo v červnu 2015.

Cena jednotlivého výtisku 130 Kč.

ERIH – European Reference Index for the humanities (Category A – International 1); SCOPUS

<http://www.hiu.cas.cz/cs/nakladatelstvi/periodika/cesky-casopis-historicky.ep>

<http://hsozkult.geschichte.huberlin.de/zeitschriften>

<http://cejsh.icm.edu.pl>

<http://www.recensio.net/rezensionen/zeitschriften/cesky-casopis-historicky>

<http://www.proquest.com>

ISSN 0862-6111